

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Studijní program: Historické vědy

Studijní obor: České dějiny

Autor: Jan Benda

„Do vlasti z vlasti emigrují a zpátky zase...” Migrace z okupovaného pohraničí ve druhé republice

**„The homeland of the country emigrate and back again...” The Migration from the
occupied borderland in the time of Second Republic (1938-1939)**

Doktorská disertační práce

Školitel: PhDr. Jan Gebhart, CSc. DSc.

Praha 2011

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia k získání jiného nebo stejného titulu.

V Kralupech nad Vltavou, 20. března 2011

Jan Benda

Anotace

Disertační práce se zabývá doposud souhrnně nezpracovaným tématem migrace z pohraničního území Československého státu, které bylo v důsledku rozhodnutí v Mnichově přiručeno Německu a na základě polského ultimata Polsku. Úvodní partie se snažily nalézt odpověď na otázky týkající se vzniku a počátku uprchlického problému, které bylo možné hledat v růstu antisemitismu již na jaře roku 1938. Na podzim po pokusu henleinovců o puč opouštěli pohraničí vedle Židů také němečtí antifašisté a Češi. Již během etapového odstupování pohraničí se migrační proud značně rozhojnil, což bylo dáno jednak nárůstem negativního jednání a vystupování henleinovců vůči německým antifašistům, Židům a Čechům, tak i konkrétními opatřeními nacistického režimu omezující existenční podmínky tohoto obyvatelstva po obsazení území. Řada těchto lidí byla obětí násilí a někdy i vyhnání. Struktura migrujícího obyvatelstva zahrnovala všechny zaměstnanecké kategorie, nepředstavovala tedy pouze jakési „stažení“ státních zaměstnanců do druhé republiky. Vláda gen. Syrového se snažila migračnímu proudu klást bariéry z hospodářských a politických důvodů. Velkou roli hrálo také předpokládané konání plebiscitu v pohraničí. Probíhalo tak široké vrácení uprchlého obyvatelstva z vnitrozemí do pohraničí, které bylo ukončeno na mezinárodní popud, ale také pod vlivem likvidace plebiscitu.

Vlády druhé republiky se zabývaly uprchlickou otázkou od samého počátku. Byly k tomu nuceny i mezinárodní pozorností, kterou si problém získal. Syrového vláda vytvořila podmínky pro vznik Výboru pro pomoc uprchlíkům a zřídila také Ústav pro péči o uprchlíky. O židovské uprchlíky se staraly především židovské náboženské obce. Péči o německé antifašisty zajišťovaly jejich organizace, za pomoci fondu londýnského starosty, ze státních prostředků, ale i svépomocí. Beranova vláda vydala celou řadu opatření pro zajištění zaměstnání pro české uprchlíky. Pro německé antifašisty a Židy se předpokládala emigrace, jejíž zajištění bylo obtížné jednak z hlediska zabezpečení vhodných destinací, ale také z finančních důvodů, čemuž prospěla britská finanční pomoc ve formě daru a půjčky. Státní a soukromá uprchlická pomoc zahrnovala poskytování stravování, ubytování, zdravotní dohled, tak i péči o mládež, opatrování zaměstnaneckých příležitostí a sbírkovou činnost. Pomoc českým uprchlíkům byla považována za národní vlasteneckou povinnost. Pro neslovanské uprchlíky, které část českého tisku nešetřila přísnými označeními, měla být zajištěna emigrace. Německý tisk požadoval pomoc pro uprchlíky bez rozdílu národnosti. Obecně důležitou a velkou roli v pomoci migrantům sehrála solidarita a pomoc vnitrozemského obyvatelstva, která byla důležitým pilířem sociální péče o uprchlíky.

Klíčová slova: druhá republika, uprchlíci, mnichovská dohoda, emigrace

Annotation

The thesis deals with raw yet comprehensively, covering theme: migration from the border area of Czechoslovakia, which was ceded to Germany as a result of the decision in Munich and to Poland on the basis of Polish ultimatum. Introductory chapters are trying to find answers to questions concerning the origins and the beginning of the refugee problem, which could be sought in the growth of antisemitism in the spring of 1938. In the autumn, after a coup attempt Henlein's people left border in addition to the German anti-fascists, Jews and Czechs. Already during the phased resigning border migration flows greatly abounded, which were both due to the increase in negative behavior and conduct the "Henlein's" people (some of members of Henlein's Party-SdP) against German anti-fascists, Jews and Czechs, as well as specific measures Nazi regime restricting the living conditions of the population of the occupied territories. Many of these people were victims of violence and sometimes expulsion. The structure of the migrant population includes all employee categories, ie only poses a "withdrawal" of state employees to the Second Czechoslovak Republic. Gen. Syrový's Government tried to put barriers migratory in the current economic and political reasons. Played a great role expected of the plebiscite in the border area. Done by returning a fugitive to the general population from the interior to the border, which was closed to the international initiative, but also due to the liquidation of the plebiscite.

The governments of the Second Republic to address the refugee issue from the very beginning. They were forced to the international attention they received refugee problem. Syrový's government created conditions for the formation of the Committee for Aid to Refugees and established the Institute for the Care of Refugees. The Jewish refugees were cared for primarily Jewish religious community. Care of the German anti-fascists to ensure their organizations to help fund the Lord Mayor fund, state funds, but also yourself. Beran's government issued a series of measures to provide employment for Czech refugees. For the German anti-fascists and Jews were supposed to emigration, it was difficult to ensure both in terms of ensuring appropriate destinations, but also in financial terms, to which benefited the British financial assistance in the form of gifts and loans. Public and private refugee assistance included as providing meals, accommodation, medical supervision and care of young people, obtaining employment opportunities and fundraising activities. Assistance to Czech refugees was regarded as a national patriotic duty. For no-Slavic refugees that part of the Czech press criticized as a dangerous for the independence of republic, should be assured of emigration. The German press called for assistance to refugees regardless of nationality. In general, important and large role in helping migrants played solidarity and assistance of the inland population, which was an important pillar of social care for refugees.

Key words: the Second Republic (1938-1939), refugees, the Munich Agreement, emigration

Poděkování

Chtěl bych poděkovat všem, kteří mi pomohli při práci cennými radami a připomínkami, především školiteli panu PhDr. Janu Gebhartovi, CSc. DSc., panu prof. PhDr. Janu Kuklíkovi, CSc.(†) a paní doc. PhDr. Janě Čechurové, PhD. Za pomoc jsem vděčný i pracovníkům Národního archivu v Praze zejména Mgr. Vlastě Měšťánkové, ale i dalším archivářům (-kám) v pražských archivech. Poděkování za skutečně profesionální přístup k badatelům patří také pracovníkům Židovského muzea a archivu v Praze. Tato práce by obtížně vznikala bez materiální podpory mých rodičů, kterým jsem tímto zavázán.

Obsah

strana

2 **Čestné prohlášení**

3 **Anotace**

4 **Poděkování**

5 **Obsah**

8 **Básně**

9 **Úvod**

Motivace, tématické a časové vymezení

Struktura práce

Rozbor literatury

Rozbor pramenné základny

35 **I. Situace českého obyvatelstva, německých antifašistů a Židů v pohraničním území**

35 I.1. Poměry v německém pohraničí před mnichovskou dohodou z 29. září 1938

43 I.2. Mnichovské rozhodnutí - rozsah území a jeho správa

48 I.3. Počet českého a židovského obyvatelstva v okupovaném pohraničí

52 I.4. Evakuace

54 I.5. Zábor a první týdny - aktivita různých složek proti Čechům, Židům a německým antifašistům

70 I.6. Hodnocení situace a zacházení s českým obyvatelstvem a německými antifašisty v německém záboru pohledem situačních zpráv.

82 I.7. Omezování životních podmínek české menšiny v německém záboru - pohledem skrze situaci v Říšské župě Sudety

87 I.8. Židé v pohraničí a jejich situace

95 I.9. Těšínsko – území, obyvatelstvo, situace české, německé a židovské populace

100 I.10. Situace Čechů na Slovensku a Podkarpatské Rusi v období druhé republiky

107 I.11. Vypovídání Němců z republiky

109 II. Počet migrantů a struktura jednotlivých uprchlických vln

109 II.1. Síla migračních vln – počty migrantů (uprchlíků, státních zaměstnanců) z okupovaného pohraničí

116 II.2. Struktura jednotlivých migračních vln, uprchlíci a důvody, které uvedli jako důvod pro opuštění domovů

120 III. Uprchlíci na půdě druhé republiky.

120 III.1. Vyjasňování kompetencí příslušných úřadů. Státní instituce a vrácení uprchlíků

146 III.2. Stížnosti a intervence proti vyhošťování uprchlíků

149 III.3. Kritická reflexe pohledu německých antifašistů na zpětné transporty

155 III.4. Propouštění přes demarkační čáru a další opatření v uprchlické otázce

163 III.5. Evidence a rozptyl

170 III.6. Syrového vláda – její legislativní činnost v otázce migrace, boj s nezaměstnaností a financování péče o utečence

177 III.7. Organizace péče o uprchlíky na okresní úrovni

181 III.8. Dobrovolné sociální organizace

187 III.9. Ústav pro péči o uprchlíky – jeho činnost a působnost

198 III.10. Činnost vlády Rudolfa Berana – program, sociální oblast

208 III.11. Vláda Rudolfa Berana - akce k regulaci nezaměstnanosti

216 III.12 Projevy antisemitismu a opatření vůči židovské menšině a emigraci

223 III.13. Zahraniční ohlas, britská půjčka a vztah britských úřadů k emigraci z republiky

237 III.14. Britské pomocné organizace pro uprchlíky

244 IV. Vnímání uprchlíků pohledem tisku

244 IV.1. Druhá uprchlická vlna

250 IV.2. Třetí uprchlická vlna – plebiscit a uprchlíci

253 IV.3. Třetí uprchlická vlna – názory a komentáře

286 V. Sociální a zdravotní péče o uprchlíky

286 V.1. Jednotlivé aspekty úředně organizované péče o uprchlíky

286 V.1.a. Příjezd uprchlíků a stěhování bytového zařízení

289 V.1.b. Přejížděné ubytování

296 V.1.c. Otázky stálého ubytování a bydlení

299 V.1.d. Poskytování podpor

302 V.1.e. Stravování

304 V.1.f. Péče o děti, mládež a její situace

307 V.1.g. Zdravotní péče

310 V.1.g. Dary a sbírky ve prospěch uprchlíků

314 V.1.h. Snahy Ústavu pro péči o uprchlíky ke snížení nezaměstnanosti

316 V.1.ch. Likvidace uprchlické-podpůrné akce

319 V.II. Zahraniční zájem o situaci v hromadných ubytovnách a kritické hlasy na péči o uprchlíky

325 V.III. Židovská sociální péče o uprchlíky a emigranty

331 V.IV. Německá pomoc uprchlíkům

340 VI. Vystěhovalectví a situace v DSAP, DdFP, KSČ

340 VI.1. Podmínky vystěhovalectví do evropských zemí a USA

343 VI.2. Přístup státu k emigraci uprchlíků

357 VI.3. Memorandum ŽNO a „židovská“ diskuze o vystěhovalectví

361 VI.4. Židovská emigrace z druhé republiky

375 VI.5. DSAP a vystěhovalectví sudetoněmeckých sociálních demokratů

387 VI.6. Situace v DSAP a DdFP a memoranda k řešení uprchlické otázky

392 VI.7. KSČ a vystěhovalectví komunistů

397 VII.1. Recepce a reakce uprchlíků a starousedlíků v období druhé republiky.

Přijímání a postoj k uprchlíkům z pohraničí v pohledu vzpomínek a situačních zpráv

411 VII.2. Problémy vzájemného soužití uprchlíků a starousedlíků-stížnosti

419 VII.3. Majetek a odškodnění

422 Závěr a shrnutí

438 Abstract

440 Prameny a literatura

460 Fotografická příloha

473 Přílohy

473 1.Důvody opuštění zabraného území

473 2.Jednotlivé druhy důvodů v poměru k národnosti uprchlíků (v %)

474 3.Statistika uprchlíků v Čechách a na Moravě

475 4.Skutečné početní stavy uprchlíků- čs. státních příslušníků na území Zemí České a Moravskoslezské

475 5.Počet uprchlíků (čsl. i cizí státní příslušnosti) podle území, z nichž přesídlili. Jedná se o maximální ideální stav počtu uprchlíků k 1.7. 1939

476 6.Evidence státních zaměstnanců z obsazeného území země České a Moravskoslezské:

477 7.Státní a veřejní zaměstnanci – přesídlenci převzatí do protektorátní správy, samosprávy a státních podniků /stav k 1. lednu 1941/

478 8.Uprchlíci čsl. státní příslušnosti podle národnosti-skutečné stavy

478 9.Národnostní složení obyvatelstva okupovaného pohraničí českých zemí

479 10. Počet osob, které se v průběhu péče o uprchlíky ucházely o podporu

479 11.Škody uprchlíků přihlášených na území země České v roce 1939

Vladimír Holan

Okupace¹

Trakaře, staré diligence,
peřiny z kufru vyvalené
(jak bělma obrů), suché věnce,
starci a ženy, vše se žene

podzimem tímto plným thují
Kam? Odkud?, ohromení ptá se.
Do vlasti z vlasti emigrují
a zpátky zase, zpátky zase.

František Halas

V táborech²

V táborech utečenců
je chlad i bída
v táborech utečenců
je sám žal

a tichá rodička tam hlídá
synka který se rozplakal

Nic není ženě po nicotě
Nic není ženě po zmaru
Hladí se žena po životě
Tak houslí vítr na jaru

V táborech utečenců
narodil se synek
v táborech utečenců
šit je prapor z plínek

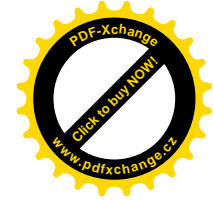
Korouhev věčnosti vyhnaného lidu
Ať vlaje Ať vlaje přes vší bídu

---

¹ Lidové noviny, 28.10.1938, s. 5.

² Lidové noviny, č.649, 25.12.1938, s. 1.

Úvod

Motivace, tématické a časové vymezení

Teprve v devadesátých letech minulého století se rozhojnily příspěvky k problematice migrace obyvatelstva z území, které bylo v důsledku uzavření mnichovské dohody z 29. září 1938 odstoupeno Německé říši. Zájem o doposud seriózně nezpracované téma zesílil pravděpodobně i v souvislosti s tlakem sudetoněmeckých krajanských sdružení na odškodnění za zabavený majetek po 2. světové válce. Výzkum Těšínského Slezska, odstoupeného na základě ultimata z 30. září 1938 Polské republice, probíhá díky regionální aktivitě soustavně již několik desítek let.

Tématem uprchlíků jsem se zabýval již v magisterské práci, která postihovala problematiku českých utečenců z pohraničí. Vedle obecné části se vztahovala převážně k situaci ve středočeských Kralupech nad Vltavou, na jejichž příkladě byla zachycena mnohotvárnost státní a soukromé péče o uprchlíky. Tímto rozbořem nebylo téma zdaleka vyčerpáno, neboť mezi uprchlíky bylo značné množství antifašistických Němců a Židů, jejichž problematice doposud nebylo věnováno mnoho pozornosti.³ Rovněž celostátní aspekt nebyl v úplnosti zohledněn, obdobně také vystěhovalectví uprchlíků, které však bylo v případě českých uprchlíků z řady příčin značně nízké, jakož i komplexní zmapování pomoci migrantům.

Cílem disertační práce proto bude provedení ucelené analýzy problematiky migrace z pohraničních oblastí, které byly po 30. září 1938 obsazeny Německem a Polskem. Pokusí se zachytit proces geneze, průběhu a řešení otázky migrace z celostátního pohledu a součástí práce bude i analýza situace uprchlíků a péče o ně, s využitím souhrnných zpráv o sociálním zaopatření, které tak mohou přispět ke komplexnějšímu pohledu na jednotlivé stránky péče o uprchlíky a její problémy. Disertační práce bude také věnovat pozornost dosud zveřejněným údajům o počtech migrantů a jejich sociální skladbě. Hlavní důraz bude kladen na otázky spjaté s problematikou občanské migrace, neboť evakuace vojenských složek byla již

---

³ Projekt „Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu“ vyhlášený vládním usnesením č. 1081 ze dne 24. srpna 2005 se soustředil především na individuální osudy odpůrců nacismu a vytvoření kartotéky těchto osob. Jeho cílem nebylo nové obecné zmapování problematiky např. v období druhé republiky. Wagnerová, Alena: Hrdinové ústupu. Průběžná zpráva o orálně historickém projektu: Biografie německých antifašistů z československého pohraničí 1935-1946. in: In memoriam Johann Wolfgang Brügel, Hustopeče 2007, s. 209-215.

monograficky zpracována.⁴ Chronologické vymezení na období existence druhé republiky má svůj důvod i ve skutečnosti, že na jaře roku 1939 se prosazovalo postupné ukončování podpůrných akcí v republice a přesun potřebných obyvatel z uprchlické péče do péče měst a obcí. Takto definované téma nebylo doposud souhrnně zpracováno.

Současně bude nutné také vymezit používané pojmosloví. V části odborné literatury se v souvislosti s migračním pohybem obyvatelstva z pohraničí psalo o uprchlících, k nimž byli počítáni také státní zaměstnanci.⁵ Takovéto pojetí považuji za chybné. Již ve druhé republice nebyli tito lidé bráni jako uprchlíci, neboť byli namnoze plánovitě přeloženi do vnitrozemí. Tím se nepopírá, že řada z nich (především jejich rodinní příslušníci) opustila svoje domovy za dramatických okolností. Jako uprchlík byl označován každý, kdo nepatřil do kategorie státních zaměstnanců a splňoval definici tohoto označení uvedenou v Jednacím řádu Ústavu pro péči o uprchlíky. Zjednodušeně v tomto případě každý, jenž po 20. květnu 1938 opustil území, které bylo etapově postoupeno na základě modalit mnichovské dohody z 29. září 1938 Německu, dále ten, jež opustil území etapově odstoupené od 2. do 11. října 1938 Polsku a v listopadu Maďarsku.⁶ Pro „přiznání“ kategorie uprchlíka nebylo u těchto osob rozhodující, za jakých podmínek opustily původní domovy. Důležitá skutečnost spočívala ve faktu, že za uprchlíky byli považováni také ti lidé, kteří nebyli čs. státními občany a bydleli nebo se přistěhovali na území země České a Moravskoslezské, protože se cítili ohroženi hospodářským nebo politickým útlakem ve svém domovském státě. Tedy např. uprchlíci z Německa (dobově německá emigrace).⁷ Lidé spadající do této „kategorie uprchlictví“ nepřipadali v *„úvahu pro státní sociálně-charitativní péči“*. Tím pádem byli odkázáni na soukromé zaopatření. Pokračovala tak zřetelná kontinuita ze třicátých let. Jako uprchlíci byli definováni patrně z mezinárodních důvodů. Aby komplikovanosti bylo učiněno zadost je třeba uvést, že např. penzisté z řad státních zaměstnanců byli počítáni mezi uprchlíky, ale s ohledem na pobírání důchodu jim nebyla část péče přiznávána. Aktivní státní zaměstnanci nebyli zaneseni do statistik uprchlíků a podléhali péči resortních ministerstev. Proto vždy při

⁴ Straka, Karel: Vojáci, politici a diplomaté. Československá vojenská delegace na jednání mezinárodního výboru v Berlíně a odstoupení pohraničí v říjnu 1938, Praha 2008. Žáček, Rudolf: Zábor Těšínska v říjnu 1938 a problematika jeho evakuace, Čas. Sl. muz., Série B, 37-1988, s. 209-225.

⁵ Především je nutno v této souvislosti jmenovat práce Radvanovského, Moulise, částečně i Bartoše. Někde nebyl migrační proud státních zaměstnanců zohledněn a statistika uprchlíků byla považována za úplný obraz migrace z pohraničí např. u Rataje. Srv. uvedenou literaturu.

⁶ Po vzniku samostatného Slovenského státu a obsazení zbytku Podkarpatské Rusi Maďarskem se pozměnila k 31.3.1939 definice uprchlíka v tom směru, že za uprchlíky byli považováni i lidé české, slovenské a ukrajinské národnosti, kteří přišli z těchto území do Protektorátu Čechy a Morava. Vyjmuti byli nadále státní zaměstnanci. Na charitativní péči měli nárok jen osoby české národnosti. Gebhart, Jan: Migrace českého obyvatelstva v letech 1938-1939. Poznámky ke stavu výzkumu. Český časopis historický 96, č. 3, 1998, s. 565.

⁷ Jednací řád uváděl také další význam pojmu. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., dok. č. 29, s. 130. §19.

označování síly migrační vlny je třeba brát v úvahu jak kvantitu uprchlíků, tak počet státních zaměstnanců s rodinnými příslušníky.

Vrátíme-li se opětovně k problematice označení části migrující populace jako uprchlíci, je nutné konstatovat, že na stránkách denního dobového tisku se objevovaly nesouhlasné názory k tomuto pojmenování a výzvy k hledání univerzálního označení, které by vystihlo těžký životní úděl těchto lidí. Tyto diskuze se týkaly de facto jen českých uprchlíků. „*Čechové, kteří se v posledních dvou měsících vrátili ze zabraných území do omezené vlasti, těžce nesou název uprchlíků, jenž jim byl dán a jenž se v novinách všeobecně ujal. Z pochopitelných příčin to jméno odmítají. Jejich odpor k tomuto jménu měl by být respektován.*“⁸ Objevovaly se také námitky, že pro přestěhované české obyvatele v důsledku opce bude tento termín nedůstojný. Další z návrhů namítaly, že mnozí z „uprchlíků“ totiž neprchali, neboť se prchá zbaběle, ale ustupovali na poslední chvíli na výzvu úřadů⁹, proto tomto v ohledu doporučovali užívat jiné pojmy jako např.: přistěhovalci ze záboru¹⁰, evakuovaní, lidé bez domova¹¹, vyhnání¹², krajané bez domova. Do těchto diskuzí pak zasáhl rázně německý okupační režim, který zavedl striktní používání termínu přestěhovalec. Toto pojmenování se pak používalo během okupace i po válce.¹³

Samotný termín hraničáři lze, podle mého soudu, aplikovat jen na české uprchlíky. Často se tak označovali obyvatelé, kteří konali v pohraničí činnost ve prospěch „národa“ a stali se před i po obsazení prvním terčem útoků henleinovců. Jako synonymum k uprchlíkům používám pojem utečenci. Pro překonání disproporcí je lepší nahradit termíny prchlíci, uprchlictví označením migranti a migrace.

Tato práce se tak soustředí na problematiku migrace z odstoupených českomoravských území, v krátkém období 167 dnů druhé Česko-Slovenské republiky. Pozornost věnovaná pouze

⁸ Večerní České Slovo, 17.12.1938, s. 5.

⁹ „Píšeme „uprchlíky“, protože je to málo čestné pro lidi, kteří drželi naši národní věc v pohraničí do poslední chvíle. - Prchá se obvykle před bojem, zbaběle. Naši hraničáři neutíkali, nýbrž ustupovali na poslední povel. A i ti, kteří se k nám přistěhují na jaře-je jich více než si kdo myslí - nejsou uprchlíky. Je to krev z krve naší a nesmí se z nich stát lidé bez domova.“ Večerní České Slovo, 17.12.1938, s. 5. O nový život tak zvaných uprchlíků. Proč čekali na poslední. Z našich hraničářů-lidé bez domova?

¹⁰ „Proč jim dávat jméno uprchlíků, když prosté, přesné a pravdě odpovídající a neurážlivé je pojmenování **přistěhovalci ze záboru?** Národní rada by měla upozornit všečen tisk, aby dbal tohoto správného pojmenování, které platí pro ty kteří se přistěhovali nebo kteří se ještě přistěhovat mohou na základě optace pro republiku a pro něž název uprchlíků by byl nevhodný.“ Právo lidu, č. 269, 15.11.1938, s. 2. Uprchlíci nebo přistěhovalci?

¹¹ Právo lidu, č. 257, 1.11.1939, s. 3. Uprchlíci ze sudetského území - lidé bez domova.

¹² „Kladensko kraj lidí bez domova, na který se nyní jezdí za uprchlíky vyslanci a urozené Angličanky, Francouzi i Američané, chová uprchlíky, čili vyhnance – jak oni si říkají- na svém klíně jako děti země, jejíž ránu je třeba ovázat rukou lehkou, citlivou, dlaní neroztřesenou, statečnou a láskyplnou.“ České Slovo, 25.12.1938, s. 3. Text K. Kašáka.

¹³ Presidium ministerské rady protektorátní vlády odsouhlasilo změnu názvu na základě rozhodnutí komitétu hospodářských ministrů 5.zář 1939. Viz Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d, dok. č. 74, s. 268-280.

migraci z pohraničí by tematiku zúžila, proto se bude práce také zčásti zabývat problematikou migrace ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Přitom nelze opominout předchozí migrační přesuny obyvatel z pohraničí probíhající už od květnových dní 1938. Problematika uprchlictví má však své limity dané nedostatečně obsáhlým odborným zpracováním poměrů v regionech odstoupených Německu, jež se nestaly součástí Říšské župy Sudety.¹⁴

Struktura práce

Práce je rozdělena jak z hlediska chronologického, tak tématického. Tvoří ji základních sedm kapitol, které se pokoušejí sledovat problematiku postupně od poměrů migrantů v původních domovech, přes jejich útěk a přesun, postoj ústředních institucí k náhlé migraci, formování organizací pomoci, rozboru sociální péče, vystěhovalectví a přijímání uprchlíků ve vnitrozemí.

První kapitola se zabývá vývojem v německém a polském pohraničí, který byl pro vznik migračního problému klíčový. Nosnou část kapitoly představuje nástin poměrů v německém příhraničí, který už na jaře roku 1938 vedl ke zrodu první migrační vlny. Jednotlivé podkapitoly popisují důsledky mnichovského rozhodnutí z hlediska správy a rozsahu území. Větší důraz je kladen na situaci po obsazení území Německem a Polskem, přičemž tyto podkapitoly zachycují jednak dobu obsazování území, kdy došlo k nárůstu násilí páchaném na českém, židovském a německém antifašistickém obyvatelstvu, tak i konkrétní opatření nacistického režimu ztěžující existenci Židů, německých antifašistů a českého obyvatelstva v pohraničí. Následující kapitola se zabývá rozбором různých názorů na počet a profesní a sociální strukturu migrantů. Doplnění pak představuje vylíčení pocitů a důvodů k opuštění domovů, které slouží jako pomůcka pro proniknutí do emocionální stránky uprchlického problému.

Situaci uprchlíků na půdě druhé republiky a reakci příslušných institucí rozebírá třetí kapitola, která bude v jednotlivých podkapitolách analyzovat jednak přístup státních úřadů k uprchlíkům, propouštění migrantů přes (demarkační čáru) hranice, tak i doposud (na základě pramenů) nezmapovanou problematiku vracení uprchlíků (rozsah, důvody, průběh). S tímto pak souvisí rozbor kritických názorů na repatriaci. S ohledem na rozsáhlou migraci muselo dojít ke vzniku nových sociálních institucí, které by pružně reagovaly na uprchlické

---

¹⁴ Území v jižních Čechách a na jižní Moravě, která se po odstoupení území stala součástí župy Dolní Bavorsko - Horní Falc (Gau Niederbayern/Oberpfalz), župy Horní Dunaj (Oberdonau) a župy Dolní Dunaj (Niederdonau). Menší pozornost byla věnována také Hlučínsku, které se stalo součástí župy Slezsko (Gau Schlesien). Viz dále.

potřeby. První krokem bylo sjednocení soukromých iniciativ ve Volném sdružení-Výboru pro pomoc uprchlíkům, k čemuž vybídlly státní orgány. Speciální státní instituce vznikla v listopadu 1938, což byl Ústav pro péči o uprchlíky, okolnosti jeho vzniku a působnosti popisuje jedna z podkapitol. Další text bude věnován činnosti vlád ve prospěch uprchlíků. Zaměří se na popis aktivit na poli tvorby nových pracovních míst, ale také rozvoje sociálních institucí a programů. Kapitola uzavře rozbor britské pomoci (půjčka a činnost dobročinných institucí).

Vnímání uprchlíků pohledem tisku je obsahem další kapitoly, která usiluje o odpovědi na otázky, jak posuzovala náhlý příchod uprchlíků část dobového tisku, jaká zaujímala (pokud vůbec) obecná stanoviska k uprchlické otázce, či zda vůbec se o toto téma tisk interestoval. Pátá kapitola se bude zabývat tématem sociální a zdravotní péče o uprchlíky. Jednotlivé podkapitoly rozeberou aspekty úředně organizované péče o uprchlíky, tedy vysvětlení problematiky přechodného a stálého ubytování, vyplácení podpor, situace mládeže či stravování, zaměstnanosti, sbírkové aktivity apod., v nichž se užije chronologické hledisko. Svoje místo zde bude mít problematika pomoci německým uprchlíkům a židovská sociální péče o uprchlíky a emigranty, což jsou témata, která byla v literatuře reflektována spíše okrajově. Hlubší analýza poskytne odpovědi nejen na obecný rámec péče o uprchlíky, ale hlavně na aplikaci a praktickou realizaci této péče. Přestože se tyto podkapitoly věnují péči o uprchlíky, odráží se v nich i problematika péče o státní zaměstnance, i když v důsledku neutěšeného stavu pramenné základny nikoli v úplném rozsahu. Z důvodu přehlednosti a systematičnosti bude zde včleněn text o likvidaci uprchlické akce, neboť souvisí úzce s tématem péče.

Podpory uprchlíkům bylo nutné považovat za přechodné a výpomocné řešení problému. Hlavně proto mělo dojít k založení nové existence v řádném pracovním poměru, nebo podnikání. To bylo možné uskutečnit v rámci možností uvnitř státu, ale také vystěhovalectvím, zejména jinonárodních uprchlíků do cizích států. Úkolem další kapitoly proto bude zodpovězení otázek ohledně emigrace a emigračních možností. S tím souvisí nezbytnost analýzy podmínek imigrace do nejvyhledávanějších zemí, ale i popis vyjednávání o možnosti přistěhovalectví, jakož i memorand k řešení vystěhovalectví z pera Židovské náboženské obce v Praze (ŽNO), Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei (DSAP) a Deutschdemokratische Freiheitspartei (DdFP).

Text závěrečné kapitoly bude patřit problémům uprchlíků v novém domově a otázce přijetí vnitrozemským obyvatelstvem a hodnocení participace veřejnosti na pomoci. Stručně se zmíní i otázky odškodnění.

Rozbor literatury

Literatura věnovaná hromadné migraci obyvatelstva z pohraničí po mnichovském diktátu v období druhé republiky není rozsáhlá. Často jsou dílčí problémy součástí různých prací, jejichž hlavní interes se soustřeďuje buď na oblast okupovaného pohraničí, nebo na vnitrozemské problémy druhé republiky, nebo také na emigraci z ČSR do dalších zemí. Existuje i několik souhrnnějších studií spojujících tyto tématické bloky.

Literatura zabývající se poměry v odstoupeném území si všímá rozličných otázek, ať už se jedná o počty obyvatelstva v pohraničí, odboje a odporu proti nacismu, situace v okupovaném pohraničí, či struktury a síly migrační vlny uprchlého obyvatelstva. Tato témata jsou zachycena ve větší frekvenci.

Situaci uprchlíků na půdě druhé republiky nebylo v literatuře doposud mnoho prostoru. V nedávné době se také objevilo několik regionálních studií o konkrétním řešení péče o uprchlíky. Menší pozornost je upřena na stanovisko úřadů a státu k migračnímu problému, formování úřadů, které měly péči o uprchlíky na starosti, či samotného přijetí uprchlíků obyvateli ve vnitrozemí. Problematika německých antifašistů je součástí studií týkající se odboje proti nacismu, ale také odchodu do emigrace a působení v emigraci. Tématika židovských uprchlíků byla zpracována jednak v souvislosti s emigrací, ale také je součástí obsáhlejších prací týkajících se dějin židovského obyvatelstva na území českých zemí. Shrnutí emigrace z Československa poskytuje především práce Heumosova.¹⁵

Literatura je tedy nejen české, ale i německé provenience. Produkce k odstoupenému území se zabývá celky Říšskou župou Sudety, dále územím zařazeným do Bavorské župy, žup Dolní Dunaj, župy Horní Dunaj a župy Slezsko a konečně odstoupenou částí Těšínska především izolovaně. V produkci k vnitrozemské situaci druhé republiky je často okrajově zmíněna i situace okupovaného území. Monografií týkajících se uprchlického problému existuje minimum.

Pro situaci uprchlíků ve vnitrozemí je základním textem vynikající práce sekretáře Ústavu pro péči o uprchlíky Jaroslava Šímy.¹⁶ Obecné výsledky činnosti ústavu, souhrnné zprávy o péči o uprchlíky zpracoval Šíma do monografie, v níž použil získaných fakt i k formulování obecných zákonitostí sociální péče a k sociologickým teoriím migrace. Autor pracoval

¹⁵ Heumos, Peter: Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westen Europa und dem Nahen Osten 1939-1945. Politisch-soziale struktur, Organization und Asylbedingungen der tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nazionalsocialismus. Darstellung und Dokumentation, München 1989.

¹⁶ Šíma, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945. Příspěvek k sociologii migrace a theorii sociální péče, Praha 1945.

s uprchlíky jako se sociální skupinou, tzn. usiloval o rozbor obecných rysů problematiky, přičemž byl nucen eliminovat jednotlivé případy. V monografii se objevuje i analýza vzájemných vztahů uprchlíků a starousedlíků s pramennými výpověďmi. Co práci chybí je nasnadě – popis péče o státní zaměstnance, politická realita, vztah státu a uprchlíků, politika a uprchlíci apod. Pro Šímu je také typická řídká kritika vůči postupu státních úřadů a jejich zaměstnanců. Do jisté míry to může být i záměrná retuše, neboť sám Šíma byl úředníkem Ústavu pro péči o uprchlíky a usiloval hlavně o kladný pohled na činnost úřadů ve prospěch uprchlíků.

Z dalších studií je nutné uvést příspěvek Zdeňka Štěpánka¹⁷, sledující péči o uprchlíky z Moravy a Slezska, který vyšel v časopise Matice moravské již na počátku devadesátých let. Autor se zabýval nejen průběhem samotné péče, ale sledoval i boj proti vzniku epidemií. Oceňuje kladné výsledky této práce, neboť k propuknutí epidemií v zemi Moravskoslezské nedošlo.¹⁸ Štěpánek pracoval v první řadě v maximální míře s Věstníky lékařů, archivní prameny použil jen v menší míře. Autor, přestože prakticky nevyužíval dobový tisk, přehledně zmapoval problematiku uprchlických táborů na Moravě.

Studie Jaroslava Macka¹⁹ přednesená jako příspěvek na konferenci Ackermann Gemeinde v Jihlavě, upozornila především na problematiku migrace, poukázala i na statistiku ministerstva vnitra a počty uprchlických táborů. Číselné vyjádření počtu uprchlických táborů opravil Raška ve své studii.²⁰ K tomu je třeba říci, že se počet táborů měnil a je nutné vědět, ke kterému datu se uváděná čísla vztahují. Příspěvek přinesl do diskuze nové označení migračního procesu obyvatelstva z pohraničí jako exodu, tedy hromadného odchodu.²¹ Macek ho patrně nezamýšlel užít tak, jak to činí Habel a rozhodně by nemělo být v této historické situaci tak chápáno.²² Migrace z pohraničí by tedy představovala jen jakési stažení obyvatelstva = státních zaměstnanců z území, kam je „dosadil“ čs. stát. Ignorovala by se tak řada uprchlíků - starousedlíků.

Nedostatečné zachycení organizace péče o uprchlíky, průběhu budování hromadných ubytoven a prevence epidemických onemocnění v prvních třech měsících po mnichovském

---

¹⁷ Štěpánek, Zdeněk: Péče o utečence z okupovaného pohraničí Moravy a Slezska v letech 1938-1939. ČMM 112, 1993, č. 1, s. 43–54.

¹⁸ V zemi České propukla tyfová epidemie ve strakonickém okrese.

¹⁹ Macek, Jaroslav: Uprchlíci z pohraničí v roce 1938. in: Češi a Němci – historická tabu, Nadace Bernarda Bolzana a Ackermann Gemeinde, Praha 1995, s. 133-145.

²⁰ Studie je charakterizována níže.

²¹ Slovník cizích slov pro nové století, Praha 2003, s. 111.

²² Habel, F. P.: Eine politische Legende..., c.d., s. 85. „*Er ist historisch/politisch so belegt, dass Menschen freiwillig mit allen Besitztümern aus einem ihnen fremden Gebiet, in das sie unter mindestens gewissen Druck ihrer Obrigkeit verbracht worden waren, in ihr Heimatgebiet zurückkehren.*“

diktátu vedlo Francise Dostála Rašku²³ k napsání fundované materiálové studie vycházející především z pozůstalosti prof. MUDr. Karla Rašky, který se podílel na činnosti protiepidemické kolony. Tyto materiály doplnil Raška studiem archivních pramenů především schůzí sociálně-zdravotního odboru Ústavu pro péči o uprchlíky. Pro popis geneze organizace státní pomoci uprchlíkům mohl autor využít také prameny ústředních institucí - např. předsednictva ministerské rady.

Konferenční příspěvek Pavla Mádra²⁴, jenž se věnoval především otázkám sociální pomoci a péče v celorepublikovém rozměru, nedostatečně však zhodnotil činnost dobročinných organizací. Problematika sociálního zaopatření se stala také námětem několika regionálních studií. Nejobsáhlejší z nich napsal Aleš Homan. Přestože text charakterizuje pouze situaci v Moravské Ostravě, obsahuje cenné celostátní přesahy.²⁵ Václav Chochol se zabýval sociálními problémy ve druhé republice na Tábořsku.²⁶ Uprchlíkovou problematiku charakterizoval spíše okrajově. Nejstručnější je práce Jaroslava Moravce o roudnickém okrese.²⁷ Specifickou je Neničkova studie, která pečlivě analyzuje důsledky přílivu uprchlíků na národnostní vztahy v Moravské Ostravě.²⁸ Obecně tyto studie přinášejí mnohé zajímavé poznatky. Ukazuje se, že badatelské pole regionálního výzkumu je stále otevřené.

Starší²⁹ a nejnovější práce³⁰ Václava Průchy těží nejen z práce Šimovy, ale i dalších protektorátních statistických materiálů, přičemž usilují o komplexní pohled na sociální otázky (nejnovější i hospodářské) širšího období. Je třeba ocenit, že Průcha jako jediný autor zaznamenal komplexnější statistiku státních zaměstnanců z okupovaného pohraničí. Bohužel v ní chybí číselné vyjádření počtu rodinných příslušníků státních zaměstnanců. Jejich počet nepřesně odhaduje. Celkově je třeba konstatovat, že se statistickým materiálem pracuje Průcha nejlépe.

Na některé další možnosti výzkumu problematiky migrace českého obyvatelstva upozornil

---

²³ Raška, Francis D.: Uprchlíkové tábory v Čechách a na Moravě po mnichovském diktátu, *Soudobé dějiny* 8, 2001, č. 4., s. 732-745.

²⁴ Mádr, Pavel: Uprhlíci za druhé republiky. in: *Sborník k výročí vypuknutí druhé světové války. 70 let poté*, Praha 2009, s. 85 - 93.

²⁵ Homan, Aleš : Moravská Ostrava jako útočiště uprchlíků z německého a polského záboru na podzim roku 1938. *Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* 21, 2003, s. 221-239.

²⁶ Chochol, Václav: Sonda do sociální problematiky v Táboře v období tzv. druhé republiky. In: *Táborský archiv* 11/2002, s. 293-308.

²⁷ Moravec, Jaroslav: Sociální péče o uprchlíky na Roudnicku v období mezi Mnichovem 1938 a 15.březnem 1939.in: *Vlastivědný sborník Podřipska*, s. 25-30.

²⁸ Nenička, Lubomír: Důsledky uprchlického problému pro národnostní vztahy v Moravské Ostravě v období druhé republiky. in: *Slezský sborník*, 104, 2006, č.1, s. 49-63.

²⁹ Průcha, Václav: *Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938-1945*, Praha 1970.

³⁰ Průcha, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 1.díl 1918-1945*, Brno 2004.

Jan Gebhart.³¹ Ve studii otištěné v ČČH se kromě Šimovy práce opíral primárně o materiály Ministerstva sociální a zdravotní správy - Ústavu pro péči o uprchlíky uložené nyní ve fondu MPSP-R v Národním archivu v Praze. Materiály z tohoto fondu zpracoval vůbec poprvé. V tomto příspěvku upozornil na dvě důležité otázky uprchlického problému a to majetkové vypořádání a otázku počtu uprchlého obyvatelstva. Poukázal i na skutečnost, která se v jiných pracích neobjevuje, a to přesné počty státních zaměstnanců z jednotlivých resortů z odstoupených území. Správně tak ukazuje, že při studiu migračních procesů v období druhé republiky je nutné brát v úvahu jak statistiku uprchlíků, tak i statistiku státních zaměstnanců, přičemž je nutné uvažovat i o počtu rodinných příslušníků státních zaměstnanců. Bohužel zde z objektivních důvodů nejsou zachyceny údaje z ministerstva národní obrany a počty zaměstnanců pošt. Uvedené údaje o cifře rodinných příslušníků státních zaměstnanců byly ve skutečnosti kvantitativně vyšší. K dispozici tak jsou statistické výkazy z Gebhartovy a Průchovy studie. Obě budou podrobeny rozboru v následující práci. Jan Gebhart dále zdůraznil, že tato problematika zasluhuje další podrobné historické studium.

Nyní k charakteristice literatury sledující primárně vnitrozemskou realitu. Z monografických prací o druhé republice se práce Miloše Hájka³², jakož i populárně-vědecké práce Karla Douděry³³ a Dušana Tomáška³⁴ soustřeďovaly především na postižení změn v oblasti politiky a systému pomnichovského Československa. Všechny jsou v hodnocení aktivit politických a ústavních činitelů negativně ovlivněny dobou svého vzniku. Vedle vnitřního klimatu popsal František Lukeš také obsáhle mezinárodní souvislosti, v nichž se odehrával osud pomnichovského státu a to bez ideologické zátěže.³⁵ Jan Rataj ve své práci sledoval zejména ideologické proměny české politiky, hospodářským a sociálním otázkám se tak pochopitelně věnoval ve velmi omezené míře. Nesprávně popisuje nezájem vlád druhé republiky o české obyvatelstvo v odstoupeném území.³⁶ Obecně je v těchto pracích uprchlické téma na okraji výkladu. Analýzu právního prostředí a zákonných norem provedla práce právního historika Pavla Mateše, která zachycuje také sociální a hospodářské kroky vlád druhé republiky.³⁷ Na některých demonstuje spojitost s uprchlickým problémem. Důležitou práci, která popisuje politiku KSČ, napsala Alena Hájková.³⁸ V kapitole o pomnichovském vývoji zmiňuje také

³¹ Gebhart, J.: *Migrace...c.d.*, s. 561-567.

³² Hájek, Miloš: *Od Mnichova k 15.březnu*, Praha 1959.

³³ Douděra, Karel: *Republika na úvěr*, Praha 1987.

³⁴ Tomášek, Dušan: *Deník druhé republiky*, Praha 1988.

³⁵ Lukeš, František: *Podivný mír*, Praha 1968.

³⁶ Rataj, Jan: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny politiky ve druhé republice*, Praha 1997, 252 s.

³⁷ Mateš, Pavel: *Mezi Mnichovem a Berlínem. Státoprávní problémy druhé republiky*, Brno 1992.

³⁸ Hájková, Alena: *Strana v odboji. Z dějin ilegálního boje KSČ v letech 1938-1942*, Praha 1975.

problematiku komunistických uprchlíků. Informace k oblasti krajně pravicových skupin nabízí práce Tomáše Pasáka, která je pro pomnichovské období ČSR možná až příliš stručná.³⁹

Novější studii představuje kniha Jana Gebharta a Jana Kuklíka *Druhá republika 1938-1939*⁴⁰, která je už svým názvem „svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě“ tématicky vymezena. Práce obsahuje i rovnocenné pasáže z hospodářského a sociálního vývoje Česko-Slovenska. Stává se tak syntetizující monografií a zdařile usiluje o komplexní zachycení údobí pomnichovské republiky. V Gebhartově a Kuklíkově monografii se poprvé obsáhleji objevuje uprchlický problém a to v širších souvislostech. Dřívější monografie se tématu jen letmo dotkly. Tato práce se stala i součástí patnáctého dílu monumentální edice *Velké dějiny zemí Koruny české* zachycující ve dvou dílech období druhé republiky a protektorátu (1938-1945).⁴¹

Za monografií se vydává trochu nadneseně i sborník studií *Židovská menšina ve druhé republice*, který na druhou stranu obsahuje řadu studií rozebírajících dobový tisk.⁴² Text Michala Frankla⁴³ o židovských uprchlících ve druhé republice, který zasazuje uprchlický problém do širších mezinárodních souvislostí a doplňuje tím dřívější hodnotné studie Heleny Krejčové,⁴⁴ vychází především z textu Miroslava Kárného o politických a ekonomických aspektech židovské otázky ve druhé republice. Kárného studie zůstává přes dobově podmíněný úvod kvalitní promyšlenou studií.⁴⁵ Osudu židovského obyvatelstva a uprchlíků ve druhé republice a protektorátu se věnovala zasvěceně především na základě literatury také Ludmila Rothkirchenová v jednom z dílů historie československých Židů, který byl přeložen do češtiny.⁴⁶ K obecné situaci židovské menšiny za druhé republiky lze využít také studii

³⁹ Pasák, Tomáš: *Český fašismus a kolaborace 1939-1945*, Praha 1999.

⁴⁰ Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: *Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha-Litomyšl 2004.

⁴¹ Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: *Velké dějiny zemí Koruny české*, sv. XV. a. (1938-1945), Praha-Litomyšl 2006.

⁴² *Židovská menšina ve druhé republice*, eds. Blanka Soukupová, Miloš Pojar, Marie Zahradníková, Praha 2007, 184s. Viz studie Blanky Soukupové. Dříve tisk rozebíral už Bednařík, Petr: *Antisemitismus v denících Venkov a Večer v období druhé republiky*. in: *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945*, Praha 1998, s. 118-144.

⁴³ Frankl, Michal: *Druhá republika a židovští uprchlíci*. In: *Židovská menšina ...*, c.d., s. 48-56. Frankl, Michal: *Židé přes palubu. Konstrukce „židovské otázky“ za druhé republiky*, *Dějiny s současností*, roč. XXXI, č. 3, 2009, s. 37-39.

⁴⁴ Krejčová, Helena: *Židé a česká společnost. Léta 1938-1939*. in: *Akce Nisko v historii konečného řešení „židovské otázky“*. K 55.výročí první deportace evropských Židů. Sborník referátů, Ostrava 1995, s. 53-61; Krejčová, Helena: *Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu 1938*. in: *Židé v Sudetech*, Praha 2000, s. 129-139.

⁴⁵ Kárný, Miroslav: *Politické a ekonomické aspekty židovské otázky v pomnichovském Československu*, *Sborník historický*, sv.36, 1989, s. 171-212.

⁴⁶ Rothkirchenová, Ludmila: *Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945*. in: *Osud židů v Protektorátu 1939-1945*, Praha 1991, s.17 - 79.

Freda Hahna, která obsahuje drobné faktografické nepřesnosti ve statistikách.⁴⁷ Pro specifickou ostravskou situaci je k dispozici text Blaženy Gracové.⁴⁸

Zdeněk Kárník se ve svém obsáhlém syntetickém zpracování dějin první a druhé republiky dotkl i uprchlické tematiky. Tvzení, že čísla ohledně uprchnuvších Čechů, Židů a demokratických Němců nejsou přesná a sotva, kdy budou a operovat s číslicí 150 000 osob má své limity. Další statistiky jsou totiž k dispozici.⁴⁹ V následujícím kompendiu už Kárník tyto závěry upravil. Neprávem však bagatelizuje roli státu v uprchlické otázce.⁵⁰ Snahou o lacinou senzaci v podobě „zamlčených dějin“ je vedena práce Tomáše Krystlíka, která popisuje mj. nucený návrat uprchlíků.⁵¹

Událostí ve vnitrozemí druhé republiky se dotýká také práce Jana Kuklíka ml., která se však primárně detailně zabývá peripetiemi česko-britských finančních jednání od Mnichova až do 80. let.⁵² Kuklíkova práce jasně ukazuje spojitost mezi jednáním o britské půjčce pomnichovské republiky a uprchlickým problémem. V obsáhlé práci založené na studiu pramenů v zahraničních i českých archivech se publikuje řada skutečností vůbec poprvé. Na spojitost této problematiky upozornil dříve již citovaný Miroslav Kárný. Britskou pomoc uprchlíkům stručně analyzovali Hana Velecká⁵³ a Jana Čechurová společně s Janem Kuklíkem.⁵⁴ Pod dojmem osobní zkušenosti popsala pomoc uprchlíkům i úřednice British Committee for Refugees from Czechoslovakia (BCRC) D. Warriner.⁵⁵ Zkoumána byla také britská přistěhovalecká politika.⁵⁶ Čapková s Franklem⁵⁷ kriticky analyzovali uprchlickou politiku první republiky ve vztahu k německým uprchlíkům, přičemž došli k závěru, že

⁴⁷ Hahn, Fred: Židé a druhá česko-slovenská republika. In: Střední Evropa 10, 1994, č.38-39, s.190-196.

⁴⁸ Gracová, Blažena: Židovské obyvatelstvo Ostravska v období druhé republiky. in: Sborník filozofické fakulty Ostrava, sv.153, 1995, č.3, s. 73-87. Dvořák, Jiří: Židé v jižních Čechách 1918-1945. in: Židé v Sudetech, Praha 2000, s. 166-203.

⁴⁹ Kárník, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918-1938), 3.díl, Praha 2003, s. 625.

⁵⁰ Kárník, Zdeněk: Malé dějiny československé (1867-1939), Praha 2008.

⁵¹ Krystlík, Tomáš: Zamlčené dějiny. 1918-1938-1948-1968, Praha 2008.

⁵² Kuklík, Jan: Do poslední pence. Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938-1982, Praha 2007.

⁵³ Velecká, Hana: Britská pomoc uprchlíkům z Československa v roce 1939, Soudobé dějiny, č. 4, 2001, s. 659-691. Hirschová, Angelika: „Darovaný čas.“ Britská pomoc uprchlíkům v Praze (říjen 1938-březen 1939), Dějiny a současnost, rč. XXX, 3/2008, s. 41-43.

⁵⁴ Čechurová, Jana-Kuklík, Jan: Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace. Geneze a finanční zabezpečení, Soudobé dějiny č.1., 2007, s. 9-43.

⁵⁵ Warriner, Doreen: Winter in Prague, Slavonic and East European Review, sv. 62, č. 2, 1984, s. 209-239.

⁵⁶ Londonová, Louise: Britská vláda a židovští uprchlíci z Československa. In: Terezínské studie a dokumenty 2003, s.106-134; Bergman, Marion: German-Jewish Refugees in England. The Ambiguities of Assimilation, London 1984.

⁵⁷ Frankl, Michal - Čapková, Kateřina: Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem (1933-1938), Praha-Litomyšl 2008; Frankl, Michal: Mezi blahovůlí a svévolí. Politika Československa vůči uprchlíkům před nacismem, Dějiny a současnost, rč. XXX, 3/2008, s. 34-37; Čapková, Kateřina: Několik tváří exilu v ČSR. Každodennost péče o uprchlíky před nacismem, Dějiny a současnost, rč. XXX, 3/2008, s. 30-33.

specifičnost Československa jako bezpečné azylové země potvrzovaná předchozími pracemi Černého⁵⁸, Grossmanna⁵⁹, či Veselého⁶⁰ nebyla přesná, neboť Československo mělo být „nejistým útočištěm“.⁶¹ Jistě právně nevyjasněná pozice uprchlíků mohla přinášet neklid do jejich řad, na druhou stranu umožňovala policii pružně reagovat na možný průnik nacistických „zvědů“ mezi uprchlíky. Přínosné je vylíčení každodennosti, ale také pokus o komplexní pohled na situaci uprchlíků. S některými pasážemi by se dalo polemizovat. Obecně tyto publikace jsou důležité pro srovnání změn v uprchlické politice státu během druhé republiky. Tomuto údobí se věnuje jak Grossmannova spíše vzpomínková práce, tak i Černého monografie jednou kapitolou.

Možnost využití literatury týkající se oblastí obsazených Německem naráží na obtíže dané tím, že tato území nebyla spravována jako jeden správní celek. Literatura se soustředila především na problematiku jednoho celku - Říšské župy Sudety, k níž existuje několik monografií.

Syntetizující monografie Josefa Bartoše, přestože svým názvem vymezuje tématickou oblast na celé okupované pohraničí, zabývá se převážně Říšskou župou Sudety. Přesto obsahuje drobné přesahy k ostatním územím, které do této župy nebyly začleněny. Průkopnická práce se zabývá převážně situací českého obyvatelstva v odstoupeném území.⁶² V této dobově podmíněné monografii a dalších studiích⁶³ se Bartoš mimo jiné, vedle analýzy prostředí odstoupeného území, zaměřil na co nejpřesnější zjištění počtu obyvatelstva všech národností v pohraničí, celkové počty uprchlíků, či otázku rezistence. Vyvracel tak mnohdy nesprávné a unáhlené závěry některých německých autorů jako např. F. P. Habela.⁶⁴ Přičemž pracoval se statistikou uprchlíků z materiálů ministerstva vnitra.

Bartoš ve svých posledních pracích⁶⁵, věnovaných situaci české menšiny v Říšské župě Sudety a částečně i uprchlíkům, vůbec nevyužil dostupné studie k migraci českého

---

⁵⁸ Černý, Bohumil: Most k novému životu. Německá emigrace v Praze 1933-1939, Praha 1967; Černý, Bohumil: Komitěty pro pomoc německé emigraci v ČSR (1933-1938), ČSČH 15, 1967, s. 277-300.

⁵⁹ Grossmann, Kurt R.: Emigration. Geschichte der Hitler's Flüchtlinge 1933-1945, Frankfurt am Main 1969. Dále též Drehscheibe Prag. Zur Deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933-1939, eds., Peter Becher – Peter Heumos, München 1992; Müller, Dora: Drehscheibe Brno/Přestupní stanice Brno, Deutsche und österreichische Emigranten, Brno 1997.

⁶⁰ Veselý, Jiří a kol.: Azyl v Československu 1933-1938, Praha 1983.

⁶¹ Exil v Praze a Československu 1933-1938, Praha 2005.

⁶² Bartoš, Josef: Okupované pohraničí a české obyvatelstvo, Praha 1986.

⁶³ Bartoš, Josef: Mnichov a československé pohraničí. in: Vyhnání Čechů z pohraničí, Vzpomínky, Praha 1996, s. 5-25.

⁶⁴ Habel, Fritz Peter: Eine politische Legende. Die Massenvertreibung von Tschechen aus dem Sudetengebiet 1938/1939, München 1996.

⁶⁵ Bartoš, Josef: Území a obyvatelstvo. in: Kural, V - Radvanovský, Z. a kol.: Sudety..., c.d., s.70-88; Bartoš, Josef: České obyvatelstvo v okupovaném pohraničí. in: Kural, V - Radvanovský, Z. a kol.: Sudety..., c.d., s.

obyvatelstva.⁶⁶ Nepočítal tak s tím, že migrovali též státní zaměstnanci s rodinami. Zakalkulováním migrujících státních zaměstnanců s rodinami z okupovaného pohraničí by mohlo dojít k osvětlení nejasné otázky dvou set tisíc obyvatel v pohraničí, které Bartošovi vyšly, když odhadl počet Čechů v pohraničí. Existuje taktéž statistika územního původu uprchlíků, se kterou Bartoš také nepracoval. Ve studii Území a obyvatelstvo ve knize Sudety pod hákovým křížem uvádí, že pracoval se Šimovou publikací, přesto statistiku územního původu nevyužil.⁶⁷

V roce 1998 vyšla ve sborníku Historie okupovaného pohraničí, který v několika svazcích usiloval o zachycení poměrů v okupovaném pohraničí, studie Zdeňka Radvanovského⁶⁸ o problémech uprchlíků, která vycházela jak z materiálů publikovaných Šimou a Bartošem, tak i diplomových prací vzniklých na PF UJEP v Ústí nad Labem a PF TU v Liberci. Radvanovský využil i některé dokumenty z Národního archivu v Praze a z archivů v Chrudimi, Chomutově, Ervěnicích a Ústí nad Labem. Ke škodě obsahu je text týkající se především péče o uprchlíky komplikovaně strukturován. Studie se také pokouší stanovit počty uprchlíků a obyvatelstva v odstoupeném území především na základě vydané literatury, kterou v zásadě potvrzuje. Radvanovský nepracuje se statistikou státních zaměstnanců, což lze pochopit s ohledem na vytyčené téma práce. Nelze však tvrdit, že statistika státních zaměstnanců nebyla.

V Ústí nad Labem vyšla rozsáhlá práce „Sudety“ pod hákovým křížem⁶⁹, shrnující rozsáhlý grantový projekt Historie okupovaného pohraničí I, v rámci kterého vycházel i zmíněný HOP. Tato práce, na které se podílel kolektiv autorů mj. J. Bartoš, Z. Radvanovský, či V. Kural, usilovala jak o komplexní zachycení dějin sudetské župy, tak ji lze chápat jako protějšek k pracím německých autorů R. Gebela a V. Zimmermanna. Přes zajímavé exkursy (Grundplanung O.A., kultura, školství) představuje ve finále spíše soubor studií o rozdílné kvalitě, kterému chybí pevnější obsahové sevření a hlubší závěrečné zhodnocení. Stručná část textu zde byla věnována i uprchlickému tématu. Hlavním obsahem této části textu byla otázka terminologického označení migračního procesu obyvatelstva z okupovaného pohraničí ve

---

169-180; Bartoš, Josef - Borák, Mečislav: Říšská župa Sudety. In: Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí. Materiál pro učitele dějepisu, eds. Martin Hořák, Tomáš Jelínek, Praha 2006.

⁶⁶ Gebhart, Jan: Migrace českého obyvatelstva v letech 1938-1939. Poznámky ke stavu výzkumu. Český časopis historický 96, č. 3, 1998, s. 561-567.

⁶⁷ Bartoš, Josef: Území a obyvatelstvo. in: Kural, V - Radvanovský, Z. a kol.: Sudety..., c.d., s.70-88.

⁶⁸ Radvanovský, Zdeněk: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu. In: Historie okupovaného pohraničí, Sv. 2, Ústí nad Labem 1998, s. 5-52. **Problematickým místem studie jsou několikastránkové doslovně opsané citace z literatury, které jsou odkazovány na jiné studie, než ze kterých skutečně vychází.**

⁶⁹ Kural, Václav - Radvanovský, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem. K dějinám Říšské župy Sudety 1938-1945, Ústí nad Labem 2002.

druhé republiky a případnosti jeho označení jako vyhnání. Tato část textu Zdeňka Radvanovského je založena zejména na rozboru argumentace německé literatury. Při práci se statistikami dochází k nepřesnostem a omylům. Ve statistické tabulce na str. 67 nemá být uvedeno státní zaměstnanci, nýbrž veřejní zaměstnanci. Tabulka na s. 64 obsahuje údaje z července 1939, ne května 1939, jak je napsáno. Převzaté Šimovy statistiky je totiž nutno konfrontovat s texty, které jim předcházejí. Bartošova studie Území a obyvatelstvo je jen drobně upravená kapitola z jeho dřívější práce - Okupované pohraničí a české obyvatelstvo. Vlastnímu textu knihy předchází hodnotný prolog Václava Kurala, který vychází především z jeho monografií o česko-německých vztazích.⁷⁰ Tyto práce jsou přínosné koncepčně, avšak faktograficky místy zastaraly. Kural vůbec nezmiňuje vracení uprchlíků a uzavření „hranic“ pro vstup uprchlíků do republiky.

Rozumět dějinám⁷¹ představuje souhrnný pokus o zachycení česko-německých vztahů od roku 1848 do roku 1948. Sleduje kořeny, vývoj a právní aspekty vzájemných vztahů. Část textu, která je ve skutečnosti kompilací jiných textů, byla věnována tématu Říšské župy Sudety. Pohled na migrační problém je zde srovnáván v širším kontextu. Zahrnuto je i stanovisko česko-německé komise historiků, které migrační proces z pohraničí charakterizuje jako útěk a vyhnání.⁷² Chybí zde ale zohlednění migrace státních zaměstnanců z okupovaného území. V monumentální publikaci Jana Křena⁷³ o vývoji střední Evropy v 19. a 20. století jsou shrnuty předcházející výsledky na poli bádání o migraci z pohraničních území. Správně zde není opomenuta migrace státních zaměstnanců.

Němečtí autoři se zabývali především sudetskou župou. Habelova polemická studie oprávněně vyvolala řadu odmítavých reakcí.⁷⁴ Habel si, v této prakticky jediné monografii týkající se migračního procesu Čechů, vzal za ústřední cíl zpochybnit vyhánění obyvatelstva z postoupeného území Německu. Masové vyhánění Čechů je pro něj politickou legendou. Přičemž srovnává vývoj v sudetské župě a osudy tamějších českých obyvatel od obsazení do konce roku 1940 s poválečným obdobím a osudy německého obyvatelstva v letech 1945/6. K průvodním znakům, které provázely poválečné vyhánění a odsun Němců, potom hledá analogie ve vývoji let 1938/40. Žádné nenachází. Hablem takto časově vymezené srovnání je

---

⁷⁰ Tyto monografie se týkají první republiky a protektorátu. Václava Kurala Kural, Václav: Konflikt místo společenství? Praha 1993, 290s; Kural, Václav: Místo společenství konflikt! Praha 1994. Přičemž Kural je i povoláním znalcem „mnichovské problematiky“ Viz: Kural, Václav-Vašek, František: Hitlerova odložená válka za zničení ČSR, Praha 2008.

⁷¹ Rozumět dějinám, eds. Z. Beneš a V. Kural, Praha 2002, 304s.

⁷² Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu česko-německých dějin od 19. století, Praha 1996.

⁷³ Křen, Jan: Dvě století střední Evropy, Praha 2005.

⁷⁴ Habel, Fritz Peter: Eine politische Legende. Die Massenvertreibung von Tschechen aus dem Sudetengebiet 1938/1939, München 1996.

účelové, neboť opomíjí další pro jeho ústřední tezi nepohodlné historické souvislosti. Habel připouští pouze po záboru „formale Ausweisung“ a odsun 40 Čechů (především po roce 1919 příšlých) s jejich rodinami, celkově 140 osob z 500 000 „zugewanderter Tschechen“. Podle Habela tak utíkali jen ti, kteří do pohraničí přišli po roce 1919 a to úředníci a vojáci, kdežto mnoho trvale usdlých Čechů zůstalo nerušeně v Sudetech. Takováto formulace představuje zkreslení pozáborové situace, neboť kalkuluje jen s částí případů vypovězení. Ignoruje totiž vyhánění, které prováděly ordnerské formace. Vyhnání podmiňuje účastí státního tlaku či přinucení, masovostí a zaměřením proti odpradávná usazené skupině lidí. V tomto případě by to podle Habela neplatilo, neboť se po dvaceti letech do vnitrozemí vrátili ti, kteří sem přišli po vzniku státu-státní úředníci a vojáci. Habel zapomíná, že tlak byl v pohraničí uplatňován i vůči velké skupině českých starousedlíků. Statistiky povolání dokazují, že mezi uprchlíky byla prakticky celá sociální struktura společnosti. Navíc podle něj k žádnému tlaku-excesům ani nedošlo. Odchod byl dobrovolný – či s probíhající evakuací. *„Češi provedli po 8.květnu 1945 opatření, která lze označit přinejmenším jako vyhnání, precizněji však jako genocidu - „Völkermord“. Naproti tomu se Čechům v roce 1938 stalo podstatně méně. Masové excesy či akty násilí od roku 1938 do roku 1940 ve srovnání s 1945/6 i v jen zárodečné porovnatelnosti jednoduše nebyly.“*⁷⁵ Situace a existenční podmínky české menšiny v sudetské župě jsou zlehčovány. Statistické výpočty jsou nepřesné a podřízené potvrzení ústřední teze.⁷⁶ Habel vůbec nepopisuje nacistické germanizační a likvidační plány vůči českému obyvatelstvu a tlak vyvíjený ve všech směrech vůči těm Čechům, kteří svoje domovy neopustili. Navíc vylíčení poměrů německého antihitlerovského a antinacistického obyvatelstva je nedostatečné. Skutečná situace židovského obyvatelstva je zastírána a zlehčována, jak bylo typické pro sudetoněmeckou literaturu.⁷⁷ Výstižnou kritiku ústřední Habelovy teze podal také Ralf Gebel.⁷⁸ Zůstává ovšem otevřenou otázkou, kolik z českých uprchlíků bylo starousedlíky žijících v pohraničí před rokem 1918. Odpověď na ni by mohla posloužit jako hlubší argumentace vůči Habelovým tezím.⁷⁹ V práci Oskara Böse a Ralfa J.Einbichta, které patří do

⁷⁵ Habel, F.P.: Eine politische Legende..., c.d., s. 111 - 112.

⁷⁶ Bartoš, Josef: Kniha o číslech i legendách (recenze). In: Historie okupovaného pohraničí 1, Ústí nad Labem 1998, s.184-6.

⁷⁷ Zimmermann, Volker: Sudetští Němci a nacionální socialismus. Otevřené otázky v sudetoněmeckém historickém pohledu. in: Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996, s. 54-70; Schmidtová-Hartmannová, Eva: Zastírání a zlehčování faktů: konec židovské části obyvatelstva v českých zemích podle vybraných českých a západoněmeckých publikací. In: Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy. Praha 1993, s.101-111.

⁷⁸ Gebel, Ralf: „Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938-1945), München 1999, s. 278-280.

⁷⁹ Hahnová, Eva: Sudetoněmecký problém, Ústí nad Labem 1999.

stejně „kategorie původu“, se o pronásledování komunistů a Čechů, jakož o jejich útěku vůbec nehovoří a zdůrazňují se především sudetoněmecké oběti.⁸⁰

Disertační práce Volkera Zimmermana,⁸¹ představuje precizní vylíčení dějin sudetské župy od obsazení pohraničí říší až po jeho osvobození. Analýza politiky a nálady obyvatelstva je zasazena do předchozího vývoje česko-německých vztahů. Výklad se snaží úspěšně odpoutat od klišé a jednostranné interpretace. V závěru autor přináší také zhodnocení účasti sudetských Němců v nacistickém státě, což práci nejen logicky uzavírá, ale poskytuje jí i plastičtější charakter. Autor pracoval i s českou literaturou a uvádí například, že neexistovalo žádné centrální nařízení o organizovaném vyhánění Čechů. Vyváženě se věnuje excesům v záborové situaci proti Čechům, Židům a německým antifašistům. Publikace poskytuje také diferencovanější pohled na odpor sudetoněmeckého obyvatelstva, který však nebyl plně akceptován.

Ralf Gebel zachytil v obsáhlé monografii nejen údobí sudetské župy, ale dotkl se i osoby Konrada Henleina. V několika kapitolách se věnuje otázkám germanizace a jejímu dopadu na českou menšinu. Zvláštní exkurz poskytl otázce masového vyhánění českého obyvatelstva, který je ve výsledku spíše věcnou kritikou Habelovy práce, která ji v poslední době rozvířila. Vyhánění Čechů Gebel nepopírá, ale neprobíhalo podle něj v masovém měřítku.⁸² Gebel se bohužel málo věnoval osudům Čechů v období záboru. Útoky vůči českému obyvatelstvu vůbec neanalyzuje. Maximální prostor poskytl teroru vůči demokratickým Němcům a židovskému obyvatelstvu. Bartoš vytýkal této práci zejména interpretaci některých pramenů a literatury, rovněž také kladení otázek o situaci české menšiny.⁸³ Detlef Brandes v monografii o sudetské otázce líčí na pozadí mezinárodního vývoje konkrétní reakce obyvatelstva na události roku 1938 v různých koutech pohraničí. Zabývá se procesem radikalizace příslušníků SdP, jakož i reakcemi německých komunistů a sociálních demokratů na ohrožení nacismem. Přínosem práce je detailní popis situace průběhu obecních voleb, ale také zářijového puče, který Brandes vylíčil detailně a v republikové úplnosti. Škoda, že s takovým detailem není zachyceno období předcházející, kde mohl být popsán postupný průnik „henleinovství“ mezi

⁸⁰ Tito autoři mluví i obětích mezi Židy. Böse, Oskar - Eibicht, Ralf J.: Die Sudetendeutschen, München 1989, s. 73.

⁸¹ Zimmermann, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945), Praha 1999.

⁸² Gebel, Ralf: „Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938-1945), München 1999, 390s. Srv. také Gebelovu studii věnující se především Henleinovi. Gebel, Ralf: Ein schmaler Grat. Konrad Henlein als Gauleiter und Reichsstatthalter im Sudetenland. in: Geteilt, besetzt, beherrscht, Essen 2004, s. 137-155.

⁸³ Bartoš, Josef: Kniha o Konradu Henleinovi a říšskoněmecké župě Sudety (recenze). In: HOP, č. 3, Ústí nad Labem 1999, s. 185-195.

většinu sudetských Němců. Tuto skutečnost lze pochopit s ohledem na vymezené téma práce. Monografie by si zasloužila překlad do češtiny.⁸⁴ Již dříve se obdobnou látkou zabýval Jaroslav Metelka, který značnou pozornost věnoval komunistické politice a osudu příslušníků této strany, přičemž problematika něm. soc. demokracie byla odsouvána do pozadí. Přesto detailně mapuje problematiku především na severovýchodě Čech.⁸⁵ Cihlářova práce se bez ideologických hledisek věnuje situaci na Orlickoústecku a ukazuje spolupráci německých komunistů a sociálních demokratů na místní úrovni a má cenné přesahy na celostátní úroveň.⁸⁶

Odbojem a perzekucí komunistické strany v pohraničí se během komunismu zabývala celá řada čs. autorů, kteří kritizovali politiku DSAP pro odmítání jednotné fronty v období předcházejícím Mnichovu, ale i Jakschovu politiku během války, kdy se vyslovoval pro právo sudetských Němců na sebeurčení. Vyzvedávali pak především komunistický odboj a postoj strany v období zvýšeného ohrožení republiky.⁸⁷ Někteří poukazovali také na spojení sudetoněmeckých a českých komunistů, což měl být zárodek budoucí spolupráce socialistických států. Pád komunistického režimu umožnil objektivní pohled na odboj a perzekuci v pohraničí, jejíž analýza je i součástí již jmenovaných prací.⁸⁸

V německy psané literatuře se odráží, z jakého politického uskupení antifašistů Němci pocházeli. Seligerova obec vydala populární přehled něm. soc. dem. dělnického hnutí, kde byla popsána situace ve straně i životopisy jednotlivých představitelů.⁸⁹ Následující publikace se věnovala odboji a pronásledování příslušníků strany. Obsahovala mimoto četné odkazy na osud Židů a také obsírné informace o jejich útěku před anšlusem. Při této příležitosti nebyl

---

⁸⁴ Brandes, Detlef: Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938, München 2008.

⁸⁵ Metelka, Jaroslav: Henleinovci a demokraté. Boj proti fašismu a za obranu republiky v pohraničí severovýchodních Čech 1935-1938, Trutnov 1970; Metelka, Jaroslav: Osudný podzim 1938 v pohraničí severovýchodních Čech, Hradec Králové 1973.

⁸⁶ Cihlář, Jiří: Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko, Ústí nad Orlicí 2003.

⁸⁷ Novák, Otto: Němečtí antifašisté v Československu v letech 1938-1945. in: AUC, PeH, 2, 1987, Studia historica XXXI, s. 151-160; Faltys, Antonín: Společný boj československých a německých antifašistů proti fašismu a válce a jeho odkaz dnešku. in: Společný boj československých a německých antifašistů proti fašismu a válce a jeho odkaz dnešku, Praha 1985, s.3-15; Filip, Zdeněk: O německých antifašistech na severní Moravě v letech 1938-1945. in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VI, č.1, 1968, s.170-192; Dau, Rudolf: O boji německých antifašistů v oblasti Karlových Varů proti Hitlerovi. in: Z bojů za svobodu II, Praha 1966, s. 98-108. Dále srovnej některé práce Bartošovy. Fuchs, Gerhard: Společně proti Hitlerovi a Henleinovi, Praha 1969.

⁸⁸ Chrz, Martin: Leopold Pölzl, Ústí nad Labem 2002. Kocourek, Ludomír: Příspěvek k dějinám odboje v severních a jižních Čechách. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv., Ústí nad Labem, s. 205-209. Kocourek, Ludomír: Odboj v okupovaném pohraničí v letech 1938-1945. Obvod vládního prezidenta v Ústí nad Labem. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv.6, Ústí nad Labem 2002, s. 59-95. Bartoš, Josef: Odpor a odboj ve vládním obvodu Opava 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv. 6, Ústí nad Labem 2002, s.157-175.

⁸⁹ Weg, Leistung. Schicksal, Stuttgart 1972.

opomenut útěk Čechů.⁹⁰ Velmi stručné práce na toto téma jsou spíše vzpomínkové texty Exnerovy a Gabertovy.⁹¹ Komunista Grünwald v obsáhlém vyličení odbojových a odporových aktivit sudetoněmeckého obyvatelstva nadhodnocuje např. jejich četnost. Pojem odpor rozšiřuje na všechny osoby, které se znelíbily nacionálnímu socialismu (zúčtování NSDAP s bývalými členy Kameradschaftsbundu). Na druhou stranu pojem odporu zužuje jen na nacionální aspekt (boj za národní zájem Sudetoněmců) a opomíjí druhý - boj proti totalitní moci (hitlerovskému systému).⁹²

Činnosti DSAP se na podkladě vzájemných vztahů mezi Čechy a Němci věnoval člen DSAP Johann W. Brügel,⁹³ který popisuje i vracení uprchlíků do pohraničí, které obdobně jako ostatní němečtí soc. demokraté považuje za nedocení služeb strany pro republiku. Z pozice „křivdy“, jež se stala sudetským Němcům poválečným odsunem, analyzuje politický vývoj v podunajském prostoru Wenzel Jaksch.⁹⁴ Osudům německých antifašistů se věnovala také konference v Ústí nad Labem.⁹⁵ V rámci vládou podpořeného projektu byly zaznamenány životní příběhy antifašistů v několika publikacích převážně ve formě „*oral history*“.⁹⁶ Vládní projekt se tak soustředil jen na osudy jednotlivců, ne na zpracování obecné problematiky, což by bylo v některých aspektech žádoucí.

Pronásledováním a omezováním životních podmínek Židů se zabývaly práce s celoněmeckou platností⁹⁷ i s pohledem na Říšskou župu Sudety.⁹⁸ Ke druhému případu patří obsáhlá a detailní monografie Jörga Osterloha, která mapuje také instrumenty a projevy arizace

---

⁹⁰ Kampf, Widerstand, Verfolgung der sudetendeutschen Sozialdemokraten. Dokumentation der deutschen Sozialdemokraten aus der Tschechoslowakei im Kampf gegen Henlein und Hitler, ed. Adolf Hasennöhr, Stuttgart 1983. Weg, Leistung. Schicksal, Stuttgart 1972.

⁹¹ Exler, Alfred: Das große Wagnis. Ein Rettungsversuch für die unfreie Heimat, Stuttgart 1979. Gabert, Volkmar: Das Ringen der sudetendeutschen Sozialdemokraten. Stuttgart 1998.

⁹² Navíc některé skupiny počítá dvakrát, uvádí, že v pohraničí bylo během německé okupace činných 150 protifašistických skupin. Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. I. Der Kampf gegen das nationalsozialistische Regime in den sudetendeutschen Gebieten 1938-1945, I, München 1978; Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. II. Für Frieden und Freiheit, München 1979; Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Für Frieden, Freiheit, Recht. Veröffentlichungen des Sudetendeutschen Archiv in München, Band 23, Benediktbeuern 1986. Poslední publikace shrnuje všechny předchozí.

⁹³ Brügel, Johann Wolfgang: Češi a Němci, 1.díl, 1918-1938, Praha 2006; Brügel, Johann Wolfgang: Češi a Němci, 2.díl, 1939-1946, Praha 2008.

⁹⁴ Jaksch, Wenzel: Cesta Evropy do Postupimi. Vina a osud v podunajském prostoru, Praha 2000.

⁹⁵ I oni byli proti, Ústí nad Labem 2007.

⁹⁶ Zapomenutí hrdinové. Vergessene Helden, Ústí nad Labem 2008. Literaturu k tématu nabízela a shrnovala publikace Sudetští Němci proti Hitlerovi, Sborník německých historických studií, eds. Stanislav Kokoška, Thomas Oellermann, Praha 2008.

⁹⁷ Pehle, Walter H.: Der Judenpogrom 1938. Von der Reichskristallnacht zum Völkermord, Frankfurt am Main 1988.

⁹⁸ Zimmermann, Volker: Pachatelé a přihlížející. Pronásledování židů v Sudetské župě. In: Tereziánské studie a dokumenty 1999, s.129-148. Vildová, Jana: Křišťálová noc v Sudetech, Diplomová práce, FSV UK, Praha 2001. Chmelíková, Jana: Osudy chebských Židů, Chebské Židé od 2.poloviny 19.století do současnosti, Cheb 2004.

v Sudetské župě.⁹⁹ Problematika židovského obyvatelstva je také zkoumána v souhrnných pracích o židovské menšině na území českých zemí.¹⁰⁰ Souborné zpracování však přináší drobné faktické nepřesnosti.¹⁰¹

Obecně nejméně jsou literaturou zpracována území v jižních Čechách a na jižní Moravě, která se po odstoupení území stala součástí župy Dolní Bavorsko - Horní Falc (Gau Niederbayern/Oberpfalz)¹⁰², župy Horní Dunaj (Oberdonau)¹⁰³ a župy Dolní Dunaj (Niederdonau)¹⁰⁴. Menší pozornost byla věnována také Hlučínsku¹⁰⁵, které se stalo součástí župy Slezsko (Gau Schlesien). Ve sborníku Historie okupovaného pohraničí se objevilo několik základních úvodních charakteristik těchto území, které často narážejí na torzovitý a doposud nezpracovaný pramenný materiál. Přesto byly nejvíce literaturou „zasaženy“ oblasti Českokrumlovsko, Kaplicko¹⁰⁶ a dále také Břeclavsko.¹⁰⁷ Řada z těchto studií je bez dostatečné hloubky a využití dostupných pramenů. Další odborné zpracování všech těchto území je proto žádoucí.

K oblasti Těšínského Slezska v pomnichovském a válečném období existuje početná česká i

---

⁹⁹ Osterloh, Jörg: Judenverfolgung und „Arisierung“ im Reichsgau Sudetenland, München 2006. česky Praha 2010; Osterloh, Jörg: Nationalsozialistische Judenverfolgung im Reichsgau Sudetenland 1938-1945. in: Geteilt, besetzt, beherrscht, Essen 2004, s. 211-228; Osterloh, Jörg: Prenasledovanie Židov a arizácia v ríšskej župe Sudety. In: Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko, eds. Monika Glettler, Ľubomír Lipták, Alena Míšková, Bratislava 2002, s. 155-167.

¹⁰⁰ Iggers, Wilma : Die Juden in Böhmen und Mähren. Ein historisches Lesebuch, München 1986; Die Juden in den böhmischen Ländern ed. Ferdinand Seibt, München-Wien 1983. Wlaschek, Rudolf W.: Juden in Böhmen. Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhundert, München 1990.

¹⁰¹ Pěkný, Tomáš: Historie Židů v Čechách, Praha 2001.

¹⁰² Moulis, Miloslav: Uloupená Šumava. K historii území připojeného v letech 1938-1945 k Bavorsku v letech 1938-1945. in: HOP, č. 7, Ústí nad Labem 2003, s. 47 - 113. Sýkorová, Lenka: K historii Nýrska a okolí v letech 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, s. 11, Ústí nad Labem 2006, s. 221-262.

¹⁰³ Moulis, Miloslav: Území jižních Čech připojené v letech 1938-1945 k župě Horní Dunaj. in: HOP, č. 7, Ústí nad Labem 2003, s. 27-46.

¹⁰⁴ Bartoš, Josef: Jižní Morava v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938-1945. in: HOP, č. 7, Ústí nad Labem 2003, s. 9-26; Markel, Martin: Jižní Morava v župě Dolní Podunaj. in: HOP, č. 11, Ústí nad Labem 2006, s. 9-52.

¹⁰⁵ Plaček, Vilém: Hlučínsko v letech 1938-1945. in: HOP, č. 11, Ústí nad Labem 2006, s. 137-192; Pavelčíková, Nina: Peripetie vývoje Hlučínska v letech 1938-1948. Hlučínsko v proměnách času, Hlučín 1995, s. 64-72.

¹⁰⁶ Zálaha, Jiří: Českokrumlovsko a Kaplicko v letech 1938-1941. in: Z dějin jižních Čech za okupace. Studie a vzpomínky, České Budějovice, s.6-60; Zálaha, Jiří: Der Bezirk Český Krumlov (Böhmisch Krumau) am Ende des Jahres 1938. in: Kontakte und Konflikte – Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines tausends gemeinsamer Geschichte. Krems an der Donau 1993, s. 441-446; John, Michael: Südböhmen, Oberösterreich und das Dritte Reich. Der Raum Krum(m)au-Kapltitz/ Český Krumlov-Kaplice als Beispiel von internem Kolonialismus. Kontakte und Konflikte – Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines tausends gemeinsamer Geschichte, Krems an der Donau 1993, s. 447-468.

¹⁰⁷ Boj proti fašismu a okupaci na jižní Moravě, eds. Emil Kordiovský, Metoděj Zemek, Praha 1985.

Hynek, Miloš: Hodonínsko a Břeclavsko po Mnichovu, Malovaný kraj, roč. XLV, č. 2, 2009, s. 8-9. Nováček, Silvestr – Kordiovský, Emil: Osudný rok 1938 v břeclavském regionu. Sborník příspěvků z konference ČSPB. Břeclav 1989. Sýkora, Jaroslav: Jižní Morava v prvních dnech po Mnichovu. In: Mikulovská symposia III. Šípek, Zdeněk: Mnichovská dohoda a „spory“ o čs.-rakouskou státní hranici. In: Sborník Pedagogické fakulty UK, Historie I, Praha 1966, s.113-171. Mikulov 1971; Sýkora, Jaroslav: Mnichovský diktát z jižní Moravy. In: Vlastivědný věstník moravský, č.2, 1973, s. 158-168; Ševčík, Antonín: Mnichov a Břeclavsko. In: Mnichov varuje. Břeclav 1963.

polská literatura. Souhrnné zpracování období 1938-1945 napsal Mečislav Borák jak do sborníku HOP¹⁰⁸, tak i do kompendia Dana Gawreckého, které sleduje osud celého Českého Slezska od roku 1742 do roku 2000.¹⁰⁹ Monografii k období nacistické okupace na Ostravsku zpracovala Nina Pavelčíková, v níž popsala i důsledky Mnichova pro tuto oblast, jakož i proměny sociální struktury společnosti během války.¹¹⁰ Otázkám vyhánění českého obyvatelstva se věnuje studie Rudolfa Žáčka¹¹¹, která přehledně mapuje evakuaci zabraného území a tlak polské správy na české obyvatelstvo. Text Andělína Grobelného¹¹² trpí přílišnou faktograficitou. Mečislav Borák¹¹³ připravil také reprezentativní výběr dokumentů k záboru a delimitaci hranic, který opatřil úvodní charakterizující studií. Připočteme-li k této literatuře již zmíněné studie Homana a Něničky, lze tvrdit, že uprchlické téma je na Těšínsku zpracováno relativně nejobsáhleji.

Mezi pracemi o emigraci je nejzdařilejší monografie Petera Heumose o emigraci z Československa do Západní Evropy a na Blízký východ v letech 1938-1945.¹¹⁴ V počáteční kapitole svojí monografie pracoval také s prací Jaroslava Šímy a analyzoval vznik uprchlického problému, útěk z pohraničí a souvislosti s předchozí emigrací. Sledoval osudy všech tří složek uprchlické vlny tedy demokratických Němců, Židů a Čechů. Důležité místo v publikaci má analýza britské pomoci s důkladným využitím britských pramenů. Heumos správně upozornil, že Šíma nepracuje se statistikou státních zaměstnanců a byl vlastně první, kdo po letech na Šimovu pozapomenutou práci upozornil. Některé z britských dokumentů uveřejnil Heumos v úplnosti v přípravné studii pro tuto práci.¹¹⁵ Počátky emigrace z Československa popsal Jan Křen v dobovém kontextu na počátku šedesátých let. Práce obsahuje řadu dodnes cenných údajů.¹¹⁶ Židovským vystěhovalstvím se zabývají specializované studie, ale je i součástí kompendií. Kurt Grossmann tak popsal s využitím

¹⁰⁸ Borák, Mečislav: Těšínské Slezsko v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938-1945. in: HOP 11, Ústí nad Labem 2006, str. 83-136.

¹⁰⁹ Borák, Mečislav: České Slezsko 1938-1945. in: Gawrecki, Dan a kol.: Dějiny českého Slezska 1740-2000, 2. díl, Opava 2003, s. 369-380.

¹¹⁰ Pavelčíková, Nina: Ostravská oblast v letech nacistické okupace (1938-1945), Opava 1990.

¹¹¹ Žáček, Rudolf: Zábor Těšínska v říjnu 1938 a problematika jeho evakuace, Čas. Sl. muz., Série B, 37-1988, s. 209-225.

¹¹² Grobelný, Andělín: Sociální poměry v zabrané části Těšínska od října 1938 do září 1939, Slezský sborník, 77/1979, s. 278-293.

¹¹³ Borák, Mečislav: Druhá fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem na Těšínsku v listopadu 1938 (výběr dokumentů), ČsSIZM, B-49, 2000, č.1, s. 51-94.

Borák, Mečislav: Zábor Těšínska v říjnu 1938 a první fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem (výběr dokumentů), ČsSIZM, B-46, 1997, č.1, s. 206-248.

¹¹⁴ Heumos, Peter: Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westen Europa und dem Nahen Osten 1939-1945....c.d., München 1989.

¹¹⁵ Heumos, Peter: Flüchtlingslager, Hilfsorganisationen, Juden im Niemansland. Zur Flüchtlings- und Emigrationsproblematik in der Tschechoslowakei im Herbst 1938, Bohemia, B, 25, 1984, Heft 2, s. 245-275.

¹¹⁶ Křen, Jan: Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938-1939, Praha 1963.

osobních vzpomínek a literatury vystěhovalců Židů do a z Československa po roce 1933 v obsáhlé práci o osudech Židů v Československu.¹¹⁷ O souhrnný obraz se pokusil také Bohumil Černý, který ke zpracování příspěvků použil pouze v němčině vzniklý popis emigrace uložený v Židovském muzeu v Praze.¹¹⁸ K osobě Jakoba Edelsteina, který stál v čele Palestinského úřadu, napsala Ruth Bondyová obsáhlý životopis.¹¹⁹

Samotní němečtí antifašisté popsali počátky a cestu do emigrace především v publikacích založených na vzpomínkách s důrazem na exil ve dvou zemích, Kanadě a Švédsku.¹²⁰ (z české literatury je výjimkou Ivo Barteček).¹²¹ Komunista Leopold Grünwald analyzoval ve třetím díle knihy o sudetoněmeckého odporu proti Hitlerovi především životní podmínky uprchlíků v jednotlivých zemích, do nichž sudetští Němci emigrovali. Refletoval také osud jednotlivých zahraničních společenství této menšiny. Přínosný byl zejména popis situace těchto uprchlíků v SSSR.¹²² Odborné historické práce založené i na archivních pramenech reflektovaly vývoj v sudetoněmeckém exilu, názorové tříbení a přípravu odsunu Němců z republiky. K „prostřednímu“ typu patří některé Brandesovy monografie,¹²³ z nichž jedna se tématem zabývala především ve spojitosti s odsunem, Bachsteinova potom ve vztahu k Wenzelu Jakschovi, i když její záběr je širší a popisuje řadu procesů v DSAP ve druhé republice.¹²⁴ K dispozici jsou i práce obecné,¹²⁵ k historii Němců v zahraničí¹²⁶, ale i ve vztahu k Československu.¹²⁷ Publikace Menschen im Exil vydaná v Seliger-Archiv popisuje detailně činnost komitétu Jaksch-Taub a také peripetie cesty do exilu ve druhé republice. Její záběr je chronologicky i obsahově větší, protože se zabývá celým válečným obdobím a věnuje

¹¹⁷ Grossmann, Kurt R.: Refugees to and from Czechoslovakia, in: The Jews of Czechoslovakia, sv. 2, Philadelphia- New York 1971.

¹¹⁸ Černý, Bohumil: Emigrace Židů z českých zemích v letech 1938-1941. in: Češi a svět. Sborník k pětasedmdesátinám Ivana Pfaffa, ed. Josef Polišenský, Praha 2000, s. 181-190; Černý, Bohumil: Emigrace Židů z českých zemích v letech 1938-1941. in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 55-71. V mnohém ho doslovně využil (jen přeložil).

¹¹⁹ Bondyová, Ruth: Jakob Edelstein, Praha 2005.

¹²⁰ Amstätter, Andrew: Tomslake: Die Geschichte der sudetendeutschen Sozialdemokraten in Kanada, Euskirchen 1995. Müssener, Helmut: Exil in Sweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933, München 1974. a řada dalších.

¹²¹ Barteček, Ivo: Československý antifašistický exil německého jazyka v Mexiku, Ostrava 1999.

¹²² Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. III. In der Fremde für die Heimat. Sudetendeutsches Exil in Ost und West. München 1982.

¹²³ Brandes, Detlef: Cesta k vyhnání. Plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a Polska, Praha 2002. Brandes již dříve popsal exil v Londýně v obsáhlé monografii. Brandes, Detlef: Exil v Londýně 1939-1943. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem, Praha 2003.

¹²⁴ Bachstein, Martin K.: Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie, München-Wien 1974.

¹²⁵ Bade, Klaus J.: Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou století, Praha 2005.

¹²⁶ Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart, hg. von Klaus J. Bade, München 1993.

¹²⁷ Heumos, Peter: Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung. Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei, München 2001.

se jednotlivým skupinám emigrace ve Švédsku, Francii, Belgii, Bolívii, Brazílii a v Izraeli.¹²⁸ Analýza vystěhovalců něm. soc. demokratů z pera Bohumila Černého představuje jen výtah z dosavadní literatury a je spíše zhodnocením politiky v DSAP v ČSR.¹²⁹ Konkrétní osudy tří obyčejných uprchlíků popsal na základě literatury Peter Becher.¹³⁰

Pramenná základna

Základním zdrojem pramenných informací je úřední agenda Ústavu pro péči o uprchlíky, uložená ve fondu Ministerstvo práce a sociální péče - repatriace v Národním archivu v Praze. Jedná se jako v následujících případech o prameny institucionální povahy. Nacházejí se zde jednak záznamy z jednání výborů ústavu, které se týkaly obecných výsledků a zaměření péče, statistické výkazy uprchlíků na celostátní, zemské a okresní úrovni, soupisy poskytnuté péče podle jednotlivých okresů, zákonné normy týkající se ústavu, ústřední rozhodnutí v uprchlické otázce apod. Tyto prameny umožňují poznat vnitřní obraz centrálních institucí, jejich formování a názory na uprchlický problém. V rozšířené verzi je zde i kniha sekretáře Jaroslava Šímy. Fond obsahuje také řadu duplicitních materiálů z fondů židovských organizací, ale také německé sociální demokracie, vztahující se k uprchlíkům a vystěhovalcům. Tyto jednotlivosti tak pomáhají v případech, kdy celistvý fond již není k dispozici jako např. v případě židovských náboženských obcí. Kvantita a kvalita těchto pramenů dovoluje rekonstruovat uprchlickou situaci poměrně detailně až na úroveň jednotlivých okresů. Důležité informace obsahují spisy fondu Ministerstvo vnitra - dodatky, kde jsou jednak uloženy statistiky uprchlíků a státních zaměstnanců, kromě toho také záznamy z jednání výborů Ústavu pro péči o uprchlíky, poté co byl převeden pod ministerstvo vnitra, dále také různé normy týkající se migrace obyvatelstva a pokusů o její zabránění.

Čerpal jsem též ze situačních zpráv okresních hejtmanů (nebyly dosud souhrnně badatelsky využity), které jsou uloženy v Národním archivu v Praze ve vícero fondech, především presidiu ministerstva vnitra (PMV) pod č. 225, Prezidium Zemského úřadu v Praze (PZÚ), fondu č. 207. Řada těchto materiálů je tzv. za fondem 207 a není zpracována. Její dostupnost závisí na dobrozdání a ochotě archiváře. Je patrné, že se jedná o situační zprávy hlavně

¹²⁸ Menschen im Exil. Eine Dokumentation der sudetendeutschen sozialdemokratischen Emigration 1938-1945, Hrsg. v. Martin Bachstein, Seliger-Archiv, Stuttgart 1977.

¹²⁹ Černý, Bohumil: Německá sociálně demokratická dělnická strana v ČSR a emigrace 1938/9, ČČH, 95, 1997, č. 3-4, s. 655-678. Černý navázal na obsáhlou analýzu viz: César, Jaroslav - Černý, Bohumil: Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918-1938, II.díl (1930-1938), Praha 1960.

¹³⁰ Becher, Peter: „Emigrantenschicksale. Drei Beispiele aus der böhmische-mährischen Lebenswelt“, Brücken, Neue Folge 9-10, 2001/2002, s. 282-302.

z oblasti země České. V těchto fondech se také nalézají materiály ke schůzím židovských náboženských obcí evakuovaných z pohraničí i záznamy o postojích v jednotlivých politických stranách. Materiál Prezidia policejního ředitelství v Praze (PP) obsahuje mj. materiály, které se týkají sbírek pro uprchlíky, situace v politických stranách, povolení pro vystěhovalcké společnosti. Sáhl jsem také k pramenům z fondu Předsednictvo ministerské rady, kde je zhruba 12 kartonů věnovaných hraničním otázkám, obyvatelstvu a berlínskému výboru a zejména se zde nachází protokoly z jednání ministerské rady. Ve fondu Zemský úřad v Praze – sociální záležitosti je několik kartonů, které se týkají péče o uprchlíky a konstituování prvních norem v této oblasti. K záležitostem evidence je k dispozici fond Zemský úřad v Praze – policejní a bezpečnostní záležitosti. Novinové výstřižky týkající se uprchlíků jsou uloženy ve Výstřižkovém archivu ministerstva zahraničních věcí.

V Archivu ministerstva zahraničních věcí je k dispozici řada dalších důležitých materiálů ve fondech II., V. a VI. sekce a kabinetu ministra. Především jsou zde situační zprávy z celého území republiky, dále zde jsou diplomatické nóty reagující na vyhošťování obyvatelstva, záznamy schůzí Výboru pro pomoc uprchlíkům, protokoly porad delimitační subkomise pro uprchlíky, tak i schůzí o vystěhovalckých otázkách a možnostech.

Archiv bezpečnostních složek také disponuje prameny týkající se utečenců. Ve fondu Sběrka různých písemností to jsou prohlášení uprchlíků podle nařízení o zamezení nepříznivých účinků uvnitř demarkační čáry, jednání o uzavření dohody o spolupráci mezi německou a čs. policií, ale také materiály židovských náboženských obcí. Fond Německé bezpečnostní složky v protektorátu obsahuje písemnosti týkající se freikorpsu. Ve fondu Německé soudy v Říši jsou k dispozici rozsudky se členy exilové německé sociální demokracie (SoPaDe), kteří byli souzeni za odbojovou činnost proti Říši. V těchto materiálech je tak zachycen konkrétní popis odbojových aktivit těchto lidí od nástupu nacismu v Německu, většina těchto materiálů je ukončena jarem roku 1938 tedy v době, kdy exilová SoPaDe musela opustit ČSR a odejít do Paříže. Pro zvolené téma je vypovídací hodnota materiálu nízká. V Archivu Židovského muzea v Praze se nachází písemnosti jednotlivých náboženských obcí v českých zemích, v nichž je téma uprchlíků zachyceno značně útržkovitě. Zlomky materiálu jsou také ve fondu HICEM. Sběrky Dokumenty persekuce a Rozhovory s pamětníky jsou materiálově hodnotnější. Je zde k dispozici mimo vzpomínek, také elaborát mapující židovské vystěhovalectví. Archiv Kanceláře prezidenta republiky ve fondu D obsahuje drobné materiály k uprchlíkům z pohraničí především ve vztahu k prezidentu republiky.

Zajímavým pramenem mohou být četnické a vzpomínkové knihy četnických stanic a okresních četnických velitelství, které jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Praze. Ukázalo se však, že jejich vypovídací hodnota ke zvolenému tématu je slabá. Pramenná základna týkající se města Kralup nad Vltavou uložená v pobočce SOA Praha ve Státním okresním archivu v Mělníku umožňuje detailnější pohled na některé otázky uprchlické problematiky. Jedná se především o prameny institucionálního rázu, ale i vzpomínky. Detailnější pohled na některé problémy uprchlické péče poskytují také materiály uložené v Archivu hlavního města Prahy ve fondu Ústřední sociální úřad hl. města Prahy. V tomto archivu jsou i materiály k některým spolkům.

Z relevantních pramenných edic a tištěných dokumentů je nutné uvést na prvním místě použitou část rozsáhlé edice Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945, který představuje široký záběr dokumentů z období předmnichovského a druhé republiky.¹³¹ Důležitým pramenem s velkou výpovědní hodnotou a jsou zprávy německé exilové sociální demokracie (SoPaDe).¹³² Řada informací je také v edici situačních zpráv SD.¹³³ Situaci německých antifašistů mapuje několik souborů dokumentů.¹³⁴ K dispozici jsou příslušné sbírky zákonů a nařízení republiky¹³⁵, protokoly z jednání ministerské rady¹³⁶, či těsnopisecké zprávy o schůzích Poslanecké sněmovny¹³⁷ a Senátu RČS¹³⁸.

V úvahu přicházejí svědectví ministrů vlád druhé republiky Ladislava Feierabenda¹³⁹ a

¹³¹ Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945. Edice dokumentů. Hlavní řada. 1. díl Mnichov a březnová tragédie. Svazky 1-3. eds. Hlušíčková, R. - Kubátová, L. - Malá, I. - Soukup, J. - Vrbata, J., Praha 1980, 1982, 1987, 1988.

¹³² Jednalo se o periodikum, které v měsíčních intervalech uveřejňovalo situační zprávy z celého Německa tedy i pozdějšího protektorátu. Českými historiky je opomíjeno, přestože obsahuje řadu informací, které lze konfrontovat s nacistickými situačními zprávami. Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) – Rapports d'Allegmane du Parti Socialdémocrate Allegmane, 1938-1939, Paris 1938, 1939. V České republice je k dispozici v originálním vydání v Národní knihovně.

¹³³ Meldungen aus dem Reich 1938-1945. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitdienstes der SS, ed. Heinz Boberach, 17 sv., Herrsching 1984.

¹³⁴ Trpký úděl. Výběr dokumentů k dějinám německé sociální demokracie v ČSR v letech 1937-1948, ed. Hana Mejdrová, Praha 1997. Osudy zapomenutých hrdinů. Příběhy německých antifašistů z ČSR, ed. Zdeňka Kokošková, Praha 2008; Intolerance/Intoleranz. Češi, Němci a Židé na Ústecku 1938-1945. Edice dokumentů z fondů Archivu města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1998; Německý nacionalismus a fašismus na Chomutovsku. Dokumenty z let 1935-1945, Chomutov 1990.

¹³⁵ Sběrka zákonů a nařízení státu Československého. Ročník 1938; Sběrka zákonů a nařízení státu Česko-Slovenského. Ročníky 1938-9.

¹³⁶ Katalog a rejstříky k protokolům schůzí vlád z fondu předsednictvo ministerské rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23. září - 4. říjen 1938. ed. Malá, I., Praha 1989; Protokoly schůzí vlád z fondu předsednictvo ministerské rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23. září - 4. říjen 1938. ed. Malá, I., Praha 1991.

¹³⁷ Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny RČS, 1938, Praha 1938 (www.psp.cz).

¹³⁸ Těsnopisecké zprávy o schůzích senátu RČS, 1938, Praha 1938 (www.psp.cz).

¹³⁹ Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky I, Brno 1994.

nepublikované paměti Vladislava Klumpara¹⁴⁰ uložené v Archivu Národního muzea v Praze. Svěbytný názor na druhou republiku a protektorát formuloval se svých pamětech Václav Černý.¹⁴¹ Výtah ze Stoppfordových pamětí pak sleduje jeho činnost v otázce uprchlíků v letech 1938-9.¹⁴² Situaci v pohraničí popisují vzpomínky britského novináře Sydney Morella.¹⁴³

Vzpomínky uprchlíků jsou zachyceny v díle Mnichov. Vzpomínková kronika z roku 1969,¹⁴⁴ či v souborech Vyhnání Čechů z pohraničí¹⁴⁵, které si vytyčily za hlavní úkol napravit nedostatek zaznamenaných osobních svědectví dokumentující situaci v pohraničí. Určitým handicapem tří sborníků je chybějící rámec při zaznamenání vzpomínek - tedy určité okruhy a otázky, jež by sjednocovaly jednotlivé výpovědi uprchlíků. Rovněž ediční práce při zpracování vzpomínek je slabší, než by bylo žádoucí. Chybí vysvětlivky a komentáře. Na některé aspekty upozorňuje Antologie studijních textů k novověkým sociálním dějinám V/2 ed. Jany Čechurové¹⁴⁶. Obsáhlejší výpovědi uprchlíků jsou součástí kvalitnějšího souborů vzpomínek Neodsunuté vzpomínky¹⁴⁷ a Opožděná svědectví¹⁴⁸, který přináší i částečné tématické členění výpovědí pamětníků a drobnější komentáře. Je nutné poznamenat, že vnitrozemské reality druhé republiky se dotýká minimum zde uvedených memoárů. Silnějším momentem ukrytým v paměti uprchlíků byly převážně okolnosti, za kterých museli opustit své domovy a samotné stěhování z původních domovů. Několik vzpomínek německých antifašistů bylo vydáno v rámci projektu Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu.¹⁴⁹ Již dříve bylo vzpomínání těchto osob zachyceno a vydáno v několika publikacích.¹⁵⁰ V některých případech jsou svědectví zachycena duplicitně a liší se v popisu některých zážitků, ve kterých převažují dojmy z opuštění domovů, nuceného návratu, perzekuce během

¹⁴⁰ Archiv Národního muzea, Praha, f. Vladislav Klumpar, paměti - Ministrem ve druhé republice.

¹⁴¹ Černý, Václav: Křik Koruny české, Paměti 1938-1945. Náš kulturní odboj za války, Brno 1992.

¹⁴² Pražský rok Roberta J. Stopforda (Vzpomínky na léta 1938-1939), ed. Aleš Chalupa, in: Sborník Národního muzea, řada A, svazek XLII, 1988, č.2, s. 73-143.

¹⁴³ Morell, Sydney: Viděl jsem ukřižování, Brno 2002.

¹⁴⁴ Mnichov. Vzpomínková kronika, eds. Václava Holá, Míla Lvová, Praha 1969.

¹⁴⁵ Vyhnání Čechů z pohraničí, Vzpomínky, ed. Karel Zelený, Praha 1996; Vyhnání a život Čechů v pohraničí: 1938-1945, Vzpomínky, ed. Karel Zelený, Praha 1999. Vzpomínky. III, Češi v Opavě a na Opavsku 1938-1945 : k 65. výročí podpisu mnichovské dohody (29.9.1938) : sborník statí, vzpomínek a dokumentů, ed. Karel Zelený, Praha 2003.

¹⁴⁶ Antologie studijních textů k novověkým sociálním dějinám V/2., ed. Jana Čechurová, Praha 2004.

¹⁴⁷ Neodsunuté vzpomínky. České zkušenosti z pohraničí, ed. Alena Wagnerová, Praha 2002.

¹⁴⁸ Opožděná svědectví. Mnichov a ČSR 1938, ed. Miloš Ovčáček, Děčín 1999.

¹⁴⁹ Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty, eds. Barbora Čermáková, David Weber, Praha 2008. A zapomenutí vejdemo do dějin. Němci proti Hitlerovi: Životní příběhy německých odpůrců nacismu v Československu, ed. Alena Wagnerová, Praha 2010.

¹⁵⁰ Z bojů za svobodu II - proti Hitlerovi. Vzpomínky na společný boj československých a německých antifašistů, ed. Antonín Faltys, Praha 1966. S ohněm v srdci. Vzpomínky pamětníků na léta 1919-1945, Ústí nad Labem 1981. Nesmíme zapomenout. Vzpomínky antifašistů břeclavského regionu, eds. Emil Kordiovský, Jana Švecová, Znojmo 2000. Liberecko ve stínu nacismu, Liberec 1989.

nacistické okupace a odsun do Německa. Řada čelních německých antifašistů podala svůj pohled na události tragického roku 1938. Jsou to mj. práce Paulovy¹⁵¹, De Witteho¹⁵², Nielsena¹⁵³, či Kerna.¹⁵⁴ Vzpomínky německých sociálních demokratů, jakož i odborné studie jsou součástí pravidelných ročenek Seliger – Gemeinde, která byla založena v roce 1951 v SRN jako nástupnická organizace DSAP.¹⁵⁵ Speciálně číslo v roce 1999 bylo věnováno 60.výročí útěku a exilu ohrožených funkcionářů z vlasti po odstoupení sudetského území. Židovské vzpomínky akcentují především zhoršování politické situace ve třicátých letech a nutnost odchodu do emigrace, jakož i počátky života v cizí zemi.¹⁵⁶

Z dobového tisku jsem se snažil využít noviny hlavních českých politických stran, dále německé listy: Sozialdemokrat, Prager Tagblatt, Bohemia, Prager Presse. Čerpal jsem také z českožidovského týdeníku Rozvoj a sionistického týdeníku Židovské zprávy, ale i bulvárních deníků Expres a Polední list z produkce Tempa Jiřího Stříbrného. Z časopisů jsem sáhl po Peroutkově Přítomnosti, Scheinostově Naší době, Národní obnově a dalších.

---

¹⁵¹ Paul, Ernst: Was nicht in den Geschichtsbüchern steht. III Teile, München 1972. Není ovšem pravda, že by Paul popsal pohyb uprchlíků z pohraničí, jak píše Thomas Oellermann. Paulovo vzpomínání se týká převážně RW, jejímž byl vedoucím. Popisuje také pěší cestu slepého sociálního demokrata z pohraničí do Prahy.

¹⁵² Witte, Eugen de: Für Heimat und Freiheit, Stuttgart 1982.

¹⁵³ Nielsen, Frederic W.: Emigrant für Deutschland in der Tschechoslowakei, in England und in Kanada. Tagesbuchaufzeichnungen, Aufrufe und Berichte aus den Jahren 1933-1945, Darmstadt 1977.

¹⁵⁴ Kern, Karl: Heimat und Exil von Böhmen nach Sweden. Erinnerungen und Bekenntnisse eines sudetendeutschen Sozialdemokraten, Nürnberg 1980.

¹⁵⁵ Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 1999, München 1999, Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2000, München 2000, Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2001, München 2001, Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2002, München 2002, Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2003, München 2003.

¹⁵⁶ Novotná, Hedvika: Židé vzpomínají na druhou republiku. Obraz druhé republiky v memoárech židovských autorů z českých zemí. In: Židovská menšina za druhé republiky, Praha 2007, s. 155-162. Archiv Židovského muzea v Praze, sbírka Rozhovory s pamětníky.

I. Situace českého obyvatelstva, německých antifašistů a Židů v pohraničním území

I.1. Poměry v německém pohraničí před mnichovskou dohodou z 29. září 1938

Jaro roku 1938 znamenalo vyhocení rozporů mezi Sudetoněmeckou stranou (SdP) reprezentovanou Konradem Henleinem a čs. vládou. SdP si nárokovala právo být jedinou stranou zastupující německé obyvatelstvo ve státě.¹⁵⁷ Její radikalismus se projevil i v činnosti tzv. ordnerských formací, které dosáhly v květnu 1938 oficiálního uznání v podobě Dobrovolné ochranné služby (Freiwilliger Schutzdienst, FS).¹⁵⁸ Tato organizace, povolená státem k ochraně a udržování pořádku na stranických shromážděních, stála za prvními srážkami v pohraničí. Ordneři, jejichž výcvik probíhal podle vzoru SA a SS, byli také bohatě zásobováni německými zbraněmi.¹⁵⁹

Konfrontační politika henleinovců se manifestovala nejen v průvodech a demonstracích henleinovců za doprovodu pištců a bubeníků, ale i v tisku a v obyčejných hospodských rvačkách. Začínaly se objevovat individuální incidenty namířené proti Čechům, Židům, německým antifašistům, např. bití školáků, rvačky, hádky, vyhrůžky pověšením, rozbíjení oken, či přepady.¹⁶⁰ S rostoucími akcemi henleinovců tak pohraničí představovalo vřící kotel, ze kterého zatoužili mnozí uniknout.

V německém přihraničí mimoto vzrůstala antisemitská nálada a izolace židovského obyvatelstva. Centry antisemitských výtržností se staly Cheb, Falknov (Sokolov), Frývaldov (Jeseník), Opava, Krumlov, Čistá. Varnsdorf a Chomutov se dokonce chlubily tím, že byly „očistěny“ od Židů.¹⁶¹ Židovští obchodníci, živnostníci, či pracovníci ve svobodných

¹⁵⁷ Již v listopadu 1937 se Henlein vyznal v dopise adresovaném Hitlerovi, že jeho cílem je začlenění celých českých zemí do Německé říše, tedy rozbití Československa. Od března podle Hitlerových směrnic SdP kladla stále další nespílitelné požadavky týkající se postavení Němců v ČSR. I dalšími aktivitami se henleinovci vědomě podíleli na Hitlerově negativistické politice vůči republice. Rozumět dějinám, ed. Zdeněk Beneš, Praha 2002 s. 102.

¹⁵⁸ Hruška, Emil: Sudetoněmecké kapitoly, Praha 2007, s. 140. V době schválení tedy květnu 1938 měli ordneři už na 15 000 prověřených členů árijců.

¹⁵⁹ Zbraně sloužily i pro přísně zakonspirované skupiny Abwehru. Činnost FS byla úředně povolena 17.května 1938. Srv.Vašek, František: Diverzní a psychologické operace II. Oddělení abwehru v severovýchodních Čechách a severozápadní Moravě 1936-1939. in: HOP I., Ústí nad Labem 1998, s. 41-71; 2.část in: HOP II., Ústí nad Labem 1998, s. 53-76. O poslání ordnerů informoval německý vyslanec Eisenlohr Berlín slovy, že má informace, podle kterých by se FS měl stavět až do vstupu německého vojska na odpor Čechům a při jejich odchodu na nich vykonat odplatu.“ Zimmermann, V.: Sudetští Němci...., c.d., s. 54.

¹⁶⁰ Radvanovský, Zdeněk: Útěk, teror, vyhnání z pohraničí in: Kural, Václav-Radvanovský, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem, Ústí nad Labem 2002, s. 53.

¹⁶¹ Heumos, P.: Die Emigration..., s. 16; Míšková, Alena: Antisemitismus německé menšiny v českých zemích ve 30. a na počátku 40.let. in: Fenomén holocaust. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha-Terezín 6.-8.října 1999, Praha, Terezín 2000, s. 68-70.

povoláních byli bojkotováni. Před obchody stáli henleinovci, kteří zaznamenávali případné nakupující. I Němci, kteří s bojkotem nesouhlasili, podléhali strachu a těmto obchodům, ale i jednotlivcům se vyhýbali. Ti z Němců, kteří odmítali takovéto chování, byli spolu se Židy denunciováni. Nemuselo se jednat jen o bojkot tzv. „kamenných obchodů“, ale narušovány byly jakékoliv obchodní vztahy. Např. v Úštěku nesměli němečtí pěstitelé chmele prodávat židovským firmám chmel.¹⁶² V henleinovském časopise - Der Kamerad - vznikla rubrika - Wir teilen mit-, ve které byli plným jménem uváděni Němci a Židé, kteří spolu udržovali jakékoliv styky. Bojkot tak mohl být prováděn rychle a důsledně. Ubývala klientela a židovský kapitál se odsouval z pohraničí.¹⁶³ Policejní zpráva na základě tohoto ale i dalších symptomů předpokládala, že tímto způsobem budou židovské podniky a obchody zničeny. „Židé budou donuceni území obývané obyvatelstvem německé národnosti opustiti.“¹⁶⁴

SdP sice zesilovala bojkot židovských podnikatelů zejména v zemědělských oblastech, ale také dělnických konzumů a firmy Baťa, která byla účelově označována za převážně židovský podnik. „Příslušníci strany SdP jsou nabádáni, aby u takovýchto obchodníků žádných nákupů nečinili a jsou v tomto směru pozorováni.“ Mnozí členové dělnických konzumů proto pod tlakem vystupovali z členství. Během dubna se z těchto prodejen v obci Binsdorf (Bynovec) na Děčínsku odhlásilo 19 osob.¹⁶⁵ Firmě Baťa byly její reklamní tabule po obcích strhávány a ničeny.¹⁶⁶ Jenom na Žatecku ztratily podnikové pobočky 20% zákazníků.¹⁶⁷

Na vzniklou situaci reagovali čeští občané nákupem převážně u „vlastních“ podnikatelů.¹⁶⁸ Konfrontační politika henleinovců měla i svoji verbální podobu. V žateckých kavárnách byly úmyslně provokativním způsobem zpívány henleinovské písně a voláno „Židé a Češi ven“.¹⁶⁹ Na Chomutovsku vyvíjela SdP nátlak na majitele bytů, aby vypověděli české nájemníky.¹⁷⁰ Rovněž několik Němců, kteří nebyli členy SdP, či se v ní odmítli organizovat, bylo v červnu propuštěno ze zaměstnání.¹⁷¹ V Bruntále henleinovci přepadli dělnický dům, po obdobné zkušenosti musel být střežen sekretariát KSČ v Šumperku.¹⁷²

¹⁶² NA Praha, f. PZÚ, 207-721-1, 8/1/68/2, č.j. 341 dův./38 ze 4.května 1938, Četnická stanice Úštěk.

¹⁶³ Krejčová, H.: Židovská komunita ..., c.d., s. 132-3; Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s.16-20.

¹⁶⁴ NA Praha, f. PZÚ, 207-721-1, 8/1/68/2, č.j. 341 dův./38 ze 4.května 1938, Četnická stanice Úštěk.

¹⁶⁵ NA Praha, f. PZÚ, 207-721-1, 8/1/68/2, č.j. 476 dův./38, VČO v Ústí nad Labem, 6.dubna 1938.

¹⁶⁶ NA Praha, f. PZÚ, 207-721-1, 8/1/68/2, č.j. 341 dův./38 ze 4.května 1938, Četnická stanice Úštěk.

¹⁶⁷ NA Praha, f. PZÚ, 207-937-2, 8/1/82/1, č.j. 42419, 18.6.1938.

¹⁶⁸ NA Praha, f. PZÚ, 207-937-2, 8/1/82/1, č.j. 1404/38 pres. Z 1.7.1938.

¹⁶⁹ NA Praha, f. PZÚ, 207-937-2, 8/1/82/1, č.j. 42419, 18.6.1938.

¹⁷⁰ Německý nacionalismus a fašismus na Chomutovsku. Dokumenty z let 1935-1945, Chomutov 1990, s. 48-49.

¹⁷¹ Německý nacionalismus..., c.d., s. 52-53.

¹⁷² Filip, Filip, Zdeněk: O německých antifasistech na severní Moravě v letech 1938-1945. in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VI, č.1, 1968, s. 180.

V pohraničních oblastech byl také rozšiřován antisemitský časopis *Der Stürmer*, který podporoval protižidovské aktivity SdP a DTV a skrze vulgární příběhy pěstoval v čtenářích pocit, že Židé jsou neštěstím německého národa, ale i důvodem všech pohrom a válečné porážky v roce 1918.¹⁷³ Antisemitismus se projevoval také násilnostmi proti synagogám a obchodům, ale také výhružnými dopisy. Relace Židovské náboženské obce v Praze uvádí, že tyto projevy byly systematicky organizovány obdobně jako v Německu.¹⁷⁴

Komplikovaly se i poměry německých antifašistů – soc. demokratů, komunistů a členů DDFP (také některých katolíků), kteří bránili svobodu a demokracii v prostředí, kde nacistické myšlenky zasáhly drtivou většinu německého obyvatelstva, pro které byli tito antifašisté *Volksfeinde* (nepřátelé národa), *Tschechenknechte* (pacholci Čechů) a *Judenfreunde* (přátelé Židů).¹⁷⁵ Už v druhé polovině třicátých let se konflikty mezi rozdílně smýšlejícími skupinami německého obyvatelstva přenesly z roviny politického soupeření i do dalších oblastí života společnosti, do tisku, do spolkové činnosti a mládežnických organizací. Odpovědí na tento tlak ze strany SdP se staly různé manifestace a projevy, při níž členové německých antifašistických stran zdůrazňovali společný český i německý odpor k nacismu.¹⁷⁶ I německá sociálně demokratická strana (DSAP)¹⁷⁷ si vytvořila na začátku třicátých let brannou organizaci *Rote Wehr* (později označovanou jako *Republikanische Wehr*)¹⁷⁸, jejímž původním účelem bylo chránit schůze a akce vlastní strany. Na rozdíl od FS vystupovali příslušníci RW v době ohrožení republiky vůči protistátním aktivitám henleinovců, jejich nočním tajným srazům, či rozbíjeli jejich veřejné schůze. Společně s *Arbeiter-Wehr*,¹⁷⁹ polovojenskou organizací KSČ v pohraničí, byla RW připravena po boku armády a Stráže

¹⁷³ Kocourek, Ludomír: *Okupované pohraničí a holocaust*. in: *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945*, sv.12, Ústí nad Labem 2006, s. 96.

¹⁷⁴ *Die Juden in den böhmischen Ländern*, ed. Ferdinand Seibt, München-Wien 1983, s. 300.

¹⁷⁵ Cihlář, J.: *Němečtí antifašisté...*, c.d., s. 67. Ostatní německé aktivistické strany se na jaře sloučily s SdP. Jen jednotlivci z těchto stran kandidovali v obecních volbách s dalšími stranami např. DSAP.

¹⁷⁶ *Československu věrni zůstali*, Praha 2008, s.12.

¹⁷⁷ Zatímco úsilí komunistů o jednu lidovou frontu se podařilo v německém prostředí realizovat jen zdola, neboť jednotnému postupu proti SdP se bránilo vedení DSAP. Stanovisko, které zastávala německá sociálně demokratická strana do anexe sudetoněmeckých oblastí, spočívalo ve čtyřech bodech: 1) Při vzájemné toleranci mezi Němci a Čechy bylo vzájemné soužití možné. 2) Bylo jasné, že český národ je schopný porozumění a že není možné ho srovnávat jen t s jeho byrokracií. 3) Boj proti Hitlerovi a Henleinovi nebyl bojem národních zrádců proti vlastní zemi, nýbrž bojem o zachování lidské svobody, v kraji, ve kterém se mluvilo německy. 4) Dohody a spojenectví zajišťující tento boj a ujednání demokracií navzájem nebyly jen literou na papíře. Weg, Leistung. Schicksal, Stuttgart 1972, s.143-146.

¹⁷⁸ Členové RW byli oděni do modré košile a rudé vázanky. Činnost RW řídil poslanec Ernst Paul. Příslušníci *Arbeiter-Wehr* byli nejednotně uniformováni, na Karlovarsku nosili modrou čepici s rudou stuhou. Radvanovský, Zdeněk: *Postavení německých odpůrců nacismu v „Sudetech“ a „protektorátu“*. In: *I oni byli proti*, Ústí nad Labem 2007, s. 107 - 126. Zhodnocení kladného významu RW popsal též soc. dem. Brügel, Johann Wolfgang: *Češi a Němci*, 1.díl, 1918-1938, Praha 2006, s. 648-650.

¹⁷⁹ AW byla povolena 8.srpna 1938. Již předtím komunisté organizovali tzv. *kampfaktivy*. Do AW vstupovali především němečtí komunisté. *Dělnická stráž* byla zakázána 16.listopadu 1938. *Český antifašismus a odboj*, Praha 1988, s. 404-405.

obranu státu bránit republiku. Její příslušníci, z nichž někteří přímo vstoupili do SOS, vykonali 3.července 1938 přísahu věrnosti Československé republice a na řadě míst zabezpečovali tyl čs. armády. V době ohrožení republiky vstupovali do řad RW také komunisté a to přes zákaz vedení DSAP. Rozložení sil v německém táboře se projevilo při obecních volbách, při nichž SdP obdržela téměř devadesát procent hlasů, DSAP získala necelých 10 %, přesto si v některých venkovských obcích uchovala většinu v zastupitelstvu.

V jarních měsících v důsledku popsané situace v pohraničí začalo docházet k **první migrační vlně obyvatelstva**, kterou tvořili zejména Židé. Večerní České Slovo psalo v této souvislosti v článku „Němci ztrácejí nervy. Po průmyslu odcházejí i zámožné rodiny“ neurčitě o majetných osobách německé národnosti: *„Příkladu některých průmyslových podniků, které přeložily svá sídla z krajů, znepokojovaných henleinovskou agitací, následují i někteří jednotlivci. Jde vesměs o zámožné lidi německé národnosti. Jejich domy jsou na prodej. Češi své domovy neopouštějí. Z Karlových Varů se odstěhovalo v poslední době na 70 rodin, mezi nimi i židovské rodiny, které se hodlají vystěhovat z Evropy vůbec. Stěhují se advokáti a lékaři.“*¹⁸⁰

Přes složité poměry v pohraničí nenabyl migrační proud většího rázu. Změny nastaly v souvislosti s počátkem ozbrojených konfliktů v září, kdy vrcholila sudetoněmecká krize. Hitlerův projev 12. září 1938 na sjezdu NSDAP v Norimberku, ve kterém hrozil vojenským vpádem do ČSR, vyvolal v henleinovcích pocit, že nejsou v boji osamoceni, na což reagovali útoky proti četnickým služebnám, celníkům, státním úřadům, sabotážemi, mnohdy násilím proti Čechům, Židům a antifašistickým Němcům.¹⁸¹ „V zápětí po skončení Hitlerovy řeči se formovaly velké průvody henleinovců ve všech velkých městech sudetoněmeckých oblastí. Ze začátku byli demonstranti drženi ordnery v klidu, policie a četnictvo jim nechávali volnost.“ Informátor SoPaDe spatřoval původ excesů právě ve skutečnosti, že exekutiva nezakročila. „Výlohy a obydlí židovských, českých a sociálnědemokratických obchodníků byly vymláceny. České nápisy byly zaškrtnuty nebo zamalovány dehtem. Také okna českých škol byla demolována. Tyto události se odehrály na všech místech jednotně.“¹⁸² V této chvíli demonstrovali svůj kladný postoj k republice jak RW a A-W, tak členové DSAP a KSČ při četných místních střetnutích a srážkách s ordnery.

¹⁸⁰ České Slovo, č. 209, 7. září, s. 3.

¹⁸¹ Macek, J.: Uprchlíci..., c.d., s. 133. Někteří z henleinovců nosili na rukou červenou pásku s hákovým křížem. Skrze tento puč měla být dáno světu na vědomí, že henleinovští Němci touží po připojení k říši. Kural, Václav-Vašek, František: Hitlerova odložená válka za zničení ČSR, Praha 2008, s.105.

¹⁸² Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) – Rapports d'Allegmane du Parti Socialdémocrate Allegmane, 1938-1939, Paris 1938, 5. Jg, Nr. 10, s. A 8. Zweiter Bericht. Někde byla místo dehtu užita bílá barva.

Excesy byly zaznamenány na 70 místech republiky, avšak nejznámějšími případy se staly útoky proti četnickým stanicím na Falknovsku (Sokolovsku) v Habersbirku (dnešním Habartově), Schwaderbachu (Bublavě) a Gössengrüně (Krajkové).¹⁸³ Zatímco v Karlových Varech ordneři vyháněli české rodiny z bytů, ve Františkových Lázních stejný osud potkal emigranty z Německa a Rakouska, kteří byli nuceni nastoupit cestu do čs. vnitrozemí. Schmidtovo „komando“ v Mariánských Lázních zatýkalo a věznilo antifašisty a mělo značný podíl na protižidovském teroru v oblasti.¹⁸⁴ Na Božím Daru, v Abertamech, Hroznětíně henleinovci vypudili české zaměstnance z poštovních úřadů. V Chebu museli „*starí Židé Tausigovi lézt po čtyřech jako psi po ulicích za ohromného výskotu nacistů*“.¹⁸⁵ Někteří sociálně demokratičtí funkcionáři a Češi byli ztlučeni na ulici, nebo mimo obec (Teplá, Trinkseifen /Rudná - okr. Falknov/).¹⁸⁶ Docházelo k vytloukání oken českých škol (Jesenice), domů českých úředníků (Teplá), ale i výkladních skříní a rabování židovských obchodů (Karlovy Vary).¹⁸⁷

Podle následující situační zprávy pokračovaly na severu a severozápadě republiky demonstrace SdP, které měly mít ráz připraveného a řízeného povstání. Ordneři byli vyzbrojeni pistolemi a puškami německého původu. „*Češi a příslušníci německých aktivistických stran jsou bití a vyhazováni z bytů. Státotvorné živly v pohraničí jsou naprosto nespokojeny s dosavadními bezpečnostními opatřeními a prohlašují, že se uchýlí k svépomoci anebo že opustí pohraniční území.*“¹⁸⁸ Citovaná relace v tomto bodě reagovala na skutečnost, že bezpečnostní orgány se na základě instrukcí „*držely zpátky*“, neboť zprvu měly zákaz použití zbraní, a nechtěly násilnosti henleinovců rozdmýchávat.¹⁸⁹ Nejsložitější situace panovala v Aši, Chebu, Rossbachu (Hranice v Čechách) a Vejprtech. „*V úterý dopoledne začaly stávky a přehmaty proti exekutivě v nejostřejší míře. Češi, Židé, sociální demokraté a komunisté byly pronásledováni, tlučeni a z části stříleni. V hraničních místech nebo také v místech, kde henleinovci byli zvláště silní, vyháněli rodiny z jejich obydlí a v místech bezprostředně na hranici zavlékali Čechy a sociální demokraty do Německa. Ordneři chodili*

¹⁸³ Detailní popis incidentů v západních Čechách, včetně aktivit SdP podal Toms, Jaroslav: Poznámky k některým otázkám činnosti henleinovců v severozápadních Čechách před „Mnichovem“. in: HOP, č.7, Ústí nad Labem 2003, s. 113-152. Zajímavý je popis známého Habersbirskeho případu, který byl popsán i v práci Morell, Sydney: Viděl jsem ukřižování, Brno 1998, s. 90-7.

¹⁸⁴ Krejčová, H.: Židovská komunita ..., c.d., s. 134.

¹⁸⁵ Chmelíková, Jana: Osudy chebských Židů, Chebské Židé od 2.poloviny 19.století do současnosti, Cheb 2004, s. 58.

¹⁸⁶ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 4. Zpráva kritizovala ochranu úřadů.

¹⁸⁷ AMZV, f. II.sekce, k. 465, Situační zprávy z 13.9.1938. České a židovské obyvatelstvo opouští Poběžovice a odjíždí do vnitrozemí.

¹⁸⁸ AMZV, f. II.sekce, k. 465, Situační správa ze dne 13.9.1938 v 11hodin.

¹⁸⁹ Kural, Václav-Vašek, František: Hitlerova odložená válka za zničení ČSR, Praha 2008, s.107.

s páskou s hákovým křížem na rukou a mnohé budovy vyzdobili hákovými kříži,“ uzavíral svoje hodnocení jeden z informátorů SoPaDe.¹⁹⁰

Statistiky hlásily v ranních hodinách 14. září 1938 21 mrtvých, z nichž bylo 9 četníků, 2 čeští civilisté, 1 voják a 9 příslušníků SdP. Zraněno bylo 75 obyvatel, mezi nimiž bylo 24 Čechů - nevojáků.¹⁹¹ Zpráva k 30. září 1938 uváděla již 734 osob zavlčených do Německa, mezi kterými byli četníci, finanční stráž, vojáci, policisté, ale i úředníci politické správy.¹⁹² Ještě v noci po Hitlerově projevu a následujícího dne začal v důsledku uvedených událostí útek obyvatelstva do vnitrozemí. Kvůli kvantitativnímu nárůstu uprchlíků a taktéž proměně jejich sociální skladby, zahrnující obyvatelstvo všech sociálních vrstev a národností, je žádoucí hovořit o tzv. **druhé migrační vlně**. *„První emigrace, která začala ve dnech před a během mobilizace, sestávala s výjimkou Chebska a okresů se stanným právem téměř jen z obyvatel různých směrů obávajících se války.“*¹⁹³

Pokus o puč henleinovců nevyšel. Reakce vlády byla rázná, vyhlásila stanné právo v 11 pohraničních okresech. *„Teprve vyhlášené stanné právo opětovně přineslo jistotu života a majetku,“* takto pozitivně hodnotil přijatá exekutivní opatření zpravodaj německé sociální demokracie.¹⁹⁴ I na politické scéně se daly události do pohybu. Konrád Henlein žádal prostřednictvím Karla Hermanna Franka zrušení stanného práva do šesti hodin a převzetí moci členy SdP. Adolfa Hitlera seznámil s nemožností konat plebiscit, či přijmout karlovarské požadavky a žádal připojení pohraničí k Německé říši. Po jeho prohlášení v říšském rozhlase došlo k zákazu SdP a vydání zatykače na její vůdce, ti už však byli za hranicemi. Do řad Čechů a antifašistických Němců přinesly tyto události uklidnění a pocit, že se věci ubírají správným směrem. Na druhou stranu Henleinův úprk do Říše vyvolal mezi členy SdP hlasitou kritiku. Exekutivní čs.orgány začaly projevovat silnou aktivitu, což pomáhalo uklidňovat situaci v pohraničí. *„Zbraně musely být odevzdány, u henleinovců byly prováděny domovní prohlídky, mnoho funkcionářů SdP bylo dáno do vazby, hnědé domy vojáci vyklidili a zapečetili. To všechno se podařilo v úzké součinnosti s naší stranou (DSAP-pozn. JB) a Republikanische Wehr. Rozpaky u henleinovců byly tak velké, že nejednou nevzali na vědomí návštěvu Chamberleina v Berdechsgadenu. Naše přesvědčení, že teď všechno běží správně bylo tak pevné, že jsme si jenom mohli myslet, že Chamberlein bude Hitlera*

¹⁹⁰ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 8. Zweiter Bericht.

¹⁹¹ AMZV, f. II.sekce, k. 465, Seznam mrtvých a zraněných. Podle číselného přehledu zahynulo do 20. září 21 příslušníků uniformovaných sborů, zraněno bylo 41 osob a odvečeno 45 osob. AMZV, f. II.sekce, k. 465, Situační zpráva z 20.9.1938.

¹⁹² AMZV, f. II.sekce, k. 465, Přehled zpráv z 30.9.1938.

¹⁹³ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 9.

¹⁹⁴ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 4.

varovat.¹⁹⁵ Němečtí sociální demokraté viděli v nastalé situaci příležitost k „obratu“ v řadách většiny sudetských Němců. V letácích, které masivně rozšiřovali, vyzývali k „*míru s našimi slovanskými sousedy*“. České hraničářské svazy současně vybízely k porozumění s demokratickými Němci jako důsledný postup vůči již zakázané SdP a jejím přívržencům.¹⁹⁶ Realita byla složitější. Z uprchlých členů SdP, kteří dostávali výcvik přímo v Říši, totiž začaly vznikat ilegální teroristické organizace. Oficiální podobu dostaly 17. září 1938, kdy byl vytvořen Sudetendeutsches Freikorps. Jehož úkolem bylo provokovat a zneklidňovat celé pohraničí ozbrojenými akcemi, vyvolávat nepokoje, srážky a zajímat rukojmí.¹⁹⁷ Sledoval taktéž propagandistické cíle, neboť měl ukazovat okázalou formou nespokojenost henleinovských Němců se soužitím s Čechy a nutnost připojení pohraničí k Německu jako jediné možné řešení.

Jednotky vedené znalci místního terénu rozvinuly širokou činnost od přepadávání pohraničních stráží, obcí ale i prostých lidí.¹⁹⁸ Docházelo i ke srážkám s československou armádou. SdF zajal jen 23. září 1938 400 komunistů a sociálních demokratů a předal je německé pohraniční stráž. Celková bilance činnosti byla hroživá. SdF měl na svědomí 110 životů českých lidí, přes 50 těžce raněných a na 209 odvezených občanů republiky do Říše.¹⁹⁹

V důsledku přijetí anglo-francouzských návrhů čs. vládou 21. září 1938 došlo k vystupňování útočných akcí v pohraničí. O den později byl obsazen ašský výběžek, část šluknovského a kus území severního Slezska (Osoblažsko, Javornicko).²⁰⁰ Na zabránění těchto oblastí se podílel i SdF. V ašském výběžku byla dokonce dosazována německá správa. Nacisté hovořili v této souvislosti o Svobodném státu Aš (Freistaat Asch).²⁰¹ „*Naproti tomu rádiové zprávy informovaly, že vojsko je všude pánem situace a že nedochází k žádným incidentům.*“²⁰² Čs. úřady opouštěly i další místa na severozápadě Čech. Ve čtvrtek 22. září se exekutiva stáhla z

¹⁹⁵ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 5.

¹⁹⁶ Brandes, Detlef: Die sudetendeutschen im Krisenjahr 1938, München 2008, s. 318.

¹⁹⁷ Macek, J.: Uprchlíci..., c. d., s. 133. Početní stav Freikorpsu činil k 1.10.1938 39 327 mužů. Sander, Robert: Vojensky organizovaná protistátní činnost sudetských Němců v předmnichovském Československu, Historie a vojenství, 2, 1993, s.88

¹⁹⁸ Zimmermann, V.: Sudetští Němci..., c.d., s. 56.

¹⁹⁹ Broszat, Martin: Das Sudetendeutsche Freikorps. in: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, č. 9, 1961, s. 42.

Freikorps měl kolem 40 000 členů většinou těch, co nechtěli sloužit v čs. armádě. „*Organizované přepady našich orgánů příslušníky Sudetendeutsche Freikorps jsou prováděny v součinnosti s jednotlivci jednotek SS a SA.*“ AMZV, f. II.sekce, k. 465, Přehled zpráv ze dne 23.9.1938.

²⁰⁰ Tato území nebyla do počátku odstupování území získána zpět československými ozbrojenými silami. Armádní složky v tomto směru ani žádnou činnost nevyvinuly. Důvody srv. Straka, K.: Vojáci..., c.d, s. 125-131. Sander uvádí, že byl vyklizen i frýdlantský výběžek. srv. Sander, R.: Protistátní činnost..., c.d., s. 86.

²⁰¹ Hruška, E.: Sudetoněmecké kapitoly, Praha 2007, s. 160-161.

²⁰² Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 5.

okresů Jáchymov, Kraslice, Cheb a krátce nato i z Karlových Varů. Teprve po třetí hodině odpoledne po jmenování nové vlády město obsadila znovu čs. armáda. „*Mezi desátou dopoledne a třetí hodinou odpoledne ovládli město ordneři, kteří obsadili sídlo strany (DSAP-pozn.JB) a vyvěsili zde vlajku s hákovým křížem a prováděli zatýkání členů strany*“, „charakterizovali situaci němečtí sociální demokraté.²⁰³ Čs. správa se totiž dostávala do složité situace, neboť měla potíže s prosazováním vlastní autority. Jak napsal do hlášení jeden loketský úředník: „*Jsmo jednak ohrožováni osobně a jednak nám každý prohlašuje, že jest již říšskoněmeckým občanem a že nás naprosto neposlechno*.“²⁰⁴

Ztroskotání jednání Chamberlein-Hitler v Bad Godesbergu vedlo k vyhlášení mobilizace 23. září 1938. Nastoupila i řada antifašistů, kteří na rozdíl od nacionalistické většiny sudetských Němců chtěli bránit republiku.²⁰⁵ „*Naši lidé, pokud nebyli povinni vojenskou službou, hlásili se ke službě, kopali zákopy, hlásili se dobrovolně u vojska a v bezprostředně ohrožených pohraničních oblastech vykonávali službu se zbraní v ruce společně s policií a vojáky v uniformách Republikanische Wehr*.“²⁰⁶ Ti Němci, kteří neuposlechli mobilizační výzvy a vyhnuli se nástupu vojenské služby, se v mnoha případech rozhodli pro protistátní činnost. 25. září 1938 vláda odmítla godesberské požadavky. Válka byla takřkajíc na spadnutí, ale Velká Británie požádala Itálii o prostředkování konference, která by přece jenom mohla zajistit nevojenské řešení, do kterého se západním mocnostem nechtělo.²⁰⁷ „*V těchto dnech se počítalo s válkou, která byla spojena s různými očekáváními. Všeobecně panoval strach před válkou. Ale Češi a němečtí antifašisté v ní viděli nevyhnutelnou skutečnost a doufali, že následkem války by se Hitler zhroutil. Sudetoněmečtí nacisté si také přáli začátek války, protože si mysleli, že „osvobození“ je maličkostí. Když viděli obrovské české válečné přípravy, padala na ně nejistota, co je v pohraničí čeká*.“²⁰⁸

Hitler nařídil 27. září 1938 ve 13.00 hod. přesun jednotek Freikorpsu k čs. hranicím. Po přijetí mnichovské dohody československou vládou byl vydán rozkaz o jejich postupu na území československého státu, kde se měly zaměřit proti Čechům, Židům a antifašistickým Němcům, kteří se již mnohdy cítili ohroženi na životě v prostředí, kde naprostá většina

²⁰³ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 5.

²⁰⁴ NA Praha, f. PZÚ, 207-1560-14, Fonogram ze 22.září 1938 Okresního úřadu v Lokti.

²⁰⁵ Obecně občané německé národnosti nastoupili u některých útvarů jen v počtu 30-70%. Srv. popis situace Paul, Ernst: Was nicht in den Geschichtsbücher steht, III.Teil, München 1972, s.84-95.

²⁰⁶ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 10. Srv. Znamé provolání Wenzela Jaksche Mitbürger! Es geht um alles! Deklarovalo, že se chce podílet na obraně země, porážce možného pokusu o puč.

²⁰⁷ Kvaček, Robert - Hejduk, Miloš – Chalupa, Aleš: Československý rok 1938, Praha 1988, s. 203-209 a s. 216-218.

²⁰⁸ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 10.

obyvatelstva podporovala politiku SdP.²⁰⁹ Přílehlavé hodnocení označuje situaci v pohraničí před Mnichovem jako faktický stav občanské války.²¹⁰ Na několika místech došlo k vyhánění obyvatelstva.²¹¹ Mnichov byl pro českou společnost a demokratické síly v německém táboře těžkou ranou.

I.2. Mnichovské rozhodnutí - rozsah území a jeho správa

Mnichovská dohoda stanovila obsazení pohraničí po etapách od 1. do 10. října 1938, přičemž v Mnichově byla určena pouze čtyři okupační pásma, jež měla být zabrána do 7. října 1938. Zbývající území převážně německého charakteru (tzv. páté pásmo) měl vymezit mezinárodní výbor, který byl vytvořen ze zástupců mocností a ČSR.²¹² Tato oblast měla být obsazena do 10. října 1938. Berlínský výbor, který zasedal od večerních hodin 30. září 1938, měl též označit teritoria, v nichž se mělo provést lidové hlasování.²¹³

Hlavní výbor si zřídil tři podvýbory, které měly řešit nejružnější problémy spjaté s obsazováním pohraničních oblastí. V podvýboru A pro věci vojenské, jenž se měl konkrétně zabývat určením modalit vojenské evakuace a okupace již určených čtyř zón, zastupoval ČSR gen. Husárek. V podvýboru B pro finanční a hospodářské záležitosti hájil zájmy státu vrchní ředitel Národní banky Peroutka. Nejdůležitější byl poslední podvýbor C pro otázky hranic a plebiscitu, kde se stal zástupcem vyslanec Heidrich.²¹⁴

Skrze jednání mezinárodního výboru získalo Německo prostor pro další zisk území blížící se požadavkům obsaženým v godesberském memorandu s jednoznačným cílem, co nejvíce omezit existenci zbytku Československé republiky. Počáteční jednání dávala naději na postup obvyklými diplomatickými metodami, avšak již 3. října 1938 došlo ke změně. Němečtí zástupci vystoupili s kategorickými požadavky a příkazy v duchu směrnice Adolfa Hitlera o bezpodmínečném prosazení strategické hranice Německé říše s Československem. Výbor měl tento požadavek jen potvrdit. Mapa pátého pásma zohledňující výlučně německé požadavky

²⁰⁹ Macek, J.: Uprchlíci..., c. d., s. 134. V tomto prostředí se tak musel u ohroženého obyvatelstva projevit strach a obavy o život a další existenci. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 16.

²¹⁰ Zimmermann, V.: Sudetští Němci..., c. d., s.56. Obdobně situaci charakterizoval ale i Jaksch a Bachstein.

²¹¹ V září vyhnali ordneři českého faráře z Třebažova. Přišli za ním v noci a žádali po něm okamžité opuštění vesnice. „*Na to jeden z ordnerů otevřel dveře a farář spatřil velký zástup lidu před farou, který volal: Pfarrer muss sofort weg!*“ Po zásahu četnictva bylo 11 ordnerů v čele se starostou obce zatčeno. Večerník Práva lidu, 12.září, 1938, s.3. Nové útoky na naše nervy.

²¹² Bartoš, Josef: Mnichov a československé pohraničí. in: Vyhnání Čechů z pohraničí, Vzpomínky, Praha 1996, s. 6.

²¹³ Biman, S.: Konference v Mnichově a okupace pohraničí. in: Kural, V. - Radvanovský, Z.: c. d., s. 41-42.

²¹⁴ Biman, Stanislav: Vojenské obsazení území připojeného k Německu podle mnichovské dohody a období jeho vojenské správy (1.-20.října 1938). In: Historie okupovaného pohraničí, sv. 1, Ústí nad Labem 1998, s.73.

byla předložena zástupcům Francie a Německa. Pokud by nebyla akceptována, pohrozilo Německo vypovězením mnichovské dohody, což by znamenalo vypuknutí války, kterou si západní mocnosti nepřály. Vyslanci tento požadavek 5. října 1938 uznali. Posléze tak učinily i jejich vlády. Syrového vláda dostala 24 hodin na přijetí berlínského ultimáta. Rozhodnutí o stanovení pátého pásma vzala na vědomí.²¹⁵

Zástupci Československa na jednání mezinárodního výboru považovali rozsah požadovaného území za základ nového národnostního problému v Evropě. Vyslanec Mastný argumentoval tím, že do Německé říše se mělo dostat přes 700 000 Čechů. Expert německé strany ministerský rada Hans Krebs²¹⁶ s tím nesouhlasil a tvrdil, že na území připojeném k Německu zůstane asi 350 000 Čechů, tedy recipročně stejně, kolik zůstalo Němců v ČSR.²¹⁷ Státní tajemník von Weizsäcker²¹⁸ v zásadě Krebsova slova potvrzoval. Jeho výpočet vycházel z předpokladu, že při zamýšleném stanovení pátého pásma zůstane v odstoupeném území 465 000 Čechů, z nichž 140 000 mělo patřit do kategorie veřejných zaměstnanců, s jejichž odsunem německá vláda počítala, takže mělo zbývat 325 000 Čechů, což mělo odpovídat síle německého obyvatelstva ve druhé republice.

Páté pásmo bylo dvakrát větší než předcházející a zasáhlo hluboko do vnitrozemí, kde žilo velké množství Čechů. Návrh Československa, aby se stanovilo podle výsledků sčítání lidu v roce 1930 s 2/3 nebo 3/4 počtem Němců, byl zamítnut. Stanovisko se opíralo o expertizu, podle níž přijetím anglofrancouzských návrhů z 19. září 1938 se republika zavázala odstoupit oblasti, které „**mají** více než 50% německých obyvatel“.²¹⁹ Čs. orgány proto považovaly při určování odstupovaného území v rámci pátého pásma za nezbytné vycházet z „nynějšího národnostního stavu“. Mnichovská dohoda se totiž v návaznosti na předchozí přijaté anglofrancouzské návrhy uzavírala. Československá připomínka byla proto adekvátní.

Ultimatem došlo k prosazení návrhu na odtržení území s 51% německých obyvatel dle stavu v roce 1918, tedy na základě sčítání provedeného v roce 1910, které zvýhodňovalo německou stranu, neboť jeho kritériem byla obcovací řeč. Říše tak dostala území, kde nebyl nadpoloviční počet Němců ani před rokem 1918, jako např. v okresech Opava, Bílovec a Zábřeh. Rozsah zabraného území dosáhl takové šíře, že případné plebiscitní území se notně

---

²¹⁵ Gebhart, J. - Kuklík, J.: Druhá republika..., c. d., s. 19-23.

²¹⁶ Poslanec říšského sněmu, dříve člen DNSAP, odsouzený v ČSR při procesu s Volkssportem. Po válce byl za zločiny proti republice odsouzen k trestu smrti.

²¹⁷ Biman, S.: Vojenské obsazení..., c.d., s.76.

²¹⁸ Německý zástupce ve výboru.

²¹⁹ Straka, K.: Vojáci..., c.d., s. 86.

smrsklo. Německá strana na konání lidového hlasování rezignovala. Mezinárodní výbor zrušil jeho provedení 13. října 1938.

Přesto územní požadavky Německa nebyly vyčerpány. 10. listopadu 1938 předložil von Richthofen - předseda podvýboru C – návrh hraniční čáry, který prakticky znamenal VI. okupační pásmo. Jeho součástí se měly stát ryze české obce na Chodsku, Českodubsku a Jilemnicku. Vláda, pod pohrůžkou zabránění tohoto území za každé situace, se šestým pásmem souhlasila. Při jednání o korekturách hranic se jasně ukázalo, že německá strana je vedena strategickými, dopravními a hospodářskými požadavky a vychází také vstříc přáním henleinovských Němců. Po ukončení rozhovorů byla podepsána smlouva o hranicích mezi Německem a Česko-Slovenskem z 21. listopadu 1938, která potvrzovala ochuzení státu o 28 680 km² a 3 653 292 lidí. Dohodu doprovázel i závazek amnestie pro obě strany pro ty obyvatele, kteří žádali připojení či ponechání své obce v Německu, či ČSR.²²⁰ Hraniční protokol byl sice podepsán, ale věc tím nebyla zdaleka ukončena. Svévolné obsazování obcí a další požadavky pokračovaly po zbylou dobu existence druhé republiky.

Mnichovská dohoda mj. ukládala i zavedení opčního práva pro přesídlení do odstoupených území a vystěhování. Dohoda o státním občanství a opci byla uzavřena 20. listopadu 1938. Stanovovala, že německými státními příslušníky jsou ti, kteří měli 10. října 1938 své bydliště v odstoupeném pohraničí a narodili se zde před 1. lednem 1910, resp. jde o manželky či děti těchto osob. Přitom německá vláda mohla vypovědět z pohraničí ty osoby neněmecké národnosti, které podle tohoto principu zůstaly československými státními občany. Jestliže občané německé národnosti měli do 10. října 1938 své bydliště mimo toto území, nabyli německou státní příslušnost. Vystěhování mohla žádat i česká vláda na německých státních příslušnících v republice. Stejně tak pro obě strany platilo, že osoby, které získaly podle dohody určitou státní příslušnost, mohly do 29. března 1939 optovat pro jinou státní příslušnost. Velmi důležité ustanovení dohody spočívalo v tom, že optanti mohli přesídlit do 31. března 1940 do své země, avšak mohli s sebou vzít jen movitý majetek.²²¹ Proti optování nebylo odvolání. Přes podepsanou dohodu neměla zájem o masivní šíření opce ani jedna ze stran a to z odlišných důvodů.²²² Němci si potřebovali ponechat ve zbytku republiky svoji

²²⁰ Uhlíř, J. B. : O co jsme přišli po Mnichovu, Historický obzor 10, 1999, č. 9-10, s. 221-225; Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny..., c. d., s. 427-431.

²²¹ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, ze dne 26.11.1938, s. 1 165-1 170. Dohoda tak vstoupila v platnost téhož dne. Optanti si s sebou mohli vzít jen movitý majetek, který měli v den podepsání této smlouvy a nemuseli za něj platit žádné dávky. Z toho byly vyjmuty hotové peníze, cenné papíry a sbírky, které měly kulturní či historický význam.

²²² Kubátová, Ludmila - Malá, Irena - Soukup, Jaroslav - Vrbata, Jaroslav: Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945: Edice dokumentů, 1. díl, 3. svazek, 3. sešit,

menšinu. Vlády Česko-Slovenska se obávaly potíží z dalšího přílivu uprchlíků. **Ve věci opce přijal kabinet Rudolfa Berana tajné usnesení 3. února 1939, které bylo rozšiřováno formou oběžníku podřízeným institucím. Cirkulář požadoval, aby úřady působily v zabraných obcích, kde měli příslušníci české menšiny většinu k jejich setrvání v Německu, kdežto v obcích, kde tvořili malé menšiny se měla podporovat možnost optace a návrat do Česko-Slovenska.** V konkrétních případech se mělo rozlišovat, zda se jednalo o majitele nemovitostí získaných v pozemkové reformě, či o vlastníky, kteří majetek získali jiným způsobem.²²³ Výzvy rozhlasu, že „optování není v zájmu národním, ani v zájmu našeho státu“ způsobily u Čechů v odstoupeném území jistou bezradnost. „Jedinci, kteří přešli z tohoto území hledali na našem území rady, jak na celou situaci mají nazíratí,“ popisoval dopad vysílání boskovický okresní hejtman.²²⁴

Odhadovalo se, že pro ČSR optovalo více než 40% z českých obyvatel, v Pojizeří to mělo být dokonce i 80%. Specifická situace byla na územích, které se nestaly součástí Říšské župy Sudety. Obecně se optování pro čs. státní příslušnost považovalo za nesouhlas s okupací.²²⁵

Podle výnosu říšského ministerstva vnitra z 29. března 1939 se mohly stát německými státními příslušníky i další osoby, pokud vyhověly podmínkám pro přijetí (např. v případech smíšených manželství, či německého původu aj.). Pro Čechy byla po okupaci zbytku českých zemí zavedena protektorátní příslušnost. Podle vládního nařízení z 11. ledna 1940 se protektorátními příslušníky měli stát ti, kteří měli bydliště nebo domovské právo v některé obci na území protektorátu. Mimo nich také ti, kteří měli 10. října 1938 bydliště v některé obci na území připojeném k Německé říši a uchovali si, či opcí dle smlouvy s Německem znovu nabyli česko-slovenské státní občanství.²²⁶

Po jednání zástupců československé a německé vlády o menšinách došlo 20. listopadu 1938 k vydání prohlášení, které podle tehdejšího tisku slibovalo řešení menšinových otázek v duchu vzájemného porozumění. Podle provolání měl být k tomuto účelu zřízen stálý

---

dokument č. 1089, Praha 1987, s. 206. Směrnice MNO ohledně udělování pokynů Čechům v zabraném území měla zájem na zachování pozic Čechů v obsazeném území. „*Při současném zdůraznění loajality k Německu lze upozorniti též na vyšší zájem, aby nynější české kraje v obsazeném území zůstaly i pro budoucnost obsazeny Čechy s majetkem v českých rukou.*“

²²³ Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945: Edice dokumentů, 1. díl, 3. svazek, 4. sešit, dokument č. 1132, Praha 1988, s. 41.

²²⁴ AMZV, f. II.sekce, k.464, Okresní úřad v Boskovicích, č.j. 333/2pres. Z 3.3.1939. AMZV, f. II.sekce, k.464, č.j. 122/přes. z 9.2.1939.

²²⁵ Macek, Jaroslav: K problematice dějin odtrženého pohraničí (zvláště tzv. Sudet) v letech 1938-1945. in: Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy. Praha 1993, s. 44. Dále se odhaduje, že optovala většina z těch, kteří se při sčítání obyvatelstva v květnu 1939 přihlásili k protektorátní státní příslušnosti. Počet těchto lidí činil 125 000-134 000 osob (bez Těšínska). V sudetské župě 117 000. Bartoš, J.: Okupované pohraničí..., c.d., s. 67.

²²⁶ Gawrecki, Dan a kol.: Dějiny českého Slezska..., c.d., s. 377.

československo-německý vládní výbor, který by byl, v případě nemožnosti dobrat se řešení konkrétního menšinového problému, nahrazen přímým mezivládním jednáním. Samotný vznik výboru komentoval „Venkov“ jako odstranění třecích ploch a provádění zásady přátelské spolupráce mezi oběma státy: „*Vládě československé přiznává se tím právo starati se o životní podmínky československé národní skupiny v Německu, zejména v odstoupeném území, a navzájem vládě německé právo starati se o německou národnostní skupinu, zůstavši v Československu.*“²²⁷ Praktická realizace této dohody de facto neproběhla. Konala se sice ustavující schůze tohoto výboru 21. prosince 1938 v Berlíně. Avšak první pracovní zasedání, které se mělo zabývat již konkrétními body menšinového problému, plánované počátkem druhé poloviny ledna 1939, se neuskutečnilo. Německá strana neměla zájem na recipročním jednání, ze kterého ji mohly vyplývat určité závazky. Naopak obratně využívala zbylé německé menšiny v ČSR k realizaci vlastní politiky.²²⁸

V přípravě pro pracovní schůzi byl proveden soupis příkladů diskriminace české menšiny v okupovaném pohraničí. Československá delegace ohlásila předem tři okruhy problémů, mezi které zařadila: 1) situaci českého školství, 2) existenci českých spolků a jejich majetku, 3) právní postavení Čechů v hospodářském životě, vypovídání z práce apod., otázku užívání českého jazyka v soukromém životě, nebo i před úřady.²²⁹ Zůstalo nakonec pouze u neprojednaného souhrnu.

Během obsazování byla zaváděna vojenská správa. Činnost všech existujících správních orgánů řídili armádní pověřenci pro civilní správu při jednotlivých armádních velitelstvích. Vojenská správa trvala do 21. října 1938, kdy byla zrušena zavedením správy civilní. Téhož dne vydal A. Hitler výnos o způsobu začlenění obsazeného území do Říše. Na jeho základě byla okrajová území Čech, Moravy a Slezska připojena do říšských žup Dolní Bavorsko-Horní Falc, Dolní Dunaj, Horní Dunaj a Slezsko. Definitivní ustanovení o zřízení Říšské župy Sudety přinesl zákon z 25. března 1939 s platností od 15. dubna 1939. Zde se poprvé objevil právě uvedený název, jehož kontury se začaly rýsovat už během období vojenské správy. 12. října 1938 bylo rozhodnuto, že se nový útvar rozdělí na tři vládní oblasti a to se sídly v Liberci, Karlových Varech a Opavě, pro něž byli ustaveni pověřenci říšského komisaře K. Henleina, kteří se po 7. listopadu 1938 přejmenovali na vládní prezidenty. V té souvislosti se

²²⁷ Venkov, 25.11.1938, s. 3. Dohoda s Německem o menšinách. Stálý československo-německý výbor.

²²⁸ Bartoš, J.: Okupované pohraničí..., c.d., s. 73.

²²⁹ NA Praha, f. MV-dod., k. 29, sign. D405b, č.j. 33.757 z 28.12.1938. Srv. příslušné vypracované požadavky NA Praha, f. PMR, k. 3162. Návrh programu čs. delegace pro první pracovní schůzi.

sídlo vládního prezidenta přesunulo z Liberce do Ústí nad Labem a župní úřad byl umístěn do Liberce.²³⁰

I.3. Počet českého a židovského obyvatelstva v okupovaném pohraničí

Mnichovská dohoda měla nejen zachránit mír, ale také pomoci, byť na úkor Československa, vyřešit rozpory mezi národnostní strukturou a hranicemi států ve střední Evropě. Této situaci mnoho nepomohla. Na jedné straně zůstali Češi v pohraničí a na straně druhé Němci ve vnitrozemí.

Odpovědi na otázky ohledně počtu českého obyvatelstva jsou sporné. Přičemž je nutné pozorně sledovat, jaké teritoriální oblasti se čísla dotýkají. Stanislav Biman kalkuluje na území župy Sudety s počtem 268 400 Čechů.²³¹ Josef Bartoš, který se problematikou statistického vyjádření počtu jednotlivých národností v pohraničí zabýval dlouhou dobu,²³² uvádí na základě sčítání v roce 1930, že na území odstoupeném Německu (tedy včetně Hlučínska) se nacházelo 738 502 Čechů (2 822 899 Němců), na Těšínsku 119 467 českých lidí.²³³ V okupovaném pohraničí by tak podle sčítání v roce 1930 mělo žít 858 000 Čechů (počet Němců odhadoval mezi 2 820 000 až 2 853 000 osob na území bez Těšínska). Uvedená číselná vyjádření nelze nekriticky vztáhnout na rok 1938, neboť odráží realitu před osmi lety. Je nutné počítat s přirozeným ročním přírůstkem, který měl být kolem 5‰. Nikdy neklesl do záporných hodnot. Pro území pozdější Říšské župy Sudety by v roce 1930 odpovídal pravděpodobně údaj 578 000 Čechů. Na územích připojených k ostatním župám Horní Dunaj, Dolní Dunaj, Dolní Bavorsko-Horní Falc mělo být v tomtéž roce zhruba 100 000 Čechů.²³⁴ Bartoš na základě výpočtů s vědomím národnostní nevyhraněnosti na Těšínsku a Hlučínsku předpokládal (odvozením od sčítání v roce 1930) na území okupovaném Německem v roce 1938 maximálně 727 000 Čechů, včetně Těšínska zhruba 822 000. Šíma udal u sčítání

²³⁰ Kural, Václav: Politická a správní reforma Velkoněmecké říše a Sudety jako „Mustergau“. in: Kural, V. - Radvanovský, Z.: c. d., s. 92-3.

²³¹ Biman, S.: Obraz Němců..., c. d., s. 196-197.

²³² Bartoš, J.: Okupované pohraničí ..., c.d., s. 18-24; Bartoš, Josef: Území a obyvatelstvo. in: Kural, V. - Radvanovský, Z.: „Sudety“ ..., c.d., s. 70-88. Weinrich, M.: Staré a nové Československo, Praha 1939, s. 323-4.

²³³ Bartoš, J.: Mnichov..., c. d., s.11. V roce 1910 žilo na území pozdější Říšské župy Sudety 313 142 Čechů! V roce 1921 již 470 523 Čechů. Sudetenatlas, Reichenberg 1942. Německé diplomatické dokumenty uvádí 676 478 Čechů v pohraničí a 32 174 v Altreichu. viz Akten zur deutschen auswärtigen Politik, 1918-1945, serie D, Bd. IV., dok. č. 121. Kural uvádí 500 000 Čechů. Kural, V.: Místo., c.d. s.44.

²³⁴ Bartoš, Josef: České obyvatelstvo v okupovaném pohraničí. in: Kural, V. - Radvanovský, Z.: „Sudety“ ..., c. d., s. 170.

obyvatelstva roku 1930 na území odstoupeném Německu 727 000, Polsku 123 459 a Slovensku téměř 87 000 Čechů.²³⁵

Ještě jako další doplňující fakt lze použít zápis z jednání ministerské rady 6. října 1938, kdy se hovořilo vedle počtu Čechů, kteří zůstali v okupovaném území i o počtu státních zaměstnanců s rodinami. Zápis uvádí v oblasti „Sudetengebiet“ 366 000, zábřežského ostrova 24 000, oblasti Opava venkov 50 000 a okolí Klimkovic 25 000 Čechů. Souhrnná suma by činila 465 000 Čechů, z čehož odečítá cifru 140 000 státních zaměstnanců s rodinami. Uzavírá, že v německém okupačním území mělo být 325 000 Čechů.²³⁶ Na druhou stranu v návrhu usnesení vlády pro delimitační komisi z 11. listopadu 1938 lze nalézt údaj o zanechání 850 000 Čechů v obsazeném území.²³⁷

Podle květnového sčítání roku 1939 vykazali Němci 291 000 Čechů v Říšské župě Sudety.²³⁸ V odtržených územích, která se stala součástí žup Dolní Dunaj, Horní Dunaj, Dolní Bavorsko-Horní Falc²³⁹, to mělo být 28 000 Čechů.²⁴⁰ V německém záboru českých zemí by tak (podle nacistického sčítání v sudetské župě a odhadu pro ostatní území) mělo být 319 000 Čechů.²⁴¹ Letmý pohled na tyto údaje ukazuje značný úbytek oproti předchozímu sčítání, jež mohl být dán jednak vystěhováním po přijetí mnichovské dohody - postoupením území, ale i částečně se na něm podílela změna národnosti (zejména u smíšených manželství-nepřekročila cifru padesátitisíc osob), či nepřesné statistické metody.²⁴² Pouze u A. Bohmanna se objevuje názor, že úbytek jednoznačně způsobila migrace Čechů do zbývajících částí Česko-Slovenska.²⁴³ Bohmann totiž udává 373 000 uprchlíků, z čehož 310 000 by připadalo na sudetskou župu.

²³⁵ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 107.

²³⁶ NA Praha, f. PMR, k. 4142, Protokoly z jednání ministerské rady z 6. října 1938, s. 37.

²³⁷ NA Praha, f. PMR, k. 4144, Protokoly z jednání ministerské rady z 11. listopadu 1938, s. 210.

²³⁸ Němců mělo být asi 2 640 000 osob.

²³⁹ Moulis uvádí, že k župě Dolní Bavorsko-Horní Falc bylo připojeno území o rozloze cca 1722 km², na němž žilo 87 897 obyvatel. V roce 1939 v něm mělo žít 5 500 Čechů, tj. asi 6% obyvatelstva. Moulis, M.: Uloupená Šumava..., c. d., s. 79-83.

²⁴⁰ V odtržených územích, jež bylo součástí žup Dolní Dunaj, Horní Dunaj, Dolní Bavorsko-Horní Falc mělo být podle Bartoše v roce 1939 36 550 Čechů. Staví se proti dobové statistice, která udávala na těchto územích 28 000 Čechů. Bartoš, J.: Okupované pohraničí... c. d., s. 63; Později hodnocení upravil pro župu Dolní Dunaj a uváděl, že počet Čechů na jižní Moravě připojených k této župě je třeba hledat někde mezi čísly 19 000 – 41 773 osob. V roce 1930 zde žilo 128 273 Němců a 65 323 Němců, tj. 32% veškerého obyvatelstva. Bartoš, J.: Jižní Morava..., c. d., s. 21-22. Sčítání v roce 1939 mělo podle Bartoše proběhnout vlastně jen v župě Sudety, neboť v dalších odtržených se jednalo o odhady na základě demografických výpočtů. Sudetenatlas, Reichenberg 1942, Der Sudetengau in Zahlen, Reichenberg 1942.

²⁴¹ V této cifře není zahrnuto Hlučínsko. Podle sčítání v roce 1939 zde mělo být 52 805 obyvatel. Jiný zdroj uvádí 52 967 osob, z čehož mělo být 98 % Němců, 1, 8% cizinců, 0,2% bez státní příslušnosti. Plaček, V.: Hlučínsko..., c. d., s. 148-149.

²⁴² Joza uvádí, že změna národnosti se týkala zhruba 2% Čechů. Tento odhad je příliš malý. Joza, Jaroslav: Česká menšina v severních Čechách po Mnichovu, in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VI, č. 1, 1968, s. 39.

²⁴³ Bohmann, Alfred: Menschen und Grenzen, IV., Köln 1975, s. 217-218.

Josef Bartoš se domníval, že není důvodu předpokládat, že by se počet Čechů v pohraničí od roku 1939 ještě podstatně snížil. Tvrdil, že přesuny do vnitrozemí byly téměř zastaveny a část Čechů se naopak vrátila.²⁴⁴ Objasňuje taktéž problémy spojené se ziskem těchto dat dané zejména problematičností sčítání v roce 1939. Skutečné údaje byly pravděpodobně vyšší, což připouští úřední dokumenty nacistických úřadů – landrátů.²⁴⁵ Bartoš při sumírování uvádí, že mimo sudetské župy jsou pro ostatní území k dispozici různé odhady, a **tak se pro vyjádření počtů Čechů uvádí cifry od 357 000 do 394 000 v celém odtrženém pohraničí vč. Hlučínska, a také při započítání Těšínska čísla v rozmezí 517 000 - 567 000 i více.** Při odečtu výsledku soupisu uprchlíků v prosinci 1938 tak Bartošovi vyšel rozdíl 200 000 Čechů, jejichž osud mu zůstal neobjasněn. Předpokládal, že část z nich změnila národnost. Bartoš obecně počítá pouze s migrací uprchlíků a nezapočítává statistiku státních zaměstnanců a jejich rodinných příslušníků, což by se projevilo na snížení oné cifry-nejasných 200 000 osob. Podkapitola týkající se síly migračních vln dochází k závěru, že migrace z území postoupených Německu a Polsku se týkala zhruba 340 000 Čechů. Při jednoduchém odečtu od výše uvedených čísel v roce 1930 a odvozených údajů se dá potvrdit zvýrazněná Bartošova teze. Bartoš shrnuje, že v celém obsazeném pohraničí Německem a Polskem zůstalo přinejmenším přes půl milionu Čechů.²⁴⁶ Lze předpokládat, že počet Čechů v odstoupeném území se tomu spíše přibližoval.

Odhad Státního úřadu statistického pro rok 1939 udával 420 000 Čechů, kteří žili v pohraničí i po jeho záboru. Nepočítá s eventualitou, že národnost mnoha obyvatel byla sporná a v pohraničí přibýly během války desetitisíce nasazených Čechů.²⁴⁷

Tvrzení, že do pohraničí přišla většina obyvatelstva až po roce 1918, jak tvrdí Habel,²⁴⁸ nemá pevný základ. Je vyvráceno nejen vzpomínkami uprchlých Čechů,²⁴⁹ ale dokazuje to i sčítání z roku 1939, dle kterého bylo zjištěno 174 000 českých starousedlíků, tj. 60% z vykazovaných Čechů v sudetské župě, ve vládním obvodu Opava dokonce 80%. Zmíněné sčítání rozlišuje vedle osob s německou příslušností přiznanou bez ohledu na národnost automaticky každému, kdo se v pohraničí narodil před rokem 1910, resp. byl manžel - em, - lkou či potomkem uvedené osoby i osoby s nezjištěnou a nejasnou státní příslušností (ti, kteří

²⁴⁴ Bartoš, J.: Okupované pohraničí..., c.d., s. 69. Macek, J.: K problematice..., c.d., s. 43.

²⁴⁵ Bartoš, J.: Mnichov..., c. d., s.12.

²⁴⁶ Bartoš, Josef: České obyvatelstvo ..., c. d, s. 172.

²⁴⁷ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny..., c.d., s. 434.

²⁴⁸ Habel, F. P.: Eine politische Legende..., c.d., s. 42-46.

²⁴⁹ Dokazují to sborníky Vyhnání Čechů z pohraničí. Vzpomínky, ed. Karel Zelený, Praha 1996 a Vyhnání a život Čechů v pohraničí: 1938-1945, Vzpomínky, ed. Karel Zelený, Praha 1999.

se narodili jinde, respektive požádali o česko-slovenské občanství).²⁵⁰ Lze však jednoznačně odmítnout názor, který se vyskytoval v publicistice, že všichni Češi utekli.

Na teritoriu pozdější sudetské župy žilo v roce 1930 odhadem 24 880 obyvatel židovského vyznání (podle odlišných údajů to bylo 27 073 osob). K židovské národnosti se hlásilo 5 270 osob. Na územích připojených k župám Nieder- a Oberdonau a Bayerische Ostmark bydlelo 4 188 osob židovského vyznání a v případě židovské národnosti 1 835 osob.²⁵¹ Celkově žilo na území připojeném po Mnichovu na základě výsledku sčítání z roku 1930 29 789 osob hlásících se k židovskému náboženství a z nich 7 193 vykazovalo i židovskou národnost. Na Těšínsku evidence zachytila 4026 osob židovského vyznání, z nichž se přihlásilo 2 225 i k židovské národnosti. Z těchto vyjádření vyplývá, že na veškerém odtrženém území českých zemí žilo podle zmíněného sčítání 33 815 osob židovského vyznání, z čehož se jich 9 420 hlásilo k židovské národnosti. Pokud bychom se řídili nacistickou optikou, tak by bylo nutné připočítat další jedince z hlediska původu, kteří se nehlásili k židovskému náboženství, národnosti, ale měli židovské předky. Navíc je nutné kalkulovat s přílivem židovských uprchlíků z okupovaného Rakouska.²⁵² Podle nacistické statistiky žilo zřejmě zpětně k 1.říjnu 1938 na okupovaném území Čech a Moravy včetně Těšínska 8 678 Židů (na říšském území 6 601 Židů, na území Těšínska 2 077 Židů).²⁵³ Provedené sčítání v roce 1939 zachytilo na území sudetské župy jen 2 363 (2341) Židů.²⁵⁴ Pro ostatní obsazené oblasti nebyl podrobný průzkum dosud realizován.²⁵⁵ Sčítání obyvatelstva z roku 1939 ukazuje zřetelné snížení počtu Židů (pokles je odhadován až na 25 000 osob), který byl způsoben především perzekucí, vyháněním a rozvojem antisemitismu v tomto teritoriu.

²⁵⁰ Bartoš, J.: Mnichov..., c. d., s. 11-12. Po vypuknutí války nahrazovali Češi chybějící síly v hospodářství a jejich počet se odhadoval na cifru přesahující číslo 400 000. viz Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c. d., s. 34. Gebel udává na území sudetské župy 400 000 Čechů. Gebel, R.: Heim..., c.d, s. 276.

²⁵¹ Krejčová, H.: Židovská komunita..., c.d, s. 85. Na územích připojených k Bavorsku se přihlásilo k židovskému vyznání 721 osob, k židovské národnosti jen 90 osob. Na okupované jižní Moravě žilo kolem 3 000 Židů.

²⁵² Osterloh, Jörg: Nationalsozialistische Judenverfolgung im Reichsgau Sudetenland 1938-1945. in: Geteilt, besetzt, beherrscht, Essen 2004, s. 214.

²⁵³ Zálaha, J.: Českokrumlovsko..., c.d, s. 23.

²⁵⁴ Kocourek, Ludomír: Okupované pohraničí a holocaust. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv.12, Ústí nad Labem 2006, s. 86

²⁵⁵ Rothkirchenová, Ludmila: Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945. in: Osud židů v Protektorátu 1939-1945, Praha 1991, s. 84-85. Wlaschek, Rudolf: Juden in Böhmen, München 1991, s. 92. Bohmann, A.: Menschen und Grenzen, c.d, s. 217-218. Osterloh uvádí i jiné údaje pocházející od Svatoše a 2 035 Židů v obsazných územích a 1769 Židů v Sudetské župě. Osterloh, J.: Nationalsozialistische Judenverfolgung..., c.d, s. 220. 2 186 míšenců 1.stupně a 1 301 míšenců 2.stupně.

²⁵⁶ Zálaha, J.: Českokrumlovsko..., c.d, s. 23.

I.4. Evakuace

Evakuace a obsazování pohraničí byly citlivými procesy u obou zúčastněných stran.²⁵⁶ Musela se proto stanovit závazná pravidla vyklizení území určených pro zábor. Etapové odstupování ovlivňovalo časové možnosti pro odchod vojáků ale i obyvatelstva.²⁵⁷ Urychlená nezbytnost odejít tak nutila obyvatele vzít si s sebou pouze to nejnnutnější. Na druhou stranu lidé, kteří měli více času, byli často limitováni transportními možnostmi, takže velká část jejich movitého majetku zůstávala v původních domovech. Pokud se po útěku do vnitrozemí nevrátili zpět do pohraničí, optovali, měli právo odvézt si svůj movitý majetek.

Efektivní průběh evakuace byl zajištěn dlouhodobými přípravami, neboť nové plány se zpracovaly v létě 1937. Netýkaly se oblasti Těšínska. Rozhodnutím Hl. štábu ze srpna 1938 byla připravena evakuace ústředních úřadů, Národního shromáždění, vlády, institucí z Prahy do určených míst na Slovensku a východní Moravě. Přípravné práce byly zahájeny již v souvislosti s přijetím anglo-francouzských návrhů, kdy vojenské útvary dostaly rozkaz vyklidit územní výběžky, které by mohly být odstoupeny Německu. Zásadní rozkazy k evakuaci odstupovaného území byly vydány Hlavním štábem den po přijetí kapitulace.²⁵⁸

V Berlíně byla 30. října 1938 uzavřena dohoda o pohybech vojsk pro 1. říjen 1938 (počátek obsazování prvního pásma, které se nacházelo v pošumavské oblasti)²⁵⁹, kdy se podařilo posunout počátek vstupu německých vojsk na 14.00 hod. Došlo také k ujednání o vytvoření tříkilometrové zóny odstupu, tzv. neutrálního pásma mezi ozbrojenými silami. Oddíly čs. armády, ke kterým se nedostalo nařízení o evakuaci, mohly ustoupit za doprovodu německých okupačních sil.²⁶⁰ V počátečních říjnových dnech nařídilo ŘOP evakuaci transportovatelného materiálu (většinou hodnotného) z opevnění a to na základě dohod s německou stranou o evakuaci materiálu. Přesun civilního obyvatelstva řídilo ministerstvo vnitra a min. pošt a telegrafů. Vojenská velitelství měla napomáhat při transferu státních úřadů a orgánů. Přitom

---

²⁵⁶ Popis a analýzu vojenské evakuace podal K.Straka, který uvádí, že největší incident se odehrál v Českém Krumlově. Po vyklizení z 30.září na 1. října město obsadil Freikorps. Při návratu čs. vojenských formací 2.října k odstranění min bylo několik čs. vojáků zraněno a několik henleinovců zabito. 4.října se situace v Krumlově uklidnila i jednáním E. Kundta a zadržovaní čs. obyvatelé a zajatci z řad bezpečnostních složek byli propuštěni. Do příjezdu wehrmachtu 8.října do Krumlova se čs. orgánům nepodařilo obnovit skutečnou státní svrchovanost. Straka, Karel: Vojáci, politici a diplomaté. Československá vojenská delegace na jednáních mezinárodního výboru v Berlíně a odstoupení českého pohraničí v říjnu 1938, Praha 2008, s. 147-149.

²⁵⁷ I. pásmo 1.-2.října, II. pásmo 2.- 3. října, III. pásmo 3.,4. - 5.října, IV. pásmo 6.-7.října, V. pásmo 8.-10. října.

²⁵⁸ Pod dojmem očekávané obranné války byla podle rozhodnutí Hlavního štábu z 8.6.1937 připravena evakuace Prahy a Plzně. 3.srpna 1938 nařídilo 4.oddělení Hlavního štábu připravit vše k evakuaci náhradních vojenských útvarů z Čech a Moravy na západní a střední Slovensko. Straka, K.: Vojáci..., c.d., s. 135.

²⁵⁹ Popis obsazování viz. Biman, S.: Vojenské obsazení..., c.d., s. 72-93.

²⁶⁰ Gebhart, J. – Kuklík, J.: Druhá republika..., c. d., s. 15.

se snažila uvolňovat co nejvíce dopravních prostředků, avšak přesun vojenského materiálu měl přednost. I samotné obyvatelstvo žádalo vojsko o pomoc při stěhování svého majetku. Pokud tyto prosby neohrožovaly vojenské potřeby, vycházelo se jim vesměs vstříc.²⁶¹

Přijetí mnichovské dohody působilo těžce na celý národ. Zvláště pak na armádní složky. Dnem 10. října 1938 pak byla zahájena demobilizační opatření, kdy docházelo k propouštění do civilu u osob, které bydlely v zabraných krajích.²⁶² Během odstupování území docházelo k řadě incidentů. Jak vzpomínal pozdější ministr zemědělství JUDr. Ladislav Feierabend, stresové situace nastávaly např. při odvozu uskladněného obilí: „*Měli jsme v zabíraných oblastech značné sklady obilí a evakuace byla obtížná. Dopravní prostředky byly přetíženy a každý pokládal evakuaci za nejdůležitější. Vyprazdňování skladišť se setkávalo s odporem německého obyvatelstva a docházelo i k násilnostem. Naši úředníci pracovali někde s revolvery v rukou*“²⁶³ Tento problém souvisel s vymezením pojmu „stávající zařízení“, který obsahovala mnichovská dohoda. K obsazení mělo dojít bez poškození stávajícího zařízení („ohne Beschädigung der bezeichneten Einrichtungen“). Vláda dospěla k názoru, že se jedná o zařízení pevná a potřebná k provozu, ne však zásoby surovin a zboží. Předpokládala také, že se toto vymezení vztahuje pouze na státní a veřejný majetek, nikoliv na soukromé vlastnictví. Definici neakceptovala německá strana a požadovala, aby byl zachován „*ordnungsmässiger Zustand*“ tj. že mělo být vráceno, případně nahrazeno vše, co bylo odvezeno anebo zničeno, a to nejen pokud patřilo státu a veřejnoprávním institucím, nýbrž i soukromníkům. Konkrétně tak mělo být navráceno vše, co si odvezl např. soukromý podnikatel ze své továrny, pokud to bylo, „*ausserhalb des ordentlichen Geschäftsbetriebes*“, zejména jednotlivé části zařízení a i veškeré suroviny. Kompromis se hledal těžko. Finální řešení vycházelo vstříc spíše německé straně: „*Stávajícím zařízením se rozumí veškerý majetek bez ohledu, je-li v držení státu či jedince, je-li stávající neboli pevný (továrny, elektrárny, vodovody) či pohyblivý (lokomotivy, suroviny), který je „v souladu s veřejnou prospěšností.*“²⁶⁴ Evakuace poslední etapy obsazovaného území měla být uskutečněna 22. listopadu 1938.²⁶⁵ Provedení vyklizení na zabraném Těšínsku měla na starosti komise gen. Brauna v Místku. Situaci komplikovaly chybějící evakuační plány, přesto hlavní práce proběhly od 3. do 10. října 1938. Mimo

²⁶¹ Straka, K.: Realizace..., c. d., s. 155.

²⁶² Straka, K.: Realizace..., c. d., s. 157.

²⁶³ Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky I, Brno 1994.s. 24. Evakuaci provázely i další problémy. Například v Kladně bylo k dispozici ze 48 osobních aut vlastněných místním obyvatelstvem pouze 12 vozů. Ostatní řidiči odjeli, nebo majitelé schválně porouchali motory, aby nemuseli dát vozy armádě k dispozici. Straka, K.: Vojáci..., c.d., s. 136.

²⁶⁴ NA Praha, f. PMR, k. 3154, inv. č. 2439, sign. 666, č.j. 12.256/1938. 28.10.1938.

²⁶⁵ NA Praha, f. PMR, k. 4144, Protokoly z jednání ministerské rady z 19.listopadu 1938.

evakuace státních úřadů zajišťovala i odvoz značného množství zemědělských plodin, ale i průmyslu (např. zásob barevných i jiných kovů, uhlí, koksu, dehtu, válcovaných výrobků apod.). Komise neukončila svoji aktivitu s předáním území, nýbrž pokračovala v činnosti při přestěhování majetku uprchlíků a státních zaměstnanců v rámci Státní akce stěhovací v roce 1939.²⁶⁶

I.5. Zábor a první týdny - aktivita různých složek proti Čechům, Židům a německým antifasistům

Aby byl získán přehled o situaci ve vnitrozemí a po obou stranách demarkační čáry, měli přednostové okresních úřadů podávat nadřízeným orgánům pravidelné týdenní zprávy, ve kterých mělo být ústřední místo vyhrazeno charakteristice nálady obyvatelstva jak ve vnitrozemí, tak pohraničí. Mimoto mělo být uvedeno hodnocení vztahu obyvatel k civilním a vojenským úřadům, vzájemný poměr různých národností, situace ve školství a hospodářství, zásobování, chování úřadů v obsazených oblastech, zásahy do vlastnických práv, postup ordnerů v území okupovaném Německem. Všechny konkrétní a prokázané činy, kterých se příslušníci této formace proti českému obyvatelstvu a jeho majetku dopustili, měly být oznamovány již od prvního dne okupace. Důležitá byla poznámka, že zprávy měly být pravdivé a všestranně prověřené.²⁶⁷ Specifický zřetel byl kladen především na českou populaci, nikoliv tedy na německé antifasisty a Židy. Přesto i jejich situace byla částečně reflektována.

V listopadu přišla modifikace v tom směru, že okresní hejtmanové měli podat souhrnné hlášení o průběhu záboru, kde měly být uvedeny všechny „*průvodní zjevy a také závady*“, které bránily „jeho hladkému průběhu“. Žádost vycházela z faktu, že „okupace byla již definitivně provedena a nová hraniční čára až na nepatrné výjimky definitivně určena“. Zaznamenány měly být pouze nesporné skutečnosti, nikoli „*jen domněnky a nepodepřené úsudky*“.²⁶⁸ Tyto relace tak lze použít s dalším materiálem i pro rekonstrukci pohledu na záborovou a pozáborovou situaci v odstoupeném území, tedy na dobu počátku třetí migrační vlny z pohraničí, která měla opět svá specifika. Tím nejmarkantnějším znakem byla skutečnost, že prchající lidé přicházeli z území nyní již cizího státu.

²⁶⁶ Žáček, R.: Zábor..., c.d., s. 209-225. Tato akce a tým i činnost komise skončila v březnu 1939.

²⁶⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, PZÚ všem úřadům, č.j. 75.516 z 31.10.1938 Zprávy měly sloužit jednak pro tisk a rozhlas a tím pádem k lepšímu informování veřejnosti, tak i jako prostředek, s jehož pomocí se mělo lépe „*čelit cizí propagandě*“.

²⁶⁸ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, PZÚ všem přednostům okresních úřadů při demarkační čáře, z 28. listopadu 1938, č.j. 82.985.

Obecně doba záboru pohraničí představovala pro Čechy, Židy i německé antifašisty jedno z nejtěžších období během německé okupace. Jásot a nadšení většiny sudetských Němců z připojení k Říši a sejmutí břemene hrozící války doprovázelo pronásledování a teror „nepřátel nového režimu“. Svůj zážitek z obsazování území popsal pohnutě jeden z uprchlíků z Chabařovic u Ústí nad Labem: „V neděli 10. října ve 12 hodin v poledne oznámily hasičské trubky, že v tuto chvíli přestává Československo a jest zde Německo. Rozezvučely se ihned zvony a to bez přestání až do 4 hodin odpoledne, mezitím již byly silnice plné obrněných tanků.“²⁶⁹ Vedle rozsáhlé euforie v řadách sudetoněmeckého obyvatelstva se u některých z nich objevily snahy vyrovnat si účty s někdejšími protivníky - ideovými odpůrci NS-režimu – německými komunisty, sociálními demokraty, ale i českým a židovským obyvatelstvem. Vcelku se dá souhlasit s Volkerem Zimmermannem, že velká část místních lidí se chovala zdrženlivě a násilí páchali radikální členové SdP, ordneři a příslušníci SdF. Na druhou stranu na mnoha místech došlo k výtržnostem, kdy byli antifašisté, Židé a Češi vystaveni posměchu a pohrdání právě místních obyvatel (nedá se určit rozsah). Dá se předpokládat a některé záznamy to potvrzují, že při srocní davů a obklopení „nepřátel nového režimu“, kdy se stávali terčem opovržení (často byli označeni cedulkami s hanlivými nápisy), došlo i na pohlavky a bití. „Hodili mě do hasičského auta, zdrželi jsme se a přijeli jsme do Chabařovic, až o půl desáté a tam nastala ta hrůza. Tisíce lidí, Němců, muži jako ženy plivali, bili. Řev to byl, soudný den. Zabte ho, špion, oběste ho, dejte nám ho, my ho odsoudíme, ke zdi ho postavte, lotr, vrah, voni nás Němce tady zrazovali, utiskovali, dětem chléb užírali, utlučte tu pakáž, s hlavami chtěli celé náměstí vydláždít. Byli to pouze zdejší civilisté a ona legie(nejspíše SdF-pozn. JB),“ uváděl jeden z funkcionářů Sokola.²⁷⁰ Německým antifašistům bylo vyčítáno „jejich прислуховачství a špiclování“ při předchozím „pronásledování Němců“ v republice.²⁷¹ V Nové Vsi u Jablonce nad Nisou zatčení němečtí komunisté a několik českých občanů, seřazených do čtyřstupů, pochodovali špalírem henleinovců s tabulí, na níž byl nápis: „To jsou ti komunisté, kteří nás týrali a zradili!“. Henleinovci na ně plivali, nadávali jim a házeli po nich kamení.²⁷² V Liberci chodili „soudruzi“ ulicemi s tabulkou jsem zrádce národa.²⁷³ Někteří domácí Němci spolu s ordnery zatčené osoby ztýrali (Štětí), nebo

²⁶⁹ SOA Praha - SOkA Mělník, fond Tělovýchovná jednota Sokol Kpy, Spisy 1937-1948, k. 20., Dopis z 29.12.1938 od Františka Němce z Chabařovic.

²⁷⁰ SOA Praha - SOkA Mělník, fond Tělovýchovná jednota Sokol Kpy, Spisy 1937-1948, k. 20., Dopis z 29.12.1938 od Františka Němce z Chabařovic.

²⁷¹ Gebel, R.: Heim..., c.d., s. 70.

²⁷² Procházka, J.: Liberečtí komunisté..., c.d., s. 129.

²⁷³ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) – Rapports d'Allegmane du Parti Socialdémocrate Allegmane, 1938-1939, Paris 1938, 5. Jg, Nr. 10, s. A 14.

poplivali (Mikulov na Moravě).²⁷⁴ Další incidenty byly zaznamenány u lidí, kteří si přišli pro věci do svých domovů.²⁷⁵ František Lexa, který se vrátil do Loučovic pro nábytek, byl napaden tamějšími dělníky. „*Než četnická hlídka přišla, shromáždila se skupina loučovických obyvatel, mezi nimi i dělníci z loučovické továrny bratří Poráků, začala nás tlouci. Ráno nás měla odvést četnická hlídka, místo toho přišli 4 ordneři, kteří nás vyzvali, abychom okamžitě opustili Loučovice.*“²⁷⁶ Četnická stanice v Malé Skále se zmiňovala o fyzickém násilí místních žen vůči manželce jednoho ze spolkových pracovníků. „*Uprchlík Josef Soldát má v Rychnově u Jablonce nad Nisou domek. Jeho manželka za několik dnů po obsazení německým vojskem odešla k jejich domku, chtěla odstěhovat některé věci. Byla tam však napadena německými ženami, které jí do očí naházely pepř, a pak ji ztýraly.*“²⁷⁷ Uprchlíci z Jirkova se také setkala s tvrdým chováním německých žen. Před domem ji neznámá Němka poplivala a křičela: „*Ty česká kanálie, teď tě mohu od shora až dolů poplivat, teď můžeš volat tu svoji státní policii, ta ti nepomůže.*“ Ostatní ženy se k tomu připojily a nadávaly nejsprostším způsobem do „*českých sviní*“, „*české pakáže*“, přičemž se jí vysmívali.²⁷⁸

Henleinovci nutili své odpůrce čistit studny, zametat ulice, nebo také odstraňovat české nápisy. Ve Smržovce a Velkých Hamrech musely tyto činnosti provádět Češi za posměchu Němců. „*Osoby české národnosti musely vykonávat práci pod jejich dohledem(ordnerů-pozn. JB) , a to odstraňovat veškeré české nápisy a tabulky jak na českých školách, tak označení ulic apod., případně zamazávat takové nápisy za posměchu Němců. Práce takové mimo jiné musel konat sklářský dělník Kodejš a jiní, dále zametání ulic, mytí budov; odměnou bylo poskytnutí polévky bez další odměny.*“²⁷⁹ Obdobně se na úklidu libereckých ulic, které byly „*poházeny zaschlým kvítím, jež bylo házeno na říšskoněmecké vojíny*“, podíleli všichni liberečtí Češi, komunisté a další „*nepohodlné*“ osoby. Pracovní aktivita byla saturována obědem a vekou chleba.²⁸⁰ Někde se s „*odpůrci nového režimu*“ zacházelo daleko

²⁷⁴ NA Praha, f. PZÚ, 207-1560-21, Fonogram ze 13.října 1938 Okresního úřadu v Mělníku. Sýkora, Jaroslav: Mnichovský diktát a jižní Morava. In: Vlastivědný věstník moravský, č.2, 1973, s. 163. V Mikulově na autobusy odjíždějících jednotek SOS provolávali henleinovci: „*komunisté, Češi, Židi ven*“.

²⁷⁵ Kristen, Vladimír: Život Čechů na území na území jabloneckého okresu odtrženém fašistickým Německem ve světle „*situčních hlášení*“ četnických stanic (říjen 1938 – duben 1939), s. 130.

²⁷⁶ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Výpověď u okr. Úřadu v Kaplici ze dne 17.října 1938.

²⁷⁷ Protifašistický a národně osvobozenecský..., 1.díl, 3. svazek, 2.sešit, dok.č. 903, s. 81-82.

²⁷⁸ Jedna z nich dokonce vzala z ulice koňský trus a hodila jí ho do obličeje.NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Protokol z Českých Budějovic z 11.1.1939.

²⁷⁹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Zpráva okr. úřadu v Semilech o situaci v pohraničním území z 9.11.1938. Četnická stanice Velké Hamry hlásila nadřízeným úřadům, že velká část tamějších Čechů byla „*odsouzena*“ ordnery k hrubým pracím tj. mytí podlah, záchodů, čištění ulic, nošení těžkých břemen apod. „*Přičemž nad nimi stojí ordneři a s posměchem a hrubými urážkami je častovali.*“ Protifašistický a národně osvobozenecský..., 1.díl, 3. svazek, 2.sešit, dok.č. 903, s. 83-84

²⁸⁰ NA Praha, f. VA-MZV, k. 2598, Národní politika, 14.10.1938.

hůře. Vedle nadávek docházelo i na fyzické inzultace. V Novém Dvoře u Českého Krumlova Češi nuceně pracovali na polích pod dohledem ordnerů, kteří s nimi zacházeli hrubě a plivali po nich.²⁸¹ Tragicky vyhlížely poměry některých zatčených lidí ve Štětí. *„Denně jsou nuceni konat nejhrubší práce. Také šťastná, ač byla téměř k smrti stlučena, byla dnes viděna ve Štětí, jak na rozkaz ordnerů zametá ulice a vozí povozem bez koní slamníky do ubikací ordnerů a oddílů SS. Beranová, byla tryzněna u labského převozu tím, že musela nositi skříně a velké kusy nábytku na loď.”*²⁸² V Jirkově byli němečtí sociální demokraté a komunisté, jakož i jejich ženy zfackováni a donuceni čistit ulice veřejná prostranství.²⁸³ V Teplicích zadržený ústecký starosta Leopold Pölzel (DSAP) byl nejhrubším způsobem potupen, poplíván, tloučen a zesměšňován.²⁸⁴ Ordneři ho ostříhali dohola a donutili čistit klozety a zametat soudní celu, lidovou jídelnu a ulici před městským úřadem v Ústí nad Labem.²⁸⁵ V důsledku teroru a výslechů se pokusil o sebevraždu.²⁸⁶ Ve Schwaderbachu (Bublava) byli Henleinovi odpůrci doslovně sehnáni dohromady a potom v kolonách dopraveni na hranice, kde pod dohledem odstraňovali hraniční ploty.²⁸⁷ Nucené práce se nevyhnuly ani Židům. V Prachaticích musel jeden židovský advokát čistit klozety vlastníma rukama.²⁸⁸

Obecně ordneři (FS) prováděli zatýkání, týrání, vyhánění a vyhošťování nepohodlných osob - Čechů, demokratických Němců a Židů, páchali domovní prohlídky, či sestavovali různé seznamy lidí přistěhovaných do pohraničí po roce 1918, byli k ruce wehrmachtu a gestapu. Podíleli se také jistou dobu na střežení demarkační čáry. Nejaktivnější byli v mezidobí po odchodu čs. ozbrojených složek a příchodu německé armády. Jejich činnost se příchodem německých vojenských a bezpečnostních složek nezastavila.²⁸⁹

Při provádění domovních prohlídek, během nichž si často počínali neurvale, zatýkali nepřátele nového režimu²⁹⁰ a předávali je gestapu, nebo je odváděli k výslechu a internaci.²⁹¹ Svědkové

²⁸¹ AMZV, f. II. sekce, k. 462, č.j. 145122 ze 14.10.1938.

²⁸² NA Praha, f. PZÚ, 207-1560-21, Fonogram ze 13.října 1938 Okresního úřadu v Mělníku.

²⁸³ Gebel, R.: Heim..., c.d, s. 71.

²⁸⁴ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) – Rapports d'Allegmane du Parti Socialdémocrate Allegmane, 1938-1939, Paris 1938, 5. Jg, Nr. 10, s. A 40. Sudetenland Bericht 1.

²⁸⁵ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1546, sign. V 84/47, Hlášení o situaci v Ústí nad Labem z 24. listopadu.

²⁸⁶ Díky včasnému zásahu spoluvězňů byl zachráněn. Po třech měsících byl propuštěn. Poté se musel hlásit každé čtyři týdny na gestapu. V noci probíhala malicherná vyšetřování v jeho bytě. Šikanu pociťoval i jinak. Tragický osud potkal jeho dceru, která se vrátila z koncentračního tábora nervově narušená. Sám Pölzel zemřel na selhání srdce v roce 1944. Chrz, Martin: Leopold Pölzl, Ústí nad Labem 2002, s. 46-53.

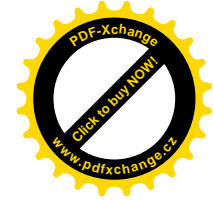
²⁸⁷ Každý si musel k tomu vzít vlastní nářadí. Bylo to spleť ploty byly z železničářských kolejnic. Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) 5. Jg. Nr.11, 1938, s. A 15. 3. Bericht.

²⁸⁸ Krejčová, H.: Židovská komunita ..., c.d, s.133.

²⁸⁹ Zimmermann, V.: Sudeští Němci ..., c.d., s. 71. Gebel, R.: Heim..., c.d., s.70-72.

²⁹⁰ V Českém Krumlově zatkli ordneři asi 30 lidí, několik řemeslníků, drobných lidí a uvěznil je v katakombách. AMZV, f. II.sekce, k. 462, č.j. 3009/38 z 2.10.1938. Část z nich byla propuštěna NA Praha, f. PZÚ, 207-1532-18, České Budějovice, 4. října 1938.Četnická stanice v Zásadě na Semilsku charakterizovala situaci následovně:

a informátoři, kteří dodávali podklady pro situační zprávy, viděli v jednání ordnerů především pomstychtivost a nenávist. Z hlášení jednoho z okresních úřadů se dá dovodit, jak bylo hodnocení přiléhavé: „*Prohlídky byly vykonány s neobyčejnou bezohledností zejména u místních komunistů, sociálních demokratů a členů českých spolků. V soukromých bytech při výkonu domovních prohlídek byly lidem roztrhány peřiny a peří z nich vyházeno, místním rolníkům bylo smícháno obilí všech druhů.*“²⁹² V Horní Kalné na Jilemnicku hrozili ženě nepřítomného menšinového funkcionáře, aby okamžitě vydala zbraně, jinak bude zastřelena. „*Vyhrožovali jí revolvery a provedli bezohledně domovní prohlídku, která neměla pozitivního výsledku.*“²⁹³

Přehmaty ordnerů proti soc. demokratům, komunistům, Židům ale také českým obyvatelům byly velmi ostré a řadu z nich i tělesně týrali. V Mikulově vyvlekli příslušníky SOS ven z autobusů a za surového bití je vyvedli do budovy okresního úřadu. Ve Vranovské Vsi, Štítarech, Šumvaldě na jižní Moravě terorizovali společně s místními nacisty české obyvatelstvo. Mnoho tamějších Čechů a německých antifašistů bylo ztýráno. Dva Čechy ubili k smrti. Další na následky týrání zemřel v nemocnici. V Šatově byli ztlučeni dokonce všichni Češi (česká učitelka a poštovní posel byli zbiti železnými tyčemi). V obci Nové Mlýny (okr. Hustopeče) zmučili celou rodinu českého mlynáře Vaverky a mlynáře potom odvěkli. V Želechovicích v okrese Šumperk dokonce znásilnili dvě Česky.²⁹⁴ Mrtvola desátníka Reta, který na následky týrání v Nové Vsi na Domažlicku zemřel, byla vydána čs. úřadům až na zákrok anglické mise.²⁹⁵ Ve Štětí zmučili některé osoby tak, že padaly až do mdlob.²⁹⁶ V Broumově ztrýznili několik loajálních občanů německé národnosti (bývalé strážníky).²⁹⁷

„*Ráno 8.října 1938 provedli ordneři prohlídky bytů všeho českého obyvatelstva, komunistů a sociálních demokratů obojí národnosti, všechny vedoucí těchto stran, jakož i funkcionáře spolků, kteří již dříve neprchli, vzali do zajišťovací vazby a vyslyšali je, některé osoby ihned propustili, jiní byli pak později propuštěni a bylo uloženo jim hlásiti se dvakrát denně u městského úřadu ve Smržovce.*“ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Zpráva okr. úřadu v Semilech o situaci v pohraničním území z 9.11.1938.

²⁹¹ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení České Budějovice, 13.října 1863/dův.-38. V jihočeské Kaplici ordneři zatčené osoby během prohlídek. „*Někteří byli brzy propuštěni a některé v internaci ponechali.*“

²⁹² NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-4-26, 8/1/73/20, Okresní úřad v Nové Pace 11.října 1938. č.j. 1951.

²⁹³ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Situace na okupovaném Jilemnicku z 21.října 1938. č.j. 75057.

²⁹⁴ AMZV, f. II.sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 12.října 1938.

²⁹⁵ AMZV, f. II.sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 10.října 1938.

²⁹⁶ NA Praha, f. PZÚ, 207-1560-21, Fonogram ze 13.října 1938 Okresního úřadu v Mělníku. U přívozu ve Štětí ordneři p. Šťastnou ze Štětí chytili a ztýrali tak, že padla do mdlob. Když odváděli zatčené osoby do soudní vazby, se všemi nakládali hrubě a násilně. AMZV, f. II.sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 14.10. 1938.

²⁹⁷ NA Praha, f. PZÚ, 207-1532-3, Broumov, 1. října 1938.

Zpolíčkovali také osoby, které odmítaly zdravit zvednutím ruky.²⁹⁸ Nebyli ušetřeni ani Židé. Podle zpráv SoPaDe byli po připojení území bití a „zčásti také zastřeleni“.²⁹⁹

Řádění ordnerů byla učiněna přítrž alespoň částečně příchodem říšskoněmeckého vojska, které vyžadovalo důkazy o protiněmeckém smýšlení a vystupování.³⁰⁰ Dálnopis gen. štábu o provedení okupace přikazoval zabránit jakémukoliv nepřátelskému jednání vůči Čechům na jedné nebo na druhé straně linie.³⁰¹ Okupační branná moc měla na zabraném území zabezpečit klid a pořádek. Tento příkaz nebyl naplňován absolutně, ale ve většině případů se tak dělo.³⁰² „Na některých místech ujímají se též němečtí vojáci a důstojníci občanů české národnosti proti případným ústrkům ze strany německých obyvatel.“³⁰³ Rovněž také další směrnice k provádění výkonné moci jednotkami a policií stanovovaly zákaz poškozovat příslušníky české národnosti na životě a majetku. „Také oni podléhají v celém rozsahu ochraně říše“.³⁰⁴ Některé zprávy dokládají spoluúčast německých vojáků na násilnostech, nebo také pasivitu k ordnerským excesům. Podle svědectví uprchlice z Vyšného v jižních Čechách říšskoněmecké vojsko nezakročilo, když si obchodníci brali věci z bytu uprchlíků, nebo jiných osob české národnosti, které obchodníkům dlužily za nákup potravin nebo u nich měly jiné dluhy.³⁰⁵ Obdobně chladné zůstalo k ordnerským provokacím vůči českému a německému demokratickému obyvatelstvu v Jablonci nad Jizerou, či excesům v Bulharech (okr. Mikulov).³⁰⁶ Identicky odmítl příslušný důstojník zakročit proti zvlášť surovým násilnostem, které na Domažlicku páchali místní henleinovci. „Ti (nepřátelé henleinovců-pozn. JB) byli kopáni, po nich šlapáno, slečna Straková byla škrcena a popotahována. Na nepřístojnosti jsem upozornil poručíka něm. armády a byl jsem briskně odmítnut s poznámkou, že nemá času na urovnávání civilních sporů, že má jiné starosti v první řadě vojenské.“³⁰⁷ V Holýšově a Studénce se na akcích ordnerů přímo podíleli.³⁰⁸ Důvody

²⁹⁸ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Četnická stanice Kněževes, 29.října 1938. č.j. 329 dův.

²⁹⁹ Gebel, R.: Heim..., c.d., s.75.

³⁰⁰ Kristen, Vladimír: Život Čechů na území na území jabloneckého okresu odtrženém fašistickým Německem ve světle „situačních hlášení“ četnických stanic (říjen 1938 – duben 1939), s. 129.

³⁰¹ Biman, S.: Vojenské obsazení..., c.d., s. 93. Tajná vojenská policie však spolupracovala s gestapem na politickém pronásledování odpůrců.

³⁰² NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, č.j. 1070/dav. 1938.

³⁰³ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1532, sign. V84/47, Situační zprávy, č.j. 32.414 z 14.11.1938.

³⁰⁴ Europa unter dem Hakenkreuz. Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus (1938-1945). Die faschistische Okkupationspolitik in Österreich und der Tschechoslowakei, Berlin 1983, dok. č. 16, s. 91.

³⁰⁵ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení České Budějovice, 13.října 1861/dův.-38.

³⁰⁶ Češi zde byli ztlučeni za pasivního přihlížení říšskoněmeckého vojska. AMZV, f. II.sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 10.října 1938. NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-4-26, 8/1/73/20, Státní policejní úřad v Rokytnici nad Jizerou 11.října 1938.

³⁰⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Protokol sepsaný u st. pol. úř. v Domažlicích dne 27.října 1938.

spoluúčasti spočívaly i v zavádějících informacích, které armáda od příslušníků SdP dostala. „Zde opět ordneři na svoje protivníky žalovali různé věci, většinou nepravdivé, takže i německé vojsko dosti ostře proti Čechům zakročovalo. Když se pak přesvědčili, že většina udání je nepravdivá, bylo od tohoto počínání ve značné míře upuštěno.“³⁰⁹ Byly zaznamenány také jednotlivé případy vlastního svévolného postupu vojáků - především zcizování majetku.³¹⁰ Statkáři Sommerovi z Bělé pod Bezdězem zabili ze zlomyslnosti dvanáct psů a jednu kozu.³¹¹ Při obsazování Vimperka vtrhla četa vojínů do domu jedné české vdovy a vyhnala ji i s dvacetiletou dcerou z postele na půdu. Dům „vyjedli“ a odnesli si i vdoviny úspory. Provinilci byli zatčeni.³¹² Většina zpráv však uváděla, že vojenské útvary se chovaly k obyvatelstvu korektně v kontrastu s počínáním ordnerů či Freikorpsu, avšak jejich odchodu využili ordneři k tomu, aby opětovně začali uplatňovat svůj vliv.³¹³ „Bezohledné, brutální a brachiální zacházení s českými lidmi děje se právě tzv. ordnery, kteří vracejí se k známému způsobu svého počínání, kdykoliv zůstanou bez dozoru říšsko - německého vojska nebo jiných oficiálních říšskoněmeckých orgánů.“³¹⁴

Některí ordneři spolu Freikorpsem vyháněli české a židovské obyvatelstvo do republiky. Přesný počet případů není možné uvést, protože řada zpráv toto počínání pouze „zaznamenala“ bez konkrétního rozsahu. Jednalo se pravděpodobně jen o jejich iniciativu, neboť žádný pokyn orgánů NSDAP či SdP ani nařízení státních úřadů, jimiž by organizované vyhánění bylo možno doložit, se nedochovalo. Postup ordnerů popisovala detailně relace pocházející z roudnického okresu. „V několika případech donutili české rodiny k vystěhování a nedovolili jim, kromě nepatrného majetku nic vyvézt. Mezi nimi byli i majitelé větších usedlostí, kteří museli opustiti svoje pole, dobytek a inventář. Bylo jim dokonce zakázáno vrátiti se.“³¹⁵ Poličský okresní hejtman potvrzoval, že ordneři vyháněli obyvatelstvo ze smíšených obcí. „Namnoze je v noci přinutili, aby se v noci vystěhovali, kupř. vdovu Vítovou s dětmi v České Radiměři, obuvníka Štěpánka v Jedlové, dělníka Krejčího v Jedlové atd.“³¹⁶

³⁰⁸ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, PŘ v Praze z 14.11.1938, Č.j. 12764/38. NA Praha, f. MV-dod, sign. 14a – 405b, Materiály pro stálý čs. - něm. vládní výbor, 2.prosince 1938.

³⁰⁹ Protifašistický a národně osvobozenecý..., 1.díl, 3. svazek, 2.sešit, dok.č. 903, s. 81-82.

³¹⁰ Ve Stražišti (okres Mnichovo Hradiště) vojsko zcizovalo občanům majetek. NA Praha, f. MV-dod, sign. 14a – 405b, Materiály pro stálý čs. - něm. vládní výbor, 2.prosince 1938.

³¹¹ AMZV, f. V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, č.j. 4407/38. Způsobená škoda činila 2120 Kč.

³¹² Venkov, č. 248, 21.října 1938, str. 3, sl. 2,3,4. V obsazeném Vimperku.

³¹³ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, OkÚ v Mnichově Hradišti dne 9.listopadu, č.j. 2137 přes. R/47. NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, č.j. 4642 přes., 7.listopadu 1938. NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, č.j. 74721 z 17.října 1938. Státní policejní úřad v Broumově; Četnická stanice Milostín, pobočka Kounov, 1.10.1938.

³¹⁴ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Situační zpráva okr. úřadu v Lounech z 7.11.1938.

³¹⁵ AMZV, f. II.sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 19.10. 1938.

³¹⁶ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, č.j. 78 653. Situační zpráva OkÚ v Poličce.

Deset ordnerů chodilo po obci Vyšné u Českého Krumlova, kde vyhledávali domky českých rodin, které tloukli holemi a vyháněli je do republiky.³¹⁷ V Pohořelicích na jižní Moravě vypudili všechny chudáky z chudobince. Čtyři české rodiny z Heřmanic vystěhovali do Milovic nad Bečvou a do Vysoké.³¹⁸ Podle zprávy z Jablonecka si vyhnanci nesměli vzít s sebou nic, kromě nejnútnejších věcí. „*Museli odejít ihned, poněvadž Němci (tzn. ordneři - pozn. JB) chtěli, aby byli dříve pryč, než přijde německé vojsko.*“³¹⁹

Vedle vyhánění ordneři prováděli i vyhošťování nepohodlného obyvatelstva, k čemuž neměli na rozdíl od gestapa oprávnění. „*Ordneři, ač se tak děje zřejmě proti nařízením německých úřadů dávají různým českým rodinám výpovědi z bytů.*“³²⁰ Ve Vrchbělé, Holýšově, Maštířovicích (okres Dubá) vypovídali české rodiny.³²¹ Mimoto vyhrožovali násilím i fyzickou likvidací.³²² V Horní Dobrouči na Ústeckoorlicku, Včelné a Buku na Chodsku hrozili ztýraným Čechům, že „*jakmile se nevystěhují, bude prý to ještě horší.*“³²³ Situační zprávy nedovolují přesně zodpovědět otázku vůči, jakým kategoriím českého obyvatelstva bylo toto násilí nasměrováno. Zimmermann předpokládá národnostní pracovníky, členy Sokola a čs. státní zaměstnance. Dá se předpokládat, že rozsah násilí byl širší a týkal se obecně osob, na něž měli ordneři tzv. „spadeno“. Negativistické chování ordnerů mělo i jinou formu, neboť často pronášeli na adresu Čechů, Židů a německých antifašistů veřejně různé urážlivé výroky a činili udání na různé politické odpůrce strany SdP.³²⁴ Německé antifašisty častovali nadávkami do „*rudých svinů*“, „*českých pacholků*“, „*bolševických psů*“ a „*zrádců národa*“.³²⁵ V Nosálově vyhrožovali tamním Čechům, že „*s českými lidmi budou krmit prasata*“.³²⁶ Mimoto znemožňovali přiděly pomoci pro sociálně potřebné Čechy.³²⁷

³¹⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, č.j. 1877 pres. z 15. října 1938. Mezi nimi jest Jakub Triech, jistý Klimeš, jehož syn sloužil v čs. armádě, rodina Koubových a Novotných.

³¹⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, č.j. 153736, 1.11.1938.

³¹⁹ Protifašistický a národně osvobozenecský..., 1.díl, 3. svazek, 1.sešit, dok.č. 769, s. 123-124.

³²⁰ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Zpráva okr. úřadu v Plzni o situaci v pohraničním území z 14.11.1938.

³²¹ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, PŘ v Praze z 14.11.1938, Č.j. 12764/38.

³²² Biman, S.: Vojenské obsazení..., c. d., s. 93.

³²³ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Četnická stanice Dolní Dobrouč, č.j. 989/dův./38 z 26.října 1938. V obcích vyhrožovali českým lidem, že jestliže se nevystěhují, že všechny povraždí.AMZV, f. II.sekce, k. 462, č.j. 145122 ze 14.10.1938.

³²⁴ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, č.j. 74721 z 17.října 1938. Státní policejní úřad v Broumově.

³²⁵ Kampf, Widerstand, Verfolgung, Stuttgart 1983, s. 378. Pro mnoho soc. demokratů a komunistů byly dny obsazení počátkem utrpení.

³²⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, Velitelství četnického oddělení Mladá Boleslav z 1.11.1938, č.j. 1482 dův. 1938.

³²⁷ V řadě míst v pohraničí byly ženy s dětmi povolanců k vojenské službě odstřiženy od podpory. Zatímco místní německé obyvatelstvo dostávalo přiděly potravin a vařilo se pro ně ve veřejných kuchyních. Čechy odháněli ordneři. V Černovíru v okrese Ústí nad Orlicí tak bylo 20 českých rodin v zoufalých poměrech. Stejná situace byla zaznamenána v Bečově nad Teplou (celkem 5 rodin), Nových Verneřicích (Duchcovsko, 16 rodin), Dobřanech (Přešticko), Košťanech (Teplice), v Kuřích Vodách (Mimoň) a v Trutnově (21 českých rodin).

Jak bylo již uvedeno, podíleli se na odstraňování českých nápisů. Obecně bylo odstraňováno vše, co připomínalo minulý režim a sounáležitost s republikou. Ulice a náměstí byly přejmenovávány po nacistických pohlavárech. Označovali obchody nálepkami podle národnosti majitele: český, německý a židovský. Kontrolovali také, kdo v obchodech nakupuje, k čemuž zřídili zvláštní hlídky (na řadě míst, už existovaly).³²⁸ Ve Znojmě pomalovali všechny české domy hanlivými nápisy *Tschechisches Schwein, Böser Hund*. V Krnově a Opavě byly na domech německých antifašistů umístěny cedule „*Zde bydlí nepřátelé státu a bolševici*“. Mimoto zapálili a vydrancovali nádraží a domy v české čtvrti v Českém Krumlově.³²⁹

Na druhou stranu německé okupační orgány usilovaly o zklidnění situace, kterou ordneři jítřili. Už říšskoněmecké vojsko jejich jednání místy potrestalo. „*Proti ordnerům, kteří se dopustili nějakého brutálního činu proti obyvatelstvu ať české neb německé národnosti před příchodem říšskoněmeckého vojska, zakročili velitelé říšskoněmeckého vojska se vsí přísností a bezohledností.*“³³⁰ K eliminaci jejich činnosti směřovalo především oznámení vojenské tajné polní policie a gestapa z 11. října 1938, v němž stálo, že ze strany FS je zakázáno podnikat akce proti „*levicovým a jinak nespolehlivým elementům.*“³³¹ Na mnoha místech neúspěšně. Přesto byli někteří z nich za krádeže a plundrování zatčeni a posláni do Porýní na stavbu pevnostního valu.³³² Gestapo také vyzvalo všechny ordnery, členy SdP a zvláště vzbouřence, kteří napadali z Německa čs. bezpečnostní orgány, k odevzdání všech zbraní. Protože se jich sešel jen zlomek, byly nařízeny důkladné domovní prohlídky. Kdo dále

---

Německé úřady jim nedovolily překročit demarkační čáru. Červený kříž žádal, aby čs. legace v Berlíně zakročila na příslušných místech případně i u německého Červeného kříže v tom směru, aby platnost čs. – něm. úmluvy o vzájemném podporování osob sociálně slabých byla rozšířena také na okupované území a aby úřady v okupovaném území zahrnuly do veřejné péče i rodiny a osoby československé národnosti. Vyslanectví provedlo intervenci a žádalo napříště, aby všechny případy odmítání veřejné chudinské péče byly zasílány na vyslanectví, aby jich mohlo být použito při zásadním jednání o výši československého příspěvku na chudinskou péči. Strádající rodiny byly nakonec zaopatřeny sbírkou Winterhilfe. Příslušné služebny na to byly upozorněny. AMZV, f. V. sekce, k. 453, č.j. 155978, z 4.11.1938. Podepsána A.G. Masaryková. AMZV, f. VI. sekce, k. 453, č.j. 167220, z 26.11.1938. Srv. Text nóty. č.j. 14.397/38. 26.11.1938 Vyslanectví doufalo, že čs. nár. a st. příslušníci budou zahrnuti do veřejného zaopatření. 30.listopadu přišla nota potvrzující přijetí a řešení problému.

³²⁷ AMZV, f. VI.sekce, k. 453, č.j.9287.

³²⁸ Sýkora, Jaroslav: Mnichovský diktát a jižní Morava. In: Vlastivědný věstník moravský, č.2, 1973, s. 163.

³²⁹ Šípek, Zdeněk: Mnichovská dohoda a „spory“ o čs.-rakouskou státní hranici. In: Sborník Pedagogické fakulty UK, Historie I, Praha 1966, s.130.

³³⁰ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, č.j. 4642 pres., 7.listopadu 1938.

³³¹ Biman, S.: Vojenské obsazení..., c. d., s. 103. Navazovalo na něj nařízení K.H.Franka z 12.listopadu 1938, podle něhož kompetenci k zatýkání z politicko-policejních důvodů a pro zabavování majetku má výlučně Gestapo. Přinášelo i postihy.

³³² Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 14. 2.Bericht; Gebel, R.: Heim..., c. d. s. 72-3.

prechovával střelnou zbraň, byl zatčen. Např. jen na Domažlicku bylo uvězněno 21 ordnerů.³³³

Poměry v pohraničí narušoval také Sudetendeutsches Freikorps. Tato ozbrojená formace měla zastavit svoji bojovou činnost od 0.00 hod 1. října 1938 a být připravena k použití na obsazeném území jen pro policejní účely. Nestalo se a bojové akce úderem půlnoci neskončily. Prvního října byl Freikorpsu vydán rozkaz, v němž se sice zapovíдалo žhářství a drancování, ale nařizovalo se, že „**rudí a Češi na útěku mají být zlikvidováni**“. Počátek obsazování území měl být pro členy SdF i dnem zúčtování s jejich protivníky. V tomto smyslu si K.H. Frank už před invazí údajně zjednal lhůtu tří dnů pro „*volný lov na všechny živly v nemilosti*“. Ve vzpomínkové publikaci se i členové SdF chlubili tím, že Freikorps „*vyčistil zemi od komunistů a Čechů*“.³³⁴ Konkrétně na začátku října, když se vraceli zpět do svých domovů demobilizovaní němečtí antifašisté (zvláště nebezpečná situace byla pro členy Republikanische Wehr), kteří uposlechli mobilizační vyhlášky, tak na ně členové Freikorpsu pořádali divoké honičky. Často ještě před příjezdem vlaku do stanice vytahovali demobilizované vojáky z vagónů. V Benešově nad Ploučnicí sebrali asi 150 mužů a předali je německým vojákům.³³⁵ V Radčicích na Kaplicku přepadlo 40 příslušníků SdF rolnickou usedlost bratří Kotýnků, kterou zdemolovali, pobodali dobytek, peřiny pomalovali hákovými kříži a vyloupili. Kotýnkovi se poschovávali v seně na půdě.³³⁶ Freikorps byl rozpuštěn až 9. října 1938.³³⁷

Bylo již zmíněno, že nespolehlivé osoby byly zajímány mj. ordnery. Jednalo se tzv. preventivní zatýkání (Säuberungsaktion) všech protivníků nacismu podle vypracovaných seznamů za pomoci SdP, ale i sudetoněmeckých agentů SD.³³⁸ Při prohlídkách domovů nespolehlivých osob se mělo dbát na to, aby byl zajištěn nepřátelský písemný materiál, zbraně, trhaviny apod.³³⁹ „*Po obsazení byly zahájeny prohlídky bytů všeho českého obyvatelstva, komunistů a sociálních demokratů obojí národnosti, lidé byli bráni do zajišťovacích vazeb a byly vyslýcháni. Někteří lidé byli propuštěni hned, někteří se museli*

³³³ V Nemanicích bylo zatčeno sedm ordnerů, v Hasselbachu (Lískovec) osm, pět v Grafenriedu (Lučina) a jeden v Mýtnici. NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Státní policejní úřad v Domažlicích z 2.11.1938, č.j. 78184.

³³⁴ Zimmermann, V.: Sudetští Němci..., c.d, s. 86.

³³⁵ Radvanovský, Z.: Postavení..., c.d, s. 111.

³³⁶ Zálaha, J.: Českokrumlovsko..., c.d, s. 25.

³³⁷ Biman, S.: Vojenské obsazení..., c.d., s. 111; Grünwald, L.: Sudetendeutscher Widerstand..., I., s. 22 ad.

³³⁸ Navíc na mnoha čs. policejních stanicích našli pracovníci gestapa písemný materiál, který jim mohl posloužit k tomu, aby se dopátrali potenciálních nepřátel. Zimmermann, v. : Sudetští Němci..., c.d, s. 82.

³³⁹ Sládek, Oldřich: Příspěvek k vývoje bezpečnostní policie v odtrženém českém území v letech 1938-1945. in: Vznik a vývoj iredentistických snah německého obyvatelstva v letech 1918-1945, Ústí nad Labem-Litoměřice 1987, s. 58.

hlásit dvakrát denně u městského úřadu.“³⁴⁰ Klíčovou roli v tomto případě sehrávaly tzv. operační skupiny (Einsatzgruppen) složené z příslušníků gestapa a pořádkové policie (Orpo). Jím byla podřízena speciální zásahová komanda (Einsatzkommandos), která se skládala z příslušníků bezpečnostní (Sipo) a pořádkové policie (Orpo). Sám Henlein k zajištění protivníků nacismu prohlásil: „*Chceme politické odpůrce zavřít, až zčernají.*“³⁴¹ V obdobném duchu zaznamenal toto oznámení i tisk. „*Prohlašuji, že tito lidé nezasluhují žádné právo a pardon. A já jim žádný pardon nedám, jsem rozhodnut nechat je pozavírat.*“³⁴²

Zatýkání probíhalo od počátku obsazování území tedy od 1. října 1938. Přes značný rozsah se celkový počet zatčených nedá přesně zjistit. Můžeme se opírat o různé odhady. Předpokládá se, že v prvních měsících okupace jím bylo zřejmě postiženo více osob než po nástupu Hitlera v Německu.³⁴³ Lhůta předběžného zadržení při ochranné vazbě byla z deseti dnů v případě sudetoněmeckého území prodloužena na čtyři týdny. Např. jen v koncentračním táboře Dachau bylo umístěno do konce roku 1938 na 2 500 sudetských Němců.³⁴⁴ Z 13 000 předválečných německých členů KSČ jich bylo okamžitě po okupaci zatčeno asi 1 400, za celou dobu okupace jich bylo vězněno asi 4 500.³⁴⁵ DSAP zastavila na odstoupeném území ihned činnost všech svých organizací. Před okupací měla přes 80 000 členů, v její odborové organizaci bylo sdruženo přes 218 000 lidí.³⁴⁶ Zatčeno bylo okamžitě asi 7 000 sociálních demokratů. Celkový počet zatčených byl asi vyšší, uvádí se až 20 000 osob, realističtější odhad je, že zatýkání postihlo kolem 15 000 sociálních demokratů. Část zatčených byla posléze propuštěna, jiní byli po dlouhou dobu drženi ve vězeních a koncentračních táborech. Převážná většina ve vězeních a na popravištích zahynula.³⁴⁷ Zpráva z Rakovnícka doslova uváděla, že některé osoby beze stopy zmizely. „*Při větších provinění je dotyčná osoba odvečena a nikdo se o ní nedoví. Těmito následky jsou postiženi zejména bývalí němečtí soc. demokraté, komunisté již dávno zmizeli a jednak buď sami uprchli nebo byli odstraněni*

³⁴⁰ Kristen, V.: Život Čechů..., c.d., s. 128

³⁴¹ Brügel, J. W.: Češi..., c.d., s. 654. Biman uvádí, že zatýkání provádělo gestapo a tajná polní policie.

³⁴² Metelka, J.: Henleinovci..., c.d., s. 201.

³⁴³ Grünwald, L.: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. I. Der Kampf gegen das nationalsozialistische Regime in den sudetendeutschen Gebieten 1938-1945, I, München 1978, s. 23.

³⁴⁴ Grünwald, L.: Sudetendeutscher Widerstand, I, s. 22; Kampf, Widerstand, Verfolgung der sudetendeutschen Sozialdemokraten. Dokumentation der deutschen Sozialdemokraten aus der Tschechoslowakei im Kampf gegen Henlein und Hitler, ed. Adolf Hasennöhr, Stuttgart 1983, s. 378.

³⁴⁵ Zhruba 2000 jich odešlo do vnitrozemí. Faltys, Antonín: Společný boj československých a německých antifasistů proti fašismu a válce a jeho odkaz dnešku. in: Společný boj československých a německých antifasistů proti fašismu a válce a jeho odkaz dnešku, Praha 1985, s.14.; Hájková, Alena: Strana v odboji, Praha 1975, s.101-102.

³⁴⁶ Macek, Jaroslav: K problematice dějin odtrženého pohraničí (zvláště tzv. Sudet) v letech 1938-1945. in: Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy. Praha 1993, s. 43-57. Zimmermann zmiňuje menší počet zatčených kolem 10 000 osob.

³⁴⁷ Weg, Leistung. Schicksal, Stuttgart 1972, s. 144, 195, 263, 269. Zde i jinde jsou uváděna vyšší, ale nepravděpodobná čísla.

německými úřady.³⁴⁸ Ti z odpůrců nacismu, kteří nekončili ve vězení byli šikanováni pravidelným „hlášením se“ u policejních orgánů. *„Jsou střeženi, musí se denně hlásit u bezpečnostních úřadů, hrozí jim zatčení a mnoho z nich prchá na zdejší území a zanechává v obsazeném území svůj majetek.“*³⁴⁹ Zatýkáním byla také podstatně oslabena počáteční báze odboje.

Situační zprávy dávají možnost detailně nahlédnout do místní situace. V Teplicích-Šanově došlo k zatčení mnoha Židů.³⁵⁰ Novému režimu nepohodlní“ obyvatelé Břeclavi byli uvězněni na dobu 3-4 týdnů, přičemž po propouštění byli donuceni podepsat prohlášení se závazkem, že se do tří dnů vystěhují.³⁵¹ V Chomutově byli po obsazení zatčeni všichni sociálnědemokratičtí funkcionáři. Většina byla po krátkém výslechu opět propuštěna, avšak 16 sociálních demokratů bylo transportováno do Říše částečně do věznic v Dachau, Dessau a Chemnitz.³⁵² Ve frýdlantském výběžku bylo zatčeno dokonce přes 2 500 osob.³⁵³ Na Českokrumlovsku byli uvězněni téměř všichni členové KSČ, z nichž 13 skončilo v koncentračním táboře. Z města Hustopeče bylo zavlčeno do Mikulova 60 občanů čs. národnosti a po výslechu o původu byli večer propuštěni domů.³⁵⁴ *„Jedinci, kteří byli propuštěni do svých domovů se museli dvakrát denně hlásit u městského úřadu, případně jsou v noční době kontrolováni ve svých bytech ordnery, kteří konají strážní službu.“*³⁵⁵ Zvlášť nebezpečná byla situace pro členy RW. Zatýkání a výslechy zatčených probíhaly brutálně, o čemž svědčil záznam z obsazeného Bílovecka. *„V Pusté Polomy okr. Bílovec docházelo k týrání při zatýkání německými policisty. Těhotná pí Adéla Hruzíková byla kopnuta policistou do břicha s nadávkou „böhmische Hure“. Vlasta Tížková, která přišla prosit za propuštění otce byla policistou zvednuta za nohy hlavou dolů a kopána. Řídící učitel Uhr byl vyslýchán na četnické stranici, kde byl bit pěstmi do prsou a bylo mu spíláno do blbců a pitomců. Při výslechu, který trval od 11 do 18.30 musil stát v pozoru.“*³⁵⁶

³⁴⁸ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Rakovníku z 3.1.1939. č.j. 4 pres1938.

³⁴⁹ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, OkÚ v Roudnici nad Labem 26.10.1938. Č.j. 75609. **Příslušníci bývalé strany komunistické a něm. soc. demokratické jsou - podle výše nespolehlivosti-povinni hlásiti se po jedné až šesti hodinách u příslušného úřadu – útvaru.** NA Praha, PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení Náchod z 2.11.1938, č.j. 1351 dův. 1938.

³⁵⁰ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) – Rapports d'Allegmane du Parti Socialdémocrate Allegmane, 1938-1939, Paris 1938, 5. Jg, Nr. 10, s. A 15.

³⁵¹ Šípek, Z.: Mnichovská dohoda..., c.d., 163-4. V Břeclavi bylo v noci z 8. na 9. října bylo zatčeno na 150 nepohodlných občanů, soc. demokratů, komunistů a Židů.

³⁵² Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 40.

³⁵³ Groscurth, Helmuth: Tagebücher eines Abwehroffizieres 1938-1940, Stuttgart 1970, s. 327, 331.

³⁵⁴ AMZV, f. II.sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 13.října 1938.

³⁵⁵ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení Jičín, č.j. 552 dův./1938 z 28.října 1938.

³⁵⁶ NA Praha, f. MV-dod., sign. 14a – 405b, Materiály pro stálý čs. - něm. vládní výbor, 2.prosince 1938.

Soupisy zatýkaných, které měly být podloženy určitým šetřením, či obviněním-podle nacistických právních a ideových měřítek, vznikly i za podílu SdP.³⁵⁷ Ukazovalo se však, že do seznamu se dostaly i osoby, s nimiž si henleinovci chtěli vyřídit své účty. Při realizaci „očisťovací akce“ se staly pouhým dílčím podkladem. Počet zatčených byl velmi vysoký a vyvolával pochybnosti o důvodech zatčení. Již 6. listopadu 1938 tak říšský komisař pro sudetské území K. Henlein vydal nařízení, že zatýkat osoby z politicko-policejních důvodů a zabavovat jejich majetek smí výhradně gestapo a žádné jiné úřady ani úřadovny NSDAP, či SdP. V podobném duchu vydal šéf RHSA R. Heydrich 24. prosince 1938 výnos, kterým nařizoval příslušným vedoucím úřadovnám gestapa přezkoušení důvodů platných zatčení, protože podle došlých hlášení byla řada vězňů ze sudetoněmeckého území zatčena jen proto, že byli členy či funkcionáři marxistické strany, či že se dříve chovali protiněmecky. V některých hlášeních se objevovaly důvody ještě nedostatečnější, např. Čech. Jindy nebyl důvod uveden vůbec. Byla prováděna i zatčení na základě obvinění, která se potom při prověřování ukázala jako nepravdivá, nebo silně přehnaná.³⁵⁸ Jedna ze zpráv tato konstatování potvrzovala: *„Z toho lze souditi, že mnozí Češi v zabraném území jsou velmi často říšskoněmeckým úřadům nevinně udáváni občany německé národnosti nebo ordnery, buďto na základě mylných informací, nebo ze msty a tím jsou jim působeny ze stran říšskoněmeckých orgánů nepříjemnosti, nejsou-li dokonce zatýkáni a vězněni.“*³⁵⁹ V prosinci byla další část zatčených propuštěna, přesto však žila s cejchem nespolehlivosti pod trvalým policejním dohledem a byla vystavena neustálému špiclování i od ostatního obyvatelstva. Zatčení komunisté a soc. demokraté museli při propuštění podepsat revers, že nebudou proti říši a nacismu nikdy podvrtně pracovat a že zanechají veškeré politické činnosti.³⁶⁰ Proti zatýkání mobilizovaných čs. občanů bez rozdílu národnosti protestovalo čs. ministerstvo zahraničí na konci října bez jakéhokoliv výsledku.³⁶¹

Řada německých uprchlíků, kteří byli donuceni vrátit se z druhé republiky, byla po návratu zatčena. Britský ministr zahraničí Halifax si stěžoval 7. října 1938 na německém vyslanectví v Londýně, protože měl několik zpráv, podle nichž s uprchlíky, kteří nebyli členy SdP, bylo po návratu do Sudet špatně zacházeno. Německý vyslanec to odmítl s tím, že neměl takových

³⁵⁷ Sládek, O.: Příspěvek..., c.d., s. 52-53.

³⁵⁸ Zimmermann, V.: Sudetští Němci...c.d, s. 83.

³⁵⁹ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, č.j. 548 pres1938.

³⁶⁰ Podle Sládka došlo v prvních měsících k zatčení zhruba deseti tisíc osob, přičemž třetina putovala do koncentračního tábora. Sládek, Oldřich: Zločinná role Gestapa, Praha 1985, s. 49; Böse, Oskar - Eibicht, Ralf J.: Die Sudetendeutschen, München 1989, s.66; Sudetenjahrbuch der seliger Gemeinde, München 1999, s. 38-9; Zatýkání se týkalo také okupovaných jižních Čech. Zálaha, J.: Českokrumlovsko..., c.d, s. 15-16.

³⁶¹ Biman, S.: Vojenské obsazení..., c.d., s. 120.

zpráv. Mimoto měla být Halifaxovi tlumočena zpráva, že starost Britů o Němce uvnitř hranic Říše není na místě.³⁶²

Po vstupu wehrmachtu byl zastaven demokratický tisk a politické strany s výjimkou SdP byly likvidovány. Mimoto přišla řada Čechů, německých sociálních demokratů, komunistů a Židů o práci.³⁶³ Starostové, členové obecních a místních zastupitelstev, kteří byli Židy, Čechy, marxisty byli zbaveni svých mandátů. „*Na místo dosavadních českých starostů dosadili si svoje lidi a samozřejmě i němčinu.*“³⁶⁴

Např. po příchodu říšskoněmeckých vojsk byli všichni zaměstnanci bývalých státních podniků (na dráze, na dolech) hromadně propuštěni s tím, že dostali bezplatnou čtyřnedělní dovolenou.³⁶⁵ Ve Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem se využilo „technických obtíží“ k tomu, aby o místo přišlo na 200 Čechů a demokratických Němců.³⁶⁶ V chemické továrně v Sokolově mohli zůstat ti čeští dělníci, které SdP neposuzovala negativně.³⁶⁷ Ve Znojmě byli dokonce propuštěni čeští učedníci z učení a noví nebyli přijímáni. Společenstvo činilo nátlak i na české mistry, aby i oni české učedníky propouštěli.

³⁶² Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP) 1918-1945, Serie D, Bd. 4: Die Nachwirkung von München (Oktober 1938-März 1939), Baden-Baden 1951, s. 263, dok. č. 249; Documents on British Foreign Policy, Third Series, Volume III., eds. F.L. Woodward, Rohan Butler, Margaret Lambert, London 1951, dok. 164.

³⁶³ Na organizovanost v propouštění upozorňoval Svaz horních a hutních inženýrů: „*Jisto je, že toto propuštění se stalo dle návrhů sudetoněmecké strany a že již před okupací existovaly tištěné seznamy osob české národnosti, které budou svých míst zbaveny, jak bylo možno takové seznamy krátce po okupaci u Gestapa knižním tvaru viděti.*“ NA Praha, f. MPSP-R, k. 153, sign. R 340, 7.1.1939 Svaz česko-slovenských horních a hutních inženýrů.č.j. 8.

³⁶⁴ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Situační zpráva okr. úřadu v Turnově, 14.11.1938.

³⁶⁵ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, OkÚ Mělník, Prapor SOS Mělník, č.j. 497 zprav. 1938 z 31.října 1938. V České Lípě opustili čeští úředníci a zaměstnanci veřejných služeb svoje pracovní místa bezprostředně před vstupem německé armády. Bohemia, č. 246, 20. října 1938, str. 3, sl. 2, 3. V okolí Teplic bylo mnoho horníků – Čechů a „*německých marxistů*“ propuštěno v řadě případů i po více než 20 letech služby.

³⁶⁶ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 40. V dolech v Nýřanech a okolí byli propuštěni všichni dělníci české národnosti, jakož i dělníci národnosti německé, kteří byli členy dřívějších aktivistických německých stran, zvláště pak ti, jež byli funkcionáři stran, resp. organizací. AMZV, f. V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, Dopis PMV z 17.listopadu 1938, č.j. 163359. Ve všech průmyslových podnicích ve Smržovce byly z práce propuštěny osoby české národnosti a podnikatelé museli přijímat jen německé dělnictvo, v první řadě členstvo SdP. U tamější firmy Richter, výroba krabic, byly propuštěny všechny dělnice české národnosti a Richter jim prohlásil, že obdržel k tomu pokyn NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení Jičín, č.j. 552 dův./1938 z 28.října 1938. Ze služeb velkostatku Kout-Trhanov majitelky Marie Kristiny von Schönborn bylo propuštěno 18 zaměstnanců české národnosti a místo nich přijati zaměstnanci německé národnosti. Pondělní ranní noviny, č. 248, 24.října 1938, str. 2, sl. 2,3. Majitel uhelného dolu "Dobré štěstí" Krejza ze Staňkova, okr. Horšovský Týn, byl nucen propustit 64 dělníků české národnosti a do 14 dnů se chystal propustit zbývající dělníky bydlící na území Československé republiky. NA Praha, f. MV-dod, sign. 14a – 405b, č.j.88.144/38. Z cementárny v Čížkovicích a továrny na umělé hedvábí v Lovosicích bylo propuštěno na 95% českých dělníků a těm, kteří byli tam ponecháni, se přidělila podřadnější práce. Firma "Hückl" továrna na klobouky v Novém Jičíně propustila veškeré zaměstnance příslušné, nebo bydlící v nezabraném území a kteří byli české národnosti (propuštěno celkem 37 osob). AMZV, f. V.sekce, k. 427, č. j. 93.S9B/1938. O zaměstnání přišla řada zaměstnanců z velkostatků. „*Přičemž jsou donucováni podepisovati prohlášení, že vystupují ze služby dobrovolně, takže ztrácejí vůči zaměstnavateli jakýkoliv nárok.*“ AMZV, f. V.sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR-Uprchlíci z okupovaného území, č.j. 93766/1938-14a z 5.12.1938.

³⁶⁷ AMZV, f. V.sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR-Uprchlíci z okupovaného území, č.j. 93766/1938-14a z 5.12.1938.

„Všichni Češi byli z práce propuštěni a jen tam, kde je nevyhnutelně potřebují, kde není jiné náhrady, je ponechali v práci.“³⁶⁸ Jak dokazuje tato i následující relace, o práci nepřišli dočasně všichni Češi. „Čeští zaměstnanci jsou bezohledně s okamžitou platností propouštěni, pokud nejde o pracovníky, které nelze dosud nahradit novými silami německými; tu jedné se zejména o horníky.“³⁶⁹ Specializované profese, jakož i zaměstnanci ve strategických podnicích (elektrárny, chemické závody, sklářští experti) museli na zabraném území zůstat minimálně do zapracování „nové síly“.³⁷⁰ Měla jim být zajištěna osobní svoboda a právo pozdějšího návratu. „Jde teď o to, aby se naši lidé nezbavovali překotně majetku a neochuzovali sami sebe, své děti a stát. Poněvadž by předčasné opuštění míst ve velkých podnicích jako byly uhelné doly, elektrárny, chemické závody apod. mohlo přivodit nebezpečí poškození nebo dokonce zastavení těchto podniků, bylo ujednáno mezi Československem a Německem, že úředníci a zaměstnanci takovýchto podniků zůstanou se zabezpečením osobní svobody a práva pozdějšího návratu zatím na svých místech, pokud nebude možno odevzdat podniky v pořádku a se řádně zapracovaným odborným personálem.“³⁷¹

Na hromadné propouštění českých zaměstnanců reagovaly diplomatické nóty čs. ministerstva zahraničních věcí. Berlínský Auswärtiges Amt v odpovědi výmluvně sdělil, že k masovému a systematickému propouštění českých pracovníků nedocházelo ani v době vojenského obsazení ani později. Propouštění se mělo dít dobrovolným opuštěním pracoviště. „Příslušné vnitřní úřady se postarají, aby se bezdůvodné výpovědi česko-slovenských pracovníků nekonaly, což byl závěr zdůvodnění rozsáhlého propouštění.“³⁷² Obecně uvolněná pracovní místa posloužila jako rezervoár pro snížení nezaměstnanosti mezi německým obyvatelstvem (pochopitelně bez spojitosti s republikou).

Všechny obchody v celém okupovaném pohraničí byly označeny příslušnými nápisy podle majitele jako židovské („Jude“), německé („Deutsche“), či české („Tscheche“).³⁷³ Na Semilsku to byly popisky „Tschechisches Geschäft“, či „Kdo nakupuje u židů, jest nepřitelem

³⁶⁸ AMZV, f. II.sekce, k. 464, Generální konzulát ve Vídni, č.j. 162/dův./39 z 10.3.1939.

³⁶⁹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Situační zpráva okr. úřadu v Lounech z 7.11.1938.

³⁷⁰ Venkov, č. 260, 4.11.1938, s. 4. Zvěsti ze záboru. Čeští skláři nesmějí opustit sudetské území. Říšskoněmecké úřady nařídily, že žádný sklář se nesmí z obsazeného území odstěhovat. Nejvíce Čechů zůstalo na Novoborsku a Českokamenicku. Národní Politika, č. 303, 3.listopadu 1938, str. 4, sl. 2,3.

³⁷¹ Večerní České slovo, 8.10.1938, s. 3.

³⁷² AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR-Uprchlíci z okupovaného území, č.j. Pol.IV. 91. Verbalnote vom 11.Januar 1939.

³⁷³ Sýkorová, Lenka: K historii Nýrska a okolí v letech 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, s. 11, Ústí nad Labem 2006, s. 237. Popisuje zde i zatýkání. „Chování tzv. ordnerů vůči obyvatelům české národnosti, zvláště obchodníkům, jest dosti necharakterní, a na obchodech vyskytují se nápisy nebo plakáty s označením, že tam bydlí občan národnosti české.“ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Zpráva okr. úřadu v Semilech o situaci v pohraničním území z 9.11.1938.

Hitlera“.³⁷⁴ Řada z nich byla dokonce uzavřena (v Žatci to bylo na 80% českých firem) a místy vykradena. Někde bylo zboží zabaveno a odvezeno na příslušné úřady.³⁷⁵ U několika českých a židovských obchodů došlo k vytlučení výkladních skříní.³⁷⁶ V místech, kde majitel zůstal, často ordneři dohlíželi na to, aby tam nikdo z „árijských“ Němců nenakupoval.³⁷⁷ „Pokud ještě některé české obchody v Českých Velenicích existují a prodává se v nich, stojí před obchodem ordner, který si zapisuje každého, kdo jde do obchodu něco koupiti, případně zrazuje kupujícího, aby do obchodu nechodil. Tím chtějí docílit, aby Češi byli nuceni se z Českých Velenic odstěhovat.“³⁷⁸ Většina situačních zpráv hovořila v tomto směru o cíleném bojkotu českých podnikatelů. „Zde dlužno uvést, že čeští živnostníci jsou bezvýjimečně bojkotováni.“³⁷⁹ V Broumově byly dokonce v továrnách a na budově školy vyvěšeny vyhlášky přímo vyzývající obyvatelstvo k bojkotování všech českých obchodů a některých židovských německých firem.³⁸⁰ V Českém Krumlově byl zřízen tzv. Wirtschaftsamt, který provedl v židovských a českých firmách inventuru a poté do nich dosadil správce, kteří řídili provoz a odváděli mu denní tržbu, načež obdrželi potvrzení a nikoli prostředky k obratu.³⁸¹ Další aspektem ztěžování existence českého a židovského obyvatelstva bylo odpírání prodeje poživatin. Ve Znojmě a Šumicích na jižní Moravě si lidé stěžovali, že jim němečtí obchodníci nechtěli nic prodat.³⁸² „Ve Štětí je osobám české národnosti odpírán německým obyvatelstvem koupě a prodej životních potřeb.“³⁸³ Situační zprávy zachytily jednotlivé aspekty zhoršování existenční situace českého, židovského a německého antifašistického obyvatelstva. Přední představitel SdP a pozdější německý státní ministr pro Čechy a Moravu K. H. Frank vypověděl po válce, že právě zatýkáním „levicově orientovaných“ Čechů a Židů, které udávaly nižší stranické orgány, a tím, že byly drancovány a ničeny české a židovské obchody,

³⁷⁴ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Zpráva okr. úřadu v Semilech o situaci v pohraničním území z 9.11.1938.

³⁷⁵ AMZV, f. II.sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 24.10. 1938. Na náměstí byl vykopán hrob a vedle něho byly pověšeny obrazy dr. Beneše, Stalina a gen. Surového-symbolický hrob ČSR.

³⁷⁶ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení Roudnice nad Labem, č.j. 1428 dův./1938 z 27.října 1938. NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Okresní úřad v Žamberku dne 12.listopadu 1938. č.j. 1814 ad přes.

³⁷⁷ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1546, sign. V 84/47, Hlášení o situaci v Ústí nad Labem z 24. listopadu.

³⁷⁸ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického ředitelství Jindřichův Hradec 16.listopad 1938. č.j. 1838. „Byl jsem pronásledován od místního Freikorpsu jako legionář, hlídka Freikorpsu stála celý den u mého obchodu, která zabráňovala lidem nákup v mém obchodě.“

³⁷⁹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Situační zpráva okr. úřadu v Lounech z 7.11.1938.

³⁸⁰ NA Praha, f. PZÚ, k. 846, 207-846-10, č.j. 1583/přes. 1936 z 5.11.1938.

³⁸¹ Šípek Z.: Mnichovská dohoda..., c.d. s. 131.

³⁸² AMZV, f.VI. sekce, k. 75, sl., Přistěhovalectví z obsazeného území, uprchlíci atd., Zpráva Národní jednoty Brno.

³⁸³ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Okresní úřad v Roudnici nad Labem, 14.11.1938, č.j.1706pres.

mělo být dosaženo „očistění“ území od těchto lidí.³⁸⁴ I proto počet uprchlíků do republiky kontinuálně rostl.

I.6. Hodnocení situace a zacházení s českým obyvatelstvem a německými antifašisty v německém záboru pohledem situačních zpráv.

V předchozím textu byla nastíněn poměr různých bezpečnostních a „stranických“ složek k Čechům, Židům a německým antifašistům za nových podmínek po obsazení území. Po vzniku protektorátu byl popis situace v pohraničí ukončen. Zprávy o náladě obyvatelstva umožňují analyzovat celkový přístup tamějších úřadů a tendence ve vztahu k české menšině. Na jedné straně popisují vcelku korektní přístup říšskoněmeckých orgánů vůči českému obyvatelstvu, místy s dovětkem o přehlížení a jisté toleranci k tvrdému jednání ordnerských složek, členů SdP, či úředníků samosprávy, na druhé straně líčí již zmíněný negativní a útočný postoj ordnerů, členů SdP, gestapa apod. Z hlediska konkrétních aktů potom tyto relace registrují propouštění z práce, vypovídání osob, týrání, vyhánění, vyhrožování. Znesnadňování existence považují za způsob, který má přimět české a židovské obyvatele, aby se z území vystěhovali.³⁸⁵ Případy jsou popisovány v celém okupovaném pohraničí. Nejednalo se jen individuální a místní specifika.³⁸⁶ Menší pozornost je věnována osudu německých antifašistů, jejichž osud se zmiňuje především v souvislosti se zatýkáním a vězněním, jakož i šikanou spojenou s nuceným „hlášením se“ několikrát denně u policejních úřadů.

Nacisté věnovali velkou pozornost vedle německých antifašistů právě také české menšině, která byla považována za nespolehlivou a zaměřenou proti Říši. Zvláště byli sledováni funkcionáři KSČ, funkcionáři vlasteneckých organizací (národních jednot, Sokola, Ústřední matice školské) či bývalí legionáři. Němečtí antifašisté a Češi byli obklíčováni sítí špiclů, provokatérů a informátorů. I když většina osob zadržených v říjnových dnech byla od listopadu postupně propouštěna, sledování dále pokračovalo. Kromě toho byli němečtí antifašisté převáděni do Říše na hůře placená místa, nebo byli jistou dobu bez zaměstnání. Mladí komunisté byli rychle odvedeni k armádě a po zahájení války na frontu.³⁸⁷

³⁸⁴ Die Deutschen in der Tschechoslowakei, 1933-1947. Dokumentensammlung. Zusammengestellt, mit Vorwort und Anmerkungen versehen von Václav Král, Praha 1964, dok. 246, s. 338.

³⁸⁵ Šípek Z.: Mnichovská dohoda..., c.d., s. 131.

³⁸⁶ Příklady z celého Německem okupovaného pohraničí srv. dále Biman, S.: Vojenské obsazení..., c.d., s. 118-121. Vyhánění Čechů z pohraničí, Praha 1996.

³⁸⁷ Kocourek, Ludomír: Odboj v okupovaném pohraničí v letech 1938-1945. Obvod vládního prezidenta v Ústí nad Labem. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv.6, Ústí nad Labem 2002, s. 63. České

Co se týče vzájemného poměru obyvatelstva a říšskoněmeckých úřadů byl povětšinou charakterizován jako korektní, přísný, či uspokojivý na rozdíl od vztahu místních orgánů, německých učitelů, gestapa, či ordnerů.³⁸⁸ „Úřady vojenské a civilní chovají se k českému občanstvu korektně, kdežto Gestapo a místní ordneři nepřátelsky.“³⁸⁹ Relace z Moravských Budějovic a Duchova byly při hodnocení „chování“ obecních úřadů ještě tvrdší a užívaly pro něj přívlastky brutální, či hrubý.³⁹⁰ V takovém jednání vynikali především někteří úředníci. Např. českým lidem na Duchcovsku hrozili koncentračním táborem a vyzývali je k přestěhování do republiky.³⁹¹ V obsazených Českých Velenicích nechtěli vydávat nemajetným a nezaměstnaným Čechům potravinové balíčky. Teprve na zákrok říšskoněmeckých orgánů tak učinili.³⁹² Proslulé bylo jednání starosty obce Liběchova Dietzeho, který postupoval „proti Čechům v Liběchově značně příkře s úmyslem vypudit je z Liběchova.“³⁹³ V Českém Krumlově postupoval „bezohledně a hrubě“ úředník Landratu Dr. Hegerlik.³⁹⁴ Dá se předpokládat, že v několika případech za tím byl požadavek komunikace v němčině, které se úřady domáhaly, přestože měly (jen zpočátku) přijmout podání v češtině a odpovědět v jazyce německém.³⁹⁵ Stížnosti na činnost místních úřadů postupně mizely³⁹⁶ a po novém roce je vystřídala kritika „obtížného vymáhání práva po anonymních incidentech“ vůči českému obyvatelstvu. „Lidem německé národnosti jest ve Svojsíně trpěno soustavné terorizování českých rodin. Antonín Somol, jemuž dvakrát byla v noci rozbita okna a pachatel nebyl vypátrán. Ale ani v druhém případě nebylo k jeho ochraně ze strany říšskoněmeckých orgánů ničeho podniknuto.“³⁹⁷

---

obyvatelstvo v pohraničí podávalo také petice, memoranda a žádosti o navrácení odtržených obcí k Československu. K demonstracím většího formátu došlo na severní Moravě. Na tyto akce odpovídali nacisté zásahy vojska, vyhlášením stanného práva, terorem proti Čechům. Na Bílovecku propukaly stávkové akce proti zavírání českých škol. Tamtéž, s. 198.

³⁸⁸ „Pokud však jde o poměr českého obyvatelstva k funkcionářům obecním a strany SdP v okupovaném území, jest počínání si těchto označováno za příkře, bezohledné a brutální, zejména v tom směru, že označovány jsou osoby dříve v menšinách činné za politicky nespolehlivé a předávány státní tajné policii německé.“ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Situační zpráva okr. úřadu v Lounech z 7.11.1938.

³⁸⁹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, č.j. 1213 přes. ze 7.11.1938. Přeštice.

³⁹⁰ AMZV, f. II.sekce, k. 464, Okresní úřad v Moravských Budějovicích, č.j. 190/pres. 3. z 1.3.1939.

³⁹¹ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Výpověď Václava Chochola. Situační zpráva o poměrech v Duchcově.

³⁹² „Dostat musí všichni, že nemohou Čechy obcházet.“ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického ředitelství Jindřichův Hradec 16.listopad 1938. č.j. 1838.

³⁹³ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Mělníku č.j. 34057/38-III-2-7 z 25.11.1938.

³⁹⁴ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, č.j. 35/5 přes. 3.3.1939.

³⁹⁵ Gebel, R.: Heim..., c.d, s.214-216

³⁹⁶ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Okresní úřad v Lounech, č.j. 216 přes. z 6.2.1939. NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, č.j. 35/5 přes. 3.3.1939.

³⁹⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Četnická stanice Milostín, okr. Rakovník, 10.11.1938, č.j. 578/dův. Jak bylo již zmíněno, dělo se tak do určité doby, někteří z ordnerů pak byli potrestáni. „Na doložené

Řada zpráv zmiňovala zhoršování situace českého a židovského obyvatelstva v odstoupeném území. Slova o nesnesitelném životě v německém záboru³⁹⁸ střídal konstatování o tlaku s cílem trvalého vystěhování jak Čechů, tak Židů. „Podle zpráv vystěhovalců sdělovaných podnikají ordnéri vše, co vede k tomu, aby Češi a židé byli pohnuti utéci případně trvale se vystěhovati.“³⁹⁹ Jeden ze členů delimitační komise popsal charakteristický výrok českokrumlovského landráta Dr. Niemeiera, který zmínil při schůzce na hraniční čáře 20. prosince 1938, kdy měl prohlásit: „Chci dosáhnout toho, aby se státní hranice stala také hranicí národnosti.“ Odvozoval od toho svůj názor o cíleném tlaku na české obyvatelstvo: „Je proto snahou, aby český majetek, čeští rolníci a živnostníci z jeho okresu zmizeli a svůj majetek a svou živnost prodali.“⁴⁰⁰ Obecně se situační relace shodovaly na tom, že české obyvatelstvo v obsazeném území bylo zneklidněno, stísněno a žilo ve stálém neklidu a strachu v očekávání příštích dnů.⁴⁰¹ „Češi z obsazeného území, pokud se k nám přes hranice dostanou, prohlašují, že není možno žít s Němci, že všichni Češi budou se muset vystěhovat.“⁴⁰² Obdobně informoval okresní úřad v Rakovníku: „U občanů české národnosti v obsazeném území jeví se snaha, co nejdříve opustiti německé území i za značných ztrát na majetku.“⁴⁰³ Je nutné počítat s jistým krátkodobým zklidněním tohoto tlaku před prosincovými volbami do říšského sněmu. Podle hlášení plzeňského okresního úřadu došlo ke stabilizaci poměrů už v půli listopadu. „Nálada obyvatelstva po obou stranách delimitační čáry, jež byla v poslední době značně napjatá, se pozvolna uklidňuje a život se vrací do normálního stavu.“⁴⁰⁴ Mezi Čechy a henleinovci však dále přetrvávaly rozpory. Místně docházelo k různým udáním, ale také provokacím⁴⁰⁵, či výzvám k vystěhování do Česko-Slovenska.⁴⁰⁶ Vzájemný poměr obou národností byl většinou hlášen charakterizován jako chladný a napjatý.⁴⁰⁷ Pro obavy z provokací - posměšků se „vzájemné setkávání“ redukovalo.⁴⁰⁸ Nacionalističtí Němci

---

denunciace českých lidí končí pravidelně potrestáním udavače. Tato situace není ovšem všude stejná,“ uzavírala jedna ze zpráv. NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1532, sign. V84/47, Situační zprávy, č.j. 32.414 z 14.11.1938.

³⁹⁸ „Množí se vystěhovalci ze záboru, kteří prohlašují, že život tam se stává nesnesitelným.“ NA Praha, f. PZÚ, k. 846, sign. 207-846-10, č.j. 1619 pres. z 17.11.1938.

³⁹⁹ NA Praha, f. PZÚ, k. 846, sign. 207-846-10, č.j. 1503 pres. z 21.11.1938. Louny.

⁴⁰⁰ NA Praha, f. MV I - NR, k. 5060, č.j. 2955 pres. z 29.12.1938.

⁴⁰¹ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, OkÚ Mělník, Prapor SOS Mělník, č.j. 497 zprav. 1938 z 31.října 1938.

⁴⁰² NA Praha, f. PZÚ, k. 846, sign. 207-846-10, č.j. 1567 přes. z 5.12.1938.

⁴⁰³ „Občané české i židovské národnosti, hodlají-li se vystěhovati z Německa, musí dříve dát do novin oznámení a teprve, když nemají u nikoho žádných dluhů a mají zaplacený veškeré daně a poplatky, je jim dáno povolení k vystěhování.“ NA Praha, f. PZÚ, k. 846, sign. 207-846-10, č.j. 1567 přes. Z 5.12.1938.

⁴⁰⁴ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Zpráva okr. úřadu v Plzni o situaci v pohraničním území z 14.11.1938.

⁴⁰⁵ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Zpráva okr. úřadu v Plzni o situaci v pohraničním území z 14.11.1938.

⁴⁰⁶ NA Praha, f. PMV, 225-1043-4, č.j.3231 přes. z 5.prosince 1938.

⁴⁰⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Domažlicích, č.j.2910/56pres. 21.11.1938.

⁴⁰⁸ NA Praha, f. PMV, 225-1043-4, č.j.3231 přes. z 28.listopadu 1938.

„předhazovali“ Čechům a německým antifašistům dřívější národnostní a politické smýšlení, což mělo být „*příčinou ustavičného neklidu a nevraživosti mezi oběma skupinami.*“⁴⁰⁹ Německým komunistům vytýkali, že pracují na straně Čechů proti zájmům velkého Německa.⁴¹⁰ „*Nejsou řídké případy, že Čechům jest hrubě nadáváno na ulicích proto, že se odvažují mluvit nahlas česky nebo se česky zdraviti.*“⁴¹¹ I tyto zážitky potom vedly k izolaci českého obyvatelstva, neboť to se chtělo vyhnout stresovým situacím spojených s tímto jednáním.⁴¹² Starousedlici Kučerové, která se stravovala v městském pivovaru v Českém Krumlově, bylo často slovně nadáváno, „*český ksindl, který je rád, že se nyní u nich nají.*“⁴¹³ Dne 28.října 1938 se konala na náměstí v Českém Krumlově posměšná tryzna za „zemřelou Československou republiku“. Hořely řecké ohně a na vysoké černé tribuně byla uvedena jména pozůstalých: Syrový, Beneš, Masaryk, Stalin. Hrála hudba a náměstí bylo přeplněno obyvatelstvem. „*Čechům se smáli, zda se jdou také modlit za republiku a mnozí byli vysmíváni, že neumí zdravit hitlerovským pozdravem a jiní zase, že se tak rychle naučili zdravit.*“⁴¹⁴ Českým dětem nadávali spolužáci ve škole „*Sauböhm.*“⁴¹⁵ V Kolečovicích na Rakovnicku věšeli henleinovci figurínu prezidenta Beneše na šibenici, a pak ji upálili společně s obrazy obou prezidentů. Všechno prováděli za bujarého smíchu ostatních Němců.⁴¹⁶

Na Přeštici výrostci a příslušníci NSDAP demonstrovali před hostinci slovy „*Tschechen hinaus.*“ 25.ledna 1939 se konaly v některých německých obcích pohraniční průvody, při nichž bylo před domky obývanými Čechy provoláváno „*Mit allen tschechischen Gesindel heraus.*“⁴¹⁷ V Kašenci u Miroslavě (okr. Moravský Krumlov) pochodovali podnapilí němečtí mladíci obcí a vytloukali okna českých obyvatel a přitom jim vyhrožovali. „*Tím se vytvořila nálada, že i zbytek Čechů je rozhodnut Kašenec opustit.*“⁴¹⁸ V Želeticích na jižní Moravě byly na domy českých občanů namalovány černou mastnou barvou dehonestující nápisy: „*Böhmischer Schwein, Verräter, Auch ein Böhmischer Wenzel, Glückliche Reise nach ČSR,*

⁴⁰⁹ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, č.j. 31/1 přes. 5.ledna 1939.

⁴¹⁰ Zálaha, Jiří: Českokrumlovsko a Kaplicko v letech 1938-1941, s. 15.

⁴¹¹ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Státní policejní úřad v českých Budějovicích, 2.3.1939.

⁴¹² NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Okresní úřad v Novém Městě nad Metují, 1.2.1939, č.j.137.

⁴¹³ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Č.j. 1950/1dův. 38. z 26.října 1938

⁴¹⁴ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení České Budějovice z 2.11. 1938, č.j. 1935/1 dův./38..

⁴¹⁵ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, 28.2.1939, č.j. 4642.

⁴¹⁶ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Četnická stanice Kněževy, okres Rakovník z 7.listopadu 1938. 586 dův.

⁴¹⁷ AMZV, f. II. sekce, k.464, Okresní úřad v Přešticích, č.j. 119 přes. z 4.2.1939

⁴¹⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, č.j. 26588, 18.2.1939.

*Du gehörst nach ČSR, Beneš ruft, Tschechische Garde Heil“.*⁴¹⁹ Při stěhování českého dělníka z Holýšova u Stoda do Česko-Slovenska se místní Němci shlukli kolem jeho rodiny, kterou ztýrali a poškodili nábytek. Při odjezdu bubnovali na staré plechové hrnce a pokličky a sborem křičeli: „*Es ist wieder ein Tscheche verschwunden*“.⁴²⁰ V Kopistech na okupovaném Lovosicku se kvůli provokacím a ponižování mezi českým obyvatelstvem objevovala tajně skrývaná nenávist vůči tamním příslušníkům německé národnosti. „*Zejména vůči těm, kteří se jakýmkoliv způsobem na českých lidech při okupaci provinili a jako všeobecné heslo panuje, že při případném nastalém převratu, nesmí jediný německý tamní místní příslušník zůstat na živu.*“⁴²¹ Tyto skutky se děly i přesto, že v odstoupeném pohraničí byly v lednu a v únoru 1939 vylepeny vyhlášky, zakazující vyvolávání národnostních sporů.⁴²² Oznámení vyzývala k porozumění s českým obyvatelstvem. Různým „školením“ byli instruováni i obecní úředníci.⁴²³ S ohledem na další vývoj poměrů v pohraničí se dá odhadovat, že dosah vyhlášky a osvěty byl omezený a měl účinek především u místních úřadů, což se projevilo ve změně jejich přístupu k českým obyvatelům.

Složitá byla i situace německých antifašistů, kteří se také stávali terčem posměšků. V Českém Krumlově napsali po zdech různá hesla proti tamnímu režimu. „*Hitler nieder, Benesch wieder.*“ Rozšiřovali letáky s textem „*Die goldene Čechoslowakei, wir wollen zur Tschechoslowakei.*“ Protože pachatel nebyl vypátrán, rozhodly se úřady známé komunisty, sociální demokraty dopravit jednak do koncentračního tábora v Dachau, tak na nucené práce do Lince.⁴²⁴

Mezi německým obyvatelstvem se vyskytly i případy smířlivého postoje vůči Čechům, či nesouhlasu s protičeským postupem. Četnická stanice v Mukařově popisovala případ, kdy ordner varoval před násilím svého českého známého: „*Bylo důvěrně zjištěno, že dne 3.*

⁴¹⁹ AMZV, f. II.sekce, k. 464, Okresní úřad v Moravských Budějovicích, č.j. 190/pres. 3. z 1.3.1939.

⁴²⁰ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Okresní úřad v Přešticích, č.j. 239, 5.3.1939.

⁴²¹ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Státní policejní úřad v Terezíně č.j.269 přes. 4.2.1939.

⁴²² NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Okresní úřad v Přešticích, č.j. 239, 5.3.1939.

⁴²³ 22.ledna 1939 se konala schůze hasičského sboru v Žihli, které se zúčastnilo i hasičstvo z okolních vesnic v odstoupeném území. Na schůzi promluvil neznámý úředník gestapa a nařizoval všem členům hasičského sboru, aby se chovali k všemu českému taktně a byli s ním v nejlepší shodě. Jednal též o tom, že ústředí gestapa obdrželo asi 20 anonymních dopisů, ve kterých byli nečestně jednotlivci Češi a český národ ponižováni, ačkoliv vyšetřováním bylo zjištěno, že údaje v dopisech jsou nepravdivé. Zakázal další podobné nešvary a prohlásil, že na pisatele anonymních dopisů bude učiněno trestní udání, zjištění pachatelé budou přísně potrestáni a dodáni do koncentračních táborů. NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Okresní úřad v Kralovicích, 2.2.1939. Okresní hejtman z Kašperských Hor Regierungsrat Krommer svolal před vánočními svátky do Kašperských Hor starosty a také jiné veřejné funkcionáře svého okresu a poučil je, že nebude trpět incidenty Němců proti Čechům, požaduje slušné vystupování při styku německých občanů s českými, bude bdít nad tím, aby styk mezi oběma národy byl naprosto korektní. AMZV, f. II.sekce, k.464, č.j. 2408/hran. 1939 z 14.1.1939

⁴²⁴ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, 28.2.1939, č.j. 4642.

listopadu 1938 byl upozorněn český obchodník sportovními potřebami Zdeněk Petra z Jablonce nad Nisou jedním jemu známý ordnerem, že se proti němu něco chystá — nezjištěno a neudáno kým — a týž inu radil, aby se raději během 24 hodin vystěhoval, chce-li se ušetřiti nepříjemností.⁴²⁵ Mimoto nejedni starší Němci vyjadřovali nespokojenost s chováním „mladých“. „Starí Němci nesouhlasí ve všem s radikálním postupem mladých. Nejsou spokojeni s poměry, které nastaly, neúčastní se ničeho a jsou zatrpklí.“ Podobně stylizováno byla i jiné četnické hlášení ze semilského okresu. „Zpravidla u mladších osob jest velké nadšení, avšak u starších jest slyšeti výroky, že to nemuselo tak daleko přijíti, aby se čeští lidé museli stěhovat apod.“ V dalším vývoji se díky nacistické politice zřetelněji projevovaly diverzifikující tendence mezi oběma národy.

Situační zprávy popisují, jak perzekuční zásahy podvázaly ilegální činnost německých sociálních demokratů a komunistů. Navíc mnohé nezatčené, ale i propuštěné osoby byly šikanovány pravidelným hlášením se u bezpečnostních orgánů. Podmínky pro odboj v okupovaném pohraničí byly obtížnější narozdíl od čs. vnitrozemí i z toho důvodu, že většina německého obyvatelstva byla pod vlivem nacistů. Národní moment, hlavní hnací moment okupovaných národů pro vstup do odboje a odporu působil u sudetských Němců opačně: zvláště v první době vzedmuté národní euforie, ale více méně i později, je vedl k tomu, aby považovali každé oslabování režimu za národní zradu; pro každého řádného Němce mělo být národní povinností zradu ohlásit a ztrestat.⁴²⁶

Ve výše citovaných zprávách je zřetelně vylíčena vyhošťovací tendence vůči nepohodlnému obyvatelstvu, která byla v samých počátcích spjata s delimitací hranic. „Německé úřady toto vypovídání (činností ordnerů a obecních úřadů-pozn. JB) trpí, aby se zbavili Čechů dříve, než komise rozhodne o hranicích. Naši občané jsou v noci burcováni a vyslýcháni; tím jsou zneklidňováni, a tak má být na ně konán nepřímo nátlak, aby se vystěhovali.“⁴²⁷ Nejčtenější případy popsala literatura prozatím v okupovaných západních Čechách. Krausová uvádí, že mezi 26. a 28. říjnem 1938 bylo z Litic, Nýřan, Lhoty u Dobřan a Dobřan vypovězeno asi 400

⁴²⁵ Zpráva uváděla, že z toho lze usuzovati, že všichni Němci nejsou proti Čechům v obsazeném území nepřátelsky zaujati. NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Zpráva okr. úřadu v Semilech o situaci v pohraničním území z 9.11.1938.

⁴²⁶ Bartoš, J.-Kocourek, L.: Odpor a odboj v sudetské župě. In.: Sudety pod hákovým křížem..., c.d., s. 182. Vedle českých odbojových skupin existovaly v pohraničí také německé komunistické a sociálně demokratické skupiny. Mezi německé antifašisty se řadili i skupiny a jedinci z odporu křesťanského.

⁴²⁷ NA Praha, f. PZÚ, k. 1575, sign. 207-1575-1, Zpráva z 27.10.1938, Plzeň.

českých rodin.⁴²⁸ Tato čísla jsou nepochybně nadsazena. Mohlo se jednat maximálně o 400 osob, avšak i to by bylo z hlediska zdejší oblasti přehnané.

Policejního ředitelství v Plzni hlásilo na začátku listopadu ministerstvu vnitra, že z okupované obce Zbůch byli vypovídáni občané české národnosti. Člen gestapa měl obcházet zaměstnance dolů a prohlašovat: „*Váš pobyt v Říši je nežádoucí, během 24 hodin musíte toto území opustit.*“ Na to obdrželo na 20 osob výpověď správy závodů, na jejímž základě dostaly od obecního úřadu pohraniční propustku. Jejich byty byly zapečetěny a klíče převzala německá finanční stráž. Z Nýřan bylo podobným způsobem vykázáno 150 osob české národnosti obviněných z poškození telefonního kabelu. Vypovězené osoby po výslechu obdržely příkaz k opuštění území se lhůtou 24 hodin až 3 neděl.⁴²⁹ „*Dne 27.10. obdrželo asi 60 rodin české národnosti, dosud bydlící v Nýřanech, ústní vypovídací rozkaz, že se musí do 18.00 hod vystěhovat, jinak že budou uvězněni a na svobodu prý se tak hned nedostanou. Tento rozkaz měl za následek, že se opět mnoho Čechů z Nýřan vystěhovalo.*“⁴³⁰ Z okupované obce Litice mělo být vyhoštěno na 60 osob, z Holýšova potom na 9 českých rodin.⁴³¹ V Dobřanech prováděli ordneři soupis Čechů, kteří se do obce přestěhovali po roce 1918, a vzápětí je obdobně jako národnostně činné osoby vypovídali.⁴³² Jak uvedl vyhoštěný muž z Blížejova, důvodem byla právě činnost v Národní jednotě pošumavské: „*Při výslechu 26.října, který se týkal NJP v Blížejově bylo mi řečeno inspektorem německé finanční stráže v jazyce německém, abych se do 1.listopadu 1938 vystěhoval z Blížejova. Jako důvod k tomuto nařízení uvedli, že Německá říše nemůže potřebovat nacionálně založeného Čecha a že se mohu vystěhovati se vším, tedy veškerým movitým majetkem z Blížejova.*“⁴³³ Jako důvody vypovězení bývaly uváděny i různé malicherné záminky, jimiž ordneři zneklidňovali české obyvatele.⁴³⁴ Ve Šlovicích (okres Stříbro) bylo přikázáno opustit obec rodinám, které bydlely ve dvou domech Národní jednoty pošumavské. V Přestavlkách u Dobřan obklíčilo 40 příslušníků SA velkostatek Františka Tilingera, kde zabavili veškerý živý a mrtvý inventář. Přitom oznámili správci velkostatku Žížalovi, že musí do 48 hodin opustit Říši. Z Frejštejna

⁴²⁸ Krausová, Milada: K problematice česko-německých vztahů v obci Litice u Plzně v letech 1938-1945. in: historie okupovaného pohraničí, č. 12, Ústí nad Labem 2006, s. 183. Krausová dokládá, jak je v sudetoněmecké nacionální pamětnické literatuře vyhošťování Čechů přecházeno mlčením.

⁴²⁹ Vypovídání prováděl jeden z ordnerů spolu se členem gestapa. NA Praha, f. PMV, k. 1460, č.j. 2472/38 z 7.11.1938.

⁴³⁰ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení Plzeň z 29.října 1938, č.j. 77957.

⁴³¹ NA Praha, f. PMV, 225-1460, k. 1460, č.j. 2402/38 z 29.10.1938. Biman, S.: Vojenské obsazení, c.d., s. 118-121.

⁴³² NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, č.j. 1213 přes. ze 7.11.1938. Přestice.

⁴³³ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Protokol sepsaný u st. pol. úř. v Domažlicích dne 27.října 1938.

⁴³⁴ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Domažlicích č.j. 42.041/4.

byl úředně vyhoštěn malíř Průcha se lhůtou 24 hodin.⁴³⁵ Soupis vyhoštěných z obsazeného území, který vedl plzeňský okresní úřad, uvádí k 11. listopadu 1938 **32 lidí**.⁴³⁶ Na konci listopadu obsahoval týž seznam již **102 osob**.⁴³⁷ S vědomím těchto a předchozích údajů mohlo být vyhoštěno ze západních Čech kolem 200 osob.

Obdobné případy byly zaznamenány na jihu Čech. Poslanec Neuman z Českých Budějovic oznámil na konci října úřadům, že ordneři vypovídali v Prachaticích Čechy tím způsobem, že se dostavili do jejich příbytků a vyzvali je, aby do 24 hodin opustili město, přičemž jako důvod uváděli vypovídání Němců z Českých Budějovic. Celkem bylo takto vypovězeno bez jakéhokoliv výměru **32 Čechů**.⁴³⁸ Orgány ministerstva vnitra reagovaly velmi rychle a vzápětí ověřily situaci v Českých Budějovicích s negativním výsledkem. Tamější policejní ředitelství žádné Němce nevypovědělo. „*Pokud je zde známo, vypovídají ordneři z Prachatic, jak Čechy, kteří přísluší domovským právem do Prachatic, tak i jiné příslušníky (Židy-pozn. JB). Říšskoněmecké úřady však na této akci nejsou zúčastněny,*“ uzavírala zpráva.⁴³⁹

Proti případům v Nýřanech a Prachaticích protestovalo čs. vyslanectví v Berlíně diplomatickou nótou 31. října 1938 u úřadů v Berlíně. Požadovalo přitom, aby byl umožněn návrat všem lidem, kteří byli vyhoštěni, a přitom jim byla zaručena ochrana svobody a jejich majetku a jmění.⁴⁴⁰ Vyslanec Machatý upozornil současně německého diplomata Dr. Rittera, který si stěžoval na propuštění úředníků z Poldovky, na kruté nakládání s čs. příslušníky a uvedl případ Litice u Plzně, kde mělo být přes noc přinuceno opustit svoje sídla na 500 českých rodin. Ve výši cifry Mastný přeháněl, což se již ukázalo ze statistiky, jíž disponoval okresní úřad v Plzni. Dr. Ritter požadoval, aby mu byly takové případy dány písemně na vědomí, poněvadž podobné jednání německých orgánů nemělo odpovídat intencím německé vlády.⁴⁴¹ Čs. úřady se snažily svévolnému vyhošťování zabránit také přímým jednáním

⁴³⁵ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Protokol sepsaný u st. pol. úř. v Domažlicích dne 27. října 1938.

⁴³⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, č.j. 15398/1938. Konkrétně 10 z Litic, 3 Kozolup, 4 z Nýřan, 2 Zbůch, 2 Dobřany, 1 Kamenný Újezd, 1 Chotkov, 5 z Lhoty u Dobřan, 1 z Nevřen, 1 z Přestavlk, 1 ze Špičáku u Žel. Rudy, 1 z Holýšova. V Nové Vsi u Dobřan obdrželo 9 rodin rozhodnutí obecního úřadu, datované dne 26. října 1938, ve kterém se jim ukládalo, aby do 48 hodin opustili obec. Jednalo se většinou o rodiny, které tam měly vlastní domky. Podobné rozhodnutí bylo doručeno několika rodinám v Přestavlkách. 14.11. Josef Bauer (ČSSD), starosta Lhoty u Dobřan byl vykázán z obce vypovídacím výměrem se lhůtou 48 hodin, výměr obdržela i jeho manželka. Stejným způsobem bylo vypovězeno asi 10 jiných rodin, které ve Lhotě vlastnily domky, v případě „*zdráhání se*“ bylo ve výměru pohroženo nuceným vyklizením bytu. AMZV, f. V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, Dopis PMV z 17. listopadu 1938, č.j. 163359.

⁴³⁷ Z Litic (4), z Dobřan (3), Stodu (1), Slovív (2), Nýřan (82), Uhrců (1), Kam. Újezdu (2), Svojšína (1), Blatnice (3), Heřmanovy Huti (1), Kbelan (1) a Vlkyše (1).

⁴³⁸ NA Praha, f. MV-dod., sign. 14a – 405b, Materiály pro stálý čs. - něm. vládní výbor, 2. prosince 1938.

⁴³⁹ NA Praha, f. PMV, 225-1460, k. 1460, č.j. 8393 z 28.10.1938.

⁴⁴⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, č.j. 16169/38. 4.1.1939. Příslušné nóty proti vyhošťování českých občanů z 411 a 453.

⁴⁴¹ AMZV, f. V. sekce, k. 430, č.j. 68.542/VI-4/38 z 10.11.1938.

s německými zástupci: „*Emigrantů z obsazeného území, většinou Čechů stále přibývá. Nepomohl ani zákrok okresního úřadu v Plzni u Geheime Staatspolizei ve Stříbře, aby tamní orgánové ve své nezákonné vypovídací praxi ustaly, ani zákrok starosty města Plzně a poslance Ludřka Pika u čsl. vyslanectví v Berlíně.*“⁴⁴² Jednání zástupce OKÚ v Plzni Dr. Michálka s úředníkem okresního úřadu ve Stříbře Herrrmannem skončilo závěrem, že ti lidé, kteří byli vypovězeni od obecních úřadů a ordnerů, se měli odvolat k okresnímu hejtmanství ve Stříbře. Ostatní, které vypovědělo gestapo, či SS toto právo mít neměli.⁴⁴³

Samotné nacistické orgány měly pro případ zajímavé vysvětlení a to, že gestapem vybraní Češi by museli být v zájmu své ochrany vzati do vazby, kdyby neopustili říšské území, protože jinak by docházelo k nepokojům, které byly „*vyprovokovány*“ z české strany. Čechům měla být dána možnost návratu. Nabízely se jim dvě možnosti: vyhoštění, či vězení.⁴⁴⁴ Na druhou stranu místně byly skutečně zrušeny vypovídací výměry, které např. v obci Přestavlký v okrese Stříbro vystavili místní ordneři. Obyvatelstvo se jejich podpisem zavazovalo k opuštění domovů do 3 dnů. Obsah dokumentu si nemohli přečíst. Zákrokem Landratu ve Stříbře bylo toto opatření zrušeno.⁴⁴⁵ Jak je patrné, zrušení vypovídacích výměrů se týkalo pouze těch, které „*vydali*“ ordneři. Nikoliv tedy těch, které vystavilo gestapo. „*Legalita*“ z pohledu nacistického práva byla zachována.

Brzy přibýly další případy vyhošťování. Okresní úřad v Českých Budějovicích uvedl v dokumentaci **11** osob a spis okresního úřadu v Lounech pak **5 osob**.⁴⁴⁶ Čtyři z nich byli vypovězeni z Českého Krumlova s lhůtou pěti dnů, jeden z Nových Hradů se lhůtou tří dnů.⁴⁴⁷ V nótě z 20. prosince 1938 žádalo čs. vyslanectví v Berlíně Auswärtiges Amt o sdělení důvodů, které vedly k vyhoštění 9 osob, dříve internovaných v krumlovském zámku, na demarkační čáru. Odpověď byla opětovně vyhýbavá.⁴⁴⁸ V Uherčicích (okr. Moravské Budějovice) bylo vypovězeno **40 českých rodin**. „*Vypovídali, že byli dne 13.října vypovězeni ústně do 24 hodin. Odchod byl jim umožněn tím, že jejich nábytek byl selskými povozy přivezen k demarkační čáře na okresní silnici Lubnice-Police a tam složen. Uprchlíci –*

⁴⁴² NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, k č.j. 10.170/38 Policejní ředitelství v Plzni.28.11.1938. Místo vyhošťovacích výměrů bylo dáváno povolení k vystěhování s lhůtou 24 hodin.

⁴⁴³ NA Praha, f. MV-SR I, k. 4655, Zpráva o vypovídání českých občanů z 27. října 1938.

⁴⁴⁴ Sládek, Oldřich: Zločinná role Gestapa, Praha 1985, s. 42.

⁴⁴⁵ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení Plzeň, 16.listopadu 1938, č.j. 907 dův./1938.

⁴⁴⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, č.j. 165898 z 24.11.1938. Z Nového Dvora u Č. Krumlova (3), Č. Krumlova (7) a Uhlíkova(1-Herwig Königsbauer).

⁴⁴⁷ NA Praha, f. MV-SR I, k. 4655, č.j. 2956 pres. z 28. prosince 1938. Z Českého Krumlova byli vypovídáni především lidé, kteří zde nebydleli před rokem 1918. Gestapo prohlašovalo, že žádnému z nich nemůže zaručit osobní svobodu. Šípek, Z.: Mnichovská dohoda..., c.d., s. 131.

⁴⁴⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, č.j. 16.194/38

vyhoštění jsou šťastni, že jsou v ČSR a nechtějí se vrátit, protože prý hodně zkusili.“⁴⁴⁹ Wallnerova tlupa tzv. Hilfspolizei se zabývala výlučně pronásledováním Čechů na zabraném Českovelenicku (Vitorazsko). Banda přepadala Čechy v jejich bytech a to zpravidla kolem půlnoci, vydírala na nich výhrůzkami, bitím a týráním peníze, když už žádné neměli, naložili je na auta a dopravili k demarkační čáře u Německého a bitím je vyháněli na čs. území, a to buď směrem na Halámky nebo Hrdlořezy.⁴⁵⁰

Po atentátu na von Ratha se ve Velenicích zvýšila nenávist proti českým živnostníkům a Židům.⁴⁵¹ „Tak se stalo, že v noci na dnešek tj. 11.listopadu 1938, přišel ke mně ve 2 hodiny v noci členové Freikorpsu a byl jsem zatčen. Tam jsem byl vsazen do auta a zavezen až ke hranicím u mostu směrem k Halámkám, kde stále německá finanční stráž. Tam jsem byl asi ve 3/4 na 4. hodiny ráno strčen za hraniční přepážku při čemž na mě Wallner zdvihaje revolver volal: „Wehe Ihnen, wenn Sie zurückkommen, dann erschiess ich Sie.“ Celý zmučen a zablácen vlekl jsem se ke stání silnici k Halámkám,“ uvedl vyhnaný obchodník.⁴⁵² Hlášení prezidia zemského úřadu v Praze uvádělo, že z Velenic byli vyháněni také nepohodlní Němci (nejspíše Židé). „Ordneři z okupovaného pohraničí vyhnali dnes 19.11.1938 celkem 7 rodin do Československa za demarkační čáru mezi obcemi Německé a Suchdol nad Lužnicí. Jde o rodiny nejenom české, nýbrž také o Němce, kteří jsou z různého důvodu nepohodlní. Svršky těchto vyhnaných rodin byly jim naloženy na vozy a u demarkační čáry složeny na silnici. Vyhnaní si pak sehnali nějaké vozy do Suchdola a tam svůj mobiliář složili.“⁴⁵³

Hlášení okresního četnického velitele v Třeboni uvádí, že v období od 10. do 20.listopadu 1938 bylo z Vitorazka vyhnáno celkem **16** osob s **10** rodinnými příslušníky, z nichž někteří byli donuceni opustit německé území „bez prádla a oděvu“, jakož i bytového zařízení.⁴⁵⁴ Zástupci treboňského okresního úřadu záhy jednali s německými orgány s cílem domoci se

⁴⁴⁹ AMZV, f. VI. sekce, k. 75, sl. Situační zprávy (zásadní), Zpráva státního policejního úřadu v Jemnici, č.j. 149447, 21.října 1938. Mj. byly vypovězeny tyto osoby: František Hruška s manželkou a 2 dětmi, František Havrkal s manželkou a 3 dětmi, Václav Krutiš s manželkou a dcerou. NA Praha, f. MV-dod., sign. 14a – 405b, Materiály pro stálý čs. - něm. vládní výbor, 2.prosince 1938.

⁴⁵⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, č.j. 176193.5 prosince 1938. Wallner s vědomím a za účasti velenického starosty Karl Rammela obcházel s ordnery opuštěné byty a obchody českých občanů po celém městě a vykrádali je. Nábytek si odváželi k vlastnímu užitku místní chudáci. Proto také nedovolovala nádražní hlídka a tajná policie s Freikorpem těm, kteří byli nuceni uprchnout z Velenic a přijížděli vlakem, aby opustili nádraží a prohlédli svůj dům nebo byt.

⁴⁵¹ Okupace československého pohraničí hitlerovským Německem po Mnichovu, eds. Irena Malá, Petr Lesjuk. In: Sborník archivních prací, 9, 1959, č.1. s. 35. dok. č. 27.

⁴⁵² NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Opis k čís. 80344 přes. ai 1938.

⁴⁵³ NA Praha, f. PMV, 225-1460, k. 1460, č.j. 2550/38 z 19.10.1938.

⁴⁵⁴ Řada z nich vlastnila v obsazeném území i polní hospodářství. Josef Benýšek, žel. zaměstnanec, Josefa Luckarová, manželka obchodníka, obchodník František Lenert, statkář Václav Žák s manželkou a švagrovou, domkář Jan Hamerník, domkář Jan Koranda, domkář František Ziernfus, dělník Emil Kunz, dělník Martin Roubík s rodinou, rolník Karel Svoboda s rodinou, obchodník Hynek Vaněk, cukrář Augustin Tomáško, holič Josef Fořt.

návratu vyhnanců. Němečtí delegáti buď vyhnání popřeli, nebo je odůvodnili vymyšlením trestných činů, pro něž byly osoby vyhoštěny.⁴⁵⁵ Jednání briskně ukončili prohlášením, podle kterého by návrat připadal v úvahu jen u těch lidí, proti kterým by nebylo námitek, nebo se „neprovinili“ vůči německému obyvatelstvu za československé éry. „*Takovýmto osobám nemůže být dovolen vstup z důvodu zachování veřejného klidu a pořádku.*“⁴⁵⁶

V Břeclavi bylo uvězněno 108 osob, z nichž převážná většina aktivně působila v národních spolicích. Jak vypověděl jeden z uvězněných, teprve po 8-14 dnech utrpení byli vyslechnuti gestapem a po podepsání výslechového protokolu se museli vystěhovat.⁴⁵⁷ Někteří během 24 hodin, jiní se lhůtou 7, nebo 14 dnů. Záhy je následovalo také **35 rodin** deputátníků Jánského vršku, kteří byli nuceni prodat pod cenou vepřový dobytek a zásoby.⁴⁵⁸ Z okupovaného pohraničí nacisté vypudili i české duchovní. Někteří z nich byli dáni do koncentračních táborů zřízených v okupovaném území, jiní do táborů v Německu (býv. Rakousku).⁴⁵⁹ Přes krátkodobé zklidnění před prosincovými volbami se situace místy opětovně vyostřovala. V únoru v Chotiměři (okres Litoměřice) došlo k insultování tří Čechů ordnery, kteří je vyháněli do Čech.⁴⁶⁰ Zatčený Václav Jandík z Českolipska dostal po propuštění výzvu, aby se do 18 hodiny vystěhoval ze sudetského území, s výhrůzkou opětovného zatčení.⁴⁶¹ Na Žatecku se místní německé obyvatelstvo pokoušelo vyhnat ze zemědělských statků Čechy, kteří se na nich usadili za pozemkové reformy.⁴⁶² V obci Horní Sukolom (okr. Šternberk) dalo gestapo českým kolonistům lhůty k vystěhování.⁴⁶³ Jako „oplátku“ za srpen a září 1938 vnikli 14. března 1939 v Zuckerhandlu (Sucholazy - severně od Znojma) ordneři do české kolonie a

⁴⁵⁵ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického oddělení Jindřichův Hradec, 22.listopad 1938, č.j. 1865 dův. 1938. MZV. 411.

⁴⁵⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, Služební hlášení z 20.11.1938.

⁴⁵⁷ AMZV, f. V.sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, Okresní úřad v Hodoníně, z 17.listopadu 1938. č.j. 894/1/přes.

⁴⁵⁸ AMZV, f. V.sekce, k. 387, k. 387, sl. Obsazování území 1938, Dopis PMV z 27.listopadu 1938, č.j. 31.804 pres.

⁴⁵⁹ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, č.j. 4642 pres., 7.listopadu 1938.

⁴⁶⁰ AMZV, f. II.sekce, k.464, č.j. 4237. z 3.3.1939. V Chotiměři, okr. Litoměřice 19. února 1939 o 18 hodině vyšlo 10 Němců z hostince a napadli opodál několik stojících českých lidí, do nichž začali tlouci hlava nehlava. Napadeni byli občané Dvořák, M. a V. Krestovy a Fialová. Němci vnikli do Krestova bytu a pokračovali v řádění. Na ulici napadli potom Krále, do něhož tloukli a smýkali jím o zem, tak dlouho, že stěží došel domů. V bytě Šafránka, jehož našli ležícího v posteli, a utloukli ho do bezvědomí, přičemž další venku stojící demolovali okna. Provolávali: „Vás český ksindle, musíme zabít!“ AMZV, V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, č.j. 28622, 24.2.1939.

⁴⁶¹ NA Praha, f. MV-dod., sign. 14a – 405b, Materiály pro stálý čs. - něm. vládní výbor, 2.prosince 1938. V Želči na Žatecku byli ztýráni tři Češi. Václav Fiala s manželkou a donuceni opustit s inventářem statek. Stejně nelidsky byli ztlučeni hostinský Václav Šimek a rolník Jaroslav Hodač ze Želce.

⁴⁶² Zimmermann, V.: Sudetští Němci..., c.d, s. 86.

⁴⁶³ Týkalo se těch, kteří se v obci usadili na základě pozemkové reformy.

nařídili Čechům, aby ihned odešli. **130** Čechů tak učinilo a odebralo se do Kuchařovic (okr. Moravské Budějovice). „*Kdo neuposlechl, byl ordnery zbit.*“⁴⁶⁴

Z uvedených skutečností vyplývá, že vyhošťování postihlo především pracovníky národních jednot, vlasteneckých a tělovýchovných organizací, zemědělce, kteří majetek nabyli na základě pozemkové reformy, či obecně lidi, kteří se do pohraničí přistěhovali po vzniku republiky. Nedá se ale říci, že by všichni vypovězení Češi přišli do obsazeného území až po konstituování čs. státu. Vypovídání probíhalo jak z popudu ordnerů, tak obecních orgánů, i pod dohledem gestapa, které k němu „mělo“ oprávnění. Československé úřady se snažily docílit návratu vyhoštěných osob a vůbec proti takovému jednání protestovaly. V některých případech se podařilo zrušit jen „doposud“ nerealizované výměry. S tím omezením, že se to týkalo pouze těch, které vydali ordneři. Vyhošťovací akce proběhly během druhé republiky ve větším měřítku v západních Čechách a na jižní Moravě, v jiných částech odstoupeného území se jednalo o jednotlivé případy. Kdybychom se měli pokusit určitým způsobem vyčíslit rozsah vyhošťování z pohraničí zabraného Německem, dá se předpokládat, že nepřekročil 400 Čechů (pochopitelně není zde bráno v úvahu židovské obyvatelstvo). Čísla, která používal Mastný v Berlíně, totiž neodpovídala počtu vyhoštěných osob, jimiž disponovaly příslušné místní čs. úřady. Uvedené zprávy naznačují, že nešlo o trend typický pro celou Říšskou župu Sudety. Na druhou stranu byl častější v území připojeném k župě Niederdonau. Musíme si uvědomit, že se jedná pouze o údaje k údobí druhé republiky, neboť k vypovídání větších skupin českého obyvatelstva z okupovaného pohraničí docházelo i po její likvidaci v březnu 1939.⁴⁶⁵

Zaznamenané případy vyhánění českého obyvatelstva představovaly nejspíše izolované jevy, které nebyly centrálně organizovány. Pachateli byli ordneři a příslušníci SdF. Obdobně jako v případech vyhošťování panovala nejnapjatější situace na okupované jižní Moravě. Převážná většina českých obyvatel prchala z okupovaného území pod vlivem obav a později už pod vlivem skutečných obtíží.

Pokud bychom se zabývali otázkou, zda byli vyhošťováni, či vyháněni antifašističtí Němci, prameny nedávají přesnou odpověď. Z dalších materiálů a literatury se dá dovodit, že tato kategorie obyvatelstva spíše prchala před reálným nebezpečím, než že by byla vyhošťována. Celá řada německých komunistů a sociálních demokratů byla zatčena a vězněna.

⁴⁶⁴ AMZV, f. II.sekce, k. 462, č.j. 203/1939 z 14.3.1939.

⁴⁶⁵ NA Praha, f. StAS, k. 1, sign. A1, Statistika pro memorandum na Úřad říšského protektora ve věci o propouštění osob české národnosti z území připojeného k Říši a ze Slovenska. Z **Hlučínska** bylo vypovězeno již po vzniku protektorátu asi **110 rodin**. Zpravidla byli předvoláni na obecní úřad, kde jim byl dán ústní příkaz, že se musí do tří měsíců vystěhovat. Z **okolí Liberce** pak mělo být vypovězeno **132 osob**. Obdobné vypovídání probíhalo v sousedství plzeňského okresu, kde byli vypovídáni zemědělci, kterým byla zpravidla doručena zpráva, že „Kulturamt“ předává správu jejich majetku německé osídlovací komisi.

I.7.Omezování životních podmínek české menšiny v německém záboru - pohledem skrze situaci v Říšské župě Sudety.

Přestavitele místních nacistických kruhů v Říšské župě Sudety prosazovali vysídlení české menšiny z tohoto území. Ze zahraničně-politických důvodů nebyla realizace tohoto přání během druhé republiky možná. Po vzniku protektorátu se proti tomuto postupu stavěli nejen říšští nacisté, ale tato myšlenka narážela na odpor také okupačních protektorátních úřadů.

Proti české menšině tak nastoupil tlak na kulturní, hospodářské a politické úrovni nedlouho po zabrání území. Češi se stávali národnostní menšinou, která neměla žádná národní práva. Ztížení existence a dřívějších životních podmínek spolu s pocity izolovanosti a úzkosti stály za odchodem další osob do vnitrozemí do pomnichovské republiky a posléze protektorátu.

Před samotnými tlaky a omezováním práv české menšiny je nezbytné zmínit, že rozsáhlou migrací se změnila její sociální skladba. Projevila se tak sestupná sociální mobilita. Ze zabraných území uprchla většina českých státních zaměstnanců, příslušníků inteligence, vojáků z povolání, velkých podnikatelů, takže zde téměř vymizely dvě skupiny buržoazie a inteligence.⁴⁶⁶

Migrace nejcitelněji oslabila českou národnostní skupinu v pohraničních okresech s rozptýleným českým osídlením. Zatímco ryze české obce na Chodsku, Mostecku, Opavsku, Bílovecku, Zábřežsku a jinde zasáhla méně. I zde byl úbytek obyvatelstva značný. Například v okresech Most, Duchcov, Bílina žilo v roce 1930 38-41% Čechů a při německém sčítání obyvatel roku 1939 to bylo 20-27% Čechů. Uvedené sčítání však počet Čechů podcenilo.⁴⁶⁷

Konkrétní realizace menšinového útlaku měla zřetelné kontury. Říšské ministerstvo vnitra vydalo už 2. prosince 1938 zákaz používání češtiny jako úředního jazyka. Češi mohli korespondovat a jednat v úředních záležitostech výhradně německy.⁴⁶⁸ České nápisy byly odstraněny a nahrazeny německými. Hlasitější český hovor na veřejnosti nebyl tolerován.

Všechny české politické strany byly rozpuštěny. V souvislosti se zábořem byla ochromena činnost hlavní části spolků, jednak útekem jejich funkcionářů, evakuací spolkového zařízení, tak i rabováním a zabíráním spolkového majetku henleinovci. Činností zvláštního

⁴⁶⁶ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny..., c.d., s. 432. Uvnitř české národnostní skupiny tak vzrostlo po Mnichově zastoupení rolníků. Později s příchodem sil vyslaných sem většinou nedobrovolně z protektorátu stoupal podíl dělnictva.

⁴⁶⁷ Macek, J: Uprchlíci....c.d, s. 137. Podle zprávy SD pokusy slovanských kruhů silněji zdůraznit zvláštní národnost Moravanů v připojených územích župy Niederdonau předem ztroskotaly. Meldungen aus dem Reich 1938-1945. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, ed. Heinz Boberach, 2. sv., 1938- 10. Nov. 1939, Herrsching 1984, s.103-104.

⁴⁶⁸ V případech českého podání úřady měly odpovídat jen německy. Srv. Gebel, R.: Heim..., c.d, s.214-216.

likvidačního komisaře tzv. Stillhalterkommissar, jež měl zjednodušit spolkovou strukturu a podříditi ji nacistickému systému, došlo k ukončení činnosti dalších spolků. Ty, které nebyly zlikvidovány, ve své činnosti ustávaly. Ze strany nacistických orgánů totiž nebyla vůle, aby vůbec fungovaly. Případná činnost byla omezována dohledem landrátů, které schvalovaly složení představenstva a stanovy, či všeobecným dozorem hodnostářů NSDAP. Jediným povolených sdružením se staly hasičské spolky, u nichž byly zavedeny jednotné německé povely a jejichž dřívější kulturní aktivita byla podvázána. Rušení či slučování s německými postihlo i hospodářská – konzumní a záloženská družstva. Cena převzatého spolkového majetku byla, při ukončení činnosti tohoto komisaře v roce 1940, vyčíslena na 142 miliónů marek.⁴⁶⁹ Výsledkem likvidačního procesu bylo znemožnění spolčování a sdružování pro české obyvatelstvo.

Kulturní život Čechů omezovala neexistence českého tisku a nakladatelství a uzavření většiny knihoven, v jejich případě byla situace lepší v oblastech se širším českým osídlením ve vládním obvodu Opava. (Na Hlučínsku byly z knihoven staženy české knihy, jež se v některých obcích i pálily. Český kulturní život zde neexistoval.)⁴⁷⁰

Restrikce a zákazy se dotkly dalších aktivit českých obyvatel jako byly zábavy, plesy, divadelní představení, či fotbalová klání. Veřejná procesí a náboženské poutě byly záhy zrušeny. Jediným pojátkem s vnitrozemím se často stával česko-slovenský a posléze protektorátní rozhlas. Češi se tak setkávali nejčastěji ve vlastních bytech a obydlí, kde nebyli svázáni užíváním německého jazyka.

Propouštění českých zaměstnanců kontinuálně pokračovalo. Později přišli o místo i ti, kteří doposud zůstávali z důvodu nezpracovanosti zdejších sil. Zpráva z konce ledna 1939 uváděla i jiné důvody: „Čeští dělníci ze závodu „Tatra“ jsou systematicky propouštěni z práce s odůvodněním, že pro ně není dostatek práce. Jsou hromadně posíláni na práce do vnitrozemí Německa a na jejich místa v závodech „Tatra“ jsou postupně přibíráni dělníci němečtí z Bruntálska, Krnovska apod.“⁴⁷¹

Českému obyvatelstvu byl znemožněn podíl na správě i samosprávě i v čistě českých vesnicích. V případě neprostého nezbytnosti, neboť v obci nežil žádný Němec, byl starostou jmenován Čech. Na činnost českých starostů však dohlíželi tzv. Amtsleiter - němečtí vládní komisaři, kteří měli vždy na starosti několik českých obcí.

⁴⁶⁹ Bartoš, J.: Okupované pohraničí..., c.d., s. 85.

⁴⁷⁰ Borák, M.: České Slezsko..., c.d., s. 404.

⁴⁷¹ NA Praha, f. PMV, k. 1043, sign. 225-1043-4, č.j. 67 pres. 28.1.1939.

Také české školství bylo těžce poškozeno. Na Hlučínsku a na území připojeném k župě Horní Dunaj došlo ke zrušení všech českých škol.⁴⁷² V oblasti, která se stala součástí Bavorska, byly zachovány jen obecné školy na Chodsku.⁴⁷³ Na části jižní Moravy připojené k župě Dolní Dunaj, mohly existovat obecné školy s českým jazykem a pod německým vedením jen v Břeclavi a ve Znojmě.⁴⁷⁴ V sudetské župě zanikly české střední a vyšší školy a docházelo i k soustavnému snižování počtu měšťanských škol. Českým dětem z příhraničních obcí bylo 12. prosince 1938 říšským místodržitelstvím v Liberci zakázáno docházet do obecných a měšťanských škol v českém vnitrozemí. Docházelo k rušení i tzv. menšinových škol vzniklých ještě za monarchie. U obecných škol došlo ke zvýšení limitu počtu žáků ze čtyřiceti na šedesát, potom docházelo i jejich přímému rušení. V severočeském uhelném revíru zůstala jediná škola v Mostě z původních 225 českých škol.⁴⁷⁵ Příhodnější situace byla opět v oblastech souvislejšího osídlení na Opavsku, Chodsku, Zábřežsku, Novojičínsku. I zde však převažovala výuka německého jazyka nad českým a byli sem dosazováni němečtí učitelé a ředitelé. Mladší generace neměla po získání základního vzdělání možnost se vyučit významnějšímu řemeslu a stát se kvalifikovaným dělníkem, či samostatným živnostníkem. Ve směrnicích o přijímání českých dětí do německých škol se odrážely rasové předpoklady. Bylo stanoveno, že do těchto škol mohli chodit vedle německých dětí jen děti ze smíšených manželství, či s německými předky. V. Zimmermann k tomu cituje zprávu ústeckého vládního prezidenta z ledna 1941: „Češi, kteří si chtějí zvolit hodnotná povolání, budou nuceni vytlačeni do protektorátu.“⁴⁷⁶

Jeden z informátorů SoPaDe uváděl, že v novinách v sudetoněmeckém území se objevovaly odkazy v německém a českém jazyce o dobrodiní, že české školy mohly dále existovat. Vzápětí na konkrétním případě demonstroval tvrdou realitu. Český vyšší učitel z Teplic, ke kterému chodili čeští rodiče, aby dále učil jejich děti, sestavil listinu, aby dokázal, že je o vyučování v češtině zájem. S tímto soupisem šel k okresní školní radě, kde několikrát intervenoval. Tamější úředníci po něm chtěli, aby byl trpělivý. Nakonec dostal tuto zprávu: „Jsme zpraveni o vašich nepřestávajících snahách o českou školu. Zanechte dalších snah, abychom nemuseli proti vám zakročit s prostředky, které by vám samotnému nebyly příjemné.“⁴⁷⁷

⁴⁷² Plaček, V.: Hlučínsko..., c.d., s. 165-170. Moulis, M.: Území jižních Čech...c.d., s. 38.

⁴⁷³ Moulis, M.: Uloupená Šumava..., c.d, s. 79-83.

⁴⁷⁴ Bartoš, J.: Jižní Morava..., c.d., s. 21-22.

⁴⁷⁵ Macek, J.: Uprchlíci..., c. d., s. 137.

⁴⁷⁶ Zimmermann, V.: Sudetští Němci..., c d., s. 259.

⁴⁷⁷ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), Jg.6, Nr.2, s. A 16.

V hospodářské oblasti vedl bojkot českých živnostníků k odchodu dalších z těch, kteří zde doposud zůstávali. Bojkot nebyl trvalý, neboť i nacistická správa si uvědomovala nezbytnost jejich činnosti pro zajištění běžného hospodářského chodu, obzvlášť po přesunu části německých živnostníků do jiných služeb a na frontu.⁴⁷⁸ V posledních letech války v souvislosti s tzv. totální válkou byl pak nastolen ostřejší kurs vůči českým živnostníkům, kdy řada živností byla zavřena a majitelé byli posláni na práci do Říše.

Sílila i sociální degradace českého obyvatelstva. „*Zaměstnanecké vrstvy Čechů byly nuceny zastávat podřízené pozice méně kvalifikovaných a také méně placených pracovních sil.*“⁴⁷⁹

Ekonomický tlak směřoval k postupné likvidaci českých podniků a příkazání obyvatel na nucené práce v okupovaném pohraničí nebo v Německu. Koncem války neexistoval v sudetské župě žádný větší průmyslový podnik, který by byl v českých rukou. Bylo toho docíleno jednak užíváním nucené správy, ale také pomocí svérázné nostrifikace kapitálu, či umělým zvýšením akciového kapitálu apod.⁴⁸⁰ Opavský okresní vedoucí NSDAP Karl Knoblocha uváděl, že hospodářské znevýhodňování Čechů mělo vést k jejich vypuzení: „*Z národně politických důvodů mám zájem ...i na plánovitém znevýhodňování českých hospodářských kruhů, které by podstatně uspíšilo náš záměr vytlačit český element právě z ohrožených zón východních Sudet.*“⁴⁸¹

V duchu nacistické teorie o krvi a půdě se projevoval tlak na české obyvatelstvo snahou získat dosavadní český a židovský pozemkový majetek. Mělo dojít i k nápravě křivd z prvorepublikové pozemkové reformy. Již 18. října 1938 vydal vrchní velitel pozemních vojsk nařízení, podle něhož mohli zvláštní pověřenci v jednotlivých okresích jmenovat tzv. treuhändry (správce věrné ruky) do správy majetků a půdy, jejichž vlastník nebyl přítomen či znám. Výnos se tak dotýkal ve většině případů Čechů a Židů. Situační zpráva okresního úřadu v Rakovníku popisovala konkrétní realizaci: „*Na statky kolonistů české národnosti jsou dosazováni vládní komisaři, kteří převzali správu statků a majitelům jest vyplácen nepatrný honorář na stravování.*“⁴⁸²

Göringovo nařízení z 12. listopadu 1938 umožňovalo uvalit vnucenou správu na usedlosti, které nebyly řádně a včas obhospodařovány. Předpis navazoval na předchozí normu z 10. října 1938 o provedení čtyřletého plánu v obsazeném území. V první řadě se měl vztahovat na

⁴⁷⁸ Krsek, M.: Všední den..., c.d., s. 222.

⁴⁷⁹ Bartoš, Josef: České obyvatelstvo v okupovaném pohraničí. in: Kural, Václav-Radvanovský, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem, Ústí nad Labem 2002, s. 169-179.

⁴⁸⁰ Bartoš, J.: Okupované..., c.d., s. 95.

⁴⁸¹ Zimmermann, V.: Sudetští Němci..., c.d. s. 277.

⁴⁸² NA Praha, f. PZÚ, k. 846, sign. 207-846-10, č.j. 1567 pres. Z 5.12.1938. Majetek Čechů, kteří se přistěhovali v letech 1918-1938, legionářů a politicky podezřelých byl v mnohých případech policejně zabaven.

hospodářství, jejichž majitelé odešli do vnitrozemí, avšak slova „včas a řádně“ byla vykládána často příliš extenzivně a důvody pro zavedení této správy se nakonec našly. Další ustanovení znemožňovaly volné dědění půdy, či přinášely předkupní právo státu.

U vnucené správy sice formálně zůstala majitelům vlastnická práva, avšak ve skutečnosti ztratili vše. Dostávali se mnohdy do pozice nízkého zemědělského dělnictva na svém dosavadním majetku, nebo se dokonce museli z obce vystěhovat. Nuceně spravovaná půda byla obhospodařována, buď vnucenými správci (povětšinou osídlovacími společnostmi), nebo byla jimi přidělována německým přesídlencům z Besarábie, Bukoviny, Jižních Tyrol apod. Němečtí přesídlenci měli s novými životními podmínkami problémy, a tak se přesídlovací akce realizovala jen z části a na konci války byla zcela zastavena.

Šéf úřadu pro národnostní otázky Ernest Müller později komentoval protičeské akce takto: „*Pokud to válečná situace dovoluje, odnímáme tady českým sedlákům jejich statky, zavíráme české obchody, zabíráme podniky českým majitelům, kteří se provinili proti zákonům německé říše, a abychom pozvedli náladu obyvatelstva proti těmto lidem zakročujeme. Trpíme však tím, že nemáme za tyto Čechy žádnou náhradu.*“⁴⁸³

Jednoznačným cílem okupačního režimu v budoucnu byla úplná likvidace českého etnika nejen v okupovaném pohraničí, ale v celém českomoravském kotli. Už pod vlivem roztržitosti českého osídlení a početního oslabení Čechů měla germanizace v Říšské župě Sudety rychlejší a drastičtější průběh.⁴⁸⁴ Heydrichova metoda rasového výběru a asimilace, která se začala prosazovat v pohraničí, potom co Hitler roku 1940 schválil germanizaci celého českomoravského prostoru, se zdála místním Němcům příliš zdlouhavá a prosazovali její energičtější variantu. Vývoj války a snaha využít lidský potenciál pohraničí potom znamenal odklad mnoha radikálních germanizačních návrhů. O nevstřícném postoji sudetoněmeckých nacistů vůči Čechům svědčí i prohlášení okresního vedoucího NSDAP v Tachově z doby nuceného vracení Čechů z vnitrozemí do pohraničí na začátku října 1938. „*Měl-li by se Češi vrátit, prohlašujeme, že jsou u nás nevítanými hosty a Ortsgruppenleiter jim nemůže nic garantovat.*“⁴⁸⁵ Okresní vedoucí NSDAP v Novém Jičíně napsal v červenci 1941, že důležitým prvkem ve snaze odstranit Čechy z pohraničí je zlikvidování jejich existenčních možností: „*Proto abychom Čechy odstranili z pohraničí, je nutné jim odejmout existenční*

⁴⁸³ Zimmermann, V.: Sudetští Němci..., c.d., s. 268.

⁴⁸⁴ Bartoš uvádí, že česká menšina v župě Dolní Dunaj byla vystavena stejnému germanizačnímu tlaku jako v Říšské župě Sudety. Srv. Bartoš, J.: Jižní Morava..., c.d., s. 9-26.

⁴⁸⁵ Gebel, R: Heim..., c.d, s. 282.

základnu.“⁴⁸⁶ Sám Henlein byl proti trvalé existenci české menšiny v Říšské župě Sudety. Po atentátu na Heydricha prosazoval Henleinův úřad vypovězení všech Čechů s protektorátní příslušností ze župy do protektorátu. Neúspěšně. Přesně v intencích svých názorů prohlásil v srpnu 1943, že župa musí být časem „čistě německá, zbavena všech Čechů.“⁴⁸⁷ Zimmermann dokládá, jak župní úředníci v dopisech říšským úřadům poukazovali, že jejich cílem je učinit z župy župu s čistě německým obyvatelstvem.

Místní Němci v mnohém podporovali tvrdý postup úřadů vůči české menšině. Ústecký vládní prezident informoval ve zprávě za březen a duben 1939 o nezmenšené nenávisti vůči češství u německého obyvatelstva: „Nenávist vůči češství se udržuje ještě nezměněna.“⁴⁸⁸ V místních podmínkách a z hlediska osobních vztahů nemusely být podobné názory tak rigorózní.⁴⁸⁹

I.8. Židé v pohraničí a jejich situace

Zatímco v sudetoněmecké politické literatuře byl osud sudetských Židů zlehčován, ostatní literatura mu donedávna nevěnovala žádoucí pozornost.⁴⁹⁰ Antisemitismus vzkvétal v pohraničí již před obsazením území. Samotná SdP i tělovýchovná organizace Deutscher Turnverband (DTV) si již od poloviny třicátých let počínaly stále více rasističtěji.⁴⁹¹ Nenávist vůči Židům projevovali otevřeně i straničtí funkcionáři. Na základě svědectví jednoho z úředníků prohlásil 7. října 1938 krajský vedoucí SdP z Karlových Varů, že zmizení židovských obchodů je obzvláště žádoucí.⁴⁹² Rasisticky se vyjadřoval také vůdce německé menšiny ve druhé republice Ernst Kundt.

Nacistická politika vůči Židům na zdejším území vycházela ze zkušeností z okupovaného Rakouska. Pronásledování Židů v „Ostmark“ dávalo sudetským Židům reálnou představu o tom, co je v obsazeném území čeká.⁴⁹³ Fakticky od okamžiku převzetí moci německou

⁴⁸⁶ Zimmermann, V: Sudetští Němci..., c.d., s. 277.

⁴⁸⁷ Zimmermann, V: Sudetští Němci..., c.d., s. 273.

⁴⁸⁸ Gebel, R.: Heim..., c.d., s. 284.

⁴⁸⁹ Celá tato podkapitola je jen stručným zachycením problému, který je o mnoho složitější. Hlubší popis podává citovaná literatura. Joza, Jaroslav: Česká menšina v severních Čechách po Mnichovu, in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VI, č. 1, 1968, s. 37 - 75.

⁴⁹⁰ Schmidtová-Hartmannová, Eva: Zastírání a zlehčování faktů: konec židovské části obyvatelstva v českých zemích podle vybraných českých a západoněmeckých publikací. In: Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy. Praha 1993, s. 101-111. V pohraničí žijící Židé byli převážně obchodníci, lékaři, úředníci, průmyslníci v textilu a sklářství.

⁴⁹¹ DTV zavedl již v roce 1901 tzv. árijský paragraf. Henlein byl cvičitelem v DTV.

⁴⁹² Zimmermann, Volker: Pachatelé a přihlížející. Pronásledování židů v Sudetské župě. In: Terezínské studie a dokumenty 1999, s. 131.

⁴⁹³ Osterloh, J.: Nationalsozialistische Judendverfolgung..., c.d., s. 217.

armádou začaly být v okupovaném pohraničí uplatňovány říšské zákony. Od prvního dne tak byly realizovány programové body NSDAP, které za státního občana (Staatsbürger), považovaly jen příslušníka národa (Volksgenosse). Příslušníkem národa mohl být jen ten, kdo byl německé krve, bez ohledu na náboženské vyznání. S douškou, že „žádný Žid nemůže být příslušníkem národa“. Kdo nebyl státním občanem, mohl žít v Německu jen jako host a podléhal proto zákonodárství platném pro cizince.⁴⁹⁴

V prvním období okupace byli perzekvováni především tzv. Volljuden tedy čistokrevní Židé. Norimberské zákony, které byly zavedeny v sudetské župě 27. prosince 1938, rozeznávaly vedle nich tzv. Glaubjuden (ti, kteří se hlásili k židovskému náboženství) a Rassenjuden („rasoví“, „čistí“ Židé), či tzv. Geltungsjuden, tj. Židé podle norimberských zákonů, bez ohledu na vlastní deklarovanou národnost, či vyznání.⁴⁹⁵ Uvedené předpisy s sebou přinášely celou řadu omezení a zákazů, které komplikovaly běžný život a vytvářely podmínky k postupné izolaci židovského obyvatelstva. Přes uvedený „odliv“ Židů do vnitrozemí největší komunity zůstaly v Teplicích-Šanově, Trnovanech, Ústí nad Labem, Liberci a Jablonci nad Nisou.

Na řadě míst po zabrání území byly židovské firmy označeny nálepkami. „V židovských obchodech byly téměř všechny zásoby zabaveny gestapem. Velkoprodejce železa uprchlý do vnitrozemí dostal ujištění, že po návratu mu nic nehrozí. Když se vrátil, byl hned zatčen. V noci byl opět propuštěn, potom, co slíbil, že se vzdává veškerých zásob. Následně byl vyhoštěn.“⁴⁹⁶ V Mostě nefungoval ani jeden židovský konzum. „Zejí prázdnou a většina výkladních skříní nese dosud nadpis „Židovská svině“, uváděla situační zpráva.⁴⁹⁷ Dříve popisovaný bojkot zasáhl i židovské podnikatele. Proto se pokoušeli pomocí převodů „na oko“ na některého ze svých zaměstnanců zajistit další provoz živností. Vzápětí však bylo uplatněno nařízení o protiprávním fingovaném krytí židovských obchodů, které tuto činnost zarazilo. Rostl počet rozvodů v manželství s židovským partnerem/-kou. Docházelo i k prvním případům vyhánění a vyhošťování Židů do republiky. Např. výnosem z 15. října 1938 byli z Břeclavi vystěhováni zbývající obyvatelé židovského vyznání (v počtu asi sta osob). Do republiky byli propuštěni až na začátku listopadu. „Bez majetku a střechy nad

⁴⁹⁴ Malá, Irena: Český lid v boji proti fašismu, Praha 1975, s.240-241.

⁴⁹⁵ Kocourek, Ludomír: Židé v okupovaných severozápadních Čechách 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv.2, Ústí nad Labem 1998, s. 117-118.

⁴⁹⁶ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg., Nr. 10, s. A 15. 3.Bericht Dělo se tak i přesto, že okresní hejtmanové měli takovým činům zabránit. Uzavřeny měly být jen obchody, jejichž majitelé byli jen ti židé nebo Češi, kteří vystupovali obzvláště nenávislným způsobem proti SdP. Biman, S.: Vojenské obsazení...., c.d, s.121.

⁴⁹⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Rakovníku z 3.1.1939. č.j. 4 pres1938.

hlavou museli žít téměř měsíc v nelidských podmínkách u obcí Hrušky a Lanžhot.⁴⁹⁸ Vystěhování postihlo obdobně na 200 Židů z Moravského Krumlova, kteří byli dopraveni na demarkační čáru, kde se utábořili na polích nedaleko Moravské Nové Vsi a u Rajhradu.⁴⁹⁹ O tom, že vyhánění Židů před křišťálovou nocí nebylo výhradně záležitostí jižní Moravy, svědčila i diplomatická nota britské legace v Berlíně z 27. října 1938. Henlein, který byl jako říšský komisař pověřen situací vyšetřit, konstatoval, že se mu přes „veškeré“ úsilí nepodařilo nic konkrétního zjistit.⁵⁰⁰ Ti Židé, kteří v pohraničí zůstali, byli nuceni podepisovat prohlášení, že se zavazují v několika dnech opustit říšské území. Kromě pronásledování a vyhánění docházelo i k přímé internaci židovského obyvatelstva. Sloužily k tomu improvizované tábory v Mostě, Ostrově nad Ohří nebo v Olšových Vratech na Karlovarsku.⁵⁰¹

Všechna tato opatření měla přimět k odchodu i ty Židy, kteří doposud zůstávali. S tím souvisela i arizace a konfiskace jejich jmění. Zvláštní pozornost byla věnována zlatu a předmětům z drahých kovů. Místní „árijské“ německé obyvatelstvo participovalo na začínající arizaci, kdy získávalo do správy židovský majetek jako komisařští správci, nebo přímo jako tzv. treuhändři, rovněž v důsledku vyhánění obsazovalo uvolněný bytový fond. V první fázi vystupovali do popředí jako arizátoři německé bankovní a průmyslové komplexy, stát a města, teprve poté přišli na řadu místní Němci, ale také střední a drobní zájemci z Říše. Arizaci výrazně pomohl odchod Židů z pohraničí, její průběh tak postupoval snadněji než v tzv. „Altreichu“. Oproti Rakousku, kde měla divočejší průběh, probíhalo vše v „Sudetech“ v pevných kolejích.⁵⁰² Navíc definice židovského majetku byla formulována tak, aby mohla postihnout co největší rozsah vlastnictví, a to i nežidovského. Ustanovení komisařských správců proběhlo na základě Henleinova nařízení z 12. listopadu 1938, další nařízení z 19. ledna 1939 formulovalo dále funkci těchto správců.⁵⁰³ Navíc konfiskaci židovského jmění vydávalo vedení župy za reparace za „škody“ vzniklé německému obyvatelstvu v národnostním boji, protože Židé měli podporovat čs. vládu a tím vystupovat jako protivníci německé menšiny.⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ Daneš, Martin: Břeclav ve stínu hákového kříže, BP, FF MU, Brno 2007, s. 15.

⁴⁹⁹ AMZV, f. II. sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 22. 10. 1938.

⁵⁰⁰ Sládek, O.: Zločinná role..., c.d., s. 47.

⁵⁰¹ Kocourek, Ludomír: Osud Židů v Sudetské župě v obraze dochovaných pramenů. in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1997, s. 206.

⁵⁰² Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 6. Jg., Nr. 3., s. A 15.

⁵⁰³ Osterloh, Jörg: Pronásledovanie Židov a arizácia v říšskej župe Sudety. In: Nacionálno-socialistický systém vlády. Říšská župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko, eds. Monika Glettler, Ľubomír Lipták, Alena Míšková, Bratislava 2002, s. 162. Obsáhleji viz Osterloh, Jörg: Judenverfolgung und „Arisierung“ im Reichsgau Sudetenland, München 2006. Praha 2010.

⁵⁰⁴ Zimmermann, V.: Pachatelé..., c.d., s. 137-138.

Záminkou k zesílení perzekuce židovského obyvatelstva a snaze odstranit ho z Říše se stala křišťálová noc z 9. na 10. listopad 1938, nazvaná podle rozbitých oken a výkladních skříní. Podle situační zprávy SD došlo během doby od 1. do 11. listopadu 1938 k pokusu s konečnou platností pomocí zákonů a nařízení o vyloučení Židů ze všeho německého životního prostoru. „Skrze akce z 9. na 10. listopadu bylo prakticky uskutečněno úplné vyloučení Židů ze všech oblastí veřejného a soukromého života.“⁵⁰⁵

Ohlasu atentátu mladého židovského emigranta Grüzspana na německého diplomata von Ratha v Paříži využila organizace SS, SA a zejména její příslušníci v policejních složkách atentátu k zorganizování protižidovských pogromů v celé Říši a tím pádem i v pohraničí. Velkou roli sehrávala také říšská propaganda. Bezprostřední impuls dal ve svém projevu říšský ministr propagandy Goebbels. Následující křišťálová noc zahájila pogromistické tažení, které získalo konkrétní podobu v drancování židovských obchodů a obydlí. Často putovaly davy městem a provolávaly protižidovská hesla.⁵⁰⁶ Byly zapáleny synagogy v Mostě, Kadani, Teplicích, Lovosicích, Liberci, Falknově, Opavě, ale i dalších městech. Někde bylo zničeno „jen“ jejich vnitřní zařízení jako v Ústí nad Labem, či Úštěku. Pogromy v Sudetech byly značně rozsáhlé, již 9. listopadu 1938 byly v ulicích severočeských měst vidět nacistické bojůvky, k prvním pogromům došlo následujícího dne, na mnoha místech byly zaznamenány i později. „Vlna útoků na židovské obchody i byty a hlavně synagogy, která jako spontánní odvěta německého lidu za tento čin, která přešla celým Německem, zasáhla se značnou prudkostí i území obsazené. Také tu byly spáleny na některých místech synagogy a postup i jiných činitelů proti židům byl značně zosílen,“ tak popisovala situaci zpráva SD, která není objektivní v hodnocení útoků jako spontánní aktivity německého lidu z naznačených důvodů.⁵⁰⁷

V Pošumaví nebyly protižidovské akce vzhledem k malému počtu židovského obyvatelstva rozsáhlé, přesto byla vypálena synagoga v Rožmberku nad Vltavou.⁵⁰⁸ Na jižní Moravě byla zapálena synagoga ve Znojmě a poškozeny budovy židovské obce v Mikulově. Na základě některých hlášení o nejednoznačnosti antisemitských nálad mezi německým obyvatelstvem konstatoval Volker Zimmermann, že většina německých obyvatel se ničení nezúčastnila a

⁵⁰⁵ Meldungen aus dem Reich 1938-1945. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, ed. Heinz Boberach, 2. sv., 1938- 10. Nov. 1939, Herrsching 1984, s. 21-22.

⁵⁰⁶ Kmoníček, Josef: Příspěvek k dějinám Vrchlabska v letech 1938-1941. in: Odboj a revoluce, Zprávy VI/1, 1968, s.162.

⁵⁰⁷ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1532, sign. V84/47, Situační zprávy, č.j. 32.414 z 14.11.1938.

⁵⁰⁸ Moulis, Miloslav: Uloupená Šumava. K historii území připojeného v letech 1938-1945 k Bavorsku v letech 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, č. 7, Ústí nad Labem 2003, s. 97.

maximálně mu přihlížela.⁵⁰⁹ Informátor SoPaDe naproti tomu uvádí, že antisemitismus byl mezi dělníky v sudetské župě silněji rozšířen než v jiných částech Říše. Potvrzuje však, že počet těch, kteří se účastnili pogromu nebyl velký. „*Panující názor těchto dělníků je, Židé a Češi by měli být vyhnáni pryč, jejich majetek vyvlastněn, ale osobně na ně nechťeli sáhnout.*“⁵¹⁰ Samotní sudetoněmečtí pamětníci ve svých vzpomínkách účast na násilí vůči Židům zamlčovali, potlačovali a omlouvali politickou situací.⁵¹¹ Na pogromech v pohraničí se podíleli také ordneři. Sudetští Němci byli zastoupeni i v řadách SA i aparátu NSDAP, které na násilnostech participovaly.

V Teplicích byli Židé 10. listopadu 1938 odpoledne masově vyhnáni ze svých bytů a obchodů. Řadu z nich vytáhli SA-mani přímo z tramvají a autobusů. Ordneři zastavovali soukromá auta, do kterých nastupovali a odváželi židovské řidiče na nejbližší policejní stanici.⁵¹² Žatecké Židovky byly zahrnuty k uklízení všech místností okresního soudu. „*Jsou dvakrát denně voděni na procházku jen proto, aby mohlo býti na ně pliváno a mohli býti týráni.*“⁵¹³ V Postoloprtech ordneři před sebou hnali Židy a bili je holemi, nařídili jim jít v kleče a nutili je provolávat „*My jsme český židovský prasata*“.⁵¹⁴

Karlovarské protižidovské akce zahájily fanfáry Hitlerjugend.⁵¹⁵ Po „odtroubení“ sehnali Židy, muže a ženy dohromady před „Schützenhaus“ a nechali je tam hodiny stát. „*Přitom si počínali jako posedlí. Plivali na Židy a pronášeli oplzlé poznámky. Muži byli potom odtransportováni z Karlových Varů. Mnozí přišli do Dachau, Weidenau, kde nyní byl také zřízen koncentrační tábor. Většina politických vězňů byla z Dachau odvezena, aby uvolnila místa Židům.*“ Židovské ženy oddělili od mužů a vyvezli je na čs. demarkační čáru. Pohraniční stráž je vyhnala přes hranici do republiky. Nemohly si vzít nic víc než šaty, které měly na sobě.⁵¹⁶ Podle jiné zprávy bylo při demonstracích provoláváno rozvášněným davem a hlášeno z megafonů: „*Nieder mit den Juden*“ „*Heraus mit den Juden*“. Obecenstvo je bilo pěstmi, plivalo na ně a ženám trhalo vlasy. Ordneři vnikali i do soukromých bytů, přistižené Židy ihned zavřeli, naložili pak do vozů a odvezli do budovy policejního ředitelství, kde je uvěznil. „*Byli pak odvezeni do Falknova nad Ohří, kde jim člen oddílů SS prohlásil, že po*

⁵⁰⁹ Zimmermann, V.: Pachatelé..., c.d., s. 131.

⁵¹⁰ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), Jg. 6, Nr.1, s. A9.

⁵¹¹ Zimmermann, V.: Pachatelé..., c.d., s. 133-4.

⁵¹² Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), Jg. 5, Nr. 11, s. A 36.

⁵¹³ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Četnická stanice Milostín, okr. Rakovník, 10.11.1938, č.j. 578/dův.

⁵¹⁴ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, OkÚ v Kladně ze 14.listopadu 1938. č.j. 2541 přes./1.

⁵¹⁵ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), Jg. 6, Nr. 1, s. A 13. Zweiter Bericht. **Na zdejších pogromech se podíleli právě především mladí lidé.**

⁵¹⁶ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), Jg. 5, Nr. 11, s. A 36.

*událostech v Paříži mají právo zastřelit za jednoho Němce tisíc Židů, že však s nimi naloží mírněji, když podepíše prohlášení, že dobrovolně odchází z německého území a nikdy se již zpět nevrátí.*⁵¹⁷ Během křišťálové noci došlo k řadě zatčení. Většina uvězněných Židů byla transportována do koncentračního tábora v Dachau. Část z nich byla internována v improvizovaném koncentračním táboře v Sudetech. Tábor Espetov, kde nacisté drželi 300 vězňů, se nacházel v blízkosti Karlových Varů.⁵¹⁸ Vězni byli internováni v lágrech několik týdnů. Propuštění následovalo jen v těch případech, pokud se písemně zavázali k emigraci.⁵¹⁹ Zmíněné postupy se vyzkoušely už v případě burgenlandských Židů na jaře roku 1938.⁵²⁰ Těžkou zkušenost měl zmocněnec státního zastupitelství v Karlových Varech Lebr. *„Byl natolik ohrožován na svém životě kamením a shluky lidí, přesto že ho chránila ozbrojená četnická stráž nezbylo mu nic jiného než odjet do Prahy, kde se po příjezdu nervově zhroutil.*⁵²¹

Ve dnech křišťálové noci, představující vrchol nacistického teroru v prvních týdnech po připojení, se na několika místech protnuly osudy Židů a Čechů. I z verbálních projevů henleinovců, odvozovali někteří hraničáři, že těžký úděl židovského obyvatelstva bude v budoucnu přichystán i jim. **V Duchcově provedli ordneři pogrom na Čechy a Židy.** Předtím než byla akce zahájena, vypnuli proud v celém městě. Pět set členů FS pochodovalo městem a demonstrovalo za odchod Čechů a Židů. Podle jiné zprávy to byl dav o 300 osobách vedený místním starostou. Shluk obyvatelstva vedle protižidovských hesel, křičel, že všichni Češi musí do tří měsíců z Duchcova zmizet.⁵²² Vytloukali výkladní skříně, rozbíjeli firemní štíty a okenní skla neněmeckých obchodů. Zboží bylo z části rozkradeno a zničeno. Jen některé z již arizovaných firem řádění minulo. Majitelé poničených krámků však mohli požadovat náhradu, k čemuž byla zřízena zvláštní kancelář. Odškodnění se netýkalo neárijských vlastníků, ti museli odstranit poškození na svoje vlastní náklady. Češi, Židé byli bití, týráni a bráni do vazby. *„Antonína Nováka zedníka zachránila jedna německá rodina, která prohlásila, že v bytě již bydlí pouze Němci. Jinak se mi již demonstranti odbývali od*

⁵¹⁷ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Policejní ředitelství v Plzni č.j. 10.179/38pres.

⁵¹⁸ Podle Osterloha se jednalo nejspíše o vesnici Espenthor u Karlových Varů, neboť obec jménem Espetov neexistovala. Osterloh, Jörg: *Judenverfolgung und „Arisierung“ im Reichsgau Sudetenland*, München 2006, s. 224. Text v poznámce.

⁵¹⁹ Osterloh, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung...*, c.d., s. 219.

⁵²⁰ Osterloh, J.: *Nationalsozialistische Judenverfolgung...*, c.d., s. 227.

⁵²¹ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1532, sign. V84/47, Situační zprávy, č.j. 32.414 z 14.11.1938. (jiní ve vězení byli podezřelí ze špionáže)

⁵²² AMZV, f. V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, č.j. 31.261/38 z 19.11.1938. Obchodníku Šrettovi vytloukli 12 výkladních skříní, v restauraci Amerika vymlátili veškerá okna, hostinského Krajta přitom tak zranili, že jej museli ihned dopravit do nemocnice. Ve všech zdemolovaných obchodech rozebrali pak zboží a zásoby a všechno vydrancovali.

bytu a vyrazili dveře.“ Němci, kteří sloužili v čsl. armádě a kteří nastoupili při mobilizaci vojenskou službu, byli zatčeni.⁵²³ Při výtržnostech asistovala německá posádka a gestapo. Ničení českých obchodů bylo zdůvodňováno tím, že „Češi pracují se Židy společně proti Říši.“⁵²⁴

Jak konstatovala zpráva určená ministerstvu vnitra, pogrom na české obchody přispěl k rozhodnutí mnoha českých obyvatel odejít z pohraničí do vnitrozemí druhé republiky: „Sklíčenost Čechů a obava před dnešní noci mají za následek, že velká část českého obyvatelstva se připravuje k vystěhování do československého území.“⁵²⁵ V Duchcově se po dnech, kdy se konaly excesy proti Židům a Čechům, ustavily velké tlupy mladíků, jež byly ozbrojeny sekerami a které si vzaly za úkol poškozovat pozemky, domy a zahrady českých lidí. „Provolání „Pryč s Čechy“ byly na denním pořádku. „Nejdřív Židi, potom Češi.“ V nočních hodinách vyzývali Čechy, aby opustili do 24 hodin město a hrozili jim vězením.⁵²⁶ V následujících dnech se ustavily podobné likvidační tlupy také v Bílině, Jeníkově (Janneg), Mostu a Lomu u Mostu (Bruch). Během křišťálové noci se v Chomutově odehrály podobné manifestace. „Demonstranti vytloukli židovské a české obchody a do bytů Čechů byly házeny kameny.“⁵²⁷ Při protižidovských shromážděních ve Štětí se demonstrovalo i proti Čechům a byla pronášena hesla „Pryč se Židy a Čechy, v německé říši není pro ně místa.“⁵²⁸ Akce se zúčastnilo asi 600 osob.⁵²⁹

V noci z 11. na 12. listopad 1938 táhnul Hustopečemi 400 členný henleinovský dav a u každého obydlí Čechů provolával: „Was sind Tschechen? A odpovídal: Schweine!“⁵³⁰ V Holýšově a Stodě obcházeli „zástupy Němců“ za noci a ve večerních hodinách příbytky Čechů, kterým spílali. „Házejí bláto do okna, pruty švihají po oknech, čímž tyto neustále znepokojují a týrají.“⁵³¹ Z Teplic-Šenova uprchlo na začátku listopadu několik Čechů, které

⁵²³ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Výpověď Václava Chochola. Situační zpráva o poměrech v Duchcově.

⁵²⁴ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 11, s. A 36. Židovské synagogy byly zapáleny, nebo demolovány...tím trpělo též obyvatelstvo české národnosti, neboť bylo poukazováno na to, že Češi jsou a byli hojně ovlivňováni židy. NA Praha, f. PMV, 225-1043-4, č.j.3231 přes. z 28.listopadu 1938.

⁵²⁵ NA Praha, f. PMV, 225-1460, k. 1460, č.j. 2497/38 z 12.11.1938.

⁵²⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, č.j. 31.261/38 z 19.11.1938.

⁵²⁷ AMZV, f. V. sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, Četnická stanice Kutná Hora z 5.12.1938, č.j. 1438-11 dův./38.

⁵²⁸ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Velitelství četnického ředitelství Roudnice nad Labem 1564 dův. 1938. 15.11.1938.

⁵²⁹ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Okresní úřad v Roudnici nad Labem, 14.11.1938, č.j.1706pres.

⁵³⁰ Šípek, Z.: Mnichovská dohoda..., c.d., 163-4.

⁵³¹ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Domažlicích, č.j.2910/56pres. 21.11.1938.

po obsazení německé úřady poslaly do Lipska k zemědělským pracím. Původní transport čítal 500 mužů.⁵³²

Bilance křišťálové noci a následujících drancování, které se protáhly až do počátku nového roku obnášela 44 vypálených a zbořených synagog, 3 modliteben a 63 zdevastovaných židovských hřbitovů. Docházelo i k antisemitsky motivovaným vraždám.⁵³³

Vyhošťování Židů z pohraničí neskončilo. V některých obsazených obcích byli v sobotu 26. listopadu 1938 svoláni na obecní úřady a vyzváni, aby do 4 dnů se z Německa vystěhovali. „*Rovněž Čechům je některými občany, hlavně ordnery vyhrožováno, jakmile budou hotovi se židy přijdou na řadu Češi.*“⁵³⁴ Během jednání rady politické správy z Třeboně dal říšský komisař z Gmündu zřetelně najevo, že „*židé budou bez výjimky z obsazeného území vyháněni.*“⁵³⁵

Brzy byly přijaty další omezující normy. Nařízení o vyřazení Židů z hospodářského života z 12. prosince 1938 jim zakazovalo provozovat jakékoliv obchodní podniky nebo vykonávat řemeslo, a to i v místech, kde žili. Nakupovat měli pouze u arijských obchodníků. V obcích, kde bydlelo více Židů, měly být určeny zvláštní obchody výlučně pro ně. V praxi se tak nedělo. Jedinou povolenou živností zůstalo holičství a pohřbívání mrtvých, v obou případech pouze souvěrců. Vedoucí zaměstnanci židovského původu měli být propuštěni bez odstupného a dalšího zaopatření. V prosinci vyšlo také nařízení o přihlašování židovského majetku na sudetoněmeckých územích. I v běžném životě byla Židům činěna různá příkoří. V Kolečovicích na Rakovnicku jim v noci neznámí lidé ucpali komíny. Závady si museli vzápětí nechat odstranit, za což byl vybírán poplatek 12 říšských marek.⁵³⁶ Trutnovští Židé měli zakázáno jezdit po náměstí a museli přes město chodit pěšky.⁵³⁷ Jedna z dalších zpráv uváděla lapidárně, že Židé, pokud zůstali, byli stále šikanováni.⁵³⁸ Reakce místního německého obyvatelstva na perzekuci Židů vykazovaly obecně paralely se všeobecnými postoji obyvatelstva v Říši. Nemálo německých obyvatel perzekuční opatření schvalovalo. Pravověrní stoupeni NSDAP se dokonce zasazovali za označování Židů ze smíšených

⁵³² Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 11, s. A 14. Zweiter Bericht.

⁵³³ U Vejprtu byl 10. listopadu zabit Otto Ulmann. Kocourek, Ludomír: Židé v okupovaných severozápadních Čechách 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv.2, Ústí nad Labem 1998, s. 122.

⁵³⁴ NA Praha, f. PZÚ, k. 846, sign. 207-846-10, č.j. 1567 přes. z 5.12.1938.

⁵³⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, Služební hlášení z 3.12.1938 Přičemž čs. rada odpověděl, že „*republika je přijímat nebude.*“

⁵³⁶ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Rakovníku, 5.1.1939 č.j. 11 pres.

⁵³⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Policejní ředitelství v Českých Budějovicích, č.j. 31/1 přes. 5. ledna 1939.

⁵³⁸ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, Okresní úřad v Rakovníku, 3.2.1939, č.j. 169 pres.

manželství, aby se zamezilo jejich údajnému zvýhodňování.⁵³⁹ V roce 1941 byla pro Židy zavedena povinnost označovat se žlutou „židovskou hvězdou“. Posléze začaly transporty do nacistických koncentračních a vyhlazovacích táborů s plynovými komorami. Jen do Terezína bylo ze sudetské župy odtransportováno v letech 1941-1945 více než 600 Židů. Neunikla však ani většina těch, kteří se zachránili útekem do vnitrozemí v roce 1938 a tím se dostali dočasně z rukou nacistů.⁵⁴⁰

I.9. Těšínsko – území, obyvatelstvo, situace české, německé a židovské populace

Rok 1938 znamenal zahájení otevřené propagandistické kampaně za připojení československého Těšínska k polskému státu. Uvedenou snahu korunoval úspěch v ranních hodinách 1. října 1938, kdy Syrového vláda přijala noční polské ultimátum z 30. září 1938, požadující odstoupení většiny území, který Poláci označovali jako „Zaolzie“.⁵⁴¹

Jednalo se o celý politický okres Fryštát, téměř celý politický okres Český Těšín a několik obcí či jejich částí z politického okresu Frýdek. Zabírané území dosahovalo rozlohy asi 830 km² a polská vojska ho obsadila ve dnech 2. října (Český Těšín a okolí) a 4. až 11. října 1938 (další části oblasti). Složité rozhovory o definitivním stanovení nové hranice byly ukončeny podpisem delimitačního protokolu 23. listopadu 1938.⁵⁴² Ještě se však musely dořešit problémy na nejspornějším úseku v prostoru Morávky.⁵⁴³ Při obsazování docházelo na hranici téměř denně k přestřelkám a jiným násilným akcím polských bojůvkářů - jednalo se o dobrovolnické organizace, které byly vytvářeny za účelem podpory polské armády v případě vojenského konfliktu - Organizacja Bojowa a Legion Zaolzański. Rozsah incidentů si dokonce vyžádal posílení místního praporu Stráže obrany státu.⁵⁴⁴

Polská správa vytvořila ze soudních okresů Bohumín a Fryšták okres Frysztat. Bývalé soudní okresy Český Těšín a Jablunkov byly připojeny k okresu Cieszyn. Celé Těšínsko se stalo součástí Katovického vojvodství. Na zabraném území žilo podle sčítání v roce 1930 232 282

⁵³⁹ Zimmermann, V.: Sudetští Němci..., c.d., s. 330-331.

⁵⁴⁰ Baroš, Josef: Území a obyvatelstvo. In: Sudety pod hákovým křížem..., c.d., s. 82.

⁵⁴¹ Borák, M.: Těšínské Slezsko..., c.d., str. 83-136. Borák přehledně popisuje specifika Těšínského regionu už od vzniku ČSR. Je zde také uvedena literatura k mezinárodním souvislostem postupu polské strany.

⁵⁴² Pavelčíková, Nina: Následky mnichovské dohody pro ostravskou průmyslovou oblast, SISb, 67, 1969, č.1, s. 1-29. Srv. Borák, M.: Zábor Těšínska ..., c.d., s. 206-248; Borák, M.: Druhá fáze..., c.d., s. 51-94.

⁵⁴³ Poslední protokol o úpravě hranice byl tak podepsán 10. prosince 1938. Československu zůstalo asi 445 km² okleštěného okresu Frýdek

⁵⁴⁴ Protifašistický a národně..., c.d., 1.díl, 3.svazek, 4.sešit, Dokument č. 1105, s. 8-9. Srovnej zde částečný popis incidentů. Viz 1.díl, 3.svazek, 2.sešit, dokument č. 884, s. 55-6.

obyvatel, z nichž 123 459 se přihlásilo k Čechům, 76 303 k Polákům a 17 351 k Němcům.⁵⁴⁵ Mnozí obyvatelé, kteří se dříve prohlašovali za Čechy, se i z obav o majetky deklarovali za Poláky.⁵⁴⁶ V důsledku vysídlení a persekucí odešlo podle Mečislava Boráka přes 30 tisíc Čechů a asi 5 tisíc Němců. Šíma uvádí k 1.červenci 1939 19 560 uprchlíků z Těšínska (18 226 Čechů, 280 Němců, 428 Židů, 146 Poláků, 480 jiné národnosti).⁵⁴⁷ Evakovalo se i 3 515 státních zaměstnanců.⁵⁴⁸ Počet jejich rodinných příslušníků lze odhadnout asi na 7 500 lidí. Potvrzoval by se tak Borákův předpoklad ohledně počtu vyhnanců. Vypovězení Němci odešli ve velké většině přes Česko-Slovensko do Říše.

Perzekuce českého obyvatelstva po zabrání území Polskou republikou měla řadu forem. Po převzetí obcí došlo k rozpuštění dosavadních obecních zastupitelstev a řízení obcí převzali vládní komisaři. **Jediným úředním jazykem** se stala **polština**. Byly **uzavřeny všechny české školy a knihovny**. **Likvidace** postihla i **české spolky**. **Konání českých bohoslužeb** bylo **zakázáno**. Nastalo masové **propouštění** ze zaměstnání jak úředníků, tak dělníků v průmyslu a zemědělství.⁵⁴⁹ V průběhu října přišlo o místa více než 2 000 horníků (k 30. listopadu 1938 jich bylo na 1 700), kteří byli zpravidla následně vyhoštěni.⁵⁵⁰ Obdobný osud potkal i řadu zaměstnanců hutních podniků, např. z bohumínských drátoven bylo propuštěno do poloviny listopadu 234 Čechů.⁵⁵¹ Jen o něco lépe na tom byli místní Němci.⁵⁵²

Bezpochyby největší vliv na situaci Čechů žijících na Těšínsku mělo nucené vystěhovávání a vyhánění. Pro přinucení obyvatelstva k opuštění dosavadního domova bylo používáno různých forem nátlaku. Široká škála prostředků postupovala od prostého vyhrožování, přes přímé fyzické násilí na osobách a majetku až k různé formy vypovídání ve lhůtě 6, jindy 24 či 48 hodin.⁵⁵³ Vyhošťování probíhalo tak, že občané byli předvoláni na obecní nebo policejní úřady, kde jim byl dán ústní rozkaz k vystěhování. Stejným způsobem byli vypovídáni i zaměstnanci od správ závodů. „*Na místech jsou ponecháváni pouze odborníci a to jen do doby zapracování nových sil. Písemné potvrzení a vypovězení, resp. vyhošťovací dekret nebývá doručen.*“⁵⁵⁴ Užívala se i „metoda vyhrožování“, kdy české obyvatelstvo navštěvovala přímo v bytech polská finanční stráž, ale také polští policisté a vyzývali je k opuštění území

⁵⁴⁵ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 108. Dok. č. 10.

⁵⁴⁶ Borák, M.: Těšínské Slezsko..., c.d., s. 89. Srv. dále vysvětlení tohoto počtu Pavelčíková, Nina: Ostravská oblast v letech nacistické okupace (1938-1945), Opava 1990, s. 80 a 172.

⁵⁴⁷ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 107. Dok. č. 9.

⁵⁴⁸ Průcha, V.: Změny v sociální struktuře..., c.d., s. 3-10.

⁵⁴⁹ Borák, M.: Těšínské Slezsko..., c.d., str. 89.

⁵⁵⁰ Protifašistický a národně..., c.d., 1.díl, 3.svazek, 2.sešit, dokument č. 948, s. 137-8.

⁵⁵¹ Grobelný, A.: Sociální poměry..., c.d., s.285.

⁵⁵² Borák, M.: České Slezsko 1938-1945. in: Gawrecki, Dan a kol.: c.d., s. 382.

⁵⁵³ Žáček, R.: Zábor..., c.d., s. 222.

⁵⁵⁴ AMZV, f. II.sekce, k. 464, Okresní úřad ve Frýdku, č.j.724/17-I z 29.11.1939.

do 24 hodin pod pohrůzkou, že „*po uplynutí této lhůty nikdo vypovězeným neručí za bezpečnost života a majetku.*“ Polští bojůvkáři si počínali stejným způsobem. Po neuposlechnutí následovalo demolování bytů ručními granáty nebo vypálení. Akci vypovídání podporoval „Dziennik Polski“, který ve svých sloupcích uváděl jmenovitě lidi, které nazýval čechofily, kritizoval jejich činnost před zábořem a vyzýval je k urychlenému opuštění zabraného uzení.⁵⁵⁵

Ve dnech 21. a 22. prosince 1938 proběhly ve všech policejních stanicích na odstoupeném území soupisy osob české národnosti, které měly být vystěhovány do Československa. Podle dochovaných seznamů se to týkalo 3 866 osob. Jako důvody pro zařazení do registrů byly uváděny: „*zatvrzelá čechofilka, český agitátor, nepřítel polského národa, verboval děti do české školy, provokatér, apod.*“⁵⁵⁶ Zpráva policejního ředitelství v Moravské Ostravě popisovala, jak polské úřady různými postupy znesnadňovaly existenci českým lidem. „*To tím způsobem, že je jednak zbavují existence a existenčních možností, jednak hromadně jsou jim doručovány propustky do Moravské Ostravy bez práva návratu do Polska. Týž osud postihl také mnoho osob německé národnosti.*“⁵⁵⁷ Přestože Těšínské Slezsko bylo nejmenším odstoupeným územím, podíl uprchlíků z něj byl druhý největší, což svědčí o silném tlaku vyvíjeném na nepolské obyvatelstvo žijící v této oblasti.⁵⁵⁸ Denní průměr vyhnanců činil 200 - 300 osob. Na Ostravsku nastala v důsledku toho velká bytová nouze a také další obtíže spojené s přechodným ubytováním a stravováním.⁵⁵⁹ Častou záminkou pro vypovídání celých skupin obyvatelstva z Těšínska byla odvěta za protipolské akce českých bojůvek v obsazeném území, které byly reakcí na podobné akce polských bojůvek zaměřených protičesky.

Hrozivý příklad týrání se odehrál v okupovaném Petřvaldě, kde polská jízdní policie ztloukla několik občanů. „*V Petřvaldě se shromáždilo několik tisíc osob československé národnosti, které očekávaly příjezd delimitační komise. Jakmile se počaly shromažďovat, vyšlo..5 polských pohraničních strážníků s několika vlčáky. Vyzvali shromážděné občanstvo, aby vyklidilo silnici. Občané poslechli. Asi za půl hodiny přijelo 40 mužů polské jízdní policie, kteří bezohledně a zcela bezdůvodně vjeli s koňmi do shromážděného davu a začali tlouci surově a nemilosrdně obušky. Nato pustili z řemenů psy mezi lidi, takže celá řada občanů byla psy pokousána a ještě obušky do bezvědomí zbity. Jednu ženu smýkal policista za vlasy po*

---

⁵⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁵⁶ Grobelný, A.: Sociální poměry...., c.d., s. 281.

⁵⁵⁷ Protifašistický a národně..., c.d., 1.díl, 3. svazek, 3. sešit, dokument č. 981, s. 32.

⁵⁵⁸ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 21.

⁵⁵⁹ Homan, A.: Moravská Ostrava...., c.d., s. s. 221-239.

zemi a nechal ji v bezvědomí ležet na silnici. Poté přišla četa vojáků, která zaujala proti davu palebné postavení. Teprve potom se dav rozešel.“⁵⁶⁰

Proti útisku a vyhošťování českých obyvatel intervenovaly československé úřady u polského vyslanectví v Praze, činnost v tomto směru vyvíjelo i čs. zastoupení ve Varšavě. Proti postupu polské policie protestovala také diplomatická nóta odeslaná v listopadu polskému ministerstvu zahraničí.⁵⁶¹ O výsledcích akce referovala zpráva ministerstva spravedlnosti: „*Při diplomatických zákrocích zpravidla Poláci zpočátku slibovali věc vyšetřit, vymlouvající se, že jim o příčině naší stížnosti není nic známo. Skutečně nastalo pak určité zeslabení útisku, avšak když došlo k násilným činům českých lidí, na druhé straně prohlásili Poláci otevřeně, že odvetou za to vyhošťují naše lidi.*“⁵⁶² Akce českých bojůvkářů, z nichž někteří vystupovali pod jménem odbojové organizace tzv. Slezský odboj,⁵⁶³ začala československá vláda od ledna 1939 rozhodněji potlačovat, což se projevilo i ve snížení počtu vyháněných nepolských obyvatel.⁵⁶⁴

Tento trend potvrzovala relace československé subkomise pro Těšínsko z března 1939. „*Jinak zdá se, že od posledních dnů měsíce ledna dochází na česko-polském pohraničí k určitému uklidnění, ježto nejsou hlášeny nové incidenty a vypovídání též již přestalo, takže počet uprchlíků z Těšínska se denně zmenšuje.*“ Počet uprchlíků za únor 1939 činil 4 159 osob, přičemž většina z nich měla opustit území dobrovolně.⁵⁶⁵

Hlavní důvody pro zastavení vyhošťování měly spočívat v hospodářských potížích v odstoupené oblasti (nedostatek kupní síly a rovněž chybějící adekvátní náhrada za uprchlé obyvatelstvo v dělnických zaměstnaneckých kategoriích). Tato argumentace tak potvrzuje, že není možné chápat vyhánění Čechů jenom jako odvetu za činnost různých

⁵⁶⁰ Protifašistický a národně..., c.d., 1.díl, 3. svazek, 2. sešit, dokument č. 884, s. 55-6. Jeden z Čechů, který se informoval na dobu otevření české školy, byl zatčen a zbit obuškem. Následně mu bylo nařízeno, aby se vystěhoval i se svojí rodinou. „Od bití má odřeninu na levé straně čela a na zádech a rukou krvavé podlitiny. Následkem ztýrání byl upoután 3 dny na lůžko.“

⁵⁶¹ Tamtéž.

⁵⁶² NA Praha, f. MV-dod., k. 29, sign. D 405b, č.j. 184113/VI-4/38. 28.1.1938.

⁵⁶³ Tzv. Slezský odboj nepředstavovala koordinovaná centrálně vedená organizace, nýbrž se jednalo o jednotlivé skupiny provádějící různé diverzní akce v polském záboru. České bojůvky uskutečňovaly své akce velmi často s podporou policejních a vojenských míst a s tichou podporou úřadů. K těmto osobám patřili např. policejní inspektor Březina, policejní rada Zwieb. Srv. Něnička, L.: Důsledky..., c.d., s. 55. Borák, Mečislav: Neznámé dokumenty k činnosti tzv. Slezského odboje. in: Slezský sborník, 96, 1998, č.3, s.297-308.

⁵⁶⁴ Dále viz.: Borák, Mečislav: Druhá fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem na Těšínsku v listopadu 1938 (výběr dokumentů), ČsSIZM, B-49, 2000, č.1, s. 51-94.

⁵⁶⁵ Protifašistický a národně..., c.d., 1.díl, 3.svazek 3.sešit, dokument. 1777, s. 98-100. Zpráva potvrzuje, že vyhánění Čechů probíhalo v masové míře po období čtyř měsíců od října 1938 po leden roku 1939. Denní průměr uprchlíků činil v únoru 40 osob. Srv. novinovou zprávu z února: „*V tomto měsíci již příliv uprchlíků z Těšínska polevuje a přicházejí jen jednotlivě. Přestalo však přijímání nových horníků uprchlíků, neboť stav horníků byl již doplněn na plný počet. Další bude moci přijmout až po zvýšení uhelné těžby. Na Ostravsku je velká bytová nouze, ježto se tu ubytovalo mnoho tisíc uprchlíků z postoupeného území. Počet uprchlíků v Moravské Ostravě dosáhl 19.500.*“ Lidové noviny, 13.2.1939, s. 3. Uprchlíci na Ostravsku.

bojůvek. Jak bylo již uvedeno výše, všechna opatření, která byla zavedena na obsazeném Těšínsku, měla jediný cíl - eliminovat všechno české, uvolnit pracovní místa pro polské obyvatelstvo a přispět k „navrácení“ polského charakteru tohoto regionu. České obyvatelstvo se mělo buď vystěhovat, nebo popолštit. Jedním z konkrétních projevů byla vyhláška z 10. října 1938 o „*potřebě upravit emigraci osob české národnosti*“, jejímž cílem bylo uvolnění prostoru pro polské navrátilce. České obyvatele vyzývala k vystěhování v termínu do 1. listopadu 1938. Právo na získání polského občanství měly mít dle dekretu prezidenta Polské republiky pouze ty osoby nepolského původu, které měly domovské právo v některé obci na Těšínsku nepřetržitě od 1. listopadu 1918 (tzn. získali ho do tohoto data) a příslušeli tam k 20. říjnu 1938. Polské orgány a úřady v obsazeném území však vyhošťovaly a to i české obyvatelstvo usedlé a příslušné na toto území před 1. listopadem 1918. Probíhaly také změny za účelem proměny majetkové struktury. Hospodářská rada přidělovala ihned do každého závodu vojenského velitele a komisaře - školeného odborníka. Všechny tyto zásahy měly zajistit, co nejrychlejší začlenění Těšínska do polské politické a ekonomické sféry. Perzekuce nezasáhla jen Čechy, dotýkala se i Židů. „*Z Těšínska jsou vypuzováni nejen Češi, nýbrž také Šlonzáci a Židé*“, uváděla policejní zpráva z listopadu 1938.⁵⁶⁶ Židům na okupovaném Těšínsku bylo odpíráno osvědčení o polském státním občanství, byli zapisováni jako cizinci a poté zpravidla vyhoštěni. Podle dekretu polského prezidenta z 19. října 1938 bylo podmínkou k udělení osvědčení o polském státním občanství přihlášení se k polské národnosti. Také mnozí Němci z obsazeného Těšínska pracující v Moravské Ostravě žádali o povolení pobytu v republice. Mezi německými uprchlíky byli i penzisté tedy bývalí čs. zaměstnanci, kterým Polsko odmítlo vyplácet důchody. Bylo jim upíráno polské občanství a přistupovalo se k nim jako k nežádoucím. Policejní orgány republiky se snažily jejich přílivu bránit, ale s ohledem na poměr republiky k Říši musely tento přístup přehodnotit.

Činnost polských úřadů vyvolávala nelibost českého obyvatelstva ve druhé republice. Tlak na reciproční vypovídání osob z neobsazené části Těšínska se uplatnil pouze zčásti. „*Vzhledem k náladě v určité části obyvatelstva, jsem přistoupil začátkem listopadu k vypovídání polských státních příslušníků*“, uvedl v hlášení ostravský policejní ředitel a pokračoval, „*toto vypovídání bylo prováděno přísně a nestranně a pouze z důležitých důvodů byly poskytovány lhůty k vystěhování*“. ⁵⁶⁷ Vyhošťování polských státních příslušníků se stalo jedním z bodů protestní nóty, kterou podala polská vláda čs. ministerstvu zahraničí 21. prosince 1938. Z jmenovaného obvodu bylo vypovězeno 1640 polských občanů, vesměs židovského původu

⁵⁶⁶ AMZV, f. II.sekce, k. 464, č.j. 3123 z 3.11.1938.

⁵⁶⁷ AMZV, f. II.sekce, k. 464, č.j. 19423 z 3.2.1939.

s dostatečnou lhůtou k vystěhování. Do 13. prosince 1938 odešlo „jen“ 500 Poláků. Zemský úřad v Brně uvažoval o vypovězení dalších 3230 Poláků. Zmíněné vyhošťovací akce byly prezentovány jako odvetná opatření a jejich hlavní smysl spočíval v uvolnění míst pro české obyvatelstvo.⁵⁶⁸ Vyhošťovat cizince navrhoval i místní ostravský tisk, mělo se jednat až o 8 000 cizinců žijících v Moravské Ostravě.⁵⁶⁹

Okupace zbytku českých zemí přispěla k dalšímu zmírnění protičeského kursu. Podílela se na tom také napjatá mezinárodní situace. Po zářijovém přepadu Polska Německem se Těšínsko stalo součástí vládního obvodu Katovice říšské provincie Slezsko.⁵⁷⁰

I.10. Situace Čechů na Slovensku a Podkarpatské Rusi v období druhé republiky

Není cílem práce zabývat se detailně situací, jakož i migrací českého obyvatelstva ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Navíc v případě Slovenska k této otázce existuje bohatá literatura.⁵⁷¹

Podle sčítání lidu provedeného v roce 1930 žilo na Slovensku 120 926 Čechů.⁵⁷² K 31. prosinci 1938, kdy se uskutečnilo sčítání zjednodušeným způsobem, bylo na území Slovenska zmenšeného o oblasti postoupené Maďarsku po vídeňské arbitráži zaznamenáno 77 488 Čechů.⁵⁷³ Česká menšina netvořila kompaktní osídlení a měla specifickou neúplnou sociální strukturu, neboť mezi ní převládala inteligence a vojsko. Po Mnichovu slovenský politický život postupně ovládla Hlinkova slovenská ľudová strana, která po převzetí moci likvidovala demokratický systém a položila základy autoritativního režimu. Propaganda luďáků

⁵⁶⁸ Žáček, R.: Zábor..., c.d., s. 222. Připravovala se také dohoda o optaci. 12. února 1939 schválila její návrh ministerská rada. Její definitivní text se musel teprve vyjednat. Pro rychlý spád událostí k tomu již nedošlo. Vůbec možnost optování pro Česko-Slovensko byla shledávána za nevhodnou s ohledem na opouštění národních pozic na Těšínsku. Pavelčíková, N.: Ostravská oblast..., c.d., s. 79.

⁵⁶⁹ Něnička uvádí jiná čísla. Z obvodu policejního ředitelství v Moravské Ostravě mělo být vyhoštěno 1600 cizinců, z toho 400 polských státních příslušníků. Něnička, L.: Důsledky..., c.d., s. 59-60.

⁵⁷⁰ Borák, M.: České Slezsko..., c.d., s. 373.

⁵⁷¹ Bystrický, Valerián: Vystěhovanie českých štátnych zamestnancov ze Slovenska v rokoch 1938-1939, Historický časopis 45, 1997, č. 4, s. 596-611; Rychlík, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. I. díl. Česko-slovenské vztahy 1914-1945, Bratislava 1997; Rychlík, Jan: České obyvatelstvo na Slovensku v letech 1938-1945, Slovanské historické studie, 17, 1990, s. 173-185; Rychlík, Jan: K otázce postavení českého obyvatelstva na Slovensku v letech 1938-1945, Historický časopis, 37, 3, 1989, s. 403-424; Čulen, Karol: Češi a Slováci v štátnych službách ČSR, Bratislava 1944; Šišler, Stanislav: Odchod českých státních zaměstnanců ze Slovenska v letech 1938-1945, Český lid 76, 1989, č. 4, s. 231-238.

⁵⁷² Na základě rozboru A. Boháče, který zohlednil domovskou příslušnost a místo narození obyvatel, neboť sčítání obyvatel logicky zohledňovalo čs. národnost. Boháč, A.: Češi na Slovensku, Statistický obzor, 16, 1935, s. 183-190. cit. dle Šišler, Stanislav: Odchod českých státních zaměstnanců ze Slovenska v letech 1938-1945, Český lid 76, 1989, č. 4, s. 231-238. Podle Šímovy statistiky žilo v roce 1930 na území připojeném k Maďarsku a to včetně Podkarpatské Rusi 51 835 Čechů. Na Slovensku v rozsahu z konce roku 1938 potom 86 538 Čechů. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 108.

⁵⁷³ Jiné údaje uvádí cifru 93 143 osob. K rozdílu a významu těchto statistik srv. Rychlík, Jan: Češi..., c.d., s. 9, 192.

směřovala proti všemu českému, proti ideji československého státu i proti její praxi. HSLS využila toho, že idea čechoslovakismu nezohledňovala svébytnost slovenského národa a také toho, že Slovensku v důsledku nedostatku vlastních sil museli zpočátku existence v republice pomoci odborníci a inteligence z řad českých pracovníků. Tato podpora byla však příliš silná a nebyl brán zřetel na dorůstání nové slovenské inteligence v průběhu třicátých let, která mohla obsadit řadu pracovních míst.

Slovensko se proto mělo zbavit českého podílu a vlivu ve všech sférách společenského, hospodářského a kulturního života. Byla k tomu využívána různá propagandistická hesla jako „*Slovensko Slováckům*“, „*Češi peši do Prahy*“, „*Čech do mecha a mech do Dunaja*“ apod.⁵⁷⁴ Olej do ohně přilévalo i slovenské vysílání vídeňského rozhlasu, kde byly uváděny zahrocené relace proti zaměstnancům z Čech, především četnictvu a finanční stráži. V jedné z nich byla šířena nepodložená informace o nenávisti slovenského obyvatelstva vůči velké většině českého četnictva a učitelstva, která zapůsobila „*neblaze*“ právě na tyto skupiny obyvatelstva.⁵⁷⁵ Přístup lidí k českým státním zaměstnancům měl formu tlaku vedoucího k odchodu do českých zemí. Čeští státní zaměstnanci byli předčasně penzionováni, posíláni na zdravotní dovolenou nebo nuceni k podávání žádostí o přeložení do českých zemí. Byly zhoršovány jejich pracovní i životní podmínky. Jejich odchod měl umožnit zisk zaměstnání pro stoupence HSLS a prostřednictvím nich také ovládnout státní správu, armádu, bezpečnostní aparát a tím fakticky vyřadit mocenské páky ústřední vlády na Slovensku a oslabit její vliv.

Na mnohých místech vznikaly tzv. národní výbory, které za pomoci Hlinkových gard vyháněli Čechy a Židy ze Slovenska. Docházelo i k protičeským shromážděním. 3. a 4. listopadu 1938 proběhly v Bratislavě demonstrace studující mládeže, při nichž byla pronášena ostrá slova na adresu Čechů, Maďarů a Židů.⁵⁷⁶ Již předtím bylo odevzdáno memorandum funkcionářů studentských spolků ministru školství M. Černákovi, ve kterém nastolili starší požadavek propuštění českých profesorů, kteří neměli kladný poměr ke slovenským věcem. Protičeské projevy nebyly pouze bratislavskou záležitostí. Jejich intenzita dosahovala v různých oblastech rozdílné úrovně. Reakce ze strany české společnosti byly někdy neadekvátní a místní konflikty se představovaly jako rozhodující směr vlády.⁵⁷⁷ Realitou vypadala tak, že na českou společnost působil odchod Čechů ze Slovenska velmi nepříznivě a

⁵⁷⁴ V kruzích HSLS se uvažovalo o různých opatřeních mj. revizi pozemkové reformy na úkor českých statkářů a kolonistů a o případném propuštění částí pracovníků zaměstnaných v soukromém sektoru. Rychlík, J.: K otázce..., c.d., s. 404

⁵⁷⁵ AMZV, f. II. sekce, k. 462, sl. III. řada, č.j. 166.516 z 24.11.1938.

⁵⁷⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 462, sl. III. řada, č.j. 30402 z 14.11.1938.

⁵⁷⁷ Bystrický, V.: Odchod..., c.d., s. 603.

vzájemný česko-slovenský vztah se prudce zhoršoval.⁵⁷⁸ Návrat českých lidí a především veřejných zaměstnanců se přirovnával k překotné výpovědi a nedocení jejich služeb pro „slovenské bratry.“⁵⁷⁹ Soudobý autor čs. zeměpisu předpokládal, že Slovensko již opustilo nebo brzy opustí dohromady asi 130 000 lidí. Tedy všichni Češi. Tento předpoklad byl jistě nadsazený, neboť řada lidí se ve zdejší prostředí asimilovala a navíc mnoho z nich luďáci potřebovali.

Během pomnichovské republiky byla opatření slovenské vlády zaměřena především proti českým státním zaměstnancům a jen částečně se dotýkaly osob ve svobodných povoláních. 26. listopadu 1938 vydala slovenská vláda nařízení, kterým dala ústřední vládě k dispozici státní zaměstnance české národnosti, kteří měli působiště ve všech odstoupených územích a neměli domovskou příslušnost na zbylém území Slovenska.⁵⁸⁰ Ústřední vláda tento závazek odmítla. Přes delší peripetie a za souhlas Bratislavy se zmocňovacím zákonem se Beranův kabinet zavázal převzít 9 000 českých státních zaměstnanců ze Slovenska a to především v nedefinitivním služebním poměru.⁵⁸¹ Dohoda se netýkala vojáků a realizovala se vládním nařízením č. 382/38 z 23. prosince 1938. Provádění výnosu mělo nedostatky v tom směru, že bratislavská vláda zařadila do dispozičních seznamů převážně st. zaměstnance v trvalém služebním poměru.

Po vyhlášení samostatného Slovenského státu se tamější vláda již necítila touto dohodou vázána a 18. března 1939 přijala usnesení o propuštění všech českých zaměstnanců i zaměstnankyň státních úřadů, ústavů a podniků s odůvodněním, že „nemají slovenskou státní příslušnost.“ Ti byli povinni vystěhovat se včetně svých rodinných příslušníků. Zároveň se připouštěly různé výjimky např. v případech, kdy zaměstnanec měl za manželku Slovenku apod. Protektorátní vláda se pokusila uvedené nařízení zmírnit přímým jednáním se slovenskou vládou, která určitý počet českých státních zaměstnanců (především odborníků) potřebovala i v samostatném státě. Během květnových jednání vyšlo najevo, že na Slovensku již nebyli ti čeští státní zaměstnanci, kteří byli dáni slovenskou vládou k dispozici do 31. prosince 1938. Na závěr jednání byla podepsána dohoda o podmínkách dočasného ponechání

⁵⁷⁸ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Velké dějiny..., c.d., s. 108.

⁵⁷⁹ Matoušek, Karel: Zeměpis druhé republiky, Praha 1939, s. 37-38.

⁵⁸⁰ Způsob realizace nařízení, dokazoval, že nešlo jen zaměstnance z okupovaného území, ale o odsun přesně neučené části českých státních zaměstnanců. Nařízení z 26. listopadu 1938 nebylo první snahou o propuštění některých českých státních zaměstnanců. Již v říjnu byli poslání na dovolenou vyšší četnickí důstojníci a to nově jmenovaným velitelem Zemského četnického velitelství v Bratislavě T. Ištókem, který současně podal návrhy na další snížení počtu důstojníků. Propuštěno mělo být 2000 českých četníků a 42 četnických důstojníků. Rychlík, J.: K otázce..., c.d, s. 407.

⁵⁸¹ Měly být odsunuty také osoby, které neovládaly slovenský jazyk, či ty vůči, kterým měla slovenská vláda výhrady.

některých českých státních zaměstnanců ve službách Slovenského státu. Slovenská vláda mohla tyto pracovníky propustit nejdříve k 30. červnu 1939 a později jen k 30. červnu každého následujícího roku. Z úmluvy byli vyloučeni všichni čeští st. zaměstnanci, kteří byli po vzniku Slovenského státu ponecháni ve slovenských státních službách a v důsledku toho složili přísahu témuž státu. Úmluvu provázela v realizaci řada komplikací, které již popsala literatura, a proto není nutné je znovu charakterizovat.⁵⁸² Pro naši situaci je důležité uvést, že většina českých státních zaměstnanců odešla do 30. června 1939. Do té doby bylo propuštěno 17 763 z 20 745 českých státních zaměstnanců, kteří působili na území pozdějšího Slovenského státu. Předpokládalo se, že spolu s jejich rodinnými příslušníky se jednalo o sumu 50 000 osob.⁵⁸³ K 31. říjnu 1943 působil na Slovensku 1174 českých st. zaměstnanců a po skončení války jich zůstalo 542. Jejich odchod neprobíhal bezproblémově. Někteří byli oloupeni Hlinkovými gardami, které prováděly pohraniční službu. 16. března 1939 vysvlékly a okradly na nádraží v Žilině vojenský transport, odeslaný do Čech.⁵⁸⁴

Co se týče pracovníků v soukromém sektoru (zaměstnanci různých obchodních společností, příslušníci svobodných povolání, živnostníci, různé námezdní síly) tak i ti byli na počátku éry slovenského státu na mnohých místech vyhošťováni a pocítili na sobě teror a násilnosti ze strany Hlinkových gard. Avšak na jejich stranu se postavil německý okupační režim, který se obával nárůstu pauperizovaných Čechů v protektorátu a vystěhovávání přestalo. Celkově setrvalo na Slovensku během války přibližně 30 000 Čechů v různých povoláních.⁵⁸⁵

Složitě vyhlížela i situace českých kolonistů na území jižního Slovenska odstoupeném Maďarsku, kde byli pronásledováni orgány maďarské správy. V obci Velký Meder vyhledávali maďarští důstojníci Čechy a Slováky, které tělesně týrali. Ve Starej Ďale byli spoutáni čs. četníci a nakonec ztlučeni. Podle situační zprávy se tímto postupem „*hledělo dosáhnout toho*“, aby obyvatelé čs. národnosti opustili v odstoupeném území svůj majetek.⁵⁸⁶

Na základě statistiky odtud uprchlo přibližně 2 000 Čechů s hodnotou majetku kolem 250 mil. Kč.⁵⁸⁷ Kolonisté z jižního Slovenska utíkali na území zbytkového Slovenska. V luďáckých

⁵⁸² Tou bylo především obejití německé strany při uzavření dohody. Proto byla podepsaná nová slovensko-německá dohoda, která akceptovala podmínky předcházející smlouvy. Bystrický, V.: Odsun..., c.d., s. 610.

⁵⁸³ Šisler, S.: Odchod..., c.d., s. 233-234. Během druhé republiky odešlo ze Slovenska úředně evidovaných 9000 státních zaměstnanců a mimoto minimálně dalších 228 zaměstnanců propuštěných před uzavřením uvedené dohody. Dále také čeští kolonisté z jižního Slovenska a osoby, které odešly samy v důsledku protičeských nálad. Bystrický, V.: Odsun..., c.d., s. 609.

⁵⁸⁴ Moulis, M.: Přesuny obyvatelstva..., c.d., s. 94-95.

⁵⁸⁵ Rychlík, J.: K otázce..., c.d., s. 412 - 413.

⁵⁸⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 462, sl. III. řada, č.j.183988 z 8.11.1938.

⁵⁸⁷ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 240-245.

kruzích se objevily snahy o jejich okamžité vystěhování do českých zemí, které nebyly nakonec realizovány.⁵⁸⁸

Odsun státních zaměstnanců ze Slovenska realizovala Státní stěhovací komise, která byla součástí širší akce zaměřené na přestěhování zaměstnanců z odstoupeného území – Státní akce stěhovací. Po vzniku Slovenského státu byla zřízena protektorátním ministerstvem vnitra evakuační komise v čele s mjr. četnictva Jaroslavem Jindrou, která zajišťovala odsun zaměstnanců ministerstva vnitra do protektorátu. Státní stěhovací komise, kterou vedl Ludvík Špacír, zastupovala zaměstnance z ostatních resortů.⁵⁸⁹

Ke statistickému vyjádření počtu uprchlíků ze Slovenska lze použít evidenci provedenou Šíma s tou komplikací, že neodděluje území Podkarpatské Rusi od obsazeného jižního Slovenska. Z Maďarska včetně Podkarpatské Rusi uprchlo 11 625 lidí, ze Slovenska (bez odtrženého pohraničí) pak 8228 osob.⁵⁹⁰ Pro specifikaci sumy převzatých státních zaměstnanců existuje několik vyjádření. Úhrn z doby protektorátu uvádí, že ze Slovenska bylo převzato do konce roku 1941 19 458 státních zaměstnanců. Dále bylo přemístěno 20 897 vojáků ze všech odstoupených území včetně těch, kteří již měli dříve bydliště na území protektorátu.⁵⁹¹ Souhrnně se odhaduje, že za období po roce 1938 se muselo ze Slovenska vystěhovat okolo 62 až 63 000 osob české státní příslušnosti.

Přirostřovala se také situace v nejvýchodnějším cípu státu na Podkarpatské Rusi.⁵⁹² Při sčítání obyvatelstva bylo na zdejší území evidováno 725 357 obyvatel, z nichž se 35 157 osob přihlásilo k čs. národnosti. Nejvýchodnější část republiky byla konfesijně a národnostně bohatým regionem. V pomnichovském vývoji narůstal nacionalismus i na zdejší území a prohlubovaly se odstředivé tendence vůči pražskému centru. Po pohlcení „země Nikoly Šuhaje“ usilovalo především Maďarsko, které by jejím obsazením získalo společnou hranici s Polskem. Oba státy proto vysílaly na čs. území různé bojůvky, které se pokoušely destabilizovat situaci v regionu.⁵⁹³ Navíc Maďarsko podporovalo protičeské výpady, které se zde v důsledku posílení nacionalismu objevily. Letecky byly rozhazovány letáky, prostřednictvím kterých se štválo proti Čechům a vyzývalo k připojení k Maďarsku. Podle hlášení Zemského úřadu v Užhorodě se mezi rusínským obyvatelstvem šířila „podzemní“ propaganda pro Maďarsko. „*Agitovalo se, aby se již neotálelo a se sekerami vystoupilo proti*

⁵⁸⁸ Bystrický, V.: Odchod..., c.d., s. 604.

⁵⁸⁹ Rychlík, J.: K otázce..., c.d., s.408.

⁵⁹⁰ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 21.

⁵⁹¹ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, II. Jahrgang, Prag 1942, s. 291.

⁵⁹² Švorc, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1945, Praha 2007.

⁵⁹³ Řada čs. vojáků a členů SOS zde hrdinně bránili čs. hranice. Borák, Mečislav: Obrana Podkarpatské Rusi. In: Česko-slovenská historická ročenka 1997. MU Brno, 1997, s. 170.

úřednictvu a to bylo krátkou cestou vyhnáno z Chustu.“ Na konci října chodilo ve Svalavě několik rusínských mladíků po židovských obchodech a nutili jejich majitele k odstranění českých nápisů. Dokonce napadali české a židovské chodce na ulici, hrozili jim násilím a vyháněli je pryč. Mezi Židy vypukla panika a české obyvatelstvo nevycházelo na ulici.⁵⁹⁴

O týden starší zpráva již uváděla, že stoupenci ministerského předsedy Andreje Bródyho a Štefana Fencika vystupovali proti českým úředníkům. Úsilí těchto maďarónských kruhů o připojení Podkarpatské Rusi k Maďarsku vyvolávalo neklid. Řada českých státních zaměstnanců se obávala o práci, neboť domácí rusínské obyvatelstvo požadovalo uplatnění vlastních lidí na jejich místech. Vláda Podkarpatské Rusi vydala, v reakci na tyto nálady a také díky přílivu uprchlíků z území připojených k Maďarsku, některým českým st. zaměstnancům dekrety, jimiž je poslala na mimořádnou dovolenou a dala je k dispozici ústřední vládě v Praze.⁵⁹⁵ Další protičeské protesty byly spjaty se jmenováním gen. Lva Prchalý ministrem vnitra autonomní vlády v lednu 1939. Při shromáždění v Chustu, kde promluvil bratr ministra Revaye, bylo provoláváno „*nechceme Čechy*“. Poté demonstranti vnikli do vládních budov a strhli úřední návěští. Dav také ohrožoval čs. četníky a vojsko.⁵⁹⁶ V Jasíně se konala 19. ledna 1939 manifestace, jíž se zúčastnilo na 1 000 osob. Společným jmenovatelem projevů několika řečníků se stal odpor proti jmenování „*cizince ministrem vlády Karpatské Ukrajiny*“. Objevily se i demagogické formulace o útlaku českého úřednictva. „*Češi mohli odejet ze Slovenska vlakem, my je poženeme pešky a nebudou si moci vzít, ani to co jim patří.*“⁵⁹⁷ Při pochodu kolem pošt, úřadů a četnické stanice dav provolával: „*Hanba Čechům, fuj.*“ Především na popud vedoucích byly pronášeny různé další nadávky: „*Pryč se zloději, dejte nám zbraně, četnictvo do našich rukou, dělejme to jako Slováci.*“ Podle souhrnné situační zprávy bylo české úřednictvo a obyvatelstvo tímto chováním rozhořčeno a mnohdy také postrašeno.⁵⁹⁸ Výrazný čs. podíl na kulturním, školském a hospodářském rozvoji Podkarpatské Rusi se v těchto chvílích přestal zohledňovat.

Vzhledem k neklidné situaci ve východním cípu republiky se již krátce po Mnichovu očekával proud 20 000 českých vystěhovalců.⁵⁹⁹ Předpoklad se nenaplnil a vystěhování probíhalo postupně. Během druhé republiky se přesunuli především ti státní zaměstnanci,

⁵⁹⁴ AMZV, f. VI. sekce, k. 75, sl. Maďarsko, Situační zprávy, č.j. 150.289 z 24.10.1938.

⁵⁹⁵ AMZV, f. VI. sekce, k. 75, sl. Maďarsko, situační zprávy, č.j. 155.062 z 4.11.1938.

⁵⁹⁶ AMZV, f. II. sekce, k. 458, sl. Podkarpatská Rus, č.j. 16872, 31.1.1939. Několik demonstrantů bylo posléze zatčeno.

⁵⁹⁷ Promlouval mj. i Vasil Kločurak, otec známé česko-ukrajinské moderátorky a spisovatelky Haliny Pawlowské. (Jejím otcem nebyl ministr Štefan Kločurak, jak se někdy uvádí).

⁵⁹⁸ AMZV, f. II. sekce, k. 458, sl. Podkarpatská Rus, Hlavní štáb/2.oddělní 30.1.1939.

⁵⁹⁹ Matoušek, Karel: Zeměpis druhé republiky, Praha 1939, s. 37-38.

kteří sloužili na území, které získalo Maďarsko po vídeňské arbitráži. Ostatní pracovníci se evakuovali až po obsazení země Maďarskem v březnu 1939.

Útvary čs. armády a SOS ustoupily na Slovensko, do Polska a Rumunska. Řízením postupné evakuace byl pověřen gen. Lev Prchala, velmi brzy však přešlo na gen. Olega Svátka.⁶⁰⁰ Co se týče civilistů, tak během roku 1939 bylo přepraveno do protektorátu asi 6 000 osob. K tomuto účelu vznikla v dubnu 1939 evakuační komise v Chustu pod vedením Antonína Sládka, která přemístila bytové zařízení a svršky pro 5 334 osob. Do konce roku dopravila přes 3500 vybavení domácností.⁶⁰¹ První vlakový transport žen a dětí odjel 4. dubna 1939.⁶⁰² Hlavní trasy směřovaly přes Budapešť a Vídeň. Při ústupu v březnu částečně i přes Polsko.⁶⁰³ Podle statistiky z doby protektorátu bylo z bývalé Podkarpatské Rusi převzato celkem 5 778 státních zaměstnanců.⁶⁰⁴ Pro určitou představu o cifře zaměstnanců armády lze použít číselné vyjádření MNO v likvidaci, které uvádí, že ze Slovenska a Rusi se vrátilo 5 603 pracovníků.⁶⁰⁵

Vedle nepříznivých existenčních podmínek pro českou menšinu v odstoupeném německém pohraničí nebyly příhodné poměry ani na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Řada státních zaměstnanců musela tato území opustit již v průběhu pomnichovské republiky. Po vyhlášení samostatnosti Slovenska musela odejít většina českých státních zaměstnanců, v případě Podkarpatské Rusi se to týkalo všech těchto osob. Souhrnná statistika připravená pro premiéra Eliáše uváděla, že ze Slovenska a Podkarpatské Rusi bylo evakuováno 23 185 státních zaměstnanců.⁶⁰⁶

⁶⁰⁰ Pop, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech, Praha 2005, s. 387-393.

⁶⁰¹ NA Praha, f. StAS, k. 1, sign. A1, Statistika evakuační komise v Chustu.

⁶⁰² 4.4.1939 odjelo 800 osob, 5.4.1939 odcestovalo 290 osob. NA Praha, f. StAS, k. 1, sign. A1, Zpráva komise v Chustu z 5.5.1939.

⁶⁰³ Moulis, M.: Přesuny obyvatelstva..., c.d., s. 94-95. Kladrubský, Vladimír: Karel Vrbacký a činnost evakuační kanceláře v Chustu. In: Podkarpatská Rus (časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi), 5/1999, s.6 a 6/1999, s.6. Lášek, Radan: Obrana Podkarpatské Rusi, Paměť a dějiny, 1/2009, s. 29.

⁶⁰⁴ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, II. Jahrgang, Prag 1942, s. 291.

⁶⁰⁵ Gebhart, J.: Migrace českého obyvatelstva..., c.d, s. 569-570.

⁶⁰⁶ NA Praha, f. StAS, k. 1, sign. A1, Statistika pro memorandum na Úřad říšského protektora ve věci o propouštění osob české národnosti z území připojeného k Říši a ze Slovenska. (Z resortu financí 4 772 osob, železnic 4 593 osob, pošt 1 715 osob, školství 3 588 osob, vnitra 4 649 osob, spravedlnosti 868 osob, ostatních resortů 3 000 osob.) Jan Gebhart, který vycházel z pramenů Ústavu pro péči o uprchlíky uvedl, že do služeb protektorátní pošty bylo převzato 8 253 zaměstnanců ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Ministerstvo obchodu převzalo 8 zaměstnanců. Ministerstvo školství zaměstnávalo 10 657 osob ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Ze železnic přišlo 4015 osob, z P. Rusi 450 osob. Ministerstvo zemědělství uvedlo 728 osob. Ministerstvo veřejných prací převzalo ze Slovenska ohromující počet 39 343 osob. Mimoto na základě nařízení č. 382/1938 Sb. přišlo 103 zaměstnanců. Min. financí uvedlo 2996 osob ze Slovenska, 1289 osob z Podkarpatské Rusi. Gebhart, J.: Migrace českého obyvatelstva..., c.d, s. 569-570.

I.11. Vypovídání Němců z republiky

Na teritoriu českých zemí zůstalo po Mnichovu asi 240 000 čs. st. příslušníků německé národnosti. Během druhé republiky docházelo k propouštění německých zaměstnanců, což mělo za následek několik stížností říšskoněmeckých zastupitelských úřadů. Nařízení, podle něhož některé závody nesměly zaměstnávat občany nečeské národnosti, jako např. zbrojovky, uplatňovali čeští podnikatelé a státní úředníci i v nedůležitých odvětvích. V podnicích, kde byla přezaměstnanost, se propouštěli v první řadě Němci. Němečtí živnostníci a rolníci prodávající zemědělské přebytky byli bojkotováni.⁶⁰⁷ Za důvody stála především opatření nacistického režimu v okupovaném pohraničí, ale také chování nacionalistických Němců v republice. Okresní úřad v Plzni, kam přicházeli vyhoštění Češi z pohraničí, k tomu uvedl: „*Pokud se bude postupovat tak proti Čechům, budeme i my tak postupovat proti obyvatelům německé národnosti zde již dříve usedlým.*“⁶⁰⁸ Navíc řada rezolucí domácích profesních organizací v průmyslu požadovala propuštění Němců příslušných domovským právem do pohraničí, aby se uvolnila pracovní místa pro uprchlíky, kteří tam přišli o místa. Některé z říšskoněmeckých diplomatických nót reagovaly na vypovídání Němců z republiky. Německé vyslanectví v Praze si čs. ministerstvu zahraničí stěžovalo, že četní sudetští Němci a Němci říšští příslušníci (bydlící na území pomnichovského státu před 21. květnem 1938 ovšem s domovským právem na odstoupeném území - nešlo tedy o uprchlíky) „*byli vyhoštěni*“ československými úřady, při čemž museli během 24 hodin opustit svá bydliště. Od tohoto jednání proto mělo být okamžitě upuštěno, což ministerstvo vnitra vyžadovalo od všech podřízených úřadů.⁶⁰⁹ „*K vyhošťování říšských Němců a Němců příslušných domovským právem do území okupovaného, kteří však jsou trvale usazeni v neokupované části československého státního území, nebylo z příčin povahy politické v přítomné době přikročováno a také od provedení právoplatných vyhošťovacích nálezů zatím upuštěno.*“¹¹

Rozsah vypovídání byl ve skutečnosti nepatrný, což se dá skrze dokumentaci doložit. Policejní ředitelství v Praze zaznamenalo vypovídání Němců jen ve 12 případech.⁶¹⁰ Říšské úřady však rozsah akcí nafoukly, což se potvrdilo i na základě chybných informací, podle

⁶⁰⁷ Lukeš, František: Podivný mír, Praha 1968, s. 282.

⁶⁰⁸ NA Praha, f. PZÚ, 207-594-44, 8/1/56/7, č.j.1524 z 24.11.1938.

⁶⁰⁹ NA Praha, f. PMV, 225-1122-2, X/N/9/8, PZÚ, 4.11.1938.

⁶¹⁰ NA Praha, f. PMV, 225-1122-2, X/N/9/8, Zamini PMV, 25.10.1938. Konkrétně z třeboňského okresu bylo vyhoštěno 6 říšských Němců, z Klatovska 2 němečtí tuláci a z Plzně 1 říšský Němec. NA Praha, f. PZÚ, 207-594-44, 8/1/56/72, 1857/38 z 29.11.1938. NA Praha, f. PZÚ, 207-594-44, 8/1/56/72, č.j. 18230/1 z 9.11.1938. Z Berouna byl vyhoštěn Vilem Bierwirth s manželkou se lhůtou 3 hodin z důvodu přestoupení hranic bez cestovního pasu. NA Praha, f. PZÚ, 207-594-44, 8/1/56/7, č.j. 76506, 29.10.1938. Dále byly uvedeny případy, kdy čs. četníci vyvedli dva čeledíny na hranice a poslali je do obsazeného území, přičemž jim odebrali peníze.

kterých mělo být vyhoštěno 50-100 německých nájemnic Ženského domova na Smíchově, což se nakonec nepotvrdilo.⁶¹¹

Stížnosti říšskoněmeckých institucí poukazovaly i na již zmíněné propouštění pracovníků německé národnosti. V kladenské Poldovce tak mělo přijít o místo na 60 Němců. Zpráva samotného zaměstnavatele uvádí, že 15 říšskoněmeckých úředníků bylo posláno na placenou dovolenou a posléze bylo odesláno do filiálky v Chomutově. Nebyli tedy propuštěni, ale jen přeloženi. S tím nesouhlasily říšské úřady a požadovaly jejich návrat do mateřského závodu, protože se mělo jednat o „specialisty“ a tím pádem měl být jejich návrat ve vlastním zájmu kladenského podniku.⁶¹² Zasláná doplňující informace z Poldovky konstatovala, že dalších 45 úředníků odešlo samo bez ohlášení a byl jim zaplacen plat až do konce roku. Poldina huť zaměstnávala dále 100 až 150 německých úředníků a neměla v úmyslu je propustit, jediné, že by o to sami požádali.⁶¹³ Rovněž měli být propuštěni němečtí zaměstnanci Dělnicko-úrazové pojišťovny v Praze. Při rozboru se ukázalo, že rozsah výpovědí byl i v tomto případě zvětšen.⁶¹⁴ Širší zdůvodnění čs. strany konstatovalo, že pokud byl někdo propuštěn, stalo se tak pro přebytečnost a dostal všechny služební požitky, výpovědní lhůta byla zachována. „Československá republika je i nadále právním státem a proto, kdo by se cítil poškozen výpovědí, je možno dovolávati se nápravy žalobou.“⁶¹⁵ Tomu kontrovala německá Aide-Memoire z 25.října 1938, jež obsahovala ničím nedoloženou informaci, podle níž měli být říšští státní příslušníci sami nuceni, aby se pod rezignací zřekli svých smluvených a dalších práv a žádali okamžité propuštění.⁶¹⁶

Některá z provedených propuštění byla provedena recipročně k propouštění v pohraničí. Říšskoněmecká nota upozorňovala na pokyn ministerstva zemědělství majitelům lesů, kteří měli propustit všechny úředníky jiné než česko-slovenské národnosti. Můžeme k tomu doplnit, že v okupovaném pohraničí došlo k propuštění soukromých lesních zaměstnanců a v rámci jejich předpokládaného umístění vydalo ministerstvo tento pokyn.⁶¹⁷

Zhoršování existenčních podmínek českého obyvatelstva v pohraničí, chování většiny německého obyvatelstva ve zlomovém roce 1938 potom vedlo k recipročním opatřením ve druhé republice, která se intenzitou a rozsahem nemohla rovnat postupům prováděným v pohraničí.

---

⁶¹¹ AMZV, f. V. sekce, k. 480, č.j. 162299 z 15.11.1938.

⁶¹² AMZV, f. V. sekce, k. 480, č.j. 1018/1939 z 11.1.1939.

⁶¹³ AMZV, f. V. sekce, k. 480, č.j. 30957 z 10.11.1938.

⁶¹⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 480, č.j. 162299 z 15.11.1938.

⁶¹⁵ NA Praha, f. PZÚ, 207-594-44, 8/1/56/72, k 78416/38.

⁶¹⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR-Uprchlíci z okupovaného území, č.j. 154.427/V-2/38.

⁶¹⁷ AMZV, f. V. sekce, k. 430, č.j. 15.573/38 z 1.12.1938.

II. Počet migrantů a struktura jednotlivých uprchlických vln

II.1. Síla migračních vln – počty migrantů (uprchlíků, státních zaměstnanců) z okupovaného pohraničí

Otázka číselného vyjádření uprchlého obyvatelstva je komplikovaná a zasluhuje širší rozbor.⁶¹⁸ Než se tak stane, bude nutné respektovat jednu zásadní skutečnost, která byla již vymezena v úvodu. Za uprchlíky nelze považovat aktivní státní zaměstnance. Ti nejsou zanášeni do ciferných soupisů utečenců, ale mají své vlastní statistiky. Pokud chceme hovořit o všech migrujících složkách obyvatelstva z okupovaného pohraničí, je proto vhodnější užívat jiné označení např. migranti, či migrující obyvatelé. Ne všichni autoři si byli této odlišnosti vědomi, jak se ukáže v následující drobné analýze názorů na počty uprchlíků.

Fritz Peter Habel podal ve svojí tendenční práci soupis různých číselných vyjádření počtu uprchlíků, ale také státních zaměstnanců, jak se o ní hovořilo v publicistice, ale i odborné literatuře. Variabilita různých statistik mu slouží k potvrzení mezerovitosti výzkumu a nesmyslnosti tezí o vyhánění Čechů. Rozbor využívá ke konstatování, že došlo k pouhému odchodu těch Čechů, kteří sem přišli po vzniku samostatného československého státu - především úředníků, či vojáků. Tato teze je neudržitelná. Sám tvrdí, že z pohraničí odešlo celkem 415 000 přistěhovalců po roce 1918 (z toho 260 000 příslušných k veřejné službě a vojsku a 155 000 ostatních profesí).⁶¹⁹ Obdobná čísla s tím rozdílem, že neodešli ti, co přišli po vzniku státu, uváděli i někteří němečtí sociální demokraté. „*Na podzim roku 1938 se mluvilo o 400 000 lidech na útěku, v této cifře byli zahrnuti také státní zaměstnanci.*“⁶²⁰

Bohmann udává 373 000 uprchlíků (míní tím všechny migranty), z čehož 310 000 osob by připadalo na sudetskou župu. Nepočítá se změnou národnosti a kalkuluje s tím, že veškerý úbytek Čechů v pohraničí byl způsobem migrací, což potom promítá do uvedeného číselného vyjádření.⁶²¹ Ralf Gebel upozorňoval, že je předkládáno více názorů na vyjádření počtu utečenců. Citoval J. Macka a poukazoval na vyjádření dobových sudetoněmeckých odhadů,

⁶¹⁸ Feierabend, K. L.: Politické vzpomínky I..., c.d., s. 81.

⁶¹⁹ Habel, F. P.: Eine politische Legende..., c.d., s. 67, 68, 73, 79. Příslušná tabulka v příloze s. 288 – 291 + následující citace.

⁶²⁰ Witte, Eugen de: Die sudetendeutsche Emigration 1938. in: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2003, München 2003, s.109. Obdobně informace pro ministra vnitra vzniklá za protektorátu uváděla, že ze Sudet přišlo na území protektorátu přes 300 000 osob, z čehož polovinu tvořili státní zaměstnanci a jejich rodiny. NA Praha, f. StAS, k. 1, sign. A1, Statistika pro memorandum na Úřad říšského protektora ve věci o propouštění osob české národnosti z území připojeného k Říši a ze Slovenska. Srv. dále Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder, 4, Stuttgart 1970, s. 101-102.

⁶²¹ Bohmann, Alfred: Menschen und Grenzen, IV., Köln 1975, s. 217-218.

podle nichž „se vrátilo“ do vnitrozemí mezi 180 000 - 200 000 Čechy.⁶²² Kalkuluje tak se všemi migranty. Ján Mlynárik v „Tézách o vysídlení československých Němců“ uváděl, že z pohraničí bylo vyhnáno nanejvýš 100 000 Čechů v letech 1938-9.⁶²³ Eva Hahnová přehnaně hovoří o půl milionu vyhnaců, z čehož mělo být 200 000 Čechů.⁶²⁴

Statistika v materiálech Ústavu pro péči o uprchlíky udává k 25. prosinci 1938 cifru 150 882 uprchlíků - čs. státních příslušníků na území Čech a Moravy. K 1. červenci 1939 bylo zaznamenáno již 180 162 utečenců - býv. čs. státních příslušníků (161 631 Čechů, 839 Slováků, 372 Rusínů či Ukrajinců, 6 945 Němců, 9 745 Židů, 134 Poláků a 496 osob jiné národnosti).⁶²⁵ Zmíněné číselné vyjádření spolu s údaji z písemností ministerstva vnitra jsou v historických studiích nejcitovanější.⁶²⁶ Údaje o sumě „lidí na útěku“ se někdy liší, což je povětšinou způsobeno datem, ke kterému se vztahují. Záznamy statistik z pozdějších měsíců se v literatuře vyskytují řidčeji.⁶²⁷

Na prosincový početní stav utečenců při ministerstvu vnitra upozorňoval J. Macek. Uváděl 151 997 uprchlíků. Z procentuelního hlediska mělo připadat 85, 7 % na Čechy, 11% na Židy, 9% na Němce. Uvedená cifra je oproti předchozí větší zhruba o tisícovku, protože obsahuje i uprchlíky cizí státní příslušnosti. Macek správně konstatuje, že statistika není úplná, neboť v ní nebyli zahrnuti státní zaměstnanci, kteří měli mít zajištěno místo ve státní správě a dostávali služební příjem. Chyběli například i kněží z pohraničí (jen z hradecké diecéze se jednalo o 27 kněží, větší množství z jižní Moravy). Počet nezapočítaných osob odhadoval pravděpodobně na 10 000. Celkem podle něj prchlo z pohraničí do uvedeného data 160 000 lidí, včetně rodinných příslušníků (míní tím všechny migranty).⁶²⁸ Na úskalí této statistiky upozorňoval i J. Bartoš, který užíval ve svých pracích výše uvedená čísla. Tvrdil, že u

⁶²² Gebel, R.: Heim..., c.d., s. 279.

⁶²³ Mlynárik, Ján (Danubius): Tézy o vysídlení československých Němců. in: Češi, Němci, odsun, eds. Bohumil Černý, Jan Křen, Václav Kural, Milan Otáhal, Praha 1990, s. 63. Srv. též následující text Milana Hübela.

⁶²⁴ Hahnová, Eva: Sudetoněmecký problém, Ústí nad Labem 1999, s.131.

⁶²⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 38, sign. R140 I, statistiky. U těchto statistik je vždy podrobné vysvětlení, které je nutné pečlivě prostudovat, neboť na první pohled se mohou zdát některá čísla nelogická. Statistické výpočty osvětluje ve své práci i J. Šíma.

⁶²⁶ Např. v pracích R. Kvačka, J. Gebharta, J. Kuklíka, V. Kurala, D. Tomáška, J. Bartoše, P. Heumose, V. Zimmermanna ad. Práce kolektivu autorů Rozumět dějinám uvádí tuto statistiku (s. 132), ale i jiné vyjádření 160 000-170 000 uprchlíků (nepočítá tedy se státními zaměstnanci) s. 110. Jan Křen uvádí počet uprchlíků ze všech obsazených území tedy přes dvě stě tisíc osob bez započítání státních zaměstnanců. Křen, J.: Dvě století..., c.d., s. 443, 483. Luža, Radomír: The Transfer of the Sudeten Germans, New York 1964, s.158.

⁶²⁷ Nelze tvrdit, že lepší čísla nebudou. Kárník, Z.: České země ..., c.d., s. 625.

⁶²⁸ Macek, J.: Uprchlíci..., c. d., s. 135-136.

uvedených počtů není nikdy uvedeno, zda se jedná o příchozí z celého obsazeného území (německý, maďarský a polský zábor), či pouze z oblastí okupovaných Německem.⁶²⁹

Určitá doplnění a zpřesnění nabízí práce J. Šímy, který např. podává přesné údaje o územním původu uprchlíků (čs. i cizí st. příslušnosti). K 1. červenci 1939 pocházelo 171 401 uprchlíků z území odstoupeného Německu (141 037 Čechů, 10 496 Němců, 18 673 Židů, 1198 ostatní národnosti), 19 560 (18 226 Čechů, 280 Němců, 428 Židů, 146 Poláků, 480 jiné národnosti) z území zabraného Polskem, z Maďarska včetně Podkarpatské Rusi přišlo 11 625 lidí, ze Slovenska (bez odtrženého pohraničí) pak 8 228 osob. Z Polska, přestože šlo o nejmenší území, byl počet utečenců druhý největší. Nízký počet utečenců ze Slovenska byl dán tím, že velká většina migrantů patřila k rodinám aktivních zaměstnanců a též z důvodu, že jejich příliv pokračoval i po 1. červenci 1939.⁶³⁰ Statistiky ústavu tak udávají, že na území protektorátu se do září 1939 přestěhovalo 219 216 osob. Šíma je nepovažuje za úplné vyjádření počtu všech migrantů. Všechny tyto údaje, které byly také zmiňovány již v dobových publikacích, vychází ze soupisů určených pro Ústav pro péči o uprchlíky, což lze v jeho písemnostech jednoznačně ověřit.⁶³¹

Na základě těchto údajů lze prohlásit, že **z území postoupeném Německu uprchlo do července 1939 171 401 lidí a z území zabraného Polskem 19 560 osob.** Drobné odchylky jsou možné, protože ne všichni uprchlíci se přihlásili. Především utečenci jiné než čs. národnosti se totiž obávali, že budou vyhoštěni z republiky. Dále je třeba upozornit, že se jedná o ideální statistiky, které vyjadřují maximální imaginární stav, tj. součet všech uprchlíků, z nichž se už někteří vystěhovali, ale jako uprchlíci byli na území druhé republiky zaznamenáni. Jak probíhala organizace evidence, bude pojednáno v dalším oddíle.

Výše zmíněná čísla nezohledňují aktivní státní zaměstnance.⁶³² „V těchto číslech nejsou zahrnuti uprchlí státní zaměstnanci, kterých je okolo 50 000,“ tak psal o odhadu počtu státních zaměstnanců Prager Presse.⁶³³ I úřední materiály z podzimu předpokládaly, že z území postoupeného Německu bude státní správa evakuovat 50 000 osob.

⁶²⁹ Bartoš, J.: Mnichov..., c. d., s. 17.

⁶³⁰ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 21. I když určitá část německé literatury počítá s vyšším počtem německých uprchlíků z pohraničí kolem 30 000 a vyšším číslem židovských uprchlíků (kolem 20-30 000). Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Für Frieden, Freiheit, Recht. Veröffentlichungen des Sudetendeutschen Archiv in München, Band 23, Benediktbeuern 1986, s. 25.

⁶³¹ Matoušek, Karel: Hospodářský zeměpis druhé republiky, Praha 1939, s. 33 a 37.

⁶³² Penzisté z řad státních zaměstnanců byli do výše uvedených statistik uprchlíků zahrnováni.

⁶³³ Prager Presse, 18.12.1938, Das Flüchtlings und Auswanderungsinstitut. Podobně charakterizoval jejich výši také A-Zet: „Kromě uprchlíků bylo přeloženo 50 – 60 tisíc st. zaměstnanců.“ A-Zet ranní, 10.11.1938, s. 3. 150 000 vystěhovalců z pohraničí. Stejně tak další dobové noviny.

Jejich původní působiště nebylo jen na odstoupeném území českých zemí, ale i na Slovensku a Podkarpatské Rusi.⁶³⁴ Číselná vyjádření státních zaměstnanců analyzoval ve studii Jan Gebhart⁶³⁵, jenž vycházel ze statistik Ústavu pro péči o uprchlíky, které byly učiněny až dodatečně v období protektorátu. Přínosem této studie jsou především přesné počty státních zaměstnanců z jednotlivých resortů, které dosavadní studie nereflektovaly. Na základě provedeného rozboru shrnuje, že ze sudetského území odešlo téměř 37 000 zaměstnanců státu. Upozorňuje také, že již v podzimních dnech roku 1938 se obecně předpokládalo a uvádělo, že z území postoupeného Německu bude státní správa evakuovat 50 000 osob.⁶³⁶ Handicapem části statistik, se kterými pracoval, bylo chybějící vyjádření počtu poštovních zaměstnanců, ale i nezahrnutí údajů MNO, které již v té době neexistovalo. Gebhart proto sumarizuje, že po započítání těchto kategorií nebyly dobové odhady 50 000 osob evakuovaných st. zaměstnanců nadsazené. „*Je třeba si ale uvědomit, že do první kategorie uprchlíků nejsou zahrnuti rodinní příslušníci, takže celková suma by měla být ještě vyšší.*“⁶³⁷ Václav Průcha ve dvou citovaných studiích⁶³⁸ pracuje v tomto ohledu se statistickou ročenkou Protektorátu Čechy a Morava, která udala, že do státní správy, samospráv a státních podniků bylo do 1. ledna 1941 přijato z území připojeném k Německu 55 063 osob z řad státních a veřejných zaměstnanců (z polského záboru to bylo 3 515 osob, ze **Slovenska potom 19 458 osob, 5 778 osob z Podkarpatské Rusi**). Celkem tedy 83 814 osob. Mimoto bylo převzato 20 897 vojáků včetně těch, kteří již měli dříve bydliště na území protektorátu.⁶³⁹ V těchto číslech nejsou započítáni rodinní příslušníci, rovněž někteří z původních zaměstnanců byli penzionováni, či si našli zaměstnání jako samostatní podnikatelé, či v soukromém sektoru. Václav Průcha shrnuje při započtení minimálně jednoho rodinného příslušníka na jednoho zaměstnance, že v důsledku státoprávních změn let 1938-39 přibýlo na území protektorátu 200-250 000 obyvatel z rodin státních a veřejných zaměstnanců.⁶⁴⁰ Průchovo konstatování má problém v tom, že obsahuje i veřejné zaměstnance, kteří už jsou obsaženi ve statistikách uprchlého obyvatelstva, neboť do těchto statistik se nezanášeli pouze aktivní státní zaměstnanci. To by ovlivňovalo formulaci celkového počtu migrujícího obyvatelstva let 1938-9. Pro informaci k 1. prosinci 1938 bylo zaevidováno 4 381 veřejných zaměstnanců,

⁶³⁴ Čulen, Karol: Češi a Slováci v štátnych službách ČSR, Bratislava 1944.

⁶³⁵ Gebhart, J.: Migrace..., c. d., s. 561-573.

⁶³⁶ NA Praha, f.MPSP-R, k. 25.

⁶³⁷ Gebhart, J.: Migrace..., c. d., s. 570.

⁶³⁸ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny..., c. d., s. 431-4. Průcha, V.: Změny v sociální struktuře..., c.d., s. 3-10.

⁶³⁹ Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, II. Jahrgang, Prag 1942, s. 291-3.

⁶⁴⁰ Průcha, V.: Hospodářské a sociální dějiny..., c. d., s. 432. Tzn. i ze Slovenska.

přičemž jejich rodinných příslušníků mělo být na 5 516 osob.⁶⁴¹ Průcha proto odhadoval ve spojitosti s tezí - přesunutý státní zaměstnanec = minimálně jeden rodinný příslušník, že z území postoupeného Německu se do července 1939 přesunulo více než 270 000 občanů čs. státní příslušnosti.

Bude nutné shrnout určitá problematická místa z těchto studií. **Jednoznačně v nich chybí vyjádření počtu rodinných příslušníků těchto zaměstnanců, není úplné vyjádření počtu zaměstnanců z jednotlivých resortů.** Oba autoři však dospěli v podstatě ke stejnému poznatku, že evakuovaných státních zaměstnanců by mělo být zhruba kolem 50 000 osob.

Již 27. října 1938 rozeslalo ministerstvo vnitra všem ministerstvům, zemským úřadům, zemským četnickým velitelstvím Praha a Brno oběžník, ve kterém požadovalo sdělit, jednak kolik státních zaměstnanců a jejich rodinných příslušníků příslušného resortu (příp. politické či policejní služby, četníků) působících v obsazeném území bylo z tohoto území převzato do území uvnitř demarkační čáry, a také kolik státních zaměstnanců s jejich rodinnými příslušníky bylo naopak přeloženo (odešlo) do obsazených území.⁶⁴² Tato evidence se týkala pouze státních zaměstnanců v činné službě.⁶⁴³

Dodávání informací od jednotlivých resortů se zpožďovalo i přes důraz na urychlení s ohledem na zahraničně - politické konotace uprchlického problému, na které upozorňovalo ministerstvo zahraničních věcí.⁶⁴⁴ Ministerstvu byl odeslán neúplný soupis „státních zaměstnanců z okupovaných území země České a země Moravskoslezské působících nyní na zbylém území těchto zemí a statistické vyjádření počtu st. zaměstnanců tam přeložených“. Chyběly na něm údaje z některých úřadů např. z ministerstva národní obrany.⁶⁴⁵ Konkrétní ideální statistika zohledňuje i přestěhované rodinné příslušníky st. zaměstnanců.

V politické službě u ministerstva vnitra v zemi České bylo převzato 522 pracovníků a 557 jejich rodinných příslušníků, 3359 policejních zaměstnanců a 2443 členů jejich rodin, 2203 četníků a 2183 jejich rodinných příslušníků. V politické službě ministerstva vnitra v zemi Moravskoslezské se evakovalo 368 pracovníků a 467 jejich rodinných příslušníků, 1152 policejních zaměstnanců a 1197 členů jejich rodin, 1261 četníků a 1935 jejich rodinných příslušníků. Ministerstvo školství převzalo z obsazeného území Čech a Moravy 6 583

⁶⁴¹ NA Praha, f. MPSP-R, k.38, sign. R 140 III, statistiky.

⁶⁴² NA Praha, f. MV-dod., k.28, sign. D 401, č.j. 88.001/1938-14a.

⁶⁴³ NA Praha, f. MV-dod., k.28, sign. D 401, č.j. 88.046/38-VII/21.

⁶⁴⁴ „Ministerstvo zahraničních věcí je často dotazováno ze zahraničí, zejména ze strany Společnosti národů na stav uprchlické otázky v Česko-slovenské republice a žádá o zaslání přesných statistik různých kategorií uprchlíků žijících na česko-slovenském území.“ NA Praha, f. MV-dod., k.28, sign. D 401, č.j. 9732/39/II-4 z 20.1.1939.

⁶⁴⁵ NA Praha, f. MV - dod., k.28, sign. D 401, Exp. k č.j. 9732/39/II-4 z 20.1.1939.

pracovníků a 4770 jejich rodinných příslušníků. Ministerstvo spravedlnosti evakovalo v obvodu vrchního soudu v Praze 1 055 zaměstnanců a 1204 jejich rodinných příslušníků, z obvodu brněnského vrchního soudu pak 614 zaměstnanců a 1004 jejich rodinných příslušníků. Ministerstvo obchodu nevykázalo žádného převedeného pracovníka.

Ministerstvo dopravy zaslalo odhady v oblasti železnic, kde mělo být převzato 24 000 pracovníků a 96 000 členů jejich rodin. Pro poštovní odvětví již dodalo konkrétní data. Vystěhovalo se 6 552 zaměstnanců a 10 055 jejich rodinných příslušníků.

Ministerstvo sociální a zdravotní správy převzalo z oblasti sociální péče 36 zaměstnanců a 51 jejich rodinných příslušníků. Z ústředí bývalého ministerstva veřejného zdravotnictví se jednalo o 8 pracovníků a 7 členů jejich rodin. Ze zabraného území země České se dále vystěhovalo 222 pracovníků (včetně rodinných příslušníků) v působnosti ministerstva v úseku zdravotnictví. Z okupovaných oblastí země Moravskoslezské to bylo 17 zaměstnanců a 41 členů jejich rodin v totéž sektoru. Přesídlilo i 43 + 2 a 84 + 5 státních obvodních obecních /městských/ lékařů.⁶⁴⁶ Ministerstvo zemědělství evakovalo dohromady 2531 zaměstnanců s rodinami.⁶⁴⁷ Z okupovaného území Čech a Moravy se přestěhovalo 6968 zaměstnanců ministerstva financí a 7579 příslušníků jejich rodin.⁶⁴⁸

Součet těchto údajů činí 57 496 státních zaměstnanců a 129 582 jejich rodinných příslušníků. Uvedený registr doplňuje některé chybějící data předchozích statistik. Jedná se zejména o uvedení vyjádření počtu rodinných příslušníků státních zaměstnanců. Přestože neobsahuje údaje ministerstva národní obrany, dává zřetelnější příspěvek k představě o síle migrační vlny. (Odhad množství evakuovaných železničních zaměstnanců je možno nahradit konkrétní evidencí, kterou přináší studie Jana Gebharta. Záznamy udávají 19 441 pracovníků ze Sudet a cca 260 osob z Polska. Článek přináší i další chybějící údaj ve výše uvedeném soupisu a to záznam z ministerstva veřejných prací, které převzalo 677 osob z německého území a 13 osob z polského).⁶⁴⁹ Doplněný počet st. zaměstnanců s těmito čísly by činil 53 887 osob. Úhrn je oproti předchozímu nižší o odhad železničních zaměstnanců. Další evidence „počtu státních zaměstnanců evakuovaných do prostoru Čech a Moravy“ vznikla pro poradou konanou 11.března 1940 v Ústavu pro péči o uprchlíky ve věci podání memoranda o propouštění osob české národnosti z území připojeného k Říši a ze Slovenska“ na Úřad říšského protektora. Z území připojeného k Německu a Polsku bylo převzato v resortech spravedlnosti 2 027 osob,

⁶⁴⁶ NA Praha, f. MV-dod., k. 28, sign. D 401, Příloha B k č. 4061/1939.

⁶⁴⁷ Srv. NA Praha, f. MV-dod., k. 28, sign. D 401, č.j. Zn. P 7121-7/I/1939. (2386).

⁶⁴⁸ NA Praha, f. MV-dod., k. 28, sign. D 401, Příloha B k č. 4061/1939.

⁶⁴⁹ Gebhart, J.: Migrace..., c.d., s. 569-570.

vnitř 8 075, školství 7 092, pošt 6 503, železnic 22 188, financí 7198, ostatní 1 000 osob. Součet tak činil **54 083 osob**. Ze Slovenska a Podkarpatské Rusi bylo evakuováno z resortu financí 4 772, železnic 4 593, pošt, 1 715, školství 3 588, vnitř 4 649, spravedlnosti 868, ostatní 3 000, což souhrnně znamenalo počet 23 185 osob.⁶⁵⁰ Počet rodinných příslušníků se nemění. Ve spojitosti s výzkumy a analýzami Josefa Bartoše nepůsobí tato čísla ani velikašsky ani nesmyslně. Bartoš, který se soustředil v obsáhlých a fundovaných studiích mj. na vyjádření počtu obyvatelstva v odstoupeném území, konstatuje: „*Uvědomíme-li si, že počet těch Čechů, kteří museli z celého obsazeného pohraničí odejít, ..., zůstává pokles počtu českého obyvatelstva v rozsahu nejméně kolem dvou set tisíc neobjasněn.*“⁶⁵¹ Bartoš totiž nepočítá v žádné ze studií s migrací státních zaměstnanců a příslušníků jejich rodin. Osud 200 000 Čechů v pohraničí mu zůstává neobjasněn, přičemž zastává názor, že tito lidé neprchli, ale došlo u části z nich ke změně národnosti.⁶⁵²

Ještě jako další doplňující fakt lze použít zápis z jednání ministerské rady 6. října 1938, kdy se hovořilo vedle počtu Čechů, kteří zůstali v okupovaném území, i o počtu státních zaměstnanců s rodinami. Zápis uvádí cifru 140 000 lidí, což s ohledem na provedený rozbor lze chápat jako podhodnocený odhad.⁶⁵³

Výše uvedený součet tak přispívá spíše ke konstatování, že tito lidé migrovali do vnitrozemí druhé republiky a zároveň také pomáhá výsledkům ústřední Bartošovy argumentace o počtu obyvatelstva v pohraničí. Součet výše uvedeného počtu uprchlíků všech národností z českomoravského území obsazeného Německem a Polskem činí 190 961 osob, spolu s uvedeným součtem státních zaměstnanců a jejich rodinných příslušníků, který činí 183 469 osob, vychází na **374 430 migrujících osob všech národností**. (Uprchlíků jiné národnosti bylo 31 698 osob. Na migraci Čechů z obsazeného území Čech a Moravy by tak připadalo 342 732 osob.) Jako doplnění a podporu tohoto rozboru lze použít memorandum pro ministerského předsedu Eliáše, které uvádělo o něco málo menší čísla, ale rámcově souhlasící. Podle rozkladu přišlo ze Sudet na území protektorátu více než 170 000 uprchlíků a kromě nich na 54 000 rodin státních zaměstnanců, což reprezentovalo asi 160 000 lidí. Z území

⁶⁵⁰ NA Praha, f. StAS, k. 1, sign. A1, Statistika pro memorandum na Úřad říšského protektora ve věci o propouštění osob české národnosti z území připojeného k Říši a ze Slovenska. Vedle toho upozorňovala na další vypovídání asi 110 rodin z Hlučínska. V okolí Liberce pak mělo být vypovězeno 132 osob. Obdobné vypovídání probíhalo v sousedství plzeňského okresu, kde byli vypovídáni zemědělci, kterým byla zpravidla doručena zpráva, že „Kulturamt“ předává správu jejich majetku německé osídlovací komisi. Ze Slovenska podle zprávy mělo přijít na 75 000 osob, přičemž v době nejbližší se měl očekávat další příliv.

⁶⁵¹ Bartoš, Josef: České obyvatelstvo v okupovaném pohraničí. in: Kural, V. - Radvanovský, Z.: „Sudety“ ..., c. d, s. 170 a 74. Bartoš uvádí v jedné části rozboru, že rozdíl mezi úbytkem v pohraničí a přírůstkem ve vnitrozemí v letech 1930-1939 činí **365 000 osob**.

⁶⁵² NA Praha, f. StAS, k. 1, sign. A1, Statistika evakuační komise v Chustu.

⁶⁵³ NA Praha, f. PMR, k. 4142, Protokoly z jednání ministerské rady z 6. října 1938.

připojeného k Polsku se mělo evakuovat více než 22 000 soukromých osob.⁶⁵⁴ Celkově se mělo jednat o 352 000 lidí z odstoupeného pohraničí českých zemí.

S vědomím toho, že se jedná v několika případech o číselné odhady a s předpokladem různých statistických chyb lze předpokládat, že migrace z odstoupených území Čech a Moravy se týkala více než 370 000 osob všech národností a drtivou většinu z nich tvořili Češi. Zajímavé je porovnat tyto údaje se statistikou přistěhovalců do protektorátu, která uvádí pro rok 1938 257 000 přistěhovalců a pro následující rok 246 000 imigrantů.⁶⁵⁵ Vezmeme-li v úvahu migraci ze Slovenska a Podkarpatské Rusi a důsledky územních změn v letech 1938-1939, dá se shrnout, že na „zbytkové“ území Čech a Moravy se přestěhovalo 450 000 – 500 000 obyvatel.⁶⁵⁶

II.2.Struktura jednotlivých migračních vln, uprchlíci a důvody, které uvedli jako důvod pro opuštění domovů

V **první migrační vlně** po květnové mobilizaci převažovaly zámožné osoby německé národnosti - Židé, kteří opouštěli pohraničí v důsledku nárůstu antisemitismu. Byli mezi nimi i příslušníci svobodných povolání – advokáti a lékaři. Tento proud nenabyl většího rázu až do počátku ozbrojených konfliktů mezi českými a německými obyvateli. Po 12. září 1938 došlo k proměně sociální struktury uprchlíků. Mezi utečenci byli obyvatelé všech sociálních vrstev a národností - antifašističtí Němci, Židé a Češi, proto je vhodné mluvit o **druhé migrační vlně**.

Dobové novinové zprávy, které se věnovaly převážně situaci uprchlíků v Praze uváděly, že mezi uprchlíky byli převážně Němci. Početní zastoupení českých uprchlíků mělo být podstatně menší. Vyhlášení stanného práva a provedení mobilizace přineslo na mnoha místech v pohraničí stabilizaci tamějších poměrů. Přes uklidnění situace útek obyvatel pokračoval, všimly si toho i novinové zprávy, které už také více hovořily o českém obyvatelstvu. *„Přestože je již mezi obyvatelstvem pohraničí klid, mnozí jsou ještě naplněni hrůzou před henleinovským terorem, že není možné je přiměti, aby zůstali ve svých domovech. Přestože jsou varováni, mnozí se vydávají pěšky do Prahy. Jsou to muži, ženy i děti. Podle*

⁶⁵⁴ NA Praha, f. MV-NR, k. 5007, sign. D 1350, Memorandum týkající se uprchlíků ze Sudet. Evakuační komise v Chustu na Podkarpatské Rusi přepravila svršky 5 334 osobám. NA Praha, f. StAS, k. 1, sign. A1, Statistika evakuační komise v Chustu.

⁶⁵⁵ Moulis, Miloslav: Přesuny obyvatelstva 1938-1948. in: Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996, s. 94.

⁶⁵⁶ Srv. Průcha, V.: Hospodářské a sociální dějiny..., c.d., s. 431. Kvaček, Robert: České dějiny, Praha 2002, s. 136.

zpráv došlých do Prahy je na cestě ze všech pohraničních míst takové množství lidí, že bude nutno učinit předem rozsáhlá opatření na jejich zaopatření a případný rozptyl do venkovských míst. *Není bez zajímavosti - zejména pro nynější situaci - že jde vesměs o lid německé národnosti, který tak drastickým a pro něj jistě bolestivým způsobem dává najevo, co si o hakenkrajzlerech myslí.* (zvýraznil-JB)⁶⁵⁷ České Slovo trochu zlehčovalo migrační pohyb českého obyvatelstva, když psalo, že čeští hraničáři chtějí být mezi svými. „V pohraničí je sice naprostý klid, ale přesto stěhování rodin **českých hraničářů** (zvýraznil-JB) do vnitrozemí stále pokračuje. Snad tomu přispívají noční útoky na naše celnice, ale rozkošné je, že čeští lidé chtějí být mezi svými.“⁶⁵⁸ O týden později však v jiném článku psalo o tom, že čeští hraničáři zůstávají na svých místech. „Transporty uprchlíků dál projíždějí Prahou, přestože je železniční doprava omezena. Téměř všichni uprchlíci jsou naši němečtí spoluobčané. Čeští lidé zůstávají v pohraničí na svých místech. Pražská nádraží jsou stále obsazena sociálními pracovníky pražské obce, kteří uprchlíky dirigují dál do určených středisek.“⁶⁵⁹

Třetí migrační vlna nastala po 1.říjnu 1938.⁶⁶⁰ Rozsahem a specifiky se opět odlišovala od dvou předchozích, jež probíhaly na území československého státu, který mohl svými orgány přispět např. k zajištění bezpečnosti v pohraničních oblastech, či případně zajišťovat pomocnou akci ve prospěch uprchlíků v okresech, které s těmi pohraničními sousedily. Nyní migranti přicházeli z území, které se stávalo součástí jiného státu. Začínaly na něm platit jiné zákony, přestávala možnost ochrany československými bezpečnostními orgány, všechno české a židovské mělo negativní příděch. Zatímco ve dvou předchozích vlnách migrovali jen uprchlíci, nyní se k nim přiřazovali státní zaměstnanci, kteří byli jednak plánovitě evakuováni, ale také opouštěli svá místa pod tlakem nově zaváděných poměrů. Početní stav jednotlivých národností v migrační vlně se proměnil a velmi výrazně v ní začali převažovat Češi. Tato třetí vlna migrace představovala skutečně masový přesun obyvatelstva, jestli do mnichovské konference uprchlo z pohraničí 25 000 lidí, ve třetí vlně jich do prosince 1938 bylo desetkrát tolik.

Z. Radvanovský rozdělil migrující obyvatelstvo podle zvolených kritérií do několika seskupení. Za hlavní kategorii označil migranty, jimž jejich minulost neumožňovala přebývat v obsazeném pohraničí, neboť jejich život byl ohrožen. Mnozí komunisté, soc. demokraté, sokolové, legionáři, či politici byli zatčeni a tvrdě vyslýcháni. Druhou skupinu tvořili státní a

⁶⁵⁷ Právo lidu, č.223, 22. 9. 1938, s. 6. Útěk z pohraničí trvá.

⁶⁵⁸ Večerní České Slovo, 22.9.1938, s. 4. Stěhování do vnitrozemí. Čeští lidé z okrajových částí státu chtějí být mezi svými. Další tisíce opouštějí domovy v pohraničí.

⁶⁵⁹ Večerní České Slovo, 29.9.1938, s. 4. Útěk z pohraničí pokračuje. Mezi uprchlíky jsou převážně Němci.

⁶⁶⁰ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 16.

veřejní zaměstnanci s rodinami (pracovníci úřadů, učitelé, četníci, zaměstnanci drah, pošt, vojáci). Mezi poslední složku migrantů zařadil tzv. prosté lidi (dělníci, řemeslníci, živnostníci, rolníci atd.), kteří nechtěli žít v cizí zemi a obávali se různých politických, či hospodářských potíží.⁶⁶¹ Popisované rozdělení má své zřetelné limity v podobě takto vylíčených důvodů k opuštění domovů, neboť opomíjí jiný než fyzický tlak na obyvatelstvo.

Ve struktuře uprchlíků z hlediska zaměstnání převažovali dělníci, následovaní soukromými zaměstnanci a živnostníky. Poměrně velký počet utečenců představovali i příslušníci svobodných povolání. Rolníci byli oproti tomu zastoupeni v menší míře, neboť v pohraničí zanechávali svůj základní prostředek obživy - půdu.⁶⁶² Z národnostního hlediska mezi soukromými zaměstnanci ve vyšších službách (tzn. duševní pracovníci) převažovali Židé a příslušníci jiných národností. Uprchlí Češi byli z hlediska zaměstnání silně zastoupeni v kovoprůmyslu, hornictví, či sklářství, naopak u kožařů zase převažovali Židé. Obecně byli poměrně řídké přítomni pracovníci z oborů potravinářství, oděvnictví, obuvnictví a pohostinství. Němečtí uprchlíci měli svoje profesní zastoupení ve sklářství, ale i výrobě hraček, porcelánu, textilu a rukavic. Také v této kategorii značně převažovalo dělnické povolání. Mezi uprchlým obyvatelstvem bylo poměrně více výdělečně činných osob, oproti méně zastoupeným rodinným příslušníkům bez vlastního povolání, což bylo zapříčiněno převahou dělníků a duševních pracovníků.⁶⁶³

Vedle rozboru situace v pohraničí bude nutné zohlednit i důvody pro opuštění domovů, které uvedli sami uprchlíci při žádosti o povolení pobytu na zbylém území Čech a Moravy. Později byly důsledně ověřovány.⁶⁶⁴ Problémem zůstává, že není k dispozici taková statistika pro státní zaměstnance. Řada z nich poslala do vnitrozemí svoje rodiny již před začátkem evakuace v důsledku útoků henleinovců a obav z dalšího vývoje.

Důvody k opuštění domovů byly rozličné (konflikty, pronásledování, hospodářské, či kulturní pohnutky). Nebylo neobvyklé, že uprchlíci uvedli několik z nich. Můžeme proto hovořit o tzv. „smíšených“ příčinách. Většina utekla tzv. „včas“, kdy je k útěku přiměly spíše obavy než skutečné obtíže. Nejvíce jich měli příslušníci svobodných povolání a dělníci, kteří působili často jako spolkoví funkcionáři (němečtí socialisté a komunisté). Prvenství v obavách si udržoval strach z politických obtíží, na druhém místě to byly obavy z hospodářských těžkostí. Mezi skutečně prokázanými těžkostmi převažovaly spíše hospodářské než politické potíže.

⁶⁶¹ Radvanovský, Z.: K otázce uprchlíků..., c.d., s. 7-8.

⁶⁶² Viz statistiky v příloze.

⁶⁶³ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 24.

⁶⁶⁴ ABS, sign. S-145-3, S-193-1. Jednotlivá prohlášení. Dále též Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 13. Srv. dok. č. 1-3, str. 103-104.

Nejvíce utečenců opustilo odstoupená území z převážně negativních důvodů, tedy pro objektivní problémy nebo z obav, že jim teprve vzniknou.⁶⁶⁵ Z porovnání údajů vyplynulo, že u Čechů a Židů se jednalo více o důvody hospodářské povahy, kdežto u Němců převažovaly pohnutky plynoucí z jejich politického antifašistického přesvědčení. Skutečné obtíže se na základě vyplněných dotazníků objevily nejčastěji u českých uprchlíků 30, 91% (Němci 28, 9 %, Židé 27,13%). Obavy před těžkostmi uvedlo 70, 7% Němců-uprchlíků, 70,60% Židů-uprchlíků, ale jen 35, 62% Čechů. Pětina uprchlíků zmínila pozitivní - citové důvody (jednalo se především o dělníky a osoby vykonávající svobodné povolání), jako bylo např. odstěhování se z lásky k vlasti. Dokladuje to i záznam hraničáře z Teplicka: *„Znamé mimořádné události posledních dnů donutily mě, jako českého živnostníka opustiti i s rodinou naše pohraničí. Pro mé sokolské přesvědčení, jakož i práci mého otce, který se zasloužil o zřízení české školy v Teplicích-Šanově..., nebylo by mně možné za nynějších daných okolností svou existenci uhájiti. Proto jsem půdu, kde jsem se já, jakož i žena narodili a rostli od mládí žili..., opustil, abych zachoval ten největší poklad, který může národ míti, své češství.* (zvýraznil – JB).“⁶⁶⁶

Z hlediska pohlaví vyšli jako nejmobilnější svobodní muži, za nimi pak jednotlivé ženy. *„Obecně muži mají větší mobilitu než ženy, totéž se týká i bezdětných manželů oproti rodinám s dětmi.*“⁶⁶⁷ Sociologicky dospěl Šíma k závěru, že lidé vázaní na přírodní a přírodně kulturní jevy (děti a jejich vychovatelé, zemědělci, prvovýrobci, vlastníci hmotného majetku) projeví menší mobilitu, než lidé vázaní na kulturní a kulturně duchovní jevy, kteří měli sklon k větší pohyblivosti (svobodná povolání).

Každá z migračních vln měla svoje specifika. Rovněž důvody pro opuštění domovů byly odlišné podle národnosti uprchlíků. Zatímco u Čechů převažovaly hospodářské příčiny, Němci utíkali z pohraničí především z politických pohnutek.

---

⁶⁶⁵ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 14. Přestože živnostníci a obchodníci sociologicky projevují menší teritoriální mobilitu, jejich počet v důsledku obtíží s podnikáním v obsazeném území narůstal.

⁶⁶⁶ SOA Praha - SOKA Mělník, fond Tělovýchovná jednota Sokol Kpy, Spisy 1937-1948, k. 20, Dopis Josefa Bursy z 26.10.1938.

⁶⁶⁷ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., s. 12-16; Vyhnání..., c.d., s. 31-228. Zimmermann uvádí, jak málo lidé v novinových zprávách ve druhé republice hovoří o tom, že byli přímo napadáni nebo nuceni k vystěhování. Nutné je také kalkulovat s novinovou cenzurou, která zabraňovala od určité doby informovat o událostech v okupovaném území.

III. Uprchlíci na půdě druhé republiky.

III.1. Vyjasňování kompetencí příslušných úřadů. Státní instituce a vracení uprchlíků

Migrace obyvatelstva z pohraničí obývaného v převážné části německy mluvícím obyvatelstvem probíhala **ve třech vlnách**. V těšínském případě docházelo k přemísťování především až po obsazení území Polskou republikou. V moderních českých dějinách neexistovala paralela k množství uprchlíků, se kterými se musela druhá republika a její úřady vypořádat.⁶⁶⁸ V této souvislosti bude podstatné, zamyslet se nad otázkou, do jaké míry státní instituce s těmito **přesuny** počítaly, jaká učinily opatření, bránily nějak pohybům obyvatelstva a jak se jejich názory vyvíjely.

Poměry v německém pohraničí Československé republiky nabraly v druhé půli třicátých let výrazně konfrontační ráz.⁶⁶⁹ **Po květnové mobilizaci** došlo pod vlivem těchto okolností k prvním nepřilíš rozsáhlým odchodům obyvatel z pohraničí (**tzv. první vlna**), mezi nimiž převažovali Židé, kteří opouštěli domovy z důvodu nárůstu antisemitských projevů.⁶⁷⁰ **Státní správa i pod vlivem toho, že se jednalo o movité civilisty neřešila sociální pomoc těmto uprchlíkům.** Oporu k tomuto svému postoji jí dávala i důvodová zpráva k zákoně o obraně státu (dův. zpráva k §116), která stanovovala, že náklady na dobrovolnou evakuaci si každý musí hradit sám. Toto stanovisko státního aparátu muselo pod tlakem dalších okolností dostát změn.

Po Hitlerově projevu 12. září 1938 na sjezdu NSDAP v Norimberku a následném pokusu henleinovců o puč (provázeným útoky proti četnickým služebnám, celníkům, státním úřadům, sabotážemi a násilím proti Čechům, Židům a antifašistickým Němcům)⁶⁷¹ vyhlásila vláda Milana Hodži stanné právo v několika okresech. Zklidnění situace, které slibovalo vládní opatření, měl narušovat Hitlerem založený Sudetendeutsches Freikorps. Jeho úkolem bylo zneklidňovat celé pohraniční území ozbrojenými akcemi. *„V noci Hitlerovy řeči se teror v německém území tak rozmohl, že se proud uprchlíků do Prahy ze všech německých oblastí zvětšil. Vydání pohraničního území na pospas četnictvem a policií probudila u státověrného*

⁶⁶⁸ Frankl, Michal: Druhá republika a židovští uprchlíci. In: Židovská menšina za druhé republiky, eds. Pojar, Miloš – Zahradníková, Marie - Soukupová, Blanka, Praha 2004, s. 48 Za nejsrovnatelnější příklad považuje Frankl židovské uprchlíky z Haliče během první světové války, kteří se uchýlili také do Předlitavska.

⁶⁶⁹ Radvanovský, Zdeněk: Útěky, teror, vyhnání z pohraničí in: Kural, Václav-Radvanovský, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem, Ústí nad Labem 2002, s. 53. Menschen im Exil, c.d., s. 22-24.

⁶⁷⁰ Šíma, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 16.

⁶⁷¹ Macek, Jaroslav: Uprchlíci z pohraničí v roce 1938. in: Češi a Němci – historická tabu, Nadace Bernarda Bolzana a Ackermann Gemeinde, Praha 1995, s. 133.

obyvatelstva pocit, že je vše ztraceno. Tak se zachránili útekem do českého území,“ takhle charakterizoval svoje pocity jeden z německých demokratů.⁶⁷² Vedle různých obav také popsane excesy vedly k masovějšímu odchodu obyvatelstva z pohraničí (**tzv. druhá vlna**). Převažovali mezi nimi politicky exponovaní Němci a Židé. Češi byli v menšině.

Na mnoha místech, v Praze a dalších velkých městech se ve dnech 12. až 15. září 1938 objevili uprchlíci. Jejich kvantita byla však radikálně větší než v předchozích měsících, kdy se jednalo vesměs o jednotlivce. Byla to záležitost, se kterou nikdo nepočítal, neboť se předpokládalo, že evakuace z pohraničí bude probíhat organizovaně na pokyn vojenských složek. Úřady byly překvapeny tímto nenařízeným přesunem obyvatelstva a nevěděly v první chvíli, jaká mají učinit opatření, zejména jak těmto lidem opatřit přístřeší a nutnou výživu. „Na dobrovolný odchod obyvatelstva z pohraničního území nebyly připraveny ani úřady civilní ani vojenské.“⁶⁷³ Obdobně charakterizovaly připravenost státní správy i relace SoPaDe.⁶⁷⁴

15. září 1938 přijely do Prahy první transporty z pohraničí. Jednalo se vesměs o starce, ženy a děti německé národnosti. Jen několik žen bylo doprovázeno svými manžely, kteří se potom, co se ujistili, že jejich ženy a děti byli v bezpečí, navraceli zpět domů.

Na Denisovo nádraží dorazil o osmé hodině ranní vlak o počtu 20 vagónů s utečenci z Varnsdorfu a Niedergrundu (Dolního Podluží), kteří opustili své domovy v důsledku „velkého řádění místních ordnerských tlup“. Na Masarykovo nádraží došla souprava s uprchlíky z Chebu a Fleissenu (Plesné). Zvláštní vlak, který tam zastavil v dopoledních hodinách, očekávali zástupci dobročinných organizací, kteří pomohli zajistit prvotní stravování a ubytování.⁶⁷⁵

Se zaopatřením přechodného bydlení se vyskytly problémy. Uprchlíci, kteří přijeli na Denisovo nádraží byli po dobu skoro 10 hodin ponecháni v nádražních vestibulech a na schodech před staničními budovami. Při čekání na rozhodnutí o umístění „budili pozornost kolemjdoucích, kteří měli s nimi útrpnost, hostili je různými potravinami a uspořádali i

---

⁶⁷² Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) – Rapports d'Allegmane du Parti Socialdémocrate Allegmane, 1938-1939, Paris 1938, 5. Jg, Nr. 10, s. A 40. Dritter Bericht. Podle jedné z nich měl uprchlický problém dokonce znamenat jednu z nejvážnějších hrozeb pro vnitrostátní organizace. Popis útěků Kampf, Widerstand, Verfolgung der sudetendeutschen Sozialdemokraten. Dokumentation der deutschen Sozialdemokraten aus der Tschechoslowakei im Kampf gegen Henlein und Hitler, ed. Adolf Hasennöhr, Stuttgart 1983, s. 319-340.

⁶⁷³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 46, sign. R 200, Informace pro pana ministra spravedlnosti o uprchlících 20.9.1938.

⁶⁷⁴ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 40. Dritter Bericht. Příliv uprchlíků vyvolal velkou starost se zaopatřením a ubytováním, neboť na uprchlický proud v takovém rozsahu nebyl nikdo připraven.

⁶⁷⁵ Venkov, č.218, 16.9.1938, s. 5. Demokratičtí Němci utíkají před Němci.

peněžní sbírky, která vynesla celkem 1 344, 20 Kč.⁶⁷⁶ Nakonec byli umístěni v Baxově domovině, ve Vystěhovalecké stanici v Nových Vysočanech, na Strahovském stadionu, či Lidovém domě v Hybernské ulici, kde je navštívila i manželka prezidenta republiky Hana Benešová. (Britský zprostředkovatel v sudetské otázce lord Walter Runciman zavítal mezi uprchlíky na Strahovský stadion.)

Ředitelka sociální péče hl. města Prahy Růžena Pelantová odmítla umístit 500 utečenců německé národnosti, kteří ráno 15.zář 1938 přijeli na Denisovo nádraží, s ohledem na to, že to již není jejich kompetence, neboť se uprchlická otázka měla řešit téhož dne na ministerstvu sociální péče.⁶⁷⁷

Odpoledne proběhla zmíněná porada o zaopatření „lidí na útěku“ (jejichž počet v Praze dosahoval už 2 000 osob) a o postupu k zamezení dalšího hromadného odchodu obyvatelstva z pohraničí „z bázně před pronásledováním politickými odpůrci“. Na této schůzi vznikl návrh oběžníku, který byl nakonec vydán v pozměněné podobě 16. září 1938. Nerealizovaný náčrt obsahuje některá důležitá fakta. Poukazuje na hromadění většího množství uprchlíků z pohraničí (sociálně-demokratického, komunistického politického smýšlení nebo československé národnosti) ve vnitrozemí, kteří se obávali o svou bezpečnost. Aby se předešlo šíření paniky, mělo být dalším migracím zabráněno domluvou, či upozorněním na učiněná opatření apod. Pokud by se nedaly zpochybnit **obavy** občanů o vlastní bezpečnost, mělo se působit na dobročinné organizace a ústavy, aby zajistily jejich umístění ve vlastním okrese.⁶⁷⁸

Upravený cirkulář zdůvodněný zamezením „*hromadného spontánního odchodu obyvatelstva z pohraničí*“ byl vydán 16.zář 1938 Zemským úřadem v Praze se souhlasem ministerstva vnitra požadoval od všech okresních úřadů zabránění **věcně neopodstatněného** hromadného opouštění bydlišť obyvatelstvem pohraničí a to všemi dostupnými prostředky. Ve zvláštních případech, kdy byl útek z místa pobytu věcně zdůvodněn např. izolovanou polohou, vážnými srážkami apod., měly být uprchlé osoby soustřeďovány na vhodných místech vlastního okresu nejvýše však v sousedním okrese. Zejména se mělo zabránit stěhování do Prahy. Za pomoci dobročinných organizací měla být sociálně slabým utečencům poskytnuta účinná pomoc, především ubytování a stravování. Zda budou poskytnuty finanční prostředky ze státních

⁶⁷⁶ NA Praha, f. PP 1931-1940, k.1332, sign. S 38/9, Zpráva o událostech 15. září 1938. Výnos této sbírky převzal Československý Červený kříž, který pokračoval v dalších sbírkách.

⁶⁷⁷ NA Praha, f. PP 1931-1940, k.1332, sign. S 38/9, Zpráva o událostech 15. září 1938. K tomuto jednání je zajímavé srovnat tuto novinovou zprávu: „*Naopak ochotné a vlídné jednání všech úředníků sociálního úřadu s každým přistěhovalcem, setřelo pocit roztrpčení, vyvolaný často křížovou cestou po různých kancelářích a institucích.*“ Právo lidu, č. 278, 25.11.1938, s. 3.

⁶⁷⁸ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál., k.269, sign. VIII- 17(20a), č. 3703 odd. 20a. z 15.zář 1938.

peněz nebylo doposud jasné.⁶⁷⁹ O situaci v Praze a stanovisku ministerstva sociální péče napsalo Právo lidu. „*Jest však třeba říci, že ministerstvo sociální péče rychle učinilo všechna potřebná opatření, aby tito nešťastní hraničáři byli alespoň řádně ubytováni a nasyceni. Po této stránce je o ně postaráno a jsou učiněny všechny přípravy i pro další příval uprchlíků z pohraničí. Dnes byli pohoštěni v našem Lidovém domě.*“⁶⁸⁰

Následujícího dne informovalo ministerstvo sociální péče okresní úřady, aby uprchlíkům, kteří v důsledku ohrožení života opustili svá bydliště a nedisponovali žádnými fin. prostředky a nebyli povinni vojenskou či jinou veřejnou službou, byla dána prozatímní podpora ze státních prostředků. Okresní úřad měl sdělit ministerstvu počet utečenců ve svém obvodu, jak byli umístěni a popsat spolupráci s charitativními organizacemi a popřípadě jejich podíl na péči. Zároveň měl také uvést potřebu financí na nejbližší týden. Uprchlíci měli být stále přesvědčovani k návratu do svých domovů.⁶⁸¹

Když shrneme informace z těchto oběžníků, vyplývá z nich, že **úřady považovaly útěk části obyvatelstva z pohraničí ze bezdůvodný** a tomuto neopodstatněnému útěku chtěly také zabránit. Rovněž proto také péči o tyto osoby pokládaly za dočasnou do uklidnění situace.⁶⁸² Zároveň chtěly znemožnit usazování uprchlíků v Praze, neboť jejich přítomnost v hlavním městě by stěžovala evakuaci a přinášela by také případná zdravotní rizika (např. šíření epidemií).

Obava z případné války potom vedla ke snaze evakuovat ohrožené obyvatelstvo z území vně obranné linie. Na okresní úřad v Aši se 19.září 1938 dostavila deputace, složená z poslance KSČ Dr. Jaromíra Dolanského, člena DSAP Andrease Amstättera, býv. poslance KSČ Emila Russa a komunisty Volköla, a informovala o prováděné evakuaci ze severní části okresu Aš, obce Rossbach (Hranice) a okolí. Evakuované osoby, ženy a děti, celkem asi 60 osob, měly být dopraveny do Chebu. Muži měli být soustředěni v Aši. Na další den připravovali evakuaci samotného města Aše a jižních částí okresu (celkem 500 osob) do Chebu, odkud měli být všichni postupně posláni do dalších okresů. „*Okresní hejtman se snažil deputaci přemluvit, aby zabránil hromadnému odstěhování, avšak deputace trvala na svém a žádala o poskytnutí pomoci.*“⁶⁸³ Delegaci bylo nakonec v tomto směru vyhověno.

Stále více se ukazovalo, že není správný předpoklad vyslovený v důvodové zprávě k zákoně o obraně státu, že náklad na tzv. dobrovolnou evakuaci musí si každý hradit sám(dův. zpráva k

⁶⁷⁹ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál., k.269, sign. VIII- 17(20a), č. 3703 odd. 20a. z 16.září 1938.

⁶⁸⁰ Večerník Práva lidu, č. 217, 16. 9. 1938, s. 3. Pražané nechť pomohou ubožákům z pohraničí.

⁶⁸¹ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál., k.269, sign. VIII- 17(20a), j. zn. K 7430-17/9.

⁶⁸² NA Praha, f. MPSP-R, k. 46, sign. R 200, č.j. 68542.

⁶⁸³ NA Praha, f. PZÚ, 207-1532-1, k. 1532, Aš, 19.září 1938.

§116). „*Neboť není-li možno zabránit takovéto evakuaci, ať již bylo podnětem k ní skutečné nebo jen zdánlivé ohrožení bezpečnosti osobní, nelze zabránit tomu, aby spolu s majetnými občany, kteří si mohou hradit náklady přestěhování, neopouštěli svá bydliště též lidé méně majetní, popř. lidé úplně bez prostředků.*“ Proto ministerstvo sociální péče navrhovalo, že je nutné postarat se o nemajetné uprchlíky z důvodu zachování klidu, veřejného pořádku a branné morálky.

Náhly pohyb obyvatelstva tak přispěl k formulování názoru, že i pro budoucnost nelze vyloučit možnost podobného hromadného útěku. Přičemž je třeba počítat, že nucenému odsunu bude zpravidla předcházet nenařízená, neuspořádaná migrace. Proto ministerstvo doporučovalo učinit pro uvedený případ vhodná legislativní a administrativní opatření. Zdůvodňovalo to zejména ohrožením branné síly národa, což mělo v záříjových dnech velkou váhu.

Mezi nejpálčivější problémy, které bylo nutno vyřešit na legislativní úrovni, patřilo podle ministerstva soc. péče především přesné vymezení působnosti zúčastněných úřadů, zabránění překotnému přílivu utečenců do hlavního města, vymezení vhodných míst pro soustředění běženců a určení opatření týkající se ubytování, stravování, lékařského ošetření, transportu, přípravy barákového tábora apod. Vyřešení těchto otázek mělo proběhnout na meziministerské poradě, kterou mělo svolat ministerstvo vnitra.⁶⁸⁴

Hodžův kabinet přijal na schůzi 21. září pod nátlakem anglo-francouzské návrhy. Vláda tak vyslovila souhlas s odstoupením území s více než 50% německého obyvatelstva. Konkrétní modalita odstoupení měly být předmětem dalšího jednání. Po přijetí takto závažného rozhodnutí se rozhodla podat demisi.

Přičemž počítala s tím, že přijetí návrhů vyvolá rozhořčení i strach obyvatelstva v pohraničí. Proto k jeho uklidnění mělo přispět prohlášení ministerstva vnitra určené zejména státním zaměstnancům z důvodu, aby nedošlo k dalšímu ukvapenému opouštění příhraničních území v mezidobí do provedení nové úpravy na mezinárodním základě, neboť „*do jednání Hitlera s Chamberleinem zůstává kompetence státních orgánů a právní řád nezměněn,*“ konstatovalo usnesení vlády. Ministr vnitra měl také jednat s představiteli SdP o zabránění výtržnostem a škodám ve smíšeném území.⁶⁸⁵

Na schůzi 21. září 1938 byl také ministr sociální péče ing. Jaromír Nečas zmocněn k tomu, aby učinil všechna opatření potřebná k usměrnění pohybu civilního obyvatelstva

⁶⁸⁴ NA Praha, f. MV-dod., k.28, sign. D 404, č.j. R 6100-20/9. Důvěrné.

⁶⁸⁵ NA Praha, f. PMR, k. 4396, Protokoly z jednání ministerské rady z 21. září 1938, str.15. NA, f. PMR, k. 4142, XVII., Protokoly z 41. jednání ministerské rady z 21. září 1938.

z pohraničního území. V důsledku toho vyvinulo ministerstvo sociální péče příslušnou aktivitu. Od ministerstva vnitra požadovalo součinnost v otázkách vymezení prostoru pro uprchlíky. Opatření je nutno chápat v souvislosti s případnou válkou, při níž by nevhodné umístění velkého počtu lidí mohlo vyvolat komplikace například při řízené evakuaci. Dále vyžadovalo účinný zákrok proti „zločinnosti nekalých živlů“ při pohybu obyvatel a zajištění vhodných ubikací pro uprchlíky. Vnitro mělo taktéž příslušně instruovat okresní úřady. Otázku dopravy řešilo ministerstvo soc. péče s ministerstvem železnic, prevenci nakažlivých onemocnění především záškrtu potom s ministerstvem veřejného zdravotnictví a zabezpečilo taktéž finanční stránku věci.

I nadále mělo zůstat v tajnosti opatření, že okresní úřady mají všemi prostředky usilovat o to, aby se lidé z jejich okresu nestěhovali. Ve spolupráci s MNO byl vymezen i prostor, do kterého měli být umístěni uprchlíci. MNO bylo proti tomu, aby byli usazeni do prostoru na východ od Vltavy, na jih od Labe a v hlavním městě Praze. I proto se v Čechách trvalo na tom, aby se stěhovali nejdále do sousedního nebo nejbližšího okresu. V zemi Moravskoslezské připadalo v úvahu pro umístění území na sever od vzdušné čáry Moravská Třebová-Místek. Na jihu Moravy potom ve vlastním okrese, v nejkritičtějších případech v okrese sousedním.

Funkcionář DSAP Eugen de Witte vzpomínal na snahu evakuovat příslušníky strany, které bránila úřední nařízení. *„Byli jsme z příkazu ministerstva železnic připraveni evakuovat ženy a děti z první zóny ohrožení, zemský úřad však disponoval nařízením ministerstva vnitra, že vlaky nesmí být odbaveny, a tak se ženy s dětmi musely vrátit zpět do svých domovů.“*⁶⁸⁶ Nejmenovaný německý sociální demokrat z Kraslic obdobně reflektoval situaci spojenou s evakuací. *„Ve středu 21.září, ve čtyři hodiny odpoledne jsme dostali z Prahy příkaz, evakuovat naše ohrožené soudruhy. Udělat to klidně a tajně, je vyloučeno, když lidé běhají na vlak jen s ranečky.“* Železniční správa na příkaz z Prahy byla ochotná přistavit čtyři vlaky. Jejich odbavení však zakázal okresní úřad v Karlových Varech. *„Večer o půl desáté hlásilo rádio zprávu, že vláda donucena přijímá berchtesgadenské požadavky. Znovu v noci a časně ráno nastalý nával lidí na plánované vlaky a potom co tlačence (nával se ještě zvětšil), dovolil přece ještě zvláštním vlakům odjet.“*⁶⁸⁷ Jiné svědectví považovalo evakuaci ohrožených straníků za zadostiučinění. *„V nejohroženějších místech na hranici se začalo s evakuací žen a dětí Čechů a německých sociálních demokratů. Lidé byli dopravováni do Prahy a tam v právě připravených místnostech ubytováni. V demokratických kruzích bylo*

⁶⁸⁶ Witte, Eugen de: Für Heimat und Freiheit, Stuttgart 1982, s. 32.

⁶⁸⁷ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 5.

*toto opatření přijato se zadostiučiněním. DSAP a její organizace se držely v tomto čase velmi dobře a pracovaly v úzké shodě s československými úřady.*⁶⁸⁸ Vraťme se nyní opět k popisu postupu státních úřadů.

22. září 1938 došlo k dohodě mezi zástupci ministerstva vnitra a ministerstva železnic o postupu železniční správy při stěhování obyvatelstva z pohraničního území. Staniční úřady měly odpíráním zvláštních transportních vlaků podporovat opatření ministerstva vnitra o zamezení nežádoucí migrace. V nezbytných případech si měly vyžádat od okresního úřadu četnictvo k udržení klidu a pořádku a vymýcení nekalých živlů. Transportní vlak neměl být vypraven dříve, než staniční úřad zjistil u okresního úřadu příslušnou vykládací stanici, kterou stanovoval zemský úřad. Železniční správa měla rovněž zajistit, aby transporty neprocházely při tranzitu Prahou. O tom, kam byli uprchlíci odesláni, mělo být uvědoměno i ministerstvo sociální péče, aby mohlo případně zařídit stravování a ubytování vystěhovavších osob.⁶⁸⁹

23. září 1938 se tentokrát už Syrového vláda usnesla, aby ministerstvo vnitra a sociální péče za účasti ministerstva financí se dohodlo na usměrnění a umístění osob vystěhovaných z pohraničí. Prostředky k tomuto účelu věnované Národní bankou měly být dány k dispozici státní správě ve výši 2 mil. Kč.⁶⁹⁰ Přesně v intencích meziministerských dohod z 21. - 22. září 1938 vydalo 23. září ministerstvo vnitra opatření k zamezení bezdůvodného útěku obyvatelstva z pohraničí.⁶⁹¹ Na podkladě toho nařízení vydal 25. září Zemský úřad v Praze oběžník, v němž naléhal na okresní úřady a státní policejní úřady, aby všemi vhodnými prostředky zabránily hromadnému opouštění bydlíšť obyvateli v pohraničí. Ovšem s upřesněním možné tolerance „*jen ve výjimečných případech*“, kde by opuštění příbytků s ohledem na místní okolnosti a zjevy bylo opodstatněno vážnými srážkami, či ohrožováním uniformovanými tlupami.⁶⁹²

Bránění v bezdůvodném odchodu z pohraničí mělo probíhat šetrnou formou, ale důkladně. „*Není intencí ministerstva vnitra, aby při tomto uspořádání bylo nějaké krutosti, a proto*

⁶⁸⁸ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 9. Vedle omezení migrace obyvatelstvo, docházelo v září k prvním návratům do jejich domovů. Toto opatření vnášelo do jejich řad nejistotu. „*Vlaky s uprchlíky byly odesílány do vnitrozemí, odtud zase do pohraničí, stály dny a noci na volných kolejích nebo na nádražích, u kterých museli lidé v otevřených nákladních vagonech tábořit. Přitom se odehrávaly nepopsatelné scény. Naštěstí trval tento stav jenom krátký čas a úřady dostaly násilí opětovně do rukou.*“ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) 5. Jg, Nr. 10, s. A 10.

⁶⁸⁹ NA Praha, f. PMV, 225-1459, k. 1459, Fonogram. Ministerstvo soc. péče sděluje 21.9. Opis.

⁶⁹⁰ Protokoly schůzí vlád z fondu předsednictva ministerské rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23. září - 4. říjen 1938. ed. Malá, I., Praha 1991, s. 10. Jak víme, jednání mezi ministerstvy už proběhla, a tak bylo rozhodnutí ministerské rady bezpředmětné.

⁶⁹¹ NA Praha, f. MV-dod., k. 28, sign. D 404, č. 81.5888/1938-13.

⁶⁹² Kubátová, Ludmila - Malá, Irena - Soukup, Jaroslav - Vrbata, Jaroslav: Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945: Edice dokumentů, 1. díl, 2. svazek, 2. sešit, dokument č. 573, Praha 1982, s. 46-8.

současně dostali okresní hejtmani příkaz, aby v případech, kde z důvodů osobní bezpečnosti apod. se jeví přesídlením nutným, toto přesídlení povolili a také organizování zařídili.“⁶⁹³

Osoby, které se tak vystěhovaly, měly být soustřeďovány **na vhodných místech vlastního okresu, nejvýše v sousedních okresech**. Považovalo se za **naprosto nepřijatelné**, aby odjížděly do Prahy, Brna, Plzně, Olomouce a dalších větších měst, avšak tento požadavek se nepodařilo zcela naplnit. Příchod i odchod uprchlíků měl být hlášen. Pokud se nepodařilo umístění ve vlastním nebo sousedním okrese, zemský úřad určil ihned telefonickým pokynem, jinou venkovskou obec v dalším okrese, kam měli být odesláni. Z tohoto důvodu měl sestavit (po předchozím šetření) příslušné seznamy obcí, které byly schopny uprchlíky přijímat (vzhledem k možnostem hromadného ubytování, stravování, pracovním místům apod.) Do těchto lokací měly být směřovány případné transporty. Nadále platilo, že utečenci se nesměli usazovat v určitých oblastech z vojenských důvodů.

V oběžníku se dále kladl důraz na bezpečnost a přesnou evidenci „lidí na útěku“, kde mělo být uvedeno: pohlaví, počet dětí, národnost. Okresní úřady měly zasílat jak počet přítomných uprchlíků v jednotlivých obcích, tak i soupisy obcí s přesnými počty repatriovaných osob. Z případného transportu měly být vyloučeny nekalé živly a udržován pořádek. Upozorňováno bylo i na náhrady nákladů (za ubytování a stravování) ve prospěch uprchlíků min. soc. péče.⁶⁹⁴

Se spontánním pohybem obyvatelstva v takovém množství státní správa vůbec nepočítala. Překvapil ji. Oproti dřívější květnové vlně se jednalo v září o podstatně větší množství lidí, kteří navíc přišli často jen s holýma rukama a byli odkázáni na veřejné zaopatření. Skrze několik nařízení se úřady pokoušely této migraci bránit. Vydané předpisy se týkaly obyvatelstva všech národností z pohraničních okresů. Nebyly tedy zaměřeny proti neslovanským národnostem. Migrační překážky neplatily v případech ohrožení života těchto osob. Možnost stěhování se připouštěla, avšak nejvýše do sousedních okresů. Praktická realizace těchto nařízení vypadala jinak. Uprchlíci přicházeli spontánně i do jiných vnitrozemských okresů, masově i do hlavního města Prahy a to narychlo jen s pár věcmi. Odpovídalo to situaci, která vládla na mnoha místech v pohraničí. Proto byli mnozí jednoznačně odkázáni na pomocné akce organizované okresními úřady a různými dobročinnými institucemi. Brzy na tyto akce byly uvolněny i státní prostředky. Účty proplácelo ministerstvo sociální péče. Pomoc těmto uprchlíkům byla považována státními

⁶⁹³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 46, sign. R 200, Pomoc uprchlíkům z pohraničí 22.9.

⁶⁹⁴ Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945: Edice dokumentů, 1. díl, 2. svazek, 2. sešit, dokument č. 573, Praha 1982, s. 46-8.

úřady jednoznačně za přechodný jev do uklidnění situace. Stejného názoru byli i sami uprchlíci, kteří prohlašovali, že se chtějí vrátit do svých domovů po skončení řádění ordnerských tlup. Jiná situace nastala po přijetí podmínek mnichovské dohody československou vládou.

Po přijetí podmínek mnichovské dohody projednávala vláda na odpolední schůzi 30. září 1938 evakuační postup. Po debatě o definici pojmu bestehende Einrichtungen proběhla rozprava o evakuačních otázkách, při níž bylo zdůrazněno a také usneseno, že „*naš stát v nových hranicích jest státem národním*“. Při evakuaci soukromých podniků měla být dána priorita českým lidem, označení státu za národní přinášelo i další konstatování ohledně pomoci uprchlíkům, „*první povinností státu bude opatření existence obyvatelstva vlastní národnosti*.“ S touto skutečností měli být občané jiné než české či slovenské národnosti seznámeni propagačními prostředky.⁶⁹⁵ Projevila se tak tendence charakteristická pro **třetí vlnu migrace** z pohraničního území, kdy československé úřady už jinonárodní utečence snadno nepřijímaly. Na druhou stranu mezi migranty ve třetí vlně převažovali Češi. Reakce vlády, tedy prvotní opatření existence obyvatelům vlastní národnosti, jakoby předznamenávala názory mnoha deníků druhé republiky o nutnosti trvalého usazení pouze slovanských uprchlíků.

Ministerská rada se dále usnesla, že při vyklizení odstoupených území mělo civilní obyvatelstvo zůstat na svých místech. Evakuace se tak měla dotknout jen úřadů, vojenských složek a státních zaměstnanců s rodinami. Podle informátora SoPaDe po zveřejnění souhlasu s postoupením pohraničí proud migrantů značně zesílil. „*Rozhlasem oznámené odstoupení sudetoněmeckého území vyvolalo teprve velký příliv masové emigrace našich lidí, včetně Čechů a komunistů. Současně utíkali henleinovci zpět z českého území do německého. Také ti, co se obávali války, a byli politicky nezatížení, se vraceli zpět. Současně se vraceli domů henleinovci - záložníci posaní armádou na dovolenou na základě mnichovské dohody. Nepopsatelná byla chudoba desítek tisíc rodin, které uprchly s poničeným oblečením a často*

---

⁶⁹⁵NA Praha, f. PMR, k. 4142, sign. XVIII., Protokoly z 10. jednání ministerské rady z 30. září 1938, s.259. Pojem bestehende Einrichtungen (stávající zařízení) obsahovala dohoda velmocí z Mnichova. Při formulování významového obsahu dospěla vláda k názoru, že se jednalo o zařízení pevná a potřebná k provozu, ne však zásoby surovin a zboží. Přičemž se ustanovení o opuštění území bez stávajícího zařízení týkalo jen majetku státního, nikoliv však soukromého. Německá strana zastávala však jiný výklad, a proto při evakuaci docházelo k nedorozuměním. Nacisté požadovali majetek „sloužící ekonomickému životu země“. V konečné formulaci z 28.října podle italského návrhu získali více než předpokládali. „*Stávajícím zařízením se rozumí veškerý majetek bez ohledu je-li v držení státu či jedince, je-li stávající neboli pevný(továrny, elektrárny, vodovody) či pohyblivý (lokomotivy, suroviny) , který je „v souladu s veřejnou prospěšností.“* Lukeš, F.: Podivný mír...., c.d., s. 70 a 154-155.

*jen s nezbytnými věcmi v ranečcích a kteří si často ještě nesli stopy prožitých útrap a obtíží.*⁶⁹⁶

V důsledku přemísťování žádalo 30.zář 1938 velitelství Havlíček Zemský úřad v Praze o povolení evakuace českých lidí všemi prostředky. S jinými národnostmi tedy Němci a Židy nekalkulovalo. „*Umožněte všemi prostředky provedení evakuace českých lidí, kteří snad budou utíkat před mocným německým terorem.*“ Hlavní proudy měly být usměrněny následujícím způsobem: Prostor České Budějovice od čáry Klatovy - Písek po hranici českomoravskou do prostoru Veselí - Meziměstí - Pelhřimov - Jindřichův Hradec. Prostor mezi Labem od Děčína - Mělník a Labem – Dvůr Králové - Pardubice do prostoru Kolín - Pardubice - Chrudim - Chrást - Hlinsko - Něm. Brod - Čáslav. Z prostoru Orlických hor až po českomoravskou hranici do prostoru Vysoké Mýto - Litomyšl - Polička, Skuteč - Luže. Prostor Plzeň od silnice Karlovy Vary - Praha po čáru Klatovy - Písek na přechody přes Vltavu u Vestec (zde měl být kladen hlavní důraz), Kamýk - Písek do prostoru Benešov - Sedlčany - Milevsko - Tábor - Humpolec - Vlašim. Mezi Labem a silnicí Karlovy Vary - Praha přes Veltrusy - Kralupy a Prahu do prostoru Český Brod. - Kutná Hora – Ledec n/Sáz. - Kostelec n/Č.Lesy.⁶⁹⁷

Obdobně požadoval plukovník Hvíždálek z posádkového velitelství Velké Prahy „*rozmnžení*“ dosavadních evakuačních a přesunových předpisů o „*nová opatření*“, které vyžadovalo běžení obyvatelstva ze zabíraného území. Žádal proto, aby byl vyslán na posádkové velitelství zodpovědný činitel zemského úřadu, s nímž by se probrala další opatření.⁶⁹⁸

I na schůzi ministerské rady 1.října 1938 se ministři v usnesení drželi teze, aby **obyvatelé na rozdíl od úřadů setrvali v evakuovaném území.** „*Není ovšem právní normy, která by dala podklad k zabránění odstěhování. Technicky možno odjezd regulovati.*“⁶⁹⁹ Opisy těchto protokolů uvádí místo výrazu regulovati obrat podporovati.⁷⁰⁰ Zatím bylo požadováno brzdit migraci do vnitrozemí u všech národností, jak u Čechů tak i u demokratických Němců a Židů. Vedle ekonomických důvodů, tedy schopnosti zmenšeného státu zabezpečit uprchlíkům další existenci, hrál roli i jeden z bodů mnichovské dohody. Dohoda velmocí totiž počítala

⁶⁹⁶ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 13.

⁶⁹⁷ NA Praha, f. PZÚ, 207-1531-9, k. 1531, č.j. 24/Taj. Etap.1938, Pilné! Tajné! 30.9.1938.

⁶⁹⁸ NA Praha, f. PZÚ, 207-1531-9, k. 1531, Fonogram z 1.října z 8.05 hod.

⁶⁹⁹ NA Praha, f. PMR, k. 4142, sign. XVIII., Protokoly z 11. jednání ministerské rady z 1. října 1938.

⁷⁰⁰ Tento obrat není správný, neboť se použil až v protokole vlády ze 3.října 1938. NA Praha, f. PMR, k. 4396, Protokoly z jednání ministerské rady z 1. října 1938. Správně to uvádí i edice protokolů. Protokoly schůzí vlád z fondu předsednictva ministerské rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23.zář - 4. říjen 1938. ed. Malá, I., Praha 1991, s. 116.

s lidovým hlasováním na území, které měl vymezit berlínský výbor. Vláda a úřady tak chtěly zamezit úniku obyvatel ze sporných lokalit a případným úbytkem vlastního obyvatelstva v plebiscitních oblastech neztratit další území.

I proto se objevila snaha a tlak na návrat uprchlíků do dřívějšího místa pobytu. Oběžník Prezidia Zemského úřadu v Praze tak ukládal 1. října podřízeným orgánům, aby ihned učinily všechna opatření k odtransportování utečenců do jejich domovů.⁷⁰¹ V tisku a rozhlase byla potom uveřejněna tato zpráva: „*Zemský úřad upozorňuje, aby obyvatelstvo z pohraničního území neopouštělo svá bydliště, ježto za žádných okolností nelze připustiti, aby se stěhovalo do zázemí. Všichni uprchlíci budou vráceni do svých domovů.*“⁷⁰²

Okresní úřady vydaly příslušné pokyny, které vycházely z propozic nadřízených úřadů, ohledně všeobecného návratu, který se týkal uprchlíků všech národností. „*Na příkaz různých míst, většinou okresních úřadů, byli lidé, tak jak byli spolu pohromadě, posláni do vlaků a transportováni do sudetoněmeckých oblastí. Přitom se nikdo neptal, jestli mezi těmito lidmi není nějaký ohrožený příslušník RW, či stranický sekretář DSAP. Kdo neutekl z jedoucího vlaku, nebo při jiné příležitosti, byl bezohledně vyhoštěn FS a později říšskoněmeckému vojsku. V Praze se přešlo k následující metodě: všichni uprchlíci byli vyzváni, aby se policejně přihlásili. Činilo se tak, že dostali vyhoštění z Prahy během 24 hodin.*“⁷⁰³

Následujícího dne, tedy 2. října 1938, došlo k modifikaci předchozího oběžníku Prezidia zemského úřadu a to tak, že **nyní měli být uprchlíci odtransportováni pouze do území uvnitř plebiscitní demarkační čáry**, nikoliv však do již obsazeného území. Pokud někdo chtěl cestovat do již zabraného území, nemělo se mu činit překážek.⁷⁰⁴ Úprava v oblasti zamezení pohybu obyvatelstva do vnitrozemí pomocí železnice stanovila, že civilisté mohli cestovat vlakem pouze na zvláštní povolení, které mělo být vydáno jen ve výjimečných případech.⁷⁰⁵

Na schůzi vlády 3. října 1938 se projednávala vedle žádosti o pomoc od Francie a Anglie a příprav plebiscitní komise i otázka uprchlíků. Ministerská rada se usnesla, že „*setrvává na stanovisku*“, že v odstoupeném i plebiscitním území by mělo civilní obyvatelstvo setrvat na svých místech. Usnesení obsahovalo doplnění, že výjimky mohly být povoleny jen u nepatrného počtu obyvatel (1/2-1%), kde by setrvání v daném území znamenalo nesporně

⁷⁰¹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, inv. č.1000,č.j. 68.542.

⁷⁰² NA Praha, f. MPSP-R,k. 46, sign. R 200, č.j. III k čís. 68 542. Srv. také Intolerance/Intoleranz. Češi, Němci a Židé na Ústecku 1938-1945. Edice dokumentů z fondů Archivu města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1998, dok. č. 2.

⁷⁰³ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 7.

⁷⁰⁴ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, inv. č.1000, č.j. 69.826.

⁷⁰⁵ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, inv. č.1000, č.j. 69730.

ohrožení života.⁷⁰⁶ Podle přípravného materiálu se s těmito výjimkami počítalo pro nejohroženější německé sociální demokraty.

Předtím než vláda přijala citované usnesení se o problému útěku obyvatelstva diskutovalo na jednání zástupců politických stran, kteří se 1. října 1938 usnesli a požadovali, aby do českého území byly přijaty „z Němců jen osoby po stránce politické exponované, které by při setrvání ve svých domovech byly za svou dřívější činnost a stanovisko vůči ČSR ohroženy na životě“. Důležité bylo rozhodnutí, aby emigrantům do českého území nebylo udělováno státní občanství!⁷⁰⁷ Tyto osoby se tak neměly trvale usadit na území zbytkového Československa. Počítalo se s jejich emigrací do ciziny. Ostatní uprchlíci měli být dále vraceni.

Gen. Bohuslav Fiala, podnáčelník Hl. štábu se dožadoval 3. října 1938 urychleného řešení otázky utečenců, z nichž někteří se nechtěli dobrovolně vrátit do svých původních domovů. Podle jeho názoru bylo nutno vrátit i osoby nečeskoslovenské národnosti z již obsazeného území. „*Nechceme-li ve zmenšeném státě stále mít nové menšiny které by postupem času vznesly obdobné požadavky, které byly jednou z příčin nynějšího stavu.*“ Žádal rychlé sdělení nařízení, podle kterých by vydal rozkazy velitelům armád.⁷⁰⁸ Stanovisko bylo ovlivněno postupem henleinovců na konci první republiky, který se „nyní“ začal aplikovat také na antifašisty, přestože ti se zachovali státotvorně. Nacistické Německo pochopitelně nemohlo využít hlasů a požadavků demokratických Němců a Židů. Navíc se předpokládalo, že nynější stav nemusí být konečný, tedy že antifašisté by později (v delším časovém horizontu) mohli přijít s národnostními, správními a jazykovými požadavky, což by mohlo znovu ohrožovat stabilitu zmenšeného čs. státu a „*vlastní správu věcí svých*“. I proto byl pro nejohroženější německé sociální demokraty zamýšlen jen dočasný pobyt před další emigrací.

Z území, jež měla být odstoupena, probíhala evakuace úřadů a státních zaměstnanců s rodinami.⁷⁰⁹ Ostatní tamější obyvatelstvo mělo zatím zůstat na svých místech. Důležité ustanovení cirkulárních oběžníků stanovalo, že za uprchlíky „nelze v žádném směru považovat“ rodiny státních zaměstnanců.⁷¹⁰ Z obavy, aby utečenci dopravovaní zpět do místa určení v plebiscitním území neopustili během cesty transport, měly být vlaky provázeny patřičnou četnickou či policejní asistencí. Repatrianti měli být přepravováni uzavřenými vozy, aby neměli v mezistanicích možnost vystoupit. Dbát se mělo na rozdělení do vagónů přesně

⁷⁰⁶ NA Praha, f. PMR, k. 4396, Protokoly z jednání ministerské rady z 3. října 1938, s.6.

⁷⁰⁷ NA Praha, f. PMR, k. 4142, sign. XVIII., Protokoly z 13. jednání ministerské rady z 3. října 1938, s. 300.

⁷⁰⁸ AMZV, f. VI. sekce, k. 75, sl. Přistěhovalectví v obsazeném území, č.j. 9725 dův. Hl. št. z 3.října 1938.

⁷⁰⁹ Při té příležitosti byla např. zaměstnancům ministerstva vnitra poskytnuta záloha na služné, pokud byli ve finanční tísní.

⁷¹⁰ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, inv. č.1000,č.j. 70135.

podle místa určení, aby se vozy daly lépe přepojovat.⁷¹¹ V 1.15 hod. telefonovala soc. referentka Pešková z ÚSÚ obsah tohoto doporučení Zemskému úřadu v Praze. Proto byly k připravovaným transportům přiřazeny četnické hlídky. Ihned byl vypraven vlak z Wilsonova nádraží do Žatce s 560 osobami o 8 vagonech, k němuž bylo přiřazeno 8 hlídek. Pro vlak č.1301 do Mostu odj. v 5.40 hod. s 200 osobami (3 vagony a 3 hlídky), vlak č.1101 do Liberce odj. v 4.55 hod. s 250 osobami (4 vagony a 4 hlídky), vlak neurčeného č. do Litoměřic odj. v 7.10 hod s 70 osobami (1 vagon a 1 hlídka). Každý z vlaků byl vypraven z Wilsonova nádraží a byl osazen jak Čechy, tak Němci.⁷¹² Všechna tato města nebyla dosud obsazena německým vojskem. Někteří němečtí uprchlíci považovali avizovaný návrat k plebiscitu pouze za záminku pro úřady, aby je vrátily zpět do pohraničí. „Mnozí věřili zprávám, že plebiscitní zóna je plánována, vyměřena, jiní v tom viděli pokus dostat uprchlíky do této imaginární zóny pod záminkou plebiscitu a dopravit je tak gestapu.“⁷¹³ Podobné informace se objevovaly také v zahraničním tisku.⁷¹⁴ Pramenný materiál tento předpoklad nepotvrzuje.

Zpětné transporty probíhaly ve spěchu a docházelo často k rozdělení rodin. V zájmu co nejrychlejšího odbavení a odjezdu uprchlíků pomocný personál na nádraží nedostatečně spolupracoval k tomu, aby udržel rodiny pohromadě. „3.října v 5 hod. ráno na Masarykově nádraží, s transportem, který byl dopravován na Wilsonovo nádraží, byla poslána žena s dětmi, protože nikdo nesměl zůstat zpět a bylo jí řečeno, že její manžel, který se na několik okamžiků vzdálil, bude za ní poslán. Když se muž vrátil, a jedna z pomocnic mu řekla, aby si pospíšil na Wilsonovo nádraží, kde je v transportu jeho rodina, bylo mu v tom zabráněno a pomocnici bylo dáno na srozuměnou, že bude z nádraží vyloučena, bude-li poskytovat takové služby.“ Obdobný případ se měl stát také třem funkcionářům DSAP, kteří chtěli najít na Masarykově nádraží svoje ženy a děti. „Bylo jim zabráněno a nebyla jim dána možnost je nějak vyrozumět, museli ihned zpět a nesměli v Praze ani přenocovat.“⁷¹⁵ V Chomutově měla být vlaková souprava s 600 uprchlíky umístěna v továrně, odkud jim bylo bráněno odejít i do jejich vlastních domovů.⁷¹⁶ Uvedené zkušenosti německých antifašistů potom využíval zahraniční tisk ke kritice politiky repatriace.⁷¹⁷

⁷¹¹ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál, k. 269, č.j. 3703 z 4.10.1938.

⁷¹² NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1546, sign. V 84/47, č.j. 28340, 4.10. 1939.

⁷¹³ Witte, E. de: Heimat..., c.d, s. 39.

⁷¹⁴ 12.října psal Daily Telegraph, že posílání uprchlíků do plebiscitního území. aby nebyl ztracen jejich hlas pro Československo, byl pouhou záminkou.

⁷¹⁵ NA Praha, f. MV-dod., k. 28, sign. D 401, č.j. 84614, 5.10.1938. Příloha.

⁷¹⁶ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál., k.269, č.j. 3703 z 4.10.1938.

⁷¹⁷ Jaksch, Wenzel – Kolarz, Walter: England and last Free Germans. The Story of a Rescue, London 1941, s.28.

Na čtrnácté a zároveň poslední schůzi první Syrového vlády bylo usneseno, že rozpočet kapitoly ministerstva sociální péče bude překročen o částky nutné k úhradě podpůrné akce pro obyvatelstvo, které pod vlivem mimořádných událostí odešlo z pohraničních krajů.⁷¹⁸ Zpráva Ústředního sociálního úřadu hl. města Prahy o repatriaci popisovala konkrétně, do jakého území byli utečenci z Prahy transportováni. „*Uprchlíci byli dopravováni zpět do míst odkud uprchli, pokud se jednalo o území plebiscitní. Utečence z území již obsazených přivezly vlaky do okresů plebiscitního území nejbližších jejich původnímu domovu, leč by sami žádali na návrat do obsazeného území.*“⁷¹⁹ Pro dopravu osob uvnitř plebiscitního území nebylo **od 5. října 1938** nutné povolení.⁷²⁰ Stejného dne **došlo** k vydání nařízení, které vyzývalo **ke změně přístupu v tlaku na uprchlíky**, kteří zůstávali zatím ve vnitrozemí. Pokud **nechtěli odjet, měli zatím zůstat na dosavadním místě a neměli být odesláni do plebiscitního nebo obsazeného území**. Stanovisko limitoval **požadavek uprchlické spolehlivosti**. V zásadě vše vycházelo z vládního usnesení z 3.října 1938.⁷²¹

Na základě výnosu z 6.října 1938 byla zřízena poptávková služba, jejímž účelem bylo zprostředkovávat zprávy o pohybu odtržených členů rodin a osob. Důležitý význam měla i jako registr dlužníků.⁷²²

Ministerstvo národní obrany požadovalo 7. října 1938 odsun židovských a německých uprchlíků ze všech českých krajů.⁷²³ Podle velitelství I. armády docházelo v okresech Poděbrady, Kolín, Kutná Hora ke hromadění uprchlíků z obsazeného území československé, německé a židovské národnosti. Úřadům prý chyběly pokyny k jejich vracení do dřívějších bydlíšť a vyplácely jim podporu. „*Nikdo z uprchlíků nechce se dobrovolně vrátiti do svých dřívějších bydlíšť, zvláště Němci a Židé. Hrozí přeplnění měst ve vnitrozemí a nedostatek potravin. Rapidně stoupají ceny jak poživatin, tak i bytů. Uprchlíci německé národnosti a Židé dožadují se v Poděbradech zřízení německé školy. Na více místech bylo zjištěno, že němečtí uprchlíci a židé spojují se s českými komunisty a chtějí konat demonstrace....Nálada mezi českým obyvatelstvem je velmi napjatá zvláště vůči uprchlíkům německé národnosti a*

⁷¹⁸ Výše prostředků měla být určena dohodou ministerstev sociální péče a financí a Nejvyššího účetního kontrolního úřadu. O souhlas žádalo ministerstvo již 3.října 1938 NA, Praha, PMR, k. 4142, Protokoly z jednání ministerské rady, XVIII., 14.schůze – IV.října-1938.

⁷¹⁹ NA Praha f. -MV-dod., k. 28, sign. 14a - D 404, č.j. chybí, Návrat uprchlíků z 5.října 1938. Přičemž se apelovalo na zajištění chybějící bezpečnosti před ordnerskými tlupami a nutnost pevného zásobování v plebiscitních okresech.

⁷²⁰ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, inv. č.1000,č.j. 70309.

⁷²¹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, inv. č.1000,č.j. 70552. „*Zemskému úřadu v Praze byl dán pokyn, aby uprchlíci z obsazeného území, pokud nebude podezření nespolehlivosti, nebyli vraceni ani do svých domovů ani do smíšených okresů pohraničních, nýbrž aby byli ponecháni v českých obcích a vedeni v evidenci.*“

⁷²² AMZV, f. V.sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR-Uprchlíci z okupovaného území, č.j. 149062 z 22.10.1938.

⁷²³ NA Praha, f. PMR, k. 270, sign. 735, č.j. 31.966 Dův.-hl.st./2.odděl.1938.

Židům.“ Uvedené informace potom použil premiér Jan Syrový při jednání s Vysokým komisařem Malcolmem jako hlavní argumenty pro nezbytnost vracení německých a židovských uprchlíků zpět do pohraničí. Jiná zpráva podává popisuje, co se v Poděbradech stalo. Příliv židovských uprchlíků vzedmul protižidovskou náladu. „*Svým jednáním provokují (narážkami na odůvodněný zákrok Německa v Československu a získáním německé třídy pro děti) a zavdali příčinu k přísné kritice. Nicméně nespokojenost místního občanstva nevybočila v násilné jednání, až asi na dva případy, které však neměly následků.*“ Uklidnění mělo nastat až poté, kdy utečenci opustili město.⁷²⁴

Nicméně Sozialdemokrat popíral, že by požadavek na zřízení německých škol byl vůbec vznesen. Na meziministerské poradě 7. října 1938, zabývající se problematikou hromadného útěku čsl. příslušníků z pohraničí, upozornil vysoký úředník ministerstva vnitra, že v zásadě „*všichni uprchlíci budou vráceni*“, pokud nebyli státními úředníky nebo neměli československou národnost. Následujícím prohlášením požadavek mírnil. „*Pokud zůstanou ve vnitrozemí Němci z pohraničí, budou rozptýleni, aby netvořili kompaktní celek. Pokud jde o demokratické Němce a Židy, byl vysloven všeobecně názor, že je nutno se tomu bránit, aby později nevznikly nové vnitropolitické potíže.*“⁷²⁵

Další jednání o úpravě otázky dočasných přistěhovalců z obsazeného území se konala 8. října 1938 na ministerstvu vnitra. Jejím cílem bylo sjednání uspořádání a rozdělení agendy mezi jednotlivé resorty. Zástupci ministerstev měli vzít s sebou opisy všech již vydaných pokynů v této otázce. Během debaty byl vysloven názor, že „*návrat uprchlíků nepůjde provést dokonale, a proto je nutné učinit nějaká další rozhodnutí ohledně těch, kteří zůstali.*“⁷²⁶ Vedle navrácení určité části utečenců se tak začínalo počítat i s tím, že pravděpodobně někteří zůstanou.

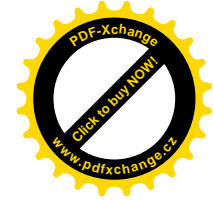
Došlo k rozdělení kompetencí mezi: a) ministerstvo vnitra, jenž se mělo zabývat evidencí, repatriací uprchlíků a v pozdější době kolonizací, b) ministerstvo sociální péče, jež mělo mít na starosti výživu a ubytování, c) ministerstvo zdravotnictví, které mělo hlavně zajišťovat prevenci před nakažlivými chorobami a zdravotní péči, d) ministerstvo železnic, jež mělo pečovat o dopravní otázky, e) ministerstvo zahraničních věcí mělo propagovat sbírky v zahraničí. Na domácí půdě mělo podněcovat solidaritu ministerstvo propagandy.

⁷²⁴ NA Praha, f. PZÚ, 207-785-4, 8/1/70/564, Velitelství četnického oddělení Ml. Boleslav z 28. listopadu 1938. V listopadu přítomné době se zdržovalo v Poděbradech asi 220 židovských uprchlíků.

⁷²⁵ AMZV, f. V.sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR-Uprchlíci z okupovaného území, Zápis porady z 7. října 1938.

⁷²⁶ Gebhart, Jan: Migrace českého obyvatelstva v letech 1938-1939. Poznámky ke stavu výzkumu. Český časopis historický 96, č. 3, 1998, s. 565.

Pro správu finanční stránky akce a sbírek měl vzniknout „Komitét pro pomoc novému Československu“, který by disponoval zvláštním šekovým kontem u poštovní spořitelny, kde by se soustřeďovaly všechny finanční prostředky. V jeho vedení mělo být zastoupeno ministerstvo sociální péče, ministerstvo financí a ministerstvo zahraničních věcí. Komitét brzy vznikl, ale posléze byl transformován do Výboru pro pomoc uprchlíkům.

Pro ostatní záležitosti uprchlíků se zřídila stálá komise mezi jejíž členy patřili vybraní úředníci z ministerstev vnitra, soc. péče, železnic, zdravotnictví a financí. Zúčastněná ministerstva si měla všechna opatření navzájem sdělovat a komise se měla scházet jen ve zvlášť důležitých věcech. Jinak mělo být pravidlem vyřizování oběžníků. ČSČK a Českému srdci, které se spojily z důvodu organizování péče, měly být ponechány výnosy sbírek, jež se měly v dohledné době konat.

Přestože pokyn k bezpodmínečnému návratu pro všechny uprchlíky již neplatil, 8. října 1938 byly uprchlíkům židovské a německé národnosti v Českých Budějovicích doručovány výměry s výzvou, aby se vrátili zpět do svých domovů, a k tomu byla stanovena lhůta 24 hodin vzhledem k pokynům, aby repatriace byla prováděna se vším důrazem.⁷²⁷ Ze záznamu není jasné, zda byly ověřovány důvody jejich případného ohrožení v původním bydlišti.

Od 11.října 1938 se měl při vracení obyvatelstva do pohraničí **uplatňovat liberální přístup** zejména k lidem české národnosti a význačnému průmyslu. Z pohraničních měst měl být zařízen rozptyl uprchlíků do vnitrozemí. Emigranti německé národnosti, pokud by byli ohroženi na životě, měli být shromážděni ve vnitrozemí a vedeni v evidenci.⁷²⁸ Policejní ředitelství v Praze tak upozorňovalo okresní hejtmany, aby při provádění návratu utečenců cestou vyhoštění postupovali liberálně a tuto akci omezovali pouze na osoby z hlediska státního nevítané. Přičemž se upozorňovalo, že k repatriaci nebylo možné nutit ty jedince, kteří by prokázali, že by tím byli ohroženi na životě. Policejní orgány neměly námitek, aby u osob, které se prokázaly potvrzením, že jsou vedeny v evidenci uprchlíků u kanceláře pro péči o uprchlíky, nebylo zakročováno vyhoštěním ve smyslu oběžníku z 8.října č. 28787 a aby vyhoštění již vyhlášené nebylo prováděno.⁷²⁹

Společná schůze subkomisí ministerské delimitační komise se 11.října 1938 usnesla zřídit subkomisi pro otázky vystěhovalců (uprchlíků) z území obsazeného cizím vojskem. Komise zřízená při poradě 8. října odpadla a byla nahrazena touto novou subkomisí. Kompetence

⁷²⁷ NA Praha, f. PMV, 225-1119-4, X/N/9/8, č.j. 33410, 17.12.1938.

⁷²⁸ NA Praha, f. MPSP-R, k. 46, sign. R 200, č.j. 91781.

⁷²⁹ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1547, sign. V 84/47, č.j. 29063 přes. z 11.října 1938. V té době byl totiž již nařízen soupis osob, které se přistěhovaly z pohraničí.

jednotlivých resortů zůstala zachována. Do kolegia přibýlo ministerstvo zemědělství, jež mělo na starosti umístění a dopravu zemědělských uprchlíků. Pro srozumitelnost výkladu bude nutné osvětlit původ těchto subkomisí. V souvislosti s odstupováním území vláda zřídila 1. října ministerskou delimitační komisi, která měla přispět k rychlému řešení s tím spojených problémů. Komise tak měla řešit všechny finančně-právní, hospodářsko-právní a soukromě-právní otázky související s určením nových hranic, přemístěním obyvatelstva, a také všechny ostatní věci, jimiž se měl zabývat mezinárodní výbor v Berlíně. V ministerstvech měla být zřízena zvláštní oddělení pro vyřizování této agendy se širokými pravomocemi, která se nazývala subkomisemi.⁷³⁰ Vzniklo jich dvanáct a byly zřízeny podle toho, jak do oboru působnosti toho kterého ministerstva změněná situace zasáhla. Většina z nich působila u ministerstva vnitra, jiné fungovaly při ministerstvech financí, spravedlnosti, veřejných prací a jiných ústředních úřadů. Subkomise se skládaly ze čtyř až pěti členů, vybraných z resortních úředníků. Nízký počet členů usnadňoval možnosti rychlého rozhodování. Každá ze subkomisí měla přidělen pracovní úsek podle skutečné potřeby (pro spisovou rozlučku, pro otázky opce, občanství a vystěhovalectví.)⁷³¹

Zmíněná nová subkomise - delimitační - pro otázky vystěhovalců z obsazeného území - označená číslovkou XI. se poprvé sešla 13. října 1938 v ministerstvu vnitra.⁷³² Při přehledu dosavadní činnosti byli účastníci seznámeni s dosavadním přístupem k vracení uprchlíků, který vyplýval z usnesení ministerské rady ze 3. října. V této podobě byl uplatňován do stanovení pátého pásma, protože však V. pásmo zasahovalo hluboko do státního území i kraje české a otázka plebiscitu stala se pochybnou, byl 11. října v 10.30 hod, jak bylo již uvedeno, vydán zemským úřadem telefonický pokyn podle, kterého se mělo při vracení do obsazeného území postupovat liberálně, zejména pokud se jednalo o uprchlíky čs. národnosti a o významný průmysl. Z pohraničních měst měl být zajištěn rozptyl do vnitrozemí. Emigranti německé národnosti pokud by byli ohroženi na životě, měli být shromažďováni ve vnitrozemí a vedeni ve spolehlivé evidenci.

---

⁷³⁰ Venkov, č.232, 2.10.1938, s. 2. Delimitační komise. Předsedou komise se stal premiér arm. gen. Jan Syrový, jeho zástupcem pak náměstek předsedy vlády Jan Černý. Dalšími členy komise byli ministr zahraničních věcí, ministr národní obrany, ministr železnic, ministr pošt a telegrafů, ministr obchodu, průmyslu a živností, ministr vnitra, ministr financí, ministr spravedlnosti, ministr Dr. Karvaš a byl v ní zastoupen také Nejvyšší úřad hospodářský.

⁷³¹ Národní osvobození, č. 244, 16.10.1938, s. 2. Místo složitého meziministerského jednání – subkomise. „Ministerská komise zužitkovávala materiál z těchto subkomisí, koordinovala jej a byla v neustálém styku s československou delegací v Berlíně. Těsná vzájemná spolupráce jednotlivých subkomisí byla zaručena také pravidelnými schůzkami jejich předsedů, které byly velmi časté a rozděluje se na nich práce a sdělovaly výsledky.“

⁷³² NA Praha, f. MPSP-R, k. 46, sign. R 200, Zápis schůze z 13.10. 1938.

K otázce repatriace proběhla širší debata. Při ní se jednoznačně prokázal aktivistický přístup armádních složek k vracení uprchlíků nečeskoslovenské národnosti. Jak se ostatně ukazovalo i při jiných příležitostech, zastávalo vojsko v tomto případě nekompromisní postoje. Vycházely z představy, že nynější stav věcí nemusí být konečný. Tedy že Německo nemusí nechat zbytkový stát na pokoji a může existenci menšin zneužít ku svému prospěchu.

Štb. kapitán Sláma tlumočil stanovisko hlavního štábu, aby postup vůči Němcům byl co nejprísnejší. *„Jest obava, že ponecháním jich zde vzniknou nové buňky, které by v budoucnu mohly přinést čsl. státu nové nepříjemnosti. Výjimky, aby byly povolovány jen těm osobám, které by při návratu vystaveny mimořádnému nebezpečí.“*⁷³³

Vracení uprchlíků se dostávalo rychle na stránky zahraničního tisku. Vstupovalo do jednání o přidělení britské finanční pomoci. Stalo se také ústředním tématem oddělených rozhovorů Vysokého komisaře Společnosti národů pro uprchlíky z Německa N. Malcolma 11. října s ministrem vnitra Janem Černým a 12. října 1938 s premiérem Syrovým. Oběma byl přijat velmi zdvořile. Oba mu však odpověděli stejně, že republika si nemůže dovolit žádné nové riziko vniku nové německé menšiny na zmenšeném teritoriu. Syrový nepopíral, že němečtí sociální demokraté byli odpůrci Henleina a loajální občané první republiky. Dále uvedl, že v jednom nebo dvou místech němečtí uprchlíci požadovali právo na to, aby si ustanovili svoje vlastní školy. Toto, jak řekl, bylo znamení rizika, které by nastalo, pokud by dovolil, aby němečtí uprchlíci zůstali v Československu. Malcolm žádal dva měsíce, během kterých by tyto lidé emigrovali, což by pro republiku znamenalo jen malou újmu. Syrový žádost odmítl, ale ujistil Malcolma, že politicky exponovaní jedinci nebudou vraceni do okupovaných území. Vysoký komisař se s touto tezí neztotožňoval, jak uváděl, mezi stovkami německých uprchlíků, kteří museli tuto denně tuto cestu nastoupit, byli pravidelně také sociální demokraté.⁷³⁴ Syrovému předal seznam těch lidí, jež neměli být posláni zpět do pohraničí. Celkově byl Malcolm z výsledku jednání zklamaný, ale měl pochopení pro složitou situaci čs. vlády. Problém uprchlíků v republice se stal politickou otázkou. *„Zhruba řečeno jejich názor na mě byl, to byl váš národ, který nás dostal do této strašně obtížné pozice a vy nyní přijdete a žádáte, abychom takto nejednali, když věříme, že tato cesta je jediné možná,“* uvedl Malcolm krátce po rozhovoru pro tisk. Nijak nezastíral svoje sympatie vůči demokratickým Němcům. *„O tomto problému budu ještě hovořit na ministerstvu vnitra. Rozumím plně vnější těžké situaci Čechů ve vztahu k německým a demokratickým uprchlíkům, na druhou stranu mám*

⁷³³ AMZV, f. VI.sekce, k.75, sl. Přistěhovalectví z obsazeného území, Záznam o poradě delimitační subkomise pro otázky vystěhovalců z obsazeného území, která se konala 13.října 1938. Srv. dále o postojích vojska Kural, Václav: Místo společenství konflikt!, Praha 1994, s. 31.

⁷³⁴ Heumos, P.: Flüchtlingslager..., .c.d., s. 252.

velké sympatie pro tyto nešťastníky. Pracuji v otázce vracení v jejich prospěch, ale ne proti Čechům, nýbrž s Čechy. Do Londýna se vracím s několika konkrétními nápady, co by se pro budoucnost emigrantů ze sudetoněmeckého území dalo udělat.⁷³⁵ Čs. argumenty se opíraly o představu, podle níž by demokratičtí Němci uprchlíci znamenali posílení německé menšiny v republice, která by se mohla stát záminkou pro další agresi nacistického Německa. „Surového úřednická vláda se neobávala ani tak nějakého trvalého usidlování demokratických Němců v čistě českých částech země. Kromě potíží spojených se zajištěním potřeb Čechů uprchlých z pohraničí ji nejvíce trápily obavy, že kompaktní německá sídla na českém jazykovém území by třetí říši mohla poskytnout záminku k „osvobození“ dalších Němců.“⁷³⁶ Sudetoněmečtí demokraté zase viděli v nuceném návratu snahu zabránit tomu, aby v republice vznikla centra antinacistické propagandy.⁷³⁷ Při zmínce o požadavku na otevření škol pro německé uprchlíky je zajímavé zmínit prohlášení sociálního demokrata Rudolfa Bechyně, učiněné v rozhovoru s Wenzlem Jakschem v druhé polovině září. Na otázku, co se stane s jádrem německých sociálních demokratů v případě odstoupení území, odpověděl Bechyně: „**Můžeme zachránit pouze současnou fyzickou existenci vašich lidí. Nebude pro nás možné vytvořit německé školy pro vaše děti. Ale s vašimi lidmi budeme zacházet, jako by byli naši vlastní.**“⁷³⁸

Pokud uprchlíci nebyli shledáni jako ohrožení, čekala je cesta zpátky do pohraničí. Důležitou roli hrála skutečnost, kde se nacházeli. Jestliže přebývali na venkově, byla pravděpodobnost nuceného návratu větší než např. v Praze. V případě zařazení do stranických seznamů ohrožených utečenců bylo vyhoštění takřka vyloučeno. Navíc v Clamm-Gallasově paláci pražský magistrát zřídil uprchlickou kancelář Sociálního úřadu hlavního města Prahy, ve které všichni uprchlíci exponovaní pro stát a pro aktivistické strany obdrželi osvědčení o registraci, takže pro ně vyhošťovací rozkazy ztratily platnost. „*Co se týče podmínek, které jsou pro vydání tohoto osvědčení nutné, dá se říci, že se žádá všeobecně potvrzení nějakého sekretariátu aktivistické strany, ve kterém je uvedeno, že uprchlík byl politicky činný a návrat by pro jeho osobu znamenal nebezpečí.*“⁷³⁹

Informátor SoPaDe sice kritizoval politiku vracení uprchlíků, ale uváděl také, že byly vydávány legitimace, které zabraňovaly vyhoštění. „*Co se ve skutečnosti stalo, bylo nelidské.*

⁷³⁵ Prager Tagblatt, 12.10.1938, s.3, Sir Neill Malcolm bei Minister Černý.

⁷³⁶ Brügel, Johann Wolfgang: Češi a Němci, 1.díl, 1918-1938, Praha 2006, s. 657.

⁷³⁷ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 25. Dále též Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c.d., s. 47.

⁷³⁸ Jaksch, W. – Kolarz, W.: England ..., c.d, s. 43.

⁷³⁹ Prager Tagblatt, 14.10.1938, s.3, Bescheinigung politischer Gefährdung.

*Naštěstí se od této praxe ustoupilo a dnes již lidi vybírají.*⁷⁴⁰ Stranický sekretariát DSAP a KSČ vystavoval osvědčení o politické činnosti pro ohrožené členy a ti následně obdrželi od veřejných institucí legitimaci zabraňující každému vyhoštění. *„V případech většího ohrožení se podařilo sociálnědemokratické straně dosáhnout zrušení nařízení o vyhoštění pro určité osoby. Ústřední sociální úřad hl. města Prahy vystavil mnoho osvědčení a část lidí především příslušníci RW byli odesláni do tábora mimo Prahu, čímž jejich ohrožení en bloc uznáno. Mnoho z nich se navrátilo, když viděli jako malé je uznání jejich práce pro republiku. Zpátky znamenalo pro ně ohrožení života, jistě ale vězení, potupu a ponížení.*⁷⁴¹

Podle svědectví německých sociálních demokratů bylo celkově vystaveno mezi 7 až 8 tisíci takových legitimací. Praxe se měla provádět až od poloviny října. *„Do té doby se nad námi všemi vznášela plných čtrnáct dní nebezpečí vyhoštění. Většina z nás byla v myšlení sjednocena, v případě vyhoštění dát přednost dobrovolné smrti. Československý červený kříž podobně jako jiné organizace vykonal v těchto týdnech nekonečně mnoho pro stravování a ubytování. Rovněž tak město Praha. Ale co je v takových situacích lidská pomoc?!“* Tragickou kapitolou nucených návratů bylo právě několik sebevražd antifašistických Němců.⁷⁴² Slova o 14 - denním nebezpečí musíme brát s určitou rezervou, neboť dříve než se začaly vydávat jmenované legitimace, se dalo vyhoštění zabránit doručením jmenného seznamu uprchlíků na příslušné policejní ředitelství, což se dělo i později.⁷⁴³ V listopadu tak generální sekretář DSAP Siegfried Taub poslal Policejnímu ředitelství v Praze soupis ohrožených německých uprchlíků, který obsahoval 1 509 jmen s rokem narození a povoláním.⁷⁴⁴ Samotný Taub přiznal v rozhovoru s anglickým vyslancem Newtonem, že **československé úřady jednaly zcela podle svých závazků, že nebudou posílat zpět uprchlíky, kteří by po opětovném vstupu na území Německa byli v nebezpečí.**⁷⁴⁵

Protože část německých a židovských utečenců zůstávala na území republiky, navrhovalo ministerstvo vnitra jejich urychlenou emigraci z ekonomických a politických důvodů, kterou

⁷⁴⁰ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 11. *A nikdo nevěděl, jestli Hitler půjde dál, nebo ne, bude se konat plebiscit nebo ne? Potom přišly první obsazení. Z odstoupeného území uprchlí němečtí demokraté byli opět posláni zpět, také exponovaní soudruzi např. příslušníci RW, ačkoli předtím byli povoláni ke službě ve zbraní. Mnohý soudruh přišel k újmě, či o život. Teprve později bylo přijato pravidlo, že exponovaní a ohrožení soudruzi mohou zůstat v českém území.*⁷⁴⁰

Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 10.

⁷⁴¹ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 7.

⁷⁴² Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d., s. 251.

⁷⁴³ Pomoc pro uprchlíky v Praze II sestavila soupis osob, které uprchly z pohraničí z důvodu exponované činnosti ve prospěch státu. Seznam 25 osob podepsaný poslanci ing. Jaromírem Nečasem, Robertem Kleinem a místopředsedou sněmovny Siegfriedem Taubem končil prosbou o povolení pobytu těchto osob ve Velké Praze. Tento soupis byl doručen na policejní ředitelství v Praze. NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1546, sign. V 84/47, Policejnímu ředitelství, 10.10. 1938.

⁷⁴⁴ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1547, sign. V 84/47, č.j. 51509 z 7.11.1938 + příložené seznamy.

⁷⁴⁵ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d, s. 26.

mělo zajistit ministerstvo zahraničních věcí. „*Ježto ponechání uprchlíků zvláště německé národnosti a židů znamenalo by vedle hospodářského zatížení státu (starost o jejich zaměstnání a živobytí) do určité míry ohrožení státních zájmů, neboť tyto uprchlíky nelze pokládat za element po stránce státoobčanské plně spolehlivý nehledě k tomu, že by se tvořily znovu německé menšiny v některých obcích uvnitř demarkační čáry, žádá se ministerstvo zahraničních věcí, aby podniklo příslušné kroky za účelem vystěhování těchto osob na území cizích států (emigrace).*“⁷⁴⁶

Zemský úřad vydal 12.října 1938 okresním úřadům pokyny, aby na uprchlíky čs. národnosti, kteří se nechtěli vrátit do okupovaného území, nebyl se strany úřadů vykonáván žádný nátlak. Liberálně se mělo postupovat vůči funkcionářům německé sociálnědemokratické strany, pokud by se obávali, že by při návratu do okupovaného území byli zatčeni nebo jinak pronásledováni. „*Rovněž nemají býti nuceni k návratu finančně silní jedinci, kteří mají vliv v našem průmyslu.*“⁷⁴⁷

Rozsah zabraných oblastí dosáhl takové velikosti, že uvažované plebiscitní území se notně smrsklo, a tak Němci na konání lidového hlasování rezignovali. Mezinárodní výbor v Berlíně zrušil jeho konání 13. října 1938. Odpadla tak i nutnost návratu uprchlíků z plebiscitních důvodů. Zůstala však politická a ekonomická motivace. Státní instituce také stále vyzývaly utečence k cestě domů. Narůstaly i nesnáze. „*Potíže s uprchlíky z okupovaného území vzrůstají tak, že už představují velmi vážný veřejný problém. Jeho řešení provádí v rámci předpisů země a obce. Ale to nestačí. Ani sbírky pro uprchlíky nemohou problém vyřešit. I když se scházejí velmi slušné částky, zejména v Anglii, kde takřka denně přibývá milion korun, je to všechno nedostatečné, neboť uprchlíci potřebují pomoci hned. Jejich utrpení je veliké.*“⁷⁴⁸

Na druhou stranu ministerská rada rozhodla na svém zasedání 13. října o výjimce, ze zásady „*o setrvání obyvatelstva na rozdíl od úřadů v území obsazeném*“, která se týkala podniků, jejichž přenesení do vnitrozemí bylo z celostátního hlediska hospodářsky žádoucí.⁷⁴⁹

Přes nařízení z 12. října o zamezení tlaku na uprchlíky se zpětné transporty dále prováděly. Do Chebu dorazil transport antifašistických uprchlíků z Plas na severním Plzeňsku 14.října 1938. Ženy a děti se mohly vrátit domů. Muže odvedli do koncentračních táborů. „*V Haslau (Hazlově) na podobný vlak čekalo plné nádraží nacistů. Vracející se ubožáky poplivali,*

⁷⁴⁶ NA Praha, f. MV-dod., k. 59, sign.409, č.j. 64857/1938-14a.

⁷⁴⁷ Na Praha, f., PZÚ, 207-1568-1, č.j. 124/I. z 17.10.1938.

⁷⁴⁸ Národní osvobození, č.242, 14.10.1938, s.3. Svízelná situace uprchlíků.

⁷⁴⁹ NA Praha, f. PMR, k. 4142, sign. XVIII., Protokoly z jednání ministerské rady z 13.října.

*nadávali jim a dávali najevo, že to nebudou mít nijak lehké.*⁷⁵⁰ To, že vracení utečenců nečeskoslovenské národnosti pokračovalo, souviselo jednak s tím, že byla vydána celá řada nařízení o repatriaci a jejich aplikace se u nižších úřadů zjevně protahovala, tak i s tlakem, který v tomto směru vyvíjely vojenské složky. V počáteční fázi pomnichovském období měla armáda důležitý vnitropolitický význam, zůstávala pilířem ponížené republiky. Velkou roli sehrávala při evakuaci, či udržování pořádku na exponovaných úsecích hranic. Apolitičnost branné moci mizela. Její hlas usiloval o ovlivňování rozhodnutí státní správy.⁷⁵¹

Velitelství páté divize v Českých Budějovicích žádalo od okresního úřadu v Blatné 15.října 1938 okamžité plnění nařízení o vypovídání uprchlíků německé národnosti bez ohledu na politické nebo náboženské přesvědčení do jejich domovů, tj. do obsazeného území.⁷⁵² Uvedená žádost tak ignorovala jiná nařízení politických úřadů, že tito lidé nemají být vyhošťováni.

Major Bártík z II. oddělení, Hl. štábu hlásil, že podle relace místního velitelství divize v Českých Budějovicích nechce tamější okresní úřad provádět vracení německých uprchlíků zpět do okupovaného území bez příkazu nadřízených orgánů, zatímco okresní úřady v Táboře a Písku odsuny prováděly.⁷⁵³ Na druhou stranu okresní úřad v Českých Budějovicích informoval ministerstvo vnitra, že nebylo technicky proveditelné uprchlíky vracet, neboť říšskoněmecké orgány je vracely zpět s odůvodněním, že *„je mohou převzít až se poměry uspořádají a vyjasní!“*⁷⁵⁴

Již dalšího dne odpovídal okresní hejtman v Českých Budějovicích velitelství divize, že vzhledem k žádosti nařídil všem četnickým stanicím, aby důsledně donucovaly utečence německé národnosti k odchodu do okupovaného území. Uvedl dále, že říšskoněmecké vojsko tyto lidi vrací zpět, proto je nutné čekat dalších pokynů.⁷⁵⁵

Hlavní štáb⁷⁵⁶ nedlouho potom oznamoval, že se v Lounech shromáždil velký počet komunistů, kteří údajně provádějí mezi obyvatelstvem agitaci. *„Posádkový velitel nařídil okresnímu úřadu, aby tyto živly byly dopraveny buď na demarkační čáru, nebo do vnitrozemí.“*⁷⁵⁷ Jak se ukázalo, neodpovídala zpráva skutečnosti, neboť komunisté se chovali

⁷⁵⁰ Řehka, Josef: Podzim trpkých plodů. Protifašistický odboj na Chebsku z pohledu pamětníků, Cheb 1987, s. 45.

⁷⁵¹ Straka, K.: Vojáci..., c.d, s. 134 a s.156. Srv. Šrámek, Pavel: Ve stínu Mnichova, Praha 2008, s. 103.

⁷⁵² NA Praha, f. ZÚ-soc. zál, k.269, Fonogram z 15.října z 17.10.

⁷⁵³ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál, k.269, Fonogram z 15.října z 19.50.

⁷⁵⁴ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál, k.269, Fonogram z 15.října z 19.45.

⁷⁵⁵ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál, k.269, Okr. úřad v ČB 16.října 2218/pr.

⁷⁵⁶ NA Praha, f. PMV, 225-1460, k. 1460, č.j. 2124/38 11.10.1938.

⁷⁵⁷ NA Praha, f. PMV, 225-1460, k. 1460, č.j. 2124/38 16.10.1938.

rezervovaně. Spíše to znázorňuje myšlení vojska ohledně nebezpečných živlů, které měly být odstraněny.

Velitelství 1. divize informovalo zemský úřad o odesílání uprchlíků a žádalo, aby jejich návrat byl proveden důkladně, neboť „dosavadní praxe“ se prováděla pouze částečně. Upozorňovalo se především případy Němců a Židů, kteří nechtěli uposlechnout výzev k návratu. *„Jednak jde o rodiny státních a veřejných zaměstnanců a dělníků, kteří byli zbaveni zaměstnání a nebo uprchlí z obsazeného území z obavy před pronásledováním. Mnozí uprchlíci německé národnosti a Židé se zdráhají uposlechnouti výzvy k návratu do obsazeného území a uvádějí různé důvody. Zejména, že pomáhali čsl. finančním orgánům, četnictvu nebo policii při střežení hranic a nebo, že s těmito orgány spolupracovali, v některých případech se jedná o uprchlíky německé národnosti, kteří tvrdí, že manžel (otec) je Čech a nastoupil v mobilizaci vojenskou službu. Většinou však ze strany židů je udávána jako příčina „strach před pronásledováním“. Někteří uprchlíci přišli zpět a udali, že nebyli do okupovaného území vpuštěni.“* Proto se varovalo zvláště před možným přizpůsobením židovských uprchlíků. Argumentace spočívala opět v „ujídání chleba“. *„Je třeba přezkoušet domovskou příslušnost, národnost a mateřskou řeč všeho obyvatelstva, protože mnozí mohli by zneužít různých výhod a přizpůsobit svoji národnost konjunkturu. Mnozí Němci resp. Židé, patří do zabraného území, ale již dlouho bydlí mimo něj. Tím však budou ubírat obživu domácím lidem.“*⁷⁵⁸ Závěr zprávy se jednoznačně vyslovil pro odstranění všech nečeskoslovenských utečenců. *„Je proto v zájmu klidného vývoje nutno zakročit u příslušných úřadů, aby všechny nežádoucí osoby (Němci a židé) byly z území státu vyhoštěny.“*⁷⁵⁹

Na druhou stranu intervenovali někteří z armádních důstojníků, aby ze zpětného transportu do Chomutova mohli vystoupit členové RW a vrátit se do Prahy.⁷⁶⁰ Dále též členové RW z Králíků byli přepraveni vojenským autem do Vamberka za demarkační čarou, kde dostali od vojáků potraviny.⁷⁶¹ Z počátku počítala vrcholná vojenská místa i s návratem a vracením uprchlíků čs. národnosti do plebiscitního území.⁷⁶²

Zmínili jsme již, že docházelo k hromadění výnosů o vracení uprchlíků, které po sobě následovaly v rychlém sledu. Prakticky nebylo dne, aby nedošlo k vydání nějakého nařízení. V rámci byrokratické pomalosti podřízené úřady mnohdy nerespektovaly předpisy o vyjmutí části utečenců ze zpětných transportů. *„Ve státní správě panoval chaos, chodilo jedno*

⁷⁵⁸ NA Praha, f. PZÚ, 207-1568-1, č.j. 124/I taj. Zprav. 1938, Velitelství 1. divize, 24. října 1938.

⁷⁵⁹ Tamtéž.

⁷⁶⁰ Jaksch, W. – Kolarz, W.: England ..., c.d, s. 28. Ostatní uprchlíci z transportu byli vráceni do Chomutova.

⁷⁶¹ Cihlár, Jiří: Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko, Ústí nad Orlicí 2003, s.64.

⁷⁶² Straka, K.: Vojáci..., c.d, s. 156.

nařízení za druhým jedno odporovalo druhému. V jednom přípisu se například nařizovalo, že všichni uprchlíci se musí vrátit do Sudet, ale nikdo se nechtěl vydat napospas henleinovcům.⁷⁶³ Pro přístup úřadů byla typická rozdvojenost, ale i obětavá práce jejich zaměstnanců. „Jednání českých úřadů bylo rozdvojené. Mnohé státní orgány, úředníci, policisté, železničáři byli ochotni pomáhat, vděční a vycházeli vstříc, ale mnohé jiné nebyli. Poselství z českých obcí a měst informovala o obětavé pomocné práci starostů, přestavených obcí, sedláků a dělníků, ale také o hrozících opatřeních centrálních úřadů, které mohly péči ohrozit.“⁷⁶⁴

Statistické údaje o tom, kolik osob se muselo vrátit do pohraničí se liší. Heumos, který vycházel z britských pramenů a zprávy J.H. Simpsona, dospěl k 20 - 25 000 sudetoněmeckých uprchlíků.⁷⁶⁵ Obdobný údaj 20 000 osob uváděl i britský tisk.⁷⁶⁶ Jaksch popisoval, že z 30 000 sudetoněmeckým uprchlíkům odeprěla vláda z velké míry právo na azyl.⁷⁶⁷ Celkový počet německých uprchlíků předpokládal kolem 35 000 osob. Obdobná čísla uváděl také Grossmann.⁷⁶⁸ České prameny jsou oproti těmto odhadům střídmější. Nucený návrat do pohraničí měl podle nich postihnout na 7 307 osob, jejichž naprostou většinu tvořili němečtí občané.⁷⁶⁹ O tom, které statistické vyjádření je relevantní se může diskutovat. Pravdou zůstává, že jediné v českém případě je podloženo konkrétním pramenným materiálem. Přesné vyjádření může být problematizováno těžkostmi se zaváděním evidence a sčítání uprchlíků.⁷⁷⁰ Během etapového odstupování území docházelo ke skutečně hromadné migraci populace českých zemí. Přesouvala se více než miliónová armáda, vystěhovávali se státní zaměstnanci s rodinami, k nim se přidávala i část ostatního obyvatelstva z obsazovaných oblastí. Zatímco migraci armády a státních zaměstnanců se pochopitelně nebránilo, překážky byly dál kladeny ostatním obyvatelům, kteří nespádali do zmíněných kategorií. Probíhalo také široké vracení

⁷⁶³ Zemanová, Bohuslava: Druhá republika a okupace. In: S ohněm v srdci. Vzpomínky pamětníků na léta 1919-1945, Ústí nad Labem 1961, s.155-158.

⁷⁶⁴ Witte, Eugen de: Für Heimat..., c.d, s. 39.

⁷⁶⁵ Heumos, P: Die Emigration c.d., s. 23. Srv. Witte, Eugen De: Die sudetendeutsche Emigration 1938. in: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2003, München 2003, s.110.

⁷⁶⁶ Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c.d, s.34.

⁷⁶⁷ Jaksch, Wenzel: Cesta Evropy do Postupimi. Vina a osud v podunajském prostoru, Praha 2000, s. 219. obdobně o počtu uprchlíků Witte, E. de: Für Heimat..., c.d, s. 7. Jaksch, Wenzel, Patriot und Europäer, München 1967, s.44.

⁷⁶⁸ Grossmann, Kurt R.: Emigration. Geschichte der Hitler's Flüchtlinge 1933-1945, Frankfurt am Main 1969, s. 114.

⁷⁶⁹ Macek, J.: Uprchlíci..., c. d., s. 135. Proti 836 osobám bylo zavedeno trestní řízení pro nesplnění přihlašovacích povinností. Radvanovský operuje s odhadem 5 000 antifašistů, kteří byli spíše donuceni čs. úřady vrátit se do pohraničí. Radvanovský, Z.: Útěky..., c.d., s. 65.

⁷⁷⁰ Heumos není úplně přesný v konstatování, že existoval značný rozdíl mezi těmi, kteří utekli a těmi, kteří byli registrováni, neboť četné transporty byly poslány zpět. Je třeba říci, že statistika uprchlíků představuje ideální stav uprchlíků, tedy obsahuje i vyjádření počtu uprchlíků, kteří se vrátili, nebo byli nuceni se vrátit zpět do pohraničí. Heumos, P.: Die Emigration...., c.d, s. 23.

uprchlíků z vnitrozemí do pohraničí. Vedle hospodářských a sociálních zřetelů (tedy možností zbytkového státu zajistit další existenci utečencům při tak velkém pohybu obyvatelstva) byl tento postoj kabinetu generála Syrového ovlivněn i vývojem mezinárodní situace a politickým rozhodnutím koaličních stran stojících v pozadí činnosti vlády. Vládní zmocněnci se totiž účastnili berlínských jednání mezinárodního výboru, jehož úkolem bylo mj. i stanovení plebiscitního území. Ministerská rada tak chtěla zamezit útěku obyvatelstva ze sporných lokalit a případně tak neztratit další území. Obyvatelé v pohraničí byli vyzýváni, aby se nestěhovali do republiky.

K uvažovanému plebiscitu se museli vracet všichni uprchlíci bez ohledu na národnost. Zpočátku nebylo vracení nijak národnostně vymezeno, což se později změnilo. Podle původního předpokladu mělo ve vnitrozemí zůstat 0,5 – 1% německých sociálních demokratů (o komunistech a Židech nebylo původně ani zmínky), kteří by byli ohroženi na životě při návratu do pohraničí, což by představovalo nejvýše 800 osob (podle počtu členů DSAP). Navíc se mělo jednat o dočasný pobyt do doby odcestování do emigrace. Lze se domnívat, že cílem záměru bylo zabránit vzniku nové neloajální německé menšiny v republice, která by se mohla stát důvodem k novému vystoupení Německa, protože ve vnitrozemí měli zůstat jen ti uprchlíci, kteří by po návratu do pohraničí byli ohroženi na životě. Tedy byli by loajální vůči čs. státu a nepůsobili by v úloze trojského koně jako henleinovci. Ve vydaných nařízeních ohledně návratu uprchlíků se proto objevila klauzule, zamezující návratu uprchlíků, jejichž život by byl v původních domovech ohrožen.

Původní procentuelní předpoklad se v realizaci nařízení mnohonásobně zvýšil. Stála za tím i aktivita stranických představitelů DSAP a KSČ, ale příslušníků některých čs. politických stran. K zamezení návratu německých uprchlíků do pohraničí totiž stačilo jen potvrzení sekretariátu příslušné politické strany (DSAP, KSČ, DDFP). Hůře na tom byli antifašisté umístění na venkově, kde se mohli snáze dostat do zpětného transportu. I proto při útěku z pohraničí směřovaly jejich první kroky do pražských stranických centrál. Republika nakonec přijala (dočasně před další emigrací) přes 10 000 německých antifašistů a 18 000 Židů. Tím se nijak nezlehčuje přístup státní správy spočívající v masovém vracení uprchlíků, který byl čs. iniciativou, třebaže byl zdůvodňován hospodářskými možnostmi státu.

Z pohledu německých antifašistů sledovala čs. vláda skrze repatriaci německých uprchlíků především likvidaci možnosti vzniku nových center antifašistické propagandy v republice, což se nedá z pramenů nijak doložit. Naproti tomu je zdokumentováno, jak armádní složky a někteří z úředníků během porad delimitační subkomise pro uprchlíky žádali, aby byl návrat utečenců prováděn důsledně a úplně především u německých uprchlíků, aby znovu nenastala

situace, která vedla ke konci první republiky. Přestože mnozí politici DSAP viděli v nařízeních o repatriaci explicitně výnosy zaměřené proti německým antifašistům, je to formulace nepřesná, když si uvědomíme, že původní návrat uprchlíků byl všeobecný, ale také, že se prakticky od počátku počítalo s výjimkami právě pro německé sociální demokraty, které se realizovaly. Navíc představitelé DSAP i KSČ vyzývali vlastní straníky k návratu do pohraničí, jednak kvůli plebiscitu a v případě KSČ i kvůli rozvoji ilegální stranické práce. Realitou bylo, že ti němečtí uprchlíci, kteří nebyli vybaveni příslušným „osvědčením o ohrožení“ byli vraceni. V individuálních případech mohl sehrát roli lidský soucit a vrácení nebylo realizováno.

Repatriace uprchlíků nečeskoslovenské národnosti do odstoupeného území ustala v druhé polovině října i díky tomu, že říšskoněmecké orgány odmítaly uprchlíky přijímat.⁷⁷¹ Důležitou roli sehrával také mezinárodní tlak související s čs. snahou o britskou finanční pomoc. Intervence ovlivňovaly především informace z britského tisku, jenž se při zdrojích zpráv orientoval především na německé sociální demokraty a málo prostoru poskytoval prohlášení oficiálních čs. míst, čímž do jisté míry trpěla objektivita sdělení.

Němečtí, židovští, ale i čeští uprchlíci, kteří zůstali ve vnitrozemí, se museli „podrobit“ vyšetření důvodů, které je vedly k opuštění domovů, a to na základě nařízení „*proti nepříznivým účinkům imigrace uvnitř demarkační čáry*“ z 21. října 1938. Pokud byly příčiny shledány jako nedostatečné, mohli být vyhoštěni do Říše. Z dostupných údajů není zřejmé, kolik uprchlíků bylo kvůli tomuto opatření vypovězeno. Utečenci v říjnových a listopadových dnech prchali z obsazeného území intenzivněji. Pro mnohé se život v odstoupeném území z různých důvodů stával nemožným. Na obsazeném území Těšínska propuklo masové vyhánění českého obyvatelstva.

Do vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky byla kompetence v otázkách uprchlíků rozdělena mezi jednotlivé resorty, jejichž součinnost byla zajištěna v subkomisi XI. pro otázky vyplývající z vymezení nových hranic (subkomise pro uprchlíky), jejíž vedení bylo u ministerstva vnitra. Mezi zásadní problémy, které se řešily v této subkomisi, patřily: 1) registrace - sčítání uprchlíků a zamezení spontánního pohybu a jeho převedení pod kontrolu úřadů, 2) sociální a zdravotní pomoc, 3) zařazení do práce a 4) emigrace.⁷⁷²

⁷⁷¹ Vedle již uvedených informací srv. zprávu MNO. „15.10. vrátilo se do Českého Brodu 25 německých židů, kteří byli před několika dny odesláni do svých domovů v území obsazeném německým vojskem. Nebylo jim prý na demarkační čáře povoleno vstoupiti do obsazeného území. Je třeba jejich návrat do obsazeného území projednatí a do té doby bylo by nejlépe soustředit uprchlíky německé a židovské národnosti v některém táboře.“ AMZV, f. II.sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 16. října 1938.

⁷⁷² NA Praha, f. PMR, k. 3160, inv. č. 2439, sign. 666, Doplnění ke zprávě min. soc. péče.

III.2. Stížnosti a intervence proti vyhošťování uprchlíků

Postup státní správy spočívající ve vracení uprchlíků do pohraničí vyvolával odpor a nesouhlas nejen v řadách německých antifašistů, ale také u některých čs. politiků. 1.října intervenovali zástupci DSAP u předsedy čs. sociálně demokratické strany Antonína Hampla a poslance Rudolfa Bechyně kvůli zpětným transportům, aby nebyly prováděny. Ti slíbili, že učiní všechno, aby tomu zabránili.⁷⁷³

Ministr vnitra Jan Černý sdělil 1.října 1938 deputaci zástupců DSAP De Wittemu, Katzovi a senátorovi Müllerovi, že vláda rozhodla, že „*všichni němečtí uprchlíci musí být posláni zpět*“ a že jen malé procento nejvíce ohrožených může být vzato do péče jako výjimka z tohoto počtu. De Witte vzpomínal, jak společně v 8 hodin večer navštívili ministra Černého, který jim slíbil, že žádný uprchlík nebude odeslán zpět, jehož ohrožení by potvrdili. Zároveň kritizoval, že jednání úředníků a policistů neměla být s tímto ministrovým slibem v „*součinnosti*“.⁷⁷⁴ Když jeho spolustraníkatel Katz intervenoval na nádraží proti nucenému odjezdu do pohraničí a odvolával se na výjimku, kterou jim řekl Černý, odpověděl mu úředník, že jeho „*instrukce jsou úplně opačné*“.⁷⁷⁵ V tu dobu totiž platil všeobecný návrat pro všechny uprchlíky. Opatření o vynětí z transportů se teprve připravovala, takže pokud se schůzka uskutečnila v uvedený den, ministr neseznámil účastníky s přesnými informacemi.

Z pohledu členů německé sociální demokracie měly být v mnoha případech transporty naaranžovány tak, že ztěžovaly zákroky stranických funkcionářů. „*Lidé byli shromážděni ku transportu na hlavní nádraží, a lidem byla dána volnost, když proběhla intervence.*“ Zatímco současně daleko větší zpětný transport byl odbaven z předměstského nádraží. „*Tak museli představení naší strany – intervence jiných důvěrníků byly bezvýsledné- ve dne i v noci pospíchat od nádraží k nádraží. Byla to nádraží v Praze a na předměstí, kterých bylo více než deset.*“⁷⁷⁶ Konkrétní příklad uváděli z Masarykova nádraží, kde intervenovali, zatímco z nádraží v Bubnech odjel vlak do pohraničí. Při všeobecném návratu uprchlíků mohla taková situace nastat bez jakéhokoliv aranžmá.

Komunistický náměstek pražského primátora MUDr. Bohuslav Vrbenský doporučoval 1.října ministerstvu vnitra, aby komunističtí uprchlíci byli soustředěni po přechodnou dobu v nějakém uprchlickém táboře např. v Německém Brodě, než by byl vyjednáán „jejich odsun“

⁷⁷³ Witte, E. de: Für Heimat..., c.d, s. 44. Čeští sociální demokraté pak protestovali proti zpětným transportům.

⁷⁷⁴ Witte, E. de: Für Heimat..., c.d, s. 42.

⁷⁷⁵ Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c.d, s. 48. Srv. NA Praha, f. PMV, 225-1460, k. 1460, Informace pro pana ministra. 5.10.1938.

⁷⁷⁶ Witte, E. de: Für Heimat..., c.d, s. 41.

do Sovětského svazu. „*I když nelze upírati plné oprávněnosti požadavků, aby tito uprchlíci byli repatriováni do svého původního bydliště, nelze přehlížeti, že v nynější době by nebylo možno zabezpečiti jim osobní ochranu v území, které má býti Německu v prvních říjnových dnech vydáno.*“⁷⁷⁷ Vrbenského doporučení nebylo realizováno.

Marie Vobecká ze spolku Vzájemnost v ČSR, který věnoval svoji činnost snahám o demokratické soužití národů v republice, si stěžovala ministru vnitra Černému na zacházení s německými demokratickými uprchlíky. Apelovala na humánní závazky státu a upozorňovala, že nynější úřední postup by se za nějaký čas mohl stát předmětem výčitek. Upozorňovala na uvedený výnos zemského úřadu z 1. října, podle něhož se všichni museli vrátit bez výjimky do svých domovů. Jakékoliv zákroky byly podle ní zbytečné. „*Budou-li se uprchlíci zdráhati, bude povoláno vojsko a policie, aby je donutilo vrátit se do obsazeného území. Uprchlíci prohlásili, že jsou ochotni jít do plebiscitního území, pokud jim bude poskytnuta ochrana, když jim byla přislíbena, odjeli bez odporu do plebiscitního území.*“ Nové nařízení zemského úřadu mělo přikazovat, aby uprchlíci byli posíláni pouze do plebiscitního území a do obsazených oblastí výhradně ti, kteří nebyli ohroženi a chtěli odjet dobrovolně. Výnos ze 5. října doslovně uváděl, že pokud nechtějí odjet, mají zůstat na místě. Týkal se pouze spolehlivých utečenců. Vobecká však uváděla, že znění výnosu bylo utajeno. „*Uprchlíkům bylo opět jednoduše sděleno, že se musí dle nařízení bezpodmínečně vrátit také do obsazených území a bylo jim zatajeno, že nikdo k tomu nemůže býti nucen.*“ V důsledku štvání jistých novinářských kruhů (článek Národní Politiky) se mělo zhoršit i zacházení s utečenci jak na nádražích tak i na venkově a v Praze, což „*přispívá k zoufalství oněch lidí, kteří bojovali za demokracii.*“⁷⁷⁸ Zmíněné zážitky mohly být reálně podloženy, ale opětovně došlo k vydání řady nařízení, která se měnila téměř každý den a prováděcí úředníci s nimi nemuseli být seznámeni, takže vše mohlo proběhnout bez jakéhokoliv záměru a skrývání. Poslanec Taub žádal 5.října 1938 ministerstvo vnitra, aby příslušníci DSAP, kteří opustili obsazené území a uchýlili se do ČSR, nebyli vraceni do svých domovů.⁷⁷⁹ Stejného dne bylo publikováno již zmíněné ustanovení o nenuceném návratu ale opět jen pro státně spolehlivé běžence.

Na Zemský úřad v Praze dorazili i zástupci komunistické strany v čele se senátorem Františkem Nedvědem, kteří přednesli žádost, aby ve vnitrozemí byli ponecháni ti uprchlíci, kteří zajišťovali pořádkovou službu v pohraničí. „*Je řada lidí, kteří pomáhali v pohraničních okresech, byvše k tomu vyzváni, udržovati klid a brániti obyvatelstvo proti zvlí činitelů SdP.*“

⁷⁷⁷ NA Praha, f. PMV, 225-1460, k. 1460, Fonogram 1.10.1938.

⁷⁷⁸ NA Praha, f. MV-dod., k. 28, sign. D 401, č.j. 84614, 5.10.1938. Tento spolek byl napojen na KSČ. Byla to ženská sekce Solidarity. NA Praha, f. PMV, 225-1068, X/K/26/9, č.j. 33612/38.

⁷⁷⁹ NA Praha, f. PMV, 225-1460, k. 1460, Informace pro pana ministra. 5.10.1938.

Poněvadž byl nedostatek bezpečnostních orgánů, zaručili se činitelé političtí za úplnou jejich spolehlivost a dodali jednotlivým okresním hejtmanům seznamy, podle nichž byli jmenováni ozbrojeni a vykonávali pořádkovou službu.“ Podle deputace nebylo možné, aby se utečenci vraceli zpět do pohraničí, poněvadž v případě identifikace by jim „*hrozila určitě smrt*“. Nedvěd vyjednával i s vrchním radou JUDr. Vícou z oddělení 20 a), který mu sdělil, že „*nikdo nebude donucován, aby se do území vrátil, podotknuv ovšem, že v Praze nemohou býti trpěni.*“⁷⁸⁰

Žádosti o zastavení návratu do pohraničí se ozývaly také z české strany. Národní rada československá požadovala po Syrového vládě, aby „*čeští hraničáři, kteří byli poměry přinucen uprchnout z pohraničí nebyli státní zprávou vraceni zpět do pohraničí, zejména naši národní pracovníci a jiní, kteří i se svými rodinami byli by tímto způsobem vystaveni německé persekuci.*“⁷⁸¹

Na řadu okresních úřadů se dostavovaly deputace uprchlíků, které vyslovovaly nesouhlas s nuceným návratem do pohraničí. Někdy uspěly, někde na jejich dovolání nebyl brán zřetel. Uprchlíci v Lešanech na Kralupsku se zdráhali odejít do svých domovů, poněvadž se obávali o své životy. Četníci předali záležitost okresnímu úřadu, který jen část z nich nechal dopravit na nádraží do Nelahozevsi k návratu. Obdobně četníci vykonali obchůzky po okolních vsích, kde utečencům určili lhůtu k vystěhování.⁷⁸² V nymburském okrese byla repatriace provedena 2. října 1938 klidně a hladce.⁷⁸³ Ve Slaném se uprchlíci vyzvaní k návratu odebrali na okresní úřad, kde se neúspěšně dožadovali, aby se na ně povinnost nevztahovala.⁷⁸⁴ Okresní úřad v Hradci Králové poznamenal 6. října, že z 500 uprchlíků, kteří byli v místě, a 300 emigrantů, kteří se uchýlili do Jaroměře, většina zamýšlela odcestovat domů, ale u určité části nebylo možno docílit ochoty k návratu, protože se obávali násilností a represálií.⁷⁸⁵ V Litovli marně protestovali někteří vojáci, funkcionáři KSČ a senátor DSAP Theodor Hackenberger proti zpětnému transportu do Šumperka.⁷⁸⁶

Vracení uprchlíků do jejich domovů vyvolalo i vlnu nesouhlasných reakcí a intervencí v jejich prospěch na centrální, ale i místní úrovni. Některé z nich dosáhly úspěchu.

⁷⁸⁰ Na Praha, f. PZÚ, 207-1531-9, Zpráva zpravodajskému oddělení ze 7. října 1938.

⁷⁸¹ NA Praha, f. PMR, k. 270, č. j. 7790 z 10. října 1938.

⁷⁸² SOA Praha, f. I 2 - Sbírka četnických a staničních knih, k. 538 – Staniční kniha Kralupy nad Vltavou, 2.-12.10.1938

⁷⁸³ SOA Praha, f. I 2 - Sbírka četnických a staničních knih, k. 826 – Služební kniha Okresního četnického velitelství v Nymburce, 2.10.1938.

⁷⁸⁴ SOA Praha, f. I 2 - Sbírka četnických a staničních knih, k. 1749 – Staniční kniha Slaný, č. 1996.

⁷⁸⁵ Metelka, Jaroslav: Henleinovci a demokraté. Boj proti fašismu a za obranu republiky v pohraničí severovýchodních Čech 1935-1938, Trutnov 1970, s. 202.

⁷⁸⁶ Filip, Zdeněk: O německých antifašistech na severní Moravě v letech 1938-1945. in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VI, č. 1, 1968, s. 184.

III.3. Kritická reflexe pohledu německých antifašistů na zpětné transporty

Především u německých sociálních demokratů a komunistů se podmínky, za kterých se museli vrátit do pohraničí, vryly hluboko do paměti. Z jejich pohledu se opatření o povinném návratu jevílo jednoznačně jako nařízení proti nim a bez jakýchkoliv výjimek. Ty měly být uděleny až na jejich popud a pod mezinárodním tlakem. „*Jedině solidarita Západu změnila tuto nehumánní politiku, zatímco se neúspěšně snažili intervenovat sociálně demokratičtí politici Jaromír Nečas a František Soukup.*“⁷⁸⁷ Jak bylo výše naznačeno, s výjimkami se v omezeném počtu počítalo již od počátku, ale z různých příčin nebyly místně (na venkově) dodržovány. To, že v prvních dnech po Mnichovu byla repatriace všeobecná a týkala se všech uprchlíků tedy i Čechů, dokládají také vzpomínky některých demokratických Němců. V české historické paměti není reflexe zpětných transportů silná, což je dáno krátkou dobou, kdy byli čeští uprchlíci nuceni k návratu, ale také tím, že antifašističtí Němci se dostávali do schizofrenní situace, neboť ve vnitrozemí jim byl upírán pobyt a trápily je realistické představy o opatřeních nacistického režimu proti ideovým odpůrcům, které by je po návratu domů očekávaly (koncentrační tábory, vězení), a také o šikaně od henleinovských Němců. Není divu, že v řadách antifašistických Němců docházelo pod tímto tlakem k sebevraždám.⁷⁸⁸ Svou roli hrála také šeptanda, která rozšiřovala nepravdivé zvěsti ohledně požadavků Německa, které „*jednou mělo chtít vydat bez výjimky všechny německé uprchlíky, jindy zase jenom komunistické a sociálnědemokratické členy parlamentu.*“⁷⁸⁹

Antifašisté považovali vracení uprchlíků za nedocenění jejich služeb pro republiku. „*Po mnichovské dohodě nastal obrat, ihned se změnil vztah českých úřadů k uprchlíkům. Hned jak vstoupila německá vojska, začaly české úřady provádět zpětné transporty uprchlíků. Je to jedna z nejsmutnějších kapitol této celé tragédie. Lidé, kteří ještě několik málo dní předtím se souhlasem státních orgánů dobrovolně vykonávali službu obrany státu, byli jako cizinci bez předchozího přezkoušení odesláni zpět do pohraničí v masových transportech. Tak byli např. uprchlíci, kteří přijeli sběrným transportem ze severních Čech na Masarykovo nádraží, donuceni četnictvem zůstat ve vlaku a vlak byl odeslán zpět. Přitom se odehrávaly otřesné scény. Nějaký muž vyskočil s dítětem v náručí z rozjetého vlaku.*“⁷⁹⁰ Tato výpověď tak akcentuje údajný pomnichovský obrat v přístupu úřadů k uprchlíkům. Víme však již, že toto

⁷⁸⁷ Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c.d, s. 43.

⁷⁸⁸ Konkrétně srv. Cihlář, Jiří: Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko, Ústí nad Orlicí 2003, s. 66.

⁷⁸⁹ Witte, E. de: Für Heimat..., c.d, s. 38; Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c.d, s. 49.

⁷⁹⁰ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 41.

konstatování není úplně přesné, neboť migraci bylo bráněno již v září. Novum byly masivnější zpětné transporty. Právě úřední rozhodnutí o nuceném návratu přivedlo některé z něm. soc. demokratů do rozpaků. Poslankyně DSAP Irene Kirpal tak vzpomínala: „*Nechtěla jsem věřit...Naše česká vláda nás vydává úhlavnímu nepříteli?*“⁷⁹¹ I v jiném pohledu se objevila kritika vlády, pro níž se antifašisté měli stát obtížnou povinností. „*Přišli jsme o vlast. Sudety, ke kterým jsme patřili životem, bojem, tradicí, prací a kde jsme se narodili, ke kterým se cítili duševně připojeni, byly v rukou nepřítele na život a na smrt. Pro nové pány Československa jsme byli břímě.*“⁷⁹²

Pro předsedu DSAP Jaksche, který zveličováním obětí německých sociálních demokratů vyzískával politický kapitál pro záchranou akci, byly transporty hanebnou odplatou hnutí odporu. „*Je úplnou nepravdou, že masové deportace a individuální vyhoštění byly neodsouhlasenou akcí podřízených úředníků.*“⁷⁹³ Němečtí sociální demokraté však měli málo pochopení pro ekonomické problémy, do nichž se republika odstoupením pohraničí dostávala. Navíc panovala určitá obava, že v případě umožnění volného přístupu obyvatelstva do Československa (tzn. otevření hranic) by byla republika „*zavalena*“ uprchlíky. Těžko lze přijmout Jakschovu tezi, že kapitulantská vláda vydala antifašisty v celých vlcích gestapu, často ještě v uniformách RW. Sám přiznal, že mezi nuceně vrácenými nebyly osoby, které by v opozici vůči nacismu nějak vyčnívaly.⁷⁹⁴

Podle Brügela němečtí demokraté chápali, že se Češi v pomnichovské době starali především o sebe. „*Byť to bylo poznání jakkoli trpké.*“ Jako nepochopitelné a bez jakéhokoliv smyslu považoval zpětné transporty německých demokratů. „*Je jen slabou útěchou, že do těchto transportů byli zpočátku zahrnováni i Češi z pohraničních oblastí.*“⁷⁹⁵ Touto tezí zřetelně dokládal původní všeobecnost nařízení. Zpětné transporty německých bojovníků proti nacionálnímu socialismu a „*aktivní účast*“ na zavraždění Petera Foerster a měly představovat z důvodu slabé informovanosti o těchto událostech v soudobé české společnosti „*temnou kapitolu v historii českého národa*“. Brügel kritizoval, že se o těchto událostech na české straně nepsalo a nebyly kritizovány. Navíc chyběly v soupisu „*českých hanebností proti Němcům*“, kterými se argumentovalo na německé straně při zmínce o nacistických zločinech

⁷⁹¹ Osudy zapomenutých hrdinů. Příběhy německých antifašistů z ČSR, ed. Zdeňka Kokošková, Praha 2008, s. 40.

⁷⁹² Witte, E. de: Heimat..., c.d., s. 55.

⁷⁹³ Jaksch, W.: Cesta..., c.d., s. 219.

⁷⁹⁴ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 26.

⁷⁹⁵ Brügel, J. W.: Češi a Němci, 1.díl, c.d., s. 657.

na českém národě.⁷⁹⁶ Brügel si neuvědomoval, že „po Mnichovu“ vyvstávala jasná obava o osud „zbylého“ čs. státu, vycházející ze zkušeností s postupem henleinovců na konci první republiky. Pochopitelně tento styl jednání neplatil pro německé antifašisty, ale v pomnichovské situaci se uvažovalo v delším časovém horizontu, tedy že jednou může přijít doba, kdy by správní, či jazykové požadavky vznesli. Některé činitele v tom utvrzovaly údajné požadavky uprchlíků na německé školy. Protože mnichovská dohoda měla vyřešit menšinový problém trvale, usilovalo se aplikací opčního práva o vytvoření národně homogenního státu. Tato myšlenka nemohla být uplatněna pro dobyvačné záměry Německa. Na druhou stranu nedostatečně zohledňovaný prvek v reflexi zpětných transportů německými antifašisty tvoří ta skutečnost, že sami němečtí soc. demokraté a komunisté agitovali pro návrat do pohraničí mezi „svými soudruhy“. Poslanec Taub učinil 1.října nabídku vrchnímu radovi Zavřelovi, že „*bude s pomocí funkcionářů své strany agitačně působit mezi uprchlíky, aby se vraceli zpět do svých domovů*“. Nabídka se vzata na vědomí.⁷⁹⁷

Podle zprávy SD propagovala KSČ návrat všech komunistů, kteří nebyli bezprostředně ohroženi na životě, nebo nemuseli očekávat vysoké tresty, aby sudetoněmecké oblasti nebyly zbaveny veškerých antifašistů. Především však požadovala návrat do těch území, v nichž se očekával plebiscit. Do těchto krajů se měli vrátit dokonce i „exponovaní soudruzi“. Jednotliví uprchlí členové KSČ, kteří přicházeli v úvahu pro návrat do vlasti, byli vyhledáváni v utečeneckých táborech vedoucími funkcionáři KSČ, vzhledem k ilegální znovuvýstavbě komunistické strany v sudetoněmeckém území, zastávané v souvislosti s nařízením KSČ.⁷⁹⁸

Svědectví o tom podává i zpráva SoPaDe, která popisuje návrat nejmenovaného komunistického příslušníka z Prahy, kam předtím uprchl, do okupovaného pohraničí. Obě cesty podnikl z nařízení stranického byra.⁷⁹⁹ „*Stál na Wilsonově nádraží a byl na pokraji nervového zhroucení. Rty tohoto jistě tvrdého muže se třásly, jeho řeč byla dušená, jeho oči plné utrpení a děsu. Odjel zpět se svými lidmi a to i přes moje opakovaná varování. Zlobil se na mě, že jsem ho chtěl zadržet a zvíkat v jeho odhodlání. Ten muž byl úplně ztracený, neboť ho v práci zajali ordneři.*“⁸⁰⁰ Navíc řada německých antifašistů obdržela dopisy ze svých

⁷⁹⁶ Brügel, J. W.: Češi a Němci, 1.díl, c.d.,s. 658-659. Brügel v té době úředníkem ministerstva sociální péče, kde byl přidělen do oddělení pro péči o uprchlíky. Předtím byl pravou rukou předsedy strany Czecha. Prečan, Vilém: Život a dílo Johanna Wolfganga Brügela. in: In memoriam Johann Wolfgang Brügel, Hustopeče 2007, s. 21.

⁷⁹⁷ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 431, č.j. A 5600 1.10.1938. Srv. vzpomínky A zapomenutí vejdemo do dějin. Němci proti Hitlerovi: Životní příběhy německých odpůrců nacismu v Československu, ed. Alena Wagnerová, Praha 2010, s.138

⁷⁹⁸ Meldungen aus dem Reich 1938-1945. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, ed. Heinz Boberach, 2. sv., 1938- 10. Nov. 1939, Herrsching 1984, s. 59.

⁷⁹⁹ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 12.

⁸⁰⁰ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 13.

domovů, že se jim nic po návratu nestane. Jak se ukázalo, byla to jen vábnička gestapa k jejich návratu. „Mnoho Němců, kteří uprchli do vnitrozemí dostalo po obsazení Aše dopisy a telegramy, že se mají vrátit, a nic se jim nestane. V jednom dopise skrze smluvené znamení sdělil jeden muž svému synovi pravý opak. Zůstaň, kde jsi znělo toto zašifrované sdělení. Z toho vyplývá, že příslušníci uprchlíků byli donuceni napsat tyto dopisy a telegramy.“⁸⁰¹

Z hlediska vzpomínek konkrétních účastníků byly neobsáhleji reflektovány zpětné transporty ve zprávách SoPaDe. „V mojí domovské obci, potom co stáhla policie a četnictvo a henleinovci ovládli ulici, jsem už nemohl zůstat. Odebral jsem se do Prahy a přihlásil se u stanice Červeného kříže. S ostatními uprchlíky jsem byl ubytován v malé vesnici u Prahy, kde jsem strávil několik dní a byl dobře zaopatřen.“ Dále již německý uprchlík zaznamenal detailně průběh zpětného transportu. Kvůli obsáhlému a zaujatému vyličení je zde uveden v úplnosti. „Tři dny po mnichovské dohodě nás vzali na dráhu a byli jsme sběrným transportem odesláni zpět, bez jakéhokoliv vysvětlení o cíli transportu. Pokusil jsem se proto sestavit z transportu delegaci, která by vešla ve spojení s úřady a mohla opatřit zprávy. Šli jsme za vlakvedoucím a dotazovali se po cíli cesty. Ten nám ale nedal žádnou informaci a řekl jenom, že má příkaz jet s vlakem do Plzně. Potom, co jsme přijeli do Plzně, šli jsme k nádražnímu vojenskému veliteli, abychom získali přesnější informace. Bylo nám vysvětleno, že budeme odvezeni do české oblasti, která leží blízko německé hranice. (Tak hovořil i popis zpětných transportů z pera ZÚ - pozn. JB) Podali jsme jménem celého transportu protest a dosáhli jsme toho, podpoření přibývajícím rozčilením účastníků transportu, že vlak dále nepokračoval v cestě. Místo toho jsme odjeli opět ve směru na Prahu. V malé stanici jsme zůstali stát celou noc. Rozčilení mezi uprchlíky a jejich nedůvěra mezitím tak stoupla, že se obávali, že vlak může být v noci, když všechno bylo ve vagónu, odtransportován. Aby se to znemožnilo, ubytovali jsme děti během noci v čekárně nádraží.

Dalšího dne se nám dostalo prohlášení, že vlak odjede do uprchlického tábora severně od Prahy. Vlak se dal do pohybu a jel se čtyřmi zastaveními severním směrem. Když přišel večer, zjistil jsem, že se nacházíme už dost daleko v severních Čechách. Přišla noc, setmělo se a bylo obtížné zjistit, kde se nacházíme. Bylo mi ale nápadné, že na každém nádraží je silná četnická asistence a zabraňuje, aby lidé vystoupili. Byly nám opět dávány uklidňující prohlášení, že nejpozději v 10 hodin přijedeme do nového uprchlického tábora. Vlak by musel být veden oklikou, aby tak cesta trvala takovou dobu.

---

⁸⁰¹ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 40. Erster Bericht.

Konečně jsme přijeli do nádraží, v jehož sousedství se najednou rozsvítili reflektory. Ihned se mi zdálo nebezpečné. Svůj neklid jsem nijak nezduřazňoval, abych nevyvolal paniku, vyšplhal jsem se skrz záchodové okno z vlaku a vyhledal nádražní kancelář.⁸⁰² Konečně jsem našel nějakého úředníka, kterému jsem řekl, že jsem očividně přišel do špatného vlaku. Nastoupil jsem ve stanici A. a chtěl do Plzně. Ale jezdím teď v noci okolo zřejmě nejel vůbec do Plzně. Jsem Čech a nemám s uprchlíky vůbec, co do činění. Úředník se usmál, uvedl mě na nástupiště a poručil mi, abych nastoupil do stranou stojícího vlaku. Tam jsem našel vagóny plné spisů a jiného haraburdí. Potom jsem narazil na několik nádražních úředníků, kteří mi vysvětlili, že toto je poslední vlak, který ze stanice odjede. Reflektory, které jsem viděl, byly od německé armády, která měla za hodinu obsadit nádraží. Vlak odjel a uprchlický vlak zůstal stát na protilehlé koleji. Teď mi bylo jasné, že s námi byl proveden běžný klamný manévř. Nechtěli nám říci pravdu, aby nás mohli lehčeji zbavit. Zjistil jsem, že v uprchlickém transportu byli také uniformovaní komunisté, kteří bojovali s henleinovci se zbraní v ruce. Také jinak bylo mezi nimi mnoho lidí, kteří z hlediska nacionálního socialismu se dopustili nejtěžší viny. Jeli do třetí říše zklamaní a oklamání. Seděl jsem v zachraňujícím vlaku a nevěděl, jestli se mám radovat ze svojí záchrany nebo plakat nad osudem ostatních.“ Není jasné, o jaký přesně transport se jednalo. Z úředních dokumentů nevyplývá, že by bylo cílem státních orgánů „schválně“ vracet německé antifašisty do území, která by měla být vzápětí obsazena. Neubírá se tím vzpomínce na realitě, neboť demarkační čára byla pohyblivá, a pokud vlaky směřovaly k této čáře, což spisy dokládají, mohlo k této situaci dojít. V prvních říjnových dnech záleželo také na domovské příslušnosti. I podle toho se určovalo místo, kam byli uprchlíci transportováni. Někteří tak byli uchráněni návratu do obsazeného území, jak uvádí i jeden z informátorů SoPaDe. „Pan X. s rodinou byl přidělen transportu a byl před KV u pohyblivé hranice zadržen a transportován dále do Chomutova, protože nebyl z Chebska. V Chomutově mohl plány na jeho vyhoštění překazit útekem.“⁸⁰³

Jiná ze vzpomínek konkrétně popsala příjezd transportu ke „hranici“. Jasně uvádí, že ve vlaku cestovali Němci i Češi. Situace českých utečenců byla přece jenom o něco málo „snazší“. „V jiném případě zajel uprchlický transport až k okupační hranici. Tady zastavil v nějakém lese. Všichni uprchlíci museli vystoupit a český vlak se ihned vrátil zpět. Uprchlíci tam stáli a brzy byli zajati německým vojskem. Utečenci byli prozkoušeni na místo, postavení, národnost, přičemž se každého ptali, zda je Čech nebo Němec. Údaje byly ihned zkontrolovány jazykovou zkouškou. Přitom se stávalo, že rodiny byly roztrženy, když byl muž Čech, žena Němka a

⁸⁰² Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 41A.

⁸⁰³ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 9.

obráceně. *Čechy seskupili dohromady a hnali je podél kolejí zpátky do Československa. Němci byli přesunuti do provizorních sběrných táborů, které byly zřízeny pro uprchlíky na přechodových místech. Tady se přijímaly od všech osob krátké protokoly, přednášelo se jim jim několikrát o duchu nacionálního socialismu, bylo jim vyloženo, že není nutné utíkat u že Německo je jako „vyloučené syny chce opětovně přijmout.“ Potom konečně složili přísahu, že v budoucnu nepodniknou nic proti Německu a nacionálnímu socialismu, nasadili jim plechové hákové kříže a propustili je do jejich obcí.“⁸⁰⁴*

Některým uprchlíkům se přes provedená bezpečnostní opatření podařilo z transportů uprchnout, což dokládá i svědectví Otto Seidela, sociálního demokrata z Kraslic, jenž emigroval později do Švédska. „Potom přišli četníci a dobrou němčinou nám vysvětlili, že na nádraží stojí zvláštní vlak, který nás odveze k jazykové hranici, kde se bude konat plebiscit. Tak my jsme poslušně nasedli do vlaku, ten jel pak přes Plzeň, a když se blížil k německé hranici, začali jsme tušit, že tady něco nehraje. Vlak jel do Chebu, a to bylo 2. nebo 3. října, kdy byl Cheb už obsazen Němci. Dojeli jsme do Stříbra a věděli jsme, že je to území, které má být obsazeno. Tak nás sedm nebo osm vyskočilo ven, nevěděli jsme, že venku stojí vojáci s bajonety, kteří měli lidem zabránit utéct.“ Nakonec zůstali pasivní. Nevystřeli a Seidlovi se podařilo uniknout. Za dvě hodiny bylo Stříbro obsazeno. Ti z jeho rodiny, co zůstali ve vlaku, pak měli těžký osud. Po příjezdu byl transport po skupinách rozdělen a řada lidí uvězněna. Seidlův bratr strávil dva roky v koncentračním táboře v Dachau, otec ve vězení ve Zwickau.⁸⁰⁵

Na přepravu z Kladna do Chomutova vzpomínal Hans Krehan, který akcentoval především úřednický příslib cesty do uprchlického tábora. „Jenže přišla do vlaku armáda, československá armáda, aniž by cokoliv věděla, a poslala je zpět do Chomutova. Takže, když se vlak rozjel, ženy začaly křičet a skákat ven....Němčene je nastrkali zpět do vlaku a odvezli je zpět do Chomutova.“⁸⁰⁶ Jenže Krehan neuvedl, že chomutovský transport dojel do Žatce, kde z něj po intervencích jak uprchlíků, tak armádních důstojníků mohli vystoupit členové Republikanische Wehr a vrátit se do Prahy. Ostatní uprchlíci byli vráceni do Chomutova.⁸⁰⁷

Návratu do plebiscitního území, které bylo již obsazeno německým vojskem, se týkala vzpomínka Franze Heila. Přičemž reflektoval také zatýkání po příjezdu do Sudet. „Všichni

⁸⁰⁴ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe), 5. Jg, Nr. 10, s. A 41b.

⁸⁰⁵ Seidl, Otto: Jugend und Flucht aus Graslitz. in: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2001, München 2001, s. 28-33. Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty, eds. Barbora Čermáková, David Weber, Praha 2008, s. 65. Srv. dále A zapomenutí vejdemo do dějin..., c.d., s. 122. Dále též viz: Neznámé osudy. Nadace Bernarda Bolzana, Nadace Fridricha Eberta, Liberec 1997, s. 68-69.

⁸⁰⁶ Československu věrni zůstali..., c.d, s. 96.

⁸⁰⁷ Jaksch, W. – Kolarz, W.: England ....., c.d, s. 28.

*uprchlíci, kteří byli ze severozápadního pohraničí, byli transportováni vlakem do Duchcova, kde se měl konat plebiscit a rozhodnout osud naší vlasti, jestli půjde domů do říše, či nikoliv. Když vlak v pozdním odpoledni přijel do Duchcova a my jsme vstoupili, viděli jsme jak všude nízko létala říšskoněmecká letadla. Bylo jasné, že jsme v pasti. Během hodiny, ti kteří přijeli vlakem putovali do koncentráků nebo v menším případě utíkali zpět do vnitrozemí.*⁸⁰⁸

Němečtí antifašisté ve svých vzpomínkách detailně popisovali nucený návrat do pohraničí. Chybějící prvek v jejich výpovědích tvořila především absence agitačního podílu vlastních stranických funkcionářů na návratu do pohraničí a chybějící pochopení pro složitou ekonomickou situaci pomnichovského státu.

III.4. Propouštění přes demarkační čáru a další opatření v uprchlické otázce

Státní orgány mohly regulovat počet uprchlíků jednak jejich vracením (vyhošťováním), tak i propouštěním přes demarkační čáru (od listopadového podepsání protokolu o hranicích přes st.hranici).

Pokyny pro překročení demarkační čáry (do ČSR), která již byla po celé délce obsazena orgány SOS, četnictvem a finančními orgány, byly vydány 14. října 1938 ministerstvem vnitra. Zabráněno v přechodu mělo být osobám, které nemohly přesvědčivě prokázat, že utekly z obsazeného území z politických důvodů a z nich pak zvláště těm, které by připadly na obtíž veřejnému zaopatření. Pokud tyto osoby nemohly tyto důvody prokázat, mohly být transportovány k nejbližšímu policejnímu úřadu, kde mohlo být zahájeno jejich ověřování.⁸⁰⁹ Zvláště druhá podmínka potom výrazně omezovala možnost vstupu do republiky, která se v podstatě otevírala pouze pro finančně zajištěné politicky exponované osoby.

Specifikace těchto pokynů z 18. října 1938 uváděla, že **přes demarkační čáru mají být vpuštěni jen vystěhovalci české národnosti**. Ostatní měli být odkázáni, aby se vrátili do svého bydliště a to až do vyřízení otázky opčního práva.⁸¹⁰

Ministerská rada se 19. října usnesla, aby předešla „*zneužití stížností na činnost židovské emigrace (mj. i z obsazeného území) různými živly k vyvolání nezákonných akcí*“ na zásadě, aby ministerstvo vnitra postupovalo podle platných zásad při vracení uprchlíků do obsazeného území s přípustností jen zcela ojedinělých výjimek, kde by skutečně šlo ohrožení bezpečností

⁸⁰⁸ Heil, Franz: Erlebnisse auf der Flucht in die Freiheit. In: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2003, München 2003, s. 34-35.

⁸⁰⁹ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1547, sign. V 84/47, č.j. 3885/3 z r. 1938.

⁸¹⁰ NA Praha, f. ZÚ-bezp. zál., k. 720, č.j. 5290/dův zpr. 38. z 18.10.1938. Informace z 2.11. uváděla, že vstup na území uvnitř demarkační čáry jest nadále dovolován jen Čechům.

života vracených osob. Rovněž se mělo působit na židovské organizace v ČSR, aby se podílely na omezení „výstřelků židovské emigrace“. Zmíněná opatření měla být realizována tak, aby nemohla být vykládána jako nařízení proti určité rase a nestala se překážkou obchodním a finančním jednáním v cizině.⁸¹¹ Formulace usnesení vůči židovským organizacím byla ovlivněna německými požadavky během návštěvy ministra zahraničí Chvalkovského v Berlíně 13. a 14. října 1938. Na konci října se uložilo okresním úřadům, aby se českým uprchlíkům z obsazeného území vycházelo všemožně vstříc a aby jejich ubytování, jakož i zajištění výživy byla věnována náležitá péče, tak aby nebyly důvody ke stížnostem. Nežádoucí utečenci měli být dále vraceni.⁸¹²

Národní listy přinesly 20.října 1938 zprávu o tom, že na poradě předsedů koaličních stran konané 19.října bylo usneseno navrhnout vládě, aby byly zřízeny zvláštní barákové tábory pro uprchlíky zejména německé národnosti a Židy. Státní správa informaci záhy dementovala. Podle tiskové zprávy nebylo prozatím nutné budovat zvláštní tábory, neboť na mnoha místech plně vyhovovaly stávající budovy a prostory, které určily okresní úřady jako hromadné ubikace (Kolín, Beroun, Jabkenice, Ledec n/S., Světlá n/S. Písek, Svatobořice). „*Protože ubytování uprchlíků jest jen prozatímním opatřením byly pro tábory a hromadná ubytování voleny vhodné rozsáhlejší prázdné objekty a prostory, které tomuto účelu plně vyhovují a nebylo z úsporných důvodů přikročeno k budování zvláštních barákových táborů.*“⁸¹³ Na druhou stranu o koncentraci německých utečenců vzhledem k politické příslušnosti usilovala DSAP i KSČ. Zamýšlené soustředění se diskutovalo také na jednání subkomise pro uprchlíky. Jak tato myšlenka byla reálná, svědčí slova vrch. odb. rady Seidla, který prohlásil, že se by jednalo o dočasné řešení, jehož účelem „*jest soustředění osob, které mají býti poslány zpět do obsazeného území.*“⁸¹⁴ Nakonec se návrh nerealizoval a zachovalo se opatření v přesné úřední publikaci pro tisk.

Vraťme se k nařízením o propouštění přes demarkační čáru. Hlášení Zemského úřadu v Brně z 20. října 1938 dokládá, že vyhošťování židovského obyvatelstva z okupovaného pohraničí probíhalo už před tzv. křišťálovou nocí. „*V poslední době byly vyhoštěny z okupovaného území osoby židovské národnosti příslušné do tohoto území a dopraveny na demarkační čáru. Osoby tyto nebyly a nebudou ve smyslu daných pokynů vpuštěny do území uvnitř demarkační čáry, poněvadž nebylo zjištěno, že by snad v obsazeném území byly ohrožovány na životě.*“

⁸¹¹ NA Praha, f. PMR, k. 4142, Prokoly z jednání ministerské rady z 19.října.

⁸¹² NA Praha, f. MPSP-R, k. 161, sign. R 431 (353), Oběžník MV z 31.10.

⁸¹³ NA Praha, f. MV-dod., k. 32, sign. D 412, ČSTK z 22.října 1938.

⁸¹⁴ NA Praha, f. PMR, sign. 666, Zápis o poradě XI. Subkomise pro péči o uprchlíky /evakuační/ ze dne 25.října 1938 o 16. hodině.

200 židovských uprchlíků tak zůstalo na demarkační čáře a utábořilo se na polích nedaleko Moravské Nové Vsi, Rajhradu a Moravského Krumlova. Červený kříž požadoval diplomatický zákrok, aby osobám příslušným do okupovaného území nebylo bráněno v pobytu a nebyly vykazovány, dokud nebyla vyřízena otázka jejich státní příslušnosti.⁸¹⁵

Uprchlíci, kteří se nacházeli za Rajhradem v mezinárodním pásmu, byli většinou staří lidé, z nichž někteří trpěli vážnými nemocemi (revmatismus, trombosa). Mladistvým pohyblivějším utečencům se podařilo proniknout do republiky. Vyhoštěné osoby spaly na polích, v příkopech vedle silnice, obaleny různým šatstvem, které měly s sebou. Teprve později měly k dispozici provizorní stan s pitnou vodou, kterou jim dováželi až z dalekého Brna. V táboře u Lanžhota se zdržovalo 72 lidí, z nichž 36 již dosáhlo věku 50 let. Mimo nich zde pobývalo 29 žen a 8 dětí. Všichni evakuovaní vypovídali, že byli nuceni opustit Břeclav pod nátlakem a hrozbami. Přičemž si mohli vzít pouze zařízení svých domácností. Jednotlivé rodiny si ze svého nábytku utvořily jakýsi srub, který byl chráněn před deštěm stanovým plátnem (dar Pomocného židovského komitétu z Brna). V táboře u Hrušek žilo 12 osob, které obývaly stavení v lese v mezinárodním pásmu. Jejich životní podmínky byly „ulehčeny“ tím, že nemuseli nocovat pod širým nebem. Po intervencích podařilo se podařit docílit toho, aby rodinám bylo umožněno vydávat prostřednictvím četnických a finančních strážů potraviny. Ústředí Čsl. Červeného kříže uvolnilo na stravování částku až do výše 6.000 Kč.⁸¹⁶ Všichni utečenci dostali 12.listopadu 1938 prozatímní povolení uchýlit se na čsl. půdu do Ivančic u Brna, kde měli být pod přísným dohledem.⁸¹⁷ Podle britské zprávy se v „zemi nikoho“ nacházelo již v říjnu přinejmenším 700 židovských uprchlíků.⁸¹⁸

Nacistický režim v pohraničí se chtěl zbavit také romského obyvatelstva, které bezpečnostní orgány vyhošťovaly do republiky.⁸¹⁹ 18. října 1938 dopravilo říšskoněmecké četnictvo 18 člennou „cikánskou tlupu“ Antonína Weinleicha za delimitační čáru u obce Horní Dřevíc. *„Pohrozilo cikánům, že se nesmí vrátit a uložilo jim, aby šli do československého vnitrozemí. Pohraniční hlídka SOS zabránila vstupu tlupy do československého vnitrozemí a tlupa táboří nyní u demarkační čáry. Policejnímu správci uloženo, aby vešel ve styk s říšskoněmeckým okresním hejtmánem v Broumově a důrazně jej požádal o umožnění návratu cikánů s tím, že*

⁸¹⁵ AMZV, f. VI. sekce, k. 75, sl. Přistěhovalectví z obsazeného území, č.j. 2313/38 z 20.10.1938.

⁸¹⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 1000/898 z 7.11.1938.

⁸¹⁷ AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 160381 z 12.11.1938.

⁸¹⁸ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 33.

⁸¹⁹ Počet Romů v pohraničí dosahoval cifry kolem 2 000 osob. Jiné údaje o jejich počtu jsou patrně nadsazené. Byli podrobeni stejnému útisku jako Židé. V říjnu 1939 jim byla zakázána změna pobytu, potom byli soustřeďováni do zvláštních kárných táborů. V roce 1943 byli posláni do vyhlazovacího cikánského tábora Auschwitz II-Birkenau. Nečas, Ctibor, Českoslovenští Rómové v letech 1938-1945, Brno 1994, s. 31-34.

by jinak byla podána stížnost diplomatickou. cestou.“⁸²⁰ Později se německé orgány snažily přepravit na území republiky 50 člennou skupinu Romů v prostoru Touškov – Malešice v západních Čechách. Orgány SOS také v tomto případě zabránily jejímu vstupu na čs. území.⁸²¹

Po křišťálové noci z 9. na 10. listopadu 1938 se předpokládal „zvýšený příliv Židů z obsazeného území v důsledku protizidovských opatření“. Proto vydalo ministerstvo vnitra podřízeným úřadům pokyn, aby přes demarkační čáru nebyli vpouštěni do republiky Židé, jež neměli ve zbytkovém státě domovské právo. S touto skutečností byla seznámena i říšskoněmecká vláda.⁸²²

O situaci na demarkační čáře informovalo několik zpráv především ze západních a severních Čech. 11. listopadu 1938 dorazil do Milostína na Rakovnicku mimořádný vlak se 40 Židy. Kontrolní stanice odmítla transport přijmout a vrátila uprchlíky zpět do odstoupeného území. Na tuto situaci pružně zareagovaly německé bezpečnostní složky a vymyslely jiný způsob vyhoštění. Následujícího dne avizovaný vlak od Sádku nepřijel. Židé, kteří v něm cestovali, byli vysazeni v lesích u demarkační čáry a do Milostína došli pěšky. „Podle jejich výpovědí byli v Žatci vyháněni na ulice a donucováni optovat pro ČSR a potom vyváženi na hranice ČSR.“ Pohraniční orgány, které bránily vstupu do republiky, neplnily rozkazy doslovně. „Neměly jistoty v některých případech, kdy se vedle úředního příkazu musely vyrovnávat i s dalším ohledem a to lidskostí a pochopením pro strádající.“⁸²³

K demarkační čáře mezi Postoloprty a Louny přijel transport z Chomutova. Židé byli vysazeni z vlaků a posléze násilně zahnáni na čs. území. „Jelikož se nejednalo o uprchlíky, byli Židé po zákroku styčného důstojníka a okresního úřadu vráceni dnes(tj. 13.11.) zpět do Německa.“ Současně místní Stráž obrany státu zjistila, že říšskoněmecké orgány chtěly přivést Židy zpět na území republiky s řádně vyhotovenými doklady opravňující k překročení hranic. „Mimoto Židé musí udělati písemné prohlášení, že se dobrovolně stěhují a že se nikdy do Německa nevrátí.“ MNO, Hl. štáb, major Kopecký proto žádal, aby byla urychleně vydána nařízení k „zabránění invaze Židů“ do Československa. Vzápětí bylo informováno ministerstvo zahraničních věcí, které posléze intervenovalo skrze vyslanectví v Berlíně.⁸²⁴

⁸²⁰ NA Praha, f. PZÚ, 207-1531-9, k. 1531, Fonogram z 20.října z 8.00 hod.

⁸²¹ AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 219 z 14.11.1938.

⁸²² AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, č.j. 159965, 14.11.1938.

⁸²³ AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 216 z 12.11.1938. SOS propustila ženu s dvěma promrzlými dětmi.

⁸²⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, Záznam dr. Pospíšila z 13.11. 1938.

Téhož dne nacisté „vysadili“ na identické místo desítku Židů ze severních Čech.⁸²⁵ Protože nebyli vpuštěni do ČSR, Červený kříž požádal o revokaci nařízení. Ministr vnitra Jan Černý požadavku vyhověl pouze na dobu 48 hodin, přičemž uprchlíci se zavázali, že neopustí Louny. Začalo vyjednávání s německou stranou o jejich vrácení, které skončilo neúspěšně.⁸²⁶ 15. listopadu 1938 přijelo z obsazeného území do Plzně 5 Židů, kteří měli být po výsledku na policejním ředitelství vráceni, pokud by neprokázali domovské právo na území ČSR. Skupina 14 Židů z Karlových Varů byla vyhnána za hraniční závoru na silnici směřující do Kotykova. Po ověrování údajů na plzeňském policejním ředitelství byli dopraveni opět na demarkační čáru, kde je po hádkách převzaly říšskoněmecké orgány. Do Malešic přijelo 14 Židů z Říše bez právoplatných propustek. Z rozkazu okresního hejtmána Michálka byli uniformovanou stráží bezpečnosti přepraveni na nestřeženém místě zpět na území Německa.⁸²⁷ Obdobné případy se děly na řadě jiných míst. V důsledku nárůstu ilegálních přechodů demarkační čáry zesílily čs. orgány ostrahu hranic. Bylo odesláno také několik nót německému ministerstvu zahraničních věcí požadujících zastavení vyhošťování.⁸²⁸ Došlo i k jednáním s gestapem v obsazeném území.⁸²⁹

O to horší byl případ pětičlenné rodiny židovského bankovního úředníka Josefa Metzgera z Kölnu, která, přestože měla osvědčení o čs. občanství s domovským právem do obce Lukavec na Pelhřimovsku, nebyla 12. listopadu 1938 vpuštěna do ČSR. Němci však celou rodinu opětovně vrátili zpět. Rodina zůstala na pohraniční stanici v Terezíně. Teprve později byla propuštěna do republiky.⁸³⁰

Úpravy propouštění přes demarkační čáru (státní hranici) přinesla dohoda o občanství a opci z 20. listopadu 1938. Na základě úmluvy musely být přes hraniční čáru propouštěny i další osoby. (V dohodě bylo stanoveno, že německými státními příslušníky jsou ti, kteří měli 10. října 1938 bydliště v odstoupeném pohraničí a narodili se zde před 1. lednem 1910, resp. jde o manželky či děti těchto osob. Přitom německá vláda mohla vypovědět z pohraničí ty osoby neněmecké národnosti, které podle tohoto principu zůstaly československými státními

⁸²⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 12447 z 13.11.1938.

⁸²⁶ Jak se dále vyvíjel osud těchto Židů, nevíme.

⁸²⁷ AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 12778/I/39, 27.1.1939. Jiný případ z téhož místa. Byl zaznamenán 17. listopadu, kdy byli zdejším úřadem vráceni za demarkační čáru a předání německé pohraniční strážce ve Hrůbku u Ždánova. Přijímající celní asistent Josef Leigam se zdráhal uvedeně Židy převzít, že „ať si je nechají, že o žádné židy nestojí.“ Když jim bylo řečeno, že převzali naše území i s lidmi, kteří tam přísluší a že jejich postup je naprosto nesprávný, tu vyslovili podivení nad tím, proč prý se nyní tak najednou také bráníme přílivu židovskému. „A na konec se jeden celní asistent rozčílil a zařval na židy : " Tak pojďte, bando mizerná, půjdete do Poběžovic a tam vás zavřu." NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Domažlicích, 21. listopadu 1938, č.j. 82402.

⁸²⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, Nr. 13.725/38, 14.11.1938.

⁸²⁹ AMZV, f. V. sekce, k. 411, sl. Hnanecké věci, Hl. št. major Hrabčík 13.11. 1938.

⁸³⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 12447 z 13.11.1938.

občany-např. Čechy a Židy. Německá emigrace žijící v pohraničí německé občanství zpět nezískávala. Jestliže občané německé národnosti měli do 10.října 1938 bydliště mimo toto území, ale měli zde domovské právo, nabyli německou státní příslušnost. Vystěhování mohla žádat i česká vláda na německých státních příslušnících v republice. Stejně tak pro obě strany platilo, že osoby, které získaly podle dohody určitou státní příslušnost, mohly do 29. března 1939 optovat pro jinou státní příslušnost. Velmi důležité ustanovení dohody spočívalo v tom, že optanti mohli přesídlit do 31. března 1940 do své země, avšak mohli s sebou vzít jen movitý majetek.⁸³¹⁾

Propouštění obyvatelstva „žijícího v obsazeném území přes hranice republiky za účelem trvalého usazení“ upravilo ministerstvo vnitra se zřetelem na čs.- něm. smlouvu č. 300/38 Sb. na konci listopadu. Uprchlíkům české národnosti neměly být činěny překážky. Přistěhovalci jiné národnosti, Židé a Němci měli být propuštěni pouze, když prokázali čs. státní občanství a to: 1) buď osvědčením o československém st. občanství, jež bylo vystaveno po 26.listopadu 1938, 2) nebo potvrzením zemského úřadu vydaném po 26.11.1938, že čs. st. občany i po smlouvě č. 300/38 Sb. z. a n. zůstali, 3) opční listinou.⁸³²

Ty osoby, které nabyly přesvědčení, že na základě smlouvy o občanství a opci zůstaly čs. občany, si měly takový doklad opatřit. Komplikace spočívala ve skutečnosti, že posuzování státního čl. občanství jednotlivců a vydávání osvědčení o něm příslušelo výhradně čl. vnitropolitickým úřadům. „*Nemůže tedy tamní úřad (v okupovaném pohraničí-pozn. JB) vydávat zmíněným žadatelům potvrzení pro čl. pohraniční úřady, aby jim na jich základě byl povolen vstup do ČSR. Pokud jde o optanty, nebudou do Česko-Slovenska vpouštěni (ani v nutných případech, dokud nebude o jejich státním občanství rozhodnuto.*“⁸³³

Přístup československých úřadů k odmítání uprchlíků nečeskoslovenské národnosti se změnil hlavně po dojednání vystěhovaleckých možností a pod tlakem jednání o britské půjčce (poskytnutí finančních prostředků na jejich emigraci).⁸³⁴ Politiku propouštění výhradně čs. utečenců obhájoval ministr zemědělství JUDr. Ladislav Feierabend národními a ekonomickými důvody. „*Ve světě bylo mnoho těch, kteří nás kritizovali, že jsme dali zavřít hranice a nechtěli pustit do Česko-Slovenska osoby, které unikly z nacistického Německa. Na*

⁸³¹ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, ze dne 26.11.1938, s. 1 165-1 170. Důležitý byl i tento bod: „Německá vláda může do 10. července 1939 požádati, aby českoslovenští státní občané německé národnosti, kteří se přistěhovali po 1.lednu 1910 do území spojeného s Německou říší, jakož i jejich potomci opustili Německou říši ve lhůtě tří měsíců. Československá vláda přijme tyto osoby na své území.“

⁸³² NA Praha, f. MV-dod., k. 29, sign. D 408, ZÚ z 30.11.1938.

⁸³³ AMZV, f. V.sekce, k. 387, sl. Obsazování území 1938, k č.j. 39.391/38.

⁸³⁴ Krejčová, Helena: Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu 1938. in: Židé v Sudetech, Praha 2000, s. 129-137; Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí, eds. Martin Hořák, Tomáš Jelínek, Praha 2006, s. 40.

hranicích se totiž odehrávaly srdcervoucí scény, když československá policie vyvedla přes hranici osoby, které ji ilegálně překročily, anebo když nechtěla dovolit vstup na naše území těm, kdo se tam po úniku z Německa už nemohli vrátit. Tito chudáci žili někdy několik dní v příkopě mezi Česko-Slovenskem a Německem a prosili o právo azylu u nás. Naší povinností bylo starat se v první řadě o vlastní občany a o cizí jen potud, pokud nám na to stačily naše slabé síly po Mnichově. Kdybychom byli otevřeli hranice, byli bychom bývali zaplaveni uprchlíky. Přesto jsme povolovali právo azylu v případech hodných zřetele.⁸³⁵ Feierabend tu upozorňoval na těžkou situaci uprchlíků, kteří žili několik dní i týdnů v „zemi nikoho“ na demarkační čáře. V provizorních podmínkách tu byli odkázáni na dobročinnost okolí. Země nikoho byla dějištěm řady osobních tragédií - sebevražd a šílenství.⁸³⁶

Přístup československých úřadů k jinonárodním uprchlíkům po Mnichovu měl paralelu s jejich reakcí po připojení Rakouska k Říši. Po anšlusu Rakouska v březnu 1938 se tisíce Židů snažily utéct, či byly přímo vyháněny. Všechny evropské státy včetně Československa reagovaly uzavřením hranic a případně zavedením vízové povinnosti vůči těmto uprchlíkům. Dřívější liberální uprchlická politika nejen československá, ale i evropská tak dostávala povážlivé trhliny. Zatímco rakouští Židé nebyli do ČSR vpouštěni, neplatilo to o příslušnících české menšiny z Vídně, kteří se do republiky bez problémů dostali.

V případě uprchlíků z pohraničí se však jednalo o odlišnou situaci, neboť šlo o (bývalé) československé občany. Nelze však v tomto případě opomíjet dohodu o státním občanství a opci, která byla také uzavřena 20. listopadu 1938. „Československý přístup k židovským uprchlíkům nebyl důsledný a většina z nich nakonec legálně-ilegálně do vnitrozemí přešla.“⁸³⁷ Oproti původním předpokladům zůstalo ve vnitrozemí stonásobně více demokratických Němců, než bylo původně zamýšleno.

Ministerstvo vnitra v prosinci s ohledem na rostoucí počet osob přistěhovalých z obsazeného území upozorňovalo, že imigraci nelze bránit, ale vzhledem k jeho vzrůstajícímu stavu by se mělo působit na česko-slovenské příslušníky v okupovaném území, aby prozatím neopouštěli svá bydliště, pokud to nebylo nezbytně nutné a nevydávali se vstříc nejisté budoucnosti, neboť „při nepřiměřeném počtu uprchlíků na novém státním území jim nemůže být zajištěna

---

⁸³⁵ Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky I, Brno 1994, s. 82.

⁸³⁶ Hahn, Fred: Židé a druhá česko-slovenská republika. In: Střední Evropa 10, 1994, č.38-39, s. 191; Krejčová, Helena: Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu 1938. in: Židé v Sudetech, Praha 2000, s. 136.

⁸³⁷ Frankl, Michal: Druhá republika ....., c.d., s. 48-49.

existence“. Ministerstvo vyslovalo nerealistickou tužbu, aby příliv uprchlíků byl regulován po dohodě s německými úřady.⁸³⁸

Každé úřední nařízení má svého realizátora. Tím je skupina, či jednotlivec. Lidský faktor tak může provedení výnosu přesně dodržet, či zapojit lidské cítění. Brigádní generál Otakar Zahálka si stěžoval, že nařízení ministerstva vnitra z 11. listopadu 1938 o nepropouštění Židů přes demarkační čáru nebylo dostatečně prováděno příslušnými orgány na hranicích. *„Bylo nám hlášeno, že příslušní orgánové (finančníci, celníci, četnictvo i policie) na naší straně postupují nejistě a ne dost energicky, mnohdy naopak příliš benevolentně a dávají se příliš ovládat různými ohledy. Je nutno, aby výkon služby našich pohraničních orgánů podle vydaných nařízení byl velmi rigorózní, neboť jest nežádoucí, aby se naše území bylo ještě více zaplavováno cizími živly a tím pobuřováno naše obyvatelstvo.“*⁸³⁹ Židovský uprchlík K.J. Hahn vzpomínal, jak se právě díky benevolenci příslušníka bezpečnostních složek na hranicích dostal do republiky, přestože se to na poprvé nepodařilo. *„Čeští pohraniční úředníci nám nedovolili překročit hranice. Pro nás neexistovala cesta zpátky. Ztuhlí hrůzou jsme se vrátili zpět. Nakonec se skrze známého dostali autem do republiky. Podařilo se mu dostat nás přes hranice, zajisté díky tomu, že nás pustil lidsky dojatý český pohraniční úředník.“*⁸⁴⁰

Další případy se odehrály i ve vnitrozemí. Starosta Králova Dvora si stěžoval na ministerstvu vnitra, že okresní hejtman v Berouně svolil na přání ředitele královských železárén k pobytu 13 německých dělníků s rodinami z Trmic u Ústí nad Labem přes nařízení, že Němci měli zůstat ve svých domovech. *„Žádáme v zájmu veřejného klidu občanstva, aby toto provokování němectví Pražsko-železářskou společností, bylo zakázáno, jinak nelze ručiti za klid našich českých dělníků v úplně českém kraji.“*⁸⁴¹ Komunist Walter Tschapek z Nového Města pod Smrkem popisoval jednání českého četníka. *„Když už jsme byli na nádraží začala maminka na jednoho četníka dotírat, jestli mu nevadí, že nás posílá rovnou do rukou gestapa. Chvilí mlčel a nakonec řekl: Dělejte si, co chcete, nebudu se dívat. Maminka mě chytla a utíkali jsme zpátky do Mladé Boleslavi. Dolanští(u nichž se dříve stravovali-pozn. JB) se nás ujali a dokonce mě přihlásili do školy.“*⁸⁴² Jiná německá uprchlice líčila, jak komunistický starosta v Berouně vytáhl její přítelkyni z vlaku a zajistil ji práci v lese.⁸⁴³ *Během intervencí*

⁸³⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 427, č.j. 943, 19.12.1938.

⁸³⁹ AMZV, f. VI. sekce, k.75, sl. Přistěhovalectví z obsazeného území, č.j. 1055/hl. štáb z 16.11. 1938.

⁸⁴⁰ Hahn, Karl Josef: Kristallnacht in Karlsbad. Křišťálová noc v Karlových Varech, Praha 1998, s. 88.

⁸⁴¹ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál, k.269, MÚ v Králově Dvoře 5.října 1938.

⁸⁴² A zapomenutí vejdemo do dějin..., c.d., s. 245.

⁸⁴³ A zapomenutí vejdemo do dějin..., c.d., s. 79.

na venkově se zjistilo, že vracení uprchlíků je bezpodmínečné a neodkladné opatření. Mnoho železničářů, policistů se však zachovalo lidsky a ne málo našich lidí zachránilo.⁸⁴⁴

Syrového vláda se už na jednání 30. září 1938 usnesla, že *“první povinností státu bude opatření existence obyvatelstva vlastní národnosti,”* ostatní občany státu tak opomíjela! Tomuto rozhodnutí odpovídaly i další instrukce pro překračování demarkační čáry, přes kterou bezpečnostní orgány propouštěly pouze uprchlíky československé národnosti. Po několika týdnech došlo k modifikaci a uvolnění zábran i pro osoby jiné národnosti, které však měly na území republiky domovské právo, další úpravy přineslo uzavření dohody o občanství a opci v listopadu 1938. Přístup československých úřadů k uprchlíkům jiné národnosti z pohraničí nabýval trhlín především pod mezinárodním tlakem souvisejícím s jednáním o britské půjčce.

Po rozboru vracení uprchlíků a vyjasnění kompetence jednotlivých institucí bude nutné nastítnit a zmapovat konkrétní problémy, které provázely uprchlický problém, vedle sociální péče o uprchlíky, zařazování osob do pracovního procesu a tvorby pracovních míst, financování a emigrace to byla evidence uprchlíků.

III. 5.Evidence a rozptyl

Důležitým krokem k omezení a usměrnění pohybu uprchlíků byla jejich evidence.⁸⁴⁵ Na základě výnosu ministerstva vnitra z 6. října 1938 vydal Zemský úřad v Praze 9.října nařízení, kterým se zaváděl soupis osob, které se po 20. květnu 1938 přistěhovaly na „*nynější teritorium*“ státu z území připojených k Německu a Polsku. Uprchlíci byli povinni přihlásit se na úředním tiskopise do 24 hodin. Neuposlechnutí se trestalo pokutou 10 000 Kč, či vězením, případně trestem obojím.⁸⁴⁶

Oběžník z 10. října 1938 vymezoval přesněji podmínky těchto záznamů. Jako přihlašovací místa stanovoval státní policejní úřady, pokud vykonávaly agendu přihlašování obyvatelstva nebo v ostatních případech okresní úřady. Všechny osoby, které podléhaly sčítání, směly měnit bydliště jen se svolením úřadů. Jakákoliv změna pobytu byla vázána na příslušné povolení okresního úřadu. Nařízení se netýkalo státních zaměstnanců a jejich rodinných příslušníků, neboť jejich přesun byl dirigován od samého počátku evakuace pohraničí.

⁸⁴⁴ Witte, E. de: Für Heimat..., c.d, s. 42.

⁸⁴⁵ Ústřední statistiku uprchlíků vedlo podle hlášení okresních úřadů ministerstvo vnitra. Od 5.prosince byla vedena na základě provedeného soupisu v Ústavu pro péči o uprchlíky.

⁸⁴⁶ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, částka 77, č. 220 ze dne 9.10.1938, s.1041-1042.

Přihláška měla dvě části - přihlašovací list a potvrzení. Potvrzení zůstávalo utečencům. Do přihlašovacího archu uváděli jméno, příjmení, den a místo narození, domovskou obec (státní příslušnost), zaměstnání, národnost, náboženství, poslední řádné bydliště a den odchodu, nynější bydliště a den přestěhování a rodinné příslušníky. V poznámce evidenčního listu si úřady zaznamenávaly učiněná pozorování uprchlíků (např. chování v novém bydlišti, spolehlivost, původ apod.) Získaná evidence měla být vedena ve formě kartotéky a to podle obcí a soudních okresů posledního trvalého bydliště uprchlíků. Vedle toho měl být přehled roztríděn podle obcí „nynějšího“ bydliště. Zohledněna měla být i národnost „lidí bez domova.“⁸⁴⁷

Výnos ministerstva vnitra č.j. 87.566/193 z 21. října 1938 přikázal zavedení statistiky o pohybu obyvatelstva z pohraničí a přehledu o těchto osobách. Nařízení žádalo od obcí, kde bylo více než 50 uprchlíků, pravidelně předkládat jejich seznamy. Výsledná data měla pomoci regulovat hustotu přestěhovalců.⁸⁴⁸

V článku „Zjišťuje se, kolik lidí bylo vyhnáno“ z Večerního Českého Slova se upozorňovalo na obtíže, které soupis provázely. Jednak to byla příliš krátká doba na provedení sčítání, tak i neochota některých uprchlíků k registraci z obavy před vyhoštěním. *„Zemský úřad měl jistě nejlepší úmysl, aby ústřední úřady měly co nejdříve v rukou přesný doklad o tom, kolik lidí zalidnilo naše zmenšené území a kolik z nich je Němců. Lhůta daná k soupisu se však ukázala jako příliš krátká. I při nejlepší vůli nemohou okresní úřady daný úkol zvládnout. Uprchlíků ze zabraného území je v našich krajích příliš mnoho. Nejhorší je, že při tom se uprchlíci stěhují z jednoho místa na druhé a unikají tak evidenci.“*⁸⁴⁹ Jednalo se jak o německé emigranty, tak i německé antifašisty z pohraničí. Text článku neváhal užít apelu na užití tvrdších metod za zjištěním potřebných údajů. *„Mnoho lidí se mu různými způsoby vyhnulo. Někteří pomocí příbuzných, jiní díky svým peněžitým prostředkům, umožňujícím jim záměrně měnit místo pobytu. Podporovaných uprchlíků je přes 25 tisíc. Seznamy budou doplněny a bude k tomu použito jiné různější formy.“*⁸⁵⁰

Nebylo neobvyklé, když se během útěku rodinní příslušníci museli rozdělit. Opětovné spojení rodin se někdy problematizovalo. Ke snadnějšímu získání informací posloužila speciální kartotéka vzniklá při sčítání uprchlíků, která obsahovala údaj, kdo odkud prchl a jeho adresu. Pomáhala tak při případném dohledání příbuzných. Ještě na konci října, když obsahovala

⁸⁴⁷ NA Praha, f. ZÚ-bez. zál., k. 489, č.j. 3883/1 z r. 1930 odd. 20a.

⁸⁴⁸ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., 43-44.

⁸⁴⁹ Večerní České slovo, 14. 10. 1938, s. 3, sl. 1,2,3.

⁸⁵⁰ Večerní České slovo, 24.10.1938, s. 3. Soupis uprchlíků bude různě doplněn

43 000 jmen, nebyla úplná, neboť se stále někteří uprchlíci z různých důvodů vyhýbali přihlášení. „*Jedním z nich byl strach, že se budou muset vrátit. Že je nazpět dopraví úřady třeba násilím. Ale toho se není třeba obávat.*“ Tisk tak vyzýval, aby se lidé přihlásili. „*Jsou tedy stále ještě nezvěstní z okupačních front. O mnohé z nich mají jejich příbuzní zbytečnou úzkost. Je nutno se přihlásit a lidé se najdou. Najdou po hrozných dnech po utrpení a strádání. Ale právě v novém shledání mohou najít novou posilu pro další budoucnost.*“⁸⁵¹

Výše uvedené sčítání se v některých okresech protáhlo také pro nedostatek potřebného počtu tiskopisů, ale i z personálních důvodů i odlehlosti některých míst.⁸⁵² První úplná data z Čech a Moravy byla k dispozici k 29. říjnu a od té doby probíhala hlášení pravidelně.

Po zavedení této evidence muselo být každé přestěhování zaevidováno a ohlášeno okresnímu úřadu. V místě původního bydliště měl každý uprchlík přihlašovací list, po přestěhování mu byl vystaven další obdobný list, ale nejprve musel vyplnit žádost o povolení k pobytu a další dotazníky. Okresní úřady si uvedené informace z lístků ověřovaly v domovských obcích uprchlíků a teprve potom vydaly povolení k pobytu v určité obci. Problémy vznikaly pokud obec nesouhlasila s usazením uprchlíka. Jeden z dalších oběžníků nabádal ke kontrole přihlášení „*dům od domu*“ podle výnosu z 21. října, neboť „*jak bylo zjištěno, snaží se někteří uprchlíci obstarat si nelegální cestou potvrzení o pobytu před 20. květnem t.r. v obcích uvnitř demarkační čáry.*“ Mělo se také sledovat, aby uprchlíci neměnili bydliště jen za účelem, aby se vyhnuli přihlašovací povinnosti a jiným omezením. Úřady proto měly přísně trestat ty uprchlíky, kteří se je snažili nelegální činnostmi oklamat. Dotyční běženci měli být ihned po potrestání (peněžitým trestem) dopraveni na demarkační čáru a vyhoštěni do obsazeného území.⁸⁵³

Na základě výnosu Zemského úřadu v Praze ze dne 18. října 1938 musely obce zkoumat i politické důvody k opuštění území (vztah k republice). Při pochybnostech se lhůta k vydání povolení prodlužovala.⁸⁵⁴ Jednalo se o nařízení „*proti nepříznivým účinkům imigrace uvnitř demarkační čáry*“. Uprchlíci (i ti již přihlášení) museli od vydání tohoto cirkuláře vyplňovat zvláštní tiskopis tzv. prohlášení.

Údaje uvedené v „prohlášení“ přezkoumaly okresní (policejní) úřady, které tiskopisy utečenců rozdělily na dvě skupiny. Do první skupiny patřily ty osoby, které by při návratu do původního bydliště nebyly ohroženy na životě, do druhé skupiny potom ty osoby, u kterých

⁸⁵¹ Večerník ranních novin, 31.10. 1938, s. 3, sl. 1,2,3. Neúplná kartotéka uprchlíků.

⁸⁵² NA Praha, f. ZÚ-bez. zál., k. 490, č.j. 38296 k. č.j. 3883.

⁸⁵³ AMZV, f. V. sekce, k. 427, č.j. 90258/38 z 4.11.1938.

⁸⁵⁴ Radvanovský, Zdeněk.: K otázce uprchlíků z pohraničí Českých zemí po Mnichovu. In: Historie okupovaného pohraničí, Sv. 2, Ústí nad Labem 1998, s. 24.

byly shledány závažné důvody pro opuštění bydliště v okupovaném území, či přenášely do území uvnitř demarkační čáry průmyslová zařízení a hodlali pokračovat v podnikání, nebo byly z hlediska podnikání nepostradatelní. Údaje v tiskopisech patřící do druhé skupiny byly dále i zpravodajsky prověřovány a to z různých hledisek. Zpravodajské odbočky potom získané údaje předložily zemskému úřadu, který je porovnal se záznamy v prohlášeních. Zemský úřad pak rozhodl, kterým jednotlivcům bude poskytnuto povolení k pobytu, protože je bylo možno pokládat za nepostradatelné, prominentní, nebo z národohospodářského hlediska za nepostradatelné. Povolení k pobytu jim bylo vydáno buď do obcí, kam se uchýlily a to v případech pokud byly schopny živit se z vlastních prostředků a nebylo proti nim politických námitek, nebo do obcí, v nichž měl být zemským úřadem zřízen tábor pro uprchlíky. Jak je patrné, připadaly sem osoby, které byly odkázány na veřejné zaopatření, nebo zde byly soustředěny před případným vystěhováním do některého cizího státu.

Osobám, u kterých nebyly potom údaje v „prohlášení“ shledány za závažné, nebylo uděleno povolení k pobytu a byly vyzvány, aby v určené krátké lhůtě k opustili území RČS. Celé ustanovení se nevztahovalo na státní zaměstnance a jejich rodiny, jakož i na osoby, které hodnověrně prokázaly svou příslušnost do některé obce uvnitř demarkační čáry.⁸⁵⁵ K ověření dodatku prohlášení byl vždy nutný úřední doklad. U osob židovské náboženství se vyžadovalo potvrzení Státního úřadu statistického o osvědčení čs. nebo židovské národnosti.⁸⁵⁶

Důvody, které v prohlášení uváděli demokratičtí Němci, si byly v mnohém podobné. „*Jsem nevěstou vynikajícího funkcionáře strany Deutschdemokratische Freiheitspartei a sama členkou strany. Chovala jsem se vždy státní a občerstvovala a pohostila jsem čs. vojsko dne 23. září t.r. ve Varnsdorfu. Musím počítati s tím, že se henleinovci budou chtít pomstít n a mne pro tuto činnost. Jako svědky uvádím...*“⁸⁵⁷ Jedna ze židovských uprchlic popisovala svoji obavu z návratu v důsledku kladného vztahu k republice, což mohla doložit potvrzením sionistického svazu v Praze. „*Byla jsem dlouhodobě členkou židovských organizací, tak zejména jsem zastávala po více než 14 let funkci vedoucí Židovského hospitálu v Teplicích-Šanově, zúčastňovala jsem se pravidelně všech lidumilných akcí židovských a ženských. Byla*

⁸⁵⁵ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1547, sign. V 84/47, č.j. 3885/3 z r. 1938. Např. body 9. a 10. se týkaly skutečností, zda se běženec nestal říšskoněmeckým st. příslušníkem podle opční smlouvy č. 300/38, nebo byl jím před 10.1.1920. Pokud jím nebyl podle opční smlouvy měl uvést jména rodičů, prarodičů, jména manželky, dětí, i nemanželských. 11. a/ Přistěhoval se běženec na nynější území ČSR po 1.1.1910 jako říšskoněmecký neb rakouský státní příslušník ? b/nabyl čsl. státního občanství po 30.1.1933 ? 12. Použil - hodlá použít běženec práva opce ? 13. Podle potvrzení státního úřadu statistického v Praze ke které národnosti se hlásil při posledním sčítání lidí. V naprosto nepochybných případech stačí též zjištění úřadu prohlášení přijímajícího učiněné na podkladě jiných směrodatných úředních listin (školní vysvědčení a pod.) 207-1565-3, Dodatek k prohlášení. Další prohlášení viz 207-1565-8, 207-1567-1. ABS, sign. S-145-3, S-193-1.

⁸⁵⁶ NA Praha, f. PZÚ, 207-1568-8, PŘ č.j. 6107/39/2 z 27.2.1939.

⁸⁵⁷ NA Praha, f. PZÚ, 207-1567-7, Prohlášení Alžběty Grünzelové.

*jsem vydána v nebezpečí života a můj kladný poměr k Československému státu byl všeobecně znám.*⁸⁵⁸ Ověřování probíhalo pomocí policejních složek, což dokládá případ německého sociálního demokrata Alfreda Königa. *„Strážmistr Bohuslav Stejskal prohlásil, že Alfreda Königa dříve bytem v Loučkách, okres Děčín osobně zná. König byl předsedou místní skupiny německých sociálních demokratů v Loučkách, kde se pro tuto stranu dost exponoval, jest německé národnosti, avšak loajálním občanem Československé republiky. Pomáhal četníkům, vyrazoval protistátní činnost SdP, varoval včas před přepadem četnické stanice ve Verneřicích. Při přepadu této stanice byl zajat zároveň s četníky a tlučen. Bylo mu vyhrožováno zabitím a koncentračním táborem.*⁸⁵⁹ Z popisu realizace uvedeného nařízení na Berounsku vyplývá, že do pohraničí bylo odesláno 2000 uprchlíků. 500 osob zůstalo z důvodů ohrožení života při případném návratu na místě. Někteří z nich byli dodatečně přezkoušeni a 21. října bylo odesláno do pohraničí dalších 45 uprchlíků.⁸⁶⁰ V kladenském okrese zůstávala v tu dobu pouze část uprchlíků, z nichž bylo 60 osob německé národnosti. *„Asi třetina z těchto osob měla u sebe potvrzení, že pomáhala finančním orgánům, četnictvu nebo policii při střežení hranic Československé republiky v poslední době, aneb že s těmito orgány spolupracovaly.*⁸⁶¹ Ostatní tvrdili, že v případě návratu do obsazeného území by jim hrozila ztráta svobody aneb smrt, avšak ohrožení na životě, případně spolupráci se státními orgány nemohli prokázat.

Obecně se v případě nařízení o „zamezení nepříznivých účinků uvnitř demarkační čáry“ jednalo z části v podstatě o jakési „prohlášení“ národní spolehlivosti, kdy se zkoumal vztah k republice, činnost té které osoby v kritických chvílích státu v údobí mnichovské krize. Uprchlíci tak uváděli, jak pomáhali čs. bezpečnostním orgánům, vojsku a státu, jaké útrapy zažívali pro svoje přesvědčení, či původ od nacionalistických Němců, či jak jim byla znemožňována existence. Tyto formuláře měly jistou blízkost s podobnými tiskopisy, které vyplňovali němečtí antifašisté ve třetí republice, aby jim byl přiznán status antifašisty a nebyli zařazeni do odsunu. I ve druhé republice, úřední ověření a schválení údajů v těchto prohlášeních uchránilo tyto osoby před vyhoštěním do okupovaného pohraničí.

Problémem bylo soustředování uprchlíků v určitých lokalitách zejména ve velkých městech Praze a Brně. Úřady chtěly těmto pohybům zabránit různými předpisy. Tato snaha nebyla vždy úspěšná. Koncentrace uprchlíků v Praze přinášela komplikace zejména v zářijových dnech. Svou roli zde totiž hrály vojenské důvody. Považovalo se proto za nutné odsunout

⁸⁵⁸ NA Praha, f. PZÚ, 207-1567-7, Prohlášení Marie Karpelesové. 65 let. Teplice-Šanov.

⁸⁵⁹ NA Praha, f. PZÚ, 207-1567-7, č.j. 124, Četnická stanice Libotenice, okr. Roudnice nad Labem, 2.1.1939.

⁸⁶⁰ NA Praha, f. PZÚ, 207-1568-2, č.j. 723/zprav. 1938, 21.10.1938.

⁸⁶¹ NA Praha, f. PZÚ, 207-1568-2, č.j. 158 dův., 19.10.1938.

uprchlíky z Prahy, neboť jejich přítomnost v hlavním městě by komplikovala evakuaci v případě vojenského konfliktu. Odsun uprchlíků z Prahy se problematizoval a protahoval i kvůli kompetenčním nejasnostem mezi úřady.⁸⁶²

Zemský úřad nařídil 18. září 1938 Ústřednímu sociálnímu úřadu v Praze, aby příští den provedl odsun uprchlíků z Prahy do politických okresů Ledeč nad Sázavou, Sedlčany a Vlašim.⁸⁶³ O dva dny později vojenské složky i politické úřady žádaly, aby do okresů na východ od Vltavy nebyli uprchlíci vůbec posíláni. Odsun se tak pozdržel až do 29. září 1938, kdy do Dolních Kralovic v politickém okrese Ledeč nad Sázavou přijelo místo 600 utečenců o téměř 200 běženců více, což výrazně zkomplikovalo vykonávání péče v důsledku nedostatku potřebných kapacit.⁸⁶⁴ Do výše jmenovaných tří venkovských středisek byla transportována jen jedna polovina utečenců, neboť druhá polovina se rozhodla vrátit do svých domovů v pohraničí.⁸⁶⁵

Svoboda stěhování byla dále omezena výměrem z 28. října v tom smyslu, že byla zakázána migrace uprchlíků do pohraničních okresů, dále do hl. města Prahy a zemského hlavního města Brna. Z tohoto zákazu mohly okresní a státní policejní úřady povolovat výjimky ve zvláštních případech, jako bylo např. přistěhování rodinných příslušníků k sobě navzájem, či nezbytnost daného zaměstnance pro vybraný podnik apod. Zákaz se netýkal státních a veřejných zaměstnanců, kteří byli do těchto okresů přiděleni.⁸⁶⁶ Podle velitelství zábranné hlídky 19 Kbely se uprchlíci na konci října dožadovali vstupu do Prahy. Přičemž jako důvody uváděli: přechodné bydliště v Praze, cestu pro svoje věci, či pro informace na vysoké školy. Často nebyli schopni doložit pravdivost těchto tvrzení. *„Odmítnutí některých výše uvedených přání a vracení takových osob zpět se neseťká se zdarem, neboť cestující se vrátí jen kus cesty, a pak vlakem nebo po ními cestami pokračují za vytčeným cílem.“* Presidium policejního ředitelství v Praze upozorňovalo tuto hlídku na skutečnost, že každý případ zadržených osob musel být řešen individuálně podle povahy věci, neboť návrat do Prahy, zejména těch kteří zde již studovali, nebo měli zaměstnání, či domov nezakládal skutkovou podstatu trestného činu.⁸⁶⁷

Ústav pro péči o uprchlíky zakázal stěhování od 3. prosince 1938 do politických okresů Kladno, Semily, Prostějov, Beroun, Praha a Plzeň, které byly už uprchlíky přeplněny. Další

⁸⁶² NA Praha, f. ZÚ-soc. zál., k. 269, sign. VIII- 17(20a), č.j. 9174/Taj. intend. 1938.

⁸⁶³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign 201, č.j. 67 331. AHMP, ÚSU, k. 405, sign. VI-1, č.j. 69360 z 21.9.1938.

⁸⁶⁴ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál., k. 269, 30.902/28 z 30.9.1938.

⁸⁶⁵ Večerní České Slovo, 20.9.1938, s. 4. Uprchlíci z pohraničí opustili Prahu.

⁸⁶⁶ NA Praha, f. ZÚ-bez. zál., k. 489, č.j. 89122/1938-14a.

⁸⁶⁷ NA Praha, PP 1931-1940, k. 1546, sign. V 84/47, č.j. 31355, 26.11.1938.

přesuny uprchlíků z jednoho do druhého politického okresu se měly dít jen se souhlasem zemského úřadu. Okresní úřady si souhlas vyžadovaly telegraficky. Nařízení mělo jen prozatímní platnost a to do doby než došlo ke zjištění přesného počtu uprchlíků v daných okresech.⁸⁶⁸ De facto platil zákaz stěhování na všechny okresy, neboť k 5. prosinci byl nařízen nový soupis všech uprchlíků, protože předchozí evidence nezohledňovala sociální a hospodářské aspekty.⁸⁶⁹ Současně s tím uložil Ústav pro péči o uprchlíky zemským úřadům v Praze a Brně sestavit seznam okresů s počty uprchlíků, dále kolik uprchlíků jsou jednotlivé okresy schopny přijmout s ohledem na jejich hustotu, hospodářskou povahu, a s ohledem na ubytovací poměry. Na základě tohoto soupisu mělo dojít k dirigování (rozptylu) uprchlíků z okresů přeplněných do okresů volnějších.⁸⁷⁰

Těsně před Vánoci 1938 byl potvrzen zákaz stěhování na všechny politické okresy v zemi České z důvodu jejich přeplněnosti. Hlavním motivem však bylo sčítání uprchlíků.⁸⁷¹ Po Vánocích bylo nařízení o zákazu stěhování na všechny okresy uvolněno (platilo stále na zakázané okresy z 3. prosince). Zanedlouho nebylo možné stěhovat se do okresů Poděbrady, Praha venkov, Brno město a Brno venkov.⁸⁷² Pouze v případech hromadného transportu mělo být vydáno povolení zemského úřadu.

Kritika omezování usazování uprchlíků se dostala i na stránky novin. *„Nezlomily nás kruté dny okupace, jak se mylně předpokládalo. Potřebujeme ještě, aby nás nerozdělila lakota, nevděk a nedůvěra k sobě samým. Není taktní ani spravedlivé, aby se zakládaly rezervace, kde se smí naši lidé z pohraničí usazovat a kde nikoliv. A není také správné, jestliže se činí opatření na ochranu práce „domácím lidem“ a národ se tím rozděluje na „domácí“ a „cizí“.“*⁸⁷³

Podle sekretáře Ústavu pro péči o uprchlíky PhDr. Jaroslava Šímy se předpokládaný rozptyl zcela nepodařil. Mnozí uprchlíci se stále zdržovali v pohraničních okresech nejen z důvodu nově nalezené existence, ale i pod dojmem blízkosti původním domovům, ve kterých měli majetek, či usilovali o návrat. Přispívala k tomu i prvotní opatření k zamezení pohybu

⁸⁶⁸ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 201, Vyjádření I. odboru ke spisu R 316-10/1.

⁸⁶⁹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 40.

⁸⁷⁰ NA Praha, f. MPSP-R, k. 227, A 5600- 6/12.

⁸⁷¹ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1547, sign. V 84/47, č.j. 22.755 ai 1938.

⁸⁷² NA Praha, f. MPSP-R, k. 227, R 201-18/1.

⁸⁷³ Večerní České Slovo, 17.12.1938, s. 5. O nový život tak zvaných uprchlíků. Proč čekali na poslední. Z našich hraničářů-lidé bez domova?

uprchlíků.⁸⁷⁴ Po vydání tohoto zákazu se lidé usazovali v okresech hned za pohraničními okresy. Přesuny uprchlíků komplikovaly i ubytovací možnosti jednotlivých okresů.⁸⁷⁵

III. 6. Syrového vláda – její legislativní činnost v otázce migrace, boj s nezaměstnaností a financování péče o utečence

Druhá Syrového vláda, která byla jmenována 5. října 1938 prezidentem dr. Benešem,⁸⁷⁶ musela řešit mnoho úkolů vyplývajících z mnichovských ujednání ve složitých vnitřních i mezinárodních poměrech (udržet kus koruny, obnovit dopravu, demobilizovat miliónovou armádu, zajistit fungování zemědělství, vyrovnat se s požadavky Německa). Co se týče její činnosti v uprchlické otázce, věnovala se tomuto problému soustavně. V první řadě vydala řadu nařízení omezující rozjezd nové pracovní existence uprchlíků ve vnitrozemí, či spíše ho postavila pod kontrolu státních úřadů. Zavedla stop stav státních zaměstnanců a začala připravovat nové pracovní možnosti (pracovní útvary, velké stavby). Některá z nařízení ministerské rady však v sobě ukrývala osten proti jinonárodním utečencům. Předseda vlády se uvážlivě zmínil o uprchlickém problému ve svém projevu v Národním shromáždění v listopadu 1938. *"Musíme se postarati o umístění a práci tisícům a tisícům našich bratrů, kteří ztratili střechu nad hlavou. Musíme prozíravě vyřešit otázku našich emigrantů."*⁸⁷⁷

Vláda se snažila řešit hospodářské problémy zaváděním principů řízeného hospodářství a zvláště centrálního řízení pohybu pracovních sil. Při tvorbě těchto nařízení navazovala na dřívější státní zásahy. Způsob řešení vycházel z kumulace problémů, které vyžadovaly rychlé a operativní přístupy.

Jako první předpis v oblasti omezení zakladatelské činnosti přijala 9. října 1938 nařízení č. 219/1938 Sb. o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání a o přechodném omezování, zcizování a propachtování určitých druhů nemovitostí. Cílem bylo

⁸⁷⁴ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 43-4.

⁸⁷⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, 41435-IV/9c/38. Vyskytli se i takoví uprchlíci, kteří přecházeli z jednotlivých okresů a hledali hlavně společné ubytovny, kde měli o celé zaopatření postaráno, tento přesun probíhal zcela bezdůvodně, neboť v dalším okrese neměli zajištěné zaměstnání. „Bylo by velmi vhodné, by bylo opatřeno, by povolení k přestěhování uprchlíků z vnitrostátních okresů bylo vázáno průkazem, že uprchlík má v novém okrese zajištěno zaměstnání. Zařazování uprchlíků do hospodářského života činí značné obtíže, neboť jest značné procento těch, kteří dávají přednost nečinnosti za podpory z veřejných prostředků.“ AMZV, II.sekce, k. 464, Okresní úřad v Brandýse nad Labem, č.j. 22331 z 10.2.1939.

⁸⁷⁶ V čele ministerstva sociální péče a současně ministerstva zdravotnictví stanul PhDr. Petr Zenkl. Dosavadní vláda byla rekonstruována, takže v ní byli zastoupeni odborníci, vojáci i reprezentanti politických stran.

⁸⁷⁷ Kubátová, Ludmila - Malá, Irena - Soukup, Jaroslav - Vrbata, Jaroslav: Protifašistický a národně osvobozenický boj českého a slovenského lidu 1938-1945: Edice dokumentů, 1. díl, 3. svazek, 2. sešit, dokument č. 924, Praha 1983, s. 108.

čelit přílivu živnostníků a pracovníků ve svobodných povoláních. Nařízení se vztahovalo výslovně i na lékaře, kteří mohli měnit svoje působiště za jiné tehdy, když k tomu dostali souhlas okresního úřadu. Ten mohl povolení vydat pouze se souhlasem Ústřední jednoty československých lékařů a příslušné lékařské komory.⁸⁷⁸ Tyto regulativy byly doplněny dalšími vládními nařízeními pro oblast služeb a obchodu, kterými omezovala podmínky pro jejich založení a rozšiřování. Můžeme proto hovořit o jakémsi numeru clausu v této oblasti, objevila se i další nařízení o usměrňování pohybu pracovních sil.⁸⁷⁹

Ta vycházela vstříc tužbám vnitrozemských podnikatelů a jejich obavám před možnou konkurencí zejména židovských obchodníků.⁸⁸⁰ České Slovo pak v tomto duchu psalo: „Zakládání živností je na rok omezeno a bude přísně kontrolováno. Jde o to, aby příslušníci těchto stavů byli ochráněni před přílivem přistěhovalců z okupovaných území a aby byla ochráněna pracovní příležitost pro české lidi nejen v zaměstnaneckých oborech, ale i v živnostech a svobodných povoláních.“⁸⁸¹

Objevil se zde i proti-germánský osten a poukaz na slovanský charakter nového státu: „Nebude trpěno, aby živel, který se podílel na germanizování dnes ztracených krajů a který je odmítán i německým národem, ubíral životní možnosti našim lidem. Této opatrnosti a rozhodnosti je třeba i v takových případech, kde jde o stěhování podniků do vnitrozemí Čech a Moravy. Máme své národní zájmy a nebudeme si ve státě Čechů, Slováků a Podkarpatských Rusů vedle starostí existenčních vytvářet ještě nové národnostní problémy.“⁸⁸² Mezi uprchlíky byla tato nařízení přijímána převážně negativně a bez pochopení. „Nějaké živnostenské provozování nám hraničářům nepovolují, poněvadž nás stále považují jako cizince.“⁸⁸³

Utečenci nebrali v úvahu argument, že ponechání statutu volného podnikání by mohlo vést k pauperizaci vnitrozemských živnostníků a obchodníků.

Ministerská rada přijala 11. října usnesení, v němž zakazovala další přijímání zaměstnanců do všech státních institucí, ústavů, fondů, taktéž do vojska a četnictva. Zrušeny byly konkurzy na

⁸⁷⁸ Štěpánek, Z.: Péče...c.d., s. 51. Lékařský stav ztratil odtržením pohraničí odhadem asi 3 tisíce členů, přičemž přibližně 800 lékařů se rozhodlo opustit svoje domovy a přejít do vnitrozemí. Ústřední jednotu československých lékařů evidovala ze zhruba 399 lékařů emigrantů k 14. prosinci 1938 264, z nichž bylo 99 neumístěných. Mezi nejčastější překážky při zakládání nové ordinace patřila finanční náročnost zakoupení nového vybavení a nedůvěra pacientů k cizímu lékaři. Na základě nařízení č. 265 z 4. listopadu mohly lékařské zájmové korporace vykonávat vliv na usazování lékařských kolegů. Lékařské organizace totiž posuzovaly pro MSZS jednotlivé případy, zda nejsou proti usazení lékaře námitky „z hlediska mimořádných hospodářských poměrů, nebo z „důvodu veřejného zájmu.“

⁸⁷⁹ Gebhart, J. - Kuklík, J.: Druhá republika . . . , c. d., s. 172-3; Průcha, V. a kol.: c. d., s. 436.

⁸⁸⁰ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny..., c. d., s. 437.

⁸⁸¹ Večerní České slovo, 12.10.1938, s. 3. Chránit pro české lidi existence.

⁸⁸² A-Zet, 13.10.1938, s. 3.

⁸⁸³ SOA Praha - SOKA Mělník, fond Tělovýchovná jednota Sokol Kpy, Spisy 1937-1948, k. 20., Dopis z 7.12. 1938.

volná učitelská místa, jako rezervoár pro uprchlé zaměstnance z odstoupených území.⁸⁸⁴ Další vládní nařízení se týkala odkladu exekucí a konkursů na byty a majetek dlužníků, jimž zůstal majetek v odstoupeném území.

V důsledku bytové nouze, způsobené přílivem uprchlíků a státních zaměstnanců z pohraničí, bylo vydáno vládního nařízení č. 228 Sb.z. a n. z 12. října 1938 o mimořádných nařízeních bytové péče, které zakazovalo spojování více bytů v jeden, používání bytů k jiným účelům než k bydlení a zejména umožňovalo nucený pronájem neobydlených místností. Mimoto přikazovalo vlastníkům bytů pronájem neobydlených místností způsobilých k obývání na pokyn okresního úřadu. Obce měly oznámit okresním úřadům všechny místnosti vhodné k pronájmu za byty. Tento předpis tak vycházel vstříc místům, kde se vlivem mimořádných poměrů (postoupením území cizím státům) projevil nedostatek bytů pro veřejné funkcionáře, jako státní nebo jiné zaměstnance...zaměstnance veřejných podniků a fondů, či majitele nebo zaměstnance podniků dřevařského, živnostenského, zemědělského nebo obchodního v obci a též osob, které měly v obci domovské právo. (Obsahoval také pasáže proti předražování nájemného.) Nařízení číslo 228 Sb. z. a n. pozbylo 21. listopadu platnosti, místo něj platilo opatření Stálého výboru o mimořádných opatřeních bytové péče číslo 288 Sbírky z. a n. s podobným zněním, avšak z něj byl vypuštěn bod 3 z §3 týkající se osob, které se vystěhovaly z obsazeného území a byly čs. státními občany.⁸⁸⁵ Otázky související s bydlením např. pro důstojníky a státní zaměstnance tento předpis stále řešil - ne ovšem trvale. Za předražování nájemného vyměřovala tato nařízení tresty pokutu do 60 000 Kč nebo až půl roku vězení.

Obecné omezení poskytování pracovních míst uprchlíkům ze zabraného území přineslo nařízení vlády č. 244 z 19. října 1938, které s sebou neslo i snahu po přehledu již poskytnutých pracovních míst. Toto ustanovení nařizovalo podnikům ohlásit okresnímu úřadu všechny zaměstnance, které přijaly po 1. květnu 1938 a měli bydliště, či domovské právo v území obsazeném cizí mocí. Od účinnosti tohoto předpisu nesměly být zaměstnány osoby bez svolení okresního úřadu. „*Další zaměstnávání těchto osob jest dovoleno toliko se svolením okresního úřadu, který je může dáti v mimořádných případech, když nelze pro tento druh práce získati domácí síly a když není ostatních námitek z hlediska veřejného.*“ Odepření souhlasu úřadu pak znamenalo propuštění z práce. Nařízení se týkalo i již zaměstnaných

---

⁸⁸⁴ Mates, P.: Mezi Mnichovem...c. d., s. 36. Nařízení o dočasném zastavení přijímání sil do státní služby se nevztahovalo na země Slovenskou a Podkarpatoruskou.

⁸⁸⁵ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, částka 95, č.288 ze dne 16.11.1938, s. 1122-1124.

osob.⁸⁸⁶ Povolení mohlo být udělováno pouze nebylo-li námitek z důvodu veřejného zájmu, a pokud chyběly domácí síly. Nařízení č. 282 z 11. listopadu požadovalo potvrzení zemského úřadu od osob, které se ucházely o místo ve vnitrozemí a týkalo se i osob přeložených, kterým se nezměnil zaměstnavatel, či těch, jež budou teprve přeloženy.⁸⁸⁷

Ochranu před přílivem konkurence z pohraničí v oblasti advokacie a notářství přinesla opatření Stálého výboru č. 284/1938 a 285/1938 Sb. Na základě prvního z opatření mohl výbor advokátní komory odepřít zápis příslušné osoby do seznamu advokátů (kandidátů advokacie) v případě narušení veřejného zájmu. „*Rovněž tento předpis směřoval proti uprchlíkům z pohraničí, protože za situaci narušující veřejný zájem byl považován stav, kdy v určitém místě či obvodu advokátní komory by se počet advokátů rozrostl natolik, že by to ohrožovalo stávající advokáty na slušné výživě a zaopatření,*“ konstatoval právní historik Pavel Mates.⁸⁸⁸

Velké naděje se vkládaly do projektu pracovních útvarů. Na začátku října byli hromadně ubytováni uprchlíci jen výjimečně zaměstnáni. Aby nedošlo k demoralizaci, doporučovalo se zavést pracovní povinnost (zejména všeužitečné práce, úpravu silnic). K tomu bylo třeba zajistit náradí (lopaty, krumpáče), pracovní oděvy a obuv. Uprchlíci byli totiž chatrně obuti a ustrojeni.⁸⁸⁹

Realizaci přineslo vládní nařízení č. 223/1938 ze dne 11. října 1938 o zřizování pracovních útvarů, mělo za cíl dočasné snížení počtu nezaměstnaných, kteří se hlásili o práci v prostředkovatelnách práce, a využití jejich pracovních schopností pro všeobecně prospěšné úkony.⁸⁹⁰ Proto do nich měly být zařazovány nezaměstnané přihlášené osoby starší 18 let, které určil okresní úřad. Za neuposlechnutí povolání do útvaru, které byly polovojsky organizovány (prapory), hrozilo až 6 měsíců vězení. Splnění povinnosti nastoupit službu mohlo být vymáháno správní exekucí. Z povolaných osob nemusely nastoupit ty, které prokázaly při lékařské prohlídce, že jsou tělesně či duševně nezpůsobilé nebo pokud prokázaly, že mají trvalé zaměstnání. Příslušníci těchto útvarů měli nárok na stravu, oblečení, ubytování, denní peněžní částku ve výši 1,50 - 2,50 Kč. Jejich rodinám náležel vyživovací příspěvek.

⁸⁸⁶ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, částka 83, č.244 ze dne 19.10.1938, s.1069-1070.

⁸⁸⁷ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, částka 93, č.282 ze dne 11.11.1938, s.1115-1116.

⁸⁸⁸ Mates, P.: Mezi Mnichovem...c. d., s. 36.

⁸⁸⁹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva z prosince 1938. Uprchlíci měli často jen lehkou obuv a jediné šaty, v nichž uprchli.

⁸⁹⁰ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika ..., c. d., s. 176.

Príslušníci těchto útvarů neměli pobírat podporu v nezaměstnanosti, ale měli přednostní právo při obsazování volných míst. Délka pracovní doby byla určena na 48 hodin týdně a všichni členové útvaru absolvovali občanskou výchovu. Útvary měly konat obecně prospěšné práce (údržba silnic, regulace řek, železniční a silniční stavby apod.).⁸⁹¹ První pracovní tábory začaly fungovat už na konci října. Dva působily v blízkosti Prahy (Jeden z nich pracoval na stavbě ruzyňské silnice) a další na Zlínsku. Deník Venkov komentoval jejich rozjezd takto: „Tyto tři pracovní tábory znamenají jen počátek a pro nejbližší dobu se připravuje řada pracovních táborů dalších, jež budou uvedeny v život, jakmile bude proveden nábor jejich příslušníků a vypracován investiční program.“⁸⁹² (Později vznikly další takové útvary v Českých Budějovicích, Klatovech, Brně a dalších městech. V polovině února 1939 již existovalo 19 pracovních táborů o 72 rotách, v nichž působilo zhruba 12 tisíc lidí.)

V souvislosti s nařízením o pracovních táborech došlo k úpravě podpor v nezaměstnanosti. Nezaměstnaný se nejprve musel ohlásit u okresního úřadu. Pakliže nebyl zařazen do pracovního útvaru, získal potvrzení a teprve potom mohl uplatňovat nárok na podporu v nezaměstnanosti podle gentského systému.⁸⁹³ Pracovní prapory podléhaly svému velitelství, ale po technické stránce je řídil příslušný orgán toho odvětví státní správy, pro které byly práce konány. Tento orgán stanovoval také rozsah a program činnosti.

Pracovní útvary se potýkaly s různými problémy. Ty nastaly už při odvozech povolanců, kdy dvě třetiny z asi 36 tisíc mužů, kteří dostali výzvu k nástupu, se nedostavily. Při odvozech v Táboře⁸⁹⁴ a Třeboni ve dnech 17. - 18. listopadu povolanci uspořádali protestní demonstraci, kam přivedli svoje ženy a děti. V některých okresech a městech nebyla pro útvary práce a ubikace a rovněž vnitřní poměry v táborech nebyly urovnané (např. projevovaná nespokojenost s jejich pracovním zaměřením). Problémy způsobovala i šeptaná propaganda, která šířila nepravdivé informace o tom, že mají charakter koncentračních táborů, nebo že jsou spojeny s vojenským výcvikem.⁸⁹⁵ Obdobně hovořila i zpráva o náladě v řadách českého dělnictva, která uvádí, že obyvatelstvo nebylo na vznik pracovních táborů připraveno

⁸⁹¹ Průcha, V a kol.: Hospodářské a sociální dějiny..., c. d., s. 445. Koncem ledna 1939 bylo v útvarech umístěno něco přes 10 000 osob. Např. Na Kladensku realizovaly pracovní útvary úpravu silnic Lány-Křivoklát a Lány-Nová Huť p. Nižborem. Pracovní možnosti v těchto útvarech byli k dispozici i v okrese Klatovy (rekonstrukce okresní silnice Klatovy-Nepomuk), v okrese Sedlčany (okresní silnice Příbram-Votice), v okrese Písek (silnice Mirovice-Orlík), nebo v okrese Týn nad Vltavou (silnice Týn nad Vltavou - Veselí nad Lužnicí). NA Praha, f.MPSP-R, k.99, č.j. 1435/pres. ze 14.prosince 1938.

⁸⁹² Venkov, 20.10. 1938, s. 1.

⁸⁹³ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika . . ., c. d., s. 178.

⁸⁹⁴ Chochol, Václav: Sonda do sociální problematiky v Táboře v období tzv. druhé republiky. In: Tábořský archiv 11/2002, s. 299-300.

⁸⁹⁵ Mates, Pavel: Mezi Mnichovem a Berlínem. Státoprávní problémy druhé republiky, Brno 1992, s. 40 - 41.

vhodnou propagandou a na tábory se tak často dívalo jako na trestné setniny, nebo táborů arestantů.⁸⁹⁶

Z hromadných ubytoven byli mnozí uprchlíci odvedeni do pracovních útvarů. Stalo se tak jen v těch okresech, kde se prováděl nábor, který vzhledem k blížící se zimě vázl. Aby se zabránilo nepříjemným vlivům zahálky, neboť zaměstnání při udržování pořádku v hromadných ubytovnách a při společných kuchyních nedostačovalo pro všechny, bylo nařízeno zvláštním výměrem všem okresním úřadům, aby 1) opatřili uprchlíkům, umístěným v hromadných ubytovnách placené zaměstnání, aby je nebylo nutno podporovat ze státních prostředků a 2) aby je v součinnosti s obcemi, kde byly hromadné ubytovny zaměstnali při obecně užitečných pracích, které obce potřebovaly, za pro obec únosné poplatky a za úhradu sociálního pojištění při 40 hodinové pracovní době. Opatření bylo nutné, neboť nezaměstnaní nebo i lidé pracující by mohli poukazovat, že uprchlíci si žijí bez práce lépe než místní nezaměstnaní nebo i lidé pracující. 3) staří lidé měli uklízet v ubytovnách, či pomáhat s přípravou jídla. Volný čas měli využít čtením, přeškolováním pro jiná zaměstnání a ti, co uvažovali o emigraci se měli učit cizím jazykům.⁸⁹⁷

Umístění státních zaměstnanců z pohraničí a později Slovenska představovalo zapeklitou otázku. V tisku se hovořilo o nutnosti propuštění vdaných žen a osob v důchodovém věku ze státních služeb. Parlamentní úsporný a kontrolní výbor proto podnítil 26. října ministerskou radu k tomu, aby vyřešila otázku vdaných státních zaměstnankyň. Rovněž doporučil dát do penze státní zaměstnance v důchodovém věku a vydat zákaz dvojího honorovaného zaměstnání pracovníkům ve státním a veřejném sektoru. Konkrétní opatření provedla v tomto směru až Beranova vláda.⁸⁹⁸

Ministerstvo zemědělství prosadilo vydání nařízení č. 304 z 25. listopadu 1938 o přechodném umístění zemědělců z území obsazených cizí mocí. Norma se týkala jen zemědělců obhospodařujících více než 50 ha půdy. Na příkaz okresního úřadu měli umístit a poskytnout stravu zemědělcům, jejich rodinám i živému inventáři z okupovaného území. Na 20 ha

⁸⁹⁶ NA Praha, Auswärtiges Amt, 136-68-3, č.j. 629556, ze 13. února 1939. NA Praha, Auswärtiges Amt, 136-68-3, č.j. 629556, ze 13. února 1939. V okupovaném pohraničí v Horšovském Týně poukazoval místní časopis v článku „Ein tschechisches Strafarbeitslager“ na vzrůstající nechuť k pracovním táborům v ČSR, neboť na pracovní tábory nemělo být nahlíženo jako na pracovní službu v Německu, nýbrž jako na koncentrační tábory. V tom to ohledu měly na situaci vliv úřady, které se přednostně snažily do nich zařadit osoby práce se stíhací, soukromému majetku nebezpečných. Tím podle listu trpěla pověst táborů. Problémem mělo být také nedostatečné stravování a ubytování, vedoucí důstojníci nenašli také potřebný právní poměr k pracovníkům a neměli pochopení pro jejich soukromé problémy, zapomínali také, že pobyt v pracovním táboře je přechodným opatřením, než pracovník najde práci ve svém povolání.

⁸⁹⁷ Za veřejně prospěšné práce dostávali uprchlíci příplatek, pokud si to mohl dovolit obecní rozpočet. Příplatek se pohyboval v rozmezí 3-6 Kč/den. Obec hradila také nemocenské pojištění. Mádr, Pavel: Uprchlíci ve druhé republice, c.d., s. 89.

⁸⁹⁸ Mates, P.: Mezi Mnichovem....c.d., s. 42.

výměry takových závodů měla zpravidla připadnout jedna rodina s příslušenstvím. Ubytovatel přejal závazek ubytovat a stravovat svěřené rodiny, měl umožnit uložení mrtvého inventáře, krmení a provoz inventáře živého, podle možností poskytnout přechodně zaměstnání ubytovaným a jejich potahům. Ubytovateli příslušela náhrada, především v práci utečenců, v užitku z dobytka a v propůjčení jeho inventáře. U nemajetných uprchlíků zemědělců měla být náhrada poskytnuta z veřejných prostředků k tomu určených. Zásady pro ocenění práce a vzájemných naturálních plnění měl stanovit zemský úřad.⁸⁹⁹

*„Toto opatření, které apeluje na stavovskou solidaritu zemědělců, jest naprostou nutností a dlužno je vítati jako energický a pozitivní čin.“*⁹⁰⁰ Rovněž výsledky provádění normy byly v tisku hodnoceny pozitivně. *„K umístění zemědělců ze zabraného území se dosud přihlásilo na 3000 majitelů zemědělských závodů, což je vyšší počet než je počet zemědělců, kteří se u okresních úřadů přihlásili o umístění. Část zemědělců byla ubytována u svých příbuzných. O umístění požádalo asi 13% zemědělců-uprchlíků.“*⁹⁰¹

Přes tuto proklamovanou úspěšnost narážela praktická realizace nařízení na určité obtíže. Např. v politickém okrese Roudnice nad Labem se předpokládalo, že se podaří umístit 78 rodin rozptýleně do 51 obcí okresu. Do poloviny prosince se to podařilo jen u 6 rodin. *„Sondáží v obcích byl navíc zjištěn nepříliš vstřícný postoj k uprchlíkům ze strany tamních zemědělců.“* Naproti tomu se velkostatek Dr. Maxe Lobkowicze postaral o své zaměstnance ze statků v zabraném území.⁹⁰² Podle situačních zpráv naráželo provádění předpisu jednak na nedostatek porozumění, ale také na nedostatek selských usedlostí.⁹⁰³ Po celé republice mohlo být umístěno jen 51 rodin na hostitelských usedlostech. V těchto případech nepožadovali hostitelé vůbec nějaké náhrady. Za náhradu byly umístěny jen 3 rodiny.⁹⁰⁴

V rámci opatření pracovních příležitostí pro nezaměstnané bylo uvolněno 5 milionů korun na podporu stavebních prací, pro které nebylo možné získat pracovní útvary. Podpory z této částky měly být udělovány jen veřejnoprávním stavebníkům, z podpor tak vypadly všeužitečné korporace. Podmínkou bylo také zahájení stavebních prací do konce roku 1938.⁹⁰⁵ Vláda gen. Syrového dále vydala nařízení č. 309/1938 Sb. z 29. listopadu 1938 o stavbě exteritoriální průběžné silnice (dálnice) Breslau - Wien. Smlouva o stavbě tohoto projektu

⁸⁹⁹ Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského, roč. 1938, částka 101, z 26.11.1938, s. 1173-4.

⁹⁰⁰ Národní osvobození, č. 280, 27.11.1938, s.1.; Lidové noviny. 26.11.1938, s.2. Nová opatření vlády. Dočasný útulek zemědělským uprchlíkům.

⁹⁰¹ Venkov, 19.12.1938, s. 8. Umísťování zemědělců-uprchlíků velmi uspokojivé.

⁹⁰² Moravec, J: Sociální péče..., c.d., s. 28.

⁹⁰³ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez sign. Zpráva z 2.3.1939.

⁹⁰⁴ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez sign. Zpráva z 8.května.

⁹⁰⁵ NA Praha, f. PMR, k. 4145, protokoly z jednání ministerské rady z 18.listopadu 1938, s. 81.

byla podepsána v Berlíně 19.11.1938. Republika měla poskytnout pro stavbu a do bezplatného užívání vhodné pozemky. Autostráda měla být vyňata z jurisdikce Č-SR a k její stavbě měli být též použiti čs. dělníci. Tento projekt v sobě ukrýval jasné germanizační tendence. Byla podepsána také dohoda o stavbě průplavu Odra-Dunaj. Tyto projekty, včetně stavby 900km dlouhé autostrády z Prahy přes Brno, Zlín, Prešov do Chustu, měly přinést zaměstnanost pro 100 000 lidí.⁹⁰⁶

Jakákoliv péče vyžaduje finanční zabezpečení, proto se Syrového vláda již 23. září usnesla na poskytnutí částky 2 miliónů korun na usměrnění a umístění osob vystěhovaných z pohraničí.⁹⁰⁷ Ministerstvo sociální péče však již následující den žádalo ministerskou radu o poskytnutí mimořádného úvěru ke krytí výdajů na péči o uprchlíky.⁹⁰⁸ K tomuto účelu byla uvolněna částka 4 miliónů korun. „*Obnos 4 000 000 Kč, který jest prozatím z daru Národní banky k dispozici v žádném případě nepostačí a bude nutno hledati úhradu pro částku v prozatímní výši asi 10 000 000 Kč k úhradě nákladů, které vzniknou z titulu péče o uprchlíky a příp. o osoby v plebiscitním území. Konečná potřebná částka bude zcela závislá na poměrech, jaké se vyvinou a které nelze nijak předvídati.*“⁹⁰⁹ Ke 4. říjnu bylo evidováno 35 804 potřebných uprchlíků. Celková potřeba finančních prostředků na osobu a den činila 8 Kč. Na zhruba 35 000 osob by tak připadalo 280 000 Kč denně. K 7. listopadu se na zálohy poskytované okresním úřadům vyčerpalo již 3 161 004 Kč.⁹¹⁰ Otevírala se tedy otázka dalšího financování.⁹¹¹ Do konce listopadu 1938 vydala veřejná správa 16 036 000 Kč, které byly určeny především na existenciální stabilizaci nemajetných uprchlíků.⁹¹² Finanční prostředky putovaly i do Ústavu pro péči o uprchlíky.

III.7. Organizace péče o uprchlíky na okresní úrovni

Napjatá atmosféra v pohraničí vedla v zářijových dnech k prvnímu masovějšímu útěku obyvatelstva z pohraničí. Mnozí z nich potřebovali pomoc, a tak již 13. září 1938 ministerstvo sociální péče požádalo Ústřední sociální úřad hl. města Prahy, aby si v dohodě s Čs. červeným

⁹⁰⁶ Mates, P.: Mezi Mnichovem..., c.d., s. 44.

⁹⁰⁷ Protokoly schůzí vlád z fondu předsednictvo ministerské rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23. září - 4. říjen 1938. ed. Malá, I., Praha 1991, s. 10.

⁹⁰⁸ NA Praha, f. MPSP-R, k. 46, A 5600-24/9.

⁹⁰⁹ Tamtéž.

⁹¹⁰ NA Praha, f. MV-dod., k. 31, sign. D 411, č.j. A 9500 - 4/10 z 7.10.1938.

⁹¹¹ NA Praha, f. PMR, k. 3160, inv. č. 2439, sign. 666, j. zn. A 5600-29/10.

⁹¹² Gebhart, J.: Migrace..., c.d., s. 567. Celkově bylo dáno z veřejných prostředků na péči o uprchlíky více než 250 000 000K. Srv. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 78.

křížem vzal na starost uprchlíky z pohraničí usídlené v Praze.⁹¹³ 15.září se Červenému kříži dostalo ujištění, že náklady spojené se stravováním a eventuelně nutnou zdravotní pomocí sociálně potřebným uprchlíkům tedy těm, kteří se nemohli sami vydržovat, proplatí ministerstvo sociální péče z prostředků státu.⁹¹⁴ Oběžník zemského úřadu ze 16. září informoval okresní úřady, aby za pomoci dobročinných organizací poskytl sociálně slabým uprchlíkům účinnou pomoc - především ubytování a stravování.⁹¹⁵

Následujícího dne ministerstvo sociální péče upozorňovalo přímo okresní úřady, že utečencům, kteří v důsledku ohrožení života opustili svá bydliště a jsou úplně bez prostředků a nebyli povinni vojenskou či jinou veřejnou službou, bude poskytována prozatímní podpora ze státních prostředků. Okresní úřad měl sdělit ministerstvu počet běženců ve svém obvodu, jak byli umístěni a popsat spolupráci s charitativními organizacemi a popřípadě jejich podíl na sociální péči. Zároveň měl uvést předpokládanou finanční potřebu na nejbližší týden.⁹¹⁶ Další pokyny ohledně péče následovaly 24. září. Ministerstvo sociální péče vyzývalo okresní úřady k vytvoření pomocných výborů za součinnosti různých organizací (např. Sokol, ZÚPM), které měly pomáhat a koordinovat akce státní správy a organizovat různé sběrací a pomocné akce, asistovat při rozmísťování obyvatelstva u jednotlivých občanů, spolků apod. Oběžník vyžadoval od OkÚ také vedení evidence uprchlíků, a to dle tohoto postupu: (jméno, místo, datum narození, pohlaví, věková kategorie, národnost, pracovní způsobilost, státní a domovská příslušnost, povolání). Vydání a různé výlohy pro osoby, které byly zcela bez prostředků, mělo uhradit ministerstvo sociální péče. Bylo zdůrazněno, aby se úřad nejprve pokusil umístit uprchlické osoby zdarma v rodinách místního obyvatelstva, přičemž mu měl pomáhat pomocný výbor a dobrovolnické organizace. Nejširší skupiny obyvatelstva měly být motivovány, aby participovaly na pomocných akcích.⁹¹⁷ Citovaný oběžník vznikl také pod vlivem mobilizačních opatření a představ o blízké válce s Německem. V tomto duchu se obrátilo Zemské ústředí péče o mládež na jednotlivé Okresní péče o mládež ohledně opatření pro případ války a možného dočasného příchodu rodin s dětmi. Jedním z opatření bylo jednak rozdělení kompetencí mezi obecní (městské) úřady, které měly zodpovídat za ubytování příchozích uprchlíků za dohledu OkÚ, a OPM, která na základě dohody OkÚ a MÚ řešila problematiku stravování na účet ministerstva sociální péče. Bylo nutné vysledovat

⁹¹³ 15. září putovala podobná ministerská žádost na Červený kříž. AHMP, f. ÚSÚ, k. 405, sign. VI-1, č.j. E-6100-13/9 z 13.9.1938.

⁹¹⁴ NA Praha, f. MPSP-R, k. 68, sign. R 209, č.j. H-6100-15/9.

⁹¹⁵ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál., k.269, sign. VIII- 17(20a), č. 3703 odd. 20a. z 16.září 1938.

⁹¹⁶ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál., k.269, sign. VIII- 17(20a), j. zn. K 7430-17/9.

⁹¹⁷ SOA Praha - SOkA Mělník, OPM Kpy, k. 62, inv. č. 33, Věc: Pohyb obyvatelstva z pohraničních okresů, 24.9.1938.

místnosti a prostory pro případné příchozí obyvatele a brát v potaz příslušné stravovací možnosti.⁹¹⁸ V řadě míst byla vydána 2.října 1938 vyhláška, která požadovala shromáždění všech vystěhovalců a jejich návrat domů. Ne všichni byli odesláni zpět. Jak bylo naznačeno, výjimku z povinnosti navrátit se tvořili ti, pro které by návrat znamenal ohrožení na životě. S návratem uprchlíků do jejich domovů a později do plebiscitního území souvisela i nutnost jejich případného zaopatření. Na péči úřadů v místech původních bydlišť tak byli odkázáni mnozí uprchlíci, kteří útekem do vnitrozemí přišli např. o svá zaměstnání. S lidovým hlasováním počítala mnichovská dohoda a československé úřady až do 13. října, kdy bylo konání plebiscitu zrušeno. Vedle nutného zesílení bezpečnostní služby, aby byli uprchlíci chráněni před excesy henleinovských ordnerů, bylo nutné zajistit zásobování a péči o uprchlíky, kteří v těchto oblastech jen obtížně nalézali zaměstnání.⁹¹⁹

Na Kralupsku probíhala organizace „uprchlického zaopatření“ na okresní úrovni nařízením OkÚ ze 14. října, ve kterém nabádal obce k zaopatření ubytování a stravování pro osoby, jež byly zcela bez financí a také k vytvoření místních pomocných výborů, které měly pomáhat se vším, co se týkalo uprchlíků.⁹²⁰

Přestože se ke zřízení komitétů vyzývalo, záleželo vždy jen na iniciativě okresu či příslušného místa, zda se příslušný pomocný výbor ustaví. V listopadu se výbory už povinně zřídit musely a to i v okresech, ve kterých uprchlíci nebyli přítomni. V tom případě měly pomáhat obvodům, v nichž se běženci zdržovali. Za součinnosti výboru se měly úřady prvotně orientovat na zajištění základních potřeb uprchlíků jako bylo ubytování a ošacení např. potřeba prádla, šatstva, obuvi, slavníku, dek umyvadel, vaniček, otopu apod.⁹²¹

Jedním z dalších prohloubení a sjednocení péče o uprchlíky na okresní a místní úrovni byla již zmíněná směrnice pro péči o uprchlíky, kterou zaslalo ministerstvo soc. péče všem okresním úřadům v českých zemích na začátku listopadu 1938.⁹²² Péči měli mít na starosti jednak okresní úřady, jednak zvl. pomocné výbory, ve kterých měli být dva zástupci dobrovolnických organizací. V obcích s velkým počtem uprchlíků měl vzniknout místní výbor. Předsedou pomocného výboru se měl stát ten, jenž mohl zajistit hladké provádění pomoci – doporučoval se proto okresní hejtman. Prováděcím orgánem pomocného komitétu měl být výkonný výbor skládající se ze šesti členů z organizací pečující o mládež, ze

⁹¹⁸ NA Praha, f. MPSP-R, k. 46, sign. R 200, Informace pro pana ministra spravedlnosti o uprchlících 20.9.1938. „Péče v jednotlivých okresích byla svěřena okresním pečím o mládež za dozoru a součinnosti okresních úřadů.“

⁹¹⁹ NA Praha, f. MV-dod., k.28, sign. D 404, č.j. ÚSÚHMP MV 5.10.1938. Pro umístění uprchlíků připadalo 5. října v úvahu pouze několik okresů Chomutov, Duchcov, Most apod.

⁹²⁰ SOA Praha - SOkA Mělník, f. Archiv města Kralupy., k. 214, inv. č. 547, č. j. 30.922.

⁹²¹ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1547, sign. V 84/47, č.j. 3680-8/11.

⁹²² NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1547, sign. V 84/47, Péče o uprchlíky. Směrnice. 8.11.1938.

zdravotnictví, z církve, tělovýchovy, obrany, jeho jednatelem se měl stát vhodný úředník z Okresní péče o mládež, Sokola, či Čs. Červeného kříže (ČSČK). Jednatel se měl stát pomocným orgánem okresního hejtmána při provádění nařízení, přičemž měl respektovat jeho pokyny, a také provádět úkoly výkonného výboru. Mezi ně patřila součinnost při ubytovávání a evidenci osob. Dále sestavoval přehled o zdravotních podmínkách, o stavu osob, možnostech zaměstnání, stravování, ubytování, zdravotní péče, dopravy věcí z původních domovů, měl zajistit, aby děti navštěvovaly školy apod.⁹²³

V některých městech místní výbory pro pomoc uprchlíkům nevznikly, ale tyto obce vyslaly svoje zástupce do okresního komitétu pro pomoc uprchlíkům.⁹²⁴ S komitétem spolupracovali i jednotlivci z agrárních, průmyslových živnostenských kruhů. V Kralupech pracovali mnozí úředníci pilně ve prospěch uprchlické věci. *„Zaměstnanci úřadu projevíli nevšední ochoty, horlivosti a mnohdy se sebezapřením při jednání s uprchlíky hrubších povah pečovali o rozdělování předmětů k ošacení. Pánové Frieser a Hnitka z komitétu vyšetřovali majetkové a sociální poměry, obstarávali potraviny a pomáhali rodinám a to s pomocí 4 dam-pracovnic úřadu. Jednatel Friese využíval znalostí a kontaktů v kruzích průmyslu, živností za jeho pomoci byla řada uprchlíků dána do pracovního procesu.“*⁹²⁵

V Praze zřídil magistrát pro uprchlíky kancelář v Sociální poradně Ústředního sociálního úřadu. Úřadovna vydávala uprchlíkům osobní průkazy a vyplácely se zde příslušné podpory. V nočních hodinách, kdy byla uzavřena, fungovala na železničních stanicích v Praze nádražní služba, která odesílala uprchlíky k přechodnému ubytování.⁹²⁶ Práci na stanicích komplikoval velký počet transportů. *„Bylo jich několik set a jen v době 10 dnů od 20. do 30. září prošlo Prahou na 25 tisíc přistěhovalců.“*⁹²⁷ Pražskou péči o uprchlíky pozitivně hodnotil Prager Tagblatt: *„Pražská péče o uprchlíky ztělesňuje kus opravdu moderní sociální politiky“.*⁹²⁸

Již na základě informací uvedených při rozboru přístupu nejvyšších úřadů k uprchlické otázce vyplývá, že ministerstvo sociální péče pověřilo organizováním péče na nejnižší úrovni okresní úřady, které měly spolupracovat s dobročinnými organizacemi. Stát poskytoval finanční zajištění a příslušnou instruktážní kostru. Kompetentní nařízení o rozsahu, kvalitě a podmínkách rozesílalo ministerstvo sociální péče. Po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky řídil

⁹²³ SOA Praha - SOkA Mělník, f. Okresní péče o mládež Kralupy, k. 62, inv. č. 33, Směrnice pro dělbu práce v okresech.

⁹²⁴ SOA Praha - SOkA Mělník, AM Kralupy n/Vlt., Zápis městské rady z 10.11.1938.

⁹²⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 55, Zpráva ÚPO z 1.6.1939.

⁹²⁶ NA Praha, f. ZÚ-soc. zál., k. 269, sign. VIII- 17(20a), č.j. 72.465/38-I. Bylo to v době od 20 hodin do 8 hodin ráno.

⁹²⁷ Právo lidu, č. 278, 25.11.1938, s. 3. Těžké dny Prahy v září a říjnu 1938.

⁹²⁸ Prager Presse, 28.11.1938, s. 3, Prags Flüchtlingsfürsorge.

formu a rozsah péče svými předpisy právě tento orgán, který se stal jakousi jednotící nadřazenou institucí v péči o uprchlíky. Uprchlíkové žádosti k ústavu se nevyřizovaly přímo, ale zprostředkovaně přes okresní úřady, které sestavovaly vždy celkové požadavky na jednotlivý okres. Nárok na podporu měli jen uprchlíci, jež byli úplně bez prostředků. Žádné národnosti, či náboženské výjimky pro poskytnutí pomoci neplatily. Role dobročinných spolků a okresních úřadů byla nezastupitelná.

III. 8. Dobrovolné sociální organizace

Dobročinné sociální organizace měly důležitý podíl na péči o uprchlíky. V prvních okamžicích, kdy úřady byly nenadálými přesuny obyvatelstva překvapeny a teprve vytvářely první propozice k uprchlickému problému, se musely spoléhat výhradně na své rezervy.

V Praze se o uprchlíky z menšinových, sanitářských, tělovýchovných a dobročinných organizací staraly tyto spolky: Solidarita, Československý Červený kříž, Republikanische Wehr,⁹²⁹ Svaz svobody, Péče o mládež, Sokol, Orel, Svaz dobrovolných sester, Svaz DTJČ, České srdce, skauti. Neopomenutelný podíl měly také židovské a některé další německé organizace. Všechna jmenovaná sdružení vyvíjela úzkou spolupráci s Ústředním sociálním úřadem hlavního města Prahy.⁹³⁰ Obdobně v dalších městech a obcích rozvíjeli členové organizací záslužnou činnost v péči o utečence. „*Vykonaly nadlidskou práci hodnou obdivu. Není to lehká služba, kterou konají někdy až do krajního vyčerpání. Netrvá nějakých 8 až 10 hodin denně.*“⁹³¹ „*Jejich práci nazvat obětavostí je málo. To je nad lidské síly.*“⁹³²

Mnohé skautské oddíly pomáhaly převážet uprchlíkům zavazadla, ale snažily se i jinak, jak to popisoval jeden z novinových článků: „*Zvláštní zmínky zasluhují dělničtí skauti. Mladí hoši konají pravé divy. Jsou všude, kde je jich potřeba, ochotni k nejružnějším službám. Konají pořádkovou službu, roznášejí občerstvení, ba i chovají děti. Nejplatněji se osvědčují při transportech: pomáhají přenášet uprchlíkům hlavně ženám zavazadla a rance. Počínají si*

⁹²⁹ Právo lidu, 16.9.1938, č.218, s.2. Velká část uprchlíků byla nejdříve umístěna v Lidovém domě v Hyberské ulici.

⁹³⁰ Právo lidu, č.220, 20. 9. 1938, s. 4. Péče o uprchlíky z pohraničí.

⁹³¹ Právo lidu, č.227, 27. 9. 1938, s. 5. Pomozte uprchlíkům.

⁹³² Večerník Práva lidu, č.226, 27. 9. 1938, s. 3. Hledá se pan Goebbels z Třetí říše. Lidový dům ho zve na návštěvu k uprchlíkům z pohraničí.

*opravdu neúnavně. A další je to služba republice!*⁹³³ Zde se ukazuje, že péče o utečence nebyla jen záležitostí ubytování, či stravování, ale také výchovy.⁹³⁴

S pomocí dobrovolných organizací počítaly i vydávané pokyny okresním úřadům. I proto se 23. září konala na ministerstvu sociální péče porada s jejich zástupci. Účelem schůze, na níž byl vysvětlen i stávající přístup státních orgánů k utečencům (zejména vracení uprchlíků), bylo získat organizace pro myšlenku úzké spolupráce na řešení uprchlického problému. Protože většina z nich již na péči participovala, jednalo se spíše o nahrazení jisté spontánnosti centrální dohodou. Ústřední instituce si jasně uvědomovaly, že při tomto naléhavém úkolu bude součinnost dobročinných spolků nezbytná. Zástupci ministerstva potvrdili, že výlohy na stravování a ubytování budou hrazeny ze státních prostředků. Úkolem sociálních organizací mělo být vyhledání možného ubytování a opatrování nejnutnějších potřeb.

Přítomní zástupci Zemského ústředí péče o mládež, Čs. Červeného kříže, svazu Charity a Zemské prázdninové péče prohlásili, že v duchu této prosby již vydali svým institucím příslušné oběžníky. Zástupci Čs. obce sokolské a Ústřední židovské péče přislíbili, že ihned v tomto směru zařídí vše potřebné. Dobrovolnické organizace byly také vyzvány, aby vytvořily pomocné komitety za součinnosti obcí. Výbory měly sloužit k vyhledání prostředků a způsobů pomoci.⁹³⁵

I v souvislosti se sjednocováním a přesnějším zacílením péče dalo ministerstvo sociální péče podnět k tomu, aby **dobročinné** sociálně zdravotní **organizace** prozatím seskupené kolem Československého Červeného kříže a Českého srdce utvořily pracovní ústředí a platební místo, kde by jednak byla organizačně řízena dobrovolná péče o uprchlíky, a také by se zde shromažďovaly prostředky pocházející ze soukromé dobročinnosti, které by zde byly také spravovány a distribuovány.⁹³⁶ Soustředěním sbírek u dobročinných organizací se měla zajistit jejich kontrola a účelné použití. Toto ústředí se také mělo stát pomocným orgánem státní správy, které by zajišťovalo její spojení s dobrovolnickými organizacemi, neboť podle rozhodnutí vlády dary a výtěžky z dobročinných sbírek ve prospěch uprchlíků měly být státními úřady odkazovány k projednání s dobročinnými organizacemi.⁹³⁷ Za tímto účelem

⁹³³ Právo lidu, č.220, 20. 9. 1938, s. 4. Péče o uprchlíky z pohraničí.

⁹³⁴ Právo lidu, č.224, 23. 9. 1938, s. 2. Pro ubohé oběti brutálního násilí pro naše čs. emigranty. Ústředí Zdravé generace s pražskou pobočkou a ženským odborem organizovalo pomocnou akci v Lidovém domě. Žádostí o pomoc obracela se na celou demokratickou veřejnost s žádostí o finanční i věcnou pomoc, neboť „ačkoliv Ústřední sociální úřad hl. města akcí velkoryse provádí, nemůžeme zůstat stranou.“

⁹³⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 46, sign. R 200, Záznám o poradě konané 23. 9.

⁹³⁶ NA Praha, f. PMR, k. 3160, inv. č. 2439, sign.666, j. zn. A 5600-29/10.

⁹³⁷ NA Praha, f. MPSP-R, sign R 241, Oběžník č. 45 z 23.11.1938. Právo lidu, č. 248, 21.10.1938, s. 3. Utvoření ústředního komitétu pro pomoc uprchlíkům.

vytvořili **krátce po půli října** 1938 zástupci některých korporací Volné sdružení pro pomoc uprchlíkům (později přestěhovalcům).⁹³⁸

Ve sdružení byly organizace zastoupeny Českým srdcem, Ústředím péče o mládež (se všemi spolky pro mládež), Čs. obcí sokolskou (a s ostatními organizacemi tělovýchovnými), Ústředím charity (se všemi náboženskými spolky) a Obrannými jednotami (severočeskou, která zastupuje ostatní). Práci si rozdělily takto:

- Československý Červený kříž organizoval veškerou zdravotní službu a péči o nemocné, zdravotnickou výchovu a dozor, protiepidemickou akci, umísťování nemocných v ústavech, přidělování léků do ubikací uprchlíků.
- Ústředí péče o mládež pečovalo o mládež, ženy těhotné a kojící matky, staralo se o společné stravování, přidělovalo děti do rodin, dozíralo na děti v rodinách a táborech, pečovalo o učně a studenty, umísťovalo nemocné a „úchylné“ děti.
- Československá obec sokolská organizovala sbírky Babiččiny komory, obstarávala ubytování dospělých v táborech a v rodinách, organizovala práci a kulturní život v táborech.
- Ústředí katolické charity spolu s Čs. Červeným křížem pečovalo o staré lidi, trvale choré a nemocné. V součinnosti s Ústředím péče o mládež umísťovalo děti, spolupracovalo se všemi ostatními organizacemi, které na práci nestačily, např. při poskytování okamžité pomoci apod.
- Obranné jednoty měly na starosti další kulturně a hospodářsky posilující styk s obsazeným územím, záchranu národního majetku spolků a korporací a jednotlivých hraničářů. Podporovaly také hraničáře, kteří zůstali v odstoupených oblastech. Pomáhaly s usazováním uprchlíků a hledáním práce apod.
- České srdce provádělo ideovou propagaci, řídilo sjednocování a provádělo hostitelskou akci.
- Sociální odbory církve československé dávaly podporu na nájemné.

Péči o studenty - uprchlíky středoškolské i vysokoškolské prováděl Akademický dům, jež spolupracoval se zemskými a okresními péčemi o mládež.⁹³⁹

Sdružené dobročinné organizace se také v intencích doporučení ministerstva sociální péče dohodly na vytvoření zvláštního výboru pod názvem „Komitét pro pomoc uprchlíkům“ vytvořeného z několika osob požívajících obecné vážnosti. K nim přibyl brzy poradní sbor z okruhu osvědčených sociálních pracovníků. Komitét byl později přetransformován do Výboru pro pomoc uprchlíkům, který se následně stal finančním střediskem všech sbírek pro

⁹³⁸ České slovo, 20.10.1938, s. 2. Ústřední komitét pro pomoc uprchlíkům. NA Praha, f. MPSP-R, sign R 241, Oběžník č. 45 z 23.11.1938.

⁹³⁹ NA Praha, f. MPSP-R, sign R 241, Oběžník č. 44 z 15.11.1938.

uprchlíky. Na základě návrhů Volného sdružení také rozhodoval o distribuci finančních prostředků.⁹⁴⁰

O účelnosti komitétu se dlouze debatovalo na poradě delimitační subkomise, neboť krátce předtím byl v Praze ustaven výbor fondu londýnského starosty. Nebylo tak jasné, jestli se organizace nebudou dublovat. „V diskuzi se upozorňovalo dále, že komitét londýnského starosty bude spravovat jen britské podpory, kdežto ke správě darů z dalších zemí (Ameriky, Severských států) bude nutné vytvořit další pomocné ústředí.“⁹⁴¹ Nakonec zvítězilo pragmatické hledisko a komitét vznikl. Jeho členy se stalo pět finančních odborníků, kteří „přešli“ i do Výboru pro pomoc uprchlíkům.⁹⁴²

Na ustavující schůzi v sídle výboru v Praze VI. v Neklanově ulici 34 byl zvolen předsedou prof. JUDr. Jan Kapras, místopředsedou JUDr. Vilém Pospíšil (guvernér Národní banky), finančním ředitelem JUDr. Jaroslav Preiss (vrchní ředitel Živnobanky), jednatelem Karel Schwarz (ředitel magistrátu). Žádnou funkcí nebyl obdařen Václav Štěpánek (ředitel akciového pivovaru v Nuslích). Výbor kooptoval B. Kubičkovou, JUDr. E. Iserleho, JUDr. J. Jecha, prof. MUDr. Hynka Pelce⁹⁴³ (ředitel Státního zdravotního ústavu), a JUDr. Lva Zavřela (pozdější ředitel Ústavu pro péči o uprchlíky) jako znalce. Výkonnou sekretářkou byla ustanovena JUDr. Milada Horáková. Bohemia oprávněně kritizovala, že ve výboru nebyl německý zástupce, což se při složení uprchlické vlny jevílo jako nepochopitelné. O to více, že výbor rozděloval finanční prostředky i ze zahraničí.⁹⁴⁴ Záhy byla navázána úzká spolupráce s fondem londýnského starosty a jeho předsedou sirem Ronaldem Macleayem.

Výbor pro pomoc uprchlíkům pověřilo ministerstvo vnitra organizováním sbírek na účet 77.177 pod heslem „Pomoc uprchlíkům“ vedeným u poštovní spořitelny. Na kontě se soustřeďovaly veškeré soukromé finanční prostředky, ale také všechny dary došlé z Československa, ale i ciziny. Jakékoliv sbírky na péči o uprchlíky mohly být pořádány jen prostřednictvím tohoto výboru a výbor dotoval centrálně podle návrhů Volného sdružení pro pomoc uprchlíkům veškerou péčí dobrovolných organizací péči o uprchlíky.⁹⁴⁵ Sbírkami mohly

⁹⁴⁰ NA Praha, f. PMR, k. 3160, inv. č. 2439, sign. 666, j. zn. A 5600-29/10.

⁹⁴¹ AMZV, f. VI. sekce, k.75, sl. Přistěhovalectví z obsazeného území, Záznam o poradě delimitační subkomise pro otázky vystěhovalců z obsazeného území, která se konala 13.října 1938.

⁹⁴² Preiss, Pospíšil, Schwarz, Štěpánek, Kapras. Jak konstatovala zpráva Policejního ředitelství v Praze, měli tito lidé všechny běžné spisy bez závady a ani v politickém ohledu nebylo proti nim jakýchkoliv námitek. NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1332, sign. S 38/9, Zpráva o VPU z 15.listopadu 1938.

⁹⁴³ Prof. Dr. Pelc se dozvěděl. z novin, že byl zřízen také komitét londýnského starosty pro použití britských sbírek a že se stal jeho delegátem. Z důvodů svojí úřední exponovanosti uvažoval o rezignaci z tohoto komitétu. Nakonec tak neučinil. AMZV, f. VI. sekce, k.75, sl. Přistěhovalectví z obsazeného území, Záznam o poradě delimitační subkomise pro otázky vystěhovalců z obsazeného území, která se konala 13.října 1938.

⁹⁴⁴ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Bohemia, 5.11. 1938. Flüchtlingkomite ohne Deutsche.

⁹⁴⁵ Národní osvobození, č. 262, 6.11.1938, s. 2. Výbor pro pomoc uprchlíkům ustaven.

provádět jeho jménem jednotlivé organizace sdružené ve Volném sdružení. V tisku se objevovala v této souvislosti různá provolání. „*Veřejnost se žádá, aby směřovala všechny dary pro pomoc uprchlíkům na tento účet.*“⁹⁴⁶ Důležité bylo, že se při distribuci darovaných prostředků bezvýhradně respektovalo dárcovo určení a fondy byly rozdělovány bez ohledu na politickou, národnostní nebo náboženskou příslušnost.⁹⁴⁷ Do 10. listopadu se na kontě shromáždilo 1 131 331 Kč, převážně od zahraničních dárců.⁹⁴⁸ Účet se brzy zdvojnásobil, neboť do něj připlýnulo zhruba přes milion korun z ciziny.⁹⁴⁹ V pátek 2. prosince 1938 tak spolu s dalšími dary činil obsah již 3 132 281.45 Kč.⁹⁵⁰

Administrativní práce výboru obstarávala kancelář Československého Červeného kříže. Úřední kontrola činnosti výboru byla zabezpečena přítomností zástupců ministerstva financí, soc. péče, zdravotnictví a Nejvyššího účetního kontrolního úřadu. Výbor a Volné sdružení spolupracovali s pomocnými výbory v jednotlivých politických okresech.⁹⁵¹ Výbor pro pomoc uprchlíkům měl ku pomoci: 1) poradní sbor, který byl brán v potaz při řešení speciálních otázek, 2) propagační výbor, který měl komise: a) iniciativní, b) pracovní, c) tiskovou, 3) nákupní výbor, 4) dámský propagační komitét, který měl na starosti „Babiččiny komory“ pro věcné sbírky a sbírky potravin.

V říjnu 1938 se vytvořil Československý spolek pro péči o uprchlíky, který požadoval oficiální podporu. Ministerstvo soc. péče poskytnutí podpory neodmítlo, ale její poskytnutí podmiňovalo (aby se netříštily síly) vstupem do Volného sdružení - Výboru pro pomoc uprchlíkům. Cílem spolku bylo hlavně přeškolení uprchlíků k jiným povoláním. Prostředky chtěl získat prodejem nálepek, odznaků, účtenek pro číšníky apod. Předsedou se stal prof. Dr. Karel Teige.⁹⁵²

Z dalších odborných organizací a sdružení vyvíjel činnost mj. Svaz učitelstva československého, který rozdělil mezi potřebné učitele částky po 300 korunách. Dodával kolegům mravní podporu a usiloval o jejich co nejrychlejší zapojení do práce.⁹⁵³ Ženský klub český prostředkoval jednání s úřady pro evakuované úřednice a učitelky. Těm, které neměly

⁹⁴⁶ České slovo, 20.10.1938, s. 2. Ústřední komité pro pomoc uprchlíkům; Prager Presse, 22.10.1938. Zentraler Hilfsausschuss für Flüchtlingsfürsorge.

⁹⁴⁷ AMZV, V.sekce, k. 427, sl. Péče o uprchlíky, č.j. 154187, 2.11.1938.

⁹⁴⁸ NA Praha, f. PMR, k. 3160, inv. č. 2439, sign.666, Doplnění ke zprávě min. soc. péče.

⁹⁴⁹ Lidové noviny, 13.11.1938, s. 7. Stav účtu 71.777 - Pomoc uprchlíkům. Největší dar byl 996.000 Kč zaslaný časopisem New Chronicle dr. Edvardu Benešovi a jím odevzdaný Výboru pro pomoc uprchlíkům, dále dar 30 000 Kč od Word E. Erts v Amsterdamu, 10 000 Kč od docenta dr. L. Lichtensteina z Lublaně a od Požární pojišťovny v Paříži, 28 000 Kč od nejmenovaného dárce v New Yorku atd.

⁹⁵⁰ A-Zet ranní, 6. 12. 1938, s. 1. Šekové konto 71 777 již přes 3 miliony Kč uprchlíkům.

⁹⁵¹ NA Praha, f. PMR, k. 3160, inv. č. 2439, sign.666, j. zn. A 5600-29/10.

⁹⁵² NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 241, č.j. A 5600-5/11.

⁹⁵³ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, č.j. 145.

žádné informace, pomáhal zorientovat se. Pokud to bylo nutné poskytl jim stravu, konzervy, ošacení a různé dárky. Akční výbor Exekutivy veřejných zaměstnanců a odborového sdružení zřídil poradnu v Praze XII ve Vocelově ulici a to pro veřejné i soukromé úředníky, postižené při evakuaci z obsazeného území. Poradna zprostředkovávala zejména styk poškozených s místy pověřenými jejich ochranou.⁹⁵⁴ O pomoci členů různých organizací sobě navzájem psalo Národní osvobození: „Velkou pomoc dnes poskytují naše organizace svým členům. Legionáři se starají o legionáře, důstojníci o důstojníky, rotmistři o rotmistry, soukromí úředníci o své kolegy atd. Ostatním pomáhá Červený kříž, zemská a okresní péče o mládež a také různé spolky – Sokol, DTJ, Orel.“⁹⁵⁵

Pro všestranné informování uprchlíků zřídil Zemský úřad v Praze informační kancelář ve Sněmovní ulici v budově bývalého místodržitelství. Úřady ji měly denně seznamovat s novými předpisy.⁹⁵⁶ Úřadovna byla rozdělena na tři odbory: I. odbor vyřizoval individuální záležitosti. Udílel informace a projednával konkrétní otázky ve styku s institucemi, vyřizoval sociální příspěvky apod. Ve II. odboru byly ostarávány všeobecné věci, přijímaly se přihlášky bytových zařízení. Rovněž se zde podávaly informace, jak se dostat do odstoupeného území, o vydaných nařízeních a hlášeníh, o podporách a ubytování. Konečně III. odbor prováděl poptávkovou službu po nezvěstných osobách z odstoupeného území. V této věci spolupracoval s ministerstvem zahraničních věcí, které se doptávalo říšských úřadů.⁹⁵⁷

Po vzniku protektorátu projednali zástupci prvního odboru Ústavu pro péči o uprchlíky při osobní návštěvě na ministerstvu vnitra s Dr. Fürstem otázku dalšího trvání Volného sdružení - Výboru pro pomoc uprchlíkům a poukázali na to, že se jednalo o pomocný orgán ústředí úzce spolupracující s prvním odborem Ústavu pro péči o uprchlíky. Bylo jim oznámeno, že nebylo námitek proti tomu, aby dále pracoval. Rovněž ministerstvo vnitra nemělo námitek, aby se pokračovalo ve věcných sbírkách, které byly již povoleny. Kancelář Výboru byla později přemístěna do Studentského domova, Praha II, Albertov. Organizace sdružené ve Volném sdružení také pokračovaly v započaté práci. Církev Československá poskytovala první nájemné pro uprchlíky, kteří nastupovali do zaměstnání. České srdce opatrovalo ošacení uprchlíků v Praze. ČSČK pokračoval ve zdravotní péči. Zemské ústředí péče o mládež v Praze prostřednictvím Okresní péče o mládež opatrovala uhlí pro uprchlíky v Čechách apod.⁹⁵⁸

⁹⁵⁴ Lidové noviny, 13.10.1938, s. 3. Péče o evakuované úřednictvo.

⁹⁵⁵ Národní osvobození, č. 244, 16.10.1938, s. 3. Co nejdříve?

⁹⁵⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k.227, A 5600-12/10.

⁹⁵⁷ Venkov, č. 242, 14.10.1938, s. 3.

⁹⁵⁸ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva z 8.května 1939.

Šímová data ukazují, jak důležitý podíl měly na provádění konkrétní sociálně zdravotní péče dobrovolné organizace. Mezi soukromé organizace počítal také polostátní Červený kříž a Péči o mládež. Nezanedbatelnou účast měly dobrovolné organizace na zajištění stravování a ošacování, v péči o děti, o nábytek, a také ve zdravotní péči. Větší potíže se vyskytly v distribuci péče mezi jednotlivými sdruženími. Objevovaly se také nelibosti např., že charitativní církevní organizace vydávají podpory i jiným církevním příslušníkům.⁹⁵⁹

III.9. Ústav pro péči o uprchlíky – jeho činnost a působnost

Snaha o cílenější a účinnější zaměření péče o uprchlíky, jakož i snaha o komplexnější přehled o problému, vedly k vytvoření **jednotící státní organizace**. Chyběl přesný soupis uprchlíků, který by poskytl informace o jejich původním zaměstnání a povolání. Scházel také přehled o použití různých darů a finančních prostředků z domova i z ciziny. Vliv na zlepšování a sjednocování péče měla i probíhající jednání o britské půjčce. Proto byla na konci října vláda informována, „že ministři vnitra a sociální péče podají co nejdříve návrh na jednotnou organizaci péče o uprchlíky z obsazeného území a na správu prostředků k tomu určených.“⁹⁶⁰ Stalo se tak 11. listopadu, kdy byla schválena nejen osnova o zřízení **Ústavu pro péči o uprchlíky při ministerstvu sociální péče**, ale i bezcelní dovoz věcných darů z ciziny pro pomoc uprchlíkům pro Čs. Červený kříž. Zřízení ústavu se neúměrně protahovalo, přestože se o rozjezdu organizace psalo poměrně optimisticky. „Práce na uvedení v život končí. Dokončuje se soustředění oddělení v min. soc. péče a návrh organizace je již také hotov. Čeká se jen na souhlas slovenského ministerstva sociální péče a jakmile ho bude dosaženo ústav vstoupí v život. Jeho ústředí bude v budově min. sociální péče.“⁹⁶¹ Nově vytvářený orgán začal ve skutečnosti plně fungovat až za Beranovy vlády. Sekretář Šíma obhajoval vznik ústavu tím, že péče vedená dobrovolnickými organizacemi vedla ke tříštění, partikularizaci zájmů a někdy i stranickosti péče.⁹⁶² „Podle toho ta naše péče o nešťastné krajany vypadá. Támhle dostane zbědovaný hraničář pětikorunu, jinde jinému dají padesát. Támhle zase vyvaňují a dostane polévku nebo trochu kávy. Támhle sbírají staré šaty, tam zas několik dobrých žen plete svetry a jinde dají běženci hračku pro dítě. Nejméně je postaráno o bydlení

⁹⁵⁹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 58.

⁹⁶⁰ NA Praha, f. PMR, k. 4396, Protokoly z jednání min. rady z 26.10.1938, s. 4.

⁹⁶¹ Národní osvobození, 17. 11. 1938, s. 3.

⁹⁶² Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 101-102.

– to zpravidla odnesou nějakí příbuzní, kteří si rodiny rozeberou.“⁹⁶³ Ústav měl tomu předejít a péči o uprchlíky sjednotit. „Účelem ústavu je soustředit a usměrnit péči o uprchlíky, jež doposud byla roztržena mezi několik ústředních i podřízených úřadů státních a dobrovolných organizací.“⁹⁶⁴

Působnost ústavu byla v úvodních proklamacích formulována obecně. Předpokládalo se, že jeho činnost se bude týkat všech soukromých osob, postižených změnami hranic a politických poměrů. Mezi nimi neměl být činěn jakýkoliv rozdíl z hlediska národnosti, náboženství, nebo rasy. Prvotním úkolem mělo být zajištění sociálně-zdravotní pomoci. Ústav měl řídit a organizovat usídlení československých příslušníků, kteří se vystěhovali nebo vystěhují z obsazeného území, popřípadě také výměnu obyvatelstva se sousedními státy (předpoklad optace). Druhým hlavním úkolem mělo být zajištění náhradního zaměstnání v ČSR a organizace vystěhovalectví do ciziny. Emigrace se předpokládala zejména u osob, které nemohly nalézt obživu nebo povolání, ale také u těch, kteří nezískaly čs. státní příslušnost.⁹⁶⁵

Další předpisy tyto body precizovaly.

Působnost Ústavu pro péči o uprchlíky byla stanovena na území celého státu a byla dočasná.⁹⁶⁶ Agenda byla rozdělena na tři skupiny a to podle zemí na českomoravskou, slovenskou, a podkarpatoruskou.⁹⁶⁷

Ústav byl současně oddělením ministerstva sociální péče, potom ministerstva sociální a zdravotní správy (později i vnitra, nakonec opět sociální péče), ale i samostatnou právníkou osobou. Byl **vybaven velice rozsáhlými kompetencemi** příslušejícími i jiným resortům než sociální a zdravotní správě. **Rozhodnutí** ústavu schválená ministrem soc. péče **byla závazná pro všechny úřady**, ústavy, podniky a orgány republiky, **a tak zasahovala do kompetence různých úřadů takovým způsobem jako dosud nikdy**. Motivace těchto rozsáhlých kompetencí byla zřejmá, neboť důvodem byla nutnost rychlého zásahu ve prospěch

⁹⁶³ Polední list, č.340, 8.12.1938, s. 1. Hraničáři nejsou žebráci. Několik set spolků a společků se stará o uprchlíky ze Sudet. Tato roztržštěná almužnická péče trvale nic nevyřeší. Vláda konečně dělá pořádek.

⁹⁶⁴ Právo lidu, č. 268, 13.11.1938, s. 2. Ústav pro péči o uprchlíky. Vláda zřídila agendu pro tři hlavní oblasti.

⁹⁶⁵ Polední Lidové listy, č. 211, 10.11.1938, s. 1; Národní osvobození, 10. 11. 1938, s. 2; Lidové noviny, 10. 11. 1938, s. 4. Vláda zřídí osídlovací a vystěhovalecké ústředí. ANM, f. Vladislav Klumpar, k.1, Ministrem ve druhé republice- Paměti, s. 47. (dále jen Klumpar-Paměti).

⁹⁶⁶ Vládního nařízení bylo publikováno jako č.292/39, Sb. z. a nař., částka 96 z 22. listopadu 1938, s. 1133-1134. Po okupaci v vytvoření Protektorátu Čechy a Morava se dle názoru okupační správy musel vyřešit problém názvu Ústavu pro péči o uprchlíky, neboť tento název neodpovídal skutečnému stavu. Pojem uprchlík se tak nahradil pojmem přestěhovalec, takže nový název Ústavu pro péči o uprchlíky zněl Ústav pro péči o přestěhované při ministerstvu sociální a zdravotní správy. Změna názvu byla odsouhlasena 5.9.1939. Činnost měl ukončit do konce roku 1939. Ukázalo, že je potřebný a pokračoval dále. Později se jeho agenda rozšířila v souvislosti s dalším nuceným vysídlením obyvatelstva během protektorátu (Milovicko, Benešovsko, Vyškovsko, město Terezín). Viz Gebhart, J.: Migrace..., c.d., s 562.

⁹⁶⁷ NA Praha, f. PMR, k. 4396, Protokoly z jednání min. rady z 17.11.1938, s. 7.

uprchlíků.⁹⁶⁸ Účinné řešení ve prospěch potřebných by tak mohlo být brzděno různými kompetenčními spory mezi státními ale i samosprávnými úřady a ústavy. Aby nedocházelo k vydání nařízení, které by bylo v rozporu se stanoviskem některého z ministerstev, byly jak pro ústředí tak i pro jednotlivé odbory ústavu jmenovány výbory z úředníků zúčastněných ministerstev, kteří tak mohli reprezentovat stanoviska jednotlivých dotčených resortů.⁹⁶⁹ Vlastní zkušenosti přinášeli do činnosti ústavu odborníci z praktického života (různí zástupci hospodářského života, či sociálních a zdravotních institucí), kteří byli jmenováni do výborů ústředí i jednotlivých odborů.⁹⁷⁰ V každém výboru byl ustanoven stálý zástupce ministerstva financí.⁹⁷¹

Ústav se dělil na ústředí a čtyři odbory. První odbor - sociálně zdravotní usměrňoval pohyb uprchlíků po policejní, zdravotní a dopravní stránce, řešil ubytování a stravování a další pomoc sociálně potřebným. Prováděl soupis a evidenci uprchlíků a jejich majetku. Přičemž vedl přehled o veškeré soukromé péči a v případě potřeby ji doplňoval o péči státní. Nezabýval se státně-bezpečnostními úkoly, povolováním pobytu uprchlíkům-cizincům, vyhošťováním, uzavíráním státních hranic, všeobecnými ohlašovacími a policejními předpisy. Druhý odbor - usídlovací pečoval o uvedení uprchlíků do zaměstnání a jejich včlenění do hospodářského života. Jeho náplní také bylo zjišťování a součinnost při tvorbě nových pracovních míst, zprostředkování úvěru a jiné hospodářské pomoci. Dával též podněty ministerstvu zemědělství v otázkách vnitřní kolonizace. Třetí odbor – vystěhovalecký řešil vystěhovalectví uprchlíků.⁹⁷² Čtvrtý odbor - finanční měl na starosti hospodaření s finančními prostředky. Usnesení tohoto odboru vyžadovalo souhlas zástupce ministerstva financí.

Pro působnost I. odboru - sociálního a zdravotního, II. odboru - usídlovacího a III. odboru - vystěhovaleckého mohly být zřízeny regionální poradní sbory. Počítalo se z nimi zejména pro specifické potřeby jednotlivých částí republiky a to Slovenské krajiny či Podkarpatské Rusi. Členy těchto poradních sborů měli jmenovat příslušní ministři té které země. Realizovány

⁹⁶⁸ Hledíková, Zdeňka - Janák, Jan - Dobeš, Jan: Dějiny správy v českých zemích od počátku k dnešku, Praha 2005, s.359.

⁹⁶⁹ Např. ve výboru odboru sociálně zdravotního působili zástupci ministerstev vnitra, národní obrany, dopravy, zemědělství, financí a dále sociálně-političtí a zdravotní znalci. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovanci..., c.d., dok. č. 27, s. 126. Viz §18 Jednacího řádu Ústavu pro péči o uprchlíky.

⁹⁷⁰ Klumpar-Paměti, s. 46.

⁹⁷¹ Ve výboru znalců sociálně-zdravotního odboru tvořili zástupci Ústřední dobrovolné péče zdravotní, Ženské národní rady, Ústřední soc. péče československé, Českého srdce, Československé národní banky, Výboru znalců Slovenské skupiny, Říšského svazu charity, Zemského svazu obcí, měst a okresů, Státního zdravotního ústavu, Československé obce sokolské, Národní rady československé, Výboru zemědělců ze zabraného území, YMCA, Čs. červeného kříže, Péče o mládež, Československé obce dělnické. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovanci..., c. d., s. 35.

⁹⁷² Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c. d., s. 150, 158.

byly jako skupina pro zemi Slovenskou a skupina pro zemi Podkarpatoruskou. Ústřední práce měly vykonávat úředníci ministerstva sociální péče. Své zástupce v ústředí měly mít i země Slovenská a Podkarpatoruská.⁹⁷³

Podrobnější specifikaci úkolů, působnosti a fungování Ústavu pro péči o uprchlíky stanovoval jednací řád, který vznikl po dohodě ministerstva sociální péče se zúčastněnými ministry. Ústav řídil a zastupoval navenek ministr sociální péče, potom sociální a zdravotní správy, později min. vnitra, a pak opět soc. péče jako jeho předseda. Ten ustanovoval čtyři místopředsedy z řad sociálních a národohospodářských odborníků. Ředitelem byl jmenován pozdější ministerský rada JUDr. Lev Zavřel. Předseda, čtyři místopředsedové a ředitel spolu se čtyřmi přednosty odborů tvořili předsednictvo, které vyřizovalo běžné záležitosti.

V souladu s rozdělením úřední agendy na tři skupiny dle zemí došlo i k rozdělení Ústavu na tři skupiny a to na skupinu ústřední, která vykonávala činnost zároveň jako skupina pro zemi Českou a Moravskoslezskou, na skupinu pro zemi Slovenskou a na skupinu pro Podkarpatskou Rus.⁹⁷⁴

Usnášejícím orgánem v ústřední skupině byl výbor, který stanovoval zásadní směrnice činnosti ústavu, koordinoval práci v odborech, podával ministru návrhy na zřízení regionálních poradních sborů, schvaloval rozpočet. Jeho nejdůležitějším úkolem bylo formulovat program činnosti ústavu a řešit úkoly uložené vládním nařízením z 11. listopadu 1938, č. 292 Sb. z. a n. Mezi členy patřili, jak už bylo uvedeno, úředníci ze zúčastněných ministerstev, jmenovaní znalci, předsednictvo ústavu, stálý zástupce ministerstva financí, předseda skupiny pro zemi Slovenskou a předseda skupiny pro zemi Podkarpatoruskou. Členství ve výboru bylo čestným úřadem a trvalo jeden rok.⁹⁷⁵ Ústav se skládal z prezidia, ředitele, ústředního sekretariátu a čtyř odborů.

Ústřední výbor zahájil svoji činnost 16. prosince 1938 ustavující schůzí ve velké přednáškové síni Dr. Wintera za velké účasti odborných a dobrovolných pracovníků.⁹⁷⁶ Úvodního slova, které se neslo v národním duchu a takřka ignorovalo jinonárodní uprchlíky, se ujal předseda Ústavu pro péči o uprchlíky Vladislav Klumpar. V obsáhlém projevu poukázal na tragiku toho, že domov, majetek i půdu ztratili právě ti, kdo v národních záležitostech patřili vždy k nejvěrnějším. *„Tím účinnější a oddanější musí být naše pomoc, spočívající především v tom,*

⁹⁷³ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, částka 96 z 22. listopadu 1938, vl. nař. č. 292/38, § 6, s. 1133-1134.

⁹⁷⁴ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d, dok. č. 27, s. 122-3. Dr. Lev Winter byl prvním ministrem sociální péče v republice.

⁹⁷⁵ Viz § 8 Jednacího řádu Ústavu pro péči o uprchlíky.

⁹⁷⁶ Večerník ranních novin, č.54, 17.12.1938, s. 2. Ústav pro uprchlíky; Prager Presse, 18.12.1938, Das Flüchtlings und Auswanderungsinstitut.

aby naši věrní našli mezi námi kus nového domova prolnutého vzájemnou příchylností a pochopením a aby se nejhůře postiženým dostalo teplého šatstva a obuvi, aby byla dokonaleji vybavena jejich obydlí a konečně aby byli zařazováni postupně do pracovního procesu.“

Ministr vytyčil také hlavní úkoly ústavu: zabezpečení sociálního a zdravotního minima pro přechodnou dobu, hospodářské začlenění, vystěhovalectví a zajištění existence v jiných zemích.⁹⁷⁷ Vše se mělo dotknout zhruba 140 000 lidí vyjma státních zaměstnanců. Zároveň předpokládal, že optace tento počet podstatně zvýší.⁹⁷⁸

Zmínil se pak o organizaci ústavu, poukázal na jeho jednací řád, jež označil za první pokus o spolupráci soukromých znalců dobrovolných pracovníků s úředním aparátem. Vyslovil potěšení nad tím, že řešení tak velkých úkolů se ujaly významné osobnosti, jako primář Baťovy zlínské nemocnice MUDr. Bohuslav Albert, který byl zároveň předsedou sociálně zdravotního odboru, ministr školství prof. JUDr. Jan Kapras, který byl zároveň předsedou osídlovacího odboru, hostivařský továrník ing. Dr. Jaroslav Podhájský, jenž byl současně předsedou vystěhovaleckého odboru a zmocněný ministr a bývalý guvernér Národní banky JUDr. Vilém Pospíšil zároveň jako předseda finančního odboru, či ředitel Svazu spořitelén Dr. Wild.⁹⁷⁹ Úřední agendu těchto odborů vedli JUDr. Václav Šatava (soc. zdravotní odbor), JUDr. Václav Maur (osídlovací odbor), JUDr. Josef Kotek (vystěhovalecký odbor) a JUDr. Jaroslav Peininger (finanční odbor). Slovensko zastupoval Dr. Kašovic - přednosta slovenské skupiny, který slíbil jménem předsedy autonomní vlády Jozefa Tisa nejužší spolupráci na poli péče pro uprchlíky. Podkarpatskou Rus zastupoval Dr. Šandor.

Po ustavující schůzi se sešly k vlastním poradám jednotlivé odbory a zahájily tak svoji činnost. Při příležitosti tohoto zasedání poukázal Sir Robert Macleay Dr. Zavřelovi 500 000 Kč, z nichž měla být zajištěna nová existence drobným českým uprchlíkům. Rozjezd činnosti Ústavu byl tiskem jednoznačně kladně přivítán. „*Ustavující schůzí ústředního výboru dostává ústav střechu nad svoji úřední hlavu. Kromě úřednictva má zabezpečenou spolupráci vynikajících odborníků, kteří pracují v několika sekcích.*“⁹⁸⁰ Hovořil i o jeho dalších úkolech, přičemž jmenoval zejména zajištění lepšího bydlení, osídlovací akci pro zemědělce a vystěhovalectví. „*Je nutné jednat opravdu co nejrychleji. Ze sbírek bylo už vydáno na 10 miliónů, z toho na samotné stravování kolem 8 miliónů. Výnos sbírek ovšem zdaleka*

⁹⁷⁷ NA Praha, f. MPSP-R, k.26, sign. R 111 II; Tomášek, Dušan: Deník druhé republiky, Praha 1988, s. 115.

⁹⁷⁸ Lidové noviny, č.634, 17.12.1938, s. 2. Ústav pro péči o uprchlíky zřízen. Středisko národní pomoci.

⁹⁷⁹ Klumpar-Paměti, s. 46.

⁹⁸⁰ Polední list, č.349, 17.12.1938, s. 4. Ústav pro chudé a trpící

*nedostačí-všichni budeme muset pomáhat přispět, vždyť jde o záchranu naší národní krve a duší.*⁹⁸¹ Dosavadní nesjednocená uprchlická péče byla kritizována.

Vedle výboru byly v ústřední skupině čtyři odbory, které byly už charakterizovány. Každý odbor měl svůj usnášející orgán, což byl výbor. Jeho předsedou se stal jeden z místopředsedů ústavu. Mezi další členy výboru patřili přednosta odboru, úředníci zúčastněných ministerstev, znalci, stálý zástupce ministerstva financí. Jednání se dle potřeby účastnil ředitel ústavu či jím delegovaný zástupce. Předseda skupiny pro zemi Slovenskou a předseda skupiny pro zemi Podkarpatoruskou se účastnili jen jednání týkající se slovenských respektive podkarpatoruských záležitostí.

Úkolem výboru bylo stanovovat program a směrnice pro činnost odboru a hospodařit v rámci rozpočtu a směrnic výboru ústředí. Směrnice byly závazné i pro organizace, které reprezentovali ve výborech jejich zástupci. Tak byla zajištěna spolupráce úřadů se soukromými korporacemi. Výbor odboru se usnášel na rozhodnutích, které měly dle §4 vl. nař. č. 292/1938 zavazovat jiné resortní ministerstvo. V těchto případech se musel upozornit zástupce dotyčného ministerstva, aby mohl sdělit své stanovisko.⁹⁸² *„Nejdéle byly v činnosti užší výbory při jednotlivých odborech, širší výbory znalců byly činny jen v počátcích akce, později se jejich zasedání ukázalo příliš těžkopádným.*⁹⁸³

Jednací řád definoval a precizoval pojem uprchlíka. Toto vymezení bylo nezbytné s ohledem na fungování úřadu, ale i poskytování péče. Jako uprchlík byl označen ten *„a) kdo nebyl čs. státním občanem a bydlel nebo se přistěhoval na území země České a Moravskoslezské, protože se cítil ohrožen hospodářským nebo politickým útlakem ve svém domovském státě;*⁹⁸⁴ *b) kdo opustil nebo se chystal upustit území, postoupené Německu, Polsku nebo Maďarsku a měl v den 20. května 1938 čs. státní příslušnost, ať již příslušel domovským právem do území postoupeného nebo nynějšího území čs. státu.*⁹⁸⁵

Na poskytování podpory ze strany ústavu nebyl právní nárok. Do sociálně-charitativně péče, po zřízení a dle nařízení Ústavu pro péči o uprchlíky, bylo možno zařadit pouze ty osoby, které měly 20. května 1938 československou státní příslušnost, tedy ne cizí státní příslušníky.

⁹⁸¹ A – Zet ranní, 17.12.1938, s. 3. Ústav pro péči o uprchlíky zřízen.

⁹⁸² Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 36.

⁹⁸³ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 37.

⁹⁸⁴ K a/ Úřady měly za úkol zkoumat, zda se cizinec může vrátit do svého domovského státu. Měl-li vážné obavy byl počítán mezi emigranty.

⁹⁸⁵ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d, dok. č. 27, s. 126. Viz §19 Jednacího řádu Ústavu pro péči o uprchlíky. Po vzniku Slovenského státu byla definice 31.3.1939 změněna. Za uprchlíky byly označeny i osoby, které v důsledku „státoprávní“ změny přišly na území Čech a Moravy ze Slovenska, kde dříve bydlely. Pro charitativní péči ovšem připadaly v úvahu pouze osoby české národnosti.

Toto vyloučení postihlo i Čechy-cizí státní příslušníky, kteří se také událostmi září 1938 cítili donuceni přestěhovat se do mateřského státu. Péči o ně převzaly organizace zahraničních Čechů a Slováků. Během protektorátu došlo k vyloučení u židovských uprchlíků, kteří byli svěřeni do péče židovské náboženské obce. Německá emigrace (uprchlíci z Německa) také nebyla zahrnuta do zaopatření a nadále se o ni staraly soukromé pomocné výbory. V protektorátu zůstali zcela bez pomoci, zvláště pokud se vytrvale hlásili ke skupině demokratických Němců, nevystěhovali se a odmítali německé státní občanství. **Do péče poskytované Ústavem nebyli zahrnuti aktivní státní zaměstnanci.**⁹⁸⁶ Již po několikáté se tak ukazuje, že nelze používat pojmu uprchlíci na označení celé migrační vlny z okupovaného pohraničí v letech 1938-9. Péče o státní zaměstnance patřila do kompetence resortních ministerstev.

Rozhodnutí ústavu byla uveřejňována tiskem i rozhlasem i v Úředním listě republiky Česko-Slovenské. Pisemnosti dle § 4 vl. nař. 292/1938 podepisoval předseda ústavu, jinak je signoval ředitel a přednostové odborů. Působnost ústavu v zemi Slovenské měla obstarávat skupina pro zemi Slovenskou a to podle uzpůsobeného jednacího řádu. Vybudovat ji měl příslušný ministr zemské vlády s ohledy na zásady přijaté výborem ústředí, které měl přizpůsobit zvláštním požadavkům poměrů na Slovensku. Obdobná pravidla platila i pro skupinu pro Podkarpatskou Rus.

Slovenská skupina Ústavu pro péči o pro uprchlíky, jež pečovala o utečence ze slovenského obsazeného území, byla zřízena při tamějším ministerstvu vnitra v Bratislavě. Do začátku ledna se u této skupiny přihlásilo přes jedenáct tisíc lidí. Obdobně jako v českých zemích se mnozí utečenci neregistrovali a to z důvodu obav, že budou mít potíže s povolením práce. Lidové noviny k tomu dále uvedly: „Podle dnešního stavu vypovídali Maďaři z obsazeného území každého, kdo se tam přistěhoval v a po roce 1914, čímž jsou postiženi zejména kolonisté. Denně přicházejí lidé, kteří z vlastní vůle pro nemožné národnostní, hospodářské i sociální poměry z obsazeného území prchají na Slovensko. Jsou to zejména kvalifikovaní dělníci a soukromí úředníci. Kolonistů je mezi nimi asi 1500.“⁹⁸⁷ Podle Šímy Slovenská ani podkarpatoruská skupina nedosáhly organizační vyspělosti ústřední skupiny. Brzy pak zastavily činnost vůbec.⁹⁸⁸

Velmi důležitou složkou byla informační služba, zahrnující podávání instrukcí o možnostech pomoci, širších nabídkách, například o přestěhování nábytku apod., která byla zřízena v rámci

⁹⁸⁶ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 15.

⁹⁸⁷ Lidové noviny, 10.1.1939, s.3. Slovenský ústav pro uprchlíky.

⁹⁸⁸ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 37.

I. odboru ústavu. Vyřizovala denně v průměru na 150 dotazů. „Pro úředníky ústavu neexistovaly úřední hodiny a prvé týdny často ani rozdíl mezi dnem a nocí.“⁹⁸⁹ Na začátku ledna se Ústav pro péči o uprchlíky přestěhoval do budovy bývalého ministerstva zdravotnictví do Vyšehradské třídy na Praze II., kam se přesunula i informační kancelář pro uprchlíky.⁹⁹⁰

Péče o obyvatelstvo přestěhované ze zabraného území se prováděla prostřednictvím okresních úřadů. Žádosti na Ústav pro péči o uprchlíky a Výbor pro pomoc uprchlíkům se podávaly pouze prostřednictvím nich. Uprchlíky institut zůstal zaštiťující a zastřešující organizací.⁹⁹¹ Spolupracoval i s ostatními organizacemi ať už zdravotnickými, či zájmovými např. s Volným sdružením – Výborem pro pomoc uprchlíkům (sbírkové aktivity). Později akce Volného sdružení slábly a jejich dokončení převzal postupně ústav sám.⁹⁹²

V důsledku masivního vyhánění českého obyvatelstva na Těšínsku se Moravská Ostrava stala po Praze druhým hlavním střediskem uprchlíků a evakuovaných. Denně do města přicházelo i 100 rodin. Na konci prosince tak bylo v Moravské Ostravě 15 220 utečenců.⁹⁹³ Tyto okolnosti potom vedly ke vzniku oblastní úřadovny ústavu. V lednu 1939 požadovala zvláštní deputace z Těšínska u ministra Dr. Jiřího Havelky vznik zvláštního úřadu (příp. expozitury) pro uprchlíky. Ministr Klumpar a jeho úředníci byli proti, neboť podle zjištění zvláštní komise místní úřady zdolávaly agendu dobře, staraly se o hromadné ubytovny a obstarávaly s úspěchem hromadné stravování nově přicházejících utečenců. „Zřízením expozitury ústavu zkomplikovala by se podle názoru ústavu do značné míry péče o uprchlíky, což by nebylo na prospěch věci. Nelze též přehlednouti, že by zřízení takové expozitury ústavu bylo přijato od místních úřadů, bez nichž se nelze obejít, jako projev jisté nedůvěry, které si však tyto úřady nijak nezasluhují, neboť při provádění svých úkolů v oboru péče o uprchlíky prokázaly obdivuhodnou výkonnost.“ Místo expozitury proto Klumpar navrhoval ustanovit některého schopného úředníka vyšší centrální pravomocí pro všechny tři okresní úřady (Moravská Ostrava, Frýdek, Místek) za účelem vhodného usměrnění péče o uprchlíky a doplnění úřadu dostatečným počtem úředníků.⁹⁹⁴ Přes problémy nakonec tato „expozitura“ vznikla.

⁹⁸⁹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 47.

⁹⁹⁰ Tomášek, D.: Deník..., c.d., s. 142. Informační kancelář se sem přestěhovala z Palackého náměstí.

⁹⁹¹ Národní osvobození, č. 307, 30.12.1938, s.2. Pokyny občanům ze zabraného území.

⁹⁹² Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 38. Ústav pro péči o uprchlíky byl zastoupen v této korporaci ředitelem a referentem I. odboru.

⁹⁹³ NA Praha, f. MPSP-R, k.36, sign R 132. Zřízení úřadovny v Moravské Ostravě se ukazovalo jako nezbytné, neboť během vánočních svátků sem přicházelo dokonce 150 lidí denně.

⁹⁹⁴ AKPR, f. D-důležité, inv. č. 1139, sign. D2132, Polsko, k.169, Dopis dr. Klumpara z 1.února 1939.

Aby mohla být péče progresivně zaměřena a vznikl hlubší přehled o sociální struktuře uprchlíků bylo nařízeno 22. listopadu 1938 další sčítání na 5. prosinec 1938. Nová evidence vedle podrobné registrace osob, které spadaly pod pravomoc ústavu, umožňovala sledovat sociální a hospodářské data uprchlíků, neboť dřívější sčítání měla na zřeteli především policejné-bezpečnostní hledisko, tedy sledovat a eventuelně regulovat hustotu uprchlíků.⁹⁹⁵ Nové evidenci, tj. soupisu nepodléhali státní zaměstnanci, zaměstnanci státních podniků (ČSD, pošty, tabákové režie, státních lesů a statku, dolů apod.), pokud měli zajištěny služební požitky a také je skutečně pobírali, a příslušníci jejich rodin tj. manželka a děti.⁹⁹⁶

Nová statistika potom ve výsledku vedla k vytvoření podrobné kartotéky podle vzoru Ústřední sociální pojišťovny, což umožňovalo sledovat případné změny v životě uprchlíků např. zisk zaměstnání. „*Tyto základní listy budou dokumentem, až se bude sepisovat historie našeho ponížení a současně i naší národní solidarity. Doufejme, že se nebudeme musit stydět v zrcadle těchto dokumentů.*“⁹⁹⁷ Vzniklá evidence představovala ideální maximální stav počtu uprchlíků. Reálné stavy potom podávaly v pravidelných měsíčních hlášeníh okresní úřady z celé republiky.⁹⁹⁸ Osoby, které se sčítání odmítly zúčastnit, byly vyloučeny z veškerých akcí prováděných nebo organizovaných ústavem.⁹⁹⁹

Statistika počtu uprchlíků v obou zemích v Čechách a na Moravě udávala v prosinci cifru zhruba 152 000 uprchlíků, z nichž bylo 114 557 české národnosti, 11 647 národnosti německé, 7 325 židovské a 307 polské. Evidence stále narážela na obtíže s přihlašováním uprchlíků. Tisk vyzýval k pomoci všechno obyvatelstvo druhé republiky a upozorňoval přitom také na roli státu v uprchlické otázce: „*Zlý nezaviněný osud uprchlíků vyžaduje od nás všech pomoc, ale při tak masovém neštěstí pomoc jednotlivců nestačí. Zde musí přispět stát svojí mohutnou organizací a také to činí.*“¹⁰⁰⁰

Ústav vlastnil dva šekové účty číslo 44.044 (pro hotovosti ze státní dotace) a číslo 71.777 pro sbírku veřejných darů.¹⁰⁰¹ Financování péče o uprchlíky a jejich začleňování do pracovního procesu vyžadovalo velký přísun prostředků. Výdaje měly být uhrazeny z příspěvků státu,

⁹⁹⁵ Radvanovský, Z.: K otázce..., c. d., s. 21-22.

⁹⁹⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k. 38, sign. R140 III., MPSP Všem okresním úřadům 1.12.1938. Tyto propozice se týkají sčítání 5.12.1938. Naopak penzisté z těchto řad soupisu podléhali.

⁹⁹⁷ Polední list, č.349, 17.12.1938, s. 4. Ústav pro chudé a trpící. Zavřel měl k dispozici štáb asi 40 úředníků, kteří „*horečně pracují na základech ústavu*“.

⁹⁹⁸ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 40.

⁹⁹⁹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., dok. č. 29. Cizím státním příslušníkům hrozilo vyhoštění.

¹⁰⁰⁰ Lidové noviny, 7.1.1939, s. 2. Vysilující milosrdenství. Jaké úkoly čekají Ústav pro péči o uprchlíky.

¹⁰⁰¹ Venkov, 8.1.1939, s. 5. Státní organizace péče o uprchlíky. Naše i cizí. „*Soukromé ubytování bylo prováděno v úzké součinnosti s Volným sdružením, jemuž se hlásily rodiny, které chtěly poskytnout ubytování uprchlíkům.*“

jednotlivých zemí, ale i z věnování a soukromých darů z tuzemska a z ciziny, které byly osvobozeny od daní a dávek.¹⁰⁰² Stát věnoval základní částku 150 miliónů korun ze sumy britské půjčky. Zahraniční půjčka navíc umožnila disponovat určitými částkami také v devizách. Ústav mimoto vykonával vliv na hospodaření s fondem z dobročinných sbírek při Výboru pro pomoc uprchlíkům, který tehdy obnášel asi 2 000 000 Kč čistého jmění a disponoval poradním hlasem u zástupců fondu londýnského starosty, jenž měl přibližně 40 000 000 Kč čistého jmění. Rozpočet na provedení celé uprchlické akce se jevil jako mnohem vyšší. Proto mělo být úkolem ústavu také hledat nové zdroje prostředků, aby se akce podařila.¹⁰⁰³ Velkou roli hrály příspěvky starousedlého obyvatelstva, které byly nezanedbatelné a znamenaly prakticky možnost jejich okamžitého využití. Lidové noviny odhadovaly finanční stránku uprchlické věci velmi vysoko. „*Nehledí-li se k soukromým nákladům (většina uprchlíků je například ubytována u známých a příbuzných), odhadoval se náklad na obstarání existenčního minima ještě před zjištěním skutečného počtu uprchlíků na sedm set miliónů Kč za rok. S náhradou jejich movitých ztrát, vybudování náhradních podniků a obstarání zaměstnání činí tento odhad hodně přes půl páté miliardy Kč. Jenom státní zaměstnanci, kteří nejsou zahrnuti v těchto číslech budou stát 90 mil. Kč při předpokládaném počtu 50 000 osob. A to se ještě nepočítá s uprchlickým problémem na Slovensku a Podkarpatské Rusi.*“¹⁰⁰⁴

První lednové dny poskytly příležitost k prvnímu bilancování výsledků činnosti. Za nedlouhou dobu aktivity organizace byly slušné. Ústav pomáhal zajišťovat uprchlíkům výživu, zdravotní péči, i dopravu jejich opuštěných věcí. „*Stát se stará o všechny bez rozdílu národnosti. Stará se o práci a uprchlíky vyživuje. Totiž jen ty, kteří nemají vůbec žádných prostředků a kteří k nám přišli jenom s naprosto holýma rukama. Stravovací náklad činí půl milionu korun na běžný den. Ti, kdož mají úspory nebo jiný majetek a nečiní nároku na stravování, jsou sice v táborech, ale žijí buď z úspor nebo z příležitostného výdělku. Je jich, jak je vidět z částky, kterou stát poskytuje na stravování, mizivá menšina. Pokud se tyče pokrývek a ošacení, to si vzaly na starost různé dobročinné korporace. Uhlí a jiné potřebné věci, které nepatří ke stravování dostali uprchlíci ze sbírek londýnského „Lordmayora“.*“¹⁰⁰⁵

Prvním problémem bylo zajistit prozatímní ubytování uprchlíků, kteří nemohli najít přístřeší. V Čechách a na Moravě bylo na začátku ledna 1939 227 hromadných ubytoven v zámcích,

¹⁰⁰² Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, částka 96 z 22. listopadu 1938, vl. nař. č. 292/38, § 5, s. 1133-1134.

¹⁰⁰³ Polední Lidové listy, č. 237 17.12.1938, s. 1. Máme zatím 140 000 uprchlíků.

¹⁰⁰⁴ Tamtéž.

¹⁰⁰⁵ Nedělní list, 1.1.1939, s. 11. V táborech 152 000 uprchlíků.

táborech a halách, ve kterých bydlelo 10 934 osob.¹⁰⁰⁶ Ústav také připravoval dlouhodobě výstavbu domů. Ústav umístil 2415 dětí v ozdravovnách. Z fondu londýnského starosty bylo pro děti uprchlíků uvolněno 1600 000 Kč. Osídlovací odbor obstarával uprchlíkům práci, zajišťoval příplatky podnikům, které by je zaměstnaly, opatroval finanční a jiné podpory samostatnému podnikání uprchlíků apod. Rozptyl uprchlíků byl bedlivě řízen za úzké spolupráce s ministerstvem veřejných prací, jež mělo svého stálého úředníka přímo v ústavu. I přes přísun pomoci zůstávaly životní podmínky řady utečenců skrovné.¹⁰⁰⁷

Vystěhovalecký odbor organizoval odliv uprchlíků, především antifašistických Němců a Židů.¹⁰⁰⁸ Spolupracoval v tomto směru s německými sociálními demokraty, zástupci židovských organizací a Committee Central tchéco-slovaque pour les réfugiés provenant d'Allemagne. Emigrace Čechů a Slováků nebyla podporována. *Musíme udržet české lidi ve vlasti,*“ psal agrární Venkov.¹⁰⁰⁹ „*Vychází se z předpokladu, že vystěhovalectví příslušníků slovanských národností nesmí být podporováno, s vědomím, jaké ztráty právě utrpěly český a slovenský národ.*“¹⁰¹⁰ Odchodu českých lidí se mělo bránit i z populačních důvodů. „*Přestože českomoravská kotlina byla přelidněna, v dlouhodobém horizontu to mělo být naopak. „Z odborných kruhů však, zejména lékařských jsme byli upozorněni na nebezpečí takové propagandy. Žádné vystěhovalectví českých lidí organizováno nebude a vystěhovalectví našich lidí je vůbec ze stanoviska státního zájmu nepřípustné. Rozhodující tu je poukaz na velmi neutěšené populační poměry, v jakých jsme nyní, a také obava, že v důsledku změněných státních poměrů se tento stav bude pravděpodobně zhoršovat. Čísla, která uvedl před časem o stavu naší populace prof. MUDr. Trapl a z nich vyplývající závěry pro naší populační politiku musí dnes platit ještě výrazněji. Veřejnosti se dnes může zdát, že propagování populace se jaksi nehodí do dnešní národní situace. Proto také rozhlas měl na programu přednášku pouze o tom, že u nás **přelidnění rozhodně nehrozí, spíše naopak** (zvýraznil-JB).*“¹⁰¹¹ V odboru se řešily také důležité otázky finančního zabezpečení vystěhovalectví a příprava jednání se státy o přijetí uprchlíků.

¹⁰⁰⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, Zpráva Sociálně-zdravotního odboru Ústavu pro péči o uprchlíky od 22. 12.1938 do 12.1.1939. V Čechách bylo 108 hromadných ubytoven, na Moravě 119.

¹⁰⁰⁷ Klumpar-Paměti, s. 47. „Bydleli ve společných ubytovnách, kde prostory vyhrazené jednotlivým rodinám byly často neodděleny nebo odděleny jenom záclonou nebo kusem nábytku.“

¹⁰⁰⁸ Venkov, 8.1.1939, s. 5. Státní organizace péče o uprchlíky. Naše i cizí. Do prvních lednových dnů pomohl k vystěhování 2300 osob, většinou cizincům a Židům. Novinářské zprávy o emigraci je nutné brát se značnou rezervou. Gebhart, J.: Migrace..., c. d., s. 566-7.

¹⁰⁰⁹ Venkov, 12.1.1939, s.3.

¹⁰¹⁰ Prager Tagblatt, 12.1.1939, Eine Viertelmillion Flüchtlinge?

¹⁰¹¹ A-Zet ranní, 6.12.1938, s.2. Proti emigrační horečce. Nikdy národem vystěhovalců!

Za jakých zásad přidělovala Národní banka potřebné devizy pro vystěhovalce se stalo předmětem různých polemik. „Protože byl v tisku opět projeven zájem o to, za jakých zásad přiděluje Národní banka česko-slovenské devizy pro vystěhovalce, sděluje Národní banka, že pro tento účel vyhradila vláda ze zálohy na anglickou půjčku určitou částku. Současně byly stanoveny zásady, podle nichž rozhoduje zvláštní komise v ministerstvu sociální péče o tom, komu z vystěhovalců a jakou částku má Národní banka v devisách na úřední kurs přidělit. Komise může přitom vybírat pro Ústav pro péči o uprchlíky příspěvky, z nichž se bude částečně hradit finanční náklad spojený s podporami evakuovaných osob.“¹⁰¹²

Vytvořením Ústavu pro péči o uprchlíky došlo ke sjednocení veškeré péče o utečence. Široké kompetence dávaly předpoklad pro rychlé řešení nahromaděných problémů. **Zřízení této instituce znamenalo předěl v dosavadní uprchlické politice státu**, neboť za první republiky byla péče o utečence soukromou záležitostí uprchlických výborů. Nyní se všestranného zaopatření ujal stát. Zatímco v údobí první republiky se nepočítalo s dlouhodobou integrací uprchlíků ve společnosti, nyní tomu bylo naopak a ústav usiloval o jejich nejrychlejší začlenění do hospodářského života státu.¹⁰¹³ Počítalo se však pouze se společenskou integrací uprchlíků československé národnosti. Ostatní měla čekat emigrace. Zásah státu do uprchlické otázky je nutné chápat i v souvislosti s tím, že drtivou většinu utečenců na území Čech a Moravy tvořili příslušníci české menšiny z pohraničních území. Státní orgány, jakož celá česká společnost, považovaly za nutné se o ně postarat a vyjít jim maximálně vstříc.

III.10. Činnost vlády Rudolfa Berana – program, sociální oblast

Prvního prosince jmenoval prezident JUDr. Emil Hácha novou vládu v čele s Rudolfem Beranem.¹⁰¹⁴ Novináři zdůrazňovali, že až na jejího předsedu jde o vládu odborníků, kteří se osvědčili v praktickém životě, což se považovalo za důležité s ohledem na úkoly, které museli řešit.¹⁰¹⁵

Jedním z expertů byl i JUDr. Vladislav Klumpar, který vystřídal v čele ministerstva zdravotnictví a tělesné výchovy a ministerstva sociální péče PhDr. Petra Zenkla. Klumpar

¹⁰¹² Právo lidu, č. 291, 10.12.1938, s. 1. Devisy pro uprchlíky ze zálohy na anglickou půjčku.

¹⁰¹³ Frankl, Michal: Druhá republika a židovští uprchlíci. In: Židovská menšina za druhé republiky, eds. Pojar, Miloš – Zahradníková, Marie - Soukupová, Blanka, Praha 2004, s. 50.

¹⁰¹⁴ Beranovým handicapem byla především chybějící znalost cizích jazyků a orientace v problémech zahraniční politiky. Viz Rataj, J.: O autoritativní národní stát...c. d., s. 25.

¹⁰¹⁵ Klumpar-Paměti, s. 8. Dále též např. A. Eliáš, D. Čipera, V. Šádek.

působil dlouhodobě v oblasti sociálního pojištění jako ředitel Ústřední sociální pojišťovny.¹⁰¹⁶ Mezi první úkoly nového ministra patřila jak realizace spojení obou ministerstev v nové ministerstvo sociální a zdravotní správy, o kterém rozhodla už druhá Syrového vláda, tak i rozjetí Ústavu pro péči o uprchlíky.¹⁰¹⁷ Péče o utečence ostatně patřila mezi Klumparovy priority.

Krátce před svoláním parlamentu se precizovalo vládní prohlášení. Slovenští představitelé spojovali v této souvislosti a s uprchlickým problémem dvě otázky: pomoc utečencům ze zabraných území a postavení Čechů na Slovensku. *„Vypočítávají, že evakuací jsou více postiženi Slováci a slovenští státní zaměstnanci než Češi a chtějí, aby ti slovenští státní zaměstnanci, kteří musili opustit zabrané území, neprodleně nahradili na Slovensku české státní zaměstnance. Ale ani v této otázce by nemohlo jít o řešení paušální. Ve školské správě by se tento požadavek Slováků týkal asi 40 procent českých učitelů na Slovensku.“*¹⁰¹⁸ S ohledem na předpokládaný růst migrantů se čekalo, jaká řešení nabídne programové prohlášení. *„Zatím se též rozjíždí vládní akce na pomoc uprchlíkům. Očekává se, že počet uprchlíků vzroste. Není to ovšem počet konečný a odhaduje se, že do konce roku dosáhne počet našich lidí, kteří se přestěhují na území republiky 200-250 tisíc. Z tohoto počtu však jistá část si doveze nějaký majetek. Ale i tak budou nemalé starosti s jejich zabezpečením. Očekává se v této souvislosti, že vláda bude precizovati jasné a spravedlivé stanovisko k jinonárodnostním příslušníkům, hlavně židům“.*¹⁰¹⁹

Po posledních korekcích se sešel personální sbor ministerské rady, aby rozhodl o dalším řešení otázky uprchlíků, ale také o pracovním zařazení přeložených státních zaměstnanců. *„Starost o zajištění zaměstnání je jednou z nejvážnějších, které vláda má. Je třeba najít místa pro 60 000 lidí, k nimž přibudou další z ústředních úřadů, jejichž činnost se v nových hranicích nutně zmenšila. Jen část bude moci najít uplatnění tím, že vystřídají vdané úřednice, jejichž muži mají dostatečný příjem. Jeho výši určí vláda. Ostatní si budou musit najít náhradní zaměstnání.“*¹⁰²⁰ Navrhovalo se, aby státní zaměstnanci obsadili pozice obecních tajemníků, pro které měla vláda uspořádat samosprávné kursy. Mělo dojít k reorganizaci pracovních útvarů, jež měly absorbovat více pracovníků. Úkol dostal na starost ministr veřejných prací Dominik Čipera. *„Chce se pečovat, co nejširěji o tvoření pracovních*

¹⁰¹⁶ Během první republiky byl členem národně demokratické strany a Národního sjednocení. Viz inventář ANM, f. VI. Klumpar, s.1.

¹⁰¹⁷ O jejich spojení rozhodla už druhá Syrového vláda a to nařízením č.269 z 4.11, které nabylo účinnosti 30 dnů po vyhlášení tedy 11.prosince 1938. Příprava spojení ministerstev nebyla v pokročilém stadiu.

¹⁰¹⁸ A-Zet ranní, 9.12.1938, s.1. Jaký poměr k židům?

¹⁰¹⁹ A-Zet ranní, 9.12.1938, s.1. Jaký poměr k židům?

¹⁰²⁰ Lidové noviny, č. 294/627, 13.12.1938, s. 1. Dnes vládní prohlášení. Starost o zaměstnání pro uprchlíky.

příležitostí, zejména podporu soukromého podnikání a zvláště toho, které je určeno pro vývoz. Vláda mu hodlá dávat přednost před veřejnými investicemi, ač i pro ně má připraveny velké plány. S těmito věcmi souvisí i fond národní pomoci, jež se bude měnit v zařízení stálé. Všechna služba, určená sociální pomoci, se soustředí jenom v něm a nedovolí se zřizovat nové dobročinné instituce.“¹⁰²¹ Takový byl pohled tisku na některé programové záměry Beranova kabinetu před jejich uveřejněním.

Samotný Rudolf Beran už v prvním rozhlasovém projevu označil pomoc uprchlíkům za vlasteneckou povinnost. V Poslanecké sněmovně při přednesu programového prohlášení 13. prosince 1938 deklaroval, že vláda považuje za *„čestný úkol republiky zajištění domova a existence všem těm, kteří byli a budou donuceni opustiti své domovy, nyní již v zahraničí.* Předpokládal umísťování utečenců nejen v zemědělských usedlostech, ale také v průmyslu. Pro „uprchlé“ živnostníky a obchodníky navrhoval uvolnění numeru clausu v „podvázaných“ oborech. Předpokládal, že tyto nástroje by patrně nedostačovaly k „úplnému rozřešení otázky“ a k likvidaci nezaměstnanosti zvláště v zimních měsících. Proto měla být „sociálně politická činnost státu“ doplňována organizováním dobrovolných pomocných akcí ve prospěch běženců, ale i nezaměstnaných. Těmto kategoriím obyvatelstva měla pomoci i široce koncipovaná akce Národní pomoci, která měla mít trvalý charakter. Dary v její prospěch měly být osvobozeny od všech daní a poplatků.¹⁰²² Vláda chtěla provádět akci za účasti nejširších vrstev obyvatelstva. Při začleňování uprchlíků do hospodářského života a řádného zaměstnání se premiér dožadoval „podpory ze všech stran.“¹⁰²³ A tak již v prvních prosincových dnech se učinila všechna nutná opatření, aby Ústav pro péči o uprchlíky, zřízený již Syrového kabinetem, začal fungovat. Prvním krokem bylo obsazení místa zplnomocněného vedoucího funkcionáře, čtyř místopředsedů ústavu, kteří se stali zároveň přednosty čtyř odborů, jakož i míst výborů. Došlo také k soustředění veškerých nákladů na péči o uprchlíky v tomto orgánu. Vláda rozhodla i o doplnění informační služby pro utečence o způsobilé úředníky z ministerstev vnitra, zahraničních věcí, financí, také Národní banky, za účelem poskytování informací spadajících do agendy těchto resortů resp. ústavů, zejména však stran otázek zanechaného majetku.

Činnost ministerských rad pod vedením Syrového a Beranova kladně hodnotil poslanec - člen Národní strany práce –ing. Jaromír Nečas: „*S povděkem sleduje celá veřejnost česká,*

¹⁰²¹ Tamtéž.

¹⁰²² Kubátová, Ludmila - Malá, Irena - Soukup, Jaroslav - Vrbata, Jaroslav: Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945: Edice dokumentů, 1. díl, 3. svazek, 3. sešit, dokument č. 987, Praha 1987, s. 44.

¹⁰²³ Tamtéž.

slovenská i podkarpatoruská všechno, co učinila vláda generála Syrového i co podniká nynější vláda, aby ulehčila těžký osud našim bratřím v zabraném území. Ať jde o vybudování Ústavu pro uprchlíky nebo o různé pomocné akce, nebo ať jde o opatření existence našim optantům - to vše jsou úkoly, které jsou při budování nového státu našemu srdci nejbližší.“¹⁰²⁴

Vláda také projednávala systém praktického provádění pomoci, jehož nejobtížnějšími stránkami bylo především odstranění dosavadních ubytovacích potíží a včleňování uprchlíků do pracovního procesu. Přičemž pomoc měla být vyvažována alespoň částečným pracovním výkonem.¹⁰²⁵ Nedělní list hovořil o tom, že vyřešení otázky uprchlíků se pro vládu stalo nejtěživějším problémem, jaký kdy ji mohl být uložen. I s ohledem na narůstající počet běženců se úspěšně podařilo odstranit počáteční obtíže. Bylo sice zajištěno ubytování a další nejnutnější záležitosti, ale pokulhávalo zaměstnávání. Řada osob zůstávala výhradně odkázána na podporu ze státní pokladny.“¹⁰²⁶

Přes uvedenou aktivitu kolovaly zvěsti, že se vláda o uprchlíky nezajímá. Nepřesný názor chtěl Beran vyvrátit přímou návštěvou hromadné ubikace. V prosinci navštívil za doprovodu ministra Klumpara uprchlíky na Kladensku. Při prohlídce jedné z ubytoven prohlásil: „Nezapomeneme, že naše první vlastenecká povinnost je udělat všechno pro ochranu těch, kteří byli donuceni opustit svoji vlast a ztratili obživu v odstoupeném území. Připouštím, že to není lehký úkol. Naše svědomí a naše čest nám přikázaly vyřešit ho za každou cenu. Je to upřímný čestný úkol pro naši republiku. Musíme mít jen odvahu, jít novými cestami a nebát se překážek.“¹⁰²⁷

Obdobně si prohlédl uprchlické ubytovny v Buštěhradě. Z diskuzí s veliteli jednotlivých ubikací potom vyplynulo, že hlavní tužbou uprchlíků bylo především získání zaměstnání, aby nebyli na obtíž veřejnému zaopatření.¹⁰²⁸ Premiér zdůraznil, že pomoc sociálně slabým a zvláště uprchlíkům patří mezi vládní priority: „Jsme zde s panem ministrem sociální péče proto, abychom neprodleně zahájili jednání o umístění práce schopných z vás v podnicích kladenského kraje. Až zjistíme k jakým pracovním oborům příslušíte, budeme se starat o vaše

¹⁰²⁴ NS RČS 1935-1938, PS, 157_ schůze, část 6-9, 14. 12. 1938.

¹⁰²⁵ Do konce listopadu 1938 vydala veřejná správa na péči o uprchlíky celkem 16 036 000 Kč, které byly určeny zejména na záchranu holé existence uprchlíků. Gebhart, J.: Migrace...c.d., s. 567. Celkově bylo dáno z veřejných prostředků na péči o uprchlíky více než 250 000 000K. Srv. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 78.

¹⁰²⁶ Nedělní list, 1.1.1939, s. 11. V táborech 152 000 uprchlíků.

¹⁰²⁷ Prager Tagblatt, 4.12.1938, s. 1, Sicherung der Flüchtlinge.

¹⁰²⁸ Horník Krejsa ubytovaný v Buštěhradě v reakci na Beranova slova potřhl právě touhu po pracovním zařazení: „Prosíme jen o zaměstnání, protože se dále se chceme dále sami starat o ubytování a výživu svých rodin. Prosíme o práci, pane předsedo vlády, protože nechceme být na obtíž ani státu, ani spoluobčanům, kterým jsme už tak dost zavázáni.“ Právo lidu, č. 291, 10.12.1938, s. 2. Předseda vlády navštívil tábor uprchlíků.

umístění v podnicích případně i jiných krajů. Teď před zimou je pro nás nejnaléhavější, abyste snesitelně bydleli.“¹⁰²⁹

Beran se také zmínil o již vykonaných krocích ve prospěch tamějších uprchlíků, především adaptaci buštěhradského zámku na hromadnou ubytovnu: „*Vláda již dala příkaz, aby byl upraven buštěhradský zámek. Který je ve státním majetku, tak, aby se vám v jeho volných místnostech dostalo prostornějších a hygieničtějších ubikací než ve kterých jste umístěni dnes. Přesvědčil jsem se při dnešní prohlídce, že tyto práce byly již zahájeny a že budou urychleně dokončeny. Učiníme vše, co je k vaší záchraně možné a myslitelné.*“¹⁰³⁰ Premiérova cesta pokračovala do Dubí a Kladna, kde v jídelně obecné školy svoji návštěvu ukončil. Z vlastních prostředků potom věnoval 5 000 Kč ve prospěch dětí uprchlíků z ubikací, které si prohlédl. Na základě návštěvy potom učinil několik rozhodnutí pro zajištění zaměstnání pro místní uprchlíky.¹⁰³¹ Řada z nich potom skutečně práci dostala. Pražská železářská přijala 15 dělníků do železáren a 39 uprchlíků na práce do dolů. Také ocelářský gigant Poldovka, těžební společnost Pragodoly a železářny ve Dvoře Králové přijaly uprchlíky. Mimoto byl proveden soupis usedlostí, kde by bylo potřeba pracovních sil.¹⁰³²

Možnosti pracovního uplatnění pro „lidi bez domova“ se staly námětem sekčních porad na ministerstvu zemědělství. V jejich rámci byl vypracován program pro zhodnocení neplodné a lepší využití méně výnosné půdy. O podobné myšlenky vnitřní kolonizace se uvažovalo již na začátku listopadu. Projekt ministra Feierabenda vycházel z myšlenky odejmout půdu, která byla v majetku veřejnoprávních společenstev, zvláště obcí, k usídlení uprchlíků. V dalším postupu by si stát uchoval předkupní právo ve všech případech exekutivního zásahu u pozemků. Mimoto návrh přisuzoval větší roli zemědělské výrobě. Německé vyslanectví se obávalo, že ministerstvo připravuje novou pozemkovou reformu, která by mohla ohrozit majetkové pozice Němců v Č-SR. Reagovalo tak na různá prohlášení, která publikoval tisk. „*Mnoho půdy ze zbytků v pozemkové reformě je např. v rukou lidí, kteří jsou jinak dobře zajištěni. Nejsou zemědělci, sami na půdě nehosподаří a obejdou se bez ní, zatímco jiným dá*

¹⁰²⁹ Venkov, č. 291, 10.12.1938, s. 1.

¹⁰³⁰ Polední Lidové listy, 9.12.1938, s.1. Předseda vlády Rudolf Beran navštívil uprchlíky na Kladensku. Pomoc uprchlíkům-první starostí vlády.

¹⁰³¹ Venkov, č. 292, 11.12.1938, s. 3. Po Beranově návštěvě na Kladensku přijala Pražská železářská společnost 15 uprchlíků, Báňské ředitelství Poldina huť v Kladně 10 uprchlíků, Anglo-česká uhelná společnost v Lánech přijala rovněž 10 uprchlíků, továrna Kablo v Kladně přijala 2 starší uprchlíky jako hlídače. Pragodoly v Dubí potom 5 horníků-uprchlíků. 65 uprchlíků našlo uplatnění jako stavební dělníci a služební v Kladně a Unhošti. NA Praha, f.MPSP-R, k.99, č.j. 1435/pres. ze 14.prosince 1938.

¹⁰³² Večerní České Slovo, 14.12.1938, s.3. Práce slíbená uprchlíkům přichází opravdu rychle.

existenční základnu.¹⁰³³ V rozhovoru mezi chargé d'affaires německého vyslanectví v Praze Andorem Henckem a Feierabendem byla tato myšlenka vyvrácena.¹⁰³⁴ Myšlenka kolonizace dostávala reálné obrysy v jižních Čechách. Město České Budějovice poskytlo pro osídlení svůj velkostatek. Tisk vyzýval, aby tento příklad byl následován.¹⁰³⁵

Ministerský návrh počítal se zhodnocením půdy v Pošumaví, v jižních Čechách a na moravském Slovácku, kde měly vzniknout louky a pole.¹⁰³⁶ Pochybnosti o možnosti úspěšné realizace ministerského projektu vyjádřil senátor Mikulíček během projednávání návrhu v Senátu. „*Za tu dobu, co mě strana posílá do zákonodárných sborů, znám dobře ty ohromné lány na Pošumaví, na moravském Slovácku, Valašsku a jinde. Co tam chcete na takovém kopci, kde je víc kamení než hlíny? To chcete dát vyhnanému kolonisátoru? Myslíte, že by už dávno nebyli tamní lidé přeměnili tuto půdu buď v louky nebo v ornou půdu? Mám zkušenosti z povodí Moravy, kde takovýchto pastvin bylo několik desetitisíc měřic; lidé je zorali a při regulované řece Moravě je tam každý třetí, čtvrtý rok úroda zničena záplavou.*“ Návrh také počítal s vykácením lesních porostů a přeměnou lesní půdy v pole. Tuto půdu měli potom dostat uprchlíci. Podle Mikulíčka to byl návrat až k „praotci Čechovi“, který byl zcela nereálný, neboť proměna lesní půdy na ornici měla trvat déle než rok. Navíc přitom předpokládal silné opotřebení a častou likvidaci zemědělského nářadí. „*Tak si ani rolníci, ani veřejnost nepředstavovala řešení otázky, jak zaopatřit půdu chudákům, které Němci a Maďaři vyhnali z toho, na čem léta vzorně hospodařili.*“¹⁰³⁷ Feierabendův plán nebyl jediným. J.A. Baťa navrhoval po vzoru středověku zakládat nové obce podél nových dopravních tepen.

V programovém prohlášení vlády vyjádřil Beran přesvědčení, že rolnická půda nesmí být předmětem spekulace. Pro nové osídlení zemědělců, zvláště z řad uprchlických, předpokládal získání rolnické půdy z volného pozemkového trhu a z držby veřejných korporací.¹⁰³⁸

V rozpravě o programovém prohlášení vlády se projevíly pochybnosti o naplnění tohoto bodu. Ve vládním prohlášení se pak také objevil projekt „Národní pomoci“ zaměřený na řešení situace nejen uprchlíků, ale i sociálně slabších vrstev obyvatelstva.¹⁰³⁹

Dosavadní roztříštěnost dobrovolné sociální a zdravotní péče skýtala v sobě komplikace efektivního využití získaných prostředků. Vláda se proto 22. prosince 1938 usnesla na osnově nařízení č. 370/1938, jimž se zřizoval Základ národní pomoci. Tato instituce měla vzniknout

¹⁰³³ Večerní České Slovo, 7.11.1938, s. 3. O půdu pro vnitřní kolonizaci

¹⁰³⁴ NA Praha, Auswärtiges Amt, 136-68-3, č.j. 629574, 20.prosinec 1938.

¹⁰³⁵ Večerní České Slovo, 7.11.1938, s. 3. O půdu pro vnitřní kolonizaci

¹⁰³⁶ Venkov, 16.12.1938, s. 2, Kolonizační projekty pro opatrování půdy uprchlíkům.

¹⁰³⁷ NS RČS 1935-1938, Senát, 129_ schůze, část 1-2, 17.12.1938.

¹⁰³⁸ NS RČS 1935-1938, PS, 156_ schůze, část 3-3, 13.12.1938.

¹⁰³⁹ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika....c.d., s. 172.

jako samostatná právnická osoba při ministerstvu sociální a zdravotní správy. Jejím úkolem mělo být poskytovat sociálně-potřebným československým státním příslušníkům bydlícím na území země České a země Moravskoslezské podpory ve věcných, případně i peněžních dávkách. Mělo se jednat o trvalou akci, která měla sjednotit veškerou sociální péči.

Pro správu Základu národní pomoci se předpokládal vznik zvláštního kuratoria, jehož členy a náhradníky měla jmenovat vláda. Předsedou kuratoria se stal premiér Beran, místopředsdou pak ministr sociální a zdravotní správy JUDr. Vladislav Klumpar. V kuratoriu našli zastoupení i představitelé hospodářského života a oborů sociálně-zdravotní péče. Hospodářství bylo podřízeno dohledu Nejvyššího účetního kontrolního úřadu. Veškeré sbírkové akce měly probíhat jen se souhlasem kuratoria.¹⁰⁴⁰

Fundamentální částku Základu národní pomoci poskytl stát. Další příjmy tvořily výnosy dobrovolných sbírek, dary a jiné prostředky. Věnování ve prospěch fondu bylo odpočitatelnou položkou při vyměřování daně důchodové, všeobecné a zvláštní daně výdělkové. Navíc žádosti o podpory byly osvobozeny od veškerých kolků a poplatků.

Venkov vládní nařízení přivítal: „*Tímto rozhodnutím vlády byl učiněn velký pokrok v organizaci dobrovolné pomoci spoluobčanům postižených bídou. Byl jím také vytvořen podklad k soustředění všech pomocných akcí ve smyslu úsilí vlády o jednotnost podpůrné činnosti. Do Základu národní pomoci poplynou i výsledky sbírek a pomocných akcí již organizovaných, ale také i Národní pomoci. Přispění Národní pomoci proto bylo také dáno jako odpočitatelné při vyměřování daně důchodové, všeobecné a zvláštní daně výdělkové.*“¹⁰⁴¹

Mimoto fond převzal různé stravovací a ošacovací akce, které probíhaly ze státních prostředků.¹⁰⁴²

Ještě než začal fungovat Základ národní pomoci, vznikl z iniciativy Strany národní jednoty spolek Národní pomoc. Obě instituce měly v zásadě podobný účel. Klumpar srovnával zřízení Národní pomoci se vznikem organizace České srdce během první světové války.¹⁰⁴³ Podle Rudolfa Berana se do služeb Národní pomoci měly zapojit všechny kladné složky národa. „*Všechny sociální instituce, které měly jednotlivé politické složky před vstupem do strany Národní jednoty, spojíme ve velkou a řádně organizovanou akci „Národní pomoci“. Jde o to, aby připravovaná instituce pečovala o trpící po celý rok.*“¹⁰⁴⁴ Akce předpokládala také sjednocení různých sběracích akcí. I tuto skutečnost tisk přivítal. „*Národní pomoc*“ našla

¹⁰⁴⁰ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c.d., 172.

¹⁰⁴¹ Venkov, 23.12.1938, s. 1. Vláda sjednotila pomocnou akci. Základ národní pomoci.

¹⁰⁴² Klumpar-Paměti, s. 41.

¹⁰⁴³ Klumpar-Paměti, s. 41-42.

¹⁰⁴⁴ Venkov, č.280, 27.11.1938, s. 2. Strana Národní jednoty na pomoc trpícím.

*nejenom pochopení, ale již první dny po zahájení akce možno s radostí zaznamenati, že pro dobrou věc se najde vždy porozumění a podpora.*¹⁰⁴⁵

Národní pomoc spolupracovala s Výborem pro pomoc uprchlíkům. K tomuto účelu byl také vypracován návrh vzájemné spolupráce. Obě organizace neměly vysílat do svých schůzí své zástupce, ale zvláště vybraní funkcionáři se měli scházet ke společným poradám o péči o uprchlíky. Docházelo k napětí, neboť nebylo v povědomí, co každá z organizací zajišťovala. V řadách Národní pomoci se navíc předpokládalo, že Výbor pro pomoc uprchlíkům svoji činnost ukončí k 28. únoru 1939. Ve skutečnosti v té době skončily pouze sbírkové akce, které provázela kritika ohledně správného rozdělování.¹⁰⁴⁶ Tajemnice výboru JUDr. Milada Horáková během schůze upozornila na okolnost, že Národní pomoc přijímala výhradně české dary, kdežto účet 77177 Výboru pro pomoc uprchlíkům dary bez rozdílu původu, tedy české i cizí. *„Také při rozdělování darů zastává Národní pomoc stanovisko pouze pro Čechy, kdežto Výbor ze zahraničních darů pečuje také o nečeské uprchlíky.“* Žádala proto, aby se Národní pomoc vzdala sbírek pro uprchlíky a poskytla ze svého účtu Výboru přiměřenou náhradu.¹⁰⁴⁷

Nakonec se dospělo k řešení, aby Národní pomoc pečovala „o všechny potřebné – bez vlastní viny v nouzi postavené Čechy“. Měla podporovat všechny strádající české národnosti a také uprchlíky české národnosti. Výbor pro pomoc uprchlíkům o němž byla řeč již výše měl za úkol výlučně pomáhat a podporovat uprchlíky bez rozdílu národnosti. V jistém směru tak byla jejich činnost souběžná.¹⁰⁴⁸

Organizace „Národní pomoci“ strany Národní jednoty byla přizpůsobena organizační výstavbě strany v Čechách a na Moravě, proto strana měla mít v každé obci svého referenta o Národní pomoci. *„Jest tím dán poctivý úmysl pečovat se stejným zájmem ve všech městech a obcích o potřebné příslušníky strany.“* Ke sbírce pro Národní pomoc vyzval v denním tisku předseda Strany Národní jednoty Beran, přičemž soupis potřebných se měl učinit po skončení sbírky. Věcné dary, obilí, mouka měly zůstat k dispozici pro rozdělení v okrese. Peněžní dary se měly poukazovat **složenkou č. 1938** přímo přípravnému výboru Národní pomoci. Národní pomoc ve spolupráci s Výborem pro pomoc uprchlíkům zahájila sbírku pod názvem Česká koleda. Sbírka měla být zahájena 6.ledna 1939 na celém území Čech a Moravy a probíhat až

¹⁰⁴⁵ Venkov, č.289, 8.12.1938, s. 3. Národní pomoc. Pro myšlenku „Národní pomoci“ byli získáni např. zaměstnanci sdružení zaměstnanců Úrazové pojišťovny dělnické pro Čechy v Praze, kteří si v její prospěch nechávali strhávat jedno procento platu.

¹⁰⁴⁶ AMZV, V. sekce, k. 427, Zápis o schůzi Výboru pro pomoc uprchlíkům, 13.12.1938 v 16 hodin.

¹⁰⁴⁷ AMZV, V. sekce, k. 427, Zápis o schůzi Výboru pro pomoc uprchlíkům, 13.12.1938 v 16 hodin. Přesto po nějaké době měl Výbor pro pomoc uprchlíkům splynout s Národní pomocí.

¹⁰⁴⁸ AKPR, f. D-důležité, k. 218, inv.č. 1386, sign. S 4184/45. Členy přípravného výboru Národní pomoci byli: poslanec ing. Žilka, tajemník Rob, poslanec Hatina, pí Černá, dr. Andrlík, pí Neumannová, red. Janáček, dr. Birnbaumová, pí Smolařová Čapková, pí Patočková a ing. Pařízek.

do 31.ledna 1939. Obě organizace si rozdělily pořadatelsví. V obcích do 2000 obyvatel ji organizovala Národní pomoc.¹⁰⁴⁹ V místech s vyšším počtem obyvatel probíhala tato sbírka pod patronátem Výboru pro pomoc uprchlíkům.¹⁰⁵⁰ Konání sbírky pak bylo prodlouženo až do února.

Ministr Klumpar hovořil o České koledě a dalších soustředěných akcích podpůrných v rámci Národní pomoci v rozhlase, přičemž apeloval na pomoc každého spoluobčana:¹⁰⁵¹ „*Jestliže předseda naší vlády označil starost a péči o naše trpící spoluobčany za čestný úkol republiky, je pomoc dobrovolně organizovaná čestným úkolem každého z nás. Musíme rozmnožiti dosavadní úsilí, aby nebylo ani zubožených rodičů, ani podvyživených dětí.*“

Podle jeho slov se podnětu Národní pomoci, který vyšel ze Strany národní jednoty, dostalo plného uznání ze strany vlády, která jej vzala za svůj. Česká koleda měla být první sbírkovou akcí, která měla splynout se Základem národní pomoci. Projev zakončil výzvou k občanům, kteří měli všemožně podporovat snažení státu. „*Chtěl bych ještě říci, že sociální otázka není otázkou jednoho ministerstva, ale celé vlády. S ministerstvem sociální správy ji řeší ministerstvo zemědělství, které už připravuje novou půdu, na níž by lidé pracovali, stejně se přičiňuje ministerstvo obchodu, které chce přistavit všechny lidi k pracovním stolům a co nejvíce z nich do vlastních podniků a živností-ministerstva veřejných prací a dopravy, která provádějí investice- i ministerstvo financí, které se stará o vhodné finanční a úvěrové podmínky, s nimiž bude lze lidem lépe vykročit do nového života. Hospodářské a sociální problémy jsou hlavní starostí dnešní vlády: Prosíme vás: Podporujte autoritu státu celým svým srdcem a přispějte ku pomoci snahám jeho svými prostředky!*“

Spisovatel Dr. Josef Knap chápal Českou koledu odlišně od předcházejících sběracích akcí. Měla být výjimečným podnikem, neboť jak doufal, další migrace příslušníků národa již neměla nastat. „*Až k vám přijde sběrací listina Národní pomoci nedívejte se na ní jako na dobročinné archy z minula. Tohle je jiná listina a snad jedinkrát v životě k vám přichází poprvé a snad jedinkrát v životě národa; neboť věříme, že už nikdy nenastane doba, aby český*

¹⁰⁴⁹ Jaké byly výsledky? „V prvním týdnu sbírek, které pořádá Národní pomoc strany Národní jednoty bylo shromážděno mnoho metrických centů obilí a mouky. Rolníci v obcích pod 2000 obyvatel odevzdali mimo velké částky peněz, o nichž se denně píše zpráva, také 534 q žita, 191 q pšenice, 15 q mouky, 260 q brambor, mnoho metrických centů ječmene, luštěnin, máku a sušeného ovoce. Biografy se hlásí mezi prvními, aby splnily svoji národní povinnost. V ústředním svazu biografů země České a Moravskoslezské bylo rozhodnuto, že celý příjem z představení pořádaných ve všech biografech v neděli 22.ledna, případně ve prospěch Národní pomoci. Tento vlastenecký čin měl by být podepřen nejhojnější návštěvou.“ Národní osvobození, č. 13, 15.1.1939, s. 3. Pro uprchlíky sebráno již téměř 10 000 000 Kč.

¹⁰⁵⁰ Venkov, 20.12.1938, s. 4. Česká koleda. Jednalo o státem kontrolovanou sbírku. Na neděli 15. ledna byla připravena veřejná pouliční sbírka v Praze, Brně, Olomouci, Moravské Ostravě, Plzni, Českých Budějovicích a dalších větších městech. Národní osvobození, č. 12, 14.1.1939, s. 4.

¹⁰⁵¹ Venkov, 4.1.1939, s. 2. Česká koleda měla k 16. prosinci na kontě č. 1938 již přes milion korun.

člověk, který jako věrná stráž vytrvával na hranicích států, musel se uchýlovat do vnitra země, blíž do houfu, semknout se pod ochranná křídla vlasti.“¹⁰⁵²

Vůbec k podpoře akce Česká koleda vyzývala řada osobností z politické a kulturní sféry. V adventním období to byl profesor AVU Max Švabinský, který srovnával v rozhlasovém Okénku Vánoce roku 1914 s těmi roku 1938: *„Po 24 letech přišly vánoce daleko smutnější. Válka sice nebyla, ale celé rodiny našich bratrů jsou bez domova a bez zaměstnání.“* Končil však optimisticky s vírou v lepší časy: *„Bude zase dobře a lépe. Přijde jaro, jaro nejen v přírodě, ale také v srdcích a myslích nás všech.“*¹⁰⁵³

K porozumění a štědrosti vyzval v rozhlase, před konáním velkých pouličních sbírek České koledy ve větších městech, poslanec Antonín Hrubý, který svůj proslov naložil pateticky s metaforickými přirovnáními. *„Ztratili jsme mnoho, ale zůstává nám společný rod, společná vlast, společné dějiny, společné snahy, z nichž musí vyrůstati národní sebevědomí, dbalé cti a důstojnosti národa a spojené jedním jazykem a duchem. Toto naše dílo nesmí být zatíženo neporozuměním pro trpící členy našeho národa, protože národy projevují svoji životaschopnost tímž kamarádkým duchem jako armáda v boji. Voják sám ničeho nevyhraje, právě jako z osamoceného žitného zrna může vyrůst i klas, ale nevydá zrna, protože k tomu je třeba žitného pole a poprášení kvetoucího klasu. Přispějte jako byste chtěli přispět osudu, aby nebyl tak krutý k vám jako k hraničářům.“*¹⁰⁵⁴

Pokračovaly také jiné sběrací akce. V adventním čase byly pod pražskými vánočními stromky umístěny pokladničky, do nichž mohlo místní občanstvo přispět. Z výtěžku akce bylo 20 procent určeno ve prospěch dětí českých uprchlíků. *„Až dosud sešlo se v pokladničkách 150 tisíc Kč, které sem vložili pražští občané všech vrstev.“*¹⁰⁵⁵ Jedním z přispěvatelů byl i prezident republiky dr. Emil Hácha, který místo do té doby obvyklých vánočních podpor obranným jednotám a vysokoškolským studentům udělil příspěvek na pomoc uprchlíkům na celém území státu ve výši 50 000 Kč.¹⁰⁵⁶ Hácha ve štědrovečerním rozhlasovém projevu,

¹⁰⁵² Venkov, 11.1.1939, s. 4. Česká koleda. O tom, jakých výsledků dosáhla Česká koleda v obcích dle velikosti, se psalo: *„Snažíme-li se postihnout z dat, která máme k dispozici, jaký je průměr peněžitých darů, docházíme k závěru, že obce s počtem obyvatel hluboko pod 2000 vybíraly průměrně 900 Kč v hotovosti, kromě značných darů v naturáliích. Nutno připomenouti, že dary v obilninách značně převyšují částky peněžní a dále nutno uvážiti, že v obcích, kde byly sbírky ukončeny, mají většinu obyvatelstva, které samo by za jiných okolností zasloužilo podpory.“*

¹⁰⁵³ Tomášek, D.: Deník.....c.d., s. 140.

¹⁰⁵⁴ Venkov, 15.1.1939, s. 4. Česká koleda.

¹⁰⁵⁵ České Slovo, 10.12.1938, s. 5. Pražské občanstvo dětem.

¹⁰⁵⁶ AKPR, f. D-důležité,k.218, inv. Č. 1386, sign. S 4184/45. Česká Národní pomoc získala od Háchy 30 000 Kč, Úrad propagandy Slovenskej krajiny, jenž stál za tamější podpůrnou akcí, 15 000 Kč a komise „Péče o uprchlíky“ při Ukrajinské národní radě v Chustu na Podkarpatské Rusi 5 000 Kč. V důsledku připojení pohraničí k cizím státům se považovalo za účelné nasměrovat finanční prostředky na péči o uprchlíky. Vedle českých,

proneseném o deváté hodině večer, zmínil téma lidí bez domova a bývalých čs. občanů, kteří zůstali v odstoupeném území: „*Jest mezi námi všemi, kteří nazývají republiku svým státem, velký počet těch, jimž letošní vánoce přinesly kromě našich obecných společných strastí, ještě zvláštní utrpení osobní. A myslím na naše uprchlíky. Vánoce jsou svátky lásky. Necht' naše láska platí především jim...Mnozí z našich soukmenovců budou tyto dny tesklivě vzpomínat na svoji bývalou vlast, kterou dějinnými převraty toho roku ztratili. Zachovejme i jim teplé místo v našich srdcích a myslíme na ně s přáním plného zdaru v jejich nových vlastech.*“¹⁰⁵⁷

III.11.Vláda Rudolfa Berana - akce k regulaci nezaměstnanosti

Při konstituování a provádění různých opatření, tedy nejen ustanovení ke snížení zaměstnanosti či záležitostí uprchlíků, se vláda opírala o zmocňovací zákon připravený již druhou Syrového vládou schválený 15. prosince 1938, podle něhož mohla po dva roky nahrazovat zákony vládními nařízeními. Zmocňovacím zákonem byl vyřazován z rozhodování parlament.¹⁰⁵⁸ Systémová opatření vlády k řešení hospodářských problémů státu pokračovala v zavádění principů řízeného hospodářství a systému centrálního řízení pohybu pracovních sil.

Nezaměstnanost i díky přílivu uprchlíků vykazovala stále vzestupný trend. Úřední statistika uváděla na konci ledna 1939 180 000 registrovaných nezaměstnaných. Ve skutečnosti byla nezaměstnanost o téměř 40 00 osob vyšší, neboť svou roli hrála i obava před zařazením do pracovních útvarů.¹⁰⁵⁹ Přesto ji ministr Klumpar charakterizoval jako nižší než v dřívějších letech a byl optimistický v otázce její likvidace, kterou předpokládal v jarních měsících roku 1939.¹⁰⁶⁰

Při pracovním zařazení uprchlíků byly žádanějším artiklem na trhu práce spíše dělnické profese. Pomáhala tomu i aktivita vlády - přípravou a realizací veřejných staveb. Interes o tyto pracovníky měla i soukromá sféra. Firma Baťa slíbila zaměstnat všechny obuvníky, Vítkovické železárny potom všechny kovodělníky z pohraničí.¹⁰⁶¹

---

slovenských, podkarpatoruských studentů dostávali dříve příspěvky také jihoslovanští, bulharští, ukrajinští a němečtí studenti.

¹⁰⁵⁷ Lidové noviny, č.649, 25.12.1938, s. 1. Světla v našem soumraku.

¹⁰⁵⁸ Rataj, J.: O autoritativní národní stát ..., c. d., s. 46.

¹⁰⁵⁹ Průcha, V. a kol: Hospodářské a sociální dějiny..., c.d., s. 445.

¹⁰⁶⁰ Rataj, J.: O autoritativní národní stát ..., c. d., s. 146. Existuje i jiný názor na nižší zaměstnanost oproti letům dřívějším: „Snížení počtu nezaměstnaných z roku 1937 bylo jen přechodné, krátkodobé a na přelomu 1938-1939 prakticky již neplatilo.“ Kvaček, Robert - Chalupa, Aleš - Hejduk, Miloš: Československý rok 1938, Praha 1988, s. 278.

¹⁰⁶¹ Venkov, 8.1.1939, s. 5. Státní organizace péče o uprchlíky. Naše i cizí.

Horší to bylo se zařazováním lidí s vyšším vzděláním, kde šíři nabídky pracovních příležitostí komplikoval příliv státních zaměstnanců z okupovaných území a Slovenska. Vykonávání svobodných povolání bylo regulováno. Řada z nich nastoupila často cestu různých rekvalifikací. Týkalo se to zejména jinonárodních uprchlíků, pro které se to v případě emigrace stávalo i nutností, neboť zahraniční země po inteligenci moc netoužily. Vláda se snažila nezaměstnanost překonat a) výše zmíněnou emigrací, b) pomocí různých zákonodárných opatření a c) velkými investičními akcemi (veřejné stavby).

Z oblasti velkých investičních akcí projednala výstavbu autostrády z Prahy přes Brno na Slovensko. Jako český ekvivalent názvu autostráda zvolila termín dálnice. Celý projekt byl schválen 13. ledna 1939.¹⁰⁶² (Předpokládalo se, že na stavbě dálnice nalezne práci asi 38 tisíc lidí.) Ministerská rada plánovala také další podobné akce jako např. výstavbu železnic na Slovensku, či splavnění středního Labe.¹⁰⁶³ S Německem byla parafována dohoda o vyslání 40 000 dělníků do Říše, která měla zajišťovat uchazečům-dělníkům stejné podmínky jako německým zaměstnancům. Nábor na pracovní nasazení v Německu se uskutečnil plně až po vzniku protektorátu.¹⁰⁶⁴

V duchu co největší úspornosti musela státní správa šetřit na svých osobních nákladech, aby co nejvíce prostředků mohla použít na investice. Jen na 60-70 000 přebytečných veřejných zaměstnanců připadalo 700 miliónů Kč ročních výdajů ze státního rozpočtu.¹⁰⁶⁵ K úspoře nákladů vznikla vládní nařízení č. 379 a 380, která sice nesla pečeť Beranovy vlády, ale byla připravena už za vlády předchozí.¹⁰⁶⁶ Tyto normy byly realizací různých dřívějších novinových kampaní o nutnosti propuštění vdaných žen ze státních služeb, dále osob pobírajících důchod a těch zaměstnanců, kteří vykonávali dvojí zaměstnání.

Vládní nařízení č. 379/1938 Sb. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě se vztahovalo na zaměstnance státu, zemí, okresů a obcí, a též jimi spravovaných institucí a ty, pro něž platil učitelský zákon (č.104/1926). Opatření nebylo zacíleno jen na státní a veřejné zaměstnance, ale i na korporace, které obstarávaly úkoly veřejné správy, na ústavy a zařízení

---

¹⁰⁶² Do čela Generálního ředitelství pro stavbu dálnic (GRSD-dříve se jmenovalo Velitelství dálkových silnic) byl postaven gen. ing. Nosek. Za zajímavost lze označit skutečnost, že jádrem tohoto pracoviště, které vedlo přípravné práce, ale i realizaci stavby, bylo Ředitelství opevňovacích prací, jenž dříve řídilo výstavbu pohraničního opevnění. Hofman, P.: Páteř..., c.d, s. 40-43.

¹⁰⁶³ Kubátová, Ludmila - Malá, Irena - Soukup, Jaroslav - Vrbata, Jaroslav: Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945: Edice dokumentů, 1. díl, 3. svazek, 3. sešit, dokument č. 987, Praha 1987, s. 45.

¹⁰⁶⁴ Gebhart, Jan - Kuklík, Jan: Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XV. a. (1938-1945), Praha - Litomyšl 2006, s. 129.

¹⁰⁶⁵ Národní osvobození, č. 16, 19.1.1939, s. 6. Péče o česko-slovenské uprchlíky a vystěhovalce.

¹⁰⁶⁶ Klumpar-Paměti, s. 53.

v nichž byl kapitálově zastoupen stát, či samospráva, nebo pokud ústavy hospodařily s veřejnými prostředky.¹⁰⁶⁷ Zakotvovalo zásady propouštění vdaných či jinak zajištěných žen a to i když měly definitivu, dřívější penzionování, povinnost přejímat úředníky z jednoho oboru veřejné správy do druhého i proti vůli převáděných. Vedle toho platil také zákaz přijímání nových státních úředníků po dva roky a stop povyšování stávajících zaměstnanců.¹⁰⁶⁸ Konkrétně dovolovalo penzionovat úředníky jestliže překročili věk 60 let, u žen tomu bylo nad 55 let věku. Výjimky platily u soudců, kde to bylo 60let, a u univerzitních profesorů, kde byla hranice 65let. „*Přesto počet úředníků i po penzionování stávajících zaměstnanců vzrostl přidělením zaměstnanců z okupovaného pohraničí.*“¹⁰⁶⁹

Druhé nařízení č. 380/1938 Sb. o úsporných opatřeních personálních pak stanovovalo i platové srážky a s tím souvisejících požitků. Mzdové redukce šly do 8-10% u aktivních státních zaměstnanců a do 15% u penzistů. Svobodným státním zaměstnancům bylo sníženo činovné. Předpokládalo se, že tato úsporná opatření jsou přechodná do doby vyřešení nadbytku státních zaměstnanců z okupovaného pohraničí a Slovenska.¹⁰⁷⁰

Všeobecně kladné přijetí popisované v tisku mělo své limity. Situační zpráva z náchodského okresu uvádí, že obyvatelstvo vzalo s upokojením na vědomí vyřešení otázky vdaných zaměstnankyň a přestárých zaměstnanců.¹⁰⁷¹ Na druhou stranu relace okresního hejtmana z Humpolce popisovala kritiku některých vládních výnosů. „*Není úplný souhlas s vládním nařízením o propouštění vdaných zaměstnankyň u úřadů.*“¹⁰⁷²

Venkov a jiné deníky úsporné akce přivítaly. „*Pro opatření zaměstnání ve státní službě vykonala vláda bez zatížení poplatnictva několik dobrých věcí. Je to pensionování starších a méně schopných, omezení zaměstnání manželských dvojic, zákaz několikerého příjmu. Uprázdní se takto přes 40 000 míst.*“¹⁰⁷³ Právo lidu naproti tomu uvedlo, že pro mnohé rodiny se jednalo o bolestivé opatření. „*V celém státě je 27 000 vdaných zaměstnankyň. V těch oborech státní služby, v nichž by odchodem vdaných žen došlo k poruchám, bude věc bezpochyby řešena tak, že propuštěné ženy budou na kratší přechodnou dobu přijaty do služby jako smluvní síly. Není pochyby o tom, že bude brán zřetel na rodinné poměry a jiné*

¹⁰⁶⁷ Klumpar - Paměti, s. 54.

¹⁰⁶⁸ Mates, P.: Mezi Mnichovem..., c.d., s. 112 - 3; Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky I, Brno 1994, s. 81. Vláda přijala také nařízení č. 32/1939 Sb. II o mimořádných opatřeních personálních na vysokých školách, které dovolovalo penzionovat profesory, kteří nebyli trvale způsobilí vykonávat svoje povinnosti, pro tělesné a duševní vady.

¹⁰⁶⁹ Klumpar - Paměti, s. 52.

¹⁰⁷⁰ Klumpar - Paměti, s. 54.

¹⁰⁷¹ NA Praha, PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Státní policejní úřad v Náchodě ze 4.ledna 1939. č.j. 23 přes.

¹⁰⁷² NA Praha, PZÚ, k.1113 OkÚ v Humpolci ze 6. února 1939. č.j. 132 pres.

¹⁰⁷³ Venkov, 22.2.1939, s. 1. Sociální reformy, jež nezatěžují.

vážné skutečnosti. Ale ať tato otázka bude řešena jakkoli, není pochyby o tom, že náleží jistě k problémům velmi bolestným pro mnohé rodiny. Z významných vládních opatření je také nařízení o dosazení státních tajemníků do obcí. Vláda doufá, že tímto opatřením zaměstná na 2 000 evakuovaných státních zaměstnanců.“¹⁰⁷⁴ Uvolnění pracovních míst měl přinést i pokyn z 27. ledna 1939, podle nějž měli být ze státních služeb vyloučeni zaměstnanci židovského původu.¹⁰⁷⁵

Vládního nařízení 19/1939 Sb. o některých opatřeních ohledně spolků a výdělkových a hospodářských společenstev bylo použito vůči zařízením KSČ a jiných již rozpuštěných politických stran. Konkrétně se tak stalo 28. ledna vůči komunistickému družstvu Včela a v něm sdružených podniků. Vedení byla rozpuštěna a na jejich místa byla dosazena správní komise.¹⁰⁷⁶ Přání po likvidaci družstev a jejich rozpuštění byly staršího data. Projevovaly se zejména v tisku živnostnicko-obchodnické strany - Národní střed, který útočil proti konzumních družstvům, od čehož si sliboval vyřešení problému živnostníků z odstoupených území. Právo lidu správně upozorňovalo, že také v družstvech jsou zaměstnáni lidé, což by v konečné fázi zaměstnanosti stejně nepřispělo: „V tisku bývalé strany živnostenské středostavovské vyskytují se soustředěné útoky proti družstevnímu hnutí, zvláště proti dělnickému družstevnímu hnutí konzumnímu. Cíle těchto útoků jsou již dávno známé. Mimo jiné volá nyní uvedený tisk o přidělení prodejen konzumních družstev soukromým obchodníkům, kteří se vystěhovali ze zabraného území a ztratili tam své existence. Zmíněný tisk je na velkém omylu, anebo se dopouští klamání svých čtenářů ze řad soukromých obchodníků, tvrdí-li, že by otázka nezaměstnaných obchodníků ze zabraného území byla vyřešena, kdyby jim byly prostě předány prodejny konzumních družstev. Zapomíná se totiž na to, že v těchto prodejnách jsou také zaměstnanci!“¹⁰⁷⁷

Systém podpory v nezaměstnanosti tzv. gentský systém dostal změn. Vládním nařízením č. 366/1938 se upravil příspěvek státu a to tak, že byl snížen na polovinu dřívějšího stavu, takže se nyní rovnal výši příspěvku odborové organizace.¹⁰⁷⁸ Zásadně neměl převyšovat 10 Kč denně. Vyplácení příspěvku bylo vázáno na aktivitu samotných nezaměstnaných, kteří se

¹⁰⁷⁴ Právo lidu, č. 303, 24.12.1938, s. 4. Řada vládních nařízení.

¹⁰⁷⁵ Kubátová, Ludmila - Malá, Irena - Soukup, Jaroslav - Vrbata, Jaroslav: Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945: Edice dokumentů, 1. díl, 3. svazek, 3. sešit, dokument č. 1082, Praha 1987, s. 187-8.

¹⁰⁷⁶ Mates, P.: Mezi Mnichovem..., c.d., s. 125.

¹⁰⁷⁷ Právo lidu, č. 303, 24.12.1938, s. 4. Útoky na existenci tisíců zaměstnanců.

¹⁰⁷⁸ Klumpar - Paměti, s. 31-32. Ženatí bezdětní měli dostávat jeden a půlkrát /dříve dvojnásobek/ a při více příslušnících rodiny dvojnásobek /dříve trojnásobek/ příspěvku odborové organizace. Tato úprava měla vstoupit v platnost 1.března 1939.

museli třikrát týdně hlásit u zprostředkovatelny práce. Byl také redukována skupina osob, která na příspěvek dosáhla např. ty osoby, které pobíraly nějaký důchod.¹⁰⁷⁹

Vláda schválila 3.února 1939 nařízení č. 17. Sb. II o obecních (obvodových) tajemnících. Vedle racionalizace výkonu správy si od něj slibovala zajištění míst pro státní zaměstnance z odstoupených území. Konkrétně na ně měly být přeneseny některé funkce příslušející doposud obecním zastupitelstvům. Tajemníci tak byli pověřováni vykonáváním tzv. přenesené působnosti obcí (volební, živnostenské záležitosti), ale mohli provádět i samostatnou působnost obcí, ale jen v případě, že to stanovil ministr vnitra. V poměru k orgánům obecní samosprávy měli působit v prvé řadě jako poradní orgány.¹⁰⁸⁰

Nezaměstnanost a hospodářské potíže druhé republiky si vynutily další právní úpravy. Přestože účinnost pracovních útvarů byla problematická, nehodlala je vláda zrušit.¹⁰⁸¹ Příčina byla spatřována v tom, že do těchto zařízení byly zařazovány i různé „neukázněné a zchátralé živly“, které narušovaly klid a rozumné pracovní využití pracovních sil. Proto se v tisku začalo debatovat o zřízení speciálních trestních táborů pro „řemeslné povaleče“ a „živly trvale neukázněné“. Konkrétní realizaci těchto představ přinášelo vládní nařízení č. 72/1939 z 2. března 1939. Předpokládalo vznik kárných pracovních táborů pro osoby štítící se práce, kterým již bylo 18 let a nemohly přesvědčivě prokázat, že mají řádně zajištěnou obživu. Mohli do nich být umístěni i příslušníci stávajících pracovních útvarů, pakliže patřili mezi neukázněné osoby, či nedbale vykonávali uložené úkoly. Tyto útvary se tak měly podílet na výchově určených kategorií osob a využít jejich pracovních schopností. Jejich organizace probíhala podle zásad branné moci. O zařazení do kárných pracovních táborů nerozhodovaly soudy, nýbrž okresní popř. policejní úřady. Minimální délka zařazení osob do útvarů byla tři měsíce, avšak maximální výše takového zařazení nebyla nijak stanovena.¹⁰⁸² K provedení tohoto nařízení došlo až za protektorátu, kdy např. v Milevsku a Lánech vznikly kárné pracovní tábory.¹⁰⁸³

Na podnět předsedy vlády Berana projednával v březnu sociálně – politický výbor Státní hospodářské rady otázku pracovního zařazení uprchlíků. *„Bylo zjištěno, že z celkového počtu asi 125 000 uprchlíků česko-slovenské národnosti dlužno umístiti ještě nejméně 15 tisíc dělníků a opatřiti existenci více než 1 000 sociálně nezajištěných živnostníků a asi 1 000*

¹⁰⁷⁹ Mates, P.: Mezi Mnichovem..., c.d, s. 111.

¹⁰⁸⁰ Mates, P.: Mezi Mnichovem...c.d, s. 119.

¹⁰⁸¹ Z dalších velkých projektů se připravoval v únoru v Německém Brodě rozjezd pracovního útvaru pro 250 osob pro stavbu II.koleje tratě Německý Brod-Tišnov-Brno, stavbu silnic ale i rozšíření místní železniční stanice. NA Praha, f. PMV, 225-1043-4,193 pres. 2.3.1939.

¹⁰⁸² Průcha, V. a kol: Hospodářské a sociální dějiny..., c.d., s. 445.

¹⁰⁸³ Mates, P.: Mezi Mnichovem...c. d., s. 162.

samostatných zemědělců. Za tohoto stavu neumístěných uprchlíků jest možno žádati, aby otázka jejich umístění byla vyřešena v nejkratší době.“¹⁰⁸⁴

Na základě provedené evidence se mělo jednat s ústředními odborovými svazy podnikatelů, z nichž některé už podle této zprávy učinily v tomto směru určité nabídky v takové výši, že by měli být zaměstnání všichni doposud nezaměstnaní uprchlíci. Pokud by se to nepodařilo, navrhoval výbor přeškolení a pro živnostníky uvolnění družstevních prodejen a provedení půjčkové akce. *„Kdyby nebylo možné provést umístění všech uprchlíků v krátké době, doporučuje výbor, aby umístění uprchlických rodin na přechodnou dobu bylo svěřeno větším obcím.*“¹⁰⁸⁵ V tisku se objevovaly různé výzvy k soukromé sféře, aby i ona podporovala snažení vlády v uprchlické otázce vlastní aktivitou - nabídkou zaměstnání pro uprchlíky. *„Kladme oběti na oltář vlasti rádi, a všichni. Nežádejme však od vlády, aby udělala všechno, a my přitom nehnuli ani prstem. Nic by vláda nesvedla, kdyby neměla za sebou věrný lid, ochotný ke každé oběti.*“¹⁰⁸⁶ Operovalo se také apely v národní tónině. V tomto případě se hovořilo o národní svépomoci. *„Při zaměstnávání uprchlíků nelze spoléhat jen na státní opatření. Je nutné na zaměstnanosti uprchlíků zainterесovat také soukromou sféru. V zemědělství to možné bylo, tak to musí jít i v jiných oborech. Povinnost národní svépomoci musí hodně hlasitě zatukat na brány srdcí národa. Tak jako větší zemědělské podnikatele zaměstnali celé řady zemědělských rodin, musí i průmysl, obchod i živnosti splnit svou povinnost. Průmysl, který zvláště v některých oborech nemůže naříkat na nedostatek zaměstnanosti podniků, jest v první řadě povinen přijati tisíce uprchlíků za slušné mzdy. Starejme se, abychom zaměstnali všechny uprchlé bratry, kteří byli zaměstnání v soukromém podnikání. Pomozme státu zaměstnat uprchlé státní úředníky a zaměstnance v obchodu, průmyslu, peněžnictví atd. ve službách rovnocenných jejich bývalému povolání.*“¹⁰⁸⁷

Šéfredaktor Venkova Rudolf Halík ve svém komentáři o sociálních reformách upozorňoval, podobně jako předcházející příspěvek, že nutnou aktivitu v případě řešení sociálních důsledků díky přílivu uprchlíků musí vyvinout také soukromé firmy různými zaměstnaneckými pobídkami. Zároveň zdůraznil, že není možné se v tomto ohledu spoléhat pouze na stát. *„Velkým sociálním úkolem dneška jest zajištění sociální existence vystěhovalcům z území připojených k sousedním státům, a zařazení mladé generace, ať do praktických povolání, tak i do služby státně zaměstnanecké i v soukromém podnikání. Psali jsme nedávno o zkoušce*

¹⁰⁸⁴Národní Politika, 5.3.1939. V nejkratší době budou umístěni všichni nezaměstnaní uprchlíci. 15 000 dělníků, 1 000 živnostníků a 1 000 zemědělců.

¹⁰⁸⁵Tamtéž.

¹⁰⁸⁶Venkov, 15.1.1939, s. 4. Oběti na oltář vlasti.

¹⁰⁸⁷Venkov, 20.1.1939, s. 1. Zkouška z vlastenectví.

z vlastenectví představitelů soukromé výroby zvláště velkovýroby, kteří se musí znáti k povinnosti, zaměstnati bratry z pohraničí. Nebyly dosud podány důkazy o dobrém složení této zkoušky. Tisk má právo upozornit; úřední kruhy si již dovedou poradit, jak udržet prosperující podniky ke konání občanské a národní povinnosti. Přijetí několika tisíc zaměstnanců a dělníků do průmyslové a živnostenské výroby bylo by velkým sociálním činem. Nelze ve všem spoléhat na stát a potom naříkat na rostoucí státní výdaje.“¹⁰⁸⁸

Beranově vládě¹⁰⁸⁹, se výše uvedenou činností a opatřeními podařilo dosáhnout jistého podnikatelského oživení a taktéž poklesu nezaměstnanosti.¹⁰⁹⁰ Většina situačních zpráv okresních hejtmanů tento trend potvrzovala, pokračovaly však problémy s pracovním uplatněním inteligence a kancelářských sil.¹⁰⁹¹ Přes načrtnuté úspěchy docházelo ke zhoršování sociální a životní úrovně obyvatelstva. „Vedle hospodářského ořesu po ztrátě pohraničí měla vliv i hospodářská politika v rukou pravicové politické garnitury, která přenášela důsledky anexe pohraničí na sociálně slabší vrstvy.“¹⁰⁹² Velkou roli hrála inflace, která vyvolala pokles reálných příjmů a znehodnocení úspor. Růst cen a zvýšení spotřebních daní postihlo zejména méně majetnou část obyvatelstva. Vliv měla také redukce sazeb několika daní, které platili podnikatelé. Zvýšila se důchodová daň, jejíž výše však závisela na příjmu obyvatele. U výrazně vyšších příjmů byla ale poloviční. Podle zprávy určené pro německé vyslanectví v Praze vládla v řadách českého dělnictva nespokojenost, která pramenila jednak ze snížení mezd a odměn, tak i ze zdražení důležitých produktů, které navíc nebyly k dostání.¹⁰⁹³

Zdeněk Kárník v syntetickém zpracování dějin první a druhé republiky k problému uprchlíků mj. uvedl: „*Utečenci neměli právní nárok na podporu, pečovaly o ně jen(!) dobročinné organizace a instituce a snažily se jim zajistit především náhradní zaměstnání a potravinovou*

¹⁰⁸⁸ Venkov, 22.2.1939, s. 1. Sociální reformy, jež nezatěžují.

¹⁰⁸⁹ „Formálně měla Beranova vláda po přijetí zmocňovacího zákona z 15. prosince takovou moc, jako žádná vláda před ní. Vláda byla ve skutečnosti slabá, neboť se nalézala plně pod kontrolou SNJ.“ Rataj, J.: O autoritativní národní stát..., c.d., s. 46.

¹⁰⁹⁰ Na jaře roku 1939 se předpokládala její definitivní likvidace. Především kvůli včasnému začátku sezónních prací díky příznivému počasí, novým veřejným pracím, rekvalifikacím a vývozu dělníků za prací do Německa. Viz Rataj, J.: O autoritativní národní stát..., c.d., s.146. NA Praha, f. PMV-AMV, 225-1043-4, č.318/1939 pres.

¹⁰⁹¹ Podle relace důvody spočívaly především v nepovolování nových průmyslových podniků, které mohly poskytnout rezervoár pro zaměstnání administrativních pracovníků a uprchlíků neschopných k zemědělským pracím. „Zejména u mladé inteligence je tragické, že vzkvétání provozu starých podniků nemá pro ni téměř významu. Poněvadž ani při velkém zvýšení provozu nerozšiřuje se zpravidla počet kancelářských sil,“ uzavírala jedna ze zpráv.NA Praha, PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Berouně 3.2.1939. č.j. 184 přes/39.

¹⁰⁹² Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny..., c. d., s. 445.

¹⁰⁹³ NA Praha, Auswärtiges Amt, 136-68-3, č.j. 629556, ze 13. února 1939.

a ubytovací pomoc.“¹⁰⁹⁴ Obdobně slovy Černého republika sice nevydala uprchlíky Německu až na hanebnou výjimku v případě Petera Foerster. „*Víc pro ně neudělala a snad ani nemohla ta „druhá republika“, ve které se drali k moci domácí pravičáci a příští kolaboranti.*“¹⁰⁹⁵ Stát se interestoval o otázku utečenců z pohraničí intenzivně od září 1938, kdy vybídl okresní úřady a dobrovolné organizace k zajišťování prvotní péče a již tehdy poskytoval finanční prostředky pro tyto účely. Od listopadu se postupně rozjížděla centrální zastřešující zaopatřovací instituce, která byla vybavena širokými kompetencemi. Jednalo se o státní Ústav pro péči o uprchlíky, který vyvíjel velmi rozsáhlou činnost i v oblasti vyhledávání zaměstnání, poskytování zápůjček, budování obydlí apod. I následující teze vyžaduje právě toto výše uvedené doplnění: „*Zaplavili Druhou republiku, která nebyla schopna učinit pro ně nějaké zásadnější sociální opatření. Hledali pomoc v běžných sociálních zařízeních u rodin známých - samozřejmě jen na krátké přežití.*“¹⁰⁹⁶ Na druhou stranu musíme uvést, že emigranti z Německa a Rakouska nespádali do sociálně-charitativních akcí poskytovaných ústavem. Podléhali evidenci a byli označováni za uprchlíky, avšak jejich zaopatření leželo plně na pomocných výborech, které vznikly ve třicátých letech a které se sdružily ve druhé republice v Comité Central. Zajišťovaly také emigraci těchto osob. Na ní se podílel i Ústav pro péči o uprchlíky, což představuje další specifikum problematiky. Podpora dalších dobrovolných organizací (ČSČK, Sokol apod.) se předchozím nijak nesnižuje, neboť do doby konstituování Ústavu pro péči o uprchlíky byla jejich pomoc takřka nezastupitelná. Rovněž nelze opomíjet činnost okresních úřadů, které na místní úrovni zajišťovaly právě ve spolupráci s dobročinnými organizacemi základní péči o utečence. Ústav pro péči o uprchlíky se stal potom jakýmsi ústředím a koordinátorem péče, na který se obracely okresní úřady se svými požadavky. Podle Jana Rataje na ochranu bezprávného postavení Čechů v německém a polském záboru neprovedlo vedení státu žádná opatření.¹⁰⁹⁷ S tímto konstatováním nelze v úplnosti souhlasit, neboť na vyhánění Čechů reagovalo ministerstvo zahraniční několika nótami Aswärtiges Amtu a rovněž tak na odmítání poskytování stravování ženám s dětmi v německém pohraničí.

¹⁰⁹⁴ Kárník, Zdeněk: Malé dějiny československé (1867-1939), Praha 2008, s. 383.

¹⁰⁹⁵ Černý, B.: Most..., c.d., s. 183.

¹⁰⁹⁶ Kárník, Z.: Malé dějiny ..., c. d., s. 385.

¹⁰⁹⁷ Rataj, J.: O autoritativní národní stát..., c.d., s. 96.

III.12. Projevy antisemitismu a opatření vůči židovské menšině a emigraci

Podle sčítání lidu z roku 1930 žilo v ČSR 356 830 osob židovského náboženství. Z nich připadlo na české země 117 551 lidí. Údaje zohlednily pouze ty osoby, které uvedly při sčítání židovské náboženství. Chybí zde Židé, kteří udali jiné náboženství.¹⁰⁹⁸ K čs. národnosti se hlásilo v českých zemích z celkového počtu osob židovského vyznání téměř 36,44%, k židovské 31,40%, k německé více než 30,45% a zbylých 1,71% patřilo k jiným etnickým skupinám.¹⁰⁹⁹ K 1. červenci 1939 opustilo pohraničí odstoupené Německu 18 673 židovských uprchlíků, z obsazeného Těšínska uprchlo 428 Židů.¹¹⁰⁰ Po 15. březnu 1939 po obsazení zbytku českých zemí a zřízení protektorátu mělo být na jeho území 14 500 sudetoněmeckých Židů.¹¹⁰¹ Podle Pěkného zde žilo ke stejnému datu 135 000 osob považovaných norimberskými zákony za Židy, popřípadě za židovské míšence, přičemž v této cifře byli zahrnuti i uprchlíci z Německa, Rakouska a okupovaného pohraničí.¹¹⁰²

Příliv uprchlíků z pohraničí spolu s pomnichovskou atmosférou porážky vytvořil podmínky pro růst antisemitismu. Tisk se věnoval obsáhle řešení „židovské otázky“ v průběhu celé existence pomnichovské republiky. S ohledem na tématické vymezení práce lze shrnout, že reakce české společnosti druhé republiky byly ve vztahu k židovské menšině složitější. Čeští fašisté upřednostňovali ve svých postojích rasově motivovaný antisemitismus, krajně nacionální konzervativní síly (ANO, nebo Mladá národní jednota) zdůrazňovaly hospodářské a sociální motivy svého antisemitismu, ale neváhaly užít i „rasové motivy.“ Křesťanský motivované pojetí antisemitismu se objevilo na stránkách katolických periodik Národní obnova, Řád, Tak. Židovství v jejich pohledu nebylo jen záležitostí krve, ale také se vyznačovalo „odlišnou povahou a myšlením“.¹¹⁰³ Bylo možné zaznamenat i projevy negativismu vůči německy mluvícím Židům, kteří byli označováni za exponenty němectví, tedy za nacionální nepřátele. Židé, bez ohledu na to, zda se jednalo o sionisty, emigranty, či asimilanty, byli označováni za „hlavní element českého národního rozkladu a slabosti“ a ještě před přijetím protižidovských norem de facto ostrakizováni z české společnosti. Nebyly neobvyklé i články nesmyslně obviňující Židy jako příčinu katastrofy ČSR.¹¹⁰⁴ Na základě

¹⁰⁹⁸ Schmidtová-Hartmannová, Eva: Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938-1945. in: Osud Židů v Protektorátu 1939-1945, Praha 1991, s. 82.

¹⁰⁹⁹ Rothkirchenová, Ludmila: Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945. in: Osud židů v Protektorátu 1939-1945, Praha 1991, s. 26.

¹¹⁰⁰ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 107.

¹¹⁰¹ Schmidtová-Hartmannová, Eva: Ztráty..., c.d., s. 85.

¹¹⁰² Pěkný, T.: Historie Židů..., c.d., s. 403. Kárný uvádí počet Židů na území protektorátu 103 000 osob.

¹¹⁰³ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c.d., s. 215-216.

¹¹⁰⁴ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c.d., s. 195.

představ některých novinářů se republika měla stát národním státem Čechů, Slováků a Karpatorusů. Židé v ní měli zcela vymazat svoji kolektivní identitu.¹¹⁰⁵

Antisemitské projevy nerezonovaly jen v tisku, ale také v prohlášeních a konkrétních opatřeních různých zájmových sdružení. Brzy po Mnichovu adresovaly profesní organizace - Ústředí československých právníků, Ústřední jednota československých lékařů, Jednota advokátů československých, lékařská komora a advokátní komora v Praze, Spolek československých notářů, notářská a také inženýrská komora – vládě antisemitské memorandum, které bylo rámcováno čs. národními zájmy, ale jeho hlavním cílem bylo odstranění konkurence v povolání a hospodářském podnikání a materiální výhody. V tomto prohlášení požadovali, aby v zájmu národa nebyly lékařské, právnické a technické profese vykonávány židy.¹¹⁰⁶ Obdobně se Československá obec sokolská usnesla 23. října na prohlášení k židovské otázce, ve kterém vybízela k odchodu těch Židů, kteří se nepřihlásili k čs. národnosti. „*Otázka židovská bude řešena na základě národnostním a sociálním tak, aby se přistěhovalci od roku 1914 vrátili do svých původních vlastí, z ostatních židů ti, kteří se roku 1930 přihlásili k národnosti československé, aby se postupně zařadili do sociálního rozvrstvení našeho národa poměrně ke své početnosti, ostatní pak aby odešli do zemí těch národů, k nimž se roku 1930 dobrovolně přihlásili.*“¹¹⁰⁷ O. Kypr z Českého zemského Ústředí měst a obcí v Praze hovořil v rozhlasu 18. října o pobytu cizích obyvatel v obci (Němců a Židů), přičemž zdůraznil především nezbytnost péče o příslušníky vlastního národa: „*Zabraňte každé invasi cizích živlů do vnitrozemí. Proveďte všude revisi těch cizích příslušníků, kteří pod jakoukoliv záminkou získali v dobách klidu právo pobytu v našich obcích. Zabraňte povolování živnostenského a obchodního oprávnění cizím osobám a prozkoumejte znovu taková oprávnění. Musíme se nyní starati sami o sebe. Buďte tvrdí tam, kde cizí osoba má ubíratí příslušníků našeho národa zaměstnání, chleba a obživu. Znemožněte všude ziskuchtivé přesuny zemědělského a domovního majetku obchodních a průmyslových podniků do rukou cizích osob.*“¹¹⁰⁸ Ústřední korporace lékařů vyloučila de facto Židy již 18. prosince 1938. Mimořádná valná hromada pražské advokátní komory 5. února 1939 projednávala snížení počtu židovských advokátů, který neměl překročit 1,5%

¹¹⁰⁵ Frankl, Michal: Židé přes palubu. Konstrukce „židovské otázky“ za druhé republiky, Dějiny s současnost, roč. XXXI, č. 3, 2009, s. 39.

¹¹⁰⁶ Kárný, M.: Politické a ekonomické aspekty..., c.d., s. 177. Za žida považovaly osobu jejíchž rodiče, nebo jeden z nich byl židovského původu. Usilovali, aby v uvedených profesích byl zaveden numerus clausus.

¹¹⁰⁷ Soukupová, B.: Češi židé mezi Mnichovem a 15.březnem 1939. in: Židovská menšina za druhé republiky, Praha 2007, s. 88.

¹¹⁰⁸ Věstník Českého zemského Ústředí měst a obcí v Praze, říjen 1938, ročník IX., číslo 10, s. 57-59.

z celkového počtu členů.¹¹⁰⁹ Docházelo také k rušení členství v dalších spolcích. Prestižní instituce Společenský klub vyloučil 21. prosince 1938 105 členů, většinou židovského původu. Byli mezi nimi i spisovatelé František Langer a Karel Poláček.

Tužbám vnitrozemských podnikatelů a jejich obavám před možnou konkurencí zejména židovských obchodníků vycházela vstříc nařízení o omezení zakladatelské činnosti, které přijala Syrového vláda.¹¹¹⁰ Ministerstvo zdravotnictví vyzvalo všechny úřady, aby lékařům z odstoupených území odmítly vydat potvrzení o výkonu praxe. Stalo se tak na žádost Ústřední jednoty československých lékařů, která vyzvala vládu, aby zabránila výkonu praxe uprchlíkům z pohraničí.¹¹¹¹

Beranova vláda zřídila ministerský výbor v čele s ministrem Jiřím Havelkou k řešení židovských záležitostí, který vypracoval různá opatření. Sama však nechtěla židovský problém vyhrocovat, neboť byla v kleštích požadavků Německa o vyřešení „židovské otázky“ a žádostí Velké Británie a Francie na rasovou nediskriminaci v souvislosti s britskou půjčkou.¹¹¹² Zisk zahraniční finanční pomoci potřebovala republika pro nezbytnou rekonstrukci hospodářství po ztrátě pohraničí a umožnění emigrace uprchlíků.

K židovské otázce se proto Beran smířlivě vyjádřil v programovém prohlášení vlády v prosinci. *„Budeme také řešit otázku židovskou. Poměr státu k těm židům, kteří jsou již dlouho usazeni na území republiky a kteří mají pozitivní vztah k potřebám státu a jeho národů, nebude nepřátelský.“*¹¹¹³ Právě s ohledem na jednání o půjčce byla původní formulace upravena. Důraznější postoj projevil vůči cizí emigraci (uprchlíků z Německa a Rakouska- Židům a antifašistům): *„Jsme nuceni otevřeně prohlásiti, že tyto živly v zásadě nemohou očekávat, že by mohly trvale zakotviti v našem životě. Zúžení životního prostoru nás nutí, abychom je otevřeně upozornili, že musí hledati trvalý svůj pobyt ve státech s větší hospodářskou kapacitou.“*¹¹¹⁴ Vyjadřovala se tím nutnost jejich emigrace.

Německo požadovalo tvrdší kroky, jak dali najevo Hitler s Ribbentropem v lednu Chvalkovskému při jeho další návštěvě. Hitler se domáhal zavedení přísného postupu proti Židům a exponentům bývalého režimu a také zavedení norimberských zákonů. Židé měli být

¹¹⁰⁹ Soukupová, B.: Češi..., c.d., s. 94.

¹¹¹⁰ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny....c. d., s. 437.

¹¹¹¹ Mates, P.: Státoprávní problémy..., c. d., s. 36.

¹¹¹² Lukeš, F.: Podivný mír, c.d., s. 152. Na říjnové návštěvě ministra zahraničí Chvalkovského v Berlíně a Mnichově požadoval Hitler a Ribbentrop mimo jiné i omezení židovského vlivu v politickém a veřejném životě, či skoncování s „rejdy“ emigrantů.

¹¹¹³ Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945: Edice dokumentů, 1. díl, 3. svazek, 3. sešit, dokument č. 987, Praha 1987, s. 44.

¹¹¹⁴ Tamtéž.

vyloučení ze všech styků s Němci.¹¹¹⁵ Proto Beranova vláda 27. ledna 1939 rozhodla o státních zaměstnancích židovského původu. Starší ročníky měly být penzionovány, střední dány na dovolenou a mladší lidé přeloženi na místa, kde by nepřišli do styku se stranami. Protože ve vládních úřadech bylo zaměstnáno jen poměrně málo Židů, propouštění nebylo tak velké. Podle odhadu toto nařízení připravilo o práci asi 1 000 osob. Židovští lékaři byli vyzváni, aby se vzdali svých míst v nemocnicích. Na pražské německé univerzitě bylo penzionováno 45 židovských profesorů. K propouštění došlo také v německých divadlech a redakcích, většinou na přímý zásah německého vyslanectví v Praze.¹¹¹⁶ Literární vědec profesor Václav Černý vzpomínal, jak bylo nařízení realizováno: „*Vláda se omezila na to, že se k Židům tvářila nevlídně, aniž přistoupila k zákonům vyděračským a katovským: židovští státní úředníci byli propuštěni, ale brali svoje platy dál, otázka byla ponechána ve stavu nedořešeném, odkládána, protahována; na vysokých školách byl zaveden „*numerus clausus*“ židovského posluchačstva; ale árijské zákony vydány nebyly, na majetky Židů nebylo sáhnuto.*“ Někteří Židé se snažili řešit problém vyznáním přestupem ke křesťanství. „*Vláda by ráda „likvidovala rasový problém“ přes tuto výhybku: bylo to zároveň směšné a velmi truchlivé, mělo to typicky kapesní formát a dokonale to vyznačovalo křečovitě svědomité úsilí vlády nepřipustit nenávist a zběsilost jako státní raisonu.*“¹¹¹⁷

Již na konci listopadu bylo vydáno ustanovení, kterým se německým i bývalým rakouským státním příslušníkům (německá emigrace), jež uprchli z obsazeného území do vnitrozemských politických okresů, prostřednictvím zemských úřadů odnímalu již udělené povolení pobytu podle zák. č. 52/1935 Sb. z. a n. nebo se nemělo vyhovovat v tomto směru předloženým žádostem. Odkladný účinek příp. odvolání proti těmto rozhodnutím byl vyloučen a „*takovýmto cizincům se poskytuje pouze přiměřená lhůta k opuštění ČSR*“.¹¹¹⁸ V prosinci bylo naznačeno zástupcům německé emigrace, že obzvláště židovští uprchlíci se budou muset nejpozději do poloviny ledna 1939 vystěhovat z republiky.¹¹¹⁹ Nedlouho potom 27. ledna 1939 bylo schváleno vládní nařízení o přezkoumání čs. státního občanství a o pobytu cizinců - emigrantů na území Č-SR, které přijala Beranova vláda pod nátlakem Německa.¹¹²⁰ Občanství mělo být přezkoumáno u všech osob, které je získaly po 1. listopadu 1918 nebo bydlely 1. ledna 1938 na území připojeném k cizím státům. Mělo být přiznáno pouze osobám původu českého, slovenského, podkarpatoruského a bývalým občanům uherské a německé národní

¹¹¹⁵ Lukeš, F.: Podivný mír..., c.d., s. 231.

¹¹¹⁶ Rothkirchenová, L.: Osud..., c.d., s. 27.

¹¹¹⁷ Černý, Václav: Křik Koruny české, Paměti 1938-1945. Náš kulturní odboj za války, Brno 1992, s. 68.

¹¹¹⁸ NA Praha, f. PZÚ, 207-813-10, 8/1/72/8, č.j. 76.580 přes. ai. 38 z 24.11.1938.

¹¹¹⁹ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 52. Konkrétně to bylo 23. prosince.

¹¹²⁰ Nařízení vyšlo ve sbírce zákonů 2. února 1939.

skupiny. Podle druhého nařízení museli republiku opustit ve lhůtě jednoho až šesti měsíců všichni, jimž čs. státní občanství nebylo uděleno nebo uznáno, nebyli české a slovenské národnosti a zdržovali se v Č-SR z obavy před represáliemi, které by je čekaly ve vlastní zemi. Proti příkazu opustit Č-SR ve stanovené lhůtě neexistovalo odvolání a jeho doručením zanikala platnost dosavadního povolení k pobytu.¹¹²¹ V realizaci se nařízení dotkla především německých emigrantů (uprchlíků z Německa) a Židů.¹¹²² Venkov tyto předpisy přivítal, neboť v důsledku odchodu Židů mělo dojít k uvolnění pracovních míst.¹¹²³ Národní střed obdobně vyjadřoval uspokojení plynoucí z přijetí nařízení. „*Na zmenšeném území musí žít všichni příslušníci našeho národa a proto nemůžeme u nás trpět cizí elementy.*“¹¹²⁴ Situační zpráva okresního úřadu v Poděbradech uváděla, že o těchto zákonech se mezi obyvatelstvem hodně diskutovalo. „*Většina lidu židy lituje, ale všichni se shodují v tom, že jest nutno i židovskou otázku u nás řešiti vzhledem k našemu sousedství s okolními státy.*“¹¹²⁵

Někteří autoři se kloní k názoru, že republika přestávala být bezpečnou azylovou zemí, což se potvrdilo už při vydání říšskoněmeckého emigranta Petera Forstera.¹¹²⁶ Tento fakt měla také utvrdit dohoda o spolupráci mezi česko-slovenskou a německou policií, kterou podepsali ministři vnitra Otakar Fischer a Wilhelm Frick 26.ledna 1939. Vyjednání úmluvy předcházely diskuze, které začaly vzájemnými kontakty policejních složek již na konci října 1938.¹¹²⁷ Smluvní strany v ujednané dohodě přijaly závazek informovat se navzájem, zodpovídat si dotazy a vyměňovat materiály, jež měly zabránit podpoře, či „*činnosti a záměrům komunistů, anarchistů, emigrantů a stoupenců jiných států nebezpečných hnutí a podle těchto podnětů jednat*“. Dohoda umožňovala předávat si tyto osoby, pokud tomu nebránily vlastní státní

¹¹²¹ Mnichov v dokumentech, II.díl, Praha 1958, dok. č. 247, s. 351-352. V původním návrhu předloženém vládě se nepředpokládalo, že se nařízení o přezkoumání vládního občanství bude vztahovat také na osoby, které žily v okupovaném pohraničí. Teprve na zasedání vlády byl okruh osob rozšířen. Kárný, Z: Politické a ekonomické aspekty, c.d., s. 193.

¹¹²² Lukeš, F.: Podivný mír..., c.d, s. 235.

¹¹²³ Venkov, č. 28, 3.2.1939, s. 4.

¹¹²⁴ Národní střed, 2.2.1939, s.1. Vláda řeší problém nežádoucí emigrace. Podobně kladně objasňoval přijetí zákona o emigrantech Pondělní list. „*Abychom mohli dát živobytí českým lidem, nemůžeme je dát nečeským.*“ Pondělní list, č. 33, 2.2.1939, s. 6. V podobném duchu psal také Expres: „*Náš skromný krajíček chleba nemůže už ujídat nikdo.*“ Expres, č. 32, 3.2.1939, s. 1.

¹¹²⁵ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, OkÚ v Poděbradech dne 2.února 1939.č.j. 1.814 přes si 38.

¹¹²⁶ Nacisté požádali o vydání Forstera hned potom co tento člen SPD uprchl z koncentračního tábora do Československa, kam se dostal za rozšiřování ilegálního časopisu Neuer Vorwärts, dopravovaného z ČSR do Německa. Na útěku se svým spoluvězněm usmrtil hlídku SS. Spoluvězeň byl zatčen a popraven. V případě Foerstera trvalo ministerstvo zahraničních věcí na skutečnosti, že šlo o politického uprchlíka. Jeho osud interestoval veřejnost, která posílala protesty proti jeho případnému vydání. Němečtí sociální demokraté v čele se Siegfriedem Taubem mu připravili odjezd do zámoří a doprovodili ho na letiště k letadlu Bukurešť-Paříž. Letadlo mělo zpoždění a z příkazu ministerstva vnitra byl Forster zadržen. Stalo se tak několik dnů před mnichovským ortelem. Poté byl Forster vydán Německu a transportován tam, odkud uprchl, tedy do Buchenwaldu, kde byl v prosinci popraven. Černý, B.: Most..., c.d, s. 91-92.

¹¹²⁷ ABS, fond S, sign. S-466-15. Úmluva nacistů s policejními složkami.

zájmy.¹¹²⁸ Konkrétní naplnění a výsledky týkající se předaných osob byly slabé.¹¹²⁹ Stály za tím i britské požadavky v souvislosti s poskytovanou půjčkou. Zajímavostí je zpráva Zamini z doby mnichovské krize, v níž ministerstvo odmítalo milion dolarů, pokud by si republika ponechala uprchlíky z Německa. „Československo se nemůže stát asylem všech politických uprchlíků, kteří by ještě mohli zvětšovat obtíže v řešení otázek menšinových a kteří by ze státu mohli učinit rejdiště různých politických, národnostních atd. konfliktů a zájmů. Nějaká peněžitá podpora uprchlíků, poskytnutá z ciziny, nemůže na tomto stanovisku nic změnit.“¹¹³⁰ Obdobně zněla odpověď washingtonské odbočky elitního řádu B'nai B'rith „Ježto Československo vykonalo pro cizí emigranty mimořádně mnoho, je nynější praxe čsl. úřadů velmi rigorózní.“¹¹³¹ Již v září zaznamenaly bezpečnostní orgány časté případy, kdy se přes hranici dostali němečtí emigranti židovského vyznání bez cestovních pasů na pohraniční, či výletní průkaz. Řada z nich se chtěla v republice trvale usadit. Obdobná situace se neměla opakovat, proto měly pohraniční orgány bedlivě posuzovat všechny osoby, které hodlaly vstoupit na čs. území s uvedenými doklady. U zemí, s nimiž byla zavedena vízová povinnost, se mělo dbát na to, aby pasy byly opatřeny vízy. Vrácení do domovského státu se mělo provést krátkou cestou tj. neprodleně i v případě, že se osoby bez dokladů dovolávaly vstupu z důvodů pronásledování. Nařízení se vztahovalo na ilegální přechody, nebo při pokusu o vstup do republiky jako uprchlík. „*Dosavadní přístup dopravování cizinců bez pasů současně s oznámením pro přestupek zákona o cestovních pasech ku zdejšímu úřadu, ztěžuje značně jejich vrácení do dosavadního domovského státu mnohdy vůbec už k tomuto opatření přikročiti nelze.*“¹¹³² Jak je patrné, pokračovala ve druhé republice v tomto směru kontinuita započatá na konci první republiky.

Začala se připravovat také celá řada právních protižidovských opatření, která měla omezit jejich plnoprávné postavení v hospodářství, zaměstnání, kultuře a veřejném životě. Svými důsledky by tato opatření donutila Židy k vystěhování z republiky za pro ně nevýhodných ekonomických podmínek.¹¹³³ Rozběhla se také diskuze o legislativní vymezení pojmu Žid. K zavedení rozsáhlého protižidovského zákonodárství přece jen nedošlo.

¹¹²⁸ Malá, Irena a kol.: Český lid v boji proti fašismu, Praha 1975, s. 216.

¹¹²⁹ Do Říše měly být v předání dvě osoby. To uvádí Lukeš. Nikde není uvedeno, o koho se jednalo. Také ani to, že byly předány aplikací této dohody. Reálnou doloženou osobou je pouze Peter Foerster, ale ten nebyl vydán na jejím základě. Lukeš, F.: Podivný mír..., c.d., s. 235.

¹¹³⁰ NA Praha, f. PMV, 225-1123-1, X/N/9/8, č.j. 47047-VI/ z 29.září 1938.

¹¹³¹ AMZV, f. V. sekce, k. 427, č.j. 875/dův/38 z 6.9.1938.

¹¹³² NA Praha, f. PZÚ, 207-813-10, 8/1/72/8, č.j. 1756 přes./38 ad z 29.9.1938. Státní policejní úřad Teplice-Šanov, 5.9.1938, č.j. 5132 přes.

¹¹³³ Rataj, J.: O autoritativní národní stát..., c.d., s. 108-9. Zde je obsáhlý popis záměrů v tomto směru rozvíjených v tisku.

Protižidovské výpady byly ve slovníku stran krajně pravicového spektra. Antisemitismus projevovala již zmíněná krajně pravicová Akce národní obrody, či Mladá národní jednota. Jejími zakládajícími členy byly organizace mladých členů stran sdružených ve Straně národní jednoty. Mohli do ní být přijati jen Češi, případně mladí lidé výhradně slovanského původu, ale v žádném případě Židé.¹¹³⁴ Ve svém programu kladla důraz na čistotu národa a horovala pro národní stát...*„Národní myšlenkou musíme býti vedeni ve všech velkých oblastech života jak na poli politickém, tak hospodářském i kulturním. Tím je vyloučena účast Židů a všech jinonárodních živlů na politickém životě státu.“*¹¹³⁵ Požadovala zákaz imigrace, revizi státního občanství u přistěhovalců po roce 1914. *Tento stát je národním státem tří slovanských kmenů: Čechů, Slováků a Podkarpatorusů. Národ je útvar přirozený, daný krví, jazykem půdou, k němuž nelze přistoupit pouze projevem vůle. Proto Židé, kteří jsou národem zvláštním, i když mluví slovanským jazykem, nejsou našimi národními příslušníky.“*¹¹³⁶ Za Žida považovala každého, kdo měl prarodiče židovského náboženství. Židé měli být vyloučeni ze státních služeb, z kultury, školství. Ti, kteří se v republice usídlili po 26.červenci 1914 měli být vystěhováni.¹¹³⁷

Fašistické uskupení Vlajka-Hnutí za nové Československo, která působila od listopadu 1938 ilegálně, se pokusila o pogromistické a teroristické protižidovské akce začátkem roku 1939 v Příbrami, Dobříši a Praze.¹¹³⁸ 6. března 1939 došlo k pokusu o útok na synagogu na židovském hřbitově v Plzni, při němž byli zraněni oba strážci této akce. Různé akce provedly také tzv. Gajdovy legie propojené s Národní obcí fašistickou-Národním táborem fašistickým.¹¹³⁹ Jeho vůdce Radola Gajda prostřednictvím letáku Národního tábora československého označeného prostě „Občané!“ volal občanstvo pro očistu a obrodu státu. Vedle odstranění lidí spjatých s prezidentem Benešem požadoval ihned vyřešení židovské otázky. Všichni židovští emigranti, rovněž němečtí sociální demokraté a komunisté měli být koncentrováni do určitých pracovních táborů a dáni k dispozici Anglii a Francii, obzvláště premiéru Chamberlainovi. *„Aby nám poradil, komu a kam je máme předat, u nás místa míti*

¹¹³⁴ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c.d, s. 119. MNJ jasně ve svém programu formulovala rasové pojetí národa.

¹¹³⁵ Venkov, č. 268, 13.11.1938, s.1. MNJ pro přebudování státu.

¹¹³⁶ Večer, č. 386, 24.12.1938, s.3. Ideový program MNJ.

¹¹³⁷ Večer, č. 386, 24.12.1938, s.3. Ideový program MNJ. Židé a cizinci neměli vlastnit pozemkový majetek.

¹¹³⁸ Vlajka - Hnutí za nové Československo mj. vydala v říjnu malé antisemitské letáky, s básničkou: *„Beneš prodal republiku, žid zůstal dál v publiku, Beneš rychle odletěl, český národ naletěl, proto židi musí ven, obrodí se národ – zem“*. Na jiných nálepkách byl text: *„Židi ven“*. NA Praha, PMV-AMV, k.1460, Židovské letáky.

¹¹³⁹ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c.d, s. 141; Hájek, Miloš: Od Mnichova k 15.březnu, Praha 1959, s. 89. K akcím Gajdových legií došlo např. v Moravské Ostravě. Již v únoru byla propojena Vlajka se zmíněnou Akcí národní obrody.

*nebudou. Z těchto emigrantů nesmí v novém Československu zůstat ani jediný.*¹¹⁴⁰ Akce národní obrody prosazovala „nekompromisní boj proti starým partajnickým rejduům, židovství a podvratným tajným společnostem s cílem dosadit na všechna vedoucí místa árijce, antisemity.“¹¹⁴¹

Různé krajně pravicové bojůvky organizovaly demonstrace. 19. října 1938 před kavárnou Praha na Příkopech provolávalo asi 100 mladíků „Hanba židům“ a jiná antisemitská hesla. Přestože četníci dav rozehnali, krátce nato se shromáždil znovu před Stavovským divadlem. K podobnému sročení asi 50 mladíků došlo i večer před biografem a kavárnou Roxy v Dlouhé třídě. Provolávali rovněž různá protižidovská hesla. K žádným násilnostem nedošlo. Byly zadrženy tři osoby, které se dočkaly administrativního potrestání.¹¹⁴² O dva dny později proběhla v Plzni v podvečer u synagogy v Kramářových sadech protižidovská demonstrace. Demonstranti křičeli heslo „Židi ven“.¹¹⁴³

Židovská problematika důležitým způsobem ovlivňovala politiku druhé republiky, jak ve vnitřní tak i zahraniční politice. Řešení této problematiky mělo legitimovat vládu vůči Německu a prokázat odvrát od dřívější politiky, za níž měl být také židovský vliv.¹¹⁴⁴ Některá z tvrdších nařízení proti židovské menšině zůstala ve stádiu příprav a nebyla realizována. Projevy antisemitismu spolu s vývojem mezinárodní situace danou hegemonií Německa vytvářely klima, které přispívalo ke snaze židovského obyvatelstva opustit republiku.

III.13. Zahraniční ohlas, britská půjčka a vztah britských úřadů k emigraci z republiky

Když se ministr Vladislav Klumpar ve svých pamětech zmínil, že se o osud uprchlíků zajímala téměř celá Evropa, zdaleka nepřeháněl.¹¹⁴⁵ Tento fenomén se ostatně nejeví jako výjimečný, neboť mnoha států by se dotkla a dotýkala emigrace uprchlíků z Československa. Širší zahraniční veřejnost patrně také zasáhly zprávy o podmínkách za jakých museli uprchlíci opustit své domovy a přístup československých úřadů k uprchlíkům, kteří nebyli čs. národnosti.¹¹⁴⁶

Podle výstřižkové služby MZV věnovaly evropské listy hodně pozornosti uprchlíkům ze

¹¹⁴⁰ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, NTČ-Občané!.

¹¹⁴¹ Kárný, M.: Politické a ekonomické aspekty..., c.d., s. 176.

¹¹⁴² NA Praha, f. PZÚ, 207-1575-6, Praha, 19. října 1938.

¹¹⁴³ NA Praha, f. PZÚ, 207-1575-6, Plzeň, 21. října 1938. Byl zadržen strážník Jan Fuks, dělník Škodových závodů, tajemník Jednoty středostavovských zaměstnanců Josef Válek, bytem v Písní, Zdeněk Mečíř, student, Josef Hüter student obchodní akademie. Zadržené osoby byly po výsledku potrestány pokutou.

¹¹⁴⁴ Kárný, M.: Politické a ekonomické aspekty..., c.d., s. 171.

¹¹⁴⁵ Klumpar-Paměti, s. 49.

¹¹⁴⁶ Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky I, Brno 1994, s. 82.

zabraných území. Nejčastějšími tématy bylo nucené vrácení a složitá sociální situace běženců. Britský tisk často neměl úplné informace, nebo přebíral zprávy z druhé ruky. Využíval především svědectví německých sociálních demokratů. Daily Herald psal 7. října o návratu 1000 uprchlíků ze 3000 osob z tábora blízko Plzně, mezi kterými měli být i známí představitelé strany. *„Třetina z nich byli němečtí sociální demokraté, mezi nimiž byli i velmi dobře známí představitelé strany. Byli posláni do Chebu, Varů a Mariánských Lázní. Jednání s českými představiteli byla marná. Máme přísné příkazy, říkali, poslat všechny Němce zpět. Prvně musíme myslet na sebe.“*¹¹⁴⁷ S ohledem na péči DSAP o ohrožené přední funkcionáře lze brát tuto zprávu s rezervou.

Britské Times 14. října 1938 ve zprávě pražského korespondenta líčily jednak postoj československé vlády k uprchlíkům tak i popisovaly těžký osud německých a židovských uprchlíků. *„Tisíce uprchlíků jsou bez peněz. Jejich stav je tragický, ale jsou důvody k domněnce, že Československá republika nemá jiného východiska, než jejich vypovězení. Německo si nepřeje v Československé republice středisko protinacistické, a Čechoslováci budou mít sami dost svých nezaměstnaných. Češi poukazují na nelogičnost západních velmocí a Ameriky, když jim vytykají tvrdé jednání s uprchlíky. Západní časopisy napřed psaly, že německé vojsko bylo vítáno v sudetských krajích jako osvoboditelé a nyní kritizují Čechy, že vracejí Němce do osvobozené země.“* V komentáři nechybělo upozornění, že mnozí z těchto uprchlíků dříve tvrdě bojovali jako loajální českoslovenští občané. Schůdné řešení této situace bylo spatřováno v optování.¹¹⁴⁸

Manchester Guardian psal 15. října 1938 o bídě uprchlíků a upozorňoval, že Anglie a Francie mají politickou a mravní zodpovědnost, aby se ihned postaraly o jejich trvalé usídlení. *„Postavení vlády gen. Syrového je v této věci neuvěřitelně obtížné. Musí se starat, aby měla co nejlepší vztahy k nacistickému Německu a má důvodné obavy z tvoření nových německých skupin na českém území, jak z politických tak hospodářských příčin. Vše, co může učinit nyní, je, aby lidé poznamenaní Henleinem pro perzekuci, nebyli vyhnáni. Ale vlády anglická i francouzská by měly použít svého vlivu k zastavení procesu generálního vypovídání a získat pro tyto uprchlíky lhůtu snad několika týdnů, v níž by se o ně postaraly a pomoci československé vládě v této věci finančně.“*¹¹⁴⁹ Později se interest mezinarodního tisku stočil

¹¹⁴⁷ Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c.d, s. 31.

¹¹⁴⁸ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2327. Times připouštěly, že v článku German Refugees in Czechoslovakia z 26.října že je přirozené, že české úřady se starají napřed o Čechy. *„It would be natural, if the Czech authorities thought of Czech sufferers first.“*

¹¹⁴⁹ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2327. Další zprávy z britského tisku uvádí Jaksch, Wenzel – Kolarz, Walter: England and last Free Germans. The Story of a Rescue, London 1941, s.26-41.

také na uzavření dohody o spolupráci čs. a německé policie a údajná jednání o vydání německých emigrantů z republiky Říše. Polský Ilustrovany Kurier Codzienny tak psal 31. prosince o údajné žádosti Berlína o vydání německých emigrantů a protižidovském kursu republiky.¹¹⁵⁰ New Chronicle popisoval ve dvou zprávách z 27.ledna 1939 situaci utečenců v Česko-Slovensku. „V Brně je velmi mnoho uprchlíků, ale všichni musí během čtyř nebo šesti týdnů opustit město, jelikož Češi jsou nuceni „likvidovat“ problém uprchlíků. Brněnská policie jedná s uprchlíky lidsky. Ale sudetoněmecká mládež, která zůstala ve státě jako neoficiální policie, pochoduje ulicemi, vyhrožuje uprchlíkům a volá Heil Hitler. Československá vláda nemá viny na těchto poměrech. Uprchlíci čekají marně celé měsíce na visa; v minulem měsíci dostalo pouze 1000 uprchlíků visa do Anglie - a žádná visa odjinud.“ V závěru se upozorňovalo na příznačnost skutečnosti, že dohoda o spolupráci byla uzavřena jako tajná. „Uprchlíci nemají varování o nebezpečí, kterému jsou vystaveni. Doručení tajné policii na hranice a koncentrační tábory a něco horšího.“¹¹⁵¹ Následujícího dne Daily Chronicle informoval, že úřední místa státu vyvracela zprávu o dohodě, podle níž mělo Č-SR vydat německé emigranty a sudetoněmecké uprchlíky. Údajně mělo být již na podzim dohodnuto, že Berlín nebude požadovat vydání německých emigrantů, ale bude trvat na vydání sudetoněmeckých uprchlíků, které chtěl nasadit na nucené práce. I proto Chronicle vyzýval k urychlení vystěhovalectví z republiky do zahraničí.¹¹⁵²

O zájmu, který vyvolával problém uprchlíků, svědčilo několik zahraničních návštěv. Na začátku října Vysoký komisař Společnosti národů pro uprchlíky sir Neill Malcolm diskutoval s ministrem vnitra Janem Černým, posléze také s předsedou vlády Janem Syrovým o povinném návratu do sudetoněmeckého území. Malcolmovi bylo sděleno, že československé úřady byly ochotny zkoumat jednotlivé případy, ale jinak musely trvat na dosavadní linii repatriace utečenců.¹¹⁵³ Největší problém pro čs. vládu představovalo zajištění případných vystěhovaleckých destinací, neboť od konference v Evianu většina evropských států omezovala možnosti imigrace.¹¹⁵⁴ Mezinárodní Nansenův úřad pro uprchlíky i Vysoký

¹¹⁵⁰ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Ilustrovany Kurier Codzienny, Niemcy zezadali od Pragi wydania emigrantów politycznych, 31.12.1938.

¹¹⁵¹ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, New Chronicle, 27.1.1939. Prague to Hands Over Refugees.

¹¹⁵² NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Dailly Chonicle, 28.1.1939, Nazis Pressing Czechs to Surrender Their Refugees.

¹¹⁵³ Právo lidu, č. 241, 13.10.1938, s.1. Vláda zásadně trvá na návratu uprchlíků. „Muž velkých zkušeností v těchto věcech, od jehož součinnosti v československé vystěhovalecké otázce si lze mnoho slibovat.“

¹¹⁵⁴ Způsob řešení problému uprchlíků, který se stal aktuálním v Československu, navrhl i americký prezident Franklin Delano Roosevelt v dopise premiérovi Chamberlainovi. Venkov, č.238, 8.10.1938, s. 1. Roosevelt se zajímá o uprchlíky; Aktivitu vyvinulo i ministerstvo zdravotnictví, které spolu s Čs. Červeným křížem požádalo telegraficky obě světová ústředí Červených křížů v Ženevě i v Paříži o zahájení široké finanční akce ve prospěch

komisariát pro uprchlíky z Německa ukončily svoji činnost k 31.prosinci 1938.¹¹⁵⁵ Na jejich místo nastoupil nově zřízený Vysoký komisariát pro uprchlíky v čele s Vysokým komisařem Sirem Herbertem Emersonem.¹¹⁵⁶ Nový komisariát nebyl právním nástupcem těchto institucí. Jeho působnost se vztahovala na všechny uprchlíky, kteří spadali pod pravomoc obou institucí, tedy na ruské, turecké, arménské, asyrské, asyrsko-chaldejské, ale také na německé a rakouské uprchlíky. Emmerson přijel do Prahy v lednu a jednal s ministrem Klumparem především o vystěhovaleckých otázkách říšských emigrantů, ale také utečenců z odstoupených území.¹¹⁵⁷ Přicestoval i anglický publicista Walter Layton, či Američan John G. Winant, ředitel Mezinárodního úřadu práce. V únoru pak Mr. Guan a Mr. Taylor z Rockefellerovy nadace, s jejíž pomocí byl vybudován Státní zdravotní ústav, jehož činnost tato organizace dále podporovala.¹¹⁵⁸ Do republiky dorazila řada zahraničních žurnalistů, kteří vyslýchali židovské a německé uprchlíky a zjišťovali, za jakých okolností opustili pohraničí.¹¹⁵⁹

Novinové zprávy o situaci „lidí bez domova“ a protižidovských náladách působily také na jednání o finanční půjčce republiky přislíbené Velkou Británií a Francií.¹¹⁶⁰ Britská vláda byla znepokojena emigračním pohybem z pomnichovské republiky a neposledně také čelila tlaku veřejného mínění, aby poskytla Československu pomoc a také umožnila emigraci potřebných uprchlíků. Činnost v tomto směru vyvíjely vedle tisku také delegace DSAP, britské odbory a Labour Party.¹¹⁶¹

Na základě instrukcí prezidenta Beneše podal již 1. října 1938 čs. vyslanec ve Velké Británii Jan Masaryk britskému ministerstvu zahraničí žádost o finanční podporu. Oficiální nótu se

---

půjčky pro evakuované obyvatelstvo z pohraničního území našeho státu. A-Zet, 6.10.1938, s.3. Mezinárodní pomoc uprchlíkům.

¹¹⁵⁵ Lidové noviny, 12.10.1938, s. 3. Uprchlíkový výbor – utvořil se za přítomnosti londýnského starosty. Fond už v té době dosáhl částky 40 000 liber (5 600 000 Kč.)

¹¹⁵⁶ NA Praha, f. Ministerstvo spravedlnosti, k. 2008, č.j. 70416 z 23.12.1938. Honorárním zástupcem Nansenova úřadu v ČSR byla Alice Masaryková.

¹¹⁵⁷ Prager Tagblatt, 10.1.1939, s. 3. Emmerson in Prag. Zástupcem vysokého komisaře pro péči o uprchlíky při Společnosti národů pro ČSR byl jmenován Jaroslav Podhájský.

¹¹⁵⁸ Klumpar-Paměti, s. 50.

¹¹⁵⁹ AMZV, VI. sekce, k. 75, sl. Zprávy z pohraničí (Židé), č.j. 1548 hl.št. hran. 1938 z 6.12.1938. 16. listopadu přijel do Bochova (okr. Plzeň) dopisovatel britských „Times“ C o m e r . Vyslechl asi 20 židovských uprchlíků o tom, jak s nimi bylo zacházeno před opuštěním jejich bydliště v okupovaném území. Mezi židovské uprchlíky rozdělil několik stovek korun. Též se zajímal, proč nebyli vpuštěni do republiky alespoň na přechodnou dobu. Vrch.strážm. Svoboda mu ukázal několik rodin ve Bochově a argumentoval nedostatkem bytů v republice, což dopisovatel akceptoval a poděkoval všem bezpečnostním orgánům za slušné zacházení. Comer uvedl, že s ním přijelo do ČSR ještě asi 15 jiných dopisovatelů anglických časopisů s cílem vyslechnout židovské uprchlíky. Výsledkem měly být podrobné zahraniční reportáže. Sám Comer telefonicky informoval redakci v Anglii a také francouzské listy. Nakonec prohlásil, že do Bochova zavítá častěji, aby mohl vyslechnout ještě jiné židovské uprchlíky a získat tak komplexní přehled. NA Praha, PMV, k.1460, č.j.3542/38, z 18.11.1938.

¹¹⁶⁰ Kuklík, Jan: Do poslední pence..., c.d., s. 13.

¹¹⁶¹ Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d, s. 256. LP mj. žádala Foreign Office o povolení příjezdu pro sudetoněmecké uprchlíky

žádostí o garantovanou půjčku 30 miliónů liber začalo připravovat ministerstvo zahraničí ČSR po projednání tohoto bodu vládou 3. října.¹¹⁶² Téhož dne seznamoval premiér Chamberlain britskou Dolní sněmovnu s obsahem mnichovské dohody. Oznamil současně, že britská i francouzská vláda poskytnou Československu úvěr. Přičemž okleštěnému státu se mělo vyplatit ihned 10 miliónů liber zálohy.¹¹⁶³ Chamberlein při projevu zmínil jejich využití pro uprchlíky z odstoupených území. *„Dali jsme k dispozici československé vládě 10 milionů liber na nutné potřeby a řekli jsme jí. Když jsme jí oznamovali toto své rozhodnutí, že zejména žádáme, aby jich bylo použito podle možnosti pro uprchlíky z odstoupených území. Domníváme se, že v případě nutnosti bude oněm uprchlíkům, kteří se musejí vystěhovat, poskytnuta československou vládou pomoc z těchto 10 líonů liber.“*¹¹⁶⁴ Přičemž další navýšení zálohy se považovalo za možné.

Podle Českého Slova byl problém hospodářské a finanční pomoci Československu řešen na dvou frontách. Za prvé byla to přímá žádost československé vlády, jež upozornila anglickou vládu, že mnichovská dohoda otevřela vážné hospodářské a finanční problémy, za něž Československo neneslo odpovědnost a požádala, aby britská vláda tyto problémy urychleně projednala a poskytla republice finanční SOS. *„Československo se samozřejmě cítí oprávněno požádat o takovou půjčku, jež by mohla krýt nepředvídané výlohy, spojené s přesuny obyvatelstva, prováděné s bezpříkladnou bezohledností a rychlostí.“* V Británii se odhadovalo, že bez přístřeší a bez práce bude v Československu v příštích dnech přes 300 000 uprchlíků. Za druhou frontu text považoval roli anglického veřejného mínění, které pokládalo britskou i francouzskou finanční výpomoc Československu nejen za mravní povinnost, ale i za samozřejmou hospodářskou operaci, náležející k mnichovské dohodě. *„Není ovšem na místě být optimistou při posuzování možnosti, že dosáhneme plného odškodnění za následky západní politiky ve střední Evropě,“* uzavíral článek.¹¹⁶⁵ Jednání o šíři finanční pomoci probíhala dlouho. V jejich průběhu zplnomocněný ministr JUDr. Vilém Pospíšil slíbil splnit britský požadavek na nediskriminaci z rasových a národnostních důvodů v republice, ale odmítl, aby se čs. vláda zavázala k eventuelnímu hrazení emigrace uprchlíků z vlastních zdrojů poté, co by byla částka britského daru vyčerpána.¹¹⁶⁶ Svědectví britských účastníků dokládají, že během projednávání se projevila „česká neochota“ financovat sudetoněmecké

¹¹⁶² Kuklík, J.: Do poslední pence..., c. d., s. 14. Jedno z čs. memorand předpokládalo pomoc pro téměř 800 000 uprchlíků na dobu šesti měsíců ve výši 7 a půl milionu liber.

¹¹⁶³ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny..., c. d., s. 442.

¹¹⁶⁴ České Slovo, 2.11.1938, s. 2. Chamberlein ve Sněmovně.

¹¹⁶⁵ České Slovo, 4.10.1938, s. 1. Veřejné mínění Anglie pro pomoc Československu. Československo mělo také velké výdaje s mobilizací.

¹¹⁶⁶ Kuklík, J.: Do poslední pence..., c.d, s. 38.

uprchlíky. Během listopadu přibyla další britská podmínka požadující, aby uprchlíci nebyli vraceni zpět do okupovaného území a bylo jim umožněno emigrovat z republiky.¹¹⁶⁷ I tento požadavek čs. zástupci přijali. Dr. Pospíšil během jednání o půjčce informoval z Londýna o zprávě Daily Telegraph, jež zaznamenávala rozpory v čs. vládě o židovských otázkách a to v revisi udělených občanství po válce, bezodkladné likvidaci uprchlíků před Mnichovem, numerus clausus Židů ve veřejných službách. Ministerstvo zahraničí proto doporučovalo po dobu londýnských jednání nečinit žádných rozhodnutí o Židech. Pospíšil také informoval o britských výtkách ohledně údajného termínovaného vypovídání politických rakouských a německých uprchlíků. Ministr sociální a zdravotní zprávy připravil text telegramu, který měl na uvedená fakta reagovat. Podle depeše se jednalo jen o pouhé kombinace tisku. *“K žádnému vypovídání rakouských a německých příslušníků nedošlo, tedy také ne termínovanému. Pouze všeobecně naléháno na židovské organizace, aby urychlily emigraci, poněvadž právě velký počet cizích živlů v některých místech zbytečně probouzí antisemitismus.”*¹¹⁶⁸ Přes různá vysvětlování nepotvrzené informace dále komplikovaly jednání. Jejich výsledky však odrážely fakt, že z původních britských slibů příliš nezůstalo a československé představy o pomoci vyšší než 30 miliónů liber byly zase nereálné. Československá delegace dosáhla konečným jednáním v lednu 1939 maximum možného.

Jednání o výši zápůjčky a vůbec podmínky poskytnutí zálohy na půjčku a potom antecedence, které stanovila trojstranná čs. - fr. - brit. smlouva o půjčce z 27. ledna 1939, ovlivňovaly vztah orgánů druhé republiky k uprchlíkům, kteří nebyli čs. národnosti. Důvodem byla skutečnost, že republika neměla zavádět rasová, národnostní a náboženská diskriminační opatření.¹¹⁶⁹

Na základě uzavřené smlouvy mělo být Česko-Slovensku poukázáno na dva účty 12 miliónů liber. Již předtím byla druhé republice poskytnuta záloha ve výši 10 miliónů liber a to ve dvou splátkách vždy po 5 milionech liber na konci října a na konci listopadu.¹¹⁷⁰ Z poukázané částky představovalo 8 miliónů liber půjčku, která byla garantována francouzskou i britskou vládou a byla úročena roční úrokovou mírou ve výši 1%. Zápůjčka měla být použita v první řadě pro řešení sociální situace a péči o uprchlíky a teprve zbývající část také jiným úkolům hospodářské rekonstrukce (např. výstavbě přerušené dopravní infrastruktury).¹¹⁷¹

¹¹⁶⁷ Kuklík, J.: Do poslední pence..., c.d., s. 21, 28, 37. Pospíšil si stěžoval jak obtížné je pro vládu obstát před veřejností, když získané peníze půjdou na uprchlíky, zvláště v situaci kdy stát potřebuje peníze pro řešení ekonomických problémů.

¹¹⁶⁸ NA Praha, f. PMV, 225-1124-3, N/9/8, č.j. 5659/IV-6/39 z 12.1.1939, a 14.1.1939.

¹¹⁶⁹ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c. d., s. 168.

¹¹⁷⁰ Kuklík, J.: Do poslední pence..., c.d., s. 22. a s. 45. Polovina druhé splátky byla využita na podporu uprchlíků skrze Ústav pro péči o uprchlíky a druhá polovina potom na veřejné práce.

¹¹⁷¹ Klumpar - Paměti, s. 47.

Zbylé 4 miliony liber byly darem britské strany. Tyto prostředky měly být určeny na emigrační akci uprchlíků z Československa a to bez nároku na vrácení. Podmínky využití daru počítaly především s jeho užitím ve prospěch osob německé národnosti a explicitně byla vyčleněna i částka ve výši 500 000 liber na podporu židovské emigrace.¹¹⁷² Při využití daru neměla druhá republika diskriminovat příjemce z národnostních, náboženských a rasových důvodů.¹¹⁷³ Britský dar byl převeden na zvláštní účet Bank of England v Londýně na jméno Národní banky československé.¹¹⁷⁴ Britská vláda tímto aktem vůbec poprvé vyčlenila prostředky na pomoc uprchlíkům a zapojila do uprchlické politiky i ministerstvo financí.¹¹⁷⁵ Francie převzala ve smlouvě vedle spolugarance 8 miliónové půjčky od čs. vlády povinnost splácení úroků vyplývajících z československé půjčky 1937, pokud byla tato půjčka upsána ve Francii.¹¹⁷⁶

Z anglického daru 4 miliónů liber bylo uvolněno do 15. března 348 600 liber plus v užitek Jewish Agency 500 000 liber. Zbytek částky tedy 3 151 400 zůstal ve prospěch Národní banky na speciálním účtě v Londýně. Britská vláda založila 2.července 1939 Czech Refugee Trust Fund k podpoře emigrace z protektorátu.¹¹⁷⁷ Po 15. březnu 1939 Národní banka nemohla uvolňovat další libry. Vystěhovalci proto odcházeli z protektorátu bez podpory a dostávali libry zálohou z Refugee Trust Fund, který se měl odškodnit z účtu Národní banky u Lloyd's banky v Londýně.¹¹⁷⁸

Feierabend byl zklamán výslednou výší poskytnuté částky a vyčleňováním českých uprchlíků. „*Více jsme byli pobouřeni tím, že britská vláda projevovala větší starost o sudetské uprchlíky, jmenovitě židovské, ale na postižené české lidi zapomněla.* (zvýraznil JB) *Konečně jsme těžce nesli, že ti, kteří nás vydali Hitlerovi na milost a nemilost, nám chtějí vyčítat naši závislost na Berlíně a antisemitismus.*“¹¹⁷⁹ Feierabendovo konstatování nebylo úplně přesné, neboť britská vláda sice požadovala nezavádět antisemitská opatření v republice, ale sama

¹¹⁷² Velecká, H.: Britská pomoc..., c.d., s. 664. Půl milionu bylo vyhrazeno na vystěhovalectví do Palestiny.

¹¹⁷³ Průcha, V. a kol.: Hospodářské a sociální dějiny..., c. d., s. 442. NA Praha, f. MPSP-R, k. 161, sign. R 432, Podmínky smlouvy.

¹¹⁷⁴ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c. d., s. 169.

¹¹⁷⁵ Londonová, Louise: Britská vláda a židovští uprchlíci z Československa. In: Terezínské studie a dokumenty 2003, s.106-134.

¹¹⁷⁶ Kuklík, J.: Do poslední pence..., c.d., 46. Z těchto prostředků odhadnutých na 700 miliónů franků měla být financována péče o uprchlíky z Česko-Slovenska na francouzském území. Po 15. březnu byla československá majetková aktiva ve Velké Británii zamrzána. Z prostředků daru Británie dále podporovala emigraci z protektorátu. Do 15.března 1939 bylo z poskytnutých prostředků skutečně odčerpáno 3 250 000 liber (750 000 liber z daru pro uprchlíky a 2,5 milionu liber z půjčky).

¹¹⁷⁷ Čechurová, Jana-Kuklík, Jan: Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace. Geneze a finanční zabezpečení, Soudobé dějiny, č.1., 2007, s. 9-43.

¹¹⁷⁸ Černý, B.: Emigrace Židů..., c.d., s. 57.

¹¹⁷⁹ Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky I, Brno 1994, s. 83.

neprojevovala vstřícnost k přijímání židovských uprchlíků z republiky. Upřednostňovala totiž uprchlíky z Německa a Rakouska (německé emigranty) a sudetské Němce, kteří byli pokládáni za ohroženější uprchlíky.

Rostoucí emigrační pohyb z ČSR vedl v říjnu britské vyslanectví v Praze ke zřízení funkce zodpovědného úředníka pro záležitosti uprchlíků. Toto místo obsadil bývalý člen Runcimanovy mise Robert J. Stopford. Mezi jeho úkoly náleželo vyřizování záležitostí týkající se emigrace, dohlížení na jejich dodržování a poskytování informací britské vládě o situaci v ČSR. Neposledně byl také pověřen vyšetřováním zpráv o vracení uprchlíků zpátky do okupovaného území. Později dohlížel na naplňování československo-britských finančních ujednání.¹¹⁸⁰ „Nelze nevidět, že Mr. Stopford uvážal se ve veliké dílo. Opatřit pro 30.000 osob všechny nutné formality a hlavně úhradu pro jejich náležité vybavení, cestovní náklady a podložení jejich budoucí existence, to není maličkost. Kéž v tom vidí naši lidé povzbuzení, aby i oni udělali pro naše trpící vše, co je jim možno.“¹¹⁸¹ Stopford tak představoval spojnici mezi britskou a čs. vládou, Národní bankou a pomocnými organizacemi.

Ústav pro péči o uprchlíky byl od ledna 1939 zmocněn podle britsko-československé finanční smlouvy o půjčce a daru k prováděním vystěhovalecké akce.¹¹⁸² Britský dar zůstal v britské měně na zvláštním účtu Bank of England v Londýně na jméno Národní banky československé.¹¹⁸³ Z anglické půjčky získal Ústav pro péči o uprchlíky obnos o výši 159 542 956,55 K, z něhož se uvolnilo na emigraci 19 829 726,50 K.¹¹⁸⁴ Finance z podpory byly určeny pro osoby, které měly před 21. květnem 1938 bydliště v odstoupeném území, ale nemohly optovat pro ČSR, či se nemohly v republice uživit. Mimoto byly peníze určeny pro osoby s německou nebo rakouskou státní příslušností, jimž republika poskytla „azyl“ před 30. zářím 1938.¹¹⁸⁵ Peníze se využívaly i pro osoby, které se chtěly vystěhovat a byly bez prostředků. V takovýchto případech bylo uvolňováno po 200 librách na osobu na usídlení a určitá suma na dopravu.¹¹⁸⁶

Velkou pozornost věnovala Británie vracení uprchlíků do pohraničí. Vycházela z předpokladu, že Německo žádalo vydání některých uprchlíků kategorie demokratických Němců a německé emigrace, ale ve skutečnosti hromadný návrat uprchlíků probíhal z čs.

¹¹⁸⁰ Pražský rok Roberta J. Stopforda (Vzpomínky na léta 1938-1939), ed. Aleš Chalupa, in: Sborník Národního muzea, řada A, svazek XLII, 1988, č. 2, s. 108-109.

¹¹⁸¹ Expres, 17.2.1939. O naše trpící se musíme postarat sami. 19 tisíc bylo Němců, z nichž 6 tisíc mělo říšská státní příslušnost, 15 tisíc bylo Židů.

¹¹⁸² Velecká, H.: Britská pomoc..., c.d., s. 664.

¹¹⁸³ Gebhart, J. - Kuklík, J.: Druhá republika..., c. d., s. 169.

¹¹⁸⁴ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovanci..., c.d., s. 79.

¹¹⁸⁵ Kuklík, J.: Do poslední pence..., c.d, s. 46.

¹¹⁸⁶ Klumpar-Paměti, s. 49.

iniciativy a souvisel z počátku s plánovaným provedením plebiscitu a posléze byl zdůvodněn hospodářskými hledisky. Uprchlíci, kteří byli ohroženi na životě, nebyli od určitého okamžiku v návratu povinováni. Německo sice požadovalo vyřešení „rejdů emigrantů“, ale vydání konkrétního uprchlíka požadovalo pouze v případě Petera Forstera, který byl skutečně vydán, což vyvolalo značnou nevoli v zahraničí a čs. levicových kruzích a vneslo nejistotu mezi německé a židovské uprchlíky.¹¹⁸⁷ Postavení německých emigrantů tak nebylo vůči Německu jasné až do konce druhé republiky.¹¹⁸⁸ Byla sice uzavřena dohoda o vydávání osob mezi republikou a Německem, avšak její naplnění bylo takřka nulové, což souviselo i se závazky republiky ve spojitosti s britskou finanční pomocí. Chybějící vyjasnění postavení uprchlíků z Německa (tj. německých emigrantů), do jisté míry i čs. antifašistických Němců potom vedlo k několika návštěvám britských diplomatů na ministerstvu zahraničních věcí.

Na konci října tak sekretář britského vyslanectví Troubeck přečetl telegram Foreign Office o stále přicházejících prosbách demokratických Němců a Židů, aby nebyli vydáváni Německu. Foreign Office žádala vydání prohlášení, že „*tyto osoby nebudou Německu vydány*“. Troubeck byl upozorněn, aby si legace tuto žádost dobře uvážila, poněvadž žádaná publikace by mohla být vykládána jako „*nevládný akt k dnešnímu německému režimu*“. A teprve by mohla vyvolat německý požadavek na vydání obyvatel postoupeného území, kteří utekli do čs. vnitrozemí. Troubeck nebezpečí takového prohlášení ihned pochopil a prohlásil, že naň dále nenaléhá.¹¹⁸⁹

27. prosince dorazil úředník Crowe z britského vyslanectví do Černínského paláce a požádal, aby byl mu předán seznam Němců, které republika chtěla, nebo musela vydat Německu a hrozilo by jim pronásledování ze strany německých úřadů. Soukromé britské organizace by pomohly těmto osobám k cestě do ciziny. Ministerstvo sociální a zdravotní správy zaslalo posléze seznam německých soc. demokratů, kteří se hodlali vystěhovat do ciziny a v případě návratu by byli ohroženi na životě. Seznam, na kterém bylo uvedeno 87 osob, byl v opise předán Croweovi. „*Na dotaz, zda jde o osoby, jejichž vydání Německo žádá, odpověděl úředník JUDr. Robert Flieder, že v takovém případě bylo již pozdě a mělo-li se pomoci, bylo třeba jednat preventivně.*“¹¹⁹⁰ 20. ledna navštívila Dr. Ivana Krna na ministerstvu zahraničí členka anglického parlamentu Eleonor Rathbone. Krno ji ujistil, že německým emigrantům (uprchlíci z Německa) nehrorozilo sice bezprostřední nebezpečí, že by byli

¹¹⁸⁷ Brügel, Johann Wolfgang: Češi a Němci, 1.díl, 1918-1938, Praha 2006, s. 657-658.

¹¹⁸⁸ Tiskové pokyny..., c.d., s. 163.

¹¹⁸⁹ AMZV, f. VI. sekce, k.75, sl. Přistěhovalectví z obsazeného území, Záznam z 27.října 1938.

¹¹⁹⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 427, Tito uprchlíci byli ubytováni především ve Vodňanech, Rožmitále pod Třemšínem, Velkých Popovicích.

vracení do Německa, že však bylo nutné problém urychleně řešit., protože se jejich situace stále více komplikovala. Za tehdejší situace tak podle Krna byla vyloučena možnost, že by německá emigrace, uprchlíci německé národnosti ze Sudet a Židé mohli zůstat v Československu. Dokonce se mělo pomýšlet na vystěhování jisté části uprchlíků české národnosti. Nakonec Krno upozornil na slib Anglie a Francie ohledně vydatné pomoci nejen pro uprchlíky, nýbrž i pro finančně-hospodářskou rekonstrukci celého státu.¹¹⁹¹ Žádosti o zastavení vracení utečenců neprojevovala jen britská úřední místa, ale také soukromé iniciativy. International Cooperative Alliance, Londýn zaslal telegram premiéru Janu Syrovému, ve kterém žádal ochranu německých uprchlických rodin. ICA zahrnoval Ústřední svaz československých družstev v Praze. „*Carnestly appeals for asylum for families of german fuitives, whose lives would be in lager in german territory, becouse of loyalty to Czechoslovakia since the liberation=May General Secretary International Cooperative Aliance.*“ ICA bylo sděleno, že Československo zásadně neodpíralo útulek osobám německé národnosti z obsazeného území, jestliže byli ohroženi na životě pro svoji loajalitu k republice.¹¹⁹²

Británie představovala také emigrační cíl, či přestupní stanici pro mnoho uprchlíků. „*Její uprchlická politika byla směsí antisemitské xenofobie na jedné straně a liberálního pohostinství.*“¹¹⁹³ Heumos popisuje, jak se britské ministerstvo zahraničí a vláda bránily emigraci. Ve strukturách Foreign Office vládla obava z komunistů, přezíravý postoj k židovským uprchlíkům, či nesmyslné zahrnování demokratických Němců do většinové masy nacionalistického německví. Jistou chvíli trvalo, než zdrženlivý postoj Británie částečně ustoupil. S obtížemi se setkali politici Labour Party D.R. Grenfeld, hornický předák z Walesu a William Gillies, zahraniční expert strany, při jednání v Praze na začátku října se sociálně demokratickými politiky Nečasem, Soukupem a Mackem. Rozhovory se týkaly nezbytnosti odchodu pro ohrožené německé sociální demokraty, kdy zhruba 200 osob mělo být v bezprostředním nebezpečí. Hovořili také s německými sociálními demokraty Taubem, Jakschem a obdrželi seznam ohrožených uprchlíků.¹¹⁹⁴ Zneklidnění britským návštěvníkům přinesla informace od vedení DSAP získaná údajně od vojenských kruhů, podle níž německá vláda měla požadovat vydání všech socialistů z pohraničí. Snahy o získání vis skrze činnost těchto politiků se ukázaly jako bezvýsledné. Značné zklamání zažili oba politici na britském vyslanectví v Praze, neboť na telefonické dotazy ohledně přijetí vyslanec Newton odpovídal,

¹¹⁹¹ AMZV, f. V.sekce, k. 427, sl. Péče o uprchlíky, Záznam z 20.1.1939.

¹¹⁹² AMZV, f. V. sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 166300 z 21.11.1938.

¹¹⁹³ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., 28.

¹¹⁹⁴ Warriner, D.: Winter..., c.d., s. 211; Bachstein, M. Wenzel Jaksch..., c.d, s. 180.

že je příliš zaneprázdněný, aby mohl kohokoliv přijmout. Nakonec byla visa v říjnu udělena. Britskému vyslanectví v Praze bylo rovněž dáno na vědomí, že britské úřady mohou zařídit přijetí jen malého počtu uprchlíků v dominiích a že prostředky na jejich eventuelní podporu na britských ostrovech budou muset pocházet ze soukromých zdrojů.¹¹⁹⁵

Vraťme se k uděleným visům. Část uprchlíků se brzy vydala na cestu. Grenfeld, který osobně organizoval cestu do Británie pro část z nich, se vydal na cestu vlakem s 50 muži. Na polské pohraniční stanici Nowy Targ, kam přijeli 25.října ze Slovenska ze Suché Hory, musel zaplatit za uhlí pro lokomotivu a nápoje pro strojvůdce, aby mohl transport uprchlíků jet dále přes stanici do Krakova.¹¹⁹⁶ Jiné spojení v den odjezdu 23. října do Polska nefungovalo. Stejnou cestou jela i druhá skupina o dvaceti osobách, s nimiž jela i D. Warrinerová. Následující spojení probíhala už přes Bohumín. První transport, který využil této cesty, odjel 2.listopadu.¹¹⁹⁷

Nejistá pozice Británie v otázce emigrace potom působila zneklidňujícím způsobem i na pomocné organizace v Praze.¹¹⁹⁸ Předtím než začal být činný aparát britského ministerstva zahraničí v otázce zajištění emigračních tras, vyvinuly v tomto směru činnost funkcionáři Labour Party. Většina skupin, které odjížděly do Británie, cestovala vlakem do polské Gdyně a následně lodí na britské ostrovy. Polská vláda nekladla do března 1939 žádné větší překážky při přidělování průjezdních vis a vůbec transitzní přepravě. Požadovala, aby emigranti cestovali v malých skupinách a nezdržovali se na polském území déle, než bylo nezbytně nutné. Jisté nehody se vyskytly při sladování mezi časovými plány emigračních transportů a jízdami řády polských linkových lodí.¹¹⁹⁹

V druhé polovině října se názory k emigraci začaly posouvat a Británie dala najevo, že udělí 1000 vstupních vis pro sudetoněmecké a říšskoněmecké uprchlíky. V Praze tato zpráva vyvolala nápor značný nápor na pasové úředníky. Uprchlíci byli posíláni zpět a pro příště museli být uvedeni na listinách pomocných výborů, pokud žádali o visa.¹²⁰⁰ Prvních 350 vis bylo rozděleno na 100 pro říšskoněmecké uprchlíky a 250 pro sudetoněmecké uprchlíky. O přidělování vis probíhaly spory mezi pasovými úředníky v Praze a ministrem vnitra v Londýně, ale také mezi úředníky britských pomocných organizací a uprchlických výborů v Praze. Individuální emigrace byla možná. Náklady na emigraci jedné rodiny do VB se

¹¹⁹⁵ Kuklík, J.: Do poslední pence..., c.d, s. 24.

¹¹⁹⁶ Jaksch, W. -Kolarz, W.: England..., c.d, s. 49.

¹¹⁹⁷ Warrinner, D.: Winter..., c.d, s. 212.

¹¹⁹⁸ Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d, s. 259.

¹¹⁹⁹ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d, s. 43.

¹²⁰⁰ Simpson, J.H.: The Refugee Problem...,c.d., s. 38.

pohybovaly kolem 300 liber. Do března 1939 tak probíhala emigrace do Británie jen povolna.¹²⁰¹

15.března 1939 se na britské vyslanectví v Praze uchýlilo několik britských novinářů, ale také vrcholových politiků bývalé DSAP Siegfried Taub, Franz Rehwald, Franz Krejci, Wenzel Jaksch a zástupce Vysokého komisaře pro uprchlíky Katz. Britské ministerstvo zahraničí souhlasilo s udělením asyly s doporučením, aby další uprchlíci nebyli již na vyslanectví přijímáni, což se také stalo. Okupační úřady souhlasily s odjezdem uprchlíků z vyslanectví, ale požadovaly vydání Jaksche, jenž legaci tajně v přestrojení za dělníka opustil, aniž by kohokoliv informoval. Za pomoci německých a českých odbojářů přešel přes Beskydy do Polska a posléze do Británie.¹²⁰² Ostatní uprchlíci z vyslanectví bez problémů 1. dubna odjeli. Pod vlivem okupace schválilo britské ministerstvo vnitra udělení vis pro tisíc rodin, které měl převzít do péče British Committee. Pasový úředník v Praze měl udělovat visa ohroženým osobám bez čekání na to, až dorazí z Británie. Některé z uprchlíků, kteří opustili uprchlické tábory ze strachu před bezpečnostními složkami okupantů, schovávali u sebe čeští obyvatelé.¹²⁰³

Dosud byla reflektována především britská pomoc, ale dary plynuly také z jiných koutů Evropy a zámorí.¹²⁰⁴ Československému Červenému kříži přišlo do konce ledna 1939 2 201 761 Kč od dárců z ciziny. Ze Švédska, USA, Velké Británie, Švýcarska, Dánska obdržel obnošené šatstvo, obuv, ložní prádlo a přikrývky. Jednalo se celkem o 54 vagónových i kusových zásilek o hrubé váze 207 587 kg.¹²⁰⁵

Pařížský arcibiskup kardinál Verdier vyzval už na začátku října všechny věřící své diecéze, aby se zúčastnili pomocné akce, která měla usnadnit „*osud tisíců Čechoslováků, vystěhovaných ze své země, jejíž těžké utrpení vykoupilo mír*“.¹²⁰⁶ Samotný Verdier nezůstal stranou a věnoval ve prospěch uprchlíků sto tisíc franků.¹²⁰⁷

Francouzské levicové listy organizovaly sbírku pro německé a české sociální demokraty v sudetském území. Sběrka už v prvních říjnových dnech dosáhla značné sumy 173 278 franků.¹²⁰⁸ Jednu ze sběracích akcí pořádal list Temps z podnětu národohospodářského profesora Rista. Na konci října vykazovala podle uveřejněné listiny 485 000 franků. Mezi

¹²⁰¹ Heumos, Die Emigration..., c.d, s. 45.

¹²⁰² Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 115. Jaksch byl na vyslanectví i s manželkou a synem.

¹²⁰³ Velecká, H.: Britská pomoc..., c.d., s. 668.

¹²⁰⁴ AKPR, f. D-důležité, k. 218, inv.č. 1386, sign. S4184/45, D 12427/38. 7.prosince 1938.

¹²⁰⁵ Raška, F.D.: Uprchlické tábory..., c. d., s. 740. Celkem vynesly sbírky a dary v cizině 20 037 994 K. Srv. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovanci ..., c.d., s. 79.

¹²⁰⁶ Právo lidu, č. 241, 13.10.1938, s.1. Vláda zásadně trvá na návratu uprchlíků.

¹²⁰⁷ Lidové noviny, 16.12.1938, s. 5.

¹²⁰⁸ Právo lidu, č.236, 7. 10. 1938, s. 3. Milion korun pro uprchlíky ze sudetského území.

mladými francouzskými umělci se utvořil výbor, který věnoval umělecká díla, jež byla rozprodávána ve dražbě a čistý výtěžek byl věnován fondu pro čs. uprchlíky.¹²⁰⁹ Samotný výbor francouzského Červeného kříže vyzval obyvatelstvo k poskytnutí finančních prostředků pro uprchlíky z pohraničí. Žádosti o pomoc plynuly také z čs. strany, tedy v následujícím případě spíše ze strany německých sociálních demokratů. Komitét Jaksch-Taub poslal francouzskému syndikátu telegram, v němž přehnaně popisoval údajné hladovění uprchlíků, s jednoznačným cílem získat co nejvíce finančních prostředků. „*Pošlete telegraficky peníze, náš výbor je bez prostředků, uprchlíci jsou bezdomovci a hladoví.*“¹²¹⁰

Předsednictvo společnosti Nizozemsko-Československo uveřejnilo 9.října 1938 v denních listech výzvu k nizozemské veřejnosti, aby přispěla peněžními dary ke zmírnění osudu Čechoslováků, kteří museli opustit svoje domovy. V prohlášení se mezi jiným uvádělo, že Společnost považuje za povinnost každého, který vděčí tomu, že Evropa byla československou obětavostí uchráněna od války, aby podpořil ty, kteří v důsledku politických událostí byli nuceni opustit své domovy a uprchnout do části vlasti, která jim zbyla, aniž mohli mnohdy vzít s sebou majetek. Nizozemci měli skládat dary ke zmírnění bídy běženců na účet společnosti u rotterdamské agentury Nederlandache Handel Maatschappij. Výsledek sbírek měl být předán čsl. vyslanectví v Haagu.¹²¹¹ Ve Švýcarsku vznikla organizace Centre International pour l'entre aide en Tchécoslovaquie s cílem soustředit různé akce pro pomoc čs.uprchlíkům. Centrum dalo popud ke sbírkám v různých zemích, jako v Norsku a Holandsku. Sesbírané prostředky odesílalo Ústavu pro péči o uprchlíky.¹²¹² Americký Červený kříž daroval 5 000 vánočních bedniček, obsahujících bonbony a hračky, které zakoupili američtí školáci..¹²¹³

Osudy uprchlíků rezonovaly i na severu Evropy. Švédská sekce Mezinárodního ženského svazu pro mír a svobodu spolu s její jednatelkou Gretou Engkvistovou darovaly 1000 šv. kr., tj. 7000 Kč ve prospěch pražské utečenecké péče.¹²¹⁴ Neupadající pozornost migračním pohybům v Česko-Slovensku věnovala také švédská periodika. V listu „Social-Demokraten“ byla 10. října otištěna reportáž zpravodajky Anny Rudlingové - Teror v Sudetech, která popisovala postupy moci se ujímajícího nacionálně-socialistického režimu vůči svým

¹²⁰⁹ Lidové noviny, 27.10.1938, s. 3.

¹²¹⁰ Sozialdemokrat, č. 236, 7.10.1938, s. 3. Eine Million für Flüchtlinge.

¹²¹¹ AMZV, f. V.sekce, k. 427, Sl. Péče o uprchlíky, č.j. 144057, 10.10.1938.

¹²¹² AMZV, V.sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR-Uprchlíci z okupovaného území, č.j. 2153/38, 22.12.1938. Ale také 600 kg sušeného mléka a 15 000 krabic kondenzovaného mléka

¹²¹³ A-Zet ranní, 5.11.1938, s. 1. Americké děti uprchlíkům. Ale také 600 kg sušeného mléka a 15 000 krabic kondenzovaného mléka

¹²¹⁴ AMZV, f. V.sekce, k. 427, Sl. Péče o uprchlíky, č.j. 140756, 22.9.1938. Brzy následovala další částky ve výši 51, 9, 10 šv. kr. AMZV, V.sekce, k. 427, sl. Péče o uprchlíky, č.j. 150737, 10.10.1938.

odpůrcům v území odstoupeném Německu. „Zprávy z obsazených území ukazují, jaký osud tam čeká nenacistické Němce a české obyvatelstvo. Více než strach před válkou přimělo zřízení Henleinových dobrovolných sborů k útěku velké množství indiferentního obyvatelstva... Lidé prchají před hordami opatření jen s tím nejnnutnějším. Tábory pro běžence jsou ještě primitivní, ale místní obyvatelstvo projevuje soucit a úřady činí, co mohou. Je však nedostatek peněz a namnoze chybí organizace. Příští osud německých sociálních demokratů, kteří ztratili domov, je chmurný. Ač se cítí zrazeni spolu s celým státem, chápou, že jsou postiženi dvojnásobně; pokud se neukazuje jasný paprsek na cestě k budoucnosti.“¹²¹⁵ Tamější deníky „Svenska Morgonbladet“ a „Göteborgs Posten“ provedly úspěšné sbírky mezi svými čtenáři.¹²¹⁶ Jen do konce listopadu získaly 50 000 švédských korun (zhruba 360.000 Kč) pro české i německé uprchlíky z obsazeného území. Peníze byly nakonec poukázány poslanci DSAP Siegfriedu Taubovi. Protože v cizině se šířily neúplné zprávy, že Československo nechtělo dovolit německým soc. demokratům, aby hledali útočiště na jeho území.¹²¹⁷ Spolek Rädga Barven (Zachraňte děti) zaslal dvě zásilky teplého šatstva a obuvi jako vánoční nadílku pro děti uprchlíků.

Při Česko-slovensko-švédské společnosti v Praze se utvořil komitét, který ve spolupráci s Výborem pro pomoc uprchlíkům dbal na dodržování záměrů švédských dárců.¹²¹⁸ Stranou nezůstala solidarita vyšších vrstev, neboť švédské zámožné rodiny se přihlásily s nabídkou přijmout do dočasné péče 150 dětí ve věku 5-15 let.¹²¹⁹ Ukázalo se však, že o akci nebude ze strany čs. uprchlíků zájem, neboť v nepříznivé situaci byla úplná rodina často jedinou oporou.

Pomocnou ruku své vlasti podali také krajané v Jugoslávii, kteří se sdružovali ve spolcích „Čs. obec“ a „Havlíček“. Spolku Krajanská péče v Československu nabídli umístění padesáti až sto dětí ze zabraného území na delší pobyt v Jugoslávii. Děti měly navštěvovat českou

¹²¹⁵ NA Praha, f. VA-MZV, k. 2336.

¹²¹⁶ Lidové noviny, 23.12.1938, s. 5. Švédská pomoc našim hraničářům.

¹²¹⁷ AMZV, f. V.sekce, k. 427, Sl. Péče o uprchlíky, č.j. 144056, 10.10.1938. Dar švédských odborových organizací. Taub měl být vhodným způsobem instruován, aby se pomoci dostalo příslušníkům obou národností. Göteborgs Posten věnoval také po pěti tisících čs. korun pod vánoční strom v Praze a Brně, deset tisíc čs. korun pro vánoční nadílku Českého srdce a deset tisíc čs. korun pro české uprchlíky na účet poštovní spořitelny 71.777.

¹²¹⁸ Lidové noviny, 2.1.1939, s. 5. Celkem bylo dosud odevzdáno v Brně 533 649.55 Kč v hotovosti a 81.600 Kč nom. v dluhopisech.

¹²¹⁹ NA Praha, f. MPSP-R, sign R 241, Oběžník č. 47 z 12.12.1938. Dánský generální konzul Ant. Weinberger věnoval starostovi Brna 20 000 Kč na podporu uprchlíků bez rozdílu národnosti a vyznání.

školu a krajané (ponejvíce zemědělci) jim měli poskytnout kompletní zaopatření.¹²²⁰ Mimoto provedly několik sbírek na obranu státu a zlepšení poměrů hraničářů.¹²²¹

Osudy sudetských uprchlíků se pomocí novinových a tiskových zpráv dostávaly před zraky čtenářů mnoha evropských, ale také zámořských států. Těžká situace „lidí bez domova“ pak přispěla k rozjetí sbírkové solidarity i v dalekých končinách. Nejednalo se jen o peněžité, ale i věcné sbírky. Závažnější problémem bylo vyřešení otázky emigrace části sudetských uprchlíků. Specifickou kapitolou pak bylo jednání o půjčce s britskou a francouzskou vládou, které se vyvíjelo přerývavě a bylo ukončeno dohodou v lednu roku 1939. Původní představy československé strany o výši poskytnuté částky byly ve výsledku eliminovány.

III.14. Britské pomocné organizace pro uprchlíky

Zatímco probíhala jednání o půjčce a emigraci, začaly v říjnových dnech vznikat ve Velké Británii dobrovolnické fondy a organizace, které se opíraly o finanční podporu tamější veřejnosti. Zaopatřovaly nejen uprchlíky-emigranty, nýbrž také různými dary přispívaly utečencům v Československu.

Londýnský starosta Harry Twyford se zkušenostmi s péčí o arménské běžence založil 5. října 1938 Fond londýnského starosty (Lord Mayor's Fund for Czechoslovak Refugees). „*Londýnský starosta se rozhodl, že odletí v pondělí v 8.45 do Prahy, kde zřídí pod vedením britského vyslance Newtona organizaci, která povede správu a rozdělení lordmayorova fondu pro pomoc uprchlíkům, aby tak zajistil nejnaléhavější potřeby uprchlíků, kterých je do statisíců. Fond obnáší již 20 000 liber. Dosáhl této částky v prvních 24 hodinách a dnes je korespondence tak ohromná, že jejím tříděním je zaměstnáno 27 úředníků.*“¹²²²

Sir Harry Twyford přiletěl skutečně 10. října 1938 do Prahy spolu s Malcolmem a britským historikem Johnem W. Wheeler-Bennettem. Na letišti je uvítal zástupce ministerstva zahraničních věcí, předseda Senátu František Soukup, ředitel letiště ing. Trnka a za magistrát Dr. Stula. Poté odjeli na britské vyslanectví.¹²²³ Následující den se účastnil jednání o pomoci uprchlíkům z území obsazených Německem. Twyford hovořil jak s oficiálními místy, tak i se zástupci čs., něm. a židovských pomocných organizací, s nimiž ujednal vznik výboru, který

¹²²⁰ Lidové noviny, 21.11.1938, s. 2. Děti uprchlíků do Jugoslávie.

¹²²¹ Večerník ranních novin, č.55, 19.12.1938, s. 3. Krajané v cizině pamatují na stát i na uprchlíky. Pracovníci Baťových závodů v Jugoslávii vybrali mezi sebou 219.252 dinárů. Sdružení československých žen v Bělehradě pak pět tisíc dinárů. Celkem se sebralo 116 630 dinárů a 6 000 Kč a ve prospěch uprchlíků do půli prosince to bylo 191 777 dinárů a 6300 Kč.

¹²²² Právo lidu, č. 238, 9.10.1938, s.2. Londýnský lordmayor do Prahy.

¹²²³ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Bohemia, 11.10.1938. Flüchtlingskommissar in Prag.

měl zajistit spolupráci dosavadních institucí. Twyford požádal britského vyslance Basila Newtona, aby se stal předsedou vznikajícího komitétu. Z důvodu časového zaneprázdnění nabídku odmítl. Byl však ochoten stát se čestným prezidentem téhož výboru. S tím Twyford souhlasil. Na předsedu byl navržen sir John Hope Simpson, nejlepší odborník na uprchlickou problematiku v Británii, jenž byl viceprezidentem mezinárodní komise zajišťující výměnu obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem (1920-3). Na člena výboru byl doporučen ministr sociální péče Petr Zenkl, s nímž posléze jednal Twyford i Malcolm. Zenkl přislíbil sestavit seznam lidí, kteří se mohli na fungování komitétu podílet. Uprchlická problematika byla projednávána také téhož dne na večeri na britském vyslanectví, kam byli pozváni i Dr. Alice Masaryková, předsedkyně Čs. Červeného kříže a Dr. Antonín Sum, expert na vystěhovalecké otázky a péči o mládež, jenž vedl v republice tzv. Hooverovu akci pro potřebné děti.¹²²⁴

11.října v 10 hodin diskutovali v hotelu Esplanade vedle Malcolma, Twyforda, Zenkla, i delegáti vlády, Červeného kříže, židovských organizací, něm. soc. demokratů, spisovatel Karel Čapek, či zástupce pražského arcibiskupství. Twyford informoval o účelu návštěvy a také o svých plánech na řešení otázky utečenců. Prof. MUDr. Pelc sdělil, že existovaly dvě instituce: oficiální meziministerský výbor ministerstev soc. péče, národní obrany, zahraničí, zdravotnictví, vnitra a výbor dobrovolných organizací (Volné sdružení), kterému předsedala Alice Masaryková. Kritiku si vysloužila absence německých sociálních demokratů v těchto orgánech.¹²²⁵ Twyford navrhl složení svého výboru, který měl pracovat v úzké součinnosti se dvěma jmenovanými institucemi. Alice Masaryková doporučila, aby se členy komitétu stali vedle zástupců jednotlivých národností (starostův návrh) také experti na právní a sociální záležitosti. Navržený plán byl přijat. Členství nakonec získali: Alice Masaryková, prof. MUDr. Hynek Pelc (za čs. uprchlíky), předseda německé sociálně demokratické strany Wenzel Jaksch (za Němce), Marie Schmolková (za Židy-HICEM) odborový rada Dr. Krakeš (expert na právní otázky), a Růžena Pelantová (expertka na sociální otázky - Ústřední sociální úřad hl. města Prahy). Toto organizační složení tak zahrnovalo zástupce všech národnostních kategorií uprchlíků, státních orgánů, navíc příbráním Marie Schmolkové jako předsedkyně Committee Central, zastřešující péči jednotlivých soukromých pomocných výborů o uprchlíky z Německa (německé emigranty), byl zohledněn i tento uprchlický proud, jemuž se

---

¹²²⁴ Prager Tagblatt, 12.10.1938, s.3, Der Fond des Lordmayors. Twyford: „Abych rozptýlil všechny omyly, chci upozornit, že tento fond je určený pro všechny uprchlíky ze sudetoněmeckého území, pro Čechy, pro Němce a pro Židy. Všem, jak široce to dovolí prostředky, bude pomáhat.“

¹²²⁵ Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d., dok. č. 2, s. 262-265.

tímto mohlo dostat i potřebné pomoci.¹²²⁶ Zatímco Twyford předpokládal, že těžiště činnosti komitétu bude v pomocných akcích, členové výboru v Praze na něj vyvíjeli nátlak, aby se finančních prostředků hradily také náklady na lodní lístky pro emigranty. S čímž nakonec souhlasil nejen Twyford, ale i Malcolm. Část financí z tohoto fondu tak sloužila k zařízení vystěhovalectví. Londýnský starosta se vrátil 12. října přes Brusel do vlasti. Na londýnském letišti se setkal s čs. vyslancem Janem Masarykem a deklaroval, že jeho akce je výrazem úcty vlasti pro Československo.¹²²⁷ V rozhlasovém projevu pohnutě referoval o srdečném přijetí v Praze a popisoval složitou situaci uprchlíků. „Československo je za pomoc Anglii upřímně vděčno a je nutno obdivovati ducha a chování československého národa. Denně proudí dva tisíce uprchlíků do Prahy, kde je již dvě stě tisíc uprchlíků.“¹²²⁸ Zjevně přeháněl. Soudil také, že nejméně 750 000 Čechů, kteří žili na území okupovaném německým vojskem, bude žádat převedení svého majetku do Československa.

Na české straně dojmy z výsledků jednání s Twyfordem tak jednoznačné nebyly. Prezidentův kancléř Smutný neskrýval své rozladění. O výsledcích návštěvy londýnského starosty se dozvěděl zprostředkovaně od Dr. Suma. „*Toto rozdělení si představuje (Twyford-pozn. JB) zřejmě tak, aby se větší části dostalo Němcům a židům. O naše prý se postaráme my. Nechtěl ani slyšet o tom, že by se mohlo jednat o imigraci do Anglie a kolonií. Čili stále stejná hra: Angličanům jde i teď jen a jen o Němce.*“¹²²⁹

Fond londýnského starosty v půli října shromáždil 70 000 liber. Další tisíce příspěvků nestačil zpracovat.¹²³⁰ Využití peněz fondu se komplikovalo absencí předsedy výboru. „*Roční doba zvyšuje ještě obtíže. V ubikacích se netopí, neboť to jsou většinou provizorní místnosti. Poněvadž se nedostává přikrývek, lidé v noci mrznou. Odtud je pak jen krůček k hromadným nemocem. Nejmutnější na celé věci je to, že ani výnosu sbírky londýnského starosty není využito, jak situace žádá. Čeká se na přílet zvláštního komisaře z Londýna, který bude předsedat osmičlennému komitétu, jež bude sbírkou disponovat.*“¹²³¹ Jmenovaný odborník J.H.Simpson se předsedou výboru nestal. Post přenechal bývalému britskému vyslanci v Praze (v letech 1927-1929) siru Jamesu Ronaldu Macleayovi, kterého navrhlo britské

¹²²⁶ Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d, s. 255.

¹²²⁷ Právo lidu, č. 241, 13.10.1938, s.1. Vláda zásadně trvá na návratu uprchlíků.

¹²²⁸ České slovo, 14.10.1938, s. 1. Pohled na uprchlíky láme srdce. Projev londýnského starosty. Fond na podporu uprchlíků dosáhl již částky 60 000 liber.

¹²²⁹ Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 110.

¹²³⁰ Večerník Práva lidu, č. 222, 15.10.1938, s.2. Anglie slibuje pomoc uprchlíkům.

¹²³¹ Národní osvobození, č.242, 14.10.1938, s.3. Svízelná situace uprchlíků.

ministerstvo zahraničí.¹²³² Na poradě komitétu Macleay prohlásil, že na nejnutnější pomoc mělo být uvolněno z fondu několik miliónů Kč. Výplata se měla provádět na základě dohody komitétu s Volným sdružením pro pomoc uprchlíkům.¹²³³

Prostředky fondu, získané hlavně pomocí sbírek ve Velké Británii, kontinuálně rostly.¹²³⁴ K 31. lednu disponoval částkou 357 459 liber, z nichž 260 000 liber bylo poukázáno do Československa.¹²³⁵ V závěrečné zprávě fondu z července 1939 se uvádělo, že fond vyplatil ve prospěch čs. uprchlíků 360 000 liber (40 miliónů Kč).¹²³⁶ Ze všech britských organizací poukázal nejvíce peněz, které plynuly do Výboru pro pomoc uprchlíkům s přesným určením, k jakému účelu mají být použity.¹²³⁷ Posléze finance využíval Ústav pro péči o uprchlíky, ale také BCRC, který využil částku o výši osmdesáti tisíc liber pro zajištění emigrace vybraných tří set padesáti sudetoněmeckých uprchlíků.¹²³⁸

Konkrétní spořebu financí kontrolovali zástupci výboru fondu londýnského starosty přímo v ubytovnách. Členu pomocného komitétu londýnského starosty H.W.H. Samsovi byl k tomuto účelu vystaven průvodní list, na jehož základě mohl navštěvovat kdykoliv všechny budovy, v nichž byli umístěni uprchlíci.¹²³⁹ I sám Robert Macleay zavítal v prosinci do táborů utečenců v Kladně, Buštěhradě a Dubí.¹²⁴⁰ „Vyslanec byl všude vřele uvítán a bylo mu poděkováno za velikou práci, jež pro uprchlíky fond a jeho zástupci konají.“¹²⁴¹ Fond platil ošacení části běženců, kamna a topivo pro hromadné ubytovny, či přispíval na pobyt dětí v ozdravovnách, na nákup sanitního materiálu či na vitamínovou protikřivěčnou akci.¹²⁴² 3000 liber z poskytnuté částky bylo vyhrazeno pro novináře, kteří ztratili zaměstnání zastavením

¹²³² Lidové noviny, 28.10.1938, s. 6. Fond úřadoval v místnostech senátu. AMZV, f. V.sekce, k. 427, sl. Příslušnost cizinců v ČSR-Uprchlíci z okupovaného území, Pro domov, 8.12.1938. O oblíbě a potřebě Macleaye svědčilo i to, že se v prosinci intervenovalo v Londýně, aby Macleay mohl zůstat v Praze i v příštím roce.

¹²³³ České slovo, 30.10.1938, s. 8. Odjezd emigrantů z Československa pokračuje.

¹²³⁴ Telegraf, č. 245, 25.10. 1938, s. 1. K 25. říjnu 1938 bylo sebráno 200 000 liber, což bylo zhruba 28 miliónů korun.

¹²³⁵ Raška, F.D., Uprchlícké tábory po mnichovském diktátu, Soudobé dějiny, VII, č.4., 2001, s. 740.

¹²³⁶ Velecká, H.: Britská pomoc..., c. d., s. 663. Celkem pak sesbíral 528 510 liber.

¹²³⁷ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1332, sign. S 38/9, Zpráva o VPU z 15. listopadu 1938.

¹²³⁸ Velecká, H.: Britská pomoc..., c. d., s. 662.

¹²³⁹ NA Praha, f. MV-dod., sign. 415, č.j. 91745, 10.11.1938.

¹²⁴⁰ Polední list, č. 348, 16. 12. 1938, s. 7.; Lidové noviny, 16. 12. 1938, s. 3. Sir Macleay mezi uprchlíky. Řediteli Ústavu pro péči o uprchlíky poslal pak šek na 50 000 Kč na podporu drobných uprchlíků, jimž měla být zajištěna nová existence. Mimoto zaslal také okresnímu hejtmanovi v Kladně Janu Faltysovi poukázku na 40 000 Kč, jako zálohu na hrazení nejnutnějších úprav obydlí uprchlíků.

¹²⁴¹ NA Praha, f. MPSP-R, k.36, sign. R 131, Zpráva z 14.12.1938.

¹²⁴² České Slovo, 20.11.1938, s. 9. 2500 dětí z rodin uprchlíků do ozdravoven. Lidové noviny, 21.12.1938, s. 5. Opět čtvrt milionu z Londýna.

českých novin v odstoupeném území a stejná částka byla rezervována pro učitele, kteří se ocitli bez místa.¹²⁴³

V souvislosti s ukončením činnosti fondu londýnského starosty v únoru 1939 održeli jeho představitelé nejvyšší čs. státní vyznamenání Řád Bílého lva. Robert Macleay a Harry Twyford byli oceněni za občanské zásluhy v péči o uprchlíky I. třídou. Jejich spolupracovníci S.P.Elliott a H.W.H.Sums obdrželi IV.třidu. Londýnský starosta si vyznamenání jako jediný osobně nepřevzal a pro další vývoj událostí mu nemohl být doručen.¹²⁴⁴ Po skončení práce fondu přešla veškerá péče do rukou Volného sdružení. Zbytek jmění byl spotřebován na podpory vystěhovalců, případně na stavbu domků pro uprchlíky na Moravsko - Ostravsku. 1, 5 milionu Kč bylo transferováno na nákup šatstva a prádla podle návrhu Červeného kříže.¹²⁴⁵

Vedle zmíněného fondu vznikl News Chronicle Fund, který zřídil britský list News Chronicle, v jehož čele stanul publicista Walter Layton. Už na začátku října věnovalo ředitelství listu prezidentu Benešovi 7 300 liber šterlinků, což představovalo zhruba 1 milion Kč, jako první splátku sbírky svých čtenářů ve prospěch uprchlíků ze sudetského území. Prezident Beneš za dar poděkoval a požádal ministra sociální péče Zenkla o založení fondu, jehož by bylo použito ve prospěch sociálních problémů vzniklých při rozdělení území a evakuaci obyvatelstva.¹²⁴⁶

NCF ve spolupráci s Manchester Guardian, Yorkshire Post vybral celkově na 44 500 liber, z nichž putovalo 26 500 liber na pomoc utečencům.¹²⁴⁷ Lord Runciman, který působil v Praze a měl podle tisku „účast na neštěstí uprchlíků“, daroval jen 100 liber (14 000 Kč), ač jeho jmění činilo přes 30 miliónů liber (více než 11 miliard Kč)!¹²⁴⁸ Činnost New Chronicle popisoval i tisk v Česko-Slovensku., *Mnoho lidí posílá vedle peněz také věcné dary, zejména skvosty a stříbrné přibory. Redakce listu New Chronicle dostala zlatý prsten s pěti rubíny.*

¹²⁴³ České Slovo, 17.2.1939. Národní práce, 16.2.1939, Mise londýnského lordmayora vydala už 350.350 liber šterlinků. Režie sbírky (tiskoviny, poštovné, cestovné) činila 2 800 liber. Fond zásoboval běžence dále různými životními potřebami: lůžkovinami, oděvem, zdravotním materiálem. Mimo to byly rozděleny zásilky několika britských firem, které věnovaly značné dary kakaa, čokolády a sušeného mléka pro děti. Rybářské podniky v Lowestoftu věnovaly pro uprchlíky 133 soudků naložených slanečků. Dále poskytl 80 000 liber šterlinků pro běžence BCRC.

¹²⁴⁴ Klumpar-Paměti, s. 49; NA, f. PMR, k. 4396, Protokoly z jednání ministerské rady z 17. 2. 1939, s.2.

¹²⁴⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 427, Zápis o schůzi Výboru pro pomoc uprchlíkům, 14.2.1939 v 16 hodin. Stav účtu FLS v únoru činil 10 961 168, 55 K. Po odečtené dotaci 9 366 168, 55 K. Výbor pro pomoc uprchlíkům měl být převzat Ústavem pro péči o uprchlíky. Heumos tvrdí, že zbytek peněz dostal BCRC. Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d, s. 254.

¹²⁴⁶ Právo lidu, č.236, 7. 10. 1938, s. 3. Milion korun pro uprchlíky ze sudetského území. Peníze se pak dostaly na konto 71.777. Na adresu bývalého prezidenta Beneše došly peněžité částky pocházejících především od obyčejných lidí ve výši 13 048 Kč, které spolu s 1230 Kč, jež došly v čs. měně spolu s valutami 120 švýcarskými franky, 50 francouzskými franky, 2,1 £ a 1 \$ byly zaslány Výboru pro pomoc uprchlíkům.

¹²⁴⁷ Večerní Právo Lidu, č. 239, 12. 10. 1938, s. 2. Vedle nich i další listy.

¹²⁴⁸ Večerník Práva lidu, č. 222, 15.10.1938, s.2. Anglie slibuje pomoc uprchlíkům.

Angličtí sportovci posílají své sportovní trofeje. Horník, který pracuje pouze tři dny v týdnu, poslal deset šilinků. Mnoho příspěvku posílají hromadně soukromé školy. Jedna žena z venkovského města poslala již druhý příspěvek. Bylo to 50 liber šterlinků. A připsala k daru: „Nezbavuji se tak potravy, ani přístřeší. Dávám-li tento příspěvek, není mé srdce o nic méně naplněno hanbou nad politikou britské vlády v tomto posledním bláznovství.“¹²⁴⁹

Klíčovou centrální organizací pro zajišťování emigrace a podporu uprchlíků na britské půdě byl Britský výbor pro uprchlíky z Československa (British Committee for Refugees from Czechoslovakia, 5 Mecklenburgh Square, London, W.C.1). Předseda londýnské obecní rady E.G. Culpin byl ustanoven do čela výboru. Navíc se stal členem komitétu spravující fond londýnského starosty. Mary Ormerod, čestná tajemnice Ústředního výboru pro uprchlíky (Coordinating Committee for Refugees) jmenovali zástupkyní předsedy.¹²⁵⁰ Patronem BCRC byl také sám londýnský starosta. Obě sdružení tak byla personálně ale i finančně propojena.¹²⁵¹ Ve výboru našla zastoupení řada organizací: Společnost přátel (Society of Friends)¹²⁵², německo-židovský pomocný výbor (German-Jewish Aid Committee), Katolický výbor pro uprchlíky z Německa (Catholic Committee for Refugees from Germany), Národní výbor práce (National Council of Labour) a řada jiných institucí zabývajících se uprchlickým zaopatřením. Komitét měl pečovat nejdříve o ty utečence, kteří byli vyzváni, aby opustili republiku a kteří se nemohli vrátit do Říše, ani do odstoupených území. Výbor se zaručil za desítky z nich, kterým tak mohlo být uděleno povolení k pobytu na omezenou dobu ve Velké Británii. Čestnou sekretářkou se stala Margaret Laytonová, dcera Waltera Laytona, vydavatele News Chronicle, čestným pokladníkem plk. Georgie Croafield. Výbory místní péče o uprchlíky byly utvořeny za dozoru speciálního ústředního podvýboru, vedeného předsedkyní R. W. Seton-Watsonovou. Podvýbor sbíral prostředky a poskytoval přímou pomoc uprchlíkům v příslušném místě.¹²⁵³ Zástupkyní BCRC v Praze se stala docentka London University College Doreen Warrinerová, která činnost komitétu odborně zdokumentovala.¹²⁵⁴ Organizaci emigrace dětí prováděly také Fond Zachraňte děti (Save the Children Fund), Světové hnutí pro záležitosti dětí z Německa (The World Movement for Case of Children

¹²⁴⁹ Večerní České Slovo, 12.10.1938, s. 2. Skotští studenti demonstrují.

¹²⁵⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 427, č.j. 9147/38. z 5.12.1938. Zpráva Jana Masaryka. CCR byl založen z iniciativy ministerstva vnitra k obhajobě zájmů uprchlíků z Německa vůči brit. vládě.

¹²⁵¹ Kuklík, J.: Do poslední..., c. d., s. 33-4. Mezi prominentní členy výboru BCRC patřili mj. arcibiskup z Cantenbury, či prof. Seton-Watson.

¹²⁵² Simpson, J. H.: The Refugee Problem..., c.d, s. 178. Society of Friends byla kvakerská organizace.

¹²⁵³ AMZV, V. sekce, k. 427, č.j. 9147/38. z 5.12.1938. Zpráva Jana Masaryka. Do začátku prosince to bylo 300 osob. Čs. vyslanectví v Londýně bylo ve stálém styku s BCRC.

¹²⁵⁴ Warriner, Doreen: Winter in Prague, Slavonic and East European Review, sv. 62, č. 2, 1984, s. 209-239.

from Germany) a ve spolupráci s BCRC potom Nicholas Winton.¹²⁵⁵ Jednotlivé pomocné komitety měly status sekcí Ústředního výboru pro uprchlíky (Coordinating Committee for Refugees).¹²⁵⁶

O příjezdu prvních uprchlíků z pohraničí do Velké Británie referoval čs. tisk. „*Dnes (tj. 1.listopadu-pozn. JB) se v různých anglických rodinách ubytovala první část uprchlíků z ČSR. Přijelo jich z Polska, lodí 34, vesměs sudetští Němci. Než bude rozhodnuto o zaměstnání těchto uprchlíků v Anglii, zůstanou všichni běženci z Československa jichž bude celkem asi 400, hosty Angličanů. Anglické ministerstvo vnitra udělilo zatím 350 víz bývalým československým příslušníkům z německého území. Jest však problém jak tyto uprchlíky dopravit do Anglie.*“¹²⁵⁷

Má-li se zhodnotit britský podíl na pomoci uprchlíkům, musíme uvést, že spočíval ve spolupůsobení na výstavbě organizačního aparátu uprchlické péče v Praze (fond londýnského starosty), přísunu dobrovolných finančních prostředků pro konkrétní pomocná opatření, posléze financí z britské půjčky a daru, neposledně také v technicko-organizačních a politických předpokladech pro zajištění emigrace.¹²⁵⁸

---

¹²⁵⁵ Velecká, H.: Britská pomoc..., c.d., s. 664.

¹²⁵⁶ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 42.

¹²⁵⁷ A-Zet ranní, 2.11.1938, s. 2. První uprchlíci z ČSR v Anglii.

¹²⁵⁸ Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d., s. 254.

IV. Vnímání uprchlíků pohledem tisku

IV.1.Druhá uprchlická vlna

Pro období sudetské krize tedy v září 1938 existují novinové záznamy především k situaci v hlavním městě Praze. Uprchlíci se dostávali i na titulní strany a vysloužili si intenzivní takřka denní pozornost, což mělo své důvody, neboť ideologicky propagandistická masáž říšského rozhlasu šířila blufy o situaci německé menšiny v první československé republice. Podle zavádějících rozhlasových šotů mělo být o utečence špatně postaráno. Rovněž přijetí vnitrozemským obyvatelstvem nemělo být přívětivé. Pozornost tisku souvisela také s dalším specifikem, neboť se jednalo o novum - novou situaci a problém. Byli to uprchlíci z území vlastního státu odkázaní na určité zaopatření. Nyní stručně k tomu, jak se ocitli v hlavním městě.

15.září 1938 přijely do Prahy první transporty z pohraničí. Jednalo se vesměs o starce, ženy a děti německé národnosti. Jen několik žen bylo doprovázeno svými manžely, kteří se potom, co se ujistili, že jejich ženy a děti byli v bezpečí, navraceli zpět do pohraničí. Utečenci byli umístěni v Baxově domovině, ve Vystěhovalecké stanici v Nových Vysočanech, na Strahovském stadionu, či v Lidovém domě v Hybernské ulici. O uprchlíky se zajímala manželka prezidenta republiky Hana Benešová, která v doprovodu předsedkyně Čs. Červeného kříže dr. Alice Masarykové navštívila nádražní ošetřovnu Červeného kříže a nádražní služebnu CPO na Masarykově nádraží. Seznámila se i se situací uprchlíků ve Steinerově sále v Lidovém domě. *„Paní Benešová projevila účastný zájem pro utrpení a strádání rodin, uprchlých před terorem henleinovců, a sama podnikla další kroky ke zvýšení účinné pomoci všem uprchlíkům.“*¹²⁵⁹

Jak vnímal náhlý příchod těchto uprchlíků dobový tisk? Zaujímal nějaká obecná stanoviska k uprchlické otázce? Jak už bylo výše uvedeno, všímal si intenzivně zájmu pražského obyvatelstva o osud těchto postižených lidí. Částečně byl tento zájem vyvolán zmíněnou německou propagandou. Pražští obyvatelé projevovali solidaritu s uprchlíky nejen sbírkovou aktivitou, ale i různými dalšími dary.

Agrární Venkov spíše stručně a věcně upozorňoval, že vedle dobročinných organizací i jiných institucí projevovalo zájem o situaci uprchlíků i starousedlé obyvatelstvo. *„Krom těchto spolků projevuje i obyčejné obyvatelstvo zájem o osud těchto nešťastníků zbavených přístřeší*

---

¹²⁵⁹ Právo lidu, č.226, 25. 9. 1938, s. 2. Paní Hana Benešová v Lidovém domě.

a přes noc vyhnaných ze svých domovů. Přicházejí ženy i zcela chudé, které viděly nebo četly o příjezdu těchto nouzových transportů matek s dětmi, které nemají co na sebe a přinášejí čisté prádélko a přikrývky.“

Zvláštní pozornost si vysloužili utečenci umístění na Strahovském stadionu. „A lidé z okolí se snaží pomoci ze všech sil. Přivázejí dětské kočárky, přinášejí hotové peníze, části šatstva, potraviny aj. Účast s nešťastníky je velká. Už při jejich příjezdu na Masarykovo nádraží bylo vybráno něco přes 3000 Kč, podobná částka se vybrala i na Denisově nádraží. Restauratér na Masarykově nádraží dal všem příchozím snídaneč, polévky, chléb atd.“¹²⁶⁰

Bulvární Polední list uvedl, že pomoc neznala národnostních rozdílů. V této chvíli nechal stranou výpady proti německým uprchlíkům: „Na nádražích viděli jsme dojemné scény, kdy chudí občané zahrnuli dárky a penězi uprchlíky bez rozdílu národnosti, kteří přijeli bez prostředků a s několika drobnostmi v ranečkách.“¹²⁶¹

Večer list spjatý s republikánskou stranou psal také o příjezdu německých demokratů a nutnosti pomoci všem, kteří museli opustit své působiště jen proto, že „byli jiného přesvědčení než pár fanatiků“.¹²⁶² Národní politika upozornila i na podporu pouličních prodejců: „Trhovci z Tylova náměstí věnovali dárky uprchlickým dětem“.¹²⁶³

Lidové noviny mimo výše uvedených faktických informací o sbírkách, či darech popisovaly ubytování uprchlíků v rodinách Pražanů, či možnosti jejich bezplatné dopravy: „Jakmile se však roznesla zpráva o jejich příjezdu, stali se všichni předmětem péče pražského občanstva, které se dojemným způsobem staralo o ulehčení jejich dočasného osudu. Značný počet uprchlíků byl vzat přímo do rodin. Řidiči motorových vozidel ochotně dopravovali uprchlíky podle pokynů do nocleháren a na stadion. Na samotných nádražích se jen do klobouku vybraly pro postižené tisíce.“¹²⁶⁴

Dary živnostníků a různých větších firem nezůstaly mimo pozornost komentáře národně socialistického Českého slova. Nejednalo se jen o peníze, ale také o jídlo, či hračky. „Dobří lidé z celé Prahy scházejí se na Strahově. S jídlem, pokrývkami, cukrovinkami, mlékem, pražští uzenáři již včera oznámili, že budou zdarma pro uprchlíky dodávat uzeniny. Dnešní večere (tj. 17.září) pro všechny je již plně hrazena z darů. Hraničářský odbor zaměstnanců elektrických podniků odevzdal ústřednímu sociálnímu odboru částku 1 000 Kč, aby ji bylo

¹²⁶⁰ Venkov, č.219, 17.9.1938, s. 5. Praha pečuje o 3000 uprchlíků z ohroženého území.

¹²⁶¹ Polední list, č. 259, 18.9.1938, s.8.

¹²⁶² Večer, č. 219, 17.9.1938, s. 5.

¹²⁶³ Národní politika, č.257, 18.9.1938, s. 7.

¹²⁶⁴ Lidové noviny, 18.9.1938, s. 4.

použito na zubožené ženy a děti a scházejí se dary další. Firma Amscheiberg oblékla téměř úplně 280 dětí a kromě toho jim poslala množství hraček.“¹²⁶⁵

Milena Jesenská v Přítomnosti popisovala štědrost, s jakou Pražané utečence obdarovávali. Všichni měli být spokojeni: „*Pražané přicházejí proudem a každý něco nese. Víte, že nejen dávají, ale že také umějí dát! A já vám povím, jaké překvapení připravila Praha světu v této - poměrně tak malé – události: tito lidé jsou tu šťastní!*“¹²⁶⁶

Ústřední tiskový orgán KSČ - Rudé právo informovalo do svého zákazu v říjnu 1938 intenzivně o německých uprchlících z pohraničí. Není divu, neboť mezi nimi bylo mnoho komunistů a sociálních demokratů. Deník krajní levice zdůrazňoval soucit pražských obyvatel. „*To co učinil hned v prvních minutách pro tyto nešťastné oběti, to jest nádherný čin lidské solidarity a lidskosti. Sami z okamžitého popudu sbírají peníze, odbíhají a hned se vracejí s balíky vuřtů a chleba, s košíky jídla a stále něco sbírají od nově příchozích. Lidé hovořící německy uklidňují a utěšují plačící mámy.*“¹²⁶⁷

Sociálně demokratické Právo lidu věnovalo velkou pozornost osudu „lidí bez domova“ z podobných důvodů jako Rudé právo. Vedle informací o vykonaných zaopatřovacích akcích publikovalo svolání k primátorovi Zenklovi a obyvatelům hlavního města: „*Považujeme za nutné vznést apel na pana primátora, aby zvláštní výzvou požádal obyvatelstvo pražské, aby těmto nešťastným hraničářům poskytlo všechnu pomoc. Hraničáři, prchající, z pohraničí přišli mezi své. Trpí za nás za všechny zaslouží si abychom jim pomohli.*“¹²⁶⁸ Obdobné výzvy k pomoci se prozatím objevovaly skromněji. Mimo Práva lidu se vyskytly i v drobnějších denních zprávách v Národní politice, či Lidových novinách.¹²⁶⁹ Větší počet takových svolání a proseb bylo možné zaznamenat až v říjnu. V září se spíše psalo o složitých poměrech uprchlíků a kalkulovalo se pravděpodobně s jistou mírou spontánnosti v otázkách příspěvků a podpory.

Pozitivně o zájmu a pomoci Pražanů psal také německý Prager Tagblatt.¹²⁷⁰ „*Děti obdržely ovoce a když si stoupily před nádražní budovy byly Pražany obdarovávány sladkostmi. Spontánně probíhaly před nádražími peněžní sbírky a byly rozdělovány rodinám sudetských Němců.*“ Sozialdemokrat vyzýval k pomoci německým uprchlíkům bez rozdílu politického a

¹²⁶⁵ České slovo, 17.9.1938, s. 5.

¹²⁶⁶ Přítomnost, roč. XV, č. 38, 21.9.1938, s. 594-5.

¹²⁶⁷ Rudé právo, č. 218, 16.9.1938, s. 5. Muži u hranic, ženy do vnitrozemí. Vlak žen a dětí na pražském nádraží.

¹²⁶⁸ Večerník Práva lidu, č.217, 16. 9. 1938, s. 3. Pražané nechť pomohou ubožákům z pohraničí.

¹²⁶⁹ Lidové noviny, 29.9.1938, s. 2.; Národní politika, 25.9.1938, s. 4.

¹²⁷⁰ Prager Tagblatt, 16.9.1938. Die Flüchtlinge aus dem Grenzgebiet. Die Hilfe der Prager für sudetendeutsche Demokraten.

náboženského vyznání.¹²⁷¹ Obdobný postoj zaujala Milena Jesenská, podle níž měli být Němci z pohraničí uvítáni jako hosté.¹²⁷²

Když shrneme údaje z výše uvedených citací, vyplývá z nich, že deníky jednoznačně kladně charakterizují přijetí uprchlíky z pohraničí Pražany. Upozorňují na soucit, spontánní pomocné akce a dary starousedlého obyvatelstva. Národnost uprchlíků neovlivňovala jinak veskrze pozitivní recepci. Jednotlivé listy nekomentují zatím uprchlickou vlnu hlouběji. Pouze registrují pomocné akce a při stylizaci zpráv nevystupují záporně proti uprchlíkům. O tom, že by mezi uprchlíky mohli být Židé, vůbec nepíše. Musíme si uvědomit další souvislosti těchto novinových zpráv. V září roku 1938 probíhala sudetská krize a propagandou silně zatížený německý rozhlas uváděl, že uprchnuvší demokratické Němce nečeká ve vnitrozemí nic dobrého jen odmítnutá pomocná ruka a lhostejnost. „*Propaganda říšského rozhlasu uváděla, že němečtí uprchlíci nemají v Praze co jíst a musí nocovat pod širým nebem.*“¹²⁷³

Tuto skutečnost popsaly některé novinové zprávy, které zároveň zachytily **obavy uprchlíků německé národnosti z přijetí od Čechů**. Kladné přijetí od vnitrozemců tak mnohé z nich překvapilo.

Milena Jesenská ve výtečné reportáži „Pověz mi, kam utíkáš - povím ti, kdo jsi“ zaznamenala i strach některých utečenců: „*V Chebu nám vyprávěli, že nás Češi poplivou, že nám nandají a že nás zavřou. Češi nás však přijali jako přátele, chovají se k nám krásně. Chceme zpátky už jenom proto, abychom to doma řekli. Nezapomeneme na to! Báli jsme se vás, když jsme sem jeli. A teď jsme tu tak rádi!*“¹²⁷⁴

Podobně vyznívá i záznam z legionářského Národního osvobození: „*Jsmo nyní v Praze a poznali jsme ty, které nám propaganda vylíčila jako zlé lidi, jako naše nepřátele. Přijali nás jako bratry a sestry. Naše děti zde mají vše co potřebují. Naši vůdcové lhou, když vám vypravují o Čechách. Všichni jsou k nám hodní a děkujeme jim za to. Věřte nám a tomu, co zde prožíváme, co cítíme a vidíme.*“¹²⁷⁵

S trochu poetickým vyzněním se objevil článek v Lidových listech: „*Je třeba poznamenati, jak překvapeni jsou zejména Němci, kteří nečekali tolik upřímnosti a srdečnosti. Představovali si, že na ně české obecnstvo bude hledět nějak příkře, ale místo toho přijala je Praha se srdcem otevřeným a plným lásky.*“¹²⁷⁶ Podle Večerního Českého slova poznali

¹²⁷¹ Sozialdemokrat, č.225, 25. 9. 1938, s. 3. Helf den deutschen Flüchtlingen.

¹²⁷² Přítomnost, roč. XV, č. 38, 21.9.1938, s. 594-5.

¹²⁷³ Venkov, č.219, 17.9.1938, s. 5.

¹²⁷⁴ Přítomnost, roč. XV, č. 38, 21.9.1938, s. 594-5.

¹²⁷⁵ Národní osvobození, č.220, 18.9.1938, s.2.

¹²⁷⁶ Lidové listy 17.9.1938, s. 3.

němečtí demokraté ve vnitrozemí své přátele: „*Všichni jsou překvapeni přijetím, kterého se jim dostalo. V neštěstí poznávají přátele.*“¹²⁷⁷

Na snahu pomoci a soucítění s „lidmi bez domova“ a celkově kladné přijetí mohly působit i novinové zprávy a také to, že se počítalo, že se jedná o přechodnou záležitost. Zkrátka, že uprchlíci se po skončení nepokojů v pohraničí navrátí zpět do svých domovů a nebudou trvale přítomni ve vnitrozemí. To bylo nepochybně i jejich přání, ale další překotný vývoj ukazoval, že to nebude v mnoha případech možné. Zprávy denního tisku týkající se uprchlíků tento překlad dávaly. Logicky totiž počítaly s tím, že po uklidnění situace bude návrat do původních domovů možný. V novinových článcích se tak objevila stejná hodnocení: „*Za několik dní se opět vrátí do svých domovů, vždyť nepokoje jsou likvidovány a v rozbouraných okresech zavládne opět normální život.*“¹²⁷⁸ „*Mají jedinou touhu v klidu a míru se vrátit do svých domovů.*“¹²⁷⁹ „*Čekají... do té doby než se rozhodnou vrátit se do svých domovů tak narychlo opuštěných.*“¹²⁸⁰ „*Všichni netrpělivě očekávají chvíli, kdy se budou moci vrátit do svých domovů a podat svědectví o tom, jak bylo s nimi zacházeno.*“¹²⁸¹ „*Všichni muži mají jedinou myšlenku chtějí se vrátit zpět.*“¹²⁸²

Ukazovalo se ale, že návrat domů se pozdrží, neboť ještě před uzavřením mnichovské dohody z 29. září 1938 se z téměř dvou tisíc uprchlíků pobývajících v Praze vrátila do původních domovů jen polovina. Druhá polovina byla umístěna ve venkovských okresech Vlašim, Ledec nad Sázavou a Sedlčany.

Zbývá ještě odpovědět na otázku, jak tisk posuzoval uprchlickou vlnu jako celek. Pro většinu deníků se jednalo o oběti teroru ozbrojených bojůvek (oběti „Henleinovského“ teroru). „*Museli opustit své působiště jen proto, že byli jiného názoru než pár fanaticů.*“¹²⁸³ *Nechtějí sklonit hlavu před diktátem SdP a jejichž obvázané hlavy ukazují jakými prostředky tato strana pracuje.*¹²⁸⁴

Útěk německých demokratů ze sudetoněmeckého území byl pro Právo lidu jasnou odpovědí na Hitlerova slova o jednotě Němců a touze po připojení pohraničních území k Německé říši. Uprchlíci útekem vyjadřovali také svůj názor na nacistické hnutí. „*Jde vesměs o lid německé národnosti, který tak drastickým a pro něj jistě bolestivým způsobem dává nejzřejměji najevo,*

¹²⁷⁷ Večerní České slovo, 17.9.1938, s. 4.

¹²⁷⁸ Národní osvobození, č.220, 18.9.1938, s.2.

¹²⁷⁹ Venkov, č.219, 17.9.1938, s. 5.

¹²⁸⁰ Polední list, č. 257, 16.9.1938, s. 7.

¹²⁸¹ Lidové noviny, 18.9.1938, s. 4.

¹²⁸² Národní politika, č.255, 16.9.1938, s. 4.

¹²⁸³ Venkov, č.219, 17.9.1938, s. 5.

¹²⁸⁴ Národní politika, č.255, 16.9.1938, s. 4.

co si o hakenkrajclerech myslí. Je to také nejpádnejší odpověď lidu na Henleinovu výzvu „My chceme domů“ tj. do Třetí říše a současně odpověď na požadavek Hitlerův o připojení německých krajů k Německu.“¹²⁸⁵ Večerník Práva lidu mimoto upozorňoval, že neutíkají před terorem Čechů, nýbrž před násilím vlastních soukmenovců.¹²⁸⁶

Milena Jesenská se v Přítomnosti zamýšlela nad tím, že útky Němců do vnitrozemí musí být pro okolní svět překvapením, neboť nejsou ohrožováni Čechy, ale vlastním národem. „*Je asi pro svět další překvapení, že tisíce a tisíce Němců utíkají k nám, cítí-li se ohroženi na životech - Němci! I přes soustavná hlášení, že Češi Němce likvidují.*“ Útek do vnitrozemí tak vyjadřuje i to, že tisíce Němců považují Čechy za větší přátele a ochránce než dnešní říšské Němce.¹²⁸⁷

Polední list považoval za vhodné zdůraznit, že ne všichni Němci podporovali Henleinovy aktivity. „*Bylo by jistě velmi vhodné, aby se na tyto lidi přišli podívat zahraniční zpravodajové. Přesvědčili by se, že v republice existují také jiní Němci než ti, kteří se vydávají za mluvčí všech Němců.*“¹²⁸⁸

Jak se tisk stavěl k dalšímu přílivu uprchlíků a poskytování pomoci? Odpověď na tuto otázku je problematická. Publicisté a novináři si podobný dotaz v září nepoložili. Nebyl ani důvod, neboť se předpokládalo, že pomoc je dočasná a uprchlíci se vrátí zpět do svých domovů. „*Úřady nekladou tomuto stěhování (tj. silnějším přesunům teď už i českého obyvatelstva-pozn. JB) žádné překážky, protože jsou přesvědčeny, že jde o zjev pouze přechodný.*“¹²⁸⁹

Jiná situace nastala po přijetí mnichovské dohody, kdy se tato otázka stala skutečně aktuální. S ohledem na vyznění i výše uvedených citací a dalších novinových zpráv, probíhalo kladné přijímání uprchlíků a poskytování pomoci bez obtíží po celé září. Dokládají to zprávy z Kladenska,¹²⁹⁰ Olomoucka¹²⁹¹ a Přerova.¹²⁹² Komentáře dovolují popsat i situaci „lidí bez domova“. V Olomouci byli podle novinového titulku „Němci doma mezi Čechy“. „*Město Olomouc učinilo opatření rozsáhlá opatření, aby se těmto ubožákům dostalo všeho, co potřebují.*“¹²⁹³ Zpráva z Plzně, kde byli většinou demokratičtí Němci, konstatovala, že sběrací

¹²⁸⁵ Právo lidu, č. 223, 22.9.1938, s. 6.

¹²⁸⁶ Večerník Práva lidu, 27.9.1938, s. 3.

¹²⁸⁷ Přítomnost, roč. XV, č. 38, 21.9.1938, s. 594-5.

¹²⁸⁸ Polední list, č. 257, 16.9.1938, s.7.

¹²⁸⁹ Večerní České Slovo, 22.9. 1938, s. 4.

¹²⁹⁰ Lidové noviny, 23.9.1938, s. 5. O Němce z pohraničí na Kladensku se staraly sociální instituce a město Kladno.

¹²⁹¹ Lidové noviny, 25.9.1938, s. 3. V Olomouci, o něž pečoval Červený kříž s městskou radou a péčí o nezaměstnané, a na které se pořádaly i veřejné sbírky.

¹²⁹² Lidové noviny, 29.9.1938, s. 2. V Přerově se hlásilo mnoho obyvatel s nabídkou obydlí pro utečence. Navíc i místní majitelka restaurace dala k dispozici prostornou krytou verandu.

¹²⁹³ Lidové noviny, 30.9.1938, s. 5.

akce probíhaly bezproblémově a s dobrými výsledky.¹²⁹⁴ Rudé právo upozorňovalo také na nutnost pomoci od úředních orgánů. Lidská solidarita měla své hranice. Mělo dojít ke stabilnímu přísunu financí, což měl v první řadě zajistit stát.¹²⁹⁵

V období sudetské krize 1938 a druhé uprchlické vlny panovala ve sledovaném tisku zvláštní situace vzácné shody. Uvedené zářijové zprávy víceméně pouze popisovaly situaci uprchlíků v hlavním městě Praze. Pravděpodobně částečně i pod tlakem propagandou zmasírovaného říšského rozhlasu se široce rozepisovaly o poskytnuté pomoci utečencům, kteří byli v této době převážně německé národnosti. Líčily také spontánní pomoc pražského obyvatelstva a vyvracely tak lživá obvinění německého rozhlasu o těžké situaci německých demokratů. K jednoznačně kladnému přijetí uprchlíků jistě přispívalo, že pomoc těmto lidem byla považována za dočasnou.

IV.2. Třetí uprchlická vlna – plebiscit a uprchlíci

Aktuální otázkou, která souvisela s uprchlíky na začátku října, byl problém plebiscitu ve sporných oblastech, které měly být do jeho uskutečnění obsazeny mezinárodními jednotkami.¹²⁹⁶ S tím souviselo i vracení utečenců do těchto zón a otázka jejich dočasné podpory. Podívejme se nyní, jak periodika popisovala jejich situaci v kratinkém období falešných představ o konání plebiscitu. Hesla „Hraničáři na svá místa! Vraťte se do svých domovů! Uprchlíci musí zpět domů.“¹²⁹⁷ doplňovala slova o odpovědnosti, povinnosti k republice a nutnosti zůstat v původních domovech.

*„Za vámi, za vašimi ženami a dětmi stojí celý národ, který přejímá na svoje bedra starost o vás a vaše osudy.“*¹²⁹⁸ *Hraničáři se vracejí nazpět ke splnění své **poslední velké povinnosti k republice**. Děti se přidělují rodinám v Praze i na venkově, které se o děti dávno v hojném počtu přihlásily.*¹²⁹⁹

Objevily se i zmínky na státní zájem. Starousedlíci měli „lidem na útěku“ vysvětlit jejich důležitou úlohu ve prospěch státu: *„Žádá se proto každý, kdo snad uprchlíkům poskytl první pomoc, aby vyrozuměl o jejich pobytu obecní úřady k provedení tohoto opatření a podle možností vysvětlil těmto našim spoluobčanům, že návrat do smíšeného území vyžaduje **státní***

¹²⁹⁴ Národní politika, 25.9.1938, Denní zprávy. Vybralo mj. 82000 Kč, šaty, prádlo a jiné věci.

¹²⁹⁵ Rudé právo, č.230, 30.9.1938.

¹²⁹⁶ Biman, Stanislav: Konference v Mnichově a okupace pohraničí. in: Kural, Václav – Radvanovský, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem. K dějinám Říšské župy Sudety 1938-1945, Ústí nad Labem 2002, s. 41-42.

¹²⁹⁷ Polední list, č. 275, 4.10.1938, s. 3.

¹²⁹⁸ Lidové listy, 4. 10. 1938, s. 3. Neopouštějte svá místa v plebiscitním území.

¹²⁹⁹ Polední list, č. 277, 6.10.1938, s. 2.

zájem.¹³⁰⁰ Komentáře k plebiscitu a povinnosti uprchlíků se tohoto lidového hlasování zúčastnit argumentovaly i národními zájmy. Upozorňovaly na rozvahu a klid obyvatelstva před překotností a nerozmyslem. V pohraničí měl už být klid a lidé neměli mít strach před útoky ordnerských formací. Navíc by se hraničáři neměli vzdávat před důležitým rozhodnutím: „*Je ve svrchovaném zájmu národa a republiky, aby všichni občané vytrvali na svých místech a vystříhali se překotnosti. Ani jeden hlas pro republiku nesmí přijít nazmar. Pamatujte na to, že překotným útekem můžeme připravit stát o další kusy drahocenné půdy. Vytrvejte v zájmu národa na svých místech. Nevzdávejte se před rozhodnutím!*“¹³⁰¹ S podobným laděním se setkáváme i v Českém Slově: „*Musí vytrvati. Je to naléhavá povinnost vůči národu a státu.*“¹³⁰² Analogicky zaměřenou výzvu publikovalo Právo lidu: „*Klid a odhodlanost v nejtěžších dobách. Češi v pohraničí zůstaňte klidní a odhodlaní až do konce. Nevěřte provokatérům.*“¹³⁰³

Na **svědomí** uprchlíků apeloval jiný článek, který zároveň kalkuluje i s tím, že pro republiku mohou hlasovat demokratičtí Němci: „*Kdyby čeští občané a Němci loajálního smýšlení opustili v těchto dnech pohraničí, mohli by zle poškodit naše zájmy. To si musí každý z nich uvědomit.*“¹³⁰⁴ Bulvárnější A-Zet ranní zdůraznil **obětavost** hraničářů k národu a státu: „*Se vzornou oddaností uposlechli úřední výzvy a ukázněně se vracejí, kde žili a kde musí žít ještě nějaký čas, protože chtějí svými hlasy zachránit části našeho území. Pro mnohé rodiny znamenal tento útek vydání posledních nepatrných úspor. Lidé chovají naději, že tato nejprůmyslovnější a nejčestější část pohraničí zůstane zachována ČSR.*“¹³⁰⁵ Zatímco předchozí citace popisovala dobrovolný návrat uprchlíků, ukazovalo se, že ne všichni tak budou chtít učinit – tedy chtít vrátit se do svých původních domovů. Proto vedle apelů na vznešený ideální čin pro stát a národ, jež měli učinit hlasováním, se musely nutně objevovat i tvrdší výzvy o povinnosti návratu. Jak víme, v případech ohrožení života byli ze závazného návratu vyloučeni. „**Všichni uprchlíci budou vráceni.** V plebiscitu ztráta každého hlasu znamená vážné ohrožení zájmů republiky a nebezpečí dalších ztrát.“¹³⁰⁶ Nechyběly další obdobné titulky a hodnocení: „*Ani jeden hlas se nesmí ztratit! Kdo snad odešel musí se vrátit!*“¹³⁰⁷ „*Kdo by odešel, ten pomáhal by protičeské nespravedlnosti!*“ „*Bude to těžké, ale všechno*

¹³⁰⁰ Nedělní Lidové listy, č. 225, 2. 10. 1938, s. 5. Uprchlíci musí zpět domů.

¹³⁰¹ Lidové noviny, č. 496, 3.10.1938, s. 1. Po neděli.

¹³⁰² České slovo, 2.10.1938, s. 3. Výzva hraničářům!

¹³⁰³ Večerník Práva lidu, č. 237, 10.10.1938, s. 2. Klid a odhodlanost v nejtěžších dobách.

¹³⁰⁴ České slovo, 2.10.1938, s. 8. Do provedení plebiscitu. Hraničáři musí zůstat na svých místech.

¹³⁰⁵ A-Zet pondělník, 3.10.1938, s. 4. Obětavost k národu a státu. Hraničáři se vracejí domů.

¹³⁰⁶ Večerní České slovo, 3.10.1938, s. 3. Vytrvat na svém místě.

¹³⁰⁷ Venkov, č.234, 5.10.1938, s. 4. Kdo snad odešel musí se vrátit!

*musí podstoupeno, abychom nepodlehli!*¹³⁰⁸ „Každý musí být v době plebiscitu na svém místě.¹³⁰⁹ V plebiscitu nesmí být ztracen ani jeden hlas pro věc národa a státu.“¹³¹⁰ „A vy muži nevzdalujte se, dokud tuto národní povinnost nevykonáte! Znovu na stráž, znovu proti vichřici!“¹³¹¹

Rozladění a beznaděj v řadách demokratických Němců popisovaly Lidové listy. Vyplývaly nejen ze zklamání z mnichovského rozhodnutí, ale také z nuceného návratu „*Ale domů se jim jde těžko, smutně. Jsou to truchlivé pochody. A všichni říkají, že si to takhle nepředstavovali.*“¹³¹² Rudé Právo v článku „Křížová cesta uprchlíků“ jednoznačně kritizovalo vracení uprchlíků, které mělo zvětšovat jejich utrpení. Nemělo se jim dostávat ochrany čs. bezpečnostních složek, ordneři se mstili německým vojákům, kteří uposlechli mobilizační vyhlášky. Řada Čechů byla zatčena. „*Výzvami v rozhlase a tisku byli vyzváni, aby se vrátili do svých domovů v pohraničí, i když je toto zabráno říšskoněmeckým vojskem. Měli se vrátit k plebiscitu, aby splnili svou národní povinnost...Hraničáři však doplácují většinou zle na svůj návrat.. Naším hraničářům měla být zabezpečena jejich bezpečnost a poté teprve mělo přijít říšskoněmecké vojsko. A hlavně neměli být posíláni zpět, aby jejich utrpení bylo zvětšováno! To je těžkou obžalobou úředních kruhů!*“¹³¹³

Sozialdemokrat uváděl nepřesné informace k povinnosti návratu kvůli plebiscitu. Opatření se mělo týkat pouze uprchlíků bydlících v plebiscitním území. „*Nejedná se v žádném případě o návrat do území, která byla již obsazena německým vojskem nebo budou, nýbrž do míst, která budou pod správou čs. úřadů nebo mezinárodních policejních jednotek.*“¹³¹⁴ Vracení mělo probíhat z hlediska nutného státního zájmu. V jiném článku apeloval na ministerstvo propagandy, které mělo zakročit proti výstřelkům nenávisti proti německým demokratům, neboť je důležité, aby i oni dali hlas republice. „*Ministerstvo propagandy bude muset usilovat o to, aby bezpodmínečně získalo všechny demokratické Němce, aby při plebiscitu dali hlas československému státu.*“¹³¹⁵

¹³⁰⁸ Národní osvobození, č.235, 6.10.1938, s. 3. Neuhnout z plebiscitního území!

¹³⁰⁹ České slovo, 4.10.1938, s. 4. Tisíce uprchlíků se vracejí do pohraničí.

¹³¹⁰ Večerní České slovo, 4.10.1938, s. 3. Až do rozhodnutí na svá místa!

¹³¹¹ Národní osvobození, č. 232, 2. 10. 1938, s. 2.

¹³¹² Polední Lidové listy, č. 196, 18. 10. 1938, s. 2. Od nových hranic.

¹³¹³ Rudé Právo, č. 242, 14. 10. 1938, s. 4, sl. 2,3,4.

¹³¹⁴ Sozialdemokrat, č.232, 2.10.1938, s.1. An die Flüchtlinge aus dem Plebiszitengebiet!

¹³¹⁵ Sozialdemokrat, č.233, 4.10.1938, s.2. Tschechische Blätter gegen das demokratische Deutschtum!

IV.3. Třetí uprchlická vlna – názory a komentáře

V zářijovém tisku byli uprchlíci vylíčení takřka jednoznačně v pozitivním vidění. Národnostní výtky byly eliminovány, přestože druhou vlnu tvořili zejména Němci a Židé. Ve třetí vlně – pomnichovské – převažovali v masivní většině utečenci československé národnosti. Jaké postoje zaujaly v říjnu k migraci některé z tehdejších periodik? Došlo k proměně dřívější linie? Objevily se nějaké koncepty řešení této otázky? Po mnichovském rozhodnutí došlo v některých listech k obměnám dosavadní linie, i když, jak bylo naznačeno, většinou se v září o pomocných akcích pouze informovalo a výzvy, či určité názory k migrační vlně se v komentářích neobjevovaly.

Lidové listy v článku „Národní solidarita v duších, srdcích i činech“ zdůraznily, že pomoc přichází v úvahu pouze pro Čechoslováky nebo pro ty, kteří podporovali československou myšlenku. Demokratičtí Němci by tak neměli být z pomoci vyňati. Stať také akcentovala širokou účast obyvatelstva na osudu utečenců. Pro soucit s nimi nacházela i pojmenování, nazývala ho národní solidaritou. „*Dnes, kdy je jeden z nejtěžších okamžiků národní historie, objevila se krásná vlastnost: národní solidarita. Vidíme ji v té široké velké účasti, které má zázemí s lidmi z pohraničí, kteří sepjali svůj život s myšlenkou československou a jsou nyní přechodně zavaleni nepřízní osudu. Jste všichni z naší krve a našeho srdce! Vaše osudy jsou i našimi osudy! Toto vědomí tak zesílené národní solidarity je příslibem lepší budoucnosti. Kříž jednoho ponese všichni. Nikomu nesmí být zrazen život, když ho nasadil pro nás všechny. Prostě na každého československého člověka strádajícího dneškem bude pamatováno, jemu pomozeno. Pokračuje odsouzením metod a praktik, které způsobily podzimní neštěstí. Na to je nutné odpovědět jinak v duchu křesťanské etiky. Prvním předpokladem k tomu bude národní, duchovní a sociální solidarita s trpícími, kteří jsou členy národa československého nebo podporovali jeho státní myšlenku.* (zvýraznil - JB)“¹³¹⁶

Proti emigraci vystoupily o pár dní později. Podle komentáře měli být emigranti vykázáni, protože by se mohli stát příčinou chudoby národa, který se nyní musí soustředit především na sebe. „*Ostatní emigraci, která nemá naši státní příslušnost, budiž hospodářská činnost zamezena a emigrace vykázána nebo repatriována do svých domovů. Náš národ- to není žádný rasismus-nesmí chudnouti na účet těchto přistěhovalců, protože by to bylo brzo politicky neúnosné pro náš stát a nevyhnuli bychom se těžkým otřesům. V prvé řadě musí být*

¹³¹⁶ Polední Lidové listy, č. 188, 5. 10. 1938, s. 1. Každému Čechoslováku bude pomozeno! Československá otázka je dnes více sociálnější než kdykoliv jindy!

uspokojen náš lid.“ Článek končil slovy o víře, že emigranti sami pochopí svůj osud a odejdou. „Bylo by proto nejvýš rozumno, kdyby emigranti, kteří přijdou v potaz, sami ve spolupráci s úřady pokusili vyřešit svůj problém a vystěhovali se odtud co nejdříve. Pomohou, mají-li rozum, nám i sobě!“¹³¹⁷

Národní politika požadovala druhý den obsazování pohraničí českých zemí rázný zákrok proti německým uprchlíkům. Nějaké ohledy neměly připadat vůbec v úvahu. Československá vláda měla jednat tvrdě, „jako se jednalo s námi“. To, že němečtí utečenci byli demokrati, nic neznamenal, neboť jejich smýšlení se mohlo změnit a mohli být důvodem nového vstupu Německa do vnitřních záležitostí ČSR. Prvotní péče měla platit jen českým uprchlíkům. Starost o jiné uprchlíky měla přejít na Anglii a Francii. „*Nesmí být ani na chvíli pochyby o tom, že už nyní československá vláda musí jednat prozíravě, rázně a jedině podle sobeckého zájmu československého... Všechny ohledy musí jít stranou... Naší první povinností musí být postarat se o české hraničáře. Již tu se naskytá důležitý problém hospodářský a sociální... Nesmíme se ani ohlížeti, je-li někdo demokrat anebo nikoliv. Za půl roku může z něho být nacista a Německo může mít nový důvod k zákrokům... O uprchlíky (německé - pozn. JB) nechť se starají humanitní spolky v Anglii a ve Francii, které měly takou starost, aby se Henleinově sudetoněmecké straně tolik neubližovalo.*“¹³¹⁸ Za viníky současné situace považoval západní mocnosti, které vehnaly republiku do sféry vlivu Německa. Stát tak nemohl nadále přechovávat protihitlerovské Němce, neboť by tím dráždil „*velkého německého souseda.*“ Dr. Antonín Dušek horoval pro následování cizích vzorů Německa a Itálie, jakým způsobem se vypořádali s emigrací a chránili svou svébytnost. „*V tomto státě mohou být živi a šťastni jen Češi, Slováci a Podkarpatorusové, nikdo jiný tu nemá co dělat a když veliké státy, jako Německo a Itálie, z nichž zvláště Itálie se svým vynikajícím vůdcem nám vždy byla a bude příkladem, nepřipouští žádných emigrantů a chrání svou národní svébytnost, tím spíše tak musíme učinit my, národ a stát, jehož by emigrace úplně udusila a mezinárodně přivedla do nových konfliktů.*“¹³¹⁹

Polední list pokládal Němce za stíny mezi uprchlíky, neboť mezi ně měli infiltrovat lidé, kteří podléhali a byli pod vlivem henleinovců, např. děti učili ve škole nebo zaměstnávali jejich rodiče. „*Avšak zde bude nutná náprava! Nový stát musí býti státem Čechů a Slováků!*“¹³²⁰

¹³¹⁷ Lidové listy, 15.10.1938. Zrevidujete emigraci od roku 1918! Stačí nám počet úplně židů, jaký jsme měli před převratem.

¹³¹⁸ Národní politika, 2.10.1938, Chceme mít nyní stát čistý a svůj! Nutná opatření proti německé emigraci. Již nyní je třeba rázné akce.

¹³¹⁹ Národní politika, 14.10.1938, s. 1.

¹³²⁰ Polední list, č. 273, 2.10.1938, s.7. O lidech z pohraničí.

Přestože Polední list začínal měnit svoji linii vztahu k neslovanským uprchlíkům, přetiskl úřední zprávu či spíše výzvu o nutnosti pomoci uprchlíkům Čechům i Němcům. Podle tohoto oznámení měla být pomoc dočasná, neboť se počítalo s repatriací uprchlíků. Navíc měl proběhnout v blízké době plebiscit a každý hlas byl potřeba: „*Uprchlíci, čeští i němečtí, kteří jsou přechodně ubytováni v některých českých obcích potřebují naší pomoci. Jde jen o několik týdnů. Vláda se postará, aby repatriace byla učiněna ihned, jakmile bude rozhraničeno území obsazené a plebiscitní. Všechny úřady a korporace se žádají, aby při péči o uprchlíky trpělivě a nestranně pomáhaly.*“¹³²¹

O několik dní později už vystupoval tvrději s heslem „**Žádáme ochranu před invazí cizího živlu**“. Za nejaktuálnější otázku považoval problém židovské emigrace z pohraničí. Národní a státní povinnost měla být důvodem k vydání zákona, který by podvázal nabývání majetku bez souhlasu úřadů. Počítal s tím, že návrh vyvolá i odmítavé reakce, na něž odpovídal: „*Zase začnou se nám deklamovati pohádky o humanitě. Jaká to humanita umožňující život cizímu živlu na troskách a bídě Čechů a Slováků. V tom není žádný rasový antisemitismus, nýbrž jde pouze o pud sebezachování... Náš stát se musí po dvacetiletém bloudění stát státem Čechů, Slováků a Karpatorusů.*“¹³²² Nedlouho potom vyžadoval, aby všichni Němci zůstali v okupačním území. Češi jim měli zabránit v útěku. Odvolával se přitom na nepotvrzené zprávy britských Daily Telegraph, podle nichž Německo žádalo, aby Češi pomáhali znemožnit útěk demokratických Němců ze Sudet.¹³²³

Po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky informoval především o pomoci Čechům-hraničářům. V případech sudetských Židů, kteří získali na základě dohody o občanství a opci německou státní příslušnost, prosazoval přesun do původních domovů. Na emigraci z Německa, jež přišla po nástupu Hitlera do ČSR a žila v pohraničí se zisk německé státní příslušnosti nevztahoval. Další pobyt emigrantů nepovažoval vzhledem k dalšímu hospodářskému a politickému vývoji za zdravý, proto měla emigrace z republiky odejít.¹³²⁴ Některé texty reagovaly na problémy v jednáních mezi uprchlíky a starousedlíky. Polední list apeloval na vnitrozemce hesly „*Udělejte pro hraničáře místo*“ a na tyto výzvy navazoval následujícím textem: „*Najděte trochu toho vlídného slova, nestěžujte jim jejich tak bídný život ničím, co by*

¹³²¹ Polední list, č. 275, 4.10.1938, s. 3.

¹³²² Polední list, č. 279, 8.10.1938, s. 1.

¹³²³ Polední list, č. 283, 12.10.1938, s. 3.

¹³²⁴ Polední list, 4.1.1939, s. 3. Co se Židy ze Sudet?

*mohli pokládat za krutý nevděk za národní práci, kterou kdysi v pohraničí tak obětavě konali.*¹³²⁵

V únoru navrhoval hospodářský program, který obsahoval bod o nutnosti péče o 150 000 uprchlíků. Víme již, že tato cifra zohledňuje také demokratické Němce a Židy. Plán na řešení problému byl jednoduchý. Předpokládal zajištění obživy pro všechny utečence a nezaměstnané. Toho se mělo docílit přímou a nepřímou podporou soukromého podnikání, odpisy investic z daní, obnovením Rabínova zákona o maximalizaci daní do 80%, podporou exportu, likvidací družstevního podnikání, upuštění od další drahé etatizace. Výroba měla být vyhrazena především soukromému podnikání. Všechny tyto kroky měly být odvislé od úpravy poměrů se sousedními státy, aby podnikání dosáhlo relativní právní jistoty.¹³²⁶

Při shrnutí je nutné konstatovat, že Polední list horoval pouze pro stát Čechů, Slováků a Karpatorusů. Pro emigraci z Hitlerovského Německa nemělo být v Č-SR místo, stejně tak i pro uprchlíky z pohraničí německé a židovské národnosti. Měla je čekat emigrace, či návrat do Říše. Po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky počítal i s péčí o jinonárodní uprchlíky, avšak dočasně do jejich emigrace.

Ostřeji a více antisemitsky než Polední list vystupoval Expres, který vydával stejně jako Polední list koncern Tempo. V prvních říjnových týdnech byl také pro návrat demokratických Němců a Židů do okupovaného pohraničí. Později vyžadoval jejich emigraci. Kritizoval, že nařízení o vracení uprchlíků není prováděno důsledně a emigranti se vraceli zpátky do Prahy. Mělo se jednat o stav dočasný, neboť bezpečnostní složky měly začít dbát na dodržování nařízení. *„Ze zabraného území v posledních třech nedělích odcestovalo mnoho lidí do Prahy. Rozčarováním pro ně bylo nařízení, že se musí každý bezodkladně vrátit do svého bývalého působiště. První část nařízení provádí se s veškerou přísností. Emigranti jsou doprovázeni na dráhu a po zakoupení lístku nasednou do vagónu, ale daleko nedorazí. Čtyři, pět stanic, kde vystoupí. Jeden či dva dny si v takovém městě počkají a vrací se znovu do Prahy v předpokladu, že mají vyhráno. Ono to však pravda není a policie je rozhodnuta s největší přísností vnutit těmto lidem dodržování příslušného nařízení, neboť jinak by tato vyzněla úplně naprázdno a Praha by se stala eldorádem židlů...*¹³²⁷

V článku „Přísně také proti ukrývačům emigrantů“ požadoval tvrdé zákroky proti těm, kteří tyto osoby ukrývali. *„Nevítání emigrantů, kteří mají území republiky co nejrychleji opustit snaží se různými triky svůj pobyt zde prodlužovat. Především mění často byty, aniž by svůj*

¹³²⁵ Polední list, č. 331, 29. 11. 1938, s. 5.

¹³²⁶ Polední list, 17.2.1939. Nejblíže hospodářský program.

¹³²⁷ Expres, č. 238, 17.10.1938, s. 2, sl.1, 2. Emigranti nechtějí z Prahy.

pobyt přihlašovali, aby bylo obtížno je sledovat. Dále předstírají různé nemoce, snažíce se vylákat od lékařů vysvědčení, že nejsou schopni cestování. Jejich počínání, směřující k oklamání úřadů, je protizákonné a bude nutno proti těm, kteří se jej dopouštějí, zakročit co nejostřeji. Stejně přísně však nutno také postupovat proti těm, kdož se poskytnutím bytu a opomíjením povinného přihlášení snaží podloudně emigrantům v nezákonném prodlužování pobytu pomáhat. Zákony a nařízení každé země jsou na to, aby byly respektovány. **Emigranti páchali u nás dost dlouho všelijaké rejdy k naší škodě. Rychle s nimi odtud, a ty, kdož by je chtěli ukrývat, bylo by nejlépe, poslat za nimi!**¹³²⁸ V článku „Jak zamezit příliv německých emigrantů?“ apeloval na národní povinnost čtenářů a vybízel je k nahlášení policejně neregistrovaných emigrantů, jakož i firem nezanesených v obchodním rejstříku patřící emigrantům.¹³²⁹

Expres mimoto nepravdivě kritizoval rozdělování anglických sbírek. Nejvíce prostředků mělo být použito na podporu vystěhovalců německé a židovské národnosti a ti, kdo byli „postiženi nejvíce tedy Češi“, měli být kráceni. Vinni tím měli být především „němečtí emigranti ponejvíce ti neárijští“, kteří se snažili vyvolat co největší soucit rozšiřováním „nepřátelských zpráv o nás“.¹³³⁰

Národní noviny, ústřední list Národního sjednocení vystoupily obdobně proti emigrantům a Židům, kteří měli reprezentovat živly rozkládající národ a zneužívat domácího pohostinství. Měli dostat na srozuměnou, že v republice není pro ně místo. Jen provedení nejradikálnější opatření mělo znemožnit všechny snahy o rozložení národa.¹³³¹ Český národ byl charakterizován jako činorodý a připravený pomáhat jen Čechům vyhnaným z pohraničí.¹³³² Cizí uprchlíci měli republiku opustit. „Je rozdíl mezi lidmi usedlými již dlouhá desetiletí mezi námi a mezi emigranty, zejména židovskými, kteří se v posledních dnech přestěhovali do našeho státu a ubírají dnes našemu lidu chléb a práci.“¹³³³

Pražský list vyčleňoval z pomoci uprchlé demokratické Němce a Židy. Jejich přítomnost mohla zavdat záminku k novému zákroku Německa. „Je nám jich líto, ale nemůžeme jim pomoci. Na milion českých duší zůstalo za hranicemi, o ty se musíme v první řadě postarat. Nemůžeme připustit, aby v našem novém státě, skutečném národním státě Čechů a Slováků

¹³²⁸ Expres, č. 241, 21.10.1938, s. 2, sl. 4, 5. Přísně také proti ukrývačům emigrantů.

¹³²⁹ Expres, 24.10. 1938, str.3, sl. 1,2.

¹³³⁰ Expres, 3.1.1939, s. 3.

¹³³¹ Národní noviny, 16.10.1938, Emigranti chtějí rozložit český národ.

¹³³² Národní noviny, č. 3, 3.1.1939, s. 2.

¹³³³ Národní noviny, č. 6, 6.1.1939, s. 2.

*tvořila se nová národnostní menšina Němců anebo vystěhovalých židů, která by nejen ujídala chleba našim lidem, anebo dokonce sloužila jako záminka k novému zákroku.*¹³³⁴

V Peroutkově Přítomnosti se objevil článek k otázce německých uprchlíků v nových poměrech hned na začátku října. Na malé ploše upozornil na podstatné problémy a otázky, které se dotýkaly nejen antifašistických Němců, ale také i ostatních uprchlíků. Především považoval představy o velké početnosti demokratických Němců za chybné. Přičemž, mimo dosavadní představy, uvedl, že se jedná spíše o politický než hospodářský problém. Nepopíral v této souvislosti důležitý fakt - otázku opce, tedy nejen práva optovat, ale také povinnosti jednotlivých států přijmout osoby, které budou optovat pro tu, či onu státní příslušnost. Bez jasného vymezení této povinnosti pro Německo – tedy přijmout optující osoby - se mnozí vyjadřovali proti dalšímu přijímání německých uprchlíků. *„Víme, že některé noviny zahájily již kampaň, abychom mimo hraničářů nepřijali nikoho, ale stejně se ozývá požadavek, abychom demokratické Němce nepřenechali zlému osudu. Ústřední svaz čs. studentstva vyzývá například, abychom „nezradili ty, kdo nezradili nás“ a obrací se s touto žádostí na všechny veřejné činitele. Domníváme se, že veřejnost má o početnosti demokratických Němců poněkud přehnané představy. Nejde patrně o milion, nýbrž jen o několik set tisíc lidí, kteří budou optovat pro Československo. Celý problém je bolestný spíše z politických než hospodářských důvodů, ale ani v tomto ohledu ho nelze podceňovat.*¹³³⁵

Milena Jesenská, přestože dříve v Přítomnosti vyzývala k pomoci uprchlíkům demokratickým Němcům, svůj názor k i-emigraci po Mnichovu poopravila. V článku „Nad naše síly“ upozornila, že v nových územních poměrech a přílivu inteligence ze Slovenska **by péče o německé demokraty byla břemenem „nad naše síly“**. K důvodům změny svého názoru uvedla: *„Zastávala jsem se na těchto místech o podporu a bezpečnost sudetských demokratů ze všech sil, dokud byl československý stát v situaci, kdy jim tuto podporu mohl dát. Situace je dnes taková, že československý stát jim dnes tu podporu dát nemůže.“* Jak už bylo uvedeno, nevědělo se, jak dopadne otázka optace, na kterou sice mnichovská dohoda odkazovala, ale konkrétní smlouva nebyla zatím podepsána. Nevědělo se, kolik osob bude muset Československo přijmout. I v souvislosti s tím je nutné text posuzovat. Jesenská pokračovala v metaforickém duchu: *„Nepodaří-li se nám v klidu a pořádku likvidovat hospodářsky, co bylo včera naše, a současně s tím zvládnout všechny důsledky obrovských přesunů statisíců*

¹³³⁴ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Pražský list, 11.10. 1938. Proč přiletěl londýnský starosta do Prahy?

¹³³⁵ Přítomnost, roč. XV, č. 40, 5.10.1938, s. 640.

lidí, budeme se podobat záchrannému prámu, který odvážeje z potápějící se lodi cestovatele do bezpečí, si naložil více lidí než může přeplavit.“

Zároveň chápe složitý osud německých demokratů - uprchlíků a přirovnává je k **živým padlým**. **Odpovědnost za tyto osoby podle ní padá na francouzskou a anglickou vládu, které obětovaly Československo.** Požaduje vyřešení tohoto problému, neboť se obává, že by z něj mohl vyrůst svízele v podobě případné pomsty vnitrozemců. Sbírký a peníze nestačí, protože je nutné vyřešit osud těchto lidí trvale nějakým plánem, ale hlavně rychle. „*Polévky řešením nejsou*“.¹³³⁶

Do redakce Přítomnosti přišly dopisy, které kritizovaly odmítání podpory německým demokratům a tlak na jejich emigraci. Soustředění péče pouze na vlastní soukmenovce nazývaly příznačně **národním egoismem**.

V prosincovém článku „V zemi nikoho“ Jesenská poukázala v souvislosti s návraty i vyhošťováním židovských uprchlíků na solidaritu a pomoc, kterou jim poskytovali někteří Češi i Němci, pokud židovští uprchlíci skončili v zemi nikoho na hraniční čáře mezi oběma státy a žádný ze států je nechtěl přijmout. „*Dnes máme zemi nikoho za humny, co by kamenem dohodil. Mezi německou a českou hranici – pane bože, jaká je to hranice...dítě by ji odkoplo, hranice k pláči – je na některých místech stále ještě pruh ničí země. Napřed odtud odešlo československé vojsko, pak přišli němečtí (maďarští, polští) junáci a vyvezli sem židy z obsazeného kraje. Ze zbylého Česko-Slovenska přicházeli uprchlí židé zpátky. Někteří proto, že uposlechli nařízení, někteří z obavy o svůj majetek, jiní ze strachu o své milé, kteří zůstali v zabraném území. Přes ostnatý drát československý se dostali. Přes ostnatý drát německý se už nedostali. Zpátky přes ostnatý drát československý je už také nepustili. Ostnaté dráty 1938 jsou pevné a odolné.*“¹³³⁷

Na hranici je živilí Židé, Češi a Slováci z blízkého a dalekého okolí. Jídlo jim nosili i němečtí sedláci a dělníci. Podle Jesenské se tak ukazoval pravý charakter lidí bez ohledu na ideologickou výchovu. Povolení odstěhovat se k židovským rodinám v Česko-Slovensku dostávali potom, když byla dána záruka, že nezatíží veřejné zaopatřovací akce a brzy emigrují. V duchu předchozího článku uzavírala: „*Dokud jsme měli sami nepobořený dům byli jsme pohostinní a laskaví. Dnes jim můžeme přát jenom nový a dobrý život někde daleko. A přejme jim ho z celého srdce.*“¹³³⁸

¹³³⁶ Přítomnost, roč. XV, č. 41, 12.10.1938.

¹³³⁷ Přítomnost, roč. XV, č. 52, 29.12.1938, s. 827-829. V zemi nikoho.

¹³³⁸ Přítomnost, roč. XV, č. 52, 29.12.1938, s. 827-829. V zemi nikoho.

Ústřední tiskový orgán Komunistické strany Československa Rudé právo se jednoznačně kladně stavěl k uprchlíkům československé i německé národnosti. Důvody tohoto stanoviska je nutné také vidět v politické skladbě uprchlíků německé národnosti, mezi nimiž bylo velké množství levicově smýšlejících osob. Rudé právo bylo již 20. října zastaveno stejně jako činnost KSČ.

V článku „Přiliv uprchlíků ze Sudet“ žádalo od vlády uvolnění prostředků k okamžité pomoci a poskytnutí stravy a střechy nad hlavou pro uprchlíky. **K uprchlíkům Čechům i Němcům měli být povinováni pomocí všichni tedy nejen vláda ale i občané.** *„Ze svých domovů byli vyštříváni-uprchlíci demokratičtí Němci a čeští hraničáři. Jsme k těmto lidem zavázáni velkými díky a máme k nim povinnosti. Prchající demokratičtí Němci, kteří neohroženě bojovali v prvních řadách obrany republiky a nepodlehli ani teroru ani výhrůžkám, že s nimi bude krvavě zúčtováno až přijde onen den. S nimi prchají také čeští hraničáři, kteří s nimi bránili pozice republiky. . . Tito lidé přicházejí k nám do českých krajů. A hledají zde útočiště a ochranu. Musí být obklopeni veškerou péčí a musí se jim dostat skutečné pomoci. . . Všichni demokratičtí občané, úřady i vláda republiky mají povinnost rychle pomoci hrdinným německým protifašistům i českým hraničářům, kteří bez své viny museli ustoupit z prvních linií, kde bránili republiku.“*¹³³⁹ Ve stati s názvem „Heroismus neznámých hrdinů“ upozornilo na zásluhy a hrdinství antifašistů i z důvodu, aby se na ně pamatovalo při péči o uprchlíky. *„Nyní je nutné, aby se jim dostalo všemožné podpory a péče, aby jim bylo umožněno založení nových existencí. Nezapomínejme, že jejich zásluha o to, že jsme nepodlehli úplně je veliká a vykoupena nesmírnými obětmi a hrdinstvím.“*¹³⁴⁰

Později se migrační zábrany zúžily na obyvatelstvo jiné než československé národnosti. Vracení německých a židovských uprchlíků komentovaly večerní Národní Listy v článku „Košile bližší než kabát“ jako jediné východisko, neboť by vnitrozemcům „ubírali chléb“. *„Usilují-li úřady, samospráva o to, aby německá a židovská emigrace vrátila se zpět tam, odkud přišla, jako nevíтанá společnost, pak mají důvodné podezření, že tito lidé ubírali chléb našim příslušníkům...Není jiného východiska. Není to nezdvořilost k nim, ale je to prostý pud sebezáchovy, který velí starati se především o chléb a práci našim lidem, kteří se osvědčili v okamžicích nejhorších, jako lidé, kteří jsou na svém místě...V každém případě je košile bližší kabátu, třebaš byl sebehonosnější a třebaš by se postiženými dobře platil.“*¹³⁴¹ Jako jedny z nemnoha periodik se vyjádřily k problematickému přijetí uprchlíků ve vnitrozemí místními

¹³³⁹ Rudé právo, č. 232, 2. 10. 1938, s. 2.

¹³⁴⁰ Rudé právo, č. 232, 2. 10. 1938, s. 4.

¹³⁴¹ Večerní Národní Listy, č. 290, 22. 10. 1938, s. 3, sl. 2, 3.

obyvateli. „Přijetí těchto tzv. uprchlíků v českých krajích bylo často velmi chladné, jak od českého občanstva vyrušeného ze svého klidu, tak zejména i od úřadů, které z obav před přeplněním okrajových pohraničních míst zhusta způsobem nevlídným a strohým postupovaly proti těm, kteří ještě krátce předtím byli označováni za nejvěrnější část národa, za národní baštu a val.“¹³⁴²

Sozialdemokrat kritizoval v článku „České listy proti demokratickému němectví“ texty uveřejněné v Národních listech a Národní politice, které upřednostňovaly péči o české uprchlíky a starost o Němce a Židy navrhovaly přenechat Anglii a Francii. Podle tohoto listu DSAP byly tyto údaje nepravdivé. „Situace se nezlepší pokud se říká nepravda.“ Nepřesně totiž líčily uprchlíky demokratické Němce jako henleinovce. Lidé, kteří stáli v rozhodujících chvílích za republikou, tak byli házeni těmito komentáři přes palubu. Dalším z kritizovaných argumentů byla otázka požadavku otevření německých škol v Poděbradech. Sozialdemokrat k tomu napsal, že „uprchlíci mají jiné starosti, než aby chtěli v Poděbradech německou školu. Nechceme nic jiného než mít střechu nad hlavou a kousek chleba.“ Tyto citlivé záležitosti neměly přispívat ke klidu v řadách demokratických Němců. „Navíc by Češi si měli být této skutečnosti zvláště vědomi a to v době konání plebiscitu v pohraničí. Když bude český tisk stavět všechny Němce na jednu linii a když se bude demokratickým Němcům říkat, že pro ně nejsou existenční možnosti, potom ohrožuje redaktor Národní Politiky výsledek plebiscitu, potom nejedná v zájmu státu!“¹³⁴³ V jiném článku v témže čísle němečtí sociální demokraté požadovali stejná práva jako všichni ostatní. „Žádáme jednoduše naše práva. Žádáme, aby se o demokratické Němce staralo stejně jako se musí starat o věrné občany republiky.“¹³⁴⁴

Dr. Egon Schwelb psal o nároku demokratických Němců na čs. státní občanství. „Morální nárok našich ze sudetoněmeckých oblastí vyhnaných soudruhů na další uchování si československé státní příslušnosti nepotřebuje zdůvodnění.“ Odvolával se na slova politického protivníka Jiřího Stříbrného, že něm. soc. demokraté a komunisté se v těžké hodině zachovali dobře.¹³⁴⁵

V článku „O uprchlících“ se ve smířlivém tónu doufalo v pomoc německým uprchlíkům a Židům. Předpokládal se podíl ciziny především britské pomoci. „Sami si nepomůžeme, pomocná akce bude postavena s pomocí zahraničí.“¹³⁴⁶ V článku „Poděkování vlasti. Jak se zachází s uprchlíky“ se s ironickým podtextem informovalo o nuceném návratu 300 uprchlíků

¹³⁴² Národní listy, 24.12.1938, Nesnáze českých uprchlíků.

¹³⁴³ Sozialdemokrat, č.233, 4.10.1938, s.2. Tschechische Blätter gegen das demokratische Deutschland!

¹³⁴⁴ Sozialdemokrat, č.233, 4.10.1938, s.1. Wir fordern unser Recht!

¹³⁴⁵ Sozialdemokrat, č.234, 5.10.1938, s.1. Die Option!

¹³⁴⁶ Sozialdemokrat, č.237, 8.10.1938, s. 1. Um die Flüchtlinge.

z Kladna do obsazeného území, ale jen malá část z nich skutečně skončila v plebiscitním území. „*To je další důkaz pro naše mínění, že při návratu uprchlíků se postupovalo nelidsky a že stovky těchto nešťastníků byly vydány na nože nacistům.*“¹³⁴⁷ Velkou pozornost věnoval Sozialdemokrat otázkám vystěhovalectví a opce. „*Zpráva o chystaném příjezdu londýnského starosty do Prahy probudila u mnoha uprchlíků ze sudetoněmeckých oblastí naději.*“ V článku se upozorňovalo, že vystěhovalectví není jen otázkou financí, ale zajištění oblastí k usídlení, v tomto směru spoléhali na britskou vládu a britský výbor.¹³⁴⁸

Pozornost byla věnována také projektu J. A. Bati, který předpokládal účast každé obce nad tisíc obyvatel, jenž by přijala 20 uprchlíků a rodinám poskytla nezbytné prostředky do základu. Státní lesy měly pomoci dodáním dřeva ke stavbě domků. „*Většina našich lidí pomýšlí na vycestování.*“ V další části článku byla kritizována skutečnost, že přidělování zahraniční pomoci vázlo. „*Většině pomocných míst doposud nepřiteklo vůbec nic z peněz, které byly v cizině pro tento účel mobilizovány.*“ V závěru se vyzývalo ke klidnému vyřešení otázky demokratických Němců a lidskému zacházení.¹³⁴⁹

Podle jedné z posledních statí zůstaly sice nedořešené problémy, ale podařilo se probudit ochotu pomoci. „*Zůstávají, ale neřešené problémy, nemůže urychlit tempo jejich řešení. Podařilo se probudit ochotu pro pomoc.*“¹³⁵⁰ Problém německých demokratických uprchlíků představoval také humanitní problém, který měl i morální rozměr. „*Osud a budoucnost sudetoněmeckých uprchlíků ztělesňuje lidský problém, který má velký sociální a morální význam. Jedná se o lidi, kteří na půdě demokratického státu zastupovali demokratické přesvědčení a před kterými každý rytířský protivník musí smeknout. Co k tomu můžeme přispět, se podařilo, tento problém odpolitizovat a přivést k pozitivnímu řešení, které by těžce zkoušené zemi nepřineslo další obtíže. Se zadostiučiněním musí být poznamenáno, že u velké části české veřejnosti toto naše úsilí vyvolalo zájem plný pochopení. Doufáme, že tento interes ke tak silný, že nám umožní vyřešit poslední těžkou část našeho úkolu v klidu a promyšleně.*“ Němečtí sociální demokraté si chtěli uchovat lidskou důstojnost. Nechtěli být na obtíž a přáli si najít cestu k novému životu. Brzy poté bylo vydávání deníku „Sozialdemokrat“ úředně zastaveno.

Montagsblatt kritizoval vyhošťování uprchlíků, informoval také o nových formulářích podle opatření proti nežádoucím vlivům uvnitř demarkační čáry. Uprchlíci měli být zařazeni do

¹³⁴⁷ Sozialdemokrat, č.234, 5.10.1938, s. 4. Dank des Vaterlandes. Uprchlíci byli odesláni rovnou do Mariánských Lázní.

¹³⁴⁸ Sozialdemokrat, č.238, 9.10.1938, s. 1. Londoner Lordmayor kommt nach Prag.

¹³⁴⁹ Sozialdemokrat, č.243, 15.10.1938, s. 3. Los der Flüchtlinge.

¹³⁵⁰ Sozialdemokrat, č.255, 29.10.1938, s. 1. Ein schwieriges Hilfswerk.

pracovního procesu, nebo měli obdržet velkorysé podmínky pro emigraci. Upozorňoval tak na problémy se zajištěním dlouhodobější existence Židů a antifašistických Němců. „*Nikdo nechce být na dlouhý čas odsouzen k nic nedělání.*“¹³⁵¹ Prager Abendzeitung vyzýval obyvatelstvo ke štědrosti a poskytnutí příspěvků. Peníze na stravování v Německém domě se rychle vyčerpávaly, ale věnování na peněžní sbírky byly řídke.¹³⁵²

Prager Tagblatt přebíral především agenturní zprávy. Podobně se zde rozebírala otázka občanství a opce.¹³⁵³ Velká pozornost byla věnována pomocným akcím, fondu londýnského starosty a rozdělování pomoci. Bylo zdůrazňováno zaopatření pro všechny uprchlíky bez rozdílu národnosti.¹³⁵⁴ Své místo zde měly informace pro utečence, kde se měli hlásit a obdržet pomocnou ruku, či informace o emigračních možnostech a formalitách.¹³⁵⁵ Prager Tagblatt upozorňoval na prosincové sčítání uprchlíků a také na skutečnost, že povinnost evidence uprchlíků byla vázána na přiděl z pomocné akce Ústavu pro péči o uprchlíky.¹³⁵⁶ V prosinci horoval pro spravedlivou sociální politiku a pro přátelský vztah k trvale usedlým Židům.¹³⁵⁷ „*Bude úkolem ústavu otevřít nové prameny a povolat všechny lidi dobré vůle doma i v zahraničí, aby se společnými silami tato velká práce podařila.*“¹³⁵⁸ Důležité byly i informace o Ústavu pro péči o uprchlíky a jeho fungování. Komentáře se vyskytovaly v listu nepříliš často. Bohemia informovala obdobně o vystěhovaleckých akcích¹³⁵⁹ a sociálním zaopatření.¹³⁶⁰

Časopis Obnova přejmenovaný od října na Národní obnovu se zaměřoval od svého založení na prosazení katolicko-nacionální ideje, která byla od počátku stavěna do protikladu demokratického řádu československého státu. Příspěvatelé časopisu dávali najevo kritické postoje vůči pokrokářům, Židům, zednářům a liberálům.

Dr. Jiří Klášterský v komentáři „Hubený krajíc“ akcentoval všestrannou pomoc a vstřícnost vůči uprchlíkům čs.národnosti. Nový stát měl být jen státem Čechů a Slováků, přičemž při provádění tohoto nařízení se nemělo ohlížet na city. Argumentace vycházela jako u jiných novinářů z představy, že zbyl „hubený krajíc“, který nestačí pro všechny případné uprchlíky. Navíc židovští přistěhovalci vykonávají taková povolání, která by komplikovala usídlení

¹³⁵¹ Montagsblatt, 7.11. 1938. Zwischen Hoffnung und Verzweiflung.

¹³⁵² Prager Abendzeitung, 6.10.1938, s.1. Dringende Bitte der Flüchtlingsfürsorge.

¹³⁵³ Prager Tagblatt, 7.10.1938, s.1, Die Staatsbürgerschaft.

¹³⁵⁴ Prager Tagblatt, 15.10.1938, s.4, Hilfe den Evakuierten.

¹³⁵⁵ Prager Tagblatt, 14.10.1938, s.3, Bescheinigung politischer Gefährdung.

¹³⁵⁶ Prager Tagblatt, 29.11.1938, s.4, Die Evidenz der Flüchtlinge.

¹³⁵⁷ Prager Tagblatt, 14.12.1938, s. 1. Gerechte Sozialpolitik.

¹³⁵⁸ Prager Tagblatt, 17.12.1938, s. 4. Das Institut für 140 000 Flüchtlinge.

¹³⁵⁹ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Bohemia, 12.11.1938. 30 000 Familien wollen sich auswandern.

¹³⁶⁰ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Bohemia, 23.11.1938. Gesundheits-Aktion für Flüchtlings – Kinder.

vypuzených státních zaměstnanců ve vnitrozemí, protože volná místa by obsadili Židé. Navíc by němečtí a židovští uprchlíci mohli mít národnostní požadavky. **Přistěhovalci jiné národnosti tak neměli zůstat trvale na území druhé republiky. Měla je čekat emigrace!:** „Životní otázkou budoucnosti našeho národa jest provést do důsledků zásadu, že československý stát jest **výlučně státem Čechů a Slováků** a že oni mají především nárok, aby v jeho rámci mohli nalézt obživu. **Tuto zásadu musíme provádět bez ohledu na jakékoliv city lidskosti - tak bezohledně jako se jednalo s námi.** (zvýraznil- JB) Náš stát má desetitisíce špatně zaměstnané inteligence půjde do příštích dnů s neúměrným počtem státních zaměstnanců. Otevřeme potom své rámě přílivu židovské inteligence z odtržených krajů?...Aby tedy bylo jasno. Každý příslušník našeho národa, který k nám přijde z odtržených krajů, musí býti jist, že nalezne zde obživu a my nesmíme litovati žádných obětí, abychom mu ji umožnili. Jestliže však toto platí bezvýjimečně o našich lidech“ Mezi další argumenty pro zabránění přílivu německých a židovských uprchlíků řadí i ochranu českých krajů, které je nutné zachovat i pro příští generace: „My ovšem můžeme z čistě lidského hlediska chápati důvody těchto přistěhovalců, z nichž nejednomu šlo v pravém slova smyslu o kůži, ale nemůžeme je a nesmíme přijímati mezi sebe k trvalému pobytu. Kraje, které nám zbývají, musí zůstat ryze české, za to zodpovídáme všem příštím generacím...a máme v tomto směru s emigranty špatné zkušenosti ujídati by z krajíce, který jen tak tak že bude stačiti k nasycení našich lidí.“ Starosti s uprchlíky německými a židovskými měla být přenesena na bedra velmocí. Předchozí vstřícný postoj ČSR k emigraci měl ustoupit záchráně sebe sama. „My se musíme postarat, aby se jejich vlastní nestal náš stát a to i za cenu, že sami sobě se budeme zdát tvrdými a bezohlednými. Jest nejvyšší čas abychom začali myslet na sebe a humanitní ideály přenechali jiným – třeba velmocem.“¹³⁶¹

Podobný názor projevil v tomto periodiku i V. Buláček, který v článku „Do nového života jdeme se vztyčenými hlavami“ operoval i s výše uvedenou myšlenkou, že příchozí uprchlíci by tvořili menšiny, které by žádaly národnostní koncese. Opce měla připadat jen pro Čechy a Slováky: „Musíme se vyvarovat všeho, co by znesnadňovalo život našich potomků. Máme sice plné pochopení pro nepříjemnou situaci tzv. německých demokratů i Židů, avšak musíme i od těchto živlů žádati, aby laskavě uznali, že nové hranice pro nás poskytují minimum životního prostoru.“¹³⁶²

¹³⁶¹ Národní obnova, č. 40, 8.10. 1938, s. 3.

¹³⁶² Národní obnova, č. 40, 8.10. 1938, s. 8.

Tyto názory reprezentující označení jako národní egoismus nebyly bezvýhradně přijímány. Kritika vůči tlakům na změnu přívětivé emigrační politiky Československa se dostala i na stránky Národní obnovy. Nepodepsaný článek vůči takové kritice tvrdě vystoupil. „*Moderní mučedníci se objevují i u nás. Jsou to mučedníci pro důslednou demokracii. Objevují se v tvrdošijných stoupencích Masarykových a prakticky se projevují v prohlášeních, že budou bránit a ochraňovat demokratické Němce, kteří se mezi nás nyní vtlačili, třebas za cenu svého života. Prohlašují, že demokratičtí Němci a Židé jediní nám zůstali věrní v těžkých dobách. A teď bychom jim neměli poskytnout přístřeší a pokrmu? Těch Němců u nás zůstane půl milionu a židů také tolik. A ti se u nás budou mít jako hosté a my podle nařízení budeme muset s nimi tak jednat. - My ať se máme bídneť jakkoli jen když zůstaneme demokraty!*“¹³⁶³

Národní obnova otiskovala i antisemitské články mj. od Václava Renče¹³⁶⁴ či Dr. Rudolfa Voříška, kde se objevovaly odkazy na nutnost zajistit existenci především vlastním lidem. „*My jsme národem a Židé jsou také národem, přičemž my jsme hostitelé a oni jsou hosté, a to hosté nijak vítání. Nemohou vládnout, mohou být jen trpěni.*“¹³⁶⁵ „*Chceme mít stát národní a zabezpečit existenci a chléb předem svým lidem.*“¹³⁶⁶

Zatímco pro Židy se měla emigrace zajišťovat, pro vystěhovalce Čechů se měly klást překážky. Argumentovalo se zachováním národa a populačními důvody. „*A na tomto místě budiž též řečeno, že je jedním z nejnaléhavějších úkolů našich, aby vystěhovalce Čechů ze státu bylo z důvodu zachování českého národa energicky zabraňováno, naopak, aby z důvodů populačních byla věnována všemožná péče zabezpečení českých utečenců uvnitř dnešního území státu.*“¹³⁶⁷ Obnova dospěla až ke stanovisku, že Židé mají být vysídleni, které mělo potkat i české zastánce židů i německých emigrantů.¹³⁶⁸

Jak bylo dokázáno, Venkov vystupoval v září s kladným přijímáním uprchlíků z pohraničí. V několika říjnových úvodnicích šéfredaktora listu se původní linie začala narušovat a ustupovat nové, která pozitivně viděla jen české uprchlíky. Venkov - list agrární strany - v úvodníku „Do nového života“ šéfredaktora deníku Rudolfa Halíka reagoval na novou realitu republiky. Nový život pro něj ztělesňoval zejména budování nového národního státu, který chápal jen jako stát Čechů a Slováků. Přičemž požadoval „očistu od cizopasných elementů na těle národa.“ Tvrdá stylizace článku vyznívala v požadavek ohledů na hraničáře, tedy české

¹³⁶³ Národní obnova, č. 41, 15.10. 1938, s. 1.

¹³⁶⁴ Národní obnova, č. 42, 22.10. 1938, s. 3. Nevítání hosté mezi námi.

¹³⁶⁵ Národní obnova, č. 47, 26.11. 1938, s. 8.

¹³⁶⁶ Národní obnova, č. 50, 17.12. 1938, s. 11. Znovu židovská otázka

¹³⁶⁷ Národní obnova, č.2 , 14.1.1939, s.4. Boj o české zahraničí

¹³⁶⁸ Národní obnova, č. 46, 19.11. 1938, s. 2.

uprchlíky pro které se mělo udělat maximum. Oproti tomu pro jiné uprchlíky nemělo být ve státě místo. „*To budiž příkazem, který zastře vzněty někdejší humanity...Jsme státem národním a národní svatyni očistíme od cizích. Jen a jen o sebe se budeme starat, nenavěšíme si opět přítěž do národní svatyně...Národ nově ožije a zesílí očištěn od cizopasníků ve svém národním státě, na nějž se nesmí navěsit noví příživníci na úkor naší vlastní krve. Na nikoho ohledy než na sebe samé a naše hrdiny hraničáře, jimž musíme upravit domov a zachránit a odvděčit se za oběti a utrpení.*“¹³⁶⁹ Hrdinství německých antifašistů v boji pro republiku tak Venkov opomíjel.

Publikované usnesení Republikánské strany o politické a hospodářské situaci ze 3. října bylo otitulkováno mj. takto: „*Vypovězení uprchlých Němců a Židů, pro národní stát zbavený parazitů, stát se musí postarat o všechno důstojnictvo a děsloužící v armádě, rovněž tak o všechno četnictvo, státní policii, příslušníky Stráže obrany státu, finanční stráž a úřednictvo z pohraničí - hraničářům zajistit existenci.*“ V jednotlivých pasážích usnesení se pak bylo možno dočíst, že s trvalou přítomností uprchlíků demokratických Němců a Židů se nepočítá. Hraničářům, tedy Čechům se mělo dostat plné podpory. „*Našim hraničářům těmto obětavým obhájcům národních zájmů, musí se od státu dostati veškeré podpory a účinné pomoci, aby mohli v budoucnu ve svém povolání najíti plné zabezpečení své existence.*“¹³⁷⁰

Rudolf Halík v úvodníku „Čeho je potřeba nejdříve“ požadoval rychle vyřešit otázku emigrace v republice. Velmi ostře ji přirovnával k parazitům, od nichž měla být republika vyčištěna. Opět se zde objevovala myšlenka péče pouze o uprchlé občany čs. národnosti. „*Když národní stát. tedy i pryč se šidítka pokrokovosti neb nepokrokovosti, demokratičnosti neb opaku u emigrace jinonárodnostní...Postaráme se o vlastní lidi, o Čechy, opustivší nutně pohraničí, ale vyčistíme domov národa od emigrantských parazitů, důsledně, tvrdě a rychle.*“¹³⁷¹

Na počátku října reagoval Venkov na údajné šíření zpráv o zradě agrárníků na národě, které měly pocházet od židovské emigrace, opět velmi ostře: „*Pozor na židovskou emigraci! Šíří poplašné zprávy agrárníci zradili apod. Židovská emigrace, tito nevítaní paraziti, musí umlknouti s prolhanou propagandou za každou cenu!*“¹³⁷² Brojil také proti tomu, aby

¹³⁶⁹ Venkov, č.232, 2.10.1938, s. 1.

¹³⁷⁰ Venkov, č.233, 4.10.1938, s. 1.

¹³⁷¹ Venkov, č. 239, 11.10.1938, s. 1.

¹³⁷² Venkov, č. 240, 12.10.1938, s. 3.

vnitrozemské firmy byly prodávány emigrantům, jimž mělo být zamezeno v jakémkoli podnikání. K tomuto účelu měla být zavedena účinná opatření.¹³⁷³

Ke konci října se udržoval nový kurs k emigraci nasměrovaný již R. Halíkem. V komentářích se objevovala vyjádření o nedostatku chleba a zaměstnání pro uprchlíky jiných národností. Čtenáři mohli zaznamenat i další fráze - emigrace by mohla být zdrojem neklidu ve státě, a proto by se na jejím dalším osudu měly podílet západní velmoci. Při této stylizaci však nedošlo k žádnému vymezení proti českým Židům. *„Emigrace at' z ciziny, at' z našeho pohraničního území, která se v počtu desetitisíců nastěhovala k nám a mezi nás, emigrace nečeská, musí z tohoto státu odejít. Neuživíme ji. Kdybychom brali na ni ohledy, neuživili bychom vlastních svých lidí, ubírali bychom jim zaměstnání a chléb... Setrvání této emigrace u nás není možné jen z hospodářských a sociálních důvodů, ale tato emigrace byla by zdrojem neklidu ve státě. Nechť se západní velmoci postarají o její přestěhování k nim, nebo do kolonií. To je stanovisko, z něhož nejde písmene slevit! Nebudou šířit rasovou nenávist. Nic proti českým židům.“*¹³⁷⁴

Důležité bude zodpovědět otázku, zda Venkov reflektoval ve svých zprávách uprchlíky všech národností. I když mnohdy jen otiskoval inzeráty organizující péče výhradně o uprchlíky československé národnosti, sledoval téměř výhradně osudy českých a slovenských uprchlíků.¹³⁷⁵ Výzvy pro pomoc i Němcům se krátkodobě objevily v době představ o konání plebiscitu na začátku října.¹³⁷⁶ Po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky se zprávy o jinonárodních uprchlících rozhojnily. Venkovské ženy byly vyzývány, aby přijaly do péče děti uprchlíků. *„Venkovské ženy pomozte zachránit děti nevinné oběti doby. Neodmítejte uprchlíků, které postihla doba hůře než nás. Neodvracejte se od nich, i když jsou jiné národnosti. Mějte útrpnost s dvojnásobně ochuzenými, neboť trpí za viny nespáchané. Dějte jim najíst a napít,“* tak apeloval v říjnu Ústřední odbor čs. žen venkovských při Republikánské straně.¹³⁷⁷

Většina svolání obsahovala slovní spojení: národní povinnost, národní služba, národní pomoc. Na záchranné akci pro uprchlíky se měl podílet každý správný občan. Čtenáři byli oslovováni palcovými titulky: „Splnil jsi už svoji národní povinnost?“, či „Zmobilizujte pomoc českým uprchlíkům!“ Výzev pro pomoc hraničářům-českým uprchlíků byla celá řada.

¹³⁷³ Venkov, č. 243, 15.10.1938, s. 3. Ani vláda ani občanstvo nebude trpět spekulantů a sabotérů.

¹³⁷⁴ Venkov, č. 247, 20.10.1938, s. 3. O židovské otázce.

¹³⁷⁵ Venkov, č. 254, 27.10.1938, s. 4. Připravte dary pro české uprchlíky!; Venkov, č. 244, 16.10.1938, s. 3. „Pomozte evakuovaným českým lidem!; Venkov, č. 245, 18.10.1938, s. 3. České ženy zmobilizujte pomoc českým uprchlíkům; Venkov, č. 274, 20.11.1938, s. 3. Československé veřejnosti!

¹³⁷⁶ Venkov, č. 234, 5.10.1938, s. 4. České srdce se nemění.

¹³⁷⁷ Venkov, č. 238, 9.10.1938, s. 9.

Jedna z nich v sobě obsahovala víru, že starousedlíci nezneužijí složité situace uprchlíků k vlastnímu obohacení. „*Hraničáři apelují na svědomí českých lidí. Doufali a žádali, že vnitrozemské obyvatelstvo nezneužije osud hraničářů. Předpokládáme, že jim neprodáte dráže chléb nás vezdejší a že propůjčíte jim své vozy za normální cenu apod. To vše až do chvíle, ve které se vrátí tam, odkud je vypudil zlý duch. To, co učiníte pro nebohé hraničáře, učiníte pro vlastní budoucnost, pro sebe a pro své děti.*“¹³⁷⁸ Proklamace pomocné organizace České srdce vybízela k ubytování dětí uprchlíků na venkově svoláním k pomoci i dalšími hesly: „*České srdce volá venkov na pomoc hraničářským dětem. Prosba za děti našich hraničářů. Pobídka pro poskytnutí dočasného ubytování pro děti hraničářů. Místečko ve své chalupě pro hraničářské dítě.*“¹³⁷⁹ Slova J. A. Trpáka přirovnávala podporu uprchlíkům k zanícenému zápasu, který neměl ustát: „*Jestliže s nadšením a pohotovostí přihlásili se naši lidé k pomoci snad statisíců lidí naší krve, naší české krve, pak obracejme se s k nim s nejdůraznější prosbou: vytrvejte v tomto nadšeném zápasu, v pocitu **národní povinnosti**: nedejte zahynouti... vytrvat, prohlédněte svoje šatníky, nic nevyhazujte, nic nesmí přijít nazmar.*“¹³⁸⁰ Proti emigraci zaznívala tvrdá slova. „*Emigrace jinonárodní, tedy i židovská, musí naše území opustit.*“¹³⁸¹ Venkov uveřejňoval v průběhu druhé republiky řadu antisemitských příspěvků. Horoval pro vypovězení emigrace z republiky, kritizoval údajnou židovskou propagandu proti agrární straně. Zatímco v prosinci byl Venkov výrazně antisemitský, v lednu přestoupil na smířlivější tóninu. Židé tak byli v prosinci označováni za původce všeho zla v republice, v lednu byla komentována především vládní nařízení. Po lednové návštěvě Chvalkovského v Berlíně se přešlo ke kritice emigrantského a židovského kapitálu. Větší prostor dostávaly články týkající se vystěhovalectví Židů a požadující očistu národního státu.¹³⁸²

V legionářském Národním osvobození se hned po podepsání mnichovské dohody a začátku odstupování území objevily výzvy k pomoci českým uprchlíkům – hraničářům. Vedle svolání, že nikdo nesmí stát stranou, se objevily zmínky o tom, že se jedná o národní povinnost každého občana. V jedné z proklamací bylo také obsaženo přirovnání k pomoci – „*sami sobě*“ a bratrské jednotě. „*A každý z nás bez podmínky, všude tam, kde je třeba, přilož svou ruku k záchraně ohrožených žen a dětí bez domova, bez peněz a bez chleba. Co poskytujeme jim, poskytujeme sobě. To nejsou oběti, co komu poskytneme, to je naše svatá*

¹³⁷⁸ Venkov, č.233, 4.10.1938, s. 3.

¹³⁷⁹ Venkov, č.232, 2.10.1938, s. 3.

¹³⁸⁰ Venkov, č.237, 8.10.1938, s. 3.

¹³⁸¹ Venkov, č.237, 5.1.1939, s. 3.

¹³⁸² Bednařík, P.: Antisemitismus..., c.d., s. 142.

*povinnost! Dnes všichni Češi jsme stejně ohroženi dnes všichni jsme bratry a sestry.*¹³⁸³ Zmínka o pomoci „sami sobě“ se objevila i v další výzvě: *„Obracíme se k veřejnosti. Pomozte jejich záchraně! Pomáhejme si sami! Připravujte oděv a potraviny, budou vydány přesné pokyny o tom, kam je máte poslat. Dvě naše národní společnosti České srdce a Československý Červený kříž se spojily ke spolupráci, aby za součinnosti dalších organizací a úřadů zachránily desetitisíce našich lidí, kteří byli bezohledným rozhodnutím mnichovským uvrženi do nezaviněné bídy.*¹³⁸⁴

Provolání k pomoci ve veřejnosti rezonovaly, o čemž svědčí i zpráva o akci Českého srdce k umístění uprchlických dětí ve venkovských rodinách. *„Na výzvu Českého srdce, aby se hlásili lidé dobré vůle o děti hraničářů k dočasnému pohostinství, došlo tolik nabídek, že není pro tuto chvíli všem vyhovět. České srdce děkuje všem za pochopení a účast a prosí o poshovění.*¹³⁸⁵

Šéfredaktor listu JUDr. Lev Sychrava v úvodníku „Síla národa“ vyzýval k práci a pomoci i pro uprchlíky v nových podmínkách: *„Každou řeč o síle národa cítili by dnes desetitisíce drobných lidí postižených neštěstím jako výsměch, kdyby se z ní na prvním místě neozvala výzva: Pomoz, kdo můžeš! Pomoz činem, ale také slovem, kterým leckomu zvedneš hlavu a přivedeš ho k tomu, aby si pomohl sám, aby načerpal naděje i důvěry. Je to v první řadě věc vlády, která zná svou povinnost. Nevidět situaci tak černě srovnává historické paralely. Vybudování našeho národního státu, aby v něm mohli soutěžit s ostatními národy. Jdeme s čistým štítem. To je velká síla. Tak vzhůru do práce!*¹³⁸⁶ Jiný článek vybízel ve vojenském duchu k mobilizaci lidskosti a pomoci každého obyvatele. Osud uprchlíků neměl zůstat pouze v rukou sociálních institucí. *„Po mobilizaci brannosti je potřeba mobilizovat lidskost. Je nemožno ponechat problém uprchlíků pouze sociálním institucím, když ani vláda, přetížená starostmi všeho druhu, nemůže pomáhat tak, aby její zákrok přinesl okamžitou, bezpodmínečnou okamžitou úlevu. Tady musí přiložit ruku k dílu sám lid, každý z nás podle hesla: Na nikoho nespolehejme jen sami na sebe... České srdce a Červený kříž již zahájily práci. Zmobilizujme srdce i ruce. Řekněme si a uložíme si to, tak jako byla armáda připravena k nejtěžším obětím.*¹³⁸⁷ Operovalo se i se slovy v důvěru uprchlíků ve starousedlíky, kteří měli běžencům pomoci: *„Ale bohatstvím je důvěra, kterou ti lidé přinášejí a jež jim svítí v*

¹³⁸³ Národní osvobození, č. 236, 7.10.1938, s. 3. Nikdo nesmí chybět!

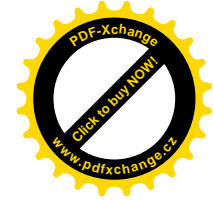
¹³⁸⁴ Národní osvobození, č. 238, 9.10.1938, s. 3.

¹³⁸⁵ Národní osvobození, č. 237, 8.10.1938, s. 4. Pomozme si sami!

¹³⁸⁶ Národní osvobození, č. 239, 11.10.1938, s. 1.

¹³⁸⁷ Národní osvobození, č. 243, 15. 10.1938, s. 3. Mobilizace lidskosti.

*tvrdých čelech, důvěra v nás, že jim dáme nikoli slzu soucitu či vděčnosti, nýbrž práci. Práce jim dá pocit domova bez kterého nelze žít.*¹³⁸⁸

Po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky se i v Národním osvobození objevovaly informace o německých uprchlících.¹³⁸⁹ Měla být zajištěna existence všech uprchlíků tedy 150 000 osob. „Čeká nás úkol další, daleko větší: zajištění existencí všem 150 000 našich uprchlíků a hraničářů, aby se u nás ve vnitrozemí cítili stejně tak spokojenými jako ve svých dřívějších domovech.“ Článek apeloval na to, aby přispívali všichni občané. Hlavními přispěvateli měly zůstat střední vrstvy obyvatelstva. Zatímco bohatí občané se do sběracích akcí moc nezapojovali. „Osud uprchlíků, kteří ztratili veškerý svůj majetek i střechu nad hlavou a se svými rodinami, namnoze velmi početnými, musili uprchnouti, nesmí zůstat žádnému člověku dobré vůle lhostejným. Je na celé veřejnosti domácí i zahraniční, aby pochopila nesmírný význam akce pro záchranu uprchlíků. Vždyť jsou to lidé, kteří se neprovinili ničím, než tím, že svou vlast milovali a byli ochotni za ni zemřít.“¹³⁹⁰

Národní osvobození nesklouzlo nikdy k vulgárnímu antisemitismu, přesto se ve článku „Jak bude u nás řešena otázka židovská?“ kladně stavělo výlučně k Čechům-židům, od nichž požadovalo přísnou loajalitu. K židovské emigraci se mělo přistupovat s patřičným odstupem.¹³⁹¹ Neobjevil se zde žádný článek proti německým sociálním demokratům a komunistům.

V prosinci a lednu bychom zaznamenali obdobné výzvy k pomoci v jako jiných denících. „Přijdou k Vám s pokladničkou, která volá DEJ! Pomoc uprchlíkům je Vaší národní povinností“, či „v novém roce nesmí být ani jednoho občana Česko-Slovenska, který by nepřispěl na šekové konto pošt. spořitelny č. 71.777.“¹³⁹² Čtenář se mohl dočíst i o zhodnocení výsledků sbírek mj. studentské sbírky gymnázia na Slovenské třídě: „Kdyby každý pražský ústav přispěl takovouto částkou těm, které vídáme na pražských nádražích a všude, kde se mohou jen trochu zahřátí, a kdybychom každý haléř, marně vyhozený, věnovali na

¹³⁸⁸ Národní osvobození, č. 243, 15.10.1938, s. 4. Domov v uzlíku.

¹³⁸⁹ Národní osvobození, 10. 11. 1938, s. 2. Národní osvobození, 14. 11. 1938, s. 4. Abychom mohli zase pracovat. Vyvážená reportáž o životě v táborech uprchlíků.

¹³⁹⁰ Národní osvobození, č. 304, 25.12.1938, s. 4.

¹³⁹¹ Národní osvobození, č. 296, 9. 12. 1938, s. 5.

¹³⁹² Národní osvobození, č. 307, 30. 12. 1938., s. 3. „Jest proto národní povinností všech občanů tohoto státu přispěti bez rozdílu stavu podle svých největších možností peněžitým darem na účet poštovní spořitelny v Praze č. 71.777. za který Vám strážci bývalých přirozených hranic Česko-Slovenska předem děkují.“ Národní osvobození, č. 13, 15. 1. 1939, s. 3. Pro uprchlíky sebráno již téměř 10 000 000 Kč. Národní osvobození, č. 1, 1.1.1939, s. 2.

*chudáky, kterým byl vzat chléb a možnost výděлку, nemusili by tak těžce nésti svůj trpký a bolestný osud.*¹³⁹³

V sociálně - demokratickém tisku (deník Právo lidu a Večerní Právo lidu - od druhé poloviny října Večerník ranních novin) se zářijová linie měnila pozvolna. Právo lidu upozornilo hned 4. října na nutnost podílu státu na stabilizaci a zlepšení osudu uprchlíků. Objevuje se zde přirovnání k nevďeku, pokud by se stát nepostaral o „věrné občany“, kteří zůstali ve složité situaci v pohraničí. Nevymezuje se nijak vůči demokratickým Němcům a Židům a staví se proti zavádění stop stavu v určitých povoláních. V tuto chvíli tak zůstává na původní zářijové linii v recepci uprchlíků. Provádění případné emigrace obyvatelstva považuje za složitý problém. *„Bylo by velkým nevďekem, kdyby Československá republika se existenčně nepostarala o své lidi, kteří ve chvílích nejosudovějších zůstali na nejexponovanějších místech v pohraničí. To jsou naši nejlepší lidé, které nesmíme oloupit o víru v spravedlnost, nesmíme je nechávat v existenční nejistotě. Velmi mnoho z nich bude možno bez obtíží umístit na místech, které uvolňují živly, které srdce táhne k Německu. Numerus clausus není možný a také ne proveditelný; pro emigraci nejsou příznivé podmínky, ale je třeba uvažovat, jak ji usnadnit i pro naše lidi.*¹³⁹⁴ Zveřejněné provolání představenstva sociálně demokratické strany „Československému lidu!“ ze 4. října představovalo první ucelené vyjádření k hlavním problémům doby. *„Za nejbližší aktuální úkoly považovalo představenstvo péči o uprchlíky, získávání důvěry ve zdatnost armády a vytváření jednoty pro republiku a československou demokracii. A provolání přehnaně optimisticky vyúsťovalo do frázovitého sociálně demokratického kréda, které současné události chápalo jako etapu velikého přelomu dějin, z nichž vyjde socialismus vítězně přes všechny hrůzy nynějších i příštích dnů.*¹³⁹⁵

V Piťhově článku o zaměstnancích ve druhé republice se apelovalo na národní soudržnost: *„To znamená, že sociálně politické záležitosti budou řešeny jasně a vždy se zřetelem k národnímu celku. Za těchto okolností sléváme se všichni v jeden národní celek s heslem Jeden za všechny, všichni za jednoho.*¹³⁹⁶

¹³⁹³ Národní osvobození, č. 304, 25. 12. 1938, s. 5. Gymnázium na Slovenské třídě věnovalo uprchlíkům přes 23 000 Kč. Příspěvky mezi sebou sbírali i sportovci, protože byla zima a dobročinné zápasy ve prospěch utečenců museli zrušit. Národní osvobození, č. 1, 1.1.1939, s. 4.

¹³⁹⁴ Právo lidu, č. 233, 4.10.1938, s. 4. Sociální perspektivy našich hraničářů.

¹³⁹⁵ Kuklík, Jan: Sociální demokraté ve druhé republice, Praha 1992, s. 17, 78. Hamplovo vedení se stavělo za program nutných sociálních opatření vzhledem k uprchlíkům z pohraničí, propagovalo myšlenku třídního míru a národního semknutí.

¹³⁹⁶ Právo lidu, č. 239, 11.10.1938, s. 4.

Vedle zpráv o nutném návratu uprchlíků do původních domovů¹³⁹⁷ se v soc. dem. tisku objevovaly i výzvy k pomoci hraničářům¹³⁹⁸, či informace o německých uprchlících,¹³⁹⁹ nebo také charakteristiky pomoci starousedlíků uprchlíkům: „*Vedoucím pražských uprchlických azylů se rozrostla denní pošta. Ze všech stran docházejí děkovné dopisy od těch, kteří na čas pobýli v Praze v útulku štvanců z nešťastného pohraničí. Jsou to díky, vzpomínky a znovu díky. A na každém lístku nebo v každém dopise desítky podpisů. Je to něco co těší, třebaže skutečnost není růžová. Neboť do azylů přicházejí hledat pomoc, radu a kus chleba ze dne na den noví a noví lidé na pouti, jež není žádnou příkrasou tohoto století.*“¹⁴⁰⁰

V úvodníku ing. Jaromíra Nečase „Do práce pro novou republiku“ z konce října se reflektovaly poměry výhradně českých uprchlíků, kteří měli náležet k nejvěrnějším vlastencům a jejich ztrátu by se na rozdíl od hospodářských škod nepodařilo nahradit. Demokratičtí Němci a Židé zůstali zcela mimo pozornost. „*Na území naší republiky je proto nutno postarat se o existenční podmínky pro české lidi z okupovaného území, ať jde o veřejné zaměstnance, dělníky, zemědělce nebo živnostníky. Je na ně nutno pamatovat zvláště při budování nového průmyslu u nás i pracovními příležitostmi v zemědělství. Tento režim bude muset přihlížet k českým přestěhovalcům ze severu a starat se o ně... Lid bude souhlasit se vším co pomůže českým lidem ze zabraného území. Náležejí k největším a opravdovým vlastencům...Obraťme proto k nim velkou pozornost při hospodářské obnově své republiky, věnujme jim tu velkou lásku s níž lpí na Československé republice. Silnice a železnice můžeme kdykoliv v budoucnu postavit, hospodářské škody možno napravit. Ztráta statisíců našich znamenitých lidí ze severu nedala by se nikdy již odčinit.*“¹⁴⁰¹ V obsáhlém článku rozebírajícím hospodářské ztráty státu Nečas požadoval další opatření, která by umožnila optaci lidem, kteří zůstali v zabraném území, jejichž počet odhadoval na 850 000 osob. Šestiměsíční lhůta byla podle něj příliš krátká, měla být také přijata opatření pro transfer majetku drobných malých lidí. Přesídleným měla být zajištěna existence v novém státě.¹⁴⁰²

V článku zabývajícím se otázkou emigrace a uprchlíků se hovořilo už o dvou skupinách utečenců: o české, která měla nezbytně ve státně zůstat vzhledem k jeho poloze v německém

¹³⁹⁷ Právo lidu, č. 241, 13.10.1938, s. 1. Vláda zásadně trvá na návratu uprchlíků. „*Osud tisíců Čechoslováků, vystěhovalých ze své země, jejíž těžké utrpení vykoupilo mír.*“

¹³⁹⁸ **Povinnost každého z nás.** Miliony českých srdcí. „*Pomozte těm, kteří ještě včera pomáhali jiným. Jsou to naši hraničáři-věrní v minulosti - věrní v přítomnosti.*“ Večerník ranních novin, č.3 (245), 19.10.1938, s. 1.

¹³⁹⁹ Právo lidu, č. 244, 16.10.1938, s. 7. Události vyvolaly velké přesuny obyvatelstva Prahy.

¹⁴⁰⁰ Večerník ranních novin, č.3 (245), 19.10.1938, s. 1. Uprchlíci děkují; Večerník ranních novin, 24.10.1938, s. 1. Úspěch sbírky pro uprchlíky

¹⁴⁰¹ Právo lidu, č. 250, 23.10.1938, s. 1,3.

¹⁴⁰² Kuklík, Jan: Sociální demokraté..., c. d., s. 29.

moři a o německé, pro kterou měla připadat emigrace. Sami demokratičtí Němci prý po ní toužili a předpokládalo se jejich snadné přijetí v zahraničí kvůli internacionálním názorům. Otázka se měla vyřešit rozumnou lidskou cestou bez jakýchkoliv štvanic. *„Z našeho českého stanoviska jest otázka emigrace snadněji řešitelná. Ze sudetského území máme emigraci dvojí. Živel český, ať jakýkoliv, musíme se snažit podržet, neboť početnost našeho národa bude hrát velkou roli v germánské záplavě-musíme myslet na budoucnost národa. Demokratičtí Němci většinou sami touží odejít jinam. Jejich odchod je usnadněn okolnostmi, že i v zahraničí se jich nebojí jako živlu německého. Svým chováním dokázali, že přesvědčení a světový názor kladou výše než národnost...Řešení, ale důstojně a lidsky a ne jak to chtějí některé kruhy u nás...V zájmu státu a národa bude, bude-li tato otázka řešena v klidu bez rozčilování a štvanic.“*¹⁴⁰³

Právo lidu se zasazovalo o zlepšení životních podmínek utečenců.¹⁴⁰⁴ Apelovalo na primátora Prahy a ministra sociální péče PhDr. Petra Zenkla, aby se zasadil o zmírnění podmínek pro obsazování bytů s levnými činžemi. Vyzývalo zemský úřad k prohlášení o nedostatku bytů v Praze, čímž by mohlo dojít k jejich obsazování z úřední moci. *„Ať tak nebo onak – jisto je, že pomoc, která se tu mohla poskytnout přistěhovalcům ze zabraného území, odpadla, a neboží lidé ponechání svému osudu... Většina z nich nemá - v pravém slova smyslu - kam hlavu položit. Jen malé části se podařilo najmouti si byt, ovšem, v četných případech za nájemné, které je nad průměr jejich příjmů. Velká většina z nich bydlí provisorně, přespává střídavě u známých, přátel nebo milosrdných lidí, kteří se jich v bídě a utrpení ujali. Ale tento stav je již neudržitelný.“*¹⁴⁰⁵

Právo lidu se také v jednom z článků vracelo k situaci v zářijové a říjnové Praze, přičemž konstatovalo, že *„nikde nedošlo mezi přestěhovalci k projevům nespokojenosti, jakých se bylo obávati v prvních dnech.“*¹⁴⁰⁶ Příslušná teze však platila hlavně v září.

Po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky se objevovaly články o nutnosti existenčně zajistit 140 000 uprchlíků,¹⁴⁰⁷ či o nutnosti zmírnit bídu všech utečenců. *„Kdo můžete pomozte*

¹⁴⁰³ Právo lidu, č. 257, 1.11.1938, s. 3. Uprchlíci ze sudetského území. Lidé bez domova. Problém emigrantů je světovou otázkou.

¹⁴⁰⁴ Právo lidu, č. 266, 11.11.1938, s. 4. Samosprávní zaměstnanci ze zabraného území se dovolávají pomoci; Právo lidu, č. 275, 22.11.1938, s. 4. Umožněte existenci živnostníkům z obsazeného území. *„Bylo by jistě dobře, aby se těchto případů ujala vláda – patrně ministerstvo obchodu a sociální péče- a umožnila jim poskytování záloh, bezúročných půjček apod., aby se etablovali na našem území a pokračovali v provozování živností.“*

¹⁴⁰⁵ Právo lidu, č. 273, 19.11.1938, s. 3. Nejpřednější povinnost: skončit utrpení evakuovaných. Srv. Právo lidu, č. 279, 26.11.1938, s. 1. Praha poskytne byty části přistěhovalců z obsazeného území. Vyhovuje se návrhu Práva lidu.

¹⁴⁰⁶ Právo lidu, č. 278, 25.11.1938, s. 3. Těžké dny Prahy v září a říjnu 1938

zmírnit jejich bídu. Uvědomte si, že to jsou lidé, kteří se neprovinili ničím, než tím, že svoji vlast milovali a za ni byli ochotni zemřít.“¹⁴⁰⁸ I v inzerci provolání k pomoci se lze setkat s výzvami ve prospěch hraničářů a uprchlíků. „Voláme všechny občany tohoto státu ke splnění nejsvatější a národní povinnosti k nešťastným obětem poslední doby – našim uprchlíkům a hraničářům ze zabraného území státu. Abychom ulehčili vládě, musíme všichni bez rozdílu stavů přiložit ruku k dílu a musíme ze všech sil a podle svých největších možností těmto našim spoluobčanům pomoci ihned a pomáhat i v budoucnu!“¹⁴⁰⁹

Právo lidu bylo přejmenované v novém roce na Národní práci. Ta vystoupila na obranu Čechů židů jako součásti českého národa¹⁴¹⁰, avšak brzy kritizovala židovskou emigraci, kterou označovala za nepohodlné živly, jejichž palčivou otázku musela vláda řešit.¹⁴¹¹

Lidové noviny otiskly na začátku října několik provolání k pomoci hraničářům¹⁴¹² a také zprávu ČTK vyzývající obyvatelstvo vnitrozemí k pomoci českým i německým uprchlíkům. Podpora měla být dočasnou do doby rozhraničení plebiscitního území. Potom mělo dojít k návratu uprchlíků. „Uprchlíci čeští i němečtí, kteří jsou přechodně ubytováni v některých obcích, potřebují naší pomoci. Jde o několik týdnů. Vláda se postará o to, aby repatriace byla provedena ihned, jakmile bude rozhraničeno území plebiscitní. Všechny úřady a korporace se žádají, aby při péči o uprchlíky trpělivě a nestranně pomáhaly.“¹⁴¹³

Lidové noviny v komentářích a apelech k pomoci nevyčleňovaly z masy uprchlíků jen ty československé národnosti, nýbrž hovořily neutrálně o **uprchlých občanech**. „Jsou zde ubytovány ženy a děti uprchlých občanů, procházejících Prahou do svých nových domovů. Správa prosí pražské občanstvo, aby nešťastným spoluobčanům věnovalo pro dospělé i pro děti odložené šatstvo, prádlo, obuv a podobné věci.“¹⁴¹⁴ K jinému označení, se kterým se operovalo, patřilo: - **oběti okupace**. „Sběratelé proto apelují na pražské občanstvo, aby ze všech sil přispělo nešťastným obětem okupace a darovalo jim, co bude moci. pomozte

¹⁴⁰⁷ Právo lidu, č. 295, 15.12.1938, s. 3. Náš morální závazek. Existenčně zabezpečit 140 000 uprchlíků. Právo lidu, č. 297, 17.12.1938, s. 3.

¹⁴⁰⁸ Právo lidu, č. 304, 25.12.1938, s. 7. Ze 150.000 přistěhovalců žije 10 000 v táborech. Pomozte zmírnit jejich bídu!

¹⁴⁰⁹ Večerník ranních novin, č.48, 10.12.1938, s. 3.

¹⁴¹⁰ Národní práce, č. 8, 8.1.1939, s. 15.

¹⁴¹¹ Národní práce, č.33, 2.2.1939, s. 1.

¹⁴¹² „Přicházíme za vámi s prosbou za děti **našich hraničářů**, které potřebují pomocné ruky a laskavého slova náhradou za ztracený domov.“ Lidové noviny, č. 495, 2.10.1938, s. 2. České srdce volá venkov na pomoc na pomoc hraničářským dětem; „Spolek československých mediků žádá všechny občany, aby čímkoliv přispěli českým hraničářům, kteří byli nuceni bez prostředků opustit své domovy.“ Lidové noviny, č. 496, 3.10.1938, s. 5. Nezapomeňte na **hraničáře**!; Lidové noviny, 8.10.1938, s. 2. Pomozte si sami!

¹⁴¹³ Lidové noviny, 4.10.1938, s. 3. Pomoc uprchlíkům.

¹⁴¹⁴ Lidové noviny, 12.10.1938, s. 3. Baxova domovina prosí o pomoc.

hraničářům tolik statečným a tak těžce zkoušeným v těchto dnech. Pomáháte tím svému státu a pomáháte tím sami sobě.“¹⁴¹⁵

Objevily se také charakteristiky pomoci vnitrozemců uprchlíkům. Sloupek sledující osud uprchlíků v Brně k tomu uvedl: „Práce, která se vyvíjí, aby uprchlíci nestrádali, je hodná podivu. Lidé donášejí Červenému kříž, lidumilným spolkům i přímo do poradny stále jídlo, šatstvo i nejrůznější drobnosti, které mohou zmírnit alespoň nejsmutnější chvíle těch, kteří opustili domov.“¹⁴¹⁶

Popis přístupu Pražanů k pomocným akcím obsahoval slova o plnění povinností a spontánnosti pomoci na příkaz srdcí: „Poprvé za měsíc jsme dnes zase pocítili radost. Radost z toho, jak Pražané pochopili svoji povinnost a jak potvrdili naši víru, že se národ vlastní silou probije z dnešních obtíží. Budou-li takto pokračovat sbírky, které se rozšíří příští neděli na celé Čechy a Moravu, budeme mít do zimy postaráno aspoň o řádné oblečení všech uprchlíků. Pak se postaráme o další bez nucení, bez rozkazu, na pouhý příkaz srdcí.“¹⁴¹⁷

Objevovaly se také další důkazy vstřícné pomoci starousedlíků uprchlíkům, ve kterých dostali slovo i samotní uprchlíci. Vedoucí ubikace v Brně - Červeném kopci nešetřil chválou na poskytnuté zaopatření: „Děti se u nás ani neohřejí... Ochotné rodiny div se o ně nepoperou... Máme se tu dobře. Jeden má strach, aby nás tu příliš nehýčkali. Představte si, denně tu máme padesát, šedesát návštěv a v neděli jich tu bylo dokonce osmnáct set. A nikdo, ovšem, nepřijde s prázdnou... Mnozí se neměli nikdy tak dobře jako teď. Ti dobří lidé pamatují na všechno. I prádlo dostaneme, šaty, boty. A po obědě si můžeme přečíst noviny.“¹⁴¹⁸

V úvodníku „První práce“ se k otázce uprchlíků dostal také Karel Čapek, který emigraci z pohraničí nijak národnostně nedělil. Chápal ji jako jeden celek, kterému je nutné všestranně pomoci. „Něco se musí stát pro novou vlnu emigrace. Musí se najít přístřeší, práce, okamžitá pomoc hmotná a zdravotní. Jde a půjde o velké desetitísíce lidí; každý z nich je úkol, a složitý úkol. Jde a půjde o to uchovat, přestěhovat nebo přebudovat pracovní možnosti pro statisíce rukou.“¹⁴¹⁹ Vybízela dále k drobné práci, tedy hlavně něco dělat, aby pohroma nebyla ještě větší.

V článku „Kam s uprchlíky - cizinci?“ se rozebírala otázka přijetí uprchlíků - emigrantů z nacistického Německa a k němu připojeného Rakouska Velkou Británií, přičemž se konstatovalo, že ostrovní monarchie přijme jen několik set lidí. O uprchlících, kteří pozbyli či

¹⁴¹⁵ Pražské Lidové noviny, č. 23, 16.10.1938, s. 2. Společná sběrací akce pro pomoc uprchlíkům.

¹⁴¹⁶ Lidové noviny, č. 246/512, 11. 10. 1938, s. 1. Uprchlíci v Brně.

¹⁴¹⁷ Pražské Lidové noviny, 27. 10. 1938, s. 2. Srdce Pražanů promluvílo

¹⁴¹⁸ Lidové noviny, č. 254/529, 20. 10. 1938, s. 4. Křižovatka uprchlíků.

¹⁴¹⁹ Pražské Lidové noviny, č. 21, 14. 10. 1938, s. 1.

ještě drželi československé občanství se mělo jednat mezi Německem a Československem. V tomto bodě citovaly noviny pouze agenturní zprávu ČTK.¹⁴²⁰

Lidové noviny na rozdíl od některých jiných deníků bohatě informovaly o pomocných akcích.¹⁴²¹ Ve výzvách ku pomoci většinou nečinily národnostní rozdíly. Neplatilo to ve všech případech. „*Moravská divize Červeného kříže vyzývá všechny spolky Červeného kříže, aby poskytli těmto postiženým pomoc, všude, kudy projíždějí a především tam, kam se uprchlíci se svými rodinami zatím uchýlili. Spolky se musí dohodnout s nádražními úřady o poskytování občerstvení a první pomoci.*“¹⁴²²

V adventním čase se provolání ke štědrosti rozmnožila.¹⁴²³ Lidové noviny také otiskly reakci na dopis Miss D. Warrinerové, který byl otištěn v listě Daily Telegraph ve Velké Británii. Psaní nepřesně popisovalo zaopatření německých uprchlíků v Česko-Slovensku. „*Naopak s německými a českými uprchlíky se jedná naprosto stejně a potraviny, obleky, palivo atd. se mezi ně rozdělují spravedlivě.*“¹⁴²⁴

Národně-sociální tisk představovaly deníky: České Slovo, Večerní České Slovo a A-Zet. Již 1. října informovalo VČS o usnesení výborů železničářských organizací týkající se osob, které měly opustit dosavadní působiště v odstoupeném území. Proklamovala se vůle postarat se o ně a jejich rodinné příslušníky. „*Ti, kteří musejí opustit svá dosavadní působiště, nechť tak učiní v naprostém klidu a nechť se hlásí ihned ve svých nových bydlištích u funkcionářů svých organizací. Bude o ně a jejich rodinné příslušníky postaráno.*“¹⁴²⁵

V článku rozebírajícím problémy státní správy v nových podmínkách se vyjádřilo přesvědčení o povinnosti státu postarat se o evakuované státní zaměstnance. „*Musí být vůdci*

¹⁴²⁰ Lidové noviny, č. 254/529, 20.10.1938, s. 1.

¹⁴²¹ „*Skoro všichni potřební uprchlíci našli útulek v rodinách. Brňané ukazují, že dovedou účinně pomáhat. Bytů byl dostatek, avšak začala se zdrazovat činže.*“ Lidové noviny, č. 262/548, 29.10.1938, s. 1.- 2. V Brně jsou ještě čtyři tisíce uprchlíků; Horníci v Kladně dali příplatek za odpracované směny 28.10. ve prospěch uprchlíků. Jednalo se o 25000Kč. Lidové noviny, č. 263/549, 31.10.1938, s. 5; „*Sbírky šatstva, obuvi a peněz ve prospěch uprchlíků probíhají uspokojivě a budou tento týden ukončeny.*“ Lidové noviny, 13.11.1938, s. 7. Uprchlíci na Kladensku; „*Jde vesměs o demokratické Němce a město jim vychází ochotně vstříc.*“ Lidové noviny, 10.11.1938, s. 5. Noví uprchlíci - z Užhorodu.

¹⁴²² Lidové noviny, č. 583, 19. 11. 1938, s. 2. Čs. Červený kříž pomáhá.

¹⁴²³ „*Jsou to přeci naši lidé, kteří opustili své staré domovy v přesvědčení, že jdou mezi své, jsou to přece děti našeho národa. Tu radost jsme jim dlužni za statečnost. Poznají, že je máme rádi a že na nás mohou spoléhat. Ani jedno dítě uprchlíků nesmí zůstat bez punčošky!*“ Lidové noviny, 30.11.1938, s. 4. Mikuláš a Ježíšek v táborech uprchlíků; „*Všichni tito naši spoluobčané očekávají od nás pomoci, zajištění holé existence. V prvé řadě je naší povinností aspoň částečně zpříjemnit jim vánoční svátky, které jsou přede dveřmi.*“ Pamatujte na uprchlíky. Lidové noviny, 21.12.1938, s. 2.

¹⁴²⁴ Lidové noviny, 29.12.1938, s. 4. Naše péče o uprchlíky.

¹⁴²⁵ Večerní České Slovo, 1.10.1938, s. 3. Společné výbory všech organizací. Přestupy železničářů.

zásadou, že stát se musí postarati o všechny své zaměstnance, kteří mu věrně sloužili v exponovaném území a setrvali na svých místech do posledního okamžiku.“¹⁴²⁶

Jednoznačné přesvědčení o závazku státu ke svým zaměstnancům neplatilo již v pohledu tohoto listu k uprchlíkům. V souvislosti s uvažovaným plebiscitem a návratem uprchlíků se objevily výtky a tlak vůči bohatým židovským uprchlíkům, kteří se nevrátili do svých domovů a díky svému finančnímu zajištění pobývali v hotelích či pronájmech. „*Úřední výzvy k návratu uposlechli hraničáři, kteří se uchýlili do vnitrozemí ihned a ochotně. Němečtí uprchlíci se zdráhají a na mnoha místech bylo potřeba úředního nátlaku, aby byli dopraveni ke svým soukmenovcům. Zůstali však ti lépe situovaní (němečtí uprchlíci v Českých Budějovicích – pozn. JB), kteří si mohou zaplatit pobyt v hotelu nebo v soukromí a kteří již dnes naplňují svými dětmi německé školy a vytvářejí tak nové nebezpečí pro kraj. Obyvatelstvo je tím znepokojeno a žádá velmi naléhavě, aby i pro ty bohaté jednotlivce platilo to, co pro ty chudé a pro Čechy: aby byli donuceni k návratu.*“¹⁴²⁷

Ve stejném vydání se potom v souvislosti se snahou jedné německé firmy přestěhovat se z okupovaného území do Prahy vyskytl požadavek nutnost péče výlučně o české obyvatele. Nový stát se měl stát domovem výhradně slovanských národností – Čechů, Slováků, Karpatorusů. Mělo tak dojít k eliminaci nových národnostních problémů. „*Máme tu dost schopných lidí, jež nebude snadno umístiti pro nával evakuovaných. O ty české lidi se musíme starat především. A dokonce už nestrpíme, aby němčící živel o který Němci nestojí vytlačoval z míst naše české lidi. - Nový československý stát musí být státem skutečných Čechů, Slováků a Podkarpatorusů. Nebudeme si vytvářet nový národnostní problém.*“¹⁴²⁸

Mezitím České Slovo informovalo o péči o uprchlíky a vyzývalo k poskytnutí zaopatření uprchlíkům všech národností. Péče o uprchlíky měla rozšiřovat smysl pro povinnost především u mladých dívek. „*Skautky, než jdou ve venkovských městech na noční hlídky, stríhají kaliko na obvazy a připravují lékárny. U studentek zmizely rázem starosti o všechno malicherné – jako ostatně u všech členů národa – a nastoupilo vědomí povinnosti a smysl pro ni. Dárců krve se denně hlásí několik set. Číslo, které bylo nedávno hlášeno, bylo již překročeno.*“¹⁴²⁹

¹⁴²⁶ A-Zet pondělník, 3.10.1938, s. 2. Existence i majetek budou zabezpečeny. Nové problémy státní správy.

¹⁴²⁷ Večerní České Slovo, 8.10.1938, s. 3. Podle čeho nám dělili území. Nařízení o návratu uprchlíků platí i pro bohaté.

¹⁴²⁸ Večerní České Slovo, 8.10.1938, s. 3. Musíme se starat o vlastní lidi!

¹⁴²⁹ Večerní České Slovo, 1.10.1938, s. 6. Péče o uprchlíky z pohraničí. Pomáhají skauti, studenti, i děvčata z krámů po práci.

Jako některé jiné listy otisklo i ČS agenturní výzvu o zabezpečení českých a německých uprchlíků. Pomoc byla považována za přechodnou do rozhraničení plebiscitního území. „Uprchlíci, čeští i němečtí, kteří jsou přechodně ubytováni v některých českých obcích potřebují naší pomoci. Jde jen o několik týdnů. Vláda se postará, aby repatriace byla učiněna ihned, jakmile bude rozhraničeno území obsazené a plebiscitní. Všechny úřady a korporace se žádají, aby při péči o uprchlíky trpělivě a nestranně pomáhaly.“¹⁴³⁰

Osoby, které byly ohroženy na životě, se do pohraničí ke splnění plebiscitní povinnosti nemusely vracet. V souvislosti s návraty utečenců byly otiskovány zprávy o nutnosti vykázání bohatých židovských uprchlíků. Vnitrozemí státu mělo být uvolněno výhradně pro český živel. „Nemůžeme si nechat zaplavit vnitrozemí a naše obce živlem nám cizím, když potřebujeme místa pro své vlastní lidi.“ Upozorňuje na bohaté židovské uprchlíky, kteří se nevrátili zpět do svých domovů, zatímco drobní němečtí a čeští uprchlíci tak již učinili.¹⁴³¹

Jako palčivý problém označoval A-Zet osud hraničářů, přičemž konstatoval: „Bezpodmínečně musíme českým uprchlíkům zajistit, aby zůstali živi a zdraví.“¹⁴³² Osud německých antifašistů a Židů zůstal mimo interest článku.

V komentáři k opatřením vlády proti zakládáním nových živností se vyjadřovaly myšlenky o ochraně podnikání pro české obyvatele před přílivem obyvatelstva z odstoupeného území. „Jde o to, aby příslušníci těchto stavů byli ochráněni před přílivem přistěhovalců z okupovaných území a aby byla ochráněna pracovní příležitost pro české lidi nejen v zaměstnaneckých oborech, ale i v živnostech a svobodných povoláních.“¹⁴³³ V článku „Všichni na pomoc evakuovaným! Palčivý problém: Hraničáři a jejich osud“ se vyzývalo vedle pomoci uprchlíkům, také k víře v lepší budoucnost. „Budoucnost musí být lepší, neboť horší už to snad být nemůže.“¹⁴³⁴

A-Zet rozvíjel o pár dní později dřívější myšlenky, které vyústily v požadavek upřednostňování „vlastního před cizím“ v otázce lidí bez domova-uprchlíků. Pokud by došlo k přílivu Židů z pohraničí, mohlo by to vyvolat antisemitské hnutí. Péče o uprchlíky jiné národnosti tedy Němce a Židy proto měla být povinností Anglie a Francie, kvůli jejich podílu na podzimních událostech. Pokud by se tak nestalo, došlo by metaforicky formulováno „k přeplnění jedné lodi a jejímu potopení“. „Abychom mohli zachránit Čechy a Slováky

¹⁴³⁰ A-Zet ranní, 4.10.1938, s. 2. Přechodná pomoc uprchlíkům.

¹⁴³¹ Večerní České Slovo, 10.10.1938, s. 3. Cizí živel bude vykázán. I bohatí uprchlíci se musí vrátit. Provádějí se soupisy všech osob, které se od anšlusu k nám přistěhovaly – všechny musí opustit republiku.

¹⁴³² A-Zet ranní, č.235, 12.10.1938, s.1. Palčivý problém: Hraničáři a jejich osud

¹⁴³³ Večerní České Slovo, 12.10.1938, s. 3. Chránit pro lidi české existence. Rázná opatření vlády. Zakládání živností je na rok omezeno a bude přísně kontrolováno.

¹⁴³⁴ NA Praha, MZV-VA, k. 2336, České Slovo, 12.10.1938.

z bývalého pohraničí, nemůžeme zachraňovat Němce, Maďary a židy... Češi a Slováci budou mít možnost optovat. Budeme muset udělat vše, co je v lidské možnosti, a překonat vše, co překáží, abychom jim umožnili přestěhování do vlasti. To v první řadě znamená dát jim možnost obživy v našem státě... Budeme zachraňovat své nebo cizí? Ale stát nesmí být přelidněn. Výměna opcí stačit nebude. Proto je nutné soustředit se jen na naše uprchlíky. Mohli bychom se ubránit vlně antisemitismu, kdyby nastal příliv židů z okupovaných krajů? Naši lidé by neměli obživu, dostali by ji lidé z Německa... Není jiné cesty pro nás. Abychom zachránili na svou loď své vlastní - Čechy a Slováky - nemůžeme na ni zachraňovat jiné, protože přeplněná loď by se potopila se všemi. Nikdo nám za to nemůže vytýkat nedostatek lidskosti. Nejméně Anglie a Francie, které to všechno způsobily a jejich vlády převzaly tím odpovědnost za nešťastné oběti.“¹⁴³⁵

V jemnější stylizaci se otázkou německých a židovských uprchlíků zaobíralo také České Slovo v komentáři Antonína Houdka, který viděl řešení problému ve zvýšení vystěhovaleckých kvót za mezinárodní účasti. „Je tu především otázka uprchlíků německých a židovských, která musí být řešena za mezinárodní součinnosti a pomoci, ale je tu do budoucnosti naléhavá nezbytnost, aby lidé z našeho státu mohli hledat existenci i mimo hranice našeho státu. Nutnost změny vystěhovaleckých kvót.“¹⁴³⁶

Nechyběly různé informace o pomoci a charakteristice zaopatření českým utečencům. Po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky se objevily i výzvy pro pomoc uprchlíkům všech národností.¹⁴³⁷ Hesla a výzvy užívaly podobných sloganů jako v jiných periodicích: „Nezapomínejte na hraničáře!“¹⁴³⁸ „Českým lidem je zima! Čeští lidé mají hlad! Pro pomoc uprchlíkům použijte složenku č. 71.777. Společný úkol nás všech. Pomozme hraničářům!“¹⁴³⁹ „Pomoc uprchlíkům – naše povinnost!“¹⁴⁴⁰ „Lidská povinnost! Děti našich uprchlíků Vás prosí: pošlete ke zmírnění bídy peněžitý dar na 71.777.“¹⁴⁴¹

A-Zet byl proti usazování emigrace v českých městech¹⁴⁴² a současně si nepřál, aby došlo k vystěhovávání příslušníků vlastního národa.¹⁴⁴³ V prosinci se objevila zpráva o nových

¹⁴³⁵ A-Zet ranní, č.236, 13.10.1938, s. 3. Vlastní před cizími! Příliv židů vyvolal by antisemitské hnutí.

¹⁴³⁶ České Slovo, č. 241, 14.10.1938, s.1. Kam s přebytky obyvatelstva?

¹⁴³⁷ České Slovo, 13.11.1938, s. 2. Ústav pro péči o uprchlíky zřízen; A-Zet ranní, 23.11.1938, s.3. Péče o děti uprchlíků. Z peněz londýnské sbírky; České Slovo, 25.11.1938, s. 3. Mikulášské a vánoční nadílky uprchlíkům; Večerní České Slovo, 10.12.1938, s.5. Vánoce uprchlíkům. Příští soboty sbírky na všech školách.

¹⁴³⁸ Večerní České Slovo, 9.11.1938, s. 2. Tisíce našich českých lidí.

¹⁴³⁹ A-Zet ranní, 7.12.1938, s. 2.

¹⁴⁴⁰ A-Zet ranní, 8.12.1938, s. 2.

¹⁴⁴¹ Večerní České Slovo, 9.12.1938, s.1.

¹⁴⁴² Nelze připustit usazování německo-židovské emigrace v českých městech. A-Zet ranní, 5.11.1938, s.3. Otázka židů v novém Československu. Čechů židů je u nás 42 000.

úkolech vlády. Další zpráva konstatovala, že v této otázce bylo nutno rychle jednat a doplňovala konstatováním: „Všichni musíme pomáhat.“¹⁴⁴⁴

Ing. Eustach Mölzer se v komentáři „Postavme město pro uprchlíky“ vyslovil pro vybudování úplně nového města pro utečence, které by bylo zbudováno podle nejmodernějších standardů. Podle něj republika stála před dvěma velkými úkoly a to, v jakém rozsahu zřídit nová průmyslová odvětví, která byla ztracena. S tím souvisela nezbytnost vyhledání vhodných míst, které by připadaly v úvahu pro stavbu příbytků dělnictva a živnostnictva. Druhý úkol viděl ve vybudování nového města pro uprchlíky podle nejmodernějších požadavků. Za nejlepší příklad považoval švédský Stockholm, kde se v širší míře stavěly rodinné domy, které se splácely postupně umořováním jakési hypotéky.¹⁴⁴⁵

Večer vystupoval rovněž proti uprchlíkům jiné než čs. národnosti a emigraci. Obě skupiny měly z republiky odejít. Úřady měly vystupovat v tomto směru s veškerou přísností. Nová republika měl být pouze národním státem. „*Situace je krajně vážná v lidu se zmáhá silný odpor proti emigraci. Vláda nechť učiní všechna opatření k odstranění židovské emigrace, kterou národ nesnese. Chceme, aby nový stát byl národní, očištěný od všech cizích elementů. Revize živností svobodných povolání a povolení k nim, soustředění do táborů před vystěhováním.*“¹⁴⁴⁶ Židovskou německou emigraci spojoval s prosazováním německého vlivu. „*Víme dobře, na čí straně by všichni cizí židé stáli, kdyby v Hitlerově programu nebyl antisemitismus.*“¹⁴⁴⁷ Dalším typickým znakem emigrace měla být lstivost. „*Emigrace dělá kšeftíčky a český člověk je odkázán na lopatu a krumpáč.*“¹⁴⁴⁸ Prezentoval se také jako ochránce národní kultury. „*Není to naše vina, ale nedáme si svůj domov zamořit. Poslechněte nařízení našich úřadů a odejděte. Nejste nám vítáni.*“¹⁴⁴⁹ Večer rozvíjel soustavnou protizidovskou kampaň a zabýval se zastoupením Židů v jednotlivých povoláních (soustředil se především na advokáty a lékaře). Mladá generace údajně nemohla najít uplatnění kvůli většímu zastoupení Židů v těchto profesích než odpovídalo jejich procentnímu zastoupení v obyvatelstvu.¹⁴⁵⁰ „*Jest přece nemyslitelno, jak tvrdí odborníci, aby na území našeho státu trvale provozovalo lékařskou praxi 1 400 lékařů cizinců z Německa, Maďarska, Polska a*

¹⁴⁴³ A-Zet ranní, 6.12.1938, s.2. Proti emigrační horečce. Nikdy národem vystěhovalců!

¹⁴⁴⁴ A-Zet ranní, 17.12.1938, s.3. České Slovo, 17.12.1938, s.2. Hlavní úkoly vlády. Na menším území dát práci všem! Cizí přistěhovalci nemohou u nás zůstat.

¹⁴⁴⁵ České Slovo, 20. 12.1938, s. 4.

¹⁴⁴⁶ Večer, č. 266, 15.10.1938, s. 3. Zastavte příliv emigrace.

¹⁴⁴⁷ Večer, č. 266, 15.10.1938, s. 3. Zastavte příliv emigrace.

¹⁴⁴⁸ Večer, č. 281, 24.10.1938, s. 4.

¹⁴⁴⁹ Večer, č. 260, 12.10.1938, s. 2. Pražské kavárny se změnilly v bursy.

¹⁴⁵⁰ Bednařík, P.: Antisemitismus, c.d, s. 127.

dokonce Besarábie.¹⁴⁵¹ I na konci roku pokračoval v národní rétorice. „*Kdo není Čech, nemá mezi námi místa.*“¹⁴⁵² V lednu 1939 začal Večer respektovat vládní linii v židovské otázce a svůj tón očividně mírnil. Rudolf Halík se tak začal zastávat Čechů židů a vysloval se pro to, aby byl činěn rozdíl mezi nimi a ostatními Židy. „*Má být činěn rozdíl mezi těmi, kteří neprovokují, a těmi, kteří ač česky rozumějí, nehovoří jinak než po německu a nezaměstnávají jiné lidi než Židy vysloveně němčící.*“¹⁴⁵³ Halík považoval pomoc českým uprchlíkům za zkoušku z vlastenectví.¹⁴⁵⁴ Po lednové návštěvě Chvalkovského v Berlíně akcentoval opětovně důraznější antisemitismus.¹⁴⁵⁵

Znova považovala přítomnost německé antifašistické emigrace za ohrožení státu. Kampaň proti těmto lidem vyústila v požadavek odnětí čs. státního občanství a nuceného vysídlení.¹⁴⁵⁶ Podle českožidovského týdeníku Rozvoj měla být prchlíkům označovaným za „*bezejmenné mučedníky*“ a „*vykupitele míru*“¹⁴⁵⁷ poskytnuta pomoc bez jakéhokoliv rozdílu.¹⁴⁵⁸ Kurt Heller se obdobně vyslovil pro pomoc všem utečencům. Konkrétně však pomoc nečeským Židům a německým uprchlíkům neměla překročit rovinu darů. „*Naší první snahou je a musí být, aby i židé, kteří byli Čechy uznáni, byli považováni za zcela rovnoprávné s ostatními hraničáři.*“¹⁴⁵⁹ Heller tak uprchlíky rozlišoval na ty, kteří se při posledním sčítání lidu přihlásili k čs. národnosti, na uprchlé německé aktivisty a německé nebo národní Židy. V hospodářském zájmu Československa mělo být trvalé usazení první skupiny utečenců. Tito uprchlíci mohli v republice zůstat natrvalo. Další skupiny měly po určitém čase emigrovat do jiných zemí (Austrálie, Kanada, Jižní Afrika). Pokud by se tak nestalo, mělo republice hrozit přelidnění.¹⁴⁶⁰

Rozvoj zastupoval především českožidovské stanovisko a to i v diskuzích o opčním právu uprchlíků z pohraničí. Slovy předsedy Svazu Čechů židů Strosse neuznával výtky sionistů s poukazem na vzniklou situaci ve státě. „*Když jsme u povolaných činitelů zjistili, že opční právo ve prospěch nynější Československé republiky bude pravděpodobně přiznáno jenom těm z našich dřívějších státních občanů s bydlištěm na odtrženém území, kteří jsou československé národnosti, nemohli jsme a nemůžeme žádati, aby platila výjimka pro židy,*

¹⁴⁵¹ Večer, č. 353, 6.12.1938, s. 3.

¹⁴⁵² Večer, č. 371, 16.12.1938, s. 4.

¹⁴⁵³ Večer, č. 3, 4.1.1939, s. 4.

¹⁴⁵⁴ Večer, 25.1.1939, s. 4.

¹⁴⁵⁵ Bednařík, P.: Antisemitismus, c.d., s. 142.

¹⁴⁵⁶ Rataj, J.: O autoritativní národní stát, c.d., s. 102.

¹⁴⁵⁷ Rozvoj, č. 43, 21.10.1938, s. 1. Pomozte!

¹⁴⁵⁸ Rozvoj, č. 42, 14.10.1938, s. 3. Problém emigrace z ČSR.

¹⁴⁵⁹ Rozvoj, č. 43, 21.10.1938, s. 2. Problém ze všech nejtěživější

¹⁴⁶⁰ Rozvoj, č. 43, 21.10.1938, s. 2. Problém ze všech nejtěživější

pokud nejsou československé národnosti.“ Stross odmítl vracení uprchlíků do pohraničí a požadoval na vládě zajištění asylu pro tyto osoby mimo Československo.¹⁴⁶¹ Přijetí nařízení o přezkoumání státního občanství, které zachovávalo st. občanství těch židovských uprchlíků, kteří byli podle přezkoumatelných znaků Čechy, Slováky nebo Rusíny, bylo Rozvojem přivítáno. „V této skutečnosti lze právem spatřovat úspěch českožidovské práce a do jisté míry i zadostiučinění pro pisatele těchto řádků.“¹⁴⁶²

Chajim Hoffmann ironicky reagoval na Kellerův text v Židovských zprávách (sionistickém týdeníku). Všichni uprchlíci měli najít své místo na půdě republiky. Odmítl tezi o hrozícím přelidnění. „*Prohlédněme si čísla: optovati pro Československo chce několik tisíc německých demokratů [...] a několik tisíc osob židovského vyznání, které se r. 1930 hlásily k národnosti židovské nebo československé nebo německé. Oproti tomu žije v zabraném území asi milion Čechů a z nich nikomu nezabrání ani Svaz Čechů-židů, aby neusiloval o návrat do své vlasti.*“¹⁴⁶³ Komentář z dalšího čísla uvádí, že čeští židé měli sledovat egoisticky jen své zájmy a na „*sionisty a německé Židy posílají veřejnost, aby je vyhazovala přes palubu společné lodi do bouře.*“¹⁴⁶⁴ Židovské zprávy odmítly nařízení o přezkoumání státního občanství. Toto rozhodnutí mělo likvidovat emigraci a bylo namířeno především proti Židům.¹⁴⁶⁵

Neopomenutelným faktorem, který ovlivňoval podobu pomnichovského tisku, byla cenzura. Úředníci tiskové dozorcí služby měli při vykonávání předběžné tiskové přehlídky dbát na to, aby nebyly propouštěny „*zřejmě nepravdivé a tendenční*“ zprávy týkající se uprchlíků a emigrace (o jednostrannosti péče, zprávy o nedostacích nebo nepřístojnostech v uprchlických táborech, či informace, které by mátlly veřejnost, nebo by mohly ohrozit prestiž státu).¹⁴⁶⁶

Mimoto měly být potlačovány všechny zprávy podněcující k nenávisti, zášti, mstě nebo násilnostem vůči Židům. Od ledna měly být uveřejňovány zprávy o nevyjasněné situaci rakouských a říšskoněmeckých emigrantů.¹⁴⁶⁷ Tyto pokyny byly dodržovány s různou intenzitou a důrazem, o čemž svědčí kvantita negativních zpráv vůči Židům a emigraci.

Po přijetí mnichovského diktátu se postoj tisku k uprchlíkům rozvinul a diferencoval. Přestali být chápáni jako jeden proud - jedna masa. Přístup tisku k přijímání uprchlíků se začal odvíjet

¹⁴⁶¹ Rozvoj, č. 44, 28.10.1938, s. 1. Spravedlnost pro všechny!

¹⁴⁶² Rozvoj, č. 8, 28.2. 1939, s. 2. Přezkoumání čs. státního občanství

¹⁴⁶³ Židovské zprávy, 1938, č. 44, s. 5. Aby bylo jasno.

¹⁴⁶⁴ Židovské zprávy, 1938, č. 45, s. 1. Demarkační čára.

¹⁴⁶⁵ Židovské zprávy, 1939, č. 5, s. 2. Revize státního občanství

¹⁴⁶⁶ Tiskové pokyny pomnichovské republiky, eds. Růžena Bubeníčková, Václava Helešicová, Růžena Machátková, in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VII., č.1, 1969, s.156.

¹⁴⁶⁷ Tiskové pokyny..., c.d., s.163.

od jejich národnosti, přestože převážná většina z nich měla československou státní příslušnost. Byli mezi nimi také emigranti z nacistického Německa, kteří žili v německém prostředí českého pohraničí. V otázce vztahu k českým uprchlíkům panovala jednoznačná shoda sledovaného tisku o nezbytnosti pomoci a přijetí těchto lidí. Byla chápána jako národní povinnost všech občanů republiky! V otázce přijetí demokratických Němců a Židů se stanovisko lišilo podle linie určitého listu. Tento rys se někdy vyvíjel a měnil.

Rudé právo se jednoznačně stavělo pro pomoc lidem, kteří stáli v rozhodujících chvílích za republikou - tedy demokratickým Němcům, u nichž vyzvedávalo zejména jejich hrdinství. Lidové noviny informovaly o průběhu zaopatřovacích akcí ve prospěch utečenců všech národností. Uprchlíky nijak nedělily. Rovněž se zde neobjevovaly antisemitské články. Právo lidu prodělalo určitou proměnu a na území republiky počítalo jen se slovanskými uprchlíky. Demokratické Němce měla čekat emigrace. Právo lidu bylo přejmenované v novém roce na Národní práci. Ta vystoupila na obranu Čechů židů jako součásti českého národa, avšak brzy kritizovala židovskou emigraci, kterou označovala za nepohodlné živly, jejichž palčivou otázku musela vláda řešit.

Potom, co Národní osvobození informovalo o vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky, který pečoval o utečence všech národností, se i zde objevovaly informace o německých demokratech. Národní osvobození nesklozilo nikdy k vulgárnímu antisemitismu, přesto ve článku „Jak bude u nás řešena otázka židovská?“ kladně posuzovalo jen Čechy-židy, od nichž požadovalo přísnou loajalitu. Od židovské emigrace se měl udržovat patřičný odstup. Neobjevil se zde žádný článek proti německým sociálním demokratům a komunistům.

Přestože Přítomnost ústy Mileny Jesenské vyjadřovala v září nezbytnou nutnost pomoci německým uprchlíkům, přesedlala o několik týdnů plně na národní tóninu a na území Česko-Slovenska počítala trvale již jen s českými a slovenskými utečenci.

Velmi obezřetně si počínalo České Slovo v poměru k antisemitismu. Souhlasilo s vládním návrhem vystěhování emigrace. Němci a Židé z pohraničí neměli zůstat na území republiky. Vyváženě informovalo o pomoci utečencům jiných národností až po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky.

Bulvární tisk Polední list a Expres žádal ochranu před invazí cizího živlu a zanedlouho se zde objevily antisemitské články s ostrými formulacemi. Národní obnova útočila tvrdě proti zastáncům dřívější liberální prvorepublikové uprchlické politiky. Objevila se zde řada antisemitských článků a jinonárodní uprchlíky měla čekat emigrace.

Národní politika požadovala již druhý den obsazování pohraničí českých zemí rázný zákrok proti německým uprchlíkům. Nějaké ohledy nepřipadaly podle listu v úvahu, československá vláda měla jednat tvrdě, „jako se jednalo s námi“. To, že němečtí uprchlíci byli demokraty, podle Národní politiky nic neznamenal, neboť jejich smýšlení se mohlo změnit a mohli být důvodem nového vstupu Německa do vnitřních záležitostí ČSR. Prvotní péče měla platit jen českým uprchlíkům. Národní noviny, ústřední list Národního sjednocení, vystoupily také proti emigrantům a Židům, kteří měli představovat živly, jež by mohly rozložit národ. Sozialdemokrat kritizoval opomíjení zásluh demokratických Němců v boji za republiku. Vyzýval k pomoci uprchlíkům bez ohledu na národnost. Bránil práva německých antifašistů v zachování občanství. Řada zpráv o nuceném vyhošťování byla cenzurou potlačena. Velkou pozornost věnoval otázkám vystěhovalců a opce. Montagsblatt kritizoval vyhošťování uprchlíků, informoval také o nových formulářích podle opatření proti nežádoucím vlivům uvnitř demarkační čáry. Utečenci měli být zařazeni do pracovního procesu, nebo měli obdržet velkorysé podmínky pro emigraci. Prager Tagblatt přebíral především agenturní zprávy. Podobně se zde rozebírala otázka občanství a opce. Velká pozornost byla věnována pomocným akcím, fondu londýnského starosty a rozdělování pomoci. Bylo zdůrazňováno zaopatření pro všechny uprchlíky bez rozdílu národnosti. Sionisté skrze svoje periodikum Židovské zprávy požadovali usazení utečenců z pohraničí trvale na území republiky. Rozvoj, týdeník Čechů židů navrhoval selekci, která by rozlišila mezi českožidovskými asimilanty a ostatními židovskými uprchlíky. Asimilanti měli získat domovské právo v republice, ostatní by museli emigrovat.

Lidové listy zdůraznily na začátku října, že pomoc přichází v úvahu pouze pro Čechoslováky nebo pro ty, kteří podporovaly československou myšlenku. Demokratičtí Němci by tak podle tohoto názoru neměli být z pomoci vyňati. Později se stavěly pro odstranění emigrace z Č-SR. Venkov se zaměřil články na nutnost vypovězení emigrace se země, na odmítání údajné emigrantské a židovské propagandy proti agrární straně. Do vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky sledoval výhradně osudy hraničářů a vybízel k pomoci pouze jim.

Ve sledovaném českém tisku lze vysledovat určité stereotypy. Pomoc českým a slovenským uprchlíkům byla chápána jako národní povinnost, kterou měl každý splnit, neboť hraničáři „drželi“ českou věc ve smíšeném území. Zaopatření hraničářům mělo být i splacením dluhu těmto lidem. Demokratičtí Němci a Židé neměli mít podle určité části tisku místo uvnitř státu, protože by mohli mít národnostní požadavky. Argumentace se opírala o různé domněnky. Ochuzený stát by nemusel všechny uprchlíky zvládnout uživit a přednost v tomto ohledu by

měli mít Češi. Zabírali by pracovní místa vyhnaným českým lidem z pohraničí, a pokud by ještě otevřeli živnosti ve vnitrozemí, mohli by likvidovat i starousedlíky. Nová republika byla proponována jako stát slovanských národností. Proto je měla čekat emigrace a vůbec starosti o tyto lidi měly být přeneseny na bedra Anglie a Francie.

Ve sledovaném německém tisku bylo kritizováno opomíjení zásluh demokratických Němců v boji za republiku a vyhošťování uprchlíků. Pomoc měli obdržet všichni uprchlíci bez rozdílu národnosti, pokud nemohli být zařazeni do pracovního procesu, měli za slušných podmínek emigrovat. Sionisté požadovali usazení uprchlíků z pohraničí trvale na území republiky. Čeští židovští asimilanti požadovali pro své druhy domovské právo v republice, ostatní židovští uprchlíci měli odejít do emigrace z hospodářských důvodů.

V. Sociální a zdravotní péče o uprchlíky

V.1. Jednotlivé aspekty úředně organizované péče o uprchlíky

V.1.a. Příjezd uprchlíků a stěhování bytového zařízení

Vlny uprchlíků se zpočátku zastavovaly v okresech, které se staly pohraničními v důsledku úpravy hranic, nebo směřovaly do hlavních měst obou zemí.¹⁴⁶⁸ Největší příliv utečenců byl zaznamenán ze severozápadních Čech. Zachycoval se poněkud více v politických okresech: Louny, Roudnice nad Labem, Turnov, Semily, Plzeň, Slaný, Rakovník a České Budějovice. Na Moravě se uprchlíci soustřeďovali hlavně na Ostravsku, Frýdecku, Místecku a Přerovsku.¹⁴⁶⁹ Některá vnitrozemská města patřila k tzv. přestupním stanicím, z nichž brzy pokračovali dále do Prahy či Brna, kde očekávali více možností a lepší zaopatření. Někteří hledali pomoc u příbuzných. Často vyjeli bez cíle a přijeli doslovně až tam, kam je přivezl vlak. Docházelo k rozdělení rodin, které se s obtížemi zcelovaly.¹⁴⁷⁰

Ostatně železnice byla nejčastějším dopravním prostředkem přesunu. Odjezd z domova probíhal různě - dramaticky, ale i s rozmyslem. Dcera politicky exponovaného železničáře zachytila především svoji vzpomínku na rozdělení rodiny. „A tak mu matka narovnala do kufru a balíku co mohla, jednalo se zejména o ošacení, peřiny, jen to nejnnutnější. Otec to pak naházel do vagónu, sám se pak do něj nějak narval a odejel k bratru Františkovi.“¹⁴⁷¹ Sama s matkou využila pomoci příbuzných a odjely z Podmokel osobním vozem. „Já jsem zde s maminkou zůstala a čekala až pro nás přijede strýc s autem. Do toho auta Aero 30 se všechno do malého zavazadlového prostoru nevešlo; i tak se zbytek přikurtoval přes karoserii včetně těch našich necek, co tedy šlo. Když jsme odtud odjížděli, seděla jsem mamince na klíně.“¹⁴⁷² Někde utečenci naložili povozy a vozíky s peřinami a pár věcmi a pěšky se vydali do okleštěného státu. Jejich zavazadla často přijela až za několik dní. Využívalo se také vozidel ustupující armády.

¹⁴⁶⁸ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 43. Takové bylo i úsilí státních orgánů, aby nedocházelo k soustředění uprchlíků v Praze. Mnozí uprchlíci se do Prahy dostali. Po zákazu usazování v pohraničních okresech přibýly k zatíženým okresům tyto: Zlín, Uherské Hradiště, Jičín, Písek, Hradec Králové, Rokycany, Brandýs n. L.

¹⁴⁶⁹ Štěpánek, Z.: Péče..., c. d., s. 45.

¹⁴⁷⁰ „Otec byl přidělen služebně do Kralup a já (tj. syn- pozn. JB) pokračoval opět do Hostomic. Kde bydlela babička. Babička byla vdova a měla malý domek a tak jsme zde u ní našli i přechodný domov.“

Opožděná svědectví. Mnichov a ČSR 1938, ed. Emil Ovčáček, Děčín 1999, s. 120. 12% všech členů rodiny bylo roztrženo. Bylo nutné spojení více než 5 000 nedobrovolně rozvrácených rodin.

¹⁴⁷¹ Opožděná svědectví, c. d., s. 119.

¹⁴⁷² Tamtéž.

Ti, co v pohraničí zanechali bytové zařízení, museli složitou cestou zajišťovat přesun do republiky. Odsunout vybavení potřebovaly i různé instituce a školy. Některá vnitrozemská města vyřizovala kladně žádosti o vyslání dodávek k přesunu školního zařízení z okupovaného pohraničí.¹⁴⁷³

Po uklidnění situace byl vytvořen zvláštní systém slev a výhod na jízdném po železnici pro cestování osob – migrantů (uprchlíků i státních zaměstnanců). Uprchlíci žádali okresní úřady o přidělení těchto výhod, přičemž museli uvádět i důvody cesty.¹⁴⁷⁴ Žádost putovala na policejní ředitelství v kraji a to pak vydalo uprchlíkovi příslušnou jízdenku. Pomoc byla aplikována z těchto důvodů: cesta do nouzových ubikací, cesta do obce, kde měl domovské právo, cesta do zaměstnání, příp. pracovního tábora, cesta do nemocnice, porodnice. Uprchlík si potom mohl s sebou vzít i zavazadla do určité hmotnosti (nejčastěji do 300 kg).¹⁴⁷⁵ Podle výnosu ministerstva vnitra z 24. října 1938 o stěhování svršků, kterému předcházelo nařízení o soupisu bytového zařízení v obsazeném území, bylo možné bez cla a dávek stěhovat svršky a převážet potraviny, nápoje a spotřební věci (vše bylo nutné prokázat účty, či nákladovými listy).

Vlastní stěhování nábytku přes hranice do Česko-Slovenska řešila listopadová dohoda s Německem o přestěhování bytového zařízení. Žadatel o přestěhování nábytku měl odeslat příslušný formulář dvojmo na okresní úřad, v jehož obvodu se bytové zařízení nalézalo. Ten, když vyslovil se stěhováním souhlas, poslal zpět jeden formulář s povolením pro přestěhování nábytku a druhý putoval na obecní úřad v místě dřívějšího bydliště. K přestěhování nábytku mohlo dojít jen v případě, pokud měl jeho majitel uhrazeny všechny daně a veřejné dávky (elektřinu, vodné, stočné), nájemné, účty apod. Říšské ministerstvo vnitra učinilo prohlášení, že provedlo opatření, aby bylo zastaveno zabavování, odvážení a prodávání dražbou nábytku uprchlíků pro neplacení činže, až do definitivního vyřešení těchto otázek.¹⁴⁷⁶

Samotné stěhování nábytku bylo složité a mohlo dojít z různých důvodů k jeho poškození, což dokládají slova pamětníka: „*Přestože teta a sestra tvrdili, že nábytek byl řádně naložen a zajištěn naprosto nepoškozený. Došel s utrhanými zámky, kováním a i jinak surově poškozen,*

---

¹⁴⁷³ Kralupy kladně vyřídily žádost o vyslání dvou menších dodávek do zabraného pohraničí pro zařízení obecné školy v Podmoklech. Ve městě řešil další přesuny člen rady, který zorganizoval přepravní autokolonu. SOA Praha - SOkA Mělník, f. Biňovec František, Paměti, strojopis, s. 3-7.

¹⁴⁷⁴ Pomoc byla aplikována z těchto důvodů: cesta do nouzových ubikací, cesta do obce, kde měl domovské právo, cesta do zaměstnání, příp. pracovního tábora, cesta do nemocnice, porodnice.

¹⁴⁷⁵ Státní zaměstnanci potom měli výhody při cestě do republiky, do nového místa zaměstnání a dalších nezbytných cestách. Radvanovský, Z. : K otázce uprchlíků c.d., s. 32. Volných jízdenek bylo vydáno 17 659.

¹⁴⁷⁶ Venkov, č.272, 18.11.1938, s. 3; „*Německé úřady vycházejí uprchlíkům skutečně velmi vstříc a tak stěhování běží bez všech rušivých příhod. Na cestu pro nábytek do zabraného území se nežádá ani pas.*“ Večerní České Slovo, 9.12.1938, s.3. Vystěhovalci ze Sudet.

snad cestou, že šlo o český nábytek a nebo na celnici, na hranici, to nevíme. Rodiče byli velmi zdrceni, matka plakala, kdo může takto jednat.“¹⁴⁷⁷ Často se nakládalo ve spěchu a nebylo možno nábytek nějak zvlášť chránit. Jiní měli štěstí, že nedošlo k jeho poškození.¹⁴⁷⁸ Nutnost nákupu nového zařízení tak mohla zhoršit i jinak napjatou finanční situaci. O hromadné přestěhování usilovala též Státní akce stěhovací, která vznikla usnesením ministerské rady z 21. prosince 1938.¹⁴⁷⁹

Původně byla určena k přestěhování bytových zařízení a svršků státních zaměstnanců a učitelů z území obsazených Německem a Polskem. Přičemž byla soustředěna ve zvláštním oddělení IV/5 ministerstva dopravy, zkráceně nazývaném STAS. Měla nahradit individuální stěhování a docílit jak urychlení stěhování, tak i úspor na stěhovacích výlohách. Využití našla i u stěhování státních zaměstnanců vracejících se ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Za zvláštních podmínek se jí mohli zúčastnit i jiné zaměstnanecké kategorie a soukromníci, kteří přeložili své bydliště do země České nebo Moravskoslezské. Pro státní akci stěhovací platily výhodnější tarifní, železniční a stěhovací poplatky, které zálohově hradilo ministerstvo dopravy a později je zúčtovalo příslušným resortům státní správy.¹⁴⁸⁰

Vraťme se nyní k uprchlíkům, kteří dojeli do svého vytyčeného nebo přechodného cíle. Vystupovali na nádraží z vlaků, které je dovezly i v pozdních nočních hodinách. Jen Prahou projelo několik set transportů. „*Jen v době 10 dnů od 20. do 30. září prošlo Prahou na 25 tisíc přistěhovalců.*“¹⁴⁸¹ Proto musela být na nádražích stejně tak i v Ústředním sociálním úřadě hl. města Prahy zřízena permanentní denní i noční služba.

Více než polovina uprchlíků, jež přijeli na nádraží, potřebovala po svém příjezdu sociální pomoc. Těm kteří neměli vůbec nic, bylo nutné poskytnout vše od oblečení, obuvi, stravy až po ubytování. Na stanicích jim pomáhali samaritáni, obecní zaměstnanci a četníci.¹⁴⁸² Pracovnice Červeného kříže a lékaři prováděli „zdravotnický filtr“ a ošetřovali zraněné. Snažili se tak zabránit možnému rozšíření nakažlivých a infekčních nemocí. Získávali i základní evidenci zdravotního stavu uprchlíků. Četníci je pak odváděli do ubytoven, či

¹⁴⁷⁷ Opožděná svědectví. Mnichov a ČSR 1938, ed. Emil Ovčáček, Děčín 1999, s. 120.

¹⁴⁷⁸ Tamtéž, s. 163. Pro některé migranty byly náklady na dopravu svršků z původních domovů velkou zátěží, a tak mohli dostat příspěvky do 800 K nebo zápůjčky do 1500 K. Protože si s sebou mohli vzít pouze movitý majetek, někdy se překotně zbavovali nemovitostí. NA Praha, f. MPSP-R, k.26, sign R111, Zpráva o činnosti ústavu 26.1.1939. Blíže o popisu slev na jízdenky a širší popis viz Radvanovský, Z.: K otázce..., c. d., s. 34.

¹⁴⁷⁹ NA Praha, f. StAS, k. 1, sign. 1, č.j. 31 784 z 23.12.1938.

¹⁴⁸⁰ Tato akce probíhala v roce 1939. Státní akce stěhovací byla pro státní zaměstnance bezplatná, ale zároveň i povinná, pokud se do 31. prosince 1938 nepostarali o přestěhování movitostí sami. NA Praha, f. PMR, k. 4144, Protokoly z jednání ministerské rady 18.prosince 1938. O rozšíření této akce o Slovensko srv. Šisler, S.: Odchod..., c.d., s. 233.

¹⁴⁸¹ Právo lidu, č. 278, 25.11.1938, s. 3. Těžké dny Prahy v září a říjnu 1938.

¹⁴⁸² Na nádražích bylo někdy podáváno občerstvení, nechybělo nejnutnější lékařské ošetření. NA Praha, f. MPSP-R, k.26, sign R 111.

k starousedlíkům, často i přes celé město a několik kilometrů. Zapojili se rovněž obecní zaměstnanci a pomáhali stěhovat svršky z nádraží do místností, kde měli být utečenci ubytováni. Strážníci umísťovali příchozí vojsko a důstojníky.¹⁴⁸³ Sociálně charitativní péči připadlo tehdy na 90 000 osob s většími či menšími problémy.

V.1.b.Přechodné ubytování

Už v osudných zářijových dnech se vykonala ve městech Čech a Moravy opatření pro případ války a možnému příchodu rodin s dětmi. Zprvu se vysledovaly místnosti a prostory pro případné příchozí obyvatele. Města a obce měla zvážit výstavbu uprchlického tábora.¹⁴⁸⁴ Obce vyzvaly k účasti a pomoci místní obyvatelstvo a to jednak k materiálním darům a i samotnému ubytování migrantů.¹⁴⁸⁵ Původně vytipované hromadné ubytovny pro evakuované nebyly nakonec užity ve válečné situaci, ale v časech mírových.

V Praze bylo zřízeno několik ubytoven (táborů), některé jako provizorní, které se vzápětí zrušily, neboť podle vydaných nařízení byli utečenci i demobilizovaní vojáci v nejkratší době transportováni ven z Prahy. Pouze za účelem soustředění osob k těmto transportům měl Ústřední sociální úřad města Prahy k dispozici určitý počet místností a to: noclehárnu ve Vysočanech č.p. 501 pro 500 osob, Studentský domov v Praze VII. Strojnická č.13 pro 300 osob, Lidový dům v Praze VII., Veletržní ul. č. 3 pro 300 osob, tělocvičnu D.T.J. v Praze XI., Kuplířova č. 3 pro 300 osob, Tělocvičnu D.T.J. v Praze XI., Pražáčka pro 100 osob, v Karlíně, Sokolovnu ve Vinohradské ulici, pro 80 osob, Sokolovnu v Praze II., Kateřinská ul., pro 80 osob, Baxovu domovinu v Praze XII.¹⁴⁸⁶ Grebovku, pro 300 osob, býv. Turnhalle v Praze II., Lützovova č.38 pro 220 osob, v týž ulici - Studentský domov 120 osob, v Praze I., Týnská č. 15 pro 200 osob, Dům prázdninové péče v Praze XVI., Santošská ul., v Praze XVI., Jablonského ul. pro 60 osob, Lidové domy v Praze XI., Roháčova ul., na Pankráci, Třebízského ul., Hrdlořežích, Vysočanech, Košířích dohromady pro 1 000 osob. Celkem bylo

¹⁴⁸³ Homan, A. : Moravská Ostrava..., c.d., s. 230. V Moravské Ostravě byla na nádraží zřízena i informační kancelář, která poskytovala zprávy o možnostech pobytu ve městě. Grossmann, K.: Emigration, c.d., s. 337-339.

¹⁴⁸⁴ SOA Praha - SOKA Mělník, OPM Kpy, k. 62, inv. č. 33, OPM Zemskému ústředí péče o mládež. Opis.

¹⁴⁸⁵ Vyhláškou z 22.9 žádalo obyvatelstvo o dar nepotřebných podhlavníků a příkryvek místnímu CPO (Civilní protiletcká obrana). SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., Zápisy městské rady ze dne 22.9.1938.

¹⁴⁸⁶ V Baxově domovině komplikoval bydlení nedostatek teplé vody, takže nebylo možno koupat děti a prát prádlo, propukla tam spála, záškrť. „Místní“ uprchlíci požadovali peníze na tramvaj a kuřivo, což se nesetkalo s pochopením. NA Praha, PP 1931-1940, k. 1547, sign. V 84/47, Výpověď Antonín Šlajje.

v těchto ubikacích místo pro 3 560 osob.¹⁴⁸⁷ Pro sudetoněmecké uprchlíky vznikly speciální tábory, které se na konci října nacházely v Plzni, Rakovníku, Berouně, Lounech, Velvarech, Mladé Boleslavi, Nové Pace, Jílovém u Prahy.¹⁴⁸⁸ Uprchlíci jednotlivých národností tak byli pokud možno soustřeďováni pohromadě. Němečtí komunisté a sociální demokraté byli ubytováni společně i zvlášť.¹⁴⁸⁹

V Praze i v ostatních městech a obcích se jednalo o budovy s většími sály.¹⁴⁹⁰ Zpráva o revizi uprchlických táborů, ve kterých bylo soustředěno v Čechách k 20.10.1938 2093 osob, na Moravě k 21.10. 5015 osob, uváděla, že uprchlíci byli ubytováni: 1) v sálech hostinců (Kladno, Dubí, Humpolec, Kralupy, Buštěhrad), 2) v sálech sokoloven, dělnických domů (Ledeč n. Sázavou, Světlá nad Sázavou), 3.) v sálech zámků, jež byly zabrány (Červený Hrádek u Kolína), 4.) v pavilonech letních táborů (Jabkenice, Pacov), 5) v deputátních bytech, jakožto zemědělství dělníci (Tochovice), 6) terezínské Malé pevnosti.¹⁴⁹¹ Z 50% se spalo na slámě (i té bylo někdy nedostatečné množství.) Někde si slámu ohradili prýčkami. Jinde byla sláma potažena v celku plachtou přibitou k podlaze (nešla tak větrat). V některých místnostech se spalo na slamnících, jejichž část uprchlíci ve dne srovnali, aby získali volné místo. Jen ve 3 táborech byly k dispozici postele. Téměř všude se nedostávaly deky, pokud byli ubytováni v sálech trpěli zpravidla zimou, neboť místnosti byly buď příliš vysoké anebo nebyly opatřeny kamny. Nedostávalo se teplého oblečení a odpovídajícího spodního prádla.¹⁴⁹² O to horší bylo, že téměř všude se tábory potýkaly s nedostatkem uhlí.¹⁴⁹³ Někde si uprchlíci přitápěli nasbíranými šiškami. Pokud byli ubytováni v letních táborech, měli k dispozici lepší vybavení: slamníky s dekami, kuchyně, umyvárny, záchody apod. Na druhou stranu těmto kempům chybělo vytápění, proto nebyly vhodné pro ubytování v zimním období.¹⁴⁹⁴ K bydlení posloužily po jistou dobu také ve vozy Československých státních

¹⁴⁸⁷ AHMP, f. ÚSÚ, sign. VI-1, k. 405, Seznam ubikací. NA Praha, PP 1931-1940, k. 1546, sign. V 84/47, 282 pr. z 13.října 1938. Z příkazu magistrátu se tyto ubytovny v říjnu likvidovaly a uprchlíci se přesunuli do jiných okresů: 300 uprchlíků na Humpolecko, 300 osob na Písecko, 100 na Benešovsko a 500 na Blatensko.

¹⁴⁸⁸ Bohemia, č. 250, 25.října 1938, str.3, sl. 4.Die Sudeten-Flüchtlingslager.

¹⁴⁸⁹ Srv. tábor Červený Hrádek u Kolína.

¹⁴⁹⁰ Situaci často komplikoval přesun vojska, které obsadilo místní školy. Takže pokud nemělo dojít ještě k dalšímu omezení fungování škol, nabízely se alternativy právě pouze v podobě pohostinských zařízení. Objevovaly se také snahy o uvolnění zámků. Viz Raška F.D.: Uprchlické tábory..., c. d., s. 739.

¹⁴⁹¹ Civilní státní zaměstnanci bydleli v kasárnách Jana Jiskry z Brandýsa, vojáci v kasárnách Prokopa Holého, okresní úředníci v dělostřeleckých kasárnách. Moravec, J. : Sociální péče..., c.d., s. 27.

¹⁴⁹² Bohemia, č. 250, 25.října 1938, str. 3, sl. 4. Die Sudeten-Flüchtlingslager.

¹⁴⁹³ Srv. Radvanovský, Z.: K otázce....c.d., s. 27.

¹⁴⁹⁴ NA Praha, f. MPSP-R, k. 72, sign. R 211, Zpráva z 9.12.1938; Ubytovny, které získaly trvalejší charakter potom měly i matrace, prkenná lůžka se slamníky, či železné postele a uhlová kamna.

drah.¹⁴⁹⁵ S ohledem na nedostatek místností žili muži, ženy a děti pohromadě. Některé z dětí musely být kvůli špatnému zdravotnímu stavu umístěny do různých ozdravoven.¹⁴⁹⁶

Postupem času, jak uprchlíci fluktovali, docházelo k přesunům zbylých uprchlíků do zařízení, jež potom získala trvalý ubytovací charakter.¹⁴⁹⁷ Zde došlo k určitým vnitřním úpravám pro trvalejší ubytování. V lednu tak zakročil Ústav pro péči o uprchlíky u okresních úřadů, aby odstranily závady zjištěné při obhlídkách hromadných ubytoven (špatné osvětlení, nedostatečné vytápění, nečistota, nedostatečná strava, zdravotní dozor apod.) V jedné z ubytoven na Kralupsku došlo k instalování stěn resp. oddělení částí sálu, ve které se uprchlíci mohli mýt a převlékat.

Náklad na vybavení hromadných ubytoven potřebnými věcmi (slamníky, pokrývkami, vědry, umývadly, jídelními přístroje aj.) a na ošacení uprchlíků hradil pomocný výbor fondu londýnského starosty. Okresní úřady za součinnosti okresních pomocných výborů zjišťovaly potřebu a oznamovaly ji, pokud šlo o zařízení ubytoven, Československému Červenému kříži, pokud se jednalo o ošacení, přímo pomocnému výboru londýnského starosty. Potřebu později přezkoumával Ústav pro péči o uprchlíky. Na zařízení hromadných ubytoven z prostředků fondu londýnského starosty byla vydána do začátku února částka 668 000 Kč a samotný fond byl požádán o povolení dalšího úvěru 250 000 Kč k témuž účelu.¹⁴⁹⁸

Způsob bydlení a organizace pořádku v ubytovnách byly zpočátku ponechány iniciativě okresních úřadů. Bylo však shledáno, že bylo nutné z úsporných důvodů (hospodaření v ubytovnách) a bezpečnostních příčin (pořádek a kázeň v ubytovnách) organizovat hospodářství jednotně a zavést v každé ubytovně domácí řády podle jednotného vzoru. Úředníci Ústavu pro péči o uprchlíky, kteří měli zkušenosti s ústavním hospodařením (bývalý správce státního dětského domova v Mukačevě a dlouholetý revizor ústavů), vypracovali jednotné pokyny pro hospodaření a jídelní lístky. Využili přitom také zkušeností vojenské správy a pokynů Státního zdravotního ústavu. Připravil se také jednotný domácí řád pro hromadné ubytovny. Podle něj museli uprchlíci na sebe pracovat, tj. prát, spravovat, uklízet, ale měli i právo si zřídit vlastní samosprávu. Ubytovny měly mít náležité vybavení: slamníky,

¹⁴⁹⁵ 40 rodin v Kralupech nad Vltavou. Volné vagóny sloužily zatímnímu ubytování lidí bez domova např. na olomouckém nádraží, kde v nich přebývalo 54 rodin, nebo také v Přívoze. Večerní České Slovo, 3.11.1938, s. 2. Srv. též. Homan, A.: Moravská Ostrava..., c.d., s. 232.

¹⁴⁹⁶ Tábory se rozdělovaly do tří kategorií. První byla nejlepší, kde bylo k dispozici osvětlení, dostatek lůžek, otop, záchody, tekoucí voda a vyhovující kuchyně. Tábory ve druhé kategorii zápasily s obtížným vytápěním, protože se jednalo o letní tábory a různé dřevěné baráky. Třetí kategorie označovala nejhorší ubytovny a patřila do ní většina táborů. Raška, F. D.: Uprchlícké tábory..., c.d., s. 739.

¹⁴⁹⁷ SOA Praha - SOKA Mělník, AMK, Zápisy městské rady ze dne 22.12. 1938.

¹⁴⁹⁸ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva za období od 12.1. do 3.2.1939. Někde na vybavení přispěly také soukromé akce, a pak také svépomoc uprchlíků. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 48.

deky, umyvadla, dětské vaničky, kamna, otop. Nesměly být přepřínovány, jejich součástí měla být místnost na praní, umývárna, či izolační místnost. Tato kritéria nebyla vzhledem k hektickým podzimním dnům úplně dodržována.¹⁴⁹⁹ Z epidemiologického hlediska je nutné zmínit, že ubytovny měly být pod stálým dozorem lékaře, což mělo bránit vzniku epidemii.¹⁵⁰⁰ Navíc podle nařízení ministerstva sociální péče z 9.11.1938 byli uprchlíci povinně očkovaní proti neštovicím, tyfu a záškrtu.¹⁵⁰¹ Kolektivní bydlení mělo důležitý vliv i z psychologického hlediska, neboť postiženým pomáhalo překonat nejhorší chvíle deprese a nejtěžších ztrát.¹⁵⁰²

Ústav pro péči o uprchlíky rozjel poptávkou službu s cílem zjistit možnosti pro další ubytování uprchlíků. Při jejich přemísťování totiž musel brát zřetel na to, aby v okrese bylo zabezpečeno slušné hromadné ubytování. Při tom se však setkával s velkými obtížemi, protože byl nedostatek vhodných místností. Aby byly zabezpečeny další ubytovny jednak i za tím účelem, aby bylo ulehčeno přeplněným okresům, jednak proto, aby byly nějaké ubytovny též k dispozici pro další příliv uprchlíků, vyžádal si zprávy okresních úřadů o tom, zda byly v okrese vhodné objekty pro zimní ubytování. Většinou obdržel záporné odpovědi. Objekty, o nichž se Ústav dozvěděl touto cestou nebo z jiných soukromých zpráv, se snažil získat buď za nájemné nebo zdarma.

Postupem času byly aktivovány další hromadné ubytovny - na konci roku v Hulíně, Jindřichově Hradci a Terezíně, celkem pro 1054 osob, zařizovalo se dále 9 ubikací a vyjednávalo se o 5 ubikacích.¹⁵⁰³ Dokončením ubikací se mělo ulehčit zvláště přeplněným okresům jako byl Slaný a Roudnice. Později se vyjednávalo mimo jiné o použití různých zámků (Polná, Budislav u Tábora, Mezimostí u Týna nad Vltavou, Mšec u Slaného, Dřínov u Kroměříže), 6 průmyslových objektů, 2 ozdravoven, 2 obývacích domů a 24 hostinských (divadelních) sálů. Celkem se jednalo o 40 objektů pro cca 2 820 osob. Na začátku roku vzniklo v Moravské Ostravě 6 nových ubytoven, upravila se ubytovna v „Anenském mlýně“ v

---

¹⁴⁹⁹ Informace pro ministra soc. péče ze dne 7.12.1938 konstatovala, že dosavadní ubytování bylo provizorní, neboť ubytovny namnoze nevyhovovaly. NA Praha, f. MPSP-R, k. 25, sign. R (100) 175. Pamětník O. Špecinger vzpomínal, jaký byl otřesný pohled na namačkané uprchlíky v jedné z hospod v Kralupech, kteří v důsledku nedýchatelnosti museli stále větrat. Rozhovor - Špecinger.

¹⁵⁰⁰ Pomáhalo tomu i umístění nemocných v infekční místnostech, aby nedošlo k rozšíření nemocí. SOA Praha - SOKA Mělník, AMK., Zápisy městské rady ze dne 22.12. 1938.

¹⁵⁰¹ Štěpánek, Z.: Péče..., c. d., s. 45.

¹⁵⁰² Tato charakteristika platí zejména pro ubytovny trvalejšího rázu. Lidé žijící v táborech neměli takové nutkání hledat si zaměstnání přestože měli nesporně lepší podmínky pro informování o volných místech. Sociální a zdravotní péče pamatovala i na volné chvíle uprchlíků a jejich duševní blaho. Sbíraly se knižní dary, někde se obstarávaly noviny. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovači..., c.d., s. 49-51.

¹⁵⁰³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Záznam od 22.prosince do 12.ledna 1938.

Poplží u Libochovic a přemístilo se do ní 143 uprchlíků z roudnického okresu.¹⁵⁰⁴ Vybavení inventářem bylo disponováno pro zámek Osečany (okres Sedlčany - ubytovna pro 150 osob) a pro zámček Bzí (okres Týn nad Vlt. - pro 100 osob). Došlo k vybavení 3 nových ubytoven v Lohenicích, okr. Přelouč pro 90 osob.¹⁵⁰⁵

Situace v ubikacích se zlepšovala až ke konci roku a začátkem nového. Jak uvádí lednová situační relace, obecně stav táborů byl dobrý. Komplikovanější situaci zaznamenala v okresech, kde přebýval větší počet německých uprchlíků, neboť ve vztahu k Němcům panovala nedůvěra.¹⁵⁰⁶ Obdobně uváděla březnová zpráva YMCY, že se hromadné ubytovny postupně po všech stránkách zlepšovaly a opravovaly.¹⁵⁰⁷ Vedle toho také kritizovala ubytovávání v hostincích, které mělo svádět k opilství.

Důležitá byla listopadová dohoda mezi Výborem fondu londýnského starosty a Výborem pro pomoc uprchlíkům o rozdělení péče. Na základě úmluvy se komitét londýnského starosty staral o přímou péči v hromadných ubytovnách (jak bylo již uvedeno, byli zde soustředěni ve velké míře němečtí uprchlíci), zatímco Výbor pro pomoc uprchlíkům se soustředil na individuální pomoc (čs. uprchlíci rozptýlení po domech). Komitét londýnského starosty se také rozhodl provádět svoji akci samostatně.

Při shrnutí situace v hromadných ubytovnách můžeme uvést, že v nich bydlela jen hrstka uprchlíků. Z 126 753 uprchlíků v Čechách a Moravě zaznamenaných k 26. listopadu 1938 žilo v hromadných ubikacích jen 8 461 osob (v zemi České 3 223 osob a v zemi Moravskoslezské 5 238 osob). Jednotlivě bylo ubytováno 118 328 osob (v zemi České 77 695 osob a zemi Moravskoslezské 40 623 osob). V tomto vyjádření nebyli započtení státní zaměstnanci.¹⁵⁰⁸ Podle kartotéky ministerstva sociální a zdravotní správy bylo v celkem 159 hromadných ubytovnách umístěno 10 154 uprchlíků (v Čechách v 92 ubytovnách 5 851 uprchlíků, na Moravě v 67 ubytovnách 4 303 uprchlíků). Rozdíl mezi těmito údaji a prvními z produkce ministerstva vnitra vyplýval z odlišného chápání pojmu „hromadná ubytovna“. Ministerstvo vnitra tak označovalo výlučně ubikace s velkým počtem uprchlíků.¹⁵⁰⁹ Heumos na základě britských pramenů uvádí, že v hromadných ubytovnách byla soustředěna třetina

¹⁵⁰⁴ Moravec, J. : Sociální péče..., c.d., s. 28. K mlýnu patřila dvoupatrová vila s dvanácti místnostmi, několik sýpek a garáž.

¹⁵⁰⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva za období od 12.1. do 3.2.1939.

¹⁵⁰⁶ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 215, Záznam prohlídky z 2. ledna 1939.

¹⁵⁰⁷ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva soc. pracovníků YMCY z 11.3.1939. Ve Velké Bukové se přestalo vyvažovat a uprchlíci se začali živit žebrotou.

¹⁵⁰⁸ V kralupském okrese, kde bylo v prosinci přítomno 963 uprchlíků, bydlela naprostá většina z nich (rozptýleně) u místního obyvatelstva.

¹⁵⁰⁹ Záznam od 22.prosince do 12.ledna 1938. Srv. údaje Rašky. Raška, F.D.: Uprchlícké tábory..., c.d., s. 732. Tímto se rozpor Raška a Macek vysvětluje.

uprchlíků, zatímco dvě třetiny žily u příbuzných, přátel a volných bytech. S tímto údajem nelze na základě uvedených údajů souhlasit.¹⁵¹⁰

K migrující složce obyvatelstva patřila také armáda.¹⁵¹¹ K přechodnému ubytování jednotlivých vojenských složek byly využívány školy, sokolovny, ale také tovární objekty. Pro důstojníky vytipovali četníci některé volné byty. Příchod branné moci vyvolával také snahy vnitrozemských měst po jejím trvalém umístění v dotyčných lokalitách. *“Náš postup vůči vojsku nesmí mít chyb“,* říkal jeden ze starostů. Dále s tím byla spjata konkrétní činnost v oblasti plánování výstavby budov pro tyto útvary.¹⁵¹²

Mnozí vnitrozemští obyvatelé poskytli přístřeší uprchlíkům, důstojníkům i obyčejným vojákům. Už podle říjnové zprávy o revizi táborů byli všichni nebo většina utečenců ubytována soukromě v rodinách a u příbuzných. Jednalo se převážně o osoby čs. národnosti. Menší touhu projevovali vnitrozemci při ubytování uprchlíků německé národnosti, kteří bydleli především v hromadných ubikacích.¹⁵¹³ Židovští uprchlíci žili především u svých soukmenovců, ale i soustředěně v ubytovnách. Pamětníci hovořili často o pochopení při poskytování útočiště, ale i to mělo svoje meze. Jak uvádí pamětník O.Havlín, *„všude byli tito uprchlíci přijímáni s pochopením a byli též přijímáni do vlastních malých bytů občanů.“*¹⁵¹⁴ Příbuzní často přijali uprchlíky pouze na určitou dobu. Posléze museli vyhledat pomoc jinde, především u státních orgánů, což dokládají i slova železničáře ubytovaného v Kralupech. *“Měli jsme štěstí, že se o nás mohli postarat v těch prvních dnech naši žijící příbuzní v Kralupech“.*¹⁵¹⁵ Důležitou roli hrála také rozloha bytu, či domu, normální fungování domácnosti apod. Na druhou stranu stát vyvíjel tlak na uvolnění volných prostorů, jednotlivých bytů pro uprchlíky u těch osob, které je dobrovolně pro tento účel nenabídlly.

Vládní nařízení č. 228 Sb.z. a n. z 12. října 1938 o mimořádných nařízení bytové péče mohly aplikovat obce, kde se vlivem mimořádných poměrů¹⁵¹⁶ projevil nedostatek bytů pro veřejné funkcionáře, státní nebo jiné zaměstnance, zaměstnance veřejných podniků a fondů, či

¹⁵¹⁰ Heumos, Peter: Flüchtlingslager, Hilfsorganisationen, Juden im Niemansland. Zur Flüchtlings- und Emigrationsproblematik in der Tschechoslowakei im Herbst 1938, Bohemia, B, 25, 1984, Heft 2, s. 249.

¹⁵¹¹ Na generální štáb se učinila žádost o propůjčení vojenských objektů. Štáb poukázal na to, že vojenská správa sama neměla dostatek objektů, protože ztratila mnoho budov okupací, a označil pouze 3 objekty, které by vojenská správa mohla postrádat.

¹⁵¹² Stupka, Josef: Zajímavosti o Kralupech nad Vltavou, Kralupy nad Vltavou 2004, s. 194.

¹⁵¹³ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 215, Záznam prohlídky z 29.října 1938. Zpráva uváděla, že mnohdy nešlo uprchlíky z národnostních a bezpečnostních důvodů umístit v rodinách, proto se doporučovalo jejich soustředění do doby než by se vystěhovali do zahraničí.

¹⁵¹⁴ SOA Praha - SOKA Mělník, f. Sbírka pamětí Kralupy nad Vltavou, Otakar Havlín: Okupace a odboj na Kralupsku, rukopis, s. 4.

¹⁵¹⁵ Opožděná svědectví. Mnichov a ČSR 1938, ed. Emil Ovčáček, Děčín 1999, s. 63.

¹⁵¹⁶ Mezi mimořádné okolnosti patřilo postoupení území cizím státům, v jehož důsledku se přistěhovalo do vnitrozemských měst mnoho státních a soukromých zaměstnanců.

majitele nebo zaměstnance podniků dřevařského, živnostenského, zemědělského nebo obchodního v působích obci a též osob, které měly v obci domovské právo. Závažný byl zejména třetí bod § 3 tohoto nařízení, který se vztahoval na osoby, které se vystěhovaly z obsazeného území a měly čs. státní občanství.

Jednotlivá městská a obecní zastupitelstva, která uvedený předpis vztáhla na obvod svojí působnosti, musela oznámit okresnímu úřadu ve stanovené lhůtě všechny neobydlené místnosti v obci, způsobilé k pronájmu za byt. Nařízení taktéž stanovovalo lhůty pro majitele, kteří byli povinni volné prostory oznamovat obci, k oznámení neobydlených místností, jež byly k způsobilé obývání a které nepotřebovali pro sebe či své zaměstnance. Nevyhověli-li vlastníci domu příkazu, určil mu okresní úřad do 8 dnů z osob v § 3 nájemníka, kterému musel byt pronajmout. Pokud nedošlo k dohodě na nájemném, měl jeho výši určovat okresní úřad, předpis též vymezoval sankce při předražování nájemného.¹⁵¹⁷ Několik takových případů se vyskytlo v celé republice.¹⁵¹⁸

Nařízení číslo 228 Sb. z. a n. pozbylo 21. listopadu platnosti, místo něj platilo opatření Stálého výboru o mimořádných opatřeních bytové péče číslo 288 Sbírky z. a n. s podobným zněním, avšak z něj byl vypuštěn bod 3 z §3 týkající se osob, které se vystěhovaly z obsazeného území a byly čs. státními občany.¹⁵¹⁹ Zajištění ubytování např. pro důstojníky a státní zaměstnance tento předpis stále řešil - ne ovšem trvale. Další nařízení schválila Beranova vláda 6. prosince 1938. Předpis o revizi bytových poměrů ve státních obytných domech určoval vedle zvýšení nájemného pro určité kategorie zaměstnanců, mělo dojít vypovězení všech nájemníků, kteří měli vlastní domy a přednostnímu přidělování bytů především zaměstnancům evakuovaným z obsazeného území.¹⁵²⁰

Prakticky docházelo ve vilové zástavbě k rozdělení horního patra a uskromnění obyvatel umístěním dalšího nájemníka. Pamětník ing. Špecinger vzpomínal na případ jedné vily v Zátíší v Kralupech, „*kde bydleli Lužíkovi, což bylo pět dospělých lidí, přestože nahoře byly pouze dva pokojíky, byla tam dána pětičlenná rodina plukovníka Hauka, která tam bydlela mnoho měsíců.*“¹⁵²¹ Vzpomínka podmokelského strojvedoucího popisuje podobný případ tentokrát u státního zaměstnance: „*Stěhoval jsem se do Kralup, kam jsem byl mezitím přeložen a kde jsme sehnali byt u soukromníka, až nahoře v podkrovní.*“¹⁵²² Je nutné zmínit, že

¹⁵¹⁷ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, částka 79, ze dne 14.10.1938.s.1052-1054.

¹⁵¹⁸ V táboře například za pokoj s černou komorou se vybíralo 300 Kč měsíčně. Chochol, V.:c.d., s. 306. Srv. SOA Praha - SOKA Mělník, AMK, Zápisy o schůzi městské rady z 17.11.1938.

¹⁵¹⁹ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, částka 95, č.288 ze dne 16.11.1938, s. 1122-1124.

¹⁵²⁰ NA Praha, f. PMR, k. 4145, Protokoly z jednání ministerské rady z 6.12.1938, s. 93.

¹⁵²¹ Rozhovor - Špecinger. Ing. Špecinger (*1923) je historikem města.

¹⁵²² Opožděná svědectví. Mnichov a ČSR 1938, ed. Emil Ovčáček, Děčín 1999, s. 163.

se jednalo o náročné bydlení i v jedné místnosti a bez příslušenství.¹⁵²³ Ti, kteří takto bydleli, měli ještě štěstí. Celá řada prostorů, které uprchlíci obývali, původně nesloužila jako byty. Z hygienického hlediska se jednalo o místnosti naprosto závadné. Byly to různé kůlny, prádelny, sklepy, půdy apod. Světnice byly často mokré a vlhké a tísnilo se zde i několik rodin.¹⁵²⁴ Ještě v květnu 1939 žili uprchlíci v rozptýlu, tedy po bytech a domech, namnoze ve špatných poměrech, zejména po ubytovací stránce. A to přesto, že péče o utečence se postupně zlepšovala, jak uvádí zpráva sociálních pracovníků YMCY.¹⁵²⁵

V.1.c.Otázky stálého ubytování a bydlení

Musela se vyřešit také otázka stálého bydlení. Soustavnější pozornost si vysloužila na začátku nového roku. Výnosem z 15. února 1939 zjišťoval Ústav pro péči o uprchlíky u okresních úřadů, ve kterých oblastech nastala přílivem uprchlíků největší bytová tíseň. Podle došlých odpovědí nařídil sestavit seznamy, z nichž vyplynulo, že nejhorší bytové poměry byly zaznamenány v okresech: Moravská Ostrava, Místek, Frýdek, Valašské Meziříčí, Vsetín, Kladno, Roudnice n. L., Příbram, Plzeň. Po zodpovězení dotazníku se jednalo přímo s obecními úřady nebo s obcemi, kde byla tíseň nejnaléhavější a kde nešlo čekat na výsledky stavebních aktivit nastávající sezóny, nýbrž bylo zapotřebí okamžité pomoci. Podmínkou podpory, která se prováděla formou bezúročné zápůjčky, bylo, aby obec nebo jiný místní činitel přispěl k úhradě stavebního nákladu věnováním pozemku, stavebního materiálu, potahu a zabezpečil úhradu oné části stavebního nákladu, která nebyla kryta bezúročnou zápůjčkou ústavu. Ústav neuděloval podpory na stavbu domů státních zaměstnanců, neboť nespadali do oboru jeho působnosti.

Konkrétně získal Ústav pro péči o uprchlíky z fondu londýnského starosty na podporu staveb obytných domů pro uprchlíky v místech, kde byla nejnaléhavější bytová tíseň částku asi 18 milionu korun, z nichž bylo vyhrazeno pro Moravskou Ostravu 1, 5 mil. Kč, pro kladenský okres 2,5 mil. Kč, 60 000 Kč pro Lysou nad Labem a zbytek měl být použit na další stavební projekty tam, kde toho bylo nejvíce třeba.

Na Kladensku mělo vzniknout 44 dvojdomků o 88 bytech o pokoji a kuchyni, v okrese Moravská Ostrava mělo být postaveno 15 obytných domů.¹⁵²⁶ Později byla na stavbu 36

¹⁵²³ Štěpánek, Z.: Péče..., c.d., s. 47.

¹⁵²⁴ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 164 dok. 50.

¹⁵²⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva z 8. května 1939. Na statku sociálního demokrata Rudolfa Bechyně na Rakovnicku bydlela sedmičlenná rodina v prasečím chlívků a jedna mezi stájemí ve zděném koutě.

¹⁵²⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva za období od 3.2. do 10.3.1939.

obytných domů o 30 bytech v okresech frýdeckém, místeckém a valašskomeziříčském vyhrazena částka 7 250 000 Kč. Pro samotný okres Moravská Ostrava bylo částka zvýšena na 3 602 000 Kč. Z toho bylo do května vyplaceno již 2 250 000 K. Z těchto peněz vzniklo ve čtvrti Mariánské Hory 26 jednopatrových zděných domů s 208 bytovými jednotkami. Každý dům obsahoval 8 jednopokojových bytů (předsín, kuchyň, pokoj, sociální zařízení). Nájem se pohyboval v rozmezí 100-140 korun.¹⁵²⁷

Rovněž v Lysé nad Labem se začínalo se stavbou nájemního domu o 34 bytech a pro tento účel byla připravena částka 360 000 Kč. Pro město Roudnice, které plánovalo obytný dům pro uprchlíky o 18 bytech, se vyhradilo 370 000 Kč. Mimo to se projednávala žádost města Turnova, Kralup nad Vltavou, Hronova, Solnice, Ústí nad Orlicí, Humpolce, Pelhřimova, Březových Hor a jiných.¹⁵²⁸

Ústav pro péči o uprchlíky později prováděl i půjčky na stavbu vlastních domků uprchlíků. Kladně bylo vyřízeno na 176 žádostí v průměrné výši 14 000 Kč. Na 120 zápůjček na činžovní domy pro uprchlíky bylo vydáno 18 561 000 Kč.¹⁵²⁹ Na Kladensku vznikla u každého postaveného domu (celkem jich bylo 76) ovocná a zeleninová zahrádka. Přibližný náklad na domek, který obsahoval kuchyň, pokoj, předsín, spíž, koupelnu, sociální zařízení, ale i chlév pro drobnější zvířectvo činil 60 000 Kč.¹⁵³⁰ Ve středočeských Kralupech řešilo město situaci sociálně slabých občanů v lednu, kdy byl vypracován projekt na stavbu činžovního domu o 29 bytech s nižším nájemným. K čemuž byl zakoupen pozemek 16/1 Antonína Karbana v Havlíčkově ulici a domluveny podmínky zápůjčky u penzijního fondu ve výši 500 000 Kč.¹⁵³¹

Problémy uprchlíků s nízkými příjmy se dostaly na pořad dne v březnu. Tehdy se město rozhodlo vybudovat dům pro uprchlíky na základě příspěví „uprchlického institutu“. Výši zápůjčky měl dojednat náměstek starosty přímo v ústavu. Na uvedeném jednání mu byla přislíbena částka kolem 400 000 Kč, která byla potvrzena 4. května a její uvolňování mělo probíhat dle stanovených instrukcí. Mimo bezúročné půjčky rozhodlo město o použití 245 000

---

¹⁵²⁷ Homan, A.: Moravská Ostrava..., c.d., s. 238.

¹⁵²⁸ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva z 8.května 1939. Obdobně také v Táboře si městská rada vypůjčila ke stavbě domů s malými byty 1 milion Kč u spořitelny, 500 000 Kč u Občanské záložny a 300 000 Kč u Okresní hospodářské záložny. Peníze měly sloužit jako základ pro půjčku od Ústavu pro péči o uprchlíky. Chochol, V.: Sonda..., c.d., s. 308.

¹⁵²⁹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s.163. dok. č. 49.

¹⁵³⁰ Tamtéž.

¹⁵³¹ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., Zápisy o schůzi městského zastupitelstva z 13.1.1939.

Kč. Vyhotoveními náčrtku domu byl pověřen mj. místní architekt ing. Petr, který měl spolupracovat s architektem Kvěchem.¹⁵³²

Mezi městem a úřadem došlo poté k podepsání smlouvy, v níž byly podmínky konkretizovány. Mělo se jednat o obytný dům o 30ti bytových jednotkách (10 obytných kuchyních a 20 bytech o pokoji a kuchyni). Zápůjčka byla upřesněna na 380 000 Kč, avšak vyplacení prvních peněz bylo podmíněno zahájením prací a dokončením přízemí budovy. Obec musela věnovat na stavbu parcelu, vyhotovit dlužní úpis, dodržet schválený projekt stavby a ukončit stavbu nejpozději koncem srpna 1939. Strop nákladů byl určen částkou 730 000 Kč. Nezbytné bylo jejich pronajmutí za přiměřené nájemné, které nesmělo přesahovat částku 1 200 Kč ročně.¹⁵³³ Konkretizovány byly i osoby nájemníků. Měli to být uprchlíci, kteří měli před rozhodnutím berlínské konference československou státní příslušnost a byli hospodářským nebo politickým útlakem donuceni opustit po 12.září 1938 území postoupené nyní Německu, Polsku nebo Maďarsku, pokud byli nemajetní, ale měli trvalé zaměstnání.¹⁵³⁴ Další podmínkou byl chybějící byt, či pobyt ve stísněných místnostech. Upřednostňovány byly rodiny se třemi a více dětmi. K tomu se vztahovala další okolnost, že byty nesměly být pronajímány státním a veřejným zaměstnancům.¹⁵³⁵ Např. kralupské zastupitelstvo odsouhlasilo stavbu v druhé půli června na pozemcích 16/1 a 16/10 v Havlíčkově ulici.¹⁵³⁶ Náklady na dům se nakonec vyšplhaly až na 825 000 Kč. Zbylé peníze hodlalo město získat úvěrem.¹⁵³⁷ Dům byl dokončen v roce 1940.

Nedlouho potom projeví i železničáři zájem na stavbě bytového domu. Pro jejich návrh, který se řešil také na říjnové schůzi, byly určeny stejné podmínky jako pro činžovní dům. V Havlíčkově ulici tedy vznikly tři domy. Nájemní s 29 byty město později prodalo.¹⁵³⁸

Ti, kteří nechtěli, nebo nedostali možnost bydlet v činžovních domech, či se neřadili mezi sociální případy, si často chtěli postavit své vlastní bydlení. Své žádosti často směřovali na

---

¹⁵³² SOA Praha - SOKA Mělník, AMK, Zápisy o schůzi městské rady ze dne 24.4.1939.

¹⁵³³ Což je například k dělnickým platům kolem 150K týdně přiměřené.

¹⁵³⁴ Dle § 19 odstavce 2. jednacího řádu ústavu v listě č. 28 z 2. února 1939. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., dok. č. 29, s. 130.

¹⁵³⁵ Tento návrh byl přijat 22. června 1939. SOKA Mělník, AMK, Zápisy o schůzi městského zastupitelstva 1939.

¹⁵³⁶ Tamtéž; Ústav zvedl později svoji zápůjčku na 420,000 Kč a 16. října byla určena její splatnost na 40 let pololetními splátkami. SOA Praha - SOKA Mělník, AMK, Zápisy o schůzi městského zastupitelstva 1939.

¹⁵³⁷ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., Zápisy o schůzi městského zastupitelstva z 22.6.1939.

¹⁵³⁸ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., Kronika města Kralup, 1938 s dodatky 1939-1954. s. 91 ad.

místní obecní zastupitelstva.¹⁵³⁹ V Kralupech tak bylo v květnu 1939 rozhodnuto o prodeji pozemků na Spořilově za výhodnou cenu 25 Kč za čtvereční sáh a byla stanovena podmínka stavby domu do 1 roku. Brzo zde vznikla úplně nová vilová čtvrť, která dotvořila kolorit města. Mezi 27 lidmi, kteří na pozemky dosáhli, nalezneme nejen železniční zaměstnance (strojvedoucí, vlakvedoucí) ale i ostatní profese jako např. truhláře, dělníka, bank. úředníka.¹⁵⁴⁰

Bytová otázka se řešila i v následujících letech stavbou domů v Šafaříkově ulici, které byly dokončeny až po válce. K jejich stavbě bylo užito také prostředků uprchlického institutu.¹⁵⁴¹

V.1.d.Poskytování podpor

Uprchlíci přišli často zcela bez prostředků a potřebovali podporu na určitou dobu, než dojde ke stabilizaci jejich složité situace.¹⁵⁴² Již v září se přidělovaly zálohy okresním úřadům pro zajištění stravování a ubytování potřebných běženců. Na začátku října obdržely všechny obce oběžník, ve kterém je okresní úřady informovaly o možnosti poskytnutí zálohy na nezbytné výlohy týkající se uprchlíků. Podmínkou bylo, že maximální náklad na osobu a den nesměl překročit 8 Kč a prostředky měly být použity především u osob, které byly zcela nemajetné. Obce měly usilovat v první řadě o jejich bezplatné umístění v rodinách místního obyvatelstva a tím eliminovat veřejné výdaje na zaopatření.¹⁵⁴³ Na Kralupsku se výše vyplácené částky určila na 5 Kč na dospělého a 2,50 Kč na dítě na 1 den.¹⁵⁴⁴ Výše podpory kolísala a souvisela s místními poměry, které umožňovaly snížení maximální částky.¹⁵⁴⁵ Rozhodnutí o snížení nákladů na jednu osobu byla často kritizována, neboť snížená částka v některých případech nedostačovala, zvláště, když si uvědomíme, že hromadné stravování stálo 6, 57 Kč na osobu a den. V tom případě se problém stíral, neboť při „společné vyvážce“ se peníze nevyplácely. Po kritice došlo na některých místech k navýšení základní částky.¹⁵⁴⁶ Peněžité podpory byly

¹⁵³⁹ „Následkem přílivu jednak evakuovaných státních zaměstnanců, jednak i osob soukromých, z části území postoupeného Německé říši, ucházelo se mnoho lidí o obecní pozemky na Spořilově.“ SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., Zápis městského zastupitelstva z 24.5.1939.

¹⁵⁴⁰ SOA Praha - SOKA Mělník, Okresní úřad Kralupy n/Vlt., sig. XII/11, inv. č. 547, Seznam.

¹⁵⁴¹ Rozhovor - Špecinger; Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 166. Celkem byly prostředky ústavu použity na sedm domů o 70 bytech. Přičemž výše zápůjčky činila téměř 1 400 000 K.

¹⁵⁴² Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 47.

¹⁵⁴³ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., k. 214, inv. č. 547, č.j. 30.922.

¹⁵⁴⁴ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., Zápis z jednání městské rady ze dne 10.11.1939.

¹⁵⁴⁵ Od 1. listopadu se pro 2 osoby ve společné domácnosti vyplácelo 12 K denně. Pro 3os. 15 K denně, pro 4os. 18K denně. Pro více osob žijících ve společné domácnosti 20K denně. Pokud se jednalo o nezletilé děti měla se sazba přiměřeně snížit.

¹⁵⁴⁶ Ke vyplácení podpor uvádí Raška: „Mnozí je prostě propíjeli (tj. vyplácené částky-JB) a výživa trpěla. Když se podařilo zorganizovat hromadné stravování, byla strava uprchlíků někde lepší než jídlo domácího obyvatelstva v chudých krajích.“ Viz Raška F.D.: Uprchlické tábory..., c. d, s. 740.

odstupňovány podle počtu členů rodiny, dvoučlenná rodina měla obdržet maximálně 14 Kč, tříčlenná 18 Kč, čtyřčlenná 22 Kč a vícečlenná 24 Kč.¹⁵⁴⁷

Ze státních prostředků se ke konci listopadu 1938 podporovalo 23 680 uprchlíků (v zemi České 17.063, v zemi Moravskoslezské 6.637). O týden dříve na nabídku pomoci reflektovalo 17 068 Čechů, 66 Slováků, 28 Rusínů, 3 867 Němců, 8 Poláků, 70 Židů, 18 osob jiné národnosti. Z národnostního hlediska čerpalo podporu na 72% Čechů, 16% Němců a 0, 3% Židů. Většina okresů hlásila urychleně stoupající tendenci počtu podporovaných. Podle souhrnných údajů Šímy se o pomoc ze státních prostředků ucházelo celkem 110 874 Čechů, 13 308 Němců a 269 Židů.¹⁵⁴⁸

Jak je patrné z tohoto národnostního rozvrstvení, ze státních prostředků bylo podporováno minimum židovských uprchlíků, kteří čerpali v naprosté většině péči poskytovanou židovskými náboženskými obcemi a Sociálním ústavem židovských náboženských obcí. Pokud nežili z vlastních prostředků. Němečtí utečenci využívali zaopatření financované státní subvencí ve větší míře, avšak v ostatních případech o ně pečovala komunistická Solidarita, Pomocný komitét DSAP, Akční výbor sudetoněmecké uprchlické pomoci (Der Aktionsausschuß der Sudetendeutschen Flüchtlingshilfe) soustředěný u Německého domu. Ke konci roku pokračovala tendence v nárůstu osob, které byly odkázány na veřejnou péči.¹⁵⁴⁹

S prohlubováním zaopatření se projevilo centrální úsilí o evidenci a kontrolu státních podpor, a tak oběžník ze 7. listopadu 1938 nařídil, aby každý uprchlík obdržel podpurný list, do něhož se měly zapisovat všechny podpory, které dostal od všech komitétů či jiných humanitárních institucí. Základem výnosu bylo rozhodnutí ministerstva sociální péče, jež zavedlo od 13. října evidenci podpor poskytnutých z fondu pro uprchlíky a to jak z fondu ministerstva tak i dobročinných organizací soustředěných v okresních komitétech.

Každé osobě podle výnosu zemského úřadu z 6.října 1938, která byla povinna hlásit pobyt na samostatném přihlašovacím listě¹⁵⁵⁰ a přibyla po 20. květnu z území obsazeného cizí mocí a měla zájem o jakoukoli veřejnou podporu, jakož i o podporu z komitétů pro pomoc

¹⁵⁴⁷ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zápis o schůzi sociálně zdravotního výboru z 15.12.1938.

¹⁵⁴⁸ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 172, dok. č. 55. Z toho je vidět, že počet Němců žádajících podporu rostl.

¹⁵⁴⁹ Na Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. 213, Zpráva od 22.prosince do 12.ledna 1938. Objevila se tendence ke konci roku v nárůstu počtu Počet podporovaných činil 46 042 osob, z čehož bylo české národnosti 38 373 osob, 4582 osob německé národnosti a 357 Židů. Od 12.1. do 3.2.1939 byl počet podporovaných uprchlíků 42 042 osob, z čehož bylo 38 373 osob, slovenské národnosti 118 osob, rusínské 48 osob, německé 4 162 osob, židovské 367 osob. Od 3.února do 10. března byl počet podporovaných 42 042 osob, 38 373 Čechů, 118 Slováků, 48 Rusínů, 4 582 Němců, 387 Židů. Podle Šímy však byli více trvale ze státních prostředků podporováni jinonárodní uprchlíci. Šíma, J. : Českoslovenští přestěhovalci..., c.d.,s. 59.

¹⁵⁵⁰ Přihlašovací povinnost měl za členy rodiny přednosta domácnosti, a za nedospělé osoby nežijící pohromadě s rodiči majitel bytu.

uprchlíkům, mohl být vydán okresním (státním policejním) úřadem podpůrný list uprchlíka. S omezením pro státní zaměstnance a jejich rodinné příslušníky, kteří na vydání tohoto listu neměli nárok. Podpůrné listy a s tím související evidenci tisk uvítal: „*Zavedením podpůrných listů bude zajištěno, že žádný uprchlík, který neohlásil pobyt nebo se neuchází o práci, nebo pobírá podporu podle gentského systému, nebude podporován z fondů pro péči o uprchlíky. Bez předložení podpůrného listu nesměla být žádná podpora vydána.*“¹⁵⁵¹

Osoby, které dostávaly příspěvky v rámci uprchlického zaopatření, neměly nárok na podporu z titulu státní stravovací, chlebové a mléčné akce, ani stravovací a ošacovací akce organizované Ústřední péčí o mládež. Ten, kdo pobíral podporu v nezaměstnanosti podle gentského systému, neměl možnost pobírat pravidelných podpor z fondů pro uprchlíky. Z těchto fondů nemohli být podporováni ani ti rodinní příslušníci, na něž majitel podpůrného listu pobíral zvýšený státní příplatek k podpoře v nezaměstnanosti. Pokud tvrdil, že nepobíral a ani se neucházel o zvýšený státní příplatek na některého svého rodinného příslušníka, musel to dokázat potvrzením ústředí své odborové organizace. Jestliže tyto skutečnosti dokázal, mohly mu být poskytovány uprchlické podpory, stejně tak jako příslušníkům jeho rodiny.

Držitel podpůrného listu se měl hlásit jedenkrát měsíčně o zaměstnání u místní zprostředkovatelny práce a vždy mu měl být o tom učiněn záznam do podpůrného listu. Tímto aktem bylo vázáno vyplácení podpor. Každé zaměstnání uprchlíka, či rodinného příslušníka se mělo vyznačit v uvedeném listě.

Rovněž každá podpora z veřejných nebo z fondů dobročinných organizací udělená majiteli nebo jeho rodinnému příslušníku musela být zanesena a povrzena v odd.C podpůrného listu. Osoby bez tohoto archu (jejich rodinní příslušníci) tak neměly obdržet jakoukoli subvenci.¹⁵⁵²

Kdo se nehlásil u zprostředkovatelny práce, obdržel zaměstnání, či průkazní lístek k příspěvkům podle gentského systému, nebo případně odmítl nabízenou přiměřenou práci nesměl být z titulu uprchlického podporován pravidelnými podporami (stravováním), nýbrž mu měly být poskytnuty pouze nejnutnější věcné potřeby jako šatstvo, obuv, nářadí pro domácnost apod. Přičemž umístění v pracovním útvaru se považovalo za zaměstnání. Do podpůrného listu se nezapisovala přispění z titulu nezaměstnanosti podle gentského systému. Všechny instituce měly přihlížet k tomu, co již majitel podpůrného listu nebo jeho rodinní příslušníci dostali a měly též rozvážit jaké nejlepší pomoci bylo zapotřebí.¹⁵⁵³ Oběžník z 9. listopadu 1938 vyžadoval návrat všech uprchlíků, kteří odmítali pracovat a vyžadovali

¹⁵⁵¹ Národní osvobození, č. 257, 1.11.1938, s. 4. Jak budou kontrolovány podpory uprchlíkům?

¹⁵⁵² SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., k. 214, inv. č. 547, Všem okresním úřadům ... ministerstvo soc. péče z 15.10.1938.

¹⁵⁵³ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., k. 214, inv. č. 547, č.j. 31890-VIII 18/2.

veřejnou podporu, neboť se již uklidnily poměry.¹⁵⁵⁴ Na nízkou pracovní morálku si stěžoval okresní hejtman v Kralupech JUDr. Vorel: „*Někteří nic nedělají, chodí stále po úřadech...vyžadují stále podporu 8 Kč denně. Mnozí z nich zcela pohodlně odpočívají. Takové osoby nemají být nadále trpěny a mají se navrátit do svých domovů, neboť došlo k uklidnění situace. Nemají dostávat podporu, tu mohou dostat jen tehdy pokud dokáží a nebudou o tom stále jen mluvit, že jsou nemajetní a že se nemohou či nesmějí navrátit do své dřívější obce.*“¹⁵⁵⁵

I z těchto důvodů došlo v lednu k vydání výnosu Ústavu pro péči o uprchlíky, podle něhož šlo udělovat podpory zásadně v naturálním stravování a jedině ve zcela výjimečných případech se mohly poskytovat v hotovosti. Přesto si lidé v některých končinách další potřebné peníze získávali „obtěžováním veřejnosti žebrotou“.

Vyskytl se další problém. Některé rodiny uprchlíků měly několik podpůrných listů, znějících na jednotlivé rodinné příslušníky, získávaly tak neoprávněně několikanásobné stejné příspěvky dobrovolných sociálních organizací, a protože chyběl přehled o poskytnuté pomoci, pro tu kterou rodinu, upravil 1. odbor Ústavu pro péči o uprchlíky vydávání podpůrných listů výnosem R 200-10/3 z 10. března 1939. Zmíněné listy měly být dále vydávány „nemajetným utečencům, kteří neměli rodinných příslušníků s nimi v okrese bydlících, nebo živitelům rodin pro celou rodinu na jméno hlavy rodiny.“ Dosud vydané podpůrné listy jednotlivým rodinným příslušníkům byly odebrány. Subvence byly přepsány na jeden podpůrný list hlavy rodiny.¹⁵⁵⁶

Ministerstvo sociální a zdravotní správy považovalo dosavadní stav péče o uprchlíky za provizorium, za stav nouze, ve kterém se musela činit opatření podle okamžité potřeby. Pro další postup předpokládalo stanovení určitých programových zásad. Uprchlícké zaopatření mělo vytvořit dostatečné podmínky pro to, aby se uprchlíci mohli co nejdříve živit vlastním podnikáním a prací.¹⁵⁵⁷ Přímé peněžní podpory proto měly být postupně eliminovány a s dalšími měsíci se mělo usilovat o likvidaci uprchlické akce.¹⁵⁵⁸

V.1.e.Stravování

Uprchlíci se do určité doby živili ze svých zásob a z toho, co jim přinášeli lidé a humanitární organizace. Tento stav nemohl být trvalý, proto se začalo organizovat hromadné

¹⁵⁵⁴ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., k. 214, inv. č. 547,č.j. 4832/38.

¹⁵⁵⁵ SOA Praha - SOKA Mělník, OPM Kpy, k. 63, inv. č. 33., č.j. 33.364 VIII-18-2 z 9.11.1938.

¹⁵⁵⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva z 8.května 1939.

¹⁵⁵⁷ K tomu cíli nutno předně vědět, o jaké lidi se jednalo a jaká byla jejich profesní struktura. Dočasný pobyt uprchlíků měl být přizpůsoben co nejvíce možnostech jejich hospodářského zakotvení.

¹⁵⁵⁸ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., Zápis z jednání městské rady ze dne 12.1.1939.

stravování.¹⁵⁵⁹ Jenom tam, kde pro malý počet uprchlíků v místě nešlo zorganizovat hospodárně, mohly být vypláceny podpory v hotových penězích.

Stravování v hromadných ubikacích se provádělo v hostincích nebo jídlo připravovaly ženy uprchlíků. Říjnová situační zpráva uvádí, že pokrmy dosahovaly dobré kvality a příprava nebyla finančně nákladná.¹⁵⁶⁰ V samotných táborech se o stravování ucházelo na 20 000 uprchlíků, k nimž přistupovalo ještě 25 000 osob, které na „jídlo“ docházely ze soukromého ubytování.¹⁵⁶¹

V Moravské Ostravě zajišťoval vyváření Červený kříž, brzy se však jeho možnosti vyčerpaly a organizování převzal tamější okresní úřad, který zřídil jídelny: v klášteře Milosrdných sester sv. Kříže, Sociální domě spolku Dobromila v Poděbradově ulici a Sociálním domě Ludmila ve Všehrdově ulici. Masivní nápor uprchlíků si brzy vyžádal rozšíření „sítě“ o vítkovické závodní jídelny.¹⁵⁶² Zpočátku nebyl výdej stravy datován, takže docházelo k podvodům. Štědrovečerní večeři si někteří utečenci vyzvedli několikrát. V Praze probíhalo stravování v Hyberské ulici, v Německém domě, Vysočanské noclehárně a dalších zařízeních při hromadných ubytovnách.

V Kralupech a v některých dalších městech prováděla stravování pro osoby ze zabraného pohraničí Okresní péče o mládež. Široký rozsah akce ji vedl k rozhodnutí, aby na stravování participovali majitelé hostinců, v nichž byli uprchlíci ubytováni.¹⁵⁶³ Vyvažování pro první vlnu uprchlíků v Kralupech si po dobu 20 dnů vyžádalo částku 25 089,35 Kč. Přepočteme-li ji na osobu, činí 6,57 K na 1 den. Nejvyšší počet stravovaných v jednom dni činil 337 osob.¹⁵⁶⁴ Náklady se snížily díky darům místních pekařů a uzenářů.¹⁵⁶⁵ Instrukce jednatele pomocného výboru určovaly, aby stravování probíhalo ve vhodných místnostech oddělených od ložnic, jídelní lístek měl být vytvořen dle vzoru Státního zdravotního ústavu a měly být dodržovány předpisy.¹⁵⁶⁶ Směrnice pro stravování byly vypracovány na základě vědeckých zkušeností. Díky nim mělo být zajištěno řádné a přitom úsporné vyživování zejména se zřetelem na nutriční hodnotu a střídání jídel. Pokyny obsahovaly povšechné hygienické normy, jídelní lístek na 14 dní sestavený pro 10 osob, přičemž průměrná cena za jednu osobu na jeden den činila přibližně 5 Kč 40 hal, což bylo vypočítáno podle cen potravin v Praze.

¹⁵⁵⁹ Radvanovský, Z.: K otázce..., c.d., s. 19.

¹⁵⁶⁰ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 215, Záznam prohlídky z 29.října 1938.

¹⁵⁶¹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 47.

¹⁵⁶² Homan, A.: Moravská Ostrava..., c.d., s. 233.

¹⁵⁶³ Chochol, V.: Sonda..., c.d., s. 302.

¹⁵⁶⁴ SOA Praha - SOKA Mělník, OPM Kpy, k. 4, inv. č. 4. Byly to podniky Vltava, Kréta, p. Vochomůrky, hotel Slávie, 2 hostince v Minicích a zařízení ve jmenovaných obcích. Tabulka strážníků viz příloha.

¹⁵⁶⁵ SOA Praha - SOKA Mělník, f. OPM Kpy, k. 62, inv. č. 33, ZÚPM 31.1.1939.

¹⁵⁶⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k.55, sign. R 200, Okresní úřad ÚPÚ 1.6.1939.

Stravovací předpisy vydal Ústav pro péči o uprchlíky v 500 výtiscích a distribuoval je všem okresním úřadům.¹⁵⁶⁷ Jak konkrétně vypadala uprchlická strava okusil i premiér Beran na Kladensku, kde utečenci obědvali bramborovou polévku a maštěné knedlíky s mákem. Uvedený jídelní lístek předepisoval na oběd mj. také fazolovou polévku, černého kubu s kapustou, na večeři pak tlačenku nebo salám, chléb a čaj.¹⁵⁶⁸

Může se zdát, když stravování probíhalo ve stejných podnicích, ve kterých byli hromadně ubytováni uprchlíci, že muselo nutně docházet k nedodržování předpisů. Vzhledem k velké koncentraci utečenců se tak nejspíše stávalo. Postupem času v souvislosti s rozšiřováním ubytovacích kapacit se situace zlepšila, neboť na stravování se mohlo docházet. Řada stížností na kvalitu vyváření se objevila ve vysočanské noclehárně. Ukázaly se jako neopodstatněné.¹⁵⁶⁹ Denně tam byla uprchlíkům podávána masitá strava a dvakrát v týdnu v poledne i večer.

Potom, co Ústav pro péči o uprchlíky zastavil výplatu podpor na stravování uprchlíků v hotovosti a nařídil stravování in natura, upravil otázku stravování s výjimkami pro nemocné, těhotné ženy, děti do 6 let a v případech, kde nebyla prokázána možnost opatřit hromadné stravování uprchlíkům (v místech, kde byl nepatrný počet uprchlíků a kde nešlo vyjednat jejich stravování v hostinci nebo v soukromí). Pokud nebylo možno úspěšně opatřit stravování tímto způsobem, okresní úřady dostaly pokyn, aby v těchto případech byly vydávány poukázky na potraviny pro nákup u obchodníků, nebo vypláceny podpory v hotovosti.¹⁵⁷⁰ Náklady na stravování byly vysoké. Na začátku ledna za něj stát platil denně tři čtvrtě milionu Kč a jen částečně bylo uhrazováno ze soukromých sbírek.¹⁵⁷¹

V.I.f.Péče o děti, mládež a její situace

Nemigrovala jen dospělá populace. Děti bydlely společně s rodiči v hromadných ubikacích, což se ukazovalo jako nevhodné. Proto se už od počátku péče o uprchlíky uvažovalo o umístění především slabých a nemocných dětí v ozdravovnách, u zdravých dětí potom v rodinách vnitrozemských obyvatel, do doby stabilizace životní situace rodičů. Listopadové předpisy proto nařizovaly, že určený lékař měl děti v táborech vyšetřit a roztrdit do tří

¹⁵⁶⁷ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. 213, Záznam od 22.prosince do 12.ledna 1938.

¹⁵⁶⁸ Šíma, J. : Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 155, dok. č. 39. Dále např. cibulovou polévku s makarony, zelníky, na večeři bramborovou polévku s chlebem.

¹⁵⁶⁹ NA Praha, PP 1931-1940, k. 1546, sign. V 84/47, Protokol z 6.3.1939.

¹⁵⁷⁰ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva za období od 22.prosince do 12.ledna 1938.

¹⁵⁷¹ Polední list, č.349, 12.1.1939, s. 4. Stravování uprchlíků stojí denně tři čtvrtě milionu Kč.

skupin: na zdravé, nemocné, duševně choré. Nemocné děti měly být odeslány do zotavoven, duševně nemocné měly být umístěny v ústavech.¹⁵⁷²

Zdravé děti měly být přemístěny do dobrých rodin. V případě nedostatku vhodných pěstounů se měla OPM obracet na sousední okresní organizace, což se také stávalo.¹⁵⁷³ Umísťování dětí uprchlíků do cizí péče se dostalo i na stránky tisku, který neopomněl zdůraznit velký zájem ze strany starousedlého obyvatelstva. „*Děti jsou rozváženy auty a autokary. V rodinách jsou umísťovány jen děti zdravé. Děti slabé a neduživé jdou nejdříve do ozdravoven. Budou tu asi 6 neděl, a pak budou odevzdány do péče rodin.*“¹⁵⁷⁴ Právě mediální kampaň přispěla k zájmu řady Ostravanů pomoci. Děti byly zvány nejen na obědy, ale často i k bydlení s celkovým zaopatřením. Tímto způsobem se podařilo zabezpečit přes 400 uprchlických dětí.¹⁵⁷⁵

Ozdravná akce pro děti financovaná z fondu londýnského starosty byla zahájena výběrem dětí v 98 okresech v Čechách a na Moravě. Indikace pro výběr zdravotně postižených dětí podle směrnic ministerstva zdravotnictví byly tyto: podvýživa, rekonvalescence, konstituční slabost, nápadná náchylnost k častému onemocnění, pravá chudokrevnost, nedostatečný oběh krevního neorganického původu, tuberkulóza, neurosa vyššího stupně. Do ozdravné akce nebyly zařazeny děti s nakažlivými nemocemi, obrnou, duševně nemocné, či s mravními problémy.

Výběr dětí podle návrhů z okresů a přidělování dětí do jednotlivých ozdravoven provádělo ministerstvo sociální péče (V/17 oddělení Péče o mládež). Z vybraných dětí nastoupilo do 38 ozdravoven 3 191 dětí (1 304 do 16 ozdravoven v Čechách a 884 do 13 ozdravoven na Moravě). Ve všech ozdravovnách se provedla opatření na zimní období. Doplnky inventáře financoval fond londýnského starosty.

Děti nastupovali do ozdravoven s radostí, neboť byly vytrženy ze stísněných poměrů v uprchlických táborech a hromadných ubytovnách. Ty, které byly „chatrně ošaceny“, dostaly potřebné oblečení, svetry, prádlo, obuv (boty, galoše, bačkory). Mimořádná pozornost byla věnována také výživě (pravidelná strava, čerstvá zelenina a ovoce). V několika ozdravovnách se vyskytly infekční choroby – záškrt, spála, spalničky, černý kašel, příušnice, proto se rozšiřovalo očkování. Ozdravná akce ve vhodných klimaticky příznivých podmínkách

---

¹⁵⁷² Děti byly umísťovány do dětských ozdravoven nejméně na dobu šesti týdnů a podle potřeby se pobyt prodlužoval. V důsledku protiepidemická opatření se děti proočkovávaly Ramonovým anatoxinem, prostřednictvím epidemické autokolony.

¹⁵⁷³ SOA Praha - SOKA Mělník, OPM Kpy, k. 62, inv. č. 33, Instrukce -Zabezpečení dětí na společných ubikacích 5.11.1938.

¹⁵⁷⁴ A-Zet ranní, 8.12.1938, s.2. 3000 rodin nabídlo svoji pomoc. Nový domov dětem uprchlíků..

¹⁵⁷⁵ Homan, A.: Moravská Ostrava..., c.d., s. 233.

ozdravoven měla pozitivní efekt. Děti, které prošly velkým strádáním, bídou a utrpením se vesměs zotavily, jak ukazovaly přírůstky na váze, tak i na jejich tělesné stavbě.¹⁵⁷⁶

Finančně akci zajišťoval fond londýnského starosty po dobu 26 týdnů do konce února. Ústav pro péči o uprchlíky uvažoval o jejím prodloužení do dubna 1939. K tomuto účelu uvolnil částku 450 000 Kč. Zařazeny do ní měly být výhradně děti z hromadných ubytoven (doposud se jí účastnili i děti z rozptylu) a mělo se usilovat o celkové snížení nákladů. Ozdravovny měly redukovat denní výdaje z 12 Kč 40 hal. na 8 Kč. Úsporné kroky umožnily umístit více potřebných dětí (téměř 2 000) na dobu 4 týdnů do ozdravoven. „*Ve vhodných dětských ozdravovnách je připraven příslušný počet míst, ve kterých se vystřídají děti našich uprchlíků, které jsou zdravotně ohrožené trpí podvýživou, slabostí, chudokrevností nebo potřebují-li zotavení po přestálé chorobě. Nejdříve budou umístěny děti, které jsou ubytovány hromadně nebo ve špatných a nezdravých bytech a které naléhavě potřebují zlepšení zdravotního stavu. Na šest neděl do nejbližší ozdravovny.*“¹⁵⁷⁷

Z Kralupska byly některé děti ve věku 6-14 let umístěny do Zemského dětského domova v Krnsku i na dobu jednoho roku! O přijímání a propouštění rozhodovala ZÚPM po dohodě s ředitelem ústavu. Během pobytu OPM zkoumala, zda-li by mohli být děti vráceny rodičům, ovšem za podmínky, že už získali vyhovující byt, zaměstnání apod. Již o prázdninách 1939 si odtud dvě rodiny vyzvedly své děti, neboť jejich existence se zlepšila. Některé opuštěné ženy s dětmi byly dány do ústavu v Černovicích.

Školou povinné děti měly ihned začít navštěvovat školy, ty menší pak jesle či mateřské školy. V případě potřeby se nemělo otálet se zřizováním útulků. Žáci měli bezplatně získat učební pomůcky a nemuseli znovu platit školné.¹⁵⁷⁸ „*Žactvo středních a středních odborných škol a učitelských ústavů ze zabraného území pokud pokračuje ve studiu na území našeho státu, neplatí nově ani zápisné, ani příspěvky na učební pomůcky a hry, a pokud zaplatilo na dřívějším ústavě školné, což je však třeba prokázati složenkou nebo jiným potvrzením, neplatí nového školného. Osvobození od školného platí i po přestupu na vnitrozemskou školu.*“¹⁵⁷⁹

Na všech školách přibýlo nejen žactvo, ale i pedagogové z pohraničí. Přidávaly se lavice a situace ve třídách se měnila ze dne na den. Celou řadu budov obsadilo vojsko. Žáci a studenti měli mít možnost pokračovat ve studiu. Mnozí z nich se přihlašovali ke studiu, aby průběžně měli školu započtenou. „*Třída, která měla 30 žáků se rozrostla najednou až na 45, takže se*

¹⁵⁷⁶ SOA Praha - SOKA Mělník, OPM Kpy, k. 62, inv. č. 33., č.j. 46-450/38. Pobyt v ozdravovně měl pozitivní efekt, neboť děti přibraly 1,40kg za týden.

¹⁵⁷⁷ Právo lidu, č. 276, 23.11.1938, s. 2. Ozdravovací akce pro děti evakuovaných rodin.

¹⁵⁷⁸ SOA Praha - SOKA Mělník, OPM Kpy, k. 62, inv. č. 33., Směrnice pro dělbu práce v okresech.

¹⁵⁷⁹ Večerník ranních novin, č. 22 (264), 21.10.1938, s. 3. Uprchlí žáci neplatí zápisné ani školné.

musely přidávat lavice. Seděli jsme i po třech. Žáci byli dezorientováni, bylo jim všechno jedno, nezáleželo jim na známkách, věděli, že to má jen smysl tam, kde se trvale usadí.“¹⁵⁸⁰ Přijetí na školu neprobíhalo bezproblémově, jak vzpomínala uprchlice z Chomutovska, která strávila válku v Chrudimi. „Bylo nás pět, šli jsme za ředitelem, aby nás přijal, ale on řekl, že nemá ani lavice, ani směrnice a že nás vzít nemůže. Ale pak rádio ohlásilo, že ve vnitrozemí nás do školy vzít musí. Na protest nám nedali ani lavici. Seděla jsem v řadě mezi lavicemi, na kolenou rýsovací prkno a na něm jsem psala. Z pohraničí tehdy utekla spousta lidí, a kam s nimi, ale přišlo mi to líto.“¹⁵⁸¹

Na školách probíhaly peněžní a věcné sbírky pro nemajetné děti a vystěhovalce.¹⁵⁸² Před Vánoci se konala zvláštní sbírka „Babiččina komora“ (název byl odvozen z románu Boženy Němcové). „Babiččiny komory jsou symbolem lásky a šťastného bezstarostného dětství. Jsou heslem letošních Vánoc. Volné sdružení pro pomoc uprchlíkům uspořádalo dvě velké sbírky dárků pro nadílky: mikulášskou a vánoční.“ V sobotu přinesly děti nadílku do škol, v neděli pak dospělí přímo do sokoloven. Sbíralo se ovoce, sladkosti, hračky, knihy pro děti, krásné knihy, prádlo, šatstvo apod.¹⁵⁸³ Nadílku, kterou prováděly v jednotlivých okresech výbory pro pomoc uprchlíkům, dostali všichni „členové“ hromadných ubytoven a především děti uprchlíků.¹⁵⁸⁴

Okresní péče o mládež obstarávala také různá učňovská místa. Stejný úkol měl i jednatel pomocného výboru, který měl pomoci hledat práci mladým hochům a dívkám, pokud nebyli vázáni povinnými pracemi na ubikacích a též podporovat přeškolování mládeže k některému z potřebných povolání. Pro učně mělo být nalezeno učení pokud možno v co nejbližším místě.

V.I.g.Zdravotní péče

Větší koncentrace uprchlíků s sebou přinesla i výskyt nakažlivých nemocí spály, záškrtu, černého kašle i zápalu plic. V Praze dokonce jedno dítě-kojenec zemřelo. Všechny tyto případy potom vyvolaly právněnou obavu ze šíření těchto chorob.

¹⁵⁸⁰ Špecinger-rozhovor.

¹⁵⁸¹ Neodsunuté vzpomínky. České zkušenosti z pohraničí, ed. Alena Wagnerová, Praha 2002, s.169.

¹⁵⁸² SOA Praha - SOkA Mělník, f. II. Osmiletá škola, Kronika, 1918-1939, s. 87. Dorost daroval hraničářským dětem v hotovosti 370Kč, ve věcech 200Kč, Srv. Chochol, V.: c.d., s. 297.

¹⁵⁸³ Lidové noviny, 4.12.1938, s. 3. Babiččiny komory.

¹⁵⁸⁴ Večerní České Slovo, 10.12.1938, s. 5. Vánoce uprchlíkům. Příští sobotu sbírky na všech školách.

Zdravotní stav dospělých osob v hromadných ubytovnách byl relativně dobrý. Všichni byli nachlazení a měli kašel. Provedená zdravotní prohlídka dětí dospěla k závěru, že jejich stav je neuspokojivý.¹⁵⁸⁵

Nebezpečí přenosu a rozšíření infekčních nemocí, spojených s náhlými velkými přesuny obyvatelstva vedlo k vytvoření mobilní epidemiologické jednotky. O jejím vzniku rozhodl ministr zdravotnictví a tělesné výchovy PhDr. Petr Zenkl 12. října 1938. Mobilní epidemiologická jednotka měla vzniknout spojením antiepidemické autokolony Zemského úřadu v Praze s mobilní laboratoří ministerstva národní obrany. Jednotka fungovala až do 1. února 1939 a podílela se i na protiepidemické akci při přesunech civilního obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Prováděla nejen očkování, ale i inspekční činnost po táborech uprchlíků. „Její činnost se neomezovala na akci poradní a pomocnou pro státní zdravotní správu, ale vztahovala se i na organizaci hromadných ubytoven ve věcech hospodářských a pořádkových.“¹⁵⁸⁶ Výsledky kolony v oblasti očkování byly úctyhodné. Naočkovala 9631 uprchlíků proti břišnímu tyfu, 495 osob proti neštovicím a 10 736 dětí proti záškrtu (do tohoto očkování bylo zahrnuto i tři tisíce dětí z řad vnitrozemského obyvatelstva).¹⁵⁸⁷

V rámci léčebné péče o uprchlíky bylo prostřednictvím vrch. ředitelky ÚSU v Praze Růženy Pelantové navázáno jednání se zástupci fondu londýnského starosty s cílem zajistit stálou lékařskou službu pro větší hromadné ubytovny. Podařilo se získat prostředky ve výši 24 000 Kč a zabezpečit tak na 2 měsíce lékaře celkem pro 10 ubytoven (1 200 Kč/měsíc/osoba).

Pro funkci bylo vybráno deset doktorů většinou emigrantů z řad bývalých státních obvodních lékařů, jejichž seznam dal k dispozici Zemský úřad v Praze. Jejich činnost se měla řídit nově vypracovanými směrnicemi pro sociálně zdravotní a preventivní péči. Pro uprchlíky rozptýlených po okresech měli být taktéž jmenováni lékaři. Jako první byla zavedena stálá lékařská služba v okresech Frýdek a Místek. Současně se zřídila vstupní lékařská stanice ve Frýdku, jíž měli procházet uprchlíci přicházející z území obsazeného Polskem do okresů Frýdek, Místek a Moravská Ostrava. Kromě lékaře působila na stanici sociální pracovnice ČSČK. Zřízení stanice ve Frýdku bylo velmi naléhavé vzhledem ke stálému přílivu uprchlíků z území zabraného Polskem. Z téhož důvodu byla 10. ledna 1939 zřízena v Moravské Ostravě

¹⁵⁸⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. 213, Zpráva z 8. května. Každý uprchlík se při přijetí do hromadné ubytovny musel podrobit lékařské prohlídce.

¹⁵⁸⁶ Raška, F. D.: Uprchlícké tábory..., c. d., s. 737.

¹⁵⁸⁷ Raška, F. D.: Uprchlícké tábory..., c. d., s. 732-745.; Štěpánek, Zdeněk: Péče o utečence z okupovaného pohraničí Moravy a Slezska v letech 1938-1939, ČMM 112, 1993, č. 1, s. 43-54.

druhá lékařská zdravotní stanice.¹⁵⁸⁸ Na stanici pracoval jeden lékař a tři sociálně zdravotní pracovníci. Ustanovení ostatních lékařů pro hromadné ubytovny v Čechách a na Moravě se předpokládalo od 1. února 1939.¹⁵⁸⁹ Ústřední Jednota čsl. lékařů souhlasila, aby lékaři, zejména státní obvodní lékaři poskytovali bezplatnou lékařskou péči uprchlíkům, ubytovaných v jednotlivých lékařských obvodech a to za náhradu hotových výloh. Účty za povozné podle směrnic, platných pro dělnické nemocenské pojišťovny předkládali lékaři 1/4 letně prostřednictvím okresních úřadů, které potvrzovaly správnost účtovaných částek. Ústřední Jednota dále doporučila svým členům, aby se dobrovolně dali k dispozici k bezplatnému poskytování léčebné péče o uprchlíky. Hlavní grémium lékárníků v Praze rovněž přislíbilo účtovat předepsané léky podle normy pauperum.

Koncem února pozbyly platnosti smlouvy uzavřené s 10 lékaři ustanovenými za podpory fondu londýnského starosty pro obstarání stálé lékařské služby v nejvíce exponovaných okresech země České a Moravskoslezské. Nadále měl být udržen provoz vstupní lékařské stanice v Moravské Ostravě. Podobná stanice ve Frýdku byla zrušena, neboť hlavní proud uprchlíků z území připojeného k Polsku procházel moravsko-ostravským okresem. Personál byl přidělen do Moravské Ostravy. Kromě toho bylo shledáno potřebným zajistit stálou lékařskou službu v uprchlickém táboře ve Svatobořicích.

Pro soustředění těhotných a kojících matek byla určena nově zřízená hromadná ubytovna v bývalé ozdravovně Dětský domov v Černovicích v okrese Kamenice nad Lipou, kde bylo umístěno až 150 osob. Soupis nastávajících matek se provedl prostřednictvím okresních úřadů a učinilo se opatření, aby byla zajištěna lékařská pomoc místním lékařem a pomoc při porodech prozatím místní porodní asistentkou, nežli budou při plném obsazení ubytovny opatřeny další 3 porodní asistentky z řad uprchlíků. Budova byla pro tento účel zvláště dobře vybavena. V budově byla kanalizace, vodovod, splachovací záchody a prostorná koupelna s vanami a sprchami. Ženy měly v okrese možnost výdělků jako domácí dělnice a pro muže se naskýkala možnost práce v pracovním útvaru.

Problematickým se ukazoval také nedostatečný počet nemocničních lůžek na zmenšeném území. Odstoupením pohraničních krajů se snížil počet lůžek v poměru k počtu obyvatelstva o 6 %. Kromě toho byly ztraceny některé velké zemské ústavy pro choromyslné. Rozvíjelo se proto značné úsilí o doplnění chybějícího stavu novostavbami nemocnic.¹⁵⁹⁰

¹⁵⁸⁸ AKPR, f. D-důležité, inv. č. 1139, sig. D2132, Polsko, k.169. Dopis dr. Klumpara z 1. února 1939.

¹⁵⁸⁹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. 213, Záznam od 22.prosince do 12.ledna 1938.

¹⁵⁹⁰ Klumpar-Paměti, s.42.

V.I.g.Dary a sbírky ve prospěch uprchlíků

Ve schůzi ministerské rady 14. října 1938 bylo projednáno rozhodnutí ohledně použití různých nabídek darů a sbírek z ciziny na podpůrné akce v Československu, které měly být podle usnesení odkázány k projednání se zdejšími dobročinnými korporacemi. Jednomyslně bylo konstatováno, že „výnosu jich má býti použito zejména též ve prospěch příslušníků československé národnosti“.¹⁵⁹¹ Soustředěním sbírek u dobročinných organizací se měla zajistit jejich kontrola a účelné použití.¹⁵⁹²

Ministerstvo sociální péče požádalo dobročinné organizace, které se prozatím seskupily kolem Československého Červeného kříže a Českého srdce, aby o věci jednaly a shodly na určité formě společné akce. Instituce se v intencích ministerstva dohodly na vytvoření zvláštního komitétu pod názvem „Komitét pro pomoc uprchlíkům“, který později vstoupil ve známost jako Výbor pro pomoc uprchlíkům. Sbírký byly povolovány pouze tomuto výboru a byly prováděny prostřednictvím sdružených dobročinných organizací nebo pomocných výboru pro uprchlíky, které se utvořily z charitativních organizací při okresních úřadech. Výbor pro pomoc uprchlíkům zřídil konto 71.777 u poštovní spořitelny, na němž se soustřeďovaly zahraniční a tuzemské dary. Po vzniku Národní pomoci existovalo pro dary a sbírky další konto pod číslem 1938.¹⁵⁹³

Pomoc uprchlíkům by neprobíhala lehce bez lidské solidarity ve formě darů a sbírek. K účasti na osudu utečenců vybízeli s pomocí národní rétoriky i tehdejší tisk. Čtenáři se tak setkávali s různými výzvami a titulky: „Každý z nás je povinen přispět svými silami na zdolání starostí, jež národu byly uloženy ztrátou území našich vlastí. Připravte dary pro české uprchlíky! Musíme dát českým bratřím z okupovaného území možnost, aby co nejrychleji začali nový život mezi námi. Jest naším úkolem a povinností přispět na pomoc těmto uprchlíkům! Jde jak o pomoc okamžitou tak i o pomoc k budování jejich příští existence Pomoc uprchlíkům! Pomozte chránit naše lidi před hladem! Přispějte složenkou číslo 71.777. Společný úkol nás všech- pomozme hraničářům! apod.“ V německém tisku se apelovalo na pomoc bez ohledu na národnost, české deníky psaly především o pomoci čs. uprchlíkům.

V říjnu se konala nedělní sbírka šatstva, potravin, prádla a peněz pod patronací Národní jednoty severočeské, Spolku Komenský a Ústřední matice školské ve prospěch hraničářů.

¹⁵⁹¹ AKPR, f. D-důležité, k.218, inv.č. 1386, sign. S4184/45, D 12427/38. 7.prosince 1938.

¹⁵⁹² AKPR, f. D-důležité, k.218, inv.č. 1386, sign. S4184/45, D 12634/38. 19.října 1938.

¹⁵⁹³ AKPR, f. D-důležité, k.218, inv.č. 1386, sign. S4184/45, D 12634/38. Záznam ze dne 14. prosince 1938.

Část výtěžku sbírky mohla zůstat pro místní potřeby.¹⁵⁹⁴ Další akci s titulem „Pomozme si sami!“ zorganizovaly České srdce a Československý Červený kříž.¹⁵⁹⁵ Sběrka do níž se zapojila i Československá obec sokolská vybízela občany k poskytnutí oděvů a obuvi. Všechny sokolské organizace v Praze připravily na neděli 16. října 1938 místnosti pro sběr věcných darů pro uprchlíky. *„Dvě naše národní společnosti se spojily ke spolupráci, aby za součinnosti dalších organizací a úřadů zachránily desetitisíce našich lidí, kteří byli bezohledným rozhodnutím mnichovským uvrženi do nezaviněné bídy.“*¹⁵⁹⁶

Snaha pomoci se odrazila i v úsilí Jednoty výtvarných umělců, která připravila ve svém výstavním sále ve Voršilské ulici výstavu darovaných prací pro zmírnění bídy osob z okupovaného území. Expozici, která trvala do 6. listopadu, uvedl v zahajovacím proslovu předseda jednoty architekt Jan Zázvorka. Místopředseda jednoty prof. Oldřich Blažíček zdůraznil, že v těžké době přicházejí čeští umělci, aby i oni pomohli uprchlíkům, a požádal přítomné, aby působili kde mohou pro největší úspěch této pomocné akce, nad níž převzalo patronát České srdce. Za něj promluvil velmistr a generál řádu Křížovníků s červenou hvězdou dr. Vlasák, který ocenil snahy českých umělců a poukázal na úsilí Českého srdce, aby pomoc všem potřebným byla rychlá a účinná.¹⁵⁹⁷ Dobrovolné vstupné bylo určeno ve prospěch uprchlíků. Po skončení výstavy měla proběhnout aukce vystavených děl.¹⁵⁹⁸

Přes slušné shromažďování finančních prostředků zápasila péče o uprchlíky s nedostatkem peněz. Před Vánocemi disponoval účet 71.777 čtyřmi miliony korun, avšak s ohledem na nutné potřeby se jednalo o nízkou částku. *„Jak nepatrný je to obnos vzhledem k naléhavosti a důležitosti vysvítá z toho, že sám Československý Červený kříž, který se věnuje houževnatě práci ve výboru, vypočítal že by potřeboval 42 miliónů korun, kdyby chtěl všechny uprchlíky obléci nejnutnějším prádlem a obuví. A to jsou jen starosti s ošacením. Také s ubytováním jsou problémy. Z nedostatku místa žijí uprchlíci po různých sálech. Jsou místa, kde jich žije pohromadě až tři sta.“*¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹⁴ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., k. 214, inv. č. 547, č.j. 4601/38. Sběrka vynesla 2000 K místnímu výboru. Zbytek byl odveden ústředí.

¹⁵⁹⁵ Národní osvobození, č. 238, 9.10.1938, s. 3. Měly tam být pracovnice Červeného kříže spolu se skupinkou sester sokolek.

¹⁵⁹⁶ České slovo, 15.10.1938, s. 3.

¹⁵⁹⁷ Venkov, č.252, 25.10.1938, s. 3. Čeští umělci přicházejí na pomoc Českému srdci.

¹⁵⁹⁸ Venkov, č.259, 3.11.1938, s. 6. Dobrý obraz dobrému srdci. Vystavovala se díla krajináře O. Blažíčka, dále obrazy Kuby, Obrovského, Kojana, Kavána, Čumpelíka, Šalouna, Kulhánka, Naského, Koudelky, Líbala, Mináře aj.

¹⁵⁹⁹ Právo lidu, č. 304, 25.12.1938, s. 7. Ze 150 000 uprchlíků žije jen 10 000 v táborech. Pomozte zmírnit jejich bídu. Podobně se psalo i později. Peníze na kontě Výboru pro pomoc uprchlíkům nedosáhovaly 21. prosince ani pěti miliónů korun. *„Z této částky by připadlo na jednoho uprchlíka 35 Kč. Na zajištění nejnutnějších potřeb jako nového oděvu, obuvi bylo potřeba nejméně 100 Kč. Při počtu 151 997 uprchlíků by tak bylo zapotřebí 15 miliónů.“* Lidové noviny, 21.12.1938, s. 2. Pamatuje na uprchlíky.

Velkým problémem byl nedostatek topiva pro společné ubikace. Ve snaze tento problémem eliminovat probíhala v prosinci v Praze akce při níž ten, kdo kupoval uhlí, zakoupil i poukázku na pytle pro uprchlíky. Poukázku obdržel komitét pro uprchlíky a ten ji předal potřebným. Volné sdružení - Výbor pro pomoc uprchlíkům prosadilo provedení akce v ostatních obcích a městech. I v dalším případě bylo vhodně využito období vánočních svátků a ochoty lidí ke štědrosti. Ke Štědrému dni dostali utečenci bohatou večeří (rybí polévku, řízek s brambory, čaj, cukroví) a děti nadílku (boty, vánočku, jablka, ořechy, fíky, čokoládu, cukroví, keksy). V Táboře obdržel každý uprchlík dárek v hodnotě 200 Kč na osobu.¹⁶⁰⁰

Na konci prosince byly učiněny přípravy ke konání rozsáhlé celostátní sbírky. Akce se měli zúčastnit místní činitelé a nejvýznamnější osoby v obci. Výtěžek do 5000 Kč si mohl ponechat obecní komitét k účelům péče o uprchlíky. V místech, kde nebyly vytvořeny příslušné komitáty, se utvořily zvláštní sběrné výbory. „*Běží nejenom o okamžitou pomoc uprchlíkům, nýbrž především o opatrování nových existencí a domovů. Z podnětu vlády byl vytvořen podepsaný Výbor pro pomoc uprchlíkům; který mezi jiným připravuje sběrací akci po domech na sběrací listiny, v kteréžto záležitosti dovolili jsme si již obrátit se na Vás prostřednictvím okresního úřadu.*“¹⁶⁰¹ Sběrka měla probíhat v neděli 15. ledna 1939 na veřejných prostranstvích a ulicích. Nakonec se přesunula až na údobí od 2. do 5. února 1939.¹⁶⁰² Zbytek výtěžku sbírky byl poukázán okresním úřadem na účet 77. 177 u poštovní spořitelny. Okresní úřady byly vybídnuty, aby finanční prostředky, které zůstaly přímo v místě, přesně vyúčtovaly a poslaly potvrzení Ústavu pro péči o uprchlíky, že posloužily ku prospěchu a zlepšení poměrů uprchlíků.¹⁶⁰³

Volné sdružení - Výbor pro pomoc uprchlíkům se usnesl na schůzi svého výkonného výboru, že každému okresnímu úřadu, v jehož obvodu byli ubytováni uprchlíci, bude poukázána z prostředků výboru hotovost 1 000 Kč. Částky mělo být používáno na okamžitou potřebu jako poštovné, kolkovné, poplatky za lázeň, holení apod. Výbor dále rozhodl poskytnout rozptýleným uprchlíkům, kteří nedostali přiděl šatstva od fondu londýnského starosty, potřebné ošacení. K tomuto účelu měly být sestaveny seznamy potřebného ošacení podle jednotlivých okresů. Brzy poté proběhly další sbírky.

Volné sdružení - Výbor pro pomoc uprchlíkům provedl v součinnosti s Národní pomocí 19.března 1939 sbírku pro opatření nejnútnejšího bytového zařízení rodinám uprchlíků.

¹⁶⁰⁰ Chochol, V. : Sonda..., c.d., s. 304. Homan, A. : Moravská Ostrava..., c.d., s. 233.

¹⁶⁰¹ SOA Praha - SOKA Mělník, OPM Kpy, k. 62, inv. č. 33, Výbor pro pomoc uprchlíkům starostovi 3.1. 1939.

¹⁶⁰² SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., k. 215, inv. č. 547, č.j. 569/39.

¹⁶⁰³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. 213, Zpráva z 9.ledna 1939.

Provádění sbírky převzala Čsl. obec sokolská. Okresní úřady měly zajistit v obcích vhodné místo na uskladnění nábytku, místnosti pro desinfekci a dílny, kde se měl nábytek opravovat. Volné sdružení současně obstaralo částku 100.000 Kč z konta 77.177 pro Čsl. obec sokolskou na zakoupení bytového zařízení pro uprchlíky, pokud by nedostačovaly výnosy ze sbírek.¹⁶⁰⁴

Jak se ukázalo, předpoklad se potvrdil a sbírka neproběhla ve všech okresech s úspěchem.

Ve dnech 9. a 10. dubna 1939 pod záštitou Čsl. Červeného kříže a opětovně za spolupráce Výboru pro pomoc uprchlíkům a Národní pomoci byla uspořádána sbírka vajec ve formě velikonoční pomlázky pro uprchlíky. K účasti byly vyzývány především národní, střední a odborné školy. Akci podporovaly také okresní úřady. Sbírka vajec však celkově neměla kladného výsledku. Podle zpráv okresních úřadů ji nebylo možno, až na několik výjimek, s úspěchem vykonat. V kralupském okrese úspěšně proběhla za spolupráce místních škol. Vynesla 415,50 Kč a 325 vajec, které dostaly rodiny uprchlíků s více dětmi, peníze byly odeslány Červenému kříži.¹⁶⁰⁵

Z prostředků výboru fondu londýnského starosty byly zaopatřováno uhlí a vybavení pro hromadné ubytovny. Jeho předseda Sir Ronald Macleay věnoval ve prospěch ubikací 2 096 800 Kč, které měly být použity na nové zařízení ubytoven, uhlí, léky a dezinfekční prostředky.¹⁶⁰⁶ Nezanedbatelné prostředky plynuly také na ošacovací akci. Na začátku roku 1939 bylo v tomto směru vydáno 7 000 000 Kč.¹⁶⁰⁷ Na ošacení participovalo celkem asi 35 000 uprchlíků (úplně ošaceno bylo 15 000 uprchlíků). Po likvidaci fondu převzal tento program Výbor pro pomoc uprchlíkům. Na pokračování akce vyčlenil částku 1,5 milionu korun. Po provedeném soupisu potřebného šatstva pro utečence v Čechách a na Moravě se ukázalo, že doposud vyčleněné prostředky nedostačovaly k uspokojení všech požadavků, proto Výbor pro pomoc uprchlíkům uvolnil další částku ve výši 3 700 000 Kč. Společnost Čsl. Červeného Kříže byla pověřena nákupem a expedicí šatstva, která začala koncem měsíce dubna, takže v květnu obdržely všechny okresy příslušné ošacení. V první řadě ty okresy, které dosud dostaly velmi málo a měli ve svém obvodu větší počet uprchlíků.¹⁶⁰⁸ Zabezpečení financování uhlí a otopu přešlo na Ústav pro péči o uprchlíky.

Konaly se také různé koncerty a představení. V březnu byl uspořádán reprezentační koncert Národní rady česko-slovenské v pražské Lucerně, který se považoval za událostí prvního

¹⁶⁰⁴ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. 213, Zpráva z 2.3.1938.

¹⁶⁰⁵ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., k. 215, inv. č. 547, č.j. 9137/39. Vedle toho velikonoční sbírka potravin v okrese vynesla 1400 kg pšenice, 740 kg žita, 120kg mouky, 3280 kg brambor apod. NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. 213, Zpráva z 8.května 1939.

¹⁶⁰⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. 213, Zpráva od 3.2. do 10.3.1939.

¹⁶⁰⁷ Tato akce začala podle Heumose až v prosinci a její základ tvořilo 50 vagónových nákladů s oblečením z evropských a zámořských zemí. Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d., s. 249.

¹⁶⁰⁸ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. 213, Zpráva z 8.května.

řádu. Výtěžek byl poukázán na konta 1938 a 71.777. Události se účastnili nejvyšší představitelé státu. Účinkovali slavná operní pěvkyně Jarmila Novotná, houslista Jan Kubelík, klavírista Rudolf Firkušný. Českou filharmonii řídil Rafael Kubelík. Umělci a hosté byli o přestávce představeni prezidentu republiky Háchovi.¹⁶⁰⁹

Důležitou roli v podpoře uprchlíků hrály dary a sbírky v jejich prospěch. Na řadě akcí participovaly také známé osobnosti.

V.1.h.Snahy Ústavu pro péči o uprchlíky ke snížení nezaměstnanosti

Otázka zaměstnanosti příchozího obyvatelstva provázela „uprchlickou otázku“ stabilně až do postupné likvidace zaopatřovací akce. Přísun pracovních sil z pohraničí zkomplikoval nezaměstnanost nejen v profesích dělnických, ale i obchodnických, živnostenských, či inteligence.¹⁶¹⁰ Včasné zapojování uprchlíků do pracovního procesu eliminovalo veřejné výdaje na pomocné programy. Z utečenců příšlých do 6. prosince 1938 hledalo zaměstnání 29 728 osob, z příšlých do 1. května 1939 potom 38 649 osob. Na nich existenčně záviselo na 80 000 rodinných příslušníků. O získání práce usilovalo také na 2 000 Němců a 1 800 lidí jiných národností, kteří se tak chtěli usadit na území zbytkového státu. Jejich úsilí naráželo na tendence vládnoucí v tehdejší společnosti a konkrétní úřední normativní projevy, které mu nepřály. Většinou museli svoje rozhodnutí pozměnit a zaobírat se myšlenkou vystěhování. Vedle nich hledalo ve vnitrozemí zcela novou existenci na 30 000 českých rodin. Největší počet jich byl v zemědělství, sklářství, hornictví, oděvnictví, obchodě, vyšších službách a u nekvalifikovaných sil.¹⁶¹¹

O profesním složení uprchlíků měl Ústav pro péči o uprchlíky dostatečný přehled díky jejich pečlivému soupisu. Sekretář institutu Šíma uvádí, že nejprve byly zajišťovány námezdní pracovní síly podle oborů. Výzvy a tlaky okresních úřadů a pomocných výborů na větší podniky se setkaly většinou s úspěchem. Podniky pak přijaly velké množství nových pracovních sil. Úřad pro péči o uprchlíky rozjel několik akcí. např. dotazníkovou získával přehled o volných místech. Tyto informace pak zasílal samotným uprchlíkům, nebo byly šířeny rozhlasem. Vznikl časopis Věstník pro uprchlíky, kde k tomuto účelu existovala

¹⁶⁰⁹ Tomášek, D.: Deník..., c.d., s. 206.

¹⁶¹⁰ SOA Praha, f. I 2 - Sběrka četnických a staničních knih, k. 536 – Památník stanice v Kralupech nad Vltavou, Záznamy k roku 1939.

¹⁶¹¹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 62. Do 1.září hledalo zaměstnání 41 733 osob, z nich 6 958 jako samostatní podnikatelé.

speciální rubrika.¹⁶¹² Samotné podniky měly povinnost hlásit volná místa nejen okresním úřadům, ale i okresním výborům pro pomoc uprchlíkům. Na péči o usazení živnostníků ze zabraného území se podílelo také Ústředí čs. živnostenských komor, které v součinnosti s min. průmyslu informovalo o možnostech pro zakládání nových živností.¹⁶¹³

Stanovisko některých úřadů k přidělování nových zaměstnanců z pohraničí nebylo vstřícné, což bylo způsobeno i naplněním dosavadního stavu úřednictva.¹⁶¹⁴ Přidělení zaměstnanců se protahovalo i přes doporučení o plné pochopení v této věci. Poměrně rychle proběhlo sociální a ekonomické začlenění dělníků. Svízelná byla situace drobných řemeslníků a živnostníků. Důležitý vliv měly překážky v podobě vládních nařízení, které svazovaly volné zakládání živností. Ústav se jim snažil pomoci prostřednictvím informační služby (zjišťoval místa, kde by bylo možno živnost nebo obchod otevřít a kde k tomu byly vhodné podmínky (provozovny, byty, či energie), nebo systémem výhodných půjček. V roce 1939 bylo povoleno 1860 živnostenských úvěrů. Celkem jich bylo povoleno 3140 v celkové částce 35 333 638, 85 Kč. Ve skutečnosti však mnozí z živnostníků a obchodníků museli vzít za vděk podřadnější námezdní práci nebo se museli namáhavě přeškolovat.¹⁶¹⁵ Nejsnadněji se zařazovali manuální pracovníci, než zaměstnanci vyšších služeb.¹⁶¹⁶

Na rozdíl od jiných oborů, v zemědělství stabilně chyběly pracovní síly. Rolníci však nechtěli nezpracované zaměstnance. Sami uprchlíci se zemědělským pracím mnohdy vyhýbali kvůli nízkým mzdám a také z důvodu, že vstupem do dočasného zaměstnání ztráceli nárok na uprchlickou podporu. Problémy se vyskytly s přidělováním půdy pro uprchlíky zemědělce, kteří v pohraničí zanechali polnosti. Nejvíce nezaměstnaných z dříve samostatně výdělečně činných bylo právě v zemědělství (statkáři, velcí sedláci), dále v obchodě a svobodných

¹⁶¹² Informace o pokynech úřadů ve všech záležitostech uprchlíků poskytoval Věstník pro uprchlíky - čtrnáctideník Hospodářské pomoci, což byla nepolitická organizace „pečující o povznesení českého člověka v městě i na venkově“. Zejména prostředkovala práci, což se odrazilo i ve struktuře věstníku, který obsahoval tyto rubriky: volná místa k usazení samostatných obchodníků, živnostníků, řemeslníků, pro učně, ženy, muže, osoby v námezdní poměru, v zemědělství, pracovní i výdělečné možnosti stálé i příležitostné, instrukce pro okresní sbory pro uprchlíky. Stál jednu korunu a byl též k dostání u každého knihkupce na venkově. Dodával se každému okresnímu úřadu v počtu 56 kusů a ten se měl postarat o jeho další distribuci střediskům a táborům uprchlíků v okrese, obecním úřadům apod. Místní úřady měly zajistit, aby byl volně k nahlédnutí, či vylepen na veřejném místě. Měl být taktéž dodán pracovním rotám a praporům. V Praze se vylepoval v Husově ulici před noční odpočívárnou Hospodářské pomoci. Začal vycházet v prosinci a již v únoru se stal týdeníkem. NA Praha, f. PMR, k. 4005, Věstník pro uprchlíky, ročník I, číslo 5, Praha, 7. února 1939.

¹⁶¹³ Polední Lidové listy, 3.12.1938, s.3. Péče o usazení živnostníků ze zabraného území. Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 68-69.

¹⁶¹⁴ *Je mravní a občanskou povinností obcí, aby převzaly do svých služeb ty, kteří pozbyli své existence v obecních službách. Především proto žádá starosty o plné pochopení a snadné provádění.* SOkA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., Zápis městské rady z 6.10.1938 - Příloha pro jednání městské rady. Srv. Mates, P.: Mezi Mnichovem..., c.d., s. 36.

¹⁶¹⁵ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 71-72.

¹⁶¹⁶ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 100-1.

povoláních (především u Židů). Mezi námezdními silami bylo dlouhodobě nezaměstnáno mnoho administrativních pracovníků, příslušníků obchodních a svobodných povolání a inteligence.¹⁶¹⁷ Ostatní kategorie se zaměstnávaly hromadně, kdežto případy těchto těžko umístitelných se musely řešit individuálně. Jejich pracovní zařazení se definitivně vyřešilo za války. Konkrétní činnost úřadů ke snížení nezaměstnanosti byla již popsána.

V.I.ch.Likvidace uprchlické-podpůrné akce

S jarními měsíci roku 1939 se usilovalo o postupnou likvidaci uprchlické akce. Jednak rozšiřováním počtu zaměstnaných utečenců a aplikací vládního nařízení č. 301 z 25. listopadu 1938, kterým se prováděla opční smlouva s Německem. Tento předpis určoval u osob, které se staly, či zůstávaly česko-slovenskými občany domovské právo v případech, pokud ho neměly na tehdejší území Česko-Slovenské republiky podle pořadí uvedeného v zákoně.¹⁶¹⁸ Díky tomu mohlo být zaopatření řady osob přenášeno z tzv. uprchlické podpory na obce, které se o utečence začaly starat v rámci chudinské péče.

V tomto duchu postupné likvidace byl koncipován i oběžník č. 44, v němž Ústav pro péči o uprchlíky vyzýval všechny okresní úřady, aby přestěhovaly do domovských obcí ty uprchlíky, kteří byli nemajetní, neměli výdělečný příjem, nemohli se sami opatrovat, či odepřeli nabídnuté zaměstnání. Okresní úřady měly určit domovskou obec podle nařízení č. 301/1938. V těchto místech měli být začleněni do umíst'ovací evidence a do pomocných akcí odboru pro hospodářské zajištění uprchlíků. Domovská obec se měla postarat o ubytování na základě domovského a chudinského zákona. Finančně slabé obce si mohly požádat o refundaci z prostředků Ústavu pro péči o uprchlíky na nájemné a výživu po dobu nejvýše tří měsíců. Náhrada byla limitována výší 50% původních podpor. Přepravu svršků uhradil uprchlický institut a jízdné jednotlivé okresní úřady. Celkem bylo nahlášeno 392 přestárlých osob a 188 chronicky nemocných. Vznikl také seznam nezaměstnaných svobodných děvčat z hromadných ubikací. Obsahoval na 893 dívek ve dvou věkových kategoriích 14 -18 a 18-24 let. Soupis se měl použít na jejich eventuelní přeškolení, či rozvahu o možnostech emigrace.¹⁶¹⁹

V podpůrné akci ústavu, taktéž v soukromém a hromadném ubytování, měly zůstat pouze osoby, kterým doposud nebyla určena domovská obec, tj. osoby přestárlé, práce neschopné a

¹⁶¹⁷ Vítkovické železářny a firma Baťa přijaly několik tisíc osob výše kvalifikovaných.

¹⁶¹⁸ Sbírka z. a n. státu Československého, roč. 1938, částka 77, č.301 ze dne 25.11.1938.s.1165.

¹⁶¹⁹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva z 8.května 1939.

opuštěné děti, dále osoby, které neodmítly práci a doposud nebyly přesunuty do okresu, kde byla práce k dispozici. Nakonec pak ženy a děti, které buď čekaly na výzvu svých manželů k odjezdu za hranice, nebo jejichž manžel (otec) byl zařazen do pracovního útvaru v blízkosti ubytovny, mohly v ubytovnách dočasně zůstat. V tomto případě muselo docházet ke vzájemným kontaktům alespoň jednou za týden. Pokud si uprchlíci našli zaměstnání, měli se jejich ženy a děti také přestěhovat do svých prostor.¹⁶²⁰

Osobám, které nepřijaly práci či neuposlechly rozkazu k odchodu do pracovního útvaru, nesměla být vyplácena podpora z veřejných prostředků, tak to stanovoval výnos Ústavu pro uprchlíky z 17. února 1939.¹⁶²¹

Postupně byly učiněny dispozice k soustředění všech uprchlíků německé národnosti z hromadných ubikací na Moravě do tábora ve Svatobořicích¹⁶²² za účelem usnadnění a urychlení vystěhování. V Čechách nebyla k dispozici prostorná ubytovna, kde by se dali ke stejnému účelu soustředit všichni dotyční utečenci. Nakonec byla určena ubytovna v zámku Světlá nad Sázavou, která pojala 160 osob a 2 ubikace v Berouně pro 300 osob.¹⁶²³

Emigrace Němců po lednových komplikacích nabrala v únoru na obrátkách, odjížděli především muži, ženy s dětmi prozatím zastávaly. Předpokládalo se, že když už vycestovali, ženy s dětmi se k nim lehko dostanou. V hromadných ubytovnách žilo počátkem února 1939 v Čechách asi 1.600 a na Moravě 800 Němců. Na začátku března bylo hlášeno zrušení 34 hromadných ubytoven, naproti tomu se aktivovalo 5 nových ubikací.

V únoru 1939 požadavky na hromadné ubytování i na finanční podporu dále stoupaly, řada uprchlíků totiž vyčerpala své úspory a možnosti ubytování u příbuzných a známých nebyly časově neomezené. Bylo jasné, že hlavním cílem péče o uprchlíky se stává jejich nejrychlejší zařazení do normálního produktivního života. Jedním z nejúčinnějších prostředků pro likvidaci hromadných ubytoven ve spojitosti s uvedením uprchlíků do výdělečného zaměstnání bylo opatrování rodinných bytů pro uprchlíky, kteří již si zaměstnání našli a opatření bytu totiž pro ně znamenalo již definitivní hospodářské zakotvení.¹⁶²⁴

¹⁶²⁰ SOA Praha - SOKA Mělník, f.OPM k. 62, inv. č. 33, Oběžník č. 44. Pokud otec rodinu nenavštívil, tak měla být žena s dětmi dána do domovské obce.

¹⁶²¹ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt., k. 215, inv. č. 547, č.j. 8013/39.

¹⁶²² Svatobořický tábor se rozhodla postavit rakouská vojenská správa pro haličské uprchlíky na podzim roku 1914. Později sloužil jako vystěhovalecká a zdravotnická stanice pro vystěhovalce ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. Stanice byla zrušena koncem roku 1933. Na základě výnosu ministerstva veřejných prací z konce prosince 1937 měl být tábor adaptován pro umístění části emigrantů. Práce byly ukončeny až v srpnu 1938. S ohledem na podzimní události se změnil původní záměr a ubikace sloužily uprchlíkům z okupovaného pohraničí nařízením Presidia Zemského úřadu v Brně z 28. září 1938. V prosinci 1938 bylo v táboře ubytováno 561 osob. Viz Kux, Jan: Internační tábor Svatobořice, Svatobořice-Mistřín 1995, s. 10-29.

¹⁶²³ AHMP, f. ÚSÚ, k. 408, sign. VI-1, R 201-3/3 z 2.3.1939.

¹⁶²⁴ NA Praha, f. MPSP-R, k. 50, sign. R 200, Zpráva za období od 3.2. do 10.3.1939.

Sílila snaha ukončit uprchlickou podporu a to k 15. květnu 1939. Na jaře se totiž otevíral prostor pro sezónní zemědělské a stavební práce, které mohly nabídnout místa některým nezaměstnaným. Všichni práce schopní měli být definitivně začleněni do pracovního procesu. Přičemž uprchlík byl povinen přijmout každou práci bez ohledu na předchozí zaměstnání. Odmítnutí znamenalo vyloučení z podpory. Lidem speciálních povolání, či s různými zdravotními omezeními mělo být vhodnější zaměstnání vyhledáno i za pomoci Ústavu pro péči o uprchlíky. Pokud byl někdo potom propuštěn z práce, dostával prostředky z podpor pro nezaměstnané. Všechna opatření směřovala k co nejrychlejší likvidaci hromadného ubytování. Propůjčené vybavení ubikací mělo být vráceno, nově zakoupené věci uskladněny pro možnou budoucí potřebu. (Vyjmenované osoby měly být převzaty do péče chudinské a to a/ osoby přestárlé, b/ ženy nemající manžela, které se musely trvale starat o děti a nemohly chodit do práce, c/ nemocní, kteří se prokázali vysvědčením úředního lékaře.) 15. května se zrušilo stravování uprchlíků z akce pro uprchlíky.¹⁶²⁵ Dobrovolné sociální organizace byly prostřednictvím Výboru pro pomoc uprchlíkům požádány, aby přispěly co největší měrou, zejména z prostředků poskytnutých jim k tomu účelu fondem londýnského starosty k úspěšnému provedení likvidace veřejné péče o uprchlíky.¹⁶²⁶ O průběhu likvidace měly podat nejpozději do 30.května 1939 detailní zprávu.¹⁶²⁷ Ze sociologického hlediska se lidé v rozptýlu snáze vraceli do normálního života a zapojovali do pracovního procesu. I proto měly být hromadné ubytovny rušeny.

Poslední statistika k 1. dubnu 1939 zaznamenala 146 ubytoven s 8050 osobami. Skoro celý úbytek uprchlíků v tomto období způsobila emigrace uprchlíků německé národnosti. Již od března se projevil pokles podporovaných o 5 052 osob. V dubnu pokračoval úbytek uprchlíků zesílenou mírou, jednak ziskem zaměstnání, jednak nábořem do pracovních útvarů. Do poloviny dubna bylo poměrně dost případů návratu do původního bydliště v odstoupeném území. Tento způsob úbytku byl částečně omezen v důsledku uzavření hranic. V květnu se odhadoval počet uprchlíků v hromadných ubytovnách v Čechách a na Moravě na 6000 osob, což bylo méně než polovina nejvyššího stavu zaznamenaného koncem prosince 1938, kdy bylo v hromadných ubytovnách 13 763 osob.

¹⁶²⁵ SOA Praha - SOKA Mělník, f.OPM, k. 62, inv. č. 33, Podporování uprchlíků – likvidace 27.4.1939. Konkrétně na Kralupsku informoval okresní úřad 1.6.1939, že se stravovalo pouze sedm lidí přestárlých a nemocných, kteří po zisku domovského práva nebudou požívat podporu z fondu pro uprchlíky a budou převzati do péče domovských obcí. Což se stalo a od července nebyl nikdo v tomto okrese podporován.

¹⁶²⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k.50,sign. R 200, Zpráva z 8. května.

¹⁶²⁷ NA Praha, f. MPSP-R, k.55,sign. R 200, Okresní úřad ÚPÚ 1.6.1939. Ubytovny byly zrušeny dříve už 30.4.1939. Inventář byl vrácen původním majitelům a z části uskladněn.

I při všeobecné likvidaci hromadných ubytoven, jak byla nařízena výnosem Ústavu z 5. května 1939, se počítalo se zachováním jejich určitého počtu, neboť pro všechny uprchlíky nebylo možné zaopatřit jiné ubytování a u části se počítalo s další emigrací. Proto byly určeny ubytovny, kde se tito uprchlíci měli soustředit. Pro Moravu byl určen tábor ve Svatobořicích (pro Němce) a Ivančicích (pro Židy).¹⁶²⁸ V Čechách měly být zachovány ubytovny Buštěhrad, Popluzí u Roudnice, Černovice u Tábora (pro těhotné matky s kojenci).¹⁶²⁹

V.II.Zahraniční zájem o situaci v hromadných ubytovnách a kritické hlasy na péči o uprchlíky

Poté, co byly v zahraničním tisku uveřejněny informace o špatné situaci v některých uprchlických táborech, vydalo ministerstvo vnitra nařízení, ve kterém vyzývalo zemské úřady k omezení „zbytečných někdy i nevítaných a podezřivých“ návštěv hromadných ubikací, přičemž prohlídka měla být dovolena pouze delegacím a jednotlivcům s příslušným povolením zemského úřadu. Příbuzní mohli navštívit uprchlíky za souhlasu příslušného okresního úřadu.¹⁶³⁰ Na zájmu cizinců o situaci v táborech to nijak neubralo. Širší činnost v tomto směru vyvíjeli především sudetoněmečtí poslanci Wenzel Jaksch a Karl Heller.¹⁶³¹ Nařízení o návštěvách navíc doplnily cenzurní pokyny. Úředníci tiskové dozorcí služby měli při vykonávání předběžné tiskové přehlídky dbát na to, aby nebyly propouštěny zprávy o „nedostatecích nebo nepřístojnostech v uprchlických táborech, či informace, které by mátlly veřejnost, nebo by mohly ohrozit prestiž státu.“¹⁶³²

Na druhou stranu ministerstvo sociální a zdravotní správy odmítlo nabídku tajemníka německé národní rady aktivistických stran Waldemara Quaisera a Emilie Pfeiferové na zřízení ukázkového tábora, který by sloužil propagaci do ciziny. Mimoto Quaiser neúspěšně žádal o svolení ke shlédnutí tábora s německými uprchlíky, přičemž argumentoval údajnou podporou anglických kruhů. Kriticky se vyjadřoval o blízkosti některých táborů obsazenému území.¹⁶³³

¹⁶²⁸ Jak píše Kux, ve Svatobořicích byli později soustředěni Němci, kteří se nemohli vrátit do odstoupeného území. Čeští uprchlíci byli odesíláni do Osečen v okrese Sedlčany. Později za protektorátu zůstaly Svatobořice jedinou hromadnou ubytovnou na Moravě pro vystěhovalce – bezdomovce, zestárlé, choré, práce neschopné. Kux, J.: Internáční tábor..., c.d., s. 28.

¹⁶²⁹ Mádr, A.: Uprchlíci..., c.d., s. 88-89. V prosinci 1939 bylo v hromadných ubytovnách ubytováno jen 459 osob.

¹⁶³⁰ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 219, č.j. 89.139/1938-14a z 29.října 1938

¹⁶³¹ Raška, F. D.: Uprchlícké tábory...c.d., s. 740.

¹⁶³² Tiskové pokyny pomnichovské republiky, eds. Růžena Bubeníčková, Václava Helešicová, Růžena Machatková, in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VII., č.1, 1969, s.156.

¹⁶³³ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 431, č.j. A z 4.12.1938. Jejich návrh byl odmítnut s poukazem, že o uprchlíky je dobře postaráno státní péčí. Jakýkoliv dohled soukromých osob byl shledán ministerstvem jako nežádoucí.

Přestože ke zřízení ukázkového tábora oficiálně nedošlo. Většina zahraničních návštěv směřovala do hromadných ubikací na Kladensko. Jistě v tom hrála roli i jejich blízkost Praze. Na začátku prosince navštívil tyto ubytovny premiér Beran s ministrem sociální a zdravotní správy Klumparem. Během Silvestra potom N. G. Winkou spolu s trojčlenným britským doprovodem ve společnosti ing. Podhájského. Zahraniční návštěvníky zajímalo především, za jakých okolností museli ubytovaní uprchlíci opustit svoje domovy a jaké násilí na nich bylo spácháno. Winkou požadoval vizitaci ubikací chudých židovských uprchlíků. S vyhýbavou a nepřesnou Podhájského odpovědí, že židovští uprchlíci patřili výhradně mezi zámožné osoby, se nechtěl spokojit. Přání pana Winkou nebylo nakonec vyplněno.¹⁶³⁴ V pátek 13. ledna dorazili do téhož místa Vysoký komisař Společnosti národů pro uprchlíky Sir Herbert Emmerson, Lord Ducannon, doprovázeni členem výboru londýnského starosty, delegátem fondu Save the Children Fund a Mezinárodní unie pro pomoc dětem H.W.H Samsem.¹⁶³⁵

Nastíněný úřední postup neplatil pro aktivisty fondu londýnského starosty, kteří prováděli podle potřeby kontrolu ubytování v různých lokalitách. Již zmíněný H.W.Sams tak učinil 17.listopadu 1938 prohlídku uprchlických táborů v sedlčanském a benešovském okrese. Chybějící vybavení (mýdla, kbelíky, ručníky, přístroje) okamžitě zakoupil a předal do hromadných ubytoven. Již dříve navštívil tytéž ubikace poslanec DSAP Wenzel Jaksch s členkou výboru londýnského starosty, která věnovala uprchlíkům 4 000 Kč na nákup obuvi. Zbytek peněz rovnoměrně rozdělila mezi utečence.¹⁶³⁶ Samsův záznam o cestě uvádí, že podmínky v táborech nebyly tak špatné, ale bylo jasné, že problém péče o uprchlíky bude obtížný s ohledem na blížící se zimu.

Předseda fondu londýnského starosty Ronald Macleay informoval na schůzi Výboru pro pomoc uprchlíkům o konkrétních dojmech z prohlídky táborů. Stav řady ubikací považoval za uspokojivý, avšak někde za velmi nevyhovující. Dotazoval se proto, zda-li úřední místa plánovala výstavbu provizorních ubytoven, které by mohly zlepšit kvalitu bydlení. Podle úředníka ministerstva sociální péče měly ubikace mnoho stinných stránek, mezi které řadil zejména obtížné vrůstání uprchlíků do běžného života, které v případě ubytování v rodinách probíhalo snazší cestou. Výhodou byla snadná distribuce potravin a ošacení. Macleay se rozhodl nabídnout prostředky ke stavbě nových, či úpravě starých ubikací. Návrh měl své

¹⁶³⁴ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 219, č.j. 301 z 3.1.1939.

¹⁶³⁵ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 219, Průvodní list z 12.ledna 1939. Ubytovny na Královéhradecku si prohlédl anglický pozorovatel hrabě Bentick si v doprovodu por. Schwarzenberga. Podle okresního hejtmána mu uprchlíci německé národnosti potvrdili, že jsou plně spokojeni s ubytováním a stravováním a zdůraznili, že se bez ohrožení na životě nemohou vrátit domů. Jejich osud závisel podle hejtmána na blahovůli západních států. NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 219, č.j. 1993 pres.

¹⁶³⁶ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 215, Záznam prohlídky z 17.listopadu 1938. Srv. Samsovu zprávu. Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d., s. 268-9.

opodstatnění, když pomineme skutečnost, že zástupci výboru Macleayovi přesně neodpověděli na položený dotaz. Výbor totiž tvrdil, že ke stavbě provizorních ubikací neměl dostatek peněz. Argumentace se nesla na národní tónině. Fond londýnského starosty se totiž neměl dostatečně věnovat českým uprchlíkům, kteří byli povětšinou rozptýleni v rodinách, a měl preferovat Němce a Židy, kteří byli koncentrováni v táborech. Potom co Macleay ustoupil od myšlenky stavby nových ubytoven, souhlasil s uhrazením nákladů na vybavení stávajících ubikací novým zařízením. Rozhovor vyzněl v dohodu, na jejímž základě se komitét londýnského starosty měl starat o přímou péči v hromadných ubytovnách, zatímco Výbor pro pomoc uprchlíkům se měl soustředit na individuální pomoc. Komitét londýnského starosty se rozhodl provádět svoji akci samostatně. Výbor byl ochoten spolupracovat, pokud by byl o to požádán.¹⁶³⁷

O poměrech v hromadných ubytovnách se objevovala řada informací v zahraničním tisku, které jitřily emoce především na domácí půdě. Úřední místa označovala řadu údajů z těchto zpráv za nepodložené, či přímo lživá fakta. Doreen Warrinerové, zástupkyně British Committee for Refugees from Czechoslovakia, popisovala v Dailly Telegraphu těžkou situaci německých demokratů v republice.¹⁶³⁸ Zprávu reprodukoval Prager Tagblatt 15. prosince 1938. Warrinerová líčila „špatné poměry 4 000 sudetoněmeckých sociálních demokratů, kteří měli mít nuzný život v táborech“. Psala, že v poslední době dostala četné nabídky od Angličanů na dary pro uprchlíky ve formě cigaret a čokolády. Považovala to za nedostatečné a žádala, aby v první řadě sbírali peníze, čímž by usnadnili vystěhování utečenců do zámoří.¹⁶³⁹ Pomoc očekávala i formou poskytování hromadných vis. Mimoto měli němečtí uprchlíci prožít osm týdnů polohladu a zanedbání bez naděje na jakékoliv zlepšení. Opatření přímé pomoci v táborech prostřednictvím fondu londýnského starosty mělo být prováděno s maximální nedostatečností a odkládáním. „Všechny tábory, které jsem viděla jsou přeplněné, jen málo jich má uhlí a v jistém počtu lidu trpí hladověním, vinou místních autorit, které šetří na výdajích na stravu.“

Ústav pro péči o uprchlíky se proti těmto informacím ohradil a na článek reagoval slovy, že „zpráva tato budila dojem, jako by o německé sociální demokraty ze zabraného území bylo postaráno hůře než o většinu uprchlíků.“ Němci měli být zaopatřováni ve stejné míře jako čs.

¹⁶³⁷ AMZV, V. sekce, k. 427, Zápis o schůzi Výboru pro pomoc uprchlíkům, 16.11.1938 v 16 hodin.

¹⁶³⁸ 30.října navštívila Warrinerová s Jakschem tři tábory, ve kterých přebývali němečtí sociální demokraté. Jednalo se o ubikace: Světlá nad Sázavou, Dolní Krupá a Nízkov. Protože se nedostávalo oděvů, měli na sobě někteří uprchlíci armádní mundůr, či uniformu Republikanische Wehr. Jaksch je uklidňoval slovy: „Najdeme způsob, vyčistíme lesy v Bolívii, než abychom žili bez svobody.“ 10.listopadu Warrinerová navštívila Sedlčany, Sedlec a Prčec. Warriner, D.: Winter..., c.d, s. 214 -215.

¹⁶³⁹ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 131, č.j. 131-21.12. z 23.12.1938.

uprchlíci. Nad základní pomoc dostávali různá přilepšení, která jim poskytovali bývalí poslanci DSAP. Výhodné mělo být i soustředění německých uprchlíků v ubytovnách, které umožňovalo rychlejší zásobování pomocí, což mělo být příznivější, než kdyby bydleli v rozptýlu.¹⁶⁴⁰ I tak ubytování uprchlíci žili často v nevyhovujících podmínkách. Různá „přilepšení“ dostávali při návštěvách funkcionářů fondu londýnského starosty nejen němečtí, ale i čs. uprchlíci. Navíc Warrinerová nepřesně generalizovala, neboť nemohla učinit prohlídku všech táborů v republice.

Ministerstvo sociální a zdravotní správy protestovalo proti dalším formulacím. Odmítalo, že by uprchlíci prožili týdny v polohladu a že pomoc prostřednictvím fondu londýnského starosty byla rozdělována s odklady a nedostatečně. Přeplnění táborů vyplývalo z překotné evakuace území a mělo být dočasné. Tím se nevyvracel fakt, že kapacita ubytoven se překračovala. Popisovaný nedostatek uhlí, textilu a oděvů byl zapříčiněn odstoupením území a dodávky vázly i pro běžné občany. Řada továren a dolů totiž připadla Německu.¹⁶⁴¹ Co se stravování týče, ministerstvo uvedlo, že stravu opatrovaly okresní úřady hromadně z důvodu úspory prostředků a kontroly. Částka 8 Kč na hlavu a den na ubytování a stravování měla být tak vysoká, že nikdo z uprchlíků nemohl trpět hladem. Všechny stížnosti, kterých mělo být málo, byly ihned vyšetřovány.¹⁶⁴²

Ministerstvo sociální a zdravotní správy kritizovalo také článek „Refugees in Peril“, který vyšel v Manchester Guardian 20. prosince 1938. Komentář uváděl, že tábory byly umístěny v pobořených selských statcích, v suterénních sokolských tělocvičnách, v opuštěných hostincích, nebo v zámcích. Ve všech případech označoval poměry uprchlíků, z nichž převážná většina patřila k sudetským Němcům, za zanedbané. Češi byli ubytováni ponejvíce v soukromých domech. V mnoha táborech měli lidé dokonce hladovět. Organizace Čs. Červeného kříže neměla být dostatečně činná. Místní úředníci, jimž byla péče o uprchlíky svěřena, ačkoliv byli oprávněni vynaložit 8 Kč na hlavu a den na stravu, vydávali v několika případech na stravu jen 3 Kč denně, což i přiznali. Když autor článku tuto věc vytknul starostovi města, v němž sídlily tři tábory uprchlíků, slíbil, že učiní nápravu, avšak po 2 týdnech neprestal přidělovat na stravu 3 Kč denně.¹⁶⁴³

„Navštívil jsem tábor v nádherném zámku, kde uprchlíci bydleli v banketové síni, skutečně však mrzli, protože tam nebylo vůbec otopného zařízení. Avšak převládající náladou je

¹⁶⁴⁰ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 131, č.j. R 131 -21/12.

¹⁶⁴¹ Srv. Radvanovský, Z.: K otázce..., c.d., s. 27.

¹⁶⁴² NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 131, Úřadu pana ministra Jiřího Havelky z 21.12.1938.

¹⁶⁴³ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 131, Manchester Guardian, 20.12.1938. Článek vznikl na podkladě návštěvy ve Světlé nad Sázavou a Herálci.

beznadějnost. *Nelze očekávat od Čechů nutnou energii a dobrou vůli.*“ Navíc v táborech uprchlíků blízko hranic měl panovat strach, že Němci budou pokračovat v zabírání další vsí, a proto úředníci nechtěli podniknout nic ve prospěch uprchlíků ze strachu, aby německou stranu neprovokovali.

V pracovním útvaru řízeném vojenskou správou, který korespondent navštívil, měly být špatné životní podmínky a strava tak nedostatečná, že hrozila vzpoura proti českému kapitánovi. Mužstvo mělo být zaměstnáno na urovnávání silnice, avšak pro tuto činnost měl chybět potřebný plán.¹⁶⁴⁴ Popisoval také hořkost německých demokratů nad tím, že byli zbaveni všeho, co činilo život snesitelným - za odměnu za své služby Česko-Slovensku a demokracii. Každý den několik lidí z mužstva mělo utíkat z táborů přes hranice do Německa a riskovat ztrátu života a svobody. Za řešení situace považoval přijetí asi 4 000 uprchlických rodin britskými dominii. Navíc čs. vláda neměla naléhat na návrat uprchlíků do okupovaného území. *„Avšak budoucnost problému sudetských uprchlíků netkví v ideji dobročinné péče. Tuto myšlenku nutno opustiti a nalézt hospodářské řešení v průmyslovém rozvoji zámořských zemí,*“ uzavíral korespondent Manchester Guardian.

Přestože ministerstvo sociální a zdravotní správy pochopitelně článek kritizovalo, souhlasilo s jeho závěrem, že k záchraně německých uprchlíků nestačila charitativní péče, nýbrž bylo nutno lépe organizovat vystěhovalectví. Některé z informací považovalo za nepřesné, jednak množství podporovaných německých uprchlíků (k 27. prosinci 1938 4 641 osob), tak i počet hromadných ubytoven (159 a žilo v nich celkem 10 154 utečenců). Jak vyplývá z uvedených statistik, ve složitých podmínkách ubikací musely žít také tisíce čs. uprchlíků. Z počátku se obtížně realizovalo stravování a dostatečná nutriční hodnota potravin a pokrmů byla naplňována až postupem času. Mohlo se tedy stát, že uprchlíci nebyli dostatečně sytí. *„Utíkají-li Němci z táborů přes demarkační čáru, jsou to jistě jen ti, kdož se ocitli mezi uprchlíky jen ze strachu z války a nemají se při návratu čeho obávat.*“¹⁶⁴⁵ Úřednická formulace zjevně zjednodušovala beznadějnou situaci demokratických Němců v uprchlických táborech, kdy mnozí nevydrželi čekání na vycestování a vraceli se zpět do okupovaného území. Na mnohé totiž čekalo pouze zaměstnání v pracovních táborech, neboť výkon řady

¹⁶⁴⁴ O tom, že v pracovních táborech nebyly poměry pro německé demokraty, příslušníky Republikanische Wehr příznivé dokládá i vzpomínka manželky jednoho z nich: *„Jenže Češi poslali muže do Dolních Kralovic. Bydleli tam za mizerných podmínek v polovojenském táboře pracovali v kamenolomu.*“ A zapomenutí vejdemo do dějin..., c.d. s. 79. Na druhou stranu zpráva okresního úřadu v Sušici uváděla, že pracovní tábory pracovaly i v zimě na lámání kamene a na navážkách pro novou trasu silnice Sušice-Rabí. *„Celkem možno říci, že vyživovací poměry i ubytovací těchto pracovních táborů jsou dobré.*“ NA Praha, PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad v Sušici, 5.1.1939, Č.j. 3187.

¹⁶⁴⁵ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 131, Úřad pana ministra Havelky, 21. prosinec 1938.

jiných povolání svazovaly omezující regulativy. Na druhou stranu Raška uvádí, že organizace, pořádek, morálka a celkové prostředí byly lepší v táborech s německými uprchlíky než v táborech s českými hraničáři.¹⁶⁴⁶ „*I Na Moravě bylo o uprchlíky německé národnosti postaráno lépe než o uprchlíky české.*“ Inspekce táborů, kterou popisuje, dospěla k názoru, že činnost Jaksche a Hellera by měla být usměrněna vhodným způsobem, aby nepoškozovala úsilí pomoci uprchlíkům všech národností.¹⁶⁴⁷

Ministerstvo realisticky odmítalo nepřesou tezi o vynaložení finančních prostředků na stravování. „*Pokud někde vynaložil okresní úřad méně než 8 Kč denně, činil tak proto, že v kraji nebylo tak draho. V jediném případě vyúčtoval okresní úřad 3 Kč na hlavu a den.*“ Při řešení tak obrovské migrace obyvatelstva bylo obtížné zajistit ubytování nejvyšší kvality. Nesouhlasilo se závěry, že uprchlíci bydleli v pobořeném statku, či opuštěném hostinci. Všechny objekty měly být používány po přiměřené úpravě. Modifikace ubikací se prováděla postupně, někde mohly být výtky oprávněné, což ministerská odpověď nedostatečně zohlednila.

Ostřejší byla reakce na „malicherné“ pronásledování německých demokratů. „*Masa sudetských Němců neodolala nacistické propagandě hrůzy a zbytek věrných německých sociálních demokratů necítí se bezpečným v nynějším Československu. Na tom však nejsou vinni Češi. Nemůže býti tvrzeno, že čs. úřady pečují méně o Němce než Čechy.*“¹⁶⁴⁸

Na druhou stranu český bulvární tisk psal o údajném přednostním právu Němců a Židů, kteří měli být zaopatřováni větším dílem z uprchlické pomoci. *Expres* popisoval tuto „skutečnost“ 9.ledna 1939 v článku „Židé a němečtí marxisté pořád mají ve vysočanské noclehárně přednost“: „*Žid a německý marxista musí dostat, Češi ať se spokojí s tím co zbude...Ono nezbyvá nic, tak Češi nic nedostávají...Když se rozdávalo na vánoce, dostali vyvolení dvakrát. Na Čechy nezbylo zase nic, ani na cigarety. Zrovna tak dopadlo s věcmi. Přednostně obhospodařování nearijci a nečeši obdrželi prádlo, svetry, ručníky, šle, toaletní drobnosti a kartáčky na zuby. Na každého Čecha potom zbyde jedna košile, jeden ručník a jeden kapesník...Kdo není spokojen s favorizováním Židů a bolševiků, které hodně připomíná pronásledování křesťanů, tak se mu hrozí vyhozením.*“ 3.ledna 1939 nepravdivě psal o výnosu anglické půjčky, kterého mělo být doposud užito převážně ve prospěch uprchlíků německé a židovské národnosti. V Lidových novinách 15.ledna 1938 v textu „Pravda o anglické pomoci“

¹⁶⁴⁶ Raška, F. D.: Uprchlické tábory....c.d., s. 741. I podle Rašky měly být poměry v těchto táborech zkrácené zahraničním tiskem, což dokládá.

¹⁶⁴⁷ Tamtéž.

¹⁶⁴⁸ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 131, Názor ministerstva sociální a zdravotní správy z 31.12.1938.

se některé kritiky rozdělování pomoci fondu londýnského starosty uváděly na pravou míru, přesto ministerstvo sociální a zdravotní správy kritizovalo neúplnost tohoto článku.¹⁶⁴⁹

Poměry v uprchlických ubytovnách (táborech) interesovaly zahraniční pozorovatele. Nedostatečný přehled o situaci v těchto zařízeních, ovlivněný vizitací nízkého počtu ubikací vedl k nepřesným generalizacím. Pravdivou stránkou cizích zpráv byla složitá a depresivní situace demokratických Němců, kteří čekali na vyjasnění své situace.

V.III. Židovská sociální péče o uprchlíky a emigranty

V první vlně židovských uprchlíků v období po květnové mobilizaci převažovaly zámožné osoby, pro které nebylo zapotřebí sociální pomoci. Na podzim, kdy se struktura utečenecké vlny značně proměnila, si vzniklá situace vyžádala rychlého řešení na poli sociálního zaopatření. Migrace Židů ještě zesílila po tzv. křišťálové noci, pogromu v území obsazeném Německem.¹⁶⁵⁰

Nejvyšší rada židovských obcí náboženských v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jako uznaný reprezentant židovské náboženské společnosti (podle § 9 zákona č. 9 z 21.1.1937)¹⁶⁵¹ vzala na sebe přímou podporu židovských uprchlíků ze zabraného území již v druhé polovině září. Konkrétním prováděním péče, spočívající v poskytování peněžitých podpor, poukázkách na stravu a přístřeší, pověřila Sociální ústav židovských náboženských obcí Velké Prahy v Praze V, Jáchymova 3.¹⁶⁵² V této instituci vzniklo po dokončení obsazení pohraniční samostatné „oddělení pro péči o uprchlíky ze sudetského území“. O osoby s nezjištěným občanstvím se staralo emigrantské oddělení, ale také oddělení péče o průchozí.

Ústav měl ve svém programu pouze doplnění všeobecné péče, proto poukazoval uchazeče v první řadě na veřejné činitele! Jelikož v mnoha případech bylo třeba jednat okamžitě a pomoci bezprostředně zejména v případech nemocných, či starých lidí a dětí, vydával podpory okamžitě. „*Všechny úřednický personál i řada dobrovolných pracovníků pracoval*

¹⁶⁴⁹ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 131, Informace pro odbor V./18a z 11.1.1939.

¹⁶⁵⁰ Asi 12 000 židovských uprchlíků přesídlilo z pohraničí do vnitrozemí do křišťálové noci. Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. Při květnovém sčítání 1939 v Sudetech zde žil jen zlomek z dřívějších 27 073 Židů a to 2341 Židů. Srv. Iggers, Wilma: Die Juden in Böhmen und Mähren. Ein historisches Lesebuch, München 1986, s. 350-353.

¹⁶⁵¹ Židovské společenství mělo svoji nejširší organizaci v ústředí náboženských obcí židovských (3 svazy židovských obcí náboženských a jejich společné ústředí Nejvyšší rada svazu židovských obcí náboženských.). Každý svaz vysílal do Nejvyšší rady šest delegátů, z toho jednoho rabína. Rada si postupně získala respekt pro jednání s ministerskou radou. Pěkný, Tomáš, Historie Židů v Čechách, Praha 2001, s. 339.

¹⁶⁵² Do tohoto ústavu se v roce 1935 spojily všechny dosavadní židovské charitativní organizace, nadace a spolky v Praze. Nejednalo se o instituci s celostátním, nebo i zemským dosahem. Přesto sjednocení přineslo zefektivnění činnosti. Čapková, K. – Frankl, M.: Nejisté útočiště..., c.d., s.126.

denně i po půlnoci v místnostech sociálního ústavu i na nádražích ke zmírnění bídy souvěrců.“

Teprve později, když byl zaopatřen prostředky z několika zdrojů, mohl se postarat o své souvěrce povětšinou sám.¹⁶⁵³

Z údajů o poskytování podpory ze státních prostředků vyplývá, že takřka o všechny židovské uprchlíky se staraly výhradně židovské organizace. Ze státních prostředků bylo podle národnosti k 21. listopadu 1938 podporováno jen 70 Židů. Z procentuelního hlediska k celkového počtu uprchlíků pomoc čerpalo na 72% Čechů, 16% Němců a 0, 3% Židů.¹⁶⁵⁴ Na základě souhrnných údajů se o podporu ze státních prostředků ucházelo celkem 269 Židů z celkového počtu 19 101 židovských uprchlíků z území postoupených Polsku a Německu. Dá se proto předpokládat, že v prvních dnech využívali židovští uprchlíci v Praze i pomoc veřejnou, prostřednictvím dobrovolných organizací a později byli plně zaopatřováni zmíněným Sociálním ústavem. Na venkově se situace patrně vyvíjela obdobně a místní židovské náboženské obce velmi brzy převzaly utečence do své péče. Nejvyšší rada a rovněž židovské obce v jednotlivých městech žádaly MSP o refundaci poskytnutých výdajů, neboť vlastní prostředky téměř vyčerpaly a poskytování zaopatření bylo ohroženo.

Nápor žádostí o pomoc kvantitativně rostl. Jen od 12. října do 15. listopadu se na Sociální ústav obrátilo 1 200 uchazečů. K 15. listopadu podporoval 500 rodin s asi 1 100 osobami, které dostávaly pravidelné týdenní příspěvky. Výdaje na stravování činily 31 607, 50 Kč, potraviny dodané přímo rodinám stály 2 978 Kč, noclehy pak 40 508, 20 Kč, za jízdenky do domovských obcí se utratilo 1 771, 60 Kč. Vydané hotové peníze dosáhly výše 34 587 Kč. Souhrn činil celkem 111 452, 30 Kč.¹⁶⁵⁵

Počet podporovaných rostl i z toho důvodu, že zpočátku žili uprchlíci z vlastních prostředků, které velmi rychle spotřebovali. Na konci prosince dostávalo týdenní podporu už 1250 osob.¹⁶⁵⁶ Až do 24. listopadu 1938 poukázala Nejvyšší rada tomuto ústavu 149 000 Kč (přičemž jen poslední listopadový týden to bylo 32 000 Kč). Vedle této dotace by se jeho činnost neobešla bez subvence od Sboru pro společné věci náboženských obcí židovských Velké Prahy, a také různých darů a sbírek.

¹⁶⁵³ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, č.j. 2030/38 z 21.12.1938. Židovské náboženské obce v Čechách a na Moravě vydaly do poloviny prosince tyto částky: Mladá Boleslav 1 200 Kč, Beroun 1570 Kč, Písek 2000 Kč, Lázňe Poděbrady 1 820 Kč, Sušice 1820 Kč, Sušice 1 750 Kč a 600 Kč, Domažlice 1 760 Kč, Turnov 540 Kč, Blovice 500 Kč, Louny 8000 Kč, Městec Králové 133 Kč, Polná 1475 Kč, Roudnici 375 Kč, Milevsko 1200 Kč, Klatovy 3155 Kč, Brandýs nad Labem 1550 Kč a 113 Kč, Kroměříž 1200 Kč, Olomouc 10 523 Kč, Uherské Hradiště 3 000 Kč, Hranice 5 160 Kč, Valašské Meziříčí 927,40 Kč, Uherský Ostroh 2 100 Kč, Telč 760 Kč. Nejvyšší rada 261 000 Kč. Nejvyšší rada zřídila k účelům podpory uprchlíků zvláštní fond, na který již od května 1938 sbírala prostředky a který byl už na konci listopadu téměř vypotřebován.

¹⁶⁵⁴ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 172, dok. č. 55.

¹⁶⁵⁵ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, č.j. 876 z 29.11.1938.

¹⁶⁵⁶ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, č.j. 2030/38 z 21.12.1938.

Sociální ústav v letácích vyzýval židovské ženy k podpoře sbírky Červeného kříže a Českého srdce, při níž měly „*darovat nad své síly*.“ Blížila se zima a bylo třeba pomoci teplým prádlem a šatstvem nejen židovské chudině, ale také těm, kteří nuceně uprchli. Řádné vybavení potřebovali i utečenci, kteří odjížděli do zahraničí. Souvěrkyně tak měly dávat to, co mohly postrádat: zachovalé šaty, spravené boty, prádlo, konzervy a potraviny, léky pro nemocné, peřiny a deky.¹⁶⁵⁷ Svaz Čechů židů v Československé republice organizoval v listopadu prostřednictvím svého ženského odboru sbírku pro uprchlíky z obsazeného území, která vynesla potraviny v hodnotě 6 tisíc korun, šatstvo a prádlo v desetinásobné hodnotě a hotovost 22 474 Kč. Dary byly rozděleny ve prospěch pomocných akcí Červeného kříže a Českého srdce.¹⁶⁵⁸ Ti členové náboženské obce v Karlíně, kteří zaslali nepatrný obnos, nebo neposlali vůbec nic, byli opětovně vyzýváni ke štědrosti.¹⁶⁵⁹

Rozsáhlou pomoc poskytovaly taktéž židovské náboženské obce v ostatních městech Čech a Moravy.¹⁶⁶⁰ Organizační stránka akce se na českém venkově vytvářela postupně v průběhu listopadu. Podíl židovských obcí ještě narostl potom, když velká města jako Praha, Brno, Olomouc a Moravská Ostrava byla uzavřena pro příliv uprchlíků a docházelo k jejich rozptýlu z těchto měst. Význam zaopatřovací činnosti zhodnotil jeden z příslušníků prostějovské obce: „*I když o naší sociální práci mnoho nemluvíme, ba dokonce se o ní málo slyší, konám přece jen v malém kroužku a ve vši tichosti nadlidskou práci a jsme ochotni podati možnost nahlédnouti do našich knih každému, kdo o to projeví zájem.*“¹⁶⁶¹

Soupisy konkrétní pomoci od jednotlivých židovských náboženských obcí získal Rafael Springer, tajemník Svazu ortodoxních židů v ČSR, který informoval ministerstvo sociální péče o snaze vytvořit všežidovskou komisi, která by soustředila všechny židovské spolky, zabývající se péčí o uprchlíky z okupovaného pohraničí. Springer se měl stát jeho jednatelem.¹⁶⁶² Z registrů vyplývá, jak kontinuálně rostly náklady židovských obcí. Značná vydání směřovala nejen na péči o uprchlíky, ale také kursy pro emigranty za účelem profesního přeškolení. Jenom židovská náboženská obec v Olomouci měla v tomto směru

¹⁶⁵⁷ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, Leták všem židovským ženám ve Velké Praze!

¹⁶⁵⁸ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, č.j. 3077/38 Dr-M/Ma z 21. 11.1938. Srv. výzvy k pomoci. Rozvoj, č. 43, 21.10.1938, s. 1. Pomozte!

¹⁶⁵⁹ AŽMP, f. Karlín, sign. 34938, Protokoly schůzí představenstva Karlín z 20.února 1939. Sociální ústav prováděl také různé sběry nábytku, či uhelné akce.

¹⁶⁶⁰ Na Moravě především v Brně a Moravské Ostravě, kde byl značný počet uprchlíků z obsazeného území.

¹⁶⁶¹ AŽMP, f. Prostějov (119), sign. 85887, č.j. S-366/38 3.1.1939.

¹⁶⁶² NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, Záznam z 18.listopadu 1938. Konkrétně náboženská obec židovská v Českých Budějovicích vydala na podporu 19 uprchlíků od poloviny října do poloviny prosince 3 774 Kč. Plzeňská obec potom do 9.12.1938 60 670 Kč na 350 uprchlíků. Tamní spolek židovských žen vydal částku 8 076 Kč nehledě k naturálním darům. Náboženská obec židovská v Moravské Ostravě vydala do 10.12.1938 částku 28 251 na 52 osob uprchlíků.

měsíční náklady 15 až 20 000 Kč. Navíc zaopatřovala 60 uprchlíků (28 z obsazených území a 32 z jiných území) a na každou osobu vydávala denně 10 Kč na sociální zaopatření.¹⁶⁶³ Velká část tamějších plátců proto dobrovolně zvýšila náboženskou daň pro rok 1938 o 100 %. I pro následující rok 1939 musela stanovit náboženskou daň o 60 až 100% vyšší. Ani nárůst příjmů neměl pokrýt nezbytnou potřebu a deficit ve financích. Zisk dalších prostředků se plánoval pomocí sbírek a věcných darů, k čemuž byly publikovány patřičné výzvy.¹⁶⁶⁴ Obdobně na schůzi představenstva židovské náboženské obce na Královských Vinohradech se ohledně zvýšení náboženské daně pro rok 1939 o 100% rozpoutala delší debata, drtivá většina účastníků zvýšení této daně podpořila, hlasování proběhlo dokonce jednomyslně. Někteří účastníci navrhovali větší kvantitu dobrovolných sbírek, neboť vyslovovali obavu, aby v důsledku zvýšení daně nedocházelo k vystoupením ze židovských společností. Oponenti argumentovali, že dosavadní důvody odchodů byly odlišné.¹⁶⁶⁵ Impulsem pro prohlubování péče se stal i tehdejší názor nežidovských korporací, aby starost o podporu a vystěhování svých souvěrců nesli především sami Židé.¹⁶⁶⁶ Nedostatek prostředků vedl olomouckou náboženskou obec k žádosti Nejvyšší radě židovských náboženských obcí, aby výlohy na uprchlíky hradila z fondu pro repatrianty, respektive, aby zakročila, aby se dotyčné výdaje kryly z anglické sbírky pro utečence.¹⁶⁶⁷ Jak byla vyřešena žádost nevíme, avšak i židovští uprchlíci byli v hledáčku pracovníků výboru fondu londýnského starosty a dostávali peněžní i věcné příspěvky. Shrňme-li, náklady na péči rostly, v důsledku toho musely některé židovské obce zvednout náboženskou daň pro následující rok. Mezi souvěrci proběhly také sbírky pro zlepšení poměrů uprchlíků s kladnými výsledky.

Čilá korespondence mezi jednotlivými židovskými náboženskými obcemi dosvědčuje vzájemnou pomoc. Židovská náboženská obec v Hodoníně, která podporovala židovské uprchlíky v „*zemi nikoho*“, tedy na demarkační čáře v prostoru Hrušek a Kostic, požádala o příspěvní židovskou náboženskou v Prostějově. Ta ochotně vyhověla a obratem poslala 2 000 Kč.¹⁶⁶⁸ Subvence poskytlý taktéž další židovské obce z Moravy a Slovenska. Samotná vydání

¹⁶⁶³ AŽMP, f. Olomouc (101), sign. 74698, Zemskému svazu izraelských obcí na Moravě 30.11.1938. Ve prospěch uprchlíků do 27.listopadu 10 523 Kč z vlastních prostředků.

¹⁶⁶⁴ AŽMP, f. Olomouc (101), sign. 74698, Euer Wohlgeboren! 20.12.1938.

¹⁶⁶⁵ Od 1.1.1939 do 22.2.1939 opustilo židovské náboženské obce 368 osob. Rozvoj, č. 9, 3.3.1939, s. 5.

¹⁶⁶⁶ AŽMP, f. Vinohrady, sign. 29680, Protokoly schůzí představenstva Královské Vinohrady z 18.12. 1938. Na schůzi Pro mimořádné sociální výdaje pro rok 1939 bylo vyhrazeno 400 000 Kč.

¹⁶⁶⁷ AŽMP, f. Olomouc (101), sign. 47408, Zápis o zasedání představenstva z 25.října 1938.

¹⁶⁶⁸ AŽMP, f. Olomouc (101), sign. 85795, Zpráva ze 6 prosince 1938. č.j. S-195/38 z 1.11.1938. Příspěvek poskytlý také židovské obce z Brna 1 000 Kč, slovenské Senice 1 500 Kč, slovenského Holíče 1 000 Kč, Moravské Ostravy 1 000 Kč, Hranic 500 Kč, Uherského Hradiště 300 Kč, Holešova 150 Kč.

na zaopatření 95 uprchlíků včetně podpor, stravování a posléze (po umožnění vstupu do ČSR) odtransportování vyšly na 18 000 Kč, které nepokryly ani zaslané příspěvky.¹⁶⁶⁹

Zachované účty hodonínské židovské obce podávají jasný obraz denní spotřeby utečenců. 11. listopadu 1938 se kupovaly nejen potraviny pro vyváření, ale také ostatní nezbytné předměty: 12 mýdel, ¼ kávy, 2 kg masa, 1 ½ kg uzeného masa, 5 vajec, 2 kg cukru, 10 polévek, 2.10 marmelády. Jiné dny se pořizovaly: cibule, sádlo, paprika, krupice, mák, sůl, pepř, čočka, rýže, fazole, syrečky, vuřty, čaj, slivovice, svíčky, známky či kuřivo. Důležitou položku tvořily výdaje za palivo - uhlí, dřevo, ale také nezbytné telefonní hovory.¹⁶⁷⁰ Z pokladní knihy se dá dovodit, že denní výdaje se pohybovaly v řádech set korun.¹⁶⁷¹

Dokladem vzájemné podpory byla i žádost židovské náboženské obce v Prostějově na náboženskou obec v Brně, aby se uprchlíci z jejího obvodu přemístili do tábora v Ivančicích u Brna. Zároveň byla ochotna přispívat na každého z nich částkou 8 Kč, tedy výši běžných výdajů za ubytování a stravování v místě.¹⁶⁷² Žádosti se velmi brzy vyhovělo. Tábor v Ivančicích vznikl nákladem 400 000 Kč a působením Pomocného výboru pro uprchlíky a převrstvení v Brně, Kolišti 57. Ubikace byla vhodně situována a rovněž nebyly zaznamenány stížnosti vůči jejímu fungování. Dokonce ji navštívili čs. a zahraniční odborníci a zájemci, kteří podle výboru většinou prohlásili, že „*je z nejlépe vedených a nejúčelněji vybavených zařízení svého druhu u nás.*“¹⁶⁷³ Inspekční zpráva uvádí, že šest set židovských běženců bylo vzorně zaopatřeno, což mělo souviset s „*jejich bohatstvím a zámožností souvěrců.*“¹⁶⁷⁴

Důležitým prvkem související s péčí byla registrace židovských uprchlíků. Na venkově probíhala v jednotlivých sídlech náboženských obcí. V Praze vznikla pro evidenci zvláštní kancelář v Praze I, Dlouhé třídě č. 41.

Vraťme se k činnosti Sociálního ústavu. S čs. občany z pohraničí prchali také emigranti z Německa. Oddělení pro péči o emigranty už tak bylo velmi zatížené, neboť k nim přibyl velký počet uprchlíků z Rakouska. Odstoupení pohraničí přivedlo do Prahy další značný počet exulantů. Zatímco v červenci ústav pečoval o 698 osob, v říjnu se počet osob vyšplhal až na

¹⁶⁶⁹ AŽMP, f. Prostějov (119), sign. 85795, Zpráva z 29.října 1938. Židovská obec z Hodonína jim dala k dispozici celtý, šatstvo a pečovala o teplou stravu.

¹⁶⁷⁰ AŽMP, f. Hodonín (36), sign. 67543 ab, Účty za výdaje pro uprchlíky. Vše za 167, 30 Kč.

¹⁶⁷¹ AŽMP, f. Hodonín (36), sign. 67543 ab, Flüchtlingsfürsorge.

¹⁶⁷² AŽMP, f. Prostějov (119), sign. 85887, č.j. S-266/38 z 28.11.1938. Židovská náboženská obec v Brně byla ochotna tyto uprchlíky přijmout pouze za zvýšení denního příspěvku na 10 Kč. U několika uprchlíků se rozhodli tyto podmínky přijmout.

¹⁶⁷³ V Ivančickém táboře bylo 309 osob. AŽMP, f. Ivančice (49), sign. 22814, Ivančice, Verzeichnis der jüdischen Insassen im Flüchtlingslager Ivančice.

¹⁶⁷⁴ Raška, F. D.: Uprchlíkové tábory..., c.d., 742. Správa a vydržování tábora vyšlo měsíčně na 150 000 Kč.

916, do konce prosince nepatrně klesl na 898 lidí.¹⁶⁷⁵ K nárůstu podporovaných docházelo i z důvodu vyčerpání prostředků, které měli emigranti k dispozici.

S ohledem na mezinárodně-politickou situaci druhé republiky nebylo možné počítat s dalším azylem těchto osob na státním území. Vystěhovalecké možnosti neodpovídaly představám o rychlém vyřešení otázky německé emigrace v Česko-Slovensku. Za rok 1938 se vystěhovalo 217 emigrantů nacházejících se v péči ústavu. V uvážení nutností postupné likvidace a zároveň vystěhovaleckých možností, se Sociální ústav usilovně snažil o zřízení velkého uprchlického tábora. Po dlouhém jednání s ministerstvem vnitra obdržel příslib na zřízení ubikace ve Svatobořicích u Kyjova. Tamější objekty se adaptovaly a komplex měl být předán v září 1938 svému účelu. Po mnichovských událostech z původního plánu sešlo a tábor se musel dát k dispozici uprchlíkům z Těšínska.¹⁶⁷⁶ Ústav proto hledal další objekt a vedl dlouhá jednání o nájem továrny v Batelově u Jihlavy, které skončilo nezdarem. Nájem objektu v Bystré u Poličky byl znemožněn tím, že úřady nedaly souhlas ke zřízení tábora v pohraničním okrese. Vyjednávání o vybudování barákového tábora v Polné dopadla úspěšně a byla zajištěna značná část nákladů na jeho zbudování.¹⁶⁷⁷

Následně se muselo rozhodnout o formě ubikace, s jejíž stavbou se mělo začít v březnu 1939. Kolektiv emigrantů v Záběhlicích se rozšířil a přechodně bylo zřízeno ještě další společenství v Praze, které z policejních důvodů nemohlo být dlouho udrženo. Kromě peněžité podpory se Sociální ústav staral také o naturální podporu a to ve formě přidělu šatstva, nábytku, uhlí a potravin.

Pro emigranty se udržovala „osada“ v Praze ve Dlouhé třídě 41, kde měli možnost pobytu a mimoto zde dostávali denně svačinu. Průměrná denní návštěva činila koncem roku 1938 170 osob. Sociální ústav vyvíjel iniciativu k centralizaci emigrantského zaopatření na území celé republiky, zúčastnil se proto porady moravských náboženských obcí v srpnu 1938. Nakonec vzniklo ústředí pro péči o emigranty, k němuž přistoupily náboženské obce v Praze, Brně a Moravské Ostravě, jehož jednatelem se stal zmíněný ústav. Nově konstituovaná instituce by nemohla dostát úkolu péče o emigranty bez vydatné pomoci, které se jí dostávalo od nejvýznamnější americké židovské charitativní organizace - JOINT(American Jewish Joint

---

¹⁶⁷⁵ AZMP, f. Sociální ústav židovských náboženských obcí 1935-38, sign. 42705, Z 898 emigrantů jich bylo 513 z Německa, 385 z Rakouska, 517 mužů, 233 žen a 148 dětí. Podle občanství říšských Němců 425, Rakušané 256, Rusové 4, 213 osob bez státní příslušnosti.

¹⁶⁷⁶ Kux, J.: Internační tábor...., c.d., s. 26.

¹⁶⁷⁷ Sbor pro společné věci náboženských obcí židovských Velké Prahy doporučil všem pražským židovským obcím, aby souhlasily se zakoupením pozemků v Polné pro Sociální ústav náboženských obcí židovských Velké Prahy. Na těchto pozemcích v hodnotě 120 000 Kč měl vzniknout tábor pro uprchlíky. AŽMP, sign. 29680, Protokoly schůzí představenstva Královské Vinohrady z 12.3.1984.

Distribution Committee).¹⁶⁷⁸ Péče o emigranty stála Sociální ústav v roce 1938 1 110 507,75 Kč. Oproti minulému roku stouply náklady téměř dvojnásobně. Dar od JOINT na zaopatření činil 745 046, 85 Kč. Sbírký vynesly 364 748, 65 Kč, schodek péče činil 714, 25 Kč. Tuto částku refundoval JOINT v lednu roku 1939.¹⁶⁷⁹

Shrme-li, Sociální ústav židovských náboženských obcí byl pověřen péčí o uprchlíky za spolupráce jednotlivých židovských náboženských obcí. Dá se předpokládat, že v prvních dnech využívali židovští uprchlíci v Praze i pomoc veřejnou, prostřednictvím dobrovolných organizací a později byli plně zaopatřováni zmíněným ústavem. Na venkově se situace vyvíjela patrně obdobně a utečence převzaly do péče místní židovské náboženské obce. Náklady na péči rostly, v důsledku toho musely některé židovské obce zvednout náboženskou daň pro následující rok. Mezi souvěrci proběhly sbírky pro zlepšení situace uprchlíků s kladnými výsledky. Jednotlivé židovské obce obratně spolupracovaly. Pro židovské uprchlíky zajišťovaly všestrannou pomoc: stravování, ubytování, příspěvky na jízdné, přeškolovací kurzy a pomáhaly s vystěhováním z republiky. Situace ve státě neumožňovala trvalé zakotvení židovských uprchlíků, jednak pro hospodářské potíže (nepřijímání do zaměstnání, obtížnost obnovení samostatné existence), jednak také z politických důvodů, neboť i úřední kruhy dávaly najevo, že si nepřejí trvalé usídlení těchto osob v republice.¹⁶⁸⁰

V.IV.Německá pomoc uprchlíkům

Úřední statistika uvádí v listopadu 1938 8817 uprchlíků německé národnosti, kteří se nacházeli na území Čech a Moravy.¹⁶⁸¹ K 1.červenci 1939 jejich počet ještě vzrostl na 10 776 osob (10 496 z německého pohraničí a 280 z Těšínska). Podle Heumose tvořilo jádro německých sociálně demokratických uprchlíků 4 000 maximálně 5 000 lidí, německých komunistů napočítal kolem 2 000.¹⁶⁸² Údaje můžeme doplnit z materiálů, které Heumos nemohl mít k dispozici a z nich vyplývá, že komunistická Solidarita registrovala v listopadu 2 200 uprchlíků, kteří se nemohli vrátit do okupovaného pohraničí. O obdobný počet se staral

¹⁶⁷⁸ AZMP, f. Sociální ústav židovských náboženských obcí 1935-38, sign. 42705, Zpráva o činnosti za rok 1938, s. 8-11. JOINT podporoval hlavně konstruktivní pomoc, tedy takovou která nevedla k pasivnímu vydržování uprchlíků. Čapková, K. – Frankl, M.: Nejisté útočiště..., c.d., s. 131.

¹⁶⁷⁹ AZMP, f. Sociální ústav židovských náboženských obcí 1935-38, sign. 42705, Finanční zpráva za rok 1938, s. 4.

¹⁶⁸⁰ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 60. srv. Frankl, M.: Druhá republika..., c.d, s. 50.

¹⁶⁸¹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 109, dok. č. 12.

¹⁶⁸² Heumos, P. : Die Emigration..., c.d., s. 24-25; Černý. B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana...,c.d, s. 666.

komunistický tzv. Döllingův výbor.¹⁶⁸³ Uvedená data zohledňují také české komunisty. Jiné údaje k členům DSAP, mimo těch Heumosových, nejsou k dispozici.

Ze státních prostředků se v listopadu 1938 podporovalo 23 680 osob (v zemi České 17.063, v zemi Moravskoslezské 6.637). K 21.listopadu na nabídku pomoci reflektovalo 17 068 Čechů, 66 Slováků, 28 Rusínů, 3 867 Němců, 8 Poláků, 70 Židů, 18 osob jiné národnosti. Z národnostního hlediska čerpalo podporu na 72% Čechů, 16% Němců a 0, 3% Židů. Podle souhrnných údajů Šímy se o subvenci ze státních prostředků ucházelo 13 308 Němců.¹⁶⁸⁴ Němečtí uprchlíci žili buď z vlastních prostředků, nebo byli závislí na sociálním zaopatření, které probíhalo podle stranického klíče – tedy sociálně demokratického, či komunistického, ale také nadstranického a to v Německém domě.

Většina exponovaných členů a důvěrníků DSAP se včas evakovala. Pokud šlo o zaměstnance strany nebo podniků s něm. soc. demokratickou stranou spolupracujících, obdrželi všichni jako odbytné mzdy a gáže půl roku napřed, aby alespoň pro nejbližší dobu byli zbaveni existenčních starostí.¹⁶⁸⁵ Tím způsobem se vyřešilo zaopatření části členů strany.

Němečtí soc. dem. uprchlíci se měli hlásit na sekretariátu strany Praha XII, Slezská 13, kde obdrželi další informace.¹⁶⁸⁶ Na tomto místě působil i Komitét pro německé sociálně demokratické uprchlíky zkracovaný jako komitét Jaksch – Taub. *„Lidé v tomto komitétu pracovali dnem i nocí, udržovali spojení s uprchlickými tábory, chránili ty, kteří dorazili do Prahy, aby ji v brzy nemuseli opouštět, neboť Praha a také další větší města byla přistěhování uzavřena. Museli chránit i ty, kteří našli místo v nevhodných prostorech na statcích a školách na venkově. Usilovali o přerušování zpětných transportů.“*¹⁶⁸⁷ Pokud utečenci měnili místo pobytu, měli tuto skutečnost oznámit zmíněnému výboru, kde rovněž podávali svoje dojmy a popisovali události v táborech a společnostech.¹⁶⁸⁸ Povinnosti policejního přihlášení nebyli tímto zproštěni. Dále byli nasměrováni, či odesláni do příslušné hromadné ubytovny, kde se jim poskytla strava. Péči o hromadné ubytovny a s tím související zaopatření hradil fond londýnského starosty. Stranický rozpočet totiž bojoval s deficitem. Policejní zpráva ze začátku listopadu považovala finanční stav DSAP za zcela dezorganizovaný, neboť poslední

¹⁶⁸³ NA Praha, f. PMV, sign. 225-1120-3, N/9/8, Ministerstvu vnitra 1.prosince 1938. Vedle poslance KSČ Rudolfa Döllinga v něm působil i jeho žena Emmi, která byla funkcionářkou textilní sekce Rudých odborů.

¹⁶⁸⁴ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 172, dok. č. 55. Z toho je vidět, že počet Němců žádajících podporu rostl.

¹⁶⁸⁵ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Polední list 21.10.1938, Něm. soc. demokraté se stěhují.

¹⁶⁸⁶ Sozialdemokrat, č. 230, 30.9.1938, s. 3. An die Flüchtlinge!

¹⁶⁸⁷ Menschen im Exil. Eine Dokumentation der sudetendeutschen sozialdemokratischen Emigration 1938-1945, Hrsg. v. Martin Bachstein, Seliger-Archiv, Stuttgart 1977, s. 42-43.

¹⁶⁸⁸ Sozialdemokrat, č.232, 2.10.1938, s. 1. An die Flüchtlinge!

část zbývajících rezerv byla již vyčerpána.¹⁶⁸⁹ Přesto tuto komplikaci vypomáhali funkcionáři strany vlastním uprchlíkům různými přilepšeními. Interesovali cizinu na jejich osudu, vodili zahraniční návštěvy do táborů a současně usilovali o získání prostředků k dalšímu vydržování uprchlíků. „*Naši poslanci a senátoři byli bez výjimky na cestách v uprchlických táborech, na nádražích, u úřadů, na centrálních místech. To se dělo za chaotických okolností.*“¹⁶⁹⁰ Přestože se představitelé strany ve vzpomínkách o státních příspěvcích na zaopatření uprchlíků nezmiňují, neznamená to, že by o ně neusilovali. Jaksch, který přijel do Plzně 19.listopadu s tajemníkem Willy Wankou a jednatelem Výboru pro pomoc uprchlíkům Karlem Schwarzem, se na tamějším policejním ředitelství dožadoval, aby 30 funkcionářů strany bylo převzato do veřejné sociální péče. Přítomní zástupci mu to přislíbili.¹⁶⁹¹

Funkcionáři DSAP zpočátku usilovali o soustředění vlastních uprchlíků. Poslanec Klein proto žádal 13.října na ministerstvu sociální péče poskytnutí vhodného objektu v okolí Prahy pro ubytování 400-500 přistěhovalců z pohraničí zejména demokratických Němců. Profesně mělo jít o soukromé dělníky, úředníky a drobné živnostníky. Poslanci Klein a Taub disponovali evidencí těchto osob a soustředění uprchlíků mělo být jen provizoriem na dobu určitou do rozhodnutí o jejich dalším osudu.¹⁶⁹² Obdobně funkcionáři DSAP rozpracovali plán na přesunutí ohrožených uprchlíků na Moravu, kde by byli soustředěni do doby vyřešení jejich situace a odkud měli snazší možnost cestovat do Polska, či Slovenska. Taub s Jakschem se proto odebrali za gen. Krejčím, náčelníkem hl. štábu, jestli by bylo možné zapůjčit několik nákladňáků na provedení tohoto plánu. „*Nemůžeme dělat vůbec nic, takovýto transport by byl zastaven Hitlerem a nasměrován do Německa,*“ měl prohlásit Krejčí. Jeho slova je třeba brát s určitou rezervou, neboť vylíčení vracení uprchlíků v Jakschově a Kolarzově práci operuje s několika nepodloženými fakty (především žádostí Německa o jejich vydání). Podstatné však je to, že plán na soustředění německých utečenců na Moravě padl.¹⁶⁹³ Musíme si uvědomit, že v tu dobu totiž ještě stále neměla výlučnost pouze vystěhovalecká akce, i když se s ní počítalo, ale také usídlení části uprchlíků v republice.

¹⁶⁸⁹ NA Praha, f. PMV, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 32275 z 23.11.1938.

¹⁶⁹⁰ Witte, E. de: Heimat..., c.d, s. 44.

¹⁶⁹¹ Tito funkcionáři byli poslední z 80 původně ubytovaných v Plzni, kteří již odešli do Londýna i se svými rodinami. Wenzel Jaksch navštívil spolu s důvěrníkem anglických charitativních organizací S. Dikesonem ubikace uprchlíků v sokolovně a v Turnhalle a konferoval s předsedou Červeného kříže Hříbalem a tajemnicí Pacákovou. Anglický zástupce odevzdal úředníkům 1 000 Kč na zlepšení ubytování. NA Praha, PMV-AMV, k.1460, č.j. 2557/1938, z 20.11.1938.

¹⁶⁹² NA Praha, f. ZÚ-soc. zál, k.269, A-5600-13/10 z 13.října 1938. Ministerstvo sociální péče mělo připravenou částku k zajištění jejich zaopatření, zbývalo tedy jen zajistit potřebný objekt. Nestalo se tak.

¹⁶⁹³ Jaksch, W. – Kolarz, W.: England..., c.d, s. 38.

Dosvědčovaly to komentáře ve stranickém periodiku Sozialdemokrat. Egon Schwelb uvažoval v jednom z nich takto: „*Povinnost strany je udělat všechno proto, aby těm, kteří ztratili vlast, spoluvytvořila vlast novou. Někteří příslušníci strany musí najít životní možnosti v republice. Jiní si zvolí za vlast cizí, evropské, mimoevropské země.*“¹⁶⁹⁴ S tím souvisely projekty kolonizace, které se rozvíjely nejen na platformě rozhovorů, ale i konkrétních jednání, která probíhala mezi politiky německých aktivistických stran. Mimoto Sozialdemokrat vyzýval k pomoci Čechů a Němcům - uprchlíkům bez ohledu na stranickou příslušnost.¹⁶⁹⁵

Německá uprchlická pomoc probíhala totiž i v Německém domě (Deutsches Haus)¹⁶⁹⁶ na Příkopech v Praze I. Akční výbor Sudetoněmecké národní rady (Der Aktionausschuß des Sudetendeutschen Nationalrates) ve složení senátor Karl Kostka (DdFP), poslanec Wenzel Jaksch (DSAP), Toni Köhler (dříve Bund der Landwirte-BdL-Svaz zemědělců)¹⁶⁹⁷, Pater Emanuel Reichenberger (předseda Lidového svazu německých katolíků - Volksbund deutscher Katholiken) a doc. Dr. Kurt Sitte (DdFP) podepsali prohlášení Akčního výboru sudetoněmecké uprchlické pomoci (Der Aktionausschuß der Sudetendeutschen Flüchtlingshilfe), ve kterém nabádali k pomoci utečencům bez rozdílu národnosti a vyznání.¹⁶⁹⁸ Vytyčenému cíli měly sloužit právě místnosti Německého domu (Deutsches Haus). „*Není v tomto okamžiku žádný ušlechtilý cíl než pomoc, když by měl Německý dům ospravedlnit svoji pověst jako reprezentanta němectví.*“ Probíhala tu registrace utečenců a ve velkém sále se stravovali společně Němci a Češi. Nabízenou možnost využívalo na 1200 lidí, v polovině října dokonce 2000. V případě, že by nepostačovala jídelna v domě, se uvažovalo o zřízení další pobočky. Později sloužily některé místnosti jako hromadná ubytovna.¹⁶⁹⁹ Prostředky k udržení kontinuálního stravování byly poskytnuty magistrátem hl. města Prahy. Nezanedbatelnou část financí později daroval fond londýnského starosty.¹⁷⁰⁰ Na základě dřívějších pravidel mohl být uprchlík stravován v Německém domě tři až čtyři dny, přísunem peněz byla lhůta prodloužena. Přesto nebylo možné, aby se dlouhodoběji podporovali na tomto místě, proto se brzy přesouvali do venkovských táborů, kde vyčkávali dalšího osudu. Peníze se rychle vyčerpávaly, proto akční výbor vyzýval k poskytnutí finančních prostředků.

¹⁶⁹⁴ Sozialdemokrat, č.234, 5.10.1938, s.1. Die Option!

¹⁶⁹⁵ Sozialdemokrat, č.234, 5.10.1938, s. 4. Amtliche Erklärung zur Flüchtlingsfrage.

¹⁶⁹⁶ O tomto spolku srv. Gebhart, J. – Kuklík, J.: Druhá republika..., c. d., s. 144. Spolek patřil mezi nejstarší německé spolky. Měl podporovat německou kulturu, školství a zájmové činnosti.

¹⁶⁹⁷ Köhler patřil k těm členům BdL, kteří odmítli spojení s Henleinovou SdP.

¹⁶⁹⁸ Sozialdemokrat, č.228, 28.9.1938, s.3. Das Deutsche Haus als Asyl der Flüchtlinge.

¹⁶⁹⁹ A zapomenutí vejdemo do dějin..., c.d, s.138.

¹⁷⁰⁰ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, 970 pres ai 1938 ze 7.listopadu 1938. Policejní ředitel Charvát PZÚ. F. PP, V84/47.

„K takové akci kterou provádíme v součinnosti s ministerstvem sociální péče a Čsl. Červeným křížem patří velké finanční prostředky, které mohou být opatřeny, jen tak když každý v rámci svých možností přispěje. Peněžní sbírky, věcné sbírky a pracovní pomoc jsou ve stejné míře vítány.“ Peněžní prostředky se měly odesílat na konto „Flüchtlingshilfedienst“ u Böhmischen Unionbank. Věcné dary měly být projednány telefonicky. Kdo chtěl pomoci osobně, mohl se spojit s kanceláří výboru sídlící v bývalé centrále německých aktivistických stran v Křižovnické 3, Praha 1.¹⁷⁰¹ Na tomto místě a v Německém domě se téměř denně scházeli vedoucí činitelé býv. německých aktivistických stran. Vedle zástupců něm. sociální demokracie sem docházeli senátor Karl Kostka, býv. tajemník Bund der Landwirte (BdL) Josef Jannausch, dále tajemník BdL Raimund Graf, Pater E. Reichenberger. Řešily se problémy týkající se další organizace zbylých demokratických Němců v Československu. Z této skupiny byli vyloučeni jak stoupenci SdP, tak i komunisté. Při poradách se dospělo k názoru, že nebylo možné za stávajících podmínek zakládat v Československu nějakou organizaci, dokud nebyly pevně stanoveny hranice a vůbec politické poměry dosud nevykrytalizovaly. Proto se hlavní záběr debat věnoval podpoře uprchlíků a projednávaly se různé plány, jak jim trvale pomoci, neboť pro většinu byl návrat do původních domovů nemožný.¹⁷⁰²

Diskutující uvažovali o vystěhování uprchlíků do různých států, zejména zámořských a anglických kolonií. Podle zprávy policejního ředitelství by obdobný záměr potřeboval velkých finančních prostředků a vyžadoval delší čas k realizaci. Jakmile přišlo sdělení, že londýnský starosta přiletí do Prahy, aby projednal podporu uprchlíků, z fondu, který byl získán sbírkou v Anglii, usnesli se zástupci býv. německých aktivistických stran v čele s P. Reichenbergerem, aby bylo vypracováno podrobné memorandum o praktické podpoře emigrantů z fondu a to bylo odevzdáno starostovi.

V odlišném prohlášení, které bylo formulováno záhy, navrhovali v první řadě prakticky proveditelnou trvalou pomoc osidlováním emigrantů na určitých místech. Proponována mělo být takové usídlení na Podkarpatské Rusi, kde by byly založeny průmyslové podniky pro vývoz do Rumunska a SSSR. Autoři návrhu se domnívali, že i pro podkarpatoruskou vládu by taková kolonizace byla přijatelná, neboť by zvýšila daňovou potenci země a umožnila zlepšit zaměstnanost v zemi. Kolonisté, mezi nimiž by chyběli komunisté, by se zdrželi jakýchkoliv politických projevů a činností. Při příznivém přijetí plánovali rozběh záměru již 1. listopadu 1938. Při první části tohoto plánu se počítalo s usídlením asi 5 000 odborných pracovníků

¹⁷⁰¹ Prager Tagblatt, č. 266, 26.9.1938, s. 3. Die Flüchtlinge aus dem Grenzgebiet.

¹⁷⁰² NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-785-25, 8/1/70/585, č.j. 77725 z 30.10.1938. Policejní ředitelství.

z německé demokratické emigrace. Hlavním iniciátorem myšlenky byl především páter Reichenberger. Plán se setkal s příznivým přijetím nejen v ministerstvu Huga Vavrečky, ale i u plk. hl. št. Drgače, který vyjednával v této věci se zplnomocněním ministerského předsedy gen. Syrového. Reichenberger disponoval značnými peněžními obnosy, což mělo usnadnit provedení záměru. Další prostředky k vybudování školských zařízení na Podkarpatské Rusi chtěl získat prodejem budov spolků, u nichž se uvažovalo o likvidaci (Handwerkerverein a Uranie).

Dosavadní bezproblémová spolupráce mezi členy Sudetoněmecké národní rady (Sudetendeutscher Nationalrates) skončila poté, kdy Jaksch referoval 1. listopadu po návratu z Francie a Anglie o výsledcích svojí akce. Policejní zpráva uvádí, že musel doznat její neúspěch¹⁷⁰³ a navrhl proto likvidaci jak samotné rady tak i stanice péče o uprchlíky s odůvodněním, že „*tyto instituce nemají dále žádného opodstatnění*.“ Dále doporučil, aby z peněz, které byly k dispozici, se financovalo vystěhovalectví politicky nejohroženějších uprchlíků a zbytek se poskytl československé vládě již k samostatnému financování zaopatření utečenců. Proti Jakschovi postavil se Dr. Ohl a po bouřlivé debatě byl Jaksch vyzván, aby opustil shromáždění. V pokračování schůze byl on i jeho stoupenci vyloučeni, podobně i senátor Karl Kostka, který ho hájil a bylo usneseno, že tento rozpor znamená prakticky likvidování Sudetoněmecké národní rady a že zbytek členů rady bude pokračovat v pomoci uprchlíkům.¹⁷⁰⁴ Nejednalo se o jedinou komplikaci. Prosincová zpráva policejního ředitelství uvádí, že snaha o umístění většího počtu uprchlíků na Podkarpatské Rusi a nově také Slovensku narážela na značné obtíže, zvláště na odpor tamních vedoucích politických osobností, takže se nepodařilo v této věci dosáhnout kladného výsledku.¹⁷⁰⁵

Stejně tak ve věci vzniku „*nějaké pevné organizace*“ z Němců zbylých na území ČSR, kteří se hlásili k demokratickému směru, se nepodařilo dospět k pozitivnímu výsledku. Podobně tak i o osudu německých spolků, o nichž se zmiňoval předchozí zpráva, nebylo učiněno žádné definitivní rozhodnutí a ani nedošlo k nějakým závažným změnám. Proto se aktivisté soustředili především na různá vyjednávání o sociální pomoci sudetským uprchlíkům.¹⁷⁰⁶ Stále zřetelnější se jevila jediná možnost a tou byla emigrace, neboť podmínky pro trvalé usídlení demokratických Němců ve druhé republice nebyly příznivé. Druhou možností byl

¹⁷⁰³ To je diskutabilní policejní formulace. Sám Jaksch totiž uváděl, že byl s výsledky své akce spokojen. Státní úřady ji však považovaly za nedostatečnou. Srv. s. 348 tohoto textu.

¹⁷⁰⁴ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, 970 pres ai 1938 ze 7. listopadu 1938. Policejní ředitel Charvát PZÚ. F. PP, V84/47.

¹⁷⁰⁵ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-785-25, 8/1/70/585, č.j. 33.365 z 9.12.1938. Důvěrná zpráva PMV. Snahu kolonizovat dem. Němci málo osídlené části Slovenska zmiňovali také britští kvakeři. Heumos, P.: Flüchtlingslager..., c.d., s. 259.

¹⁷⁰⁶ NA Praha, f. PMV, sign. 225-1120-3, N/9/8, č.j. 32983, 13.12.1938.

apel na straníky, kteří nebyli politicky ohroženi na životě a zdraví, aby se vrátili zpět do svých domovů v pohraničí. Dokládá to vzpomínka Karl Köstler z Karlových Varů, který byl umístěn v menším městě v jižních Čechách. „*Přijel tam Wenzel Jaksch a měl projev k uprchlíkům, bylo nás tam na dvě stě. Kdybych měl krátce shrnout obsah jeho řeči, tak mladým lidem nabídl možnost emigrace do Kanady, kde budou moci pracovat a žít. Starší lidé se měli vrátit domů, podle jeho názoru nemají důvod k obavám. Jakschův projev mě pochopitelně hrozně zklamal. Zdálo se mi špinavé a podlé říkat lidem, že to s těmi nácky není až tak zlé a že mohou jet bez obav domů. On sám přijel autem, jeho žena měla sobě kožich, a pak klidně řekl lidem ležících na slamnících, jen ať se klidně vrátí domů.*“¹⁷⁰⁷ Např. z uprchlického tábora v Prostějově se o Vánocích 1938 vrátila většina něm. uprchlíků do Krnova.¹⁷⁰⁸

Se vstupem německých vojsk do sudetoněmeckého území uprchli do vnitrozemí ČSR nejenom funkcionáři ilegální německé strany (KPD), ale také komunisté německé a české národnosti, kteří podporovali ilegální hraniční práci nebo se exponovali v denním politickém boji.

Podle odhadu odešlo do vnitrozemí jen z funkcionářského aktivu KSČ 1000-1500 osob.¹⁷⁰⁹ Exponovaní straníci byli staženi přímo do Prahy. Komunistická Solidarita¹⁷¹⁰ - Sdružení na obranu práv a pro sociální pomoc se sídlem v Praze II, Zlatnická 8a poskytovala až do úředního zastavení činnosti 27. října 1938¹⁷¹¹ se všemi svými organizacemi vydatnou těmto uprchlíkům z pohraničí a to bez ohledu na náboženskou, národní, nebo politickou příslušnost. Jelikož spolek sám neměl k dispozici velké finanční prostředky spočívala převážná část pomoci v dobrovolné spolupráci široké veřejnosti na základě svého pochopení s osudem uprchlíků. Solidarita pořádala na začátku října sbírku na pražských nádražích, která vynesla 53, 10 Kč.¹⁷¹² Protože sbírka nebyla povolena, obnos byl po zákazu Solidarity zabaven a

¹⁷⁰⁷ A zapomenutí vejde me do dějin..., c.d., s.138. Köstlerovi bylo tehdy dvacet let, po návratu byl zatčen a vyslýchán gestapem.

¹⁷⁰⁸ Becher, Peter: „Emigrantenschicksale.Drei Beispiele aus der böhmische-mährischen Lebenswelt“, Brücken, Neue Folge 9-10, 2001/2002, s. 286. Menschen im Exil, c.d., s. 28.

¹⁷⁰⁹ Hájková, Alena: Strana v odboji. Z dějin ilegálního boje KSČ v letech 1938 - 1942, Praha 1975, s. 102. Zde srovnej i postoje KSČ k situaci ve druhé republice. Postupný přechod od ilegality. Nově k politice KSČ srovnej Rupnik, Jacques: Dějiny komunistické strany Československa, Praha 2002, s. 150-151.

¹⁷¹⁰ Předsedou spolku byl komunistický intelektuál Dr. Theodor Bartošek, advokát v Praze XII., Francouzská č.5 s tajemníkem spolku byl Jindřich Veselý, redaktor, bytem v Praze II.čp. 1129, člen KSČ. Solidarita byla vyšetřována v prosinci jako podpurný prvek pro KPD s negativním výsledkem. NA Praha, f. PMV, sign. 225-1120-3, N/9/8, č.j. 32983, 13.12.1938.

¹⁷¹¹ AHMP, f. SK, sign. II/1004, Výměr č.j. 26.139. Vznik Sdružení na obranu práv a pro sociální pomoc, inicioval komunistický senátor František Nedvěd po uzavření československo-sovětské smlouvy o vzájemné pomoci v květnu 1935. Solidarita převzala působnost úředně zakázané bývalé Rudé pomoci. Čapková, K. – Frankl, M.: Nejisté útočiště..., c.d., s. 187.

¹⁷¹² AHMP, f. SK, sign. II/1004, Protokol s Käte Bohrou. 10.10.1938.

poukázán na obstavené konto 17.791.¹⁷¹³ Konkrétní podoba pomoci spočívala v poskytování nejnnutnějšího vyživování, ošacení, ubytování uprchlíků a jejich rodin, tak i poukazování mimořádných peněžních výpomocí. Za zaopatření stovek uprchlíků v Praze se denně vydaly tisíce korun. Od 22. do 27. října 1938 se za ubytování pro 152 osob utratilo 6 384 Kč. Na ošacení se vyplatilo 17 500 Kč, mimořádná výpomoc stála 16 350 Kč, vydání bývalých sekretariátů v Liberci, Karlových Varech, České Lípě a Teplicích činily 69 246 Kč.¹⁷¹⁴ Solidarita registrovala počátkem měsíce listopadu 2 200 uprchlíků, kteří by při návratu do Sudet byli ohroženi na životě. Ty, kteří nebyli takto ohroženi, se snažila přimět k návratu. Úsilí v tomto směru bylo úspěšné, neboť se podařilo snížit počet utečenců na 1186 osob (v Čechách na 1053, na Moravě na 134 osob). Komitét také usiloval o zajištění nové existence zbývajících uprchlíků, aby nezatěžovali stávající péči, následujícími způsoby: podporou dobrovolného návratu do původních domovů, tedy pokud to bylo možné, podporou při přípravách vystěhování do zámoří, jednáním o dalších emigračních možnostech, obstaráváním povolení k práci pro specialisty, které republika potřebovala (skláře, výroba porcelánu, kůže, rukavic). Komitét mimoto požadoval, aby se upustilo od vypovídání osob a jejich rodin uvedených v přiložených seznamech.¹⁷¹⁵ Solidarita spolupracovala se Šaldovým komitétem (Pomocným výborem pro německé uprchlíky) a v roce 1934 vzniklým Sdružením k podpoře německých emigrantů, jehož členové i představenstvo byli výhradně komunističtí straníci, či alespoň sympatizanti komunistického hnutí. Šaldův komitét posléze převzal jak agendu Sdružení, tak postupně také Solidarity.¹⁷¹⁶ Uprchlíci byli pokud možno ubytováni v komunistických rodinách, ale tyto možnosti se záhy vyčerpaly.¹⁷¹⁷ Proto byli soustřeďováni v hromadných ubytovnách, místy také s německými sociálními demokraty.

Němečtí uprchlíci žili buď z vlastních prostředků, nebo byli závislí na sociálním zaopatření, které probíhalo podle stranického klíče – tedy sociálně demokratického, či komunistického, ale také nadstranického a to v Německém domě. DSAP zřídila Výbor pro německé sociálně demokratické uprchlíky zkracovaný jako komitét Jaksch – Taub. V jeho sídle se měli uprchlíci - členové strany – hlásit a byli odtud nasměrováni, či odesláni do příslušné hromadné ubytovny, kde se jim poskytla také strava. Péči o hromadné ubytovny a s tím související zaopatření hradil fond londýnského starosty. Stranický rozpočet byl totiž takřka

¹⁷¹³ AHMP, f. SK, sign. II/1004, 17682 z 14.12.1938. Solidarita totiž fungovala dále až do prosincového zákazu. Její majetek byl předlužen.

¹⁷¹⁴ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, Přehled o vydání Solidarity.

¹⁷¹⁵ NA Praha, f. PMV, sign. 225-1120-3, N/9/8, Ministerstvu vnitra 1.prosince 1938.

¹⁷¹⁶ Černý, B.: Komitáty..., c.d. s. 285-286.

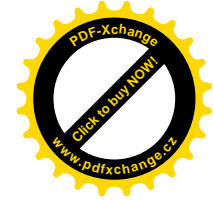
¹⁷¹⁷ Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty, eds. Barbora Čermáková, David Weber, Praha 2008, s. 161. Vzpomínka Wernera Baiera.

vyčerpán. Přesto vlastním uprchlíkům vypomáhali funkcionáři strany různými přilepšeními. Interesovali cizinu na jejich osudu, vodili zahraniční návštěvy do těchto táborů, přičemž usilovali o získání prostředků k udržování uprchlíků. V první fázi se počítalo, že část příslušníků strany bude moci zůstat v republice, postupně se však ukazovalo, že to nebude možné a hlavní záběr činnosti komitétu se soustředil na vyjednání vystěhovaleckých možností. I ty byly určitým způsobem svázány, proto vedení strany vyzývalo k návratu do původních domovů starší příslušníky strany, pro něž repatriace neměla znamenat ohrožení života. Komunistickým uprchlíkům pomáhala Solidarita- Sdružení na obranu práv a pro sociální pomoc, která spolupracovala se Šaldovým komitétem (Pomocným výborem pro německé uprchlíky) a v roce 1934 vzniklým Sdružením k podpoře německých emigrantů, jehož členové i představenstvo byli výhradně komunističtí straníci, či alespoň sympatizanti komunistického hnutí. Šaldův komitét převzal postupně agendu obou organizací.

Německá uprchlická pomoc probíhala také v Německém domě (Deutsches Haus), kde byli utečenci stravováni a později ubytováni. Působil tu také Akční výbor sudetoněmecké uprchlické pomoci (Der Aktionsausschuß der Sudetendeutschen Flüchtlingshilfe). Fungující na nadstranickém klíči bývalých německých aktivistických stran.

VI. Vystěhovalectví a situace v DSAP, DdFP, KSČ

VI.1. Podmínky vystěhovalectví do evropských zemí a USA

Podpory uprchlíkům bylo nutné považovat za přechodné a výpomocné řešení problému. Hlavně proto mělo dojít k založení nové existence v řádném pracovním poměru, nebo podnikání. To bylo možné uskutečnit v rámci možností uvnitř státu, ale také emigrací zejména jinonárodních utečenců do cizích států. I proto úřady považovaly vystěhovalectví za sociální problém tj. vytvoření podmínek pro založení nových existencí.

Před výběrem místa k emigraci bylo nezbytné se dostatečně obeznámit s okolnostmi, za kterých jednotlivé země umožňovaly přistěhování. Jaké komplikace to přinášelo, vyplývá z jednotlivých informací, které podaly čs. zastupitelské úřady ve vybraných evropských zemích a USA.

Přistěhovalectví do USA bylo omezeno kvótou, která byla stanovena na základě přistěhovaleckého zákona z roku 1924 (Immigration Act of 1924). Přistěhovalecká kvóta ČSR činila v roce 1936 786 osob, pro další rok 1519 lidí a roku 1938 dosahovala výše 2 835 osob. (Od 30. června 1931 do 30. června 1938 imigrovalo do Spojených států 2874 lidí). USA vydaly předběžný souhlas, že po stanovení čsl. hranic budou udělovat povolení k přistěhování osobám ze sudetského území na německou kvótu, která nebyla zdaleka vyčerpána. Výhoda spočívala v tom, že imigrace neměla národnostní omezení. Vyslanectví republiky ve Washingtonu však podotýkalo, že každý uchazeč musel podepsat žádost za přistěhovalecké visum, která obsahovala doložku, že není anarchista apod.¹⁷¹⁸

Přestože imigrace do Velké Británie nebyla omezena kvótou, vyhlídky pro nemajetné přistěhovalce se nabízely pouze v oboru ženských pomocnic v domácnosti a zdravotních sester s výjimkou pro některé specialisty pro nová průmyslová odvětví. Trvalý pobyt samostatným podnikatelům se povoloval jen tehdy, prokázali-li, že mají dostatečné prostředky na vedení podniku a byla by zaručena jeho prosperita. Zvláštní výhody se poskytovaly cizincům, kteří hodlali zavést novou průmyslovou výrobu v tzv. depressed areas, avšak bylo nutné, aby dotyčný měl alespoň polovinu kapitálu. Přicestovat mohly i ženy, které nechtěly pracovat, musely mít však dostatek financí. Emigrační úředník mohl odmítnout osoby na hranici z politických důvodů, pokud se mu zdály „*politicky závadné*“, přestože z politických důvodů nebyly činěny rozdíly při přestěhování.¹⁷¹⁹ Obecně za nejnaléhavější

¹⁷¹⁸ AMZV, V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 35998 z 26.2.1939. Kvoty pro předchozí roky byly 1448-1932, 304-1933, 171-1934, 389-1935, 610-1936, 1 519-1937.

¹⁷¹⁹ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 18545 z 31.1.1939.

případy se označovali političtí uprchlíci z Německa a Rakouska, pak sudetoněmečtí uprchlíci. Situace nepolitických židovských utečenců z Německa a Rakouska nebyla považována za tolik vážnou. Pro držitele bývalých rakouských cestovních pasů posléze i držitelů německých pasů byla zavedena visová povinnost.¹⁷²⁰ Čs. st. příslušníků se to v údobí druhé republiky netýkalo. Visa pro cestování z protektorátu do Velké Británie byla zavedena až od 1. dubna 1939. Samotná visa ke vstupu se udělovala na dočasný pobyt před další emigrací, nebo pro trvalý pobyt. V prvním případě potřebovali emigranti visum nebo potvrzení cizího konzula, že budou přijati do cizí země. V případě „trvalého pobytu“ bylo nutné mít v Británii garanta (organizaci nebo soukromou osobu), který by nesl za emigranty finanční zodpovědnost, nebo imigranti museli disponovat dostatečnými finančními prostředky.¹⁷²¹ Britské úřady si vyhrazovaly právo přezkoumat každý jednotlivý uprchlický případ. Imigraci do Francie neomezovaly kvóty a rovněž nebyly zavedeny specifické podmínky pro Židy, Němce, komunisty či socialisty. Bezproblémové uplatnění tu mohli najít průmysloví i zemědělství dělníci, především specialisté zejména kovodělníci a horníci.¹⁷²² V SSSR nebyly zavedeny kvóty pro přistěhovalce, ale velmi přísný výběr přistěhovalců prováděly sovětské úřady samy. Přičemž rozhodovala politická osobitost žadatele a jeho odborná kvalifikace.¹⁷²³ Ve Švýcarsku směřovala celková tendence ke znemožnění přistěhovalectví. V imigrační politice podle názoru vyslanectví nebylo činěno rozdílu mezi Židy a „árijci“, jenom pro Židy uprchlé z Německa platila visová povinnost. Říšský tisk si stěžoval na poskytování azylu těmto osobám, proto se udělování tohoto práva postupně omezovalo. 20. ledna 1939 bylo zavedeno vstupní visum pro emigranty - cizince. Švýcarské úřady za ně považovaly cizince, kteří pod tlakem politických nebo hospodářských událostí opustili svá bydliště v cizině a nechtěli nebo se tam nemohli vrátit. Ve třicátých letech se přistěhovalectví omezovalo na přijímání zaměstnanců, které potřeboval místní pracovní trh. V údobí druhé čs. republiky bylo Švýcarsko prakticky výdělečně činnému přistěhovanci uzavřeno. Zámožnější uprchlíci, kteří se v tu dobu přistěhovali, měli pouze krátkodobá povolení k pobytu jako turisté. Přestože v zemi vládla svoboda politického přesvědčení, před udělením vstupního visa mohlo být zkoumáno, zda se nejednalo o osobu politicky exponovanou proti Německu. S ohledem na přísnou neutralitu konfederace se totiž žádný cizinec nemohl účastnit politické činnosti.

---

¹⁷²⁰ Londonová, Louise: Britská vláda..., c.d., s.106-114. Dále srv. též Bergman, Marion: German-Jewish Refugees in England. The Ambiguities of Assimilation, London 1984.

¹⁷²¹ Velecká, H.: Britská pomoc..., c.d, s.665.

¹⁷²² AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 34048 z 7.3.1939.

¹⁷²³ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 24439 z 9.2.1939.

V některých kantonech byla zakázána komunistická činnost i pro Švýcary.¹⁷²⁴ Do Itálie nepřicházelo podle názoru čs. zastupitelských úřadů přistěhování uprchlíků vůbec v úvahu.¹⁷²⁵ Belgie zavedla od 1.října 1938 visovou povinnost s ČSR. V zemi panovaly přísné předpisy ohledně povolení k práci a pobytu. Podle zprávy vyslanectví bylo prakticky nemožné přijímat přistěhovalce z ČSR.¹⁷²⁶ Nizozemí do konce republiky nezavedlo visovou povinnost vůči ČSR. Nizozemská hranice zůstávala po křišťálové noci v Německu téměř hermeticky uzavřena. Vyslanectví v Amsterdamu uvádělo, že v květnu 1938 byl vydán cirkulární výnos ministra justice z května 1938, podle něhož se na každého uprchlíka mělo pohlížet jako na nevídaného cizince. Za uprchlíka se považoval každý cizinec, jenž opustil svou vlast (zemi, v níž se zdržoval nebo byl usazen) pod tlakem různých událostí (perzekuce, omezování svobody). Pro vstup do země nebylo rozhodující, zda uprchlík disponoval peněžními prostředky. Naopak majetní přistěhovalci neměli být zvýhodněni. V Nizozemí panovala velká nezaměstnanost, navíc země byla přeplněna uprchlíky z Německa, jejichž počet dosahoval 35 000 lidí. Reálné možnosti přistěhovalectví se měly rýsovat především v nizozemských koloniích.¹⁷²⁷

Přes Polsko probíhal povětšinou transit do přístavu Gdyně, odkud vystěhovalci pluli lodí do dalších končin. Samotné Polsko, kde narůstal antisemitismus, neumožňovalo přistěhování Němců a Židů. Obávalo se totiž nárůstu německých menšin. Pro komunisty a socialisty nepřipadalo přistěhovalectví vůbec v úvahu, neboť podle vyslance Slávika tamější režim zastávce těchto politických směrů potíral.¹⁷²⁸ Slávikovi se úspěšně podařilo dojednat v lednu 1939 průjezd emigrantů.¹⁷²⁹

Přistěhování do Maďarska a Bulharska nebylo vůbec povoleno.¹⁷³⁰ Vyslanectví v Rumunsku uvádělo, že povolení k imigraci se prakticky neudělovalo. Navíc se vůbec netýkalo Židů. Povolení k pobytu a k výkonu zaměstnání mohli obdržet jen cizinci, kteří byli v Rumunsku usedlí od roku 1925. Výjimečně mohli najít uplatnění slévači, tkalcovští mistři, konstruktéři železa, avšak pouze za předchozího schválení rumunského ministerstva práce.¹⁷³¹ I proto se do Rumunska přistěhovalo od 1. května do konce roku 1938 jen 5 lidí z ČSR. Jugoslávie

¹⁷²⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 16624 z 31.1.1939. Obecně uprchlickou politiku Švýcarska rozebral - Ludwig, Carl: Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart, Bern 1966. Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus, Bern 1999.

¹⁷²⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 29267 z 24.2.1939.

¹⁷²⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 17824 z 30.1.1939.

¹⁷²⁷ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 28576 z 20.1.1939.

¹⁷²⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 18999 z 6.2.1939.

¹⁷²⁹ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 146.842 z 30.1.1939.

¹⁷³⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 17269 z 10.2.1939. AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 16381 z 3.2.1939.

¹⁷³¹ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 37022

nedávala uprchlíkům povolení k práci, avšak pro malý počet odborníků tak činila. Přistěhovalectví Židů nebylo na rozdíl od imigrace Němců možné. Obdobně v Řecku existovala možnost získání povolení k práci pro specialisty (skláře, soustružníky kovu, typografy, případně vedoucí síly pro textilní a chemický průmysl).¹⁷³² Pokud neměli dostatečné finanční prostředky k živobytí, museli zemi opustit. Imigrace Židů se nedoporučovala, rovněž také příchod komunistů a socialistů, neboť těm hrozilo trestní stíhání. V Albánii nebyly pro československé vystěhovalce žádné vyhlídky s ohledem na ekonomickou situaci země.¹⁷³³

Zvláštní úřední nařízení týkající se omezení přistěhování do Švédska neexistovalo. Referent Král. sociálního ředitelství naznačil čs. vyslanectví, že „*přistěhování Židů do Švédska není žádoucí a vzbuzovalo by v zemi značné pohoršení.*“ Úřady připouštěly vstup Židů do země k delšímu pobytu pouze zcela výjimečně. Vyslanec zjistil, že instrukce rozhodujících míst přikazovaly, aby se při imigraci upřednostňovali pokud možno Čechoslováci a němečtí uprchlíci z území připojeného k Německu před všemi ostatními uchazeči. Žádání byli zejména specialisté jako kovodělníci, skláři, zemědělství dělníci a pomocníci v domácnosti. Reálná možnost připadala zhruba pro 100-150 lidí.¹⁷³⁴ Estonsko se bránilo přílivu přistěhovalců, přesto omezeně přijímalo pracovní síly v těch oborech, kde mělo nedostatek vlastních sil (odborníci v průmyslu – barvíři, tkalci).¹⁷³⁵ Možnost imigrace do Finska byla omezena.¹⁷³⁶ V Litvě, kam nemohli komunisté a socialisté, se mohli uplatnit výhradně specialisté.¹⁷³⁷ Specifické podmínky imigrace do Palestiny, ale i jihoamerických zemí jsou zachyceny níže. Z tohoto přehledu vyplývá, že při vystěhovalectví byli zvýhodněni specialisté (především techničtí odborníci a zemědělci). Komplikace vyvstávaly především pro Židy a komunisty.

VI.2. Přístup státu k emigraci uprchlíků

Ministerstvo vnitra již 10. října 1938 vybídlo ministerstva sociální péče a zahraničních věcí, aby ihned podnikly potřebné kroky ve vystěhovalecké otázce.¹⁷³⁸ Emigrace především jinonárodních uprchlíků představovala také jeden z prostředků řešení uprchlické otázky

¹⁷³² AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 22752 z 8.2.1939.

¹⁷³³ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 33090 z 13.2.1939.

¹⁷³⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 28576 z 20.1.1939.

¹⁷³⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 17826 z 31.1.1939.

¹⁷³⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 25058 z 14.2.1939.

¹⁷³⁷ NA Praha, f. MV-dod., sign. D 414, Zpráva pro pana ministra ze 4. listopadu 1938.

¹⁷³⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 6.84.857/38 z 10.10.1938.

v republice. Komplikace vyvstávaly u nemajetných utečenců ale také z důvodu, že mnohé státy uzavíraly svoje hranice proti přílivu uprchlíků obecně a nejen z ČSR a propouštěli jen finančně zajištěné osoby. S tím souviselo nezbytné zajištění dostatečného množství valut pro vystěhovalce, což ztěžovalo vázané devisové hospodářství, které zamezovalo náhlý odliv valut do ciziny. Ten se mohl dít jen za souhlasu Národní banky. „Zájmová sdružení“ uprchlíků jednotlivých kategorií sama usilovala, aby prostřednictvím svých zahraničních styků umožnila vystěhování svých příslušníků do jednotlivých cizích států. Tato jednání začala dříve, než-li se mohla organizovat oficiální akce, která byla soustředěna v Ústavu pro péči o uprchlíky. Některá jednání probíhala po dohodě právě s tímto ústavem.¹⁷³⁹

Jednání o hromadné emigraci prováděly v zahraničí jak zástupci židovských organizací, tak členové německé sociální demokracie (DSAP). Funkcionáři této strany byli k vedení potřebných jednání vybaveni poloúřední plnou mocí.¹⁷⁴⁰ Státní orgány jim přenechaly zpočátku plné pole působnosti, neboť samy se soustředily na jednání o britské finanční pomoci, která měla sloužit i k financování uprchlického zaopatření. Dá se říci, že zástupci židovských a německých uprchlíků se snažili zajistit možnosti vystěhovalectví, tedy země a místa, kam by se „jejich svěřenci dali umístit“. Stát sice jednal o finanční pomoci republiky, ale hromadné vystěhovalectví ze svých prostředků financovat nechtěl. Možnost k tomuto účelu poskytoval britský dar, který se v tomto směru také využil. Financování emigrace jednotlivců se úřady nebránily.¹⁷⁴¹ V průběhu debat se požadovalo, aby uhradu nákladu na vystěhovalectví Židů provedla Velká Británie. Úřední místa si byla vědoma skutečnosti, že pokud se chtějí urychlit vystěhovalectví co největšího množství demokratických Němců a Židů, musí vyvinout aktivitu v zajištění příslušných emigračních destinací, neboť akci „zájmových sdružení“ považovaly za nedostatečně důraznou a navíc bez podpory oficiálních institucí čs. republiky. I proto a též pod vlivem britské finanční pomoci rozvinuly v tomto směru větší aktivitu, jak jednáním v Kanadě, tak i ve Velké Británii až v prosinci 1938. Zajišťování emigračních možností pro vystěhovalce jednotlivce probíhalo kontinuálně. První místa na vystěhovaleckých seznamech měli obsazovat uprchlíci z Německa tj. němečtí emigranti i s ohledem na tlak Německa na „vyřízení“ tohoto problému.

---

¹⁷³⁹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Zpráva o vystěhovaleckých akcích prováděných soukromými organizacemi resp. jednotlivci ze 14. ledna 1939.

¹⁷⁴⁰ NA Praha, f. MV-dod., sign. D 414, Zpráva pro pana ministra ze 4. listopadu 1938. II.

¹⁷⁴¹ Vystěhování uprchlíků bylo umožňováno i tím způsobem, že se dovolovaly vyvážet stroje, eventuálně zboží místo valut. V tomto případě bylo předepsáno zvláštní řízení, které provádělo ministerstvo obchodu v dohodě s Národní bankou a Svazem průmyslníků. Stroje, zboží se ocenily, (podobně i jiné cenné předměty), a po předložení vystěhovaleckého pasu a zaplacení dávky se udělovalo povolení k jejich vyvezení, takže jejich prodejem v zahraničí (instalováním) si mohl vystěhovalce opatřit možnost existence v cizině.

Průběh porad o vystěhovaleckých otázkách do jisté míry odráží i myšlení části úřednického stavu. 20.října 1938 byla svolána spěšná meziministerská porada ve věci vystěhovaleckých akcí do ministerstva sociální péče. Zpočátku se diskutovalo repatriační řešení. Úředník ministerstva sociální péče JUDr. Lev Zavřel, budoucí ředitel Ústavu pro péči o uprchlíky, uváděl, že mezi uprchlíky se nacházelo mnoho Židů, jež by se měli koncentrovat do táborů. Stejně opatření doporučoval i v případě demokratických Němců. Vystěhovaleckou akci demokratických Němců, kterou v tu dobu prováděl Wenzel Jaksch v Anglii, považoval za nedostatečnou. JUDr. Kotek, budoucí vysoký úředník vystěhovaleckého odboru Ústavu pro péči o uprchlíky, „*viděl jedinou rychlou pomoc ve vracení lidí Německu.*“ Dokonce navrhoval, aby byli Německu nabídnuti! Zástupce Národní banky ing. Patzer kontroval Zavřelovi tím faktem, že Jakschova akce byla úspěšná už tím, že v cizině vynesla 2,5 miliónu Kč. Kritizoval, že z akce londýnského starosty byl k dispozici pouze 1 milion Kč, ač prý sbírka měla mít již 17 miliónů Kč. Ing. Pára se stavěl proti vystěhování příslušníků čs. národa. Přeháněl v počtu židovských uprchlíků, jejichž počet odhadoval od 25 000 do 50 000 osob. Projevil obavu, že z uprchlých Němců se do ciziny nebude chtít mnoho vystěhovat. „*Proto nutno ihned je vracet, též i Židy, sice nám tu zůstanou.*“ Souhlasil s Kotkem, aby se trvalo na vládním usnesení o vracení utečenců. Žádal proto Zavřela, aby zrušil již zahájenou praxi na min. soc. péče, která omezovala nezbytnost nuceného návratu různými výjimkami pro ohrožené uprchlíky. Přestože schůze skončila doporučením, aby se židovští uprchlíci a Němci vraceli zpět do obsazeného území i za pomoci donucovacích prostředků, nebyla praxe v tu dobu již tak rigorózní a nastavený trend se povětšinou nezměnil. Průběh debaty ukázal, že část uprchlíků zůstane v republice, a proto bude nutné přijmout opatření týkající se jejich případné emigrace. Předpokládalo se, že k vystěhování zůstane značný počet uprchlíků přesahující kvóty i prostředky. Proto mělo být podporováno především na vlastní náklady, k čemuž se měly opatřit rychle vystěhovalecké kvóty zvláště v dominiích Velké Británie.¹⁷⁴² V pokračování debaty se projevilo přání, aby co nejrychlejší vystěhovalectví Židů podporovala vlastními prostředky právě Velká Británie. „*Vyhlídky na hospodářské prospěchy z nich nejsou valné. Přijdou-li nějaká protižidovská opatření (numerus clausus apod.), budou se Židi dobrovolně později stěhovat také s penězi.*“ Přestože Velká Británie podle záznamu „*dělala problémy*“ s vývozem peněz a nákupem jízdenek, neměla klást překážky vystěhovalectví zámožnějších Židů. „*Ti, kteří spoléhají na podpory, bylo by nejlépe*

¹⁷⁴² AMZV, f. V.sekce, k. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 150.214 z 22.10.1938. Na jejím počátku se upozorňovalo na činnost poslance Tauba, který vydával potvrzení uprchlíkům o tom, kdo byl ohrožen na životě, a nesměl se vrátit do obsazeného území.

vystěhovat *hromadně*.“ Kolektivní vystěhování komplikovaly individuální přání některých vystěhovalců. Podle výpovědí úředníků ministerstva zahraničí dala Británie zatím k dispozici kvóty pro 200-300 osob, Švédsko 300-500 osob a Finsko pro 200 osob. Jednáním s USA se mělo umožnit přistěhovalectví uprchlíků na německou kvótu, která nebyla vyčerpána. Účastníci kritizovali Spojené státy za malý zájem o uprchlický problém v republice. Rozhovory měly proběhnout i se zeměmi Jižní Ameriky. Všechna jednání o emigraci měla být zahájena co nejdříve, aby se Židé, kteří disponovali finanční prostředky, mohli rychle vystěhovat. Proběhla také rozprava bez konkrétního výsledku týkající se situace po případném vyčerpání dobročinných sbírek a z nich plynoucích prostředků pro možné vystěhovalce tzv. „do začátku“. Cestovní náklady do některých zemí byly totiž velmi vysoké. Jízdenka pro jednu osobu do Ameriky stála na 3 až 5 000 Kč, na Nový Zéland dokonce 10 000 Kč. Emigrantům se mělo zabránit v případném návratu do republiky přidělováním růžových pasů. Tyto doklady, jež obsahovaly doložku v příslušné jazykové úpravě, platily výhradně k odjezdu z Československa a neopravňovaly k cestě zpět. Navíc pas musel být při příjezdu odevzdán čs. zastupitelskému úřadu.¹⁷⁴³ Úředníci ministerstva vnitra doporučovali, aby se příspěvky z domácích i zahraničních sbírek použily na založení existence českých uprchlíků a na zaplacení jízdného do zahraničí pro nemajetné německé i židovské uprchlíky, kteří neměli najít trvalého usídlení na půdě zbytkového státu. Návrhu nikdo neopponoval, a proto mohl být uveden do praxe.¹⁷⁴⁴

Na následující poradě zúčastnění úředníci pochybovali o dostatečných možnostech soukromé vystěhovalecké akce. Někteří se vyjadřovali v tom směru, že dokonce „*zklamala*“. Jak se ukazovalo, i státní akce v rámci dosavadních směrnic nedosahovala dostatečné šíře. K jejímu zesílení doporučovali účastníci následující opatření: 1) zorganizování speciální kolonizační společnosti, 2) rozvinout diplomatický nátlak na exekutivu států, které by přicházely v úvahu pro přistěhování uprchlíků. Příslušné aktivity se rozbíhaly pomalu. Ústav pro péči o uprchlíky vznikl až na konci listopadu.

V diskuzi ohledně nezbytnosti emigrace z republiky se problém uprchlíků rozdělil podle priorit do tří skupin: 1) emigranti z Německa a Rakouska – Židé a demokrati (představujících 1 180 politických a asi 4 000 židovských uprchlíků), 2) uprchlíci z pohraničního území¹⁷⁴⁵ (15 000 Židů, mezi 8 000 až 10 000 antifašistických Němců), 3) uprchlíci ze zabraných částí Slovenska a Podkarpatské Rusi. Poměrně rychle došlo ke sjednocení na názoru, že přednostně

¹⁷⁴³ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1547, sign. V 84/47, č.j. 87076 z 16.10.1938.

¹⁷⁴⁴ NA Praha, f. MV-dod., sign. D 414, Zpráva pro pana ministra ze 4.listopadu 1938. II.

¹⁷⁴⁵ Tato skupina začala být na začátku nového roku rozdělována do dvou kategorií na Židy a antifašistické Němce. Venkov, 8.1.1939, s. 5. Státní organizace péče o uprchlíky. Naše i cizí.

musí odcestovat německá a rakouská židovská emigrace a to z hospodářských i politických důvodů. Demokratická emigrace z těchto států nebyla tak rozsáhlá a většina už z republiky odjela. Vůči židovské emigraci se navrhoval „*drasticky přísný*“ přístup. „*Většina těchto osob je zámožná. Z jejich kapitálu mělo by se jim vyplatiti devisami (šekem na zahraničí) 25%-50% jejich jmění, zbytek by patřil do fondu, z kterého by se financovalo vystěhovalectví chudých Židů.*“ Zůstalo nakonec pouze u návrhu. Zavedly se však srážky z vývozu valut. Úředníci Zamini doporučovali ve věci vydávání pasů nejliberálnější postup. Protože panovala obava, že na již zmíněné růžové pasy nebudou cizí státy udělovat visa, měli všichni vystěhovatelci obdržet modré pasy. Následující postup měl zůstat identický a tyto pasy měly čsl. zastupitelské úřady odebírat a „*ohledně majitelů by prohlašovaly, že nejsou čsl. státními příslušníky*“. ¹⁷⁴⁶ Vydání cestovního dokladu se vázalo na předložení osvědčení o zaplacení daní a poplatků. Toto potvrzení nedostávali uprchlíci od úřadů v zabraném území, nýbrž se jednalo o prohlášení finanční správy (oddělení III/9a ministerstva financí), že nebyly námitky proti jejich vystěhování. Pro osoby, které žily na stávajícím území, platil výnos z 8. května 1928. ¹⁷⁴⁷

Hovoříme-li o vydávání pasů, je nutné se zmínit o dočasném normativním omezení emigrace v souvislosti s podzimními událostmi. V době Mnichova bylo přijato vl. nařízení č. 194 Sb. z 26. září 1938 o omezení cestování do ciziny, které zakazovalo cestovat do zahraničí osobám v branném věku. Podle prosincové instrukce se při provádění § 2 tohoto nařízení mělo „*postupovat bláhevorně u osob německé, maďarské a polské národnosti a Židů, kteří se přistěhovali z obsazeného území*“. ¹⁷⁴⁸ K vycestování z republiky byla navíc od 5. října 1938 nutná výjezdní doložka v cestovním pase, kterou vydával příslušný zemský úřad. Formálně byla obě nařízení zrušena k 29. prosinci 1938, kdy se opět zavedl v zásadě volný styk. ¹⁷⁴⁹ Zemský úřad nařídil již 28. října 1938, aby se vystěhovalcům přednostně vyřizovaly pasové záležitosti a umožnilo se jim tak brzké odcestování z ČSR. Vystěhovatelci nakonec dostávali pas s platností na dobu šesti měsíců a ti, kteří nemohli prokázat svou totožnost, obdrželi prozatímní pas. ¹⁷⁵⁰

V prosinci začal plně fungovat Ústav pro péči o uprchlíky, jehož vystěhovalecký odbor organizoval odliv uprchlíků. Předsedou odboru se stal továrník Dr. ing. Jaroslav Podhajský a

¹⁷⁴⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 427, Porada o vystěhovaleckých věcech v ministerstvu sociální péče 7.11.1938. Ohledně ostatních vystěhovalců uznáno, že a) musí býti co nejdříve proveden soupis s označením národnosti, rasy, povolání atd, b) zjednodušit pasové formality (zrušit vl. nařízení č. 209), c) upravití devizové předpisy.

¹⁷⁴⁷ Prager Tagblatt, 1.12.1938, s. 6, Die Ausgabe von Pässen.

¹⁷⁴⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 48455/1938-14a z 1.12.1938.

¹⁷⁴⁹ Rychlík, Jan: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989, Praha 2007, s. 16.

¹⁷⁵⁰ Kux, J.: Internační tábor..., c.d, s. 25.

ředitelem zmíněný JUDr. Josef Kotek. Odbor pracoval v dohodě též s ministerstvem zahraničních věcí, kde bylo touto agendou pověřeno odd.V/3. Vzniklo tak ústředí, o němž se hovořilo již na dřívějších poradách a které mohlo účinněji pracovat v těchto otázkách. Rovněž disponovalo finančními prostředky i ve valutách.¹⁷⁵¹ Zbývalo ještě mnoho práce, neboť po vycestování toužilo více než 20 000 čs. st. příslušníků, z cizích potom 9 060 osob.¹⁷⁵² S ohledem na politickou situaci se muselo kalkulovat s emigrací i těch lidí, kteří potom původně netoužili, mezi něž patřili především Židé. Rozvíjely se i možnosti odchodu několika desítek Čechů a Slováků, kteří zhoršením hospodářských poměrů v republice nemohli nalézt dostatečnou obživu.¹⁷⁵³ Přesto emigrace Čechů a Slováků nebyla cíleně podporována.¹⁷⁵⁴ Mezi známé Čechy, kteří se vystěhovali během druhé republiky, patřili Jan Werich, Jiří Voskovec, kteří odešli do USA, či Karel Lamač, který emigroval do V. Británie. Tyto osoby pochopitelně nepatřily k uprchlíkům z pohraničí.

Ústav vydával speciální brožury o imigračních možnostech do jednotlivých zemí. Zájemci o vycestování se tak mohli seznámit s ověřenými informacemi, které mohli porovnávat s nabídkami různých zprostředkovatelských agentur.¹⁷⁵⁵

Vystěhovalecký odbor spolupracoval s německými sociálními demokraty a zástupci židovských organizací, kteří měli svoje delegáty ve výboru znalců. O emigraci z Německa a bývalého Rakouska se staralo několik pomocných výborů, které byly sdruženy svými zástupci v Comité Central tchéco-slovaque pour les réfugiés provenant d'Allemagne, jenž spolupracoval s konzuláty a spoluurčoval pořadí odjezdů emigrantů podle stupně ohrožení. Peněžité příspěvky na tuto akci se získávaly většinou v cizině.¹⁷⁵⁶ Ústav se snažil, aby problém emigrantů z Německa a Rakouska byl v co nejkratší době vyřešen. Protože dosavadní úmluvy zástupců jednotlivých podpůrných komitétů v tomto směru neměly dostatečného úspěchu, upozornili někteří úředníci vystěhovaleckého odboru zmíněné podpůrné komitáty, že ze zahraničně-politických důvodů se musí nezbytně otázka

¹⁷⁵¹ Venkov, 8.1.1939, s. 5 Státní organizace péče o uprchlíky. Naše i cizí. Disponoval valutou zásobou ve výši 15 mil. Kč. Do prvních lednových dnů pomohl k vystěhování 2300 osob. Většinou se jednalo o cizince a Židy.

¹⁷⁵² Ještě v lednu se na území republiky nacházelo kolem 5 000 německých a rakouských emigrantů, 15 000 Židů z postoupeného území, mezi 8 000 až 10 000 antifašistických Němců z odstoupeného území. Skupina 550 uprchlíků z Rakouska a Německa, kteří našli útočiště dříve v Československu, odešla v lednu do různých středoamerických zemí. The Jews of Czechoslovakia, c.d, s. 575.

¹⁷⁵³ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci....., c.d, s. 74. Celkově to mělo být na 45 000 osob, jimž mělo být třeba dopomoci k vystěhování.

¹⁷⁵⁴ Prager Tagblatt, 12.1.1939, Eine Viertelmillion Flüchtlinge? (především u zemědělských dělníků, sklářských specialistů).

¹⁷⁵⁵ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci....., c.d, s. 75.

¹⁷⁵⁶ AMZV, f. V.sekce, k. 428, sl. Stěhování do ciziny, č.j. 1078/V-3/39. z 3.1.1939.

říšskoněmeckých a rakouských uprchlíků „likvidovat“, jinak by hrozilo nebezpečí, že by Německo žádalo vydání některých emigrantů.

V tomto směru byl zainteresován také Vysoký komisař pro uprchlíky z Německa, který delegoval do Prahy svého pověřence Rudolpha Katze.¹⁷⁵⁷ Katz potvrdil komitétům, že v Německu se objevily snahy žádat vydání některých německých uprchlíků pobývajících toho času v Česko-Slovensku. Na druhé straně upozornil, že se ve francouzském ministerstvu zahraničních věcí, rovněž i ve Stockholmu, dozvěděl, že československá vláda ubezpečila francouzskou i švédskou vládu, že uprchlíci cizinci nebudou z republiky násilím vystěhováni nebo k vystěhování nuceni. Ministerstvo sociální a zdravotní správy žádalo po Zamini vystavení dopisu pro Katze a pro Vysokého komisaře, v němž by se zdůraznila nezbytnost vyřešení otázky německých a rakouských uprchlíků v republice z různých důvodů. Pokud by se dopis Emmersonovi nepředložil, úředníci vyslovovali znepokojení, že by se otázka těchto uprchlíků dostala na druhou kolej a řešila by se především problematika Židů z Německa.¹⁷⁵⁸ Jednalo se spíše o nepotvrzenou obavu, neboť prioritu v mezinárodních jednáních a přidělování vis získávali právě političtí uprchlíci, což se ukázalo již na mezinárodní konferenci pomocných organizací 22. října 1938 v Paříži, která se věnovala uprchlíkům v Československu. Uprchlíci, kteří utekli především kvůli pronásledování Židů v Německu či v Rakousku, se dostávali do obtížnější situace.¹⁷⁵⁹

V čele Comité Central stála Marie Schmolková, která vedla také agendu HICEMu. Schmolková cestovala do Londýna a Paříže, aby zvedla zájem o uprchlickou otázku. Británie dala k dispozici pro německé emigranty 100 a posléze dalších 100 vis.¹⁷⁶⁰ Když byla Schmolková v zahraničí, prosadil Katz zřízení Centrální kanceláře pro technické provádění transportů uprchlíků při Šaldově komitétu. Katz se stal jejím předsedou a jako spolupracovníci vybral Helenu Matuškovou. Cestovní přípravy byly v rukou Raphaela a Hugo Gräfa, což byli stejně jako Katz komunisté. Personální složení Comité Central potom zapříčinilo ztížení výjezdu z republiky pro některé bývalé komunisty a jiné „jim nepříjemné uprchlíky“. Na konci prosince se měla situace v tomto komitétu uklidnit. Schmolková byla

---

¹⁷⁵⁷ Černý, B.: *Most...*, c.d., s. 28 a 285. Kurt Grossmann z Demokratické péče o uprchlíky opatroval v zahraničí visa pro emigranty, v Praze pak jeho zástupce uprchlý socialista ze Stettina Günter Nelke. Šaldův komitét (Pomocný komitét pro německé emigranty) měl převzít agendu zakázané Solidarity. Ještě v listopadu 1938 pečoval o 741 dospělých a 64 dětí. Po odchodu ze Mšce byli emigranti ubytováni v primitivních podmínkách ve Svěpravicích, kde jim pomáhalo domácí obyvatelstvo v úkrytu. Většina z emigrantů odešla do zahraničí přes Polsko.

¹⁷⁵⁸ Jestli byl dopis napsán a doručen z prostudované dokumentace nevyplývá.

¹⁷⁵⁹ Čapková, K.-Frankl, M.: *Nejisté útočiště...*, c.d., s. 331.

¹⁷⁶⁰ Britské úřady odmítly ze 100 navržených lidí 16 osob. Grossmann, K.: *Emigration...*, c.d., s. 134.

příliš zaměstnána prací v HICEMu, a tak přenechávala prostor v Comité Katzovi, z čehož vyplývaly již naznačené problémy.¹⁷⁶¹

Na začátku ledna se konala v ministerstvu zdravotní a sociální správy další porada o vystěhovaleckých otázkách, na níž se debatovalo o umístění 800 rodin zemědělců do jižní Francie, kteří tam měli obdržet větší přiděly půdy. Dr. Zelenka uvažoval nad situací v republice a navrhoval zřízení různých přeškolovacích táborů, neboť se nedostávalo zemědělského dělnictva a usilovalo se o snížení přebytku lidí z kanceláří, továren a obchodů. Umístění demokratických Němců probíhalo poměrně úspěšně, protože se řadě z nich podařilo vycestovat do severských států, Belgie, Francie a Velké Británie. V nejbližších dnech mělo odjet do Dánska 165 osob. „*My zaplatíme cestu a 1 měsíc pobytu,*“ prohlásil Dr. Kotek.

Do jihoamerických států Paraguaje, Uruguaye, Argentiny se předpokládalo vystěhování pouze čs. zemědělců a průmyslových dělníků s výjimkou Židů. Jiné možnosti ani jejich imigrační podmínky nedovolovaly. Probíhala jednání o vystěhování 1 000 osob z Ostravska do San Dominga. Podobně se vyjednávalo vystěhování 1 200 Židů do Nicaragui. Upozorňovalo se na existenci pochybných podniků, které zprostředkovávaly emigraci do těchto končin a hrozilo nebezpečí, že vystěhovanci v cizině ztroskotají a mohli by být dopravováni zpět na náklad státu.¹⁷⁶² Hovořilo se i o možnostech umístění na Madagaskaru, kam měli být vysláni experti na místa, která by připadala v úvahu. Zmiňovala se také možnost vystěhování do Rhodesie a to nejen pro farmáře, ale také pro lékaře a obchodníky.

Vrchní odb. rada Šlapák informoval o prosincové cestě do Kanady, jejíž imigrační možnosti považoval za veliké. Kanadská vláda, která se stavěla kladně k umístování čsl. zemědělců, ale odmítala židovské uprchlíky, pověřila usídlováním přistěhovalců tamější železniční společnosti Canadian Pacific Railway Co. a Canadian National Railway Co. Usnadňovaly ho především podobné klimatické poměry jako v republice. Nabídka byla výhodná především pro hromadné vystěhování demokratických Němců, které mělo probíhat po etapách. Utečenci nezemědělci měli být přeškolováni. Celkově mělo být volných 36 000 farem, v provincii Ontario potom 122 zemědělských usedlostí. Hospodářství byla od sebe vzdálena několik kilometrů. Důvod, proč bylo tolik farem k dispozici, spočíval v útěku lidí z venkova do měst. Navíc tamější pracovní síla odmítala pracovat v zemědělství a vyžadovala velké mzdové náklady. Přistěhovalce čekala tvrdá práce. Bonita půdy byla nízká a ke zvýšení výnosů bylo zapotřebí strojů a peněz. Zemědělci měli být umístováni jednotlivě, neměli tvořit kompaktní

¹⁷⁶¹ Grossmann, K.: Emigration..., c.d, s. 132, 137. Katz se jmenoval Leo Bauer. Po roce 1945 byl ve východním Německu zatčen a devět let strávil na Sibiři. Grossmann, K.: Emigration..., c.d, s. 131. Ústav byl s Comité Central ve stálém styku.

¹⁷⁶² NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Záznam porady vystěhovaleckého odboru ze 7. ledna 1939.

celky, aby se co nejdříve asimilovali a netvořili menšiny. Přesto se kolem jedné farmy mělo soustředit 10-25 osob. V provincii Quebec, kde převládalo francouzské obyvatelstvo, se brojilo proti jakékoliv kolonizaci.¹⁷⁶³ Problematické bylo financování akce, neboť kolonizace pro asi 5 000 demokratických Němců (valuty a peněžité příspěvky) měla stát asi 70 mil Kč. Za usídlení rodin vláda požadovala poplatek 300 liber a na umístění svobodných mužů, kteří měli pracovat na farmách spolu s rodinami, chtěla 200 liber.¹⁷⁶⁴ Na zajištění akce se podíleli funkcionáři DSAP. Z dalších „podniků“ se připravoval odchod 2 500 Židů do Palestiny ve spolupráci s židovskými organizacemi, jimž měly být přiděleny valuty až do výše 70 mil. Kč.¹⁷⁶⁵

Záležitost „*definitivního vystěhování něm. soc. demokratů*“ do cizích států narážela na obtíže finančního rázu. „*Republika potřebuje peníze pro péči o vlastní uprchlíky. Vystěhování příslušníků německé sociální demokracie na státní náklad, jež snad bylo původně z jejich strany zamýšleno, znamenalo by neúměrnou výhodu pro poměrně nepatrnou část uprchlíků,*“ uváděla analýza soukromých emigračních podniků z pera úředníků ministerstva sociální a zdravotní správy. Proto se hledalo další finanční zajištění. „*Pokud by část anglické půjčky byla poskytnuta ve formě daru (4 mil. liber) mohla by československá vláda uvolnit částku až 70 miliónů Kč na emigraci a usídlování německých demokratů v cizině, jmenovitě v anglických dominiích a některých jihoamerických republikách.*“ Kladně se k tomu stanovisku vyslovil komitét hospodářských ministrů. Pochopitelně vše souviselo s výsledky jednání v Londýně, které dopadly z toho pohledu dobře.¹⁷⁶⁶ Vláda na chůzi 10. ledna 1939 vzala na vědomí zprávu ministra financí o povolení dvou vystěhovaleckých akcí - palestinské a akce německých sociálních demokratů a o uvolnění částky 1/2 mil. liber šterlinků na každou z těchto akcí.¹⁷⁶⁷ Na téže schůzi byly schváleny směrnice pro vývoz valut vystěhovalců. Na jejich základě se rozeznával československý státní příslušník bez rozdílu národnosti a rasy. V tomto případě bylo možno vyvézt valuty v ceně až do 80 000 Kč a bylo nutné zaplatit ve prospěch fondu Ústavu pro péči o uprchlíky dávku z hrubé povolené částky, volná hranice činila 15 000 Kč, od 15 000 do 25 000 Kč byla 20% dávka, od 25 000 do 80 000 Kč to byla 30% dávka. Pokud se jednalo o cizince, resp. osoby bez státní příslušnosti, byla stanovena

¹⁷⁶³ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 244.

¹⁷⁶⁴ Amstätter, Andreas: Tomslake: Die Geschichte der sudetendeutschen Sozialdemokraten in Kanada, Euskirchen 1995, s. 64-65. Uvádí se také, že od přistěhovalců se požadoval přínos kapitálu ve výši 1000 dolarů na rodinu. Později byly peníze pro svobodné muže složeny u kanadské vlády a měly být vyplaceny v okamžiku, kdy se rozhodli odejít od rodin. Do Kanady odešlo celkem 1024 osob.

¹⁷⁶⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Informace pro pana ministra soc. péče z 14.1.1939.

¹⁷⁶⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Zpráva o vystěhovaleckých akcích prováděných soukromými organizacemi resp. jednotlivci ze 14. ledna 1939.

¹⁷⁶⁷ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 500, č.j. 715/39 z 13.1.1939.

volná hranice 7 500 Kč, od 7 500 do 15 000 Kč byla dávka 20% a od 15 000 do 50 000 Kč, což byla nejvyšší hranice, byla dávka 50%. Podle slov ministerských úředníků mělo jít oproti postupu v Německu o benevolentní přístup. Podobná úprava se stanovila i pro osoby s cizími cestovními pasy nebo čs. prozatímními pasy. Prostředky na „kanadskou akci“ putovaly tedy z britského daru. Příkaz úhrady zálohy nákladů akce ve výši 150 000 kanadských dolarů byl proveden ještě před 15.březnem 1939. Účastníci akce se nacházeli většinou v Británii a severských státech.¹⁷⁶⁸

U vystěhovalectví do Palestiny podobně jako při akci německých sociálních demokratů se uvažovalo o využití anglické půjčky. Pokud by ČSR tuto půjčku nezískala, předpokládala se emigrace méně než 2 500 osob, v případě získání této půjčky až 5 000 osob, neboť by mohla být uvolněna valutová zásoba až do již zmíněné částky 70 milionů Kč.¹⁷⁶⁹ Skrze Ústav pro péči o uprchlíky emigrovalo do 5. ledna 2 899 osob (1282 čsl. státní příslušnosti, 810 německé, sporné 607). V této souvislosti se musí zmínit fakt, že ústav pomáhal zajišťovat vystěhovalectví německých a rakouských emigrantů, kteří nadále zůstávali mimo jeho sociálně-charitativní péči.

Ústav rozvinul v lednu širokou aktivitu s cílem zajistit co nejvíce vystěhovaleckých možností. „Všude postupováno ohledně vystěhovalectví jak písemně, tak i osobními vlivy. U severských vlád bylo působeno osobními intervencemi, aby přijaly ve větším počtu cizí uprchlíky, kteří se usídlili u nás,“ popisoval činnost odboru úředník Kotek. Byly zúkolovány také jednotlivé zastupitelské úřady za účelem zjištění podmínek pro emigraci, jakož i pro podání přehledu o dosavadních přistěhovalcích (podpůrné akce, hromadné transporty apod.).¹⁷⁷⁰

Rozvíjely se také přípravy na vyslání zvláštní komise do Rhodesie v Africe. Přicestování usnadňovalo, že rhodeská vláda nežádala od přistěhovalců žádné peníze a slíbila bezplatné přidělení pozemků. Komise měla zkoumat půdní podmínky a podnebí a vybrala by místo, které by se pro usídlení nejlépe hodilo. Ve Rhodesii měl být vytvořen emigrační tábor, kde by se provedly všechny přípravné práce pro příchozí emigranty. Komise měla pracovat na vlastní náklady a obdržet diplomatické pasy. Za členy této komise byli vybráni hygienik prof. MUDr. Kabelík, veterinární odborník prof. MVDr. Král, agronom ing. Fleischmann a zástupce čs. vlády. Na vlastní náklad slíbila vyslat do Rhodesie několik expertů také firma Baťa.

¹⁷⁶⁸ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovanci..., c.d., s. 244.

¹⁷⁶⁹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Zpráva o poradě vystěhovaleckého odboru z 21. ledna 1939

¹⁷⁷⁰ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 8119 N-3/39 z 23.1.1939. Továrník Podhájský dále informoval, že k němu přijel ze Švédska zástupce bývalých čsl. kolonistů a informoval ho o záměru 100 čsl. příslušníků vystěhovat se ze Švédska do Bolívie. Jednalo se o čs. kolonisty, kteří se ve Švédsku nemohli uchytit. NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Zpráva o poradě vystěhovaleckého odboru z 21. ledna 1939

Přestože se na ministerstvu sociální péče objevil návrh, aby byl do Londýna vyslán zástupce, který by společně s finančními odborníky usiloval o získání vyšší anglické půjčky a pomocí známostí usiloval mezi anglickými kruhy a v dominiích o umístění především Židů. Tento návrh nebyl akceptován a plné pole působnosti v Londýně bylo přenecháno zástupcům německé sociálně demokratické strany (DSAP). V případě Židů byla starost o jejich umístění v zemích britského impéria přenechána jejich zásahům prostřednictvím různých institucí. Za těmito zásahy nestála česko-slovenská vláda a tím jim nebylo dáno dostatečné důraznosti.¹⁷⁷¹

V lednu se hovořilo také o Kulkově vystěhovalcecké akci do Dominikánské republiky. Kulka vyjednával se zástupci vyslanectví Dominikánské republiky v Paříži, které slíbilo udělení emigračních vis pro 1 200 osob židovského vyznání za předpokladu, že by každý z vystěhovalců zaplatil toto visum s taxami 110 dolarů, na cestovním a dopravě 150 dolarů. Navíc se emigranti museli prokázat obnosem 200 dolarů, celkem tedy spočteno asi 13 200 Kč na osobu a asi 7 000 Kč na „instalování“ v Dominikánské republice. Vcelku by akce stála asi 20 milionů korun. Vyslanectví Dominikánské republiky v Paříži (v Praze neměl tento stát zastoupení) bylo ochotno poskytnout visa výhradně proti hotovému zaplacení visových poplatků. Proto se navrhl způsob, aby se obstarání vis a poukázání poplatků provedlo prostřednictvím čs. vyslanectví v Paříži. Dr. Zavřel měl ověřit emigrační možnosti do Dominikánské republiky na vyslanectví této republiky v Londýně a při jednání a britskými zástupci.

Výhodné podmínky pro uprchlíky - zemědělce se nabízely i v jižní Francii, neboť tam nebyl nutný kapitál a bylo možno kolonizovat rodiny na dílčích kolonátech, přičemž zemědělský dělník se oceňoval za práci částí naturálního výnosu statku, což bylo hmotně výnosnější, než tomu bylo při obyčejném námezdním poměru. Umístění uprchlíků v Jugoslávii a Rumunsku bylo zpochybňováno, neboť tyto země měly podle Kotka svoje vlastní problémy a chtěli propouštět čs. zemědělce, dělníky a úředníky usedlé v těchto zemích po řadu let. „*Proto bylo nutné organizovat vystěhovalcevtví opatrně, aby se předešlo škodám hmotným i morálním.*“ SSSR byl zaslán seznam komunistických uprchlíků a Svaz si měl vybrat určité osoby ze seznamu. Kotek viděl lepší možnosti pro umístění uprchlíků v severských státech.

Myšlenka umístění uprchlíků ve Francii se rozvíjela jednáním zástupce Národní rady československé JUDr. Jaroslava Trnky, který jednal s francouzským ministrem kolonií, který slíbil umožnění kolonizace čsl. vystěhovalců na Madagaskar a Novou Kaledonii. Ministr kolonií měl sám posoudit, zda-li se tato území hodí pro čsl. vystěhovalce. Další jednání

---

¹⁷⁷¹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Otázka vystěhovalcecká, 28.1.1939.

pokračovala. Čs. vyslanec Štefan Osuský projednával umístění až 600 zemědělců. Výsledky považoval za příznivé, neboť měl slíbené koncese i podporu francouzské vlády. Jediným nedostatkem jednání byla skutečnost, že přistěhovalci směli být jen čs. st. příslušníky. Otevírala se i možnost zaměstnat horníky v severní Francii a 200 nezaměstnaných uprchlíků na stavbě přehrad v Pyrenejích. S francouzskou vládou měla být sjednána konkrétní dohoda a podán návrh na zřízení kolonizační společnosti pro Francii. Pro financování akce se předpokládalo přidělení úvěru garantovaného fr. vládou ve výši 19 mil. franků. Soukromá Česká kolonizační společnost žádala po fr. ministerstvu práce místa pro 5000 průmyslových dělníků, dostala příslibeno 200 až 300 míst horníků.¹⁷⁷² Tedy to, co dříve již získal Osuský. Mimoto mělo být nabídnuto několik tisíc míst frézařů, vrtačů kovů a montérů. Největší poptávka byla po automontérech a dělnících, kteří pracovali na opravách leteckých motorů. Ústav pro péči o uprchlíky měl sestavit jmenný seznam osob s kvalifikací, které by připadaly v úvahu.¹⁷⁷³ Soupis byl předán 6. února 1939 úředníku Martínkovi z kolonizační společnosti. O zemědělské práce ve Francii nebyl mezi uprchlíky velký zájem. Optimismus Osuského nesdílela britská legace, která ve zprávě Foreign Office uváděla, že ochota fr. vlády k přijetí čs. uprchlíků byla řídká.¹⁷⁷⁴

Na jednání vystěhovaleckého odboru 4. února 1939 se diskutovalo o umístění uprchlíků v Austrálii. Tamější vláda byla ochotna přijmout jednotlivce, ale požadovala poplatek 300 australských liber pro rodinu. Obávala se však nežádoucího vlivu komunistů, a proto měl záruku výběru uprchlíků na sebe vzít Ústav pro péči o uprchlíky.¹⁷⁷⁵ Mimoto se vyjednávalo o emigraci 170 osob do Dánska, které slíbilo utečencům pouze dočasný pobyt před další emigrací do Británie, či jejich dominií. Norsko požadovalo garance, že uprchlíci budou po půl roce pobytu také převzati Albionem. Některé rozjednané akce musely být zastaveny. Jednalo se o vystěhování do San Dominga a do Nicaraguy. Ukazovalo se totiž jako nejisté, zda tyto země uprchlíky přijmou. Hrozil eventuelní návrat a prostředky vynaložené na vycestování by přišly vniveč. Slibnější možnosti se nabízely v jiných jihoamerických republikách. Do Ecuadoru, kde se v tu dobu nacházelo 80 rodin, se předpokládala možnost dalšího vystěhování pro 300 rodin především zemědělců a Židů. Do Paraguaje by se podle odhadu mohlo vystěhovat několik tisíc osob, ale ne židovští uprchlíci. V úvahu připadali především němečtí a maďarští zemědělci. V Uruguayi bylo naproti tomu možno umístit i Židy. Otevírala

¹⁷⁷² NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 411, č.j. IV-3/1939 z 11.1.1939.

¹⁷⁷³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 411, č.j. 238/M/H z 28.1.1939.

¹⁷⁷⁴ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 37.

¹⁷⁷⁵ Podle Černého mohlo do Kanady vycestovat jen 302 rodin kvůli jejich rozptýlenosti po okupaci republiky. Poslední loď odpula 28.7.1939. Černý, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., c.d., s. 670.

se také možnost umístit větší počet rodin v Bolívii a Argentině. Jihoamerické státy žádaly především zemědělce, nikoliv svobodná povolání. Z toho vyplývalo nezbytné přeškolení uprchlíků, s čímž např. židovské organizace počítaly. Měla proběhnout také jednání o emigraci do Habeše. Majitel cementáren v Miláně Ricardo Ilový chtěl v tomto směru pomoci, měl styky s italskými místy a přicestoval k jednání do Prahy.¹⁷⁷⁶ K uskutečnění záměru nakonec nedošlo.

Ústav pro péči o uprchlíky participoval také na ecuadorské akci, která byla provedena na základě tzv. hospodářského transferu a to Brněnské zbrojovky. 2. února 1939 byla sjednána dohoda několika zástupců čs. strany se zástupcem ecuadorské vlády. Podle ní byla emigrantům z českých zemí dána k dispozici pohledávka Zbrojovky u ecuadorské vlády ve výši 2 632 640 Kč uložená na vázaném účtu v Quitu, která nemohla být transferována do republiky (tzv. zamrzlá pohledávka). Vystěhovalci měli složit u Anglobanky v Praze v korunách částku vázanou do té doby, než ecuadorská vláda uvolnila ve prospěch vystěhovalců odpovídající sumu v ecuadorské měně, a to z poloviny přímo vystěhovalcům, z poloviny na zvláštní česko-slovenský kolonizační fond. Ve finále úspěšnou akci komplikovala skutečnost, že tamější vláda často měnila podmínky transferu. Původně mělo odjet 60 rodin, nakonec to bylo jen 24 rodin.¹⁷⁷⁷

Jak je patrné, jednání o vystěhovalectví probíhala dlouho (obstarání financí, devis, vis, kolonizační místa). Často byli požadováni zemědělci, kterých byl mezi vystěhovalci nedostatek, proto byly organizovány přeškolovací kurzy. Někde nebyly pro Evropana snesitelné klimatické poměry. Jinde komplikoval imigraci požadavek nuceného rozptýlu. U některých států hatily příjezd vystěhovalců jejich vysoké požadavky na finanční hotovost, kterou si měli přivést. Stát zřídil referát pro ochrannou péči o vystěhovalce při policejním ředitelství v Praze. Vedením tohoto referátu, který měl zajišťovat serióznost podniků a ochránit vystěhovalce od finančních ztrát, se stal Dr. František Machala, který byl kooptován do výboru znalců Ústavu pro péči o uprchlíky.¹⁷⁷⁸ Likvidace Česko-Slovenska v březnu 1939 značně zasáhla do vystěhovaleckých akcí. Jednání se zahraničními vládami bylo vzhledem k likvidaci zahraničního zastoupení čs. většinou zastaveno a později bylo britskou vládou zastaveno i uvolňování valut z britského daru. Ne nadlouho. Peníze z tohoto daru se využívaly dále v rámci Czech Refugee Trust Fund. Pokračovaly však již sjednané akce a to v případech, pokud osoby, které měly odjet, obdržely potřebná povolení od okupačních úřadů. Po vzniku

¹⁷⁷⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, R 400, Zápis o jednání vystěhovaleckého odboru z 4.2.1939.

¹⁷⁷⁷ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 244.

¹⁷⁷⁸ Referát byl zřízen už v roce 1933.

Zentrallstelle für jüdische Auswanderung v červenci 1939 zaopatřoval vystěhovalecký odbor emigraci jen pro osoby nežidovského původu.¹⁷⁷⁹

Do 15. března 1939 bylo přiděleno vystěhovalcům celkem 48, 4 milionu Kč ve valutách, z čehož 31, 7 milionu pocházelo ze zahraniční pomoci.¹⁷⁸⁰ Z vlastních valut Národní banky se poskytovaly finanční prostředky až do 18. února 1939. Po tomto datu se přidělovaly valuty z britského daru uprchlíkům, kteří vyhovovali podmínkám londýnské úmluvy. Ostatním utečencům se valuty vyplácely nadále ze zásob Národní banky.¹⁷⁸¹ Národní bance se z britského daru uhradily valuty, které vydala od 15.října 1938 na vystěhovance podle sjednaných podmínek úmluvy. Každý vystěhovalec (resp. každá rodina), který neměl k dispozici vlastních peněz, mohl od ústavu před vystěhováním zdarma obdržet částku 200 liber spolu s dopravními výlohami do místa určení. Pokud vlastnil peněžními prostředky, byla mu provedena patřičná srážka.

Doposud zde byly charakterizovány především úvahy a jednání o vystěhovalectví uprchlíků. V době od 17.listopadu 1938 do 14.září 1939 vyřídil Ústav pro péči o uprchlíky 12 319 žádostí o vystěhování (asi 4 825 rodin). Základními cíly uprchlíků se staly především Palestina (2 240 osob), USA (1 621 osob), Kanada (626 osob) a státy Jižní Ameriky, přechodnými potom Anglie (2 462 osob), Francie (264 osob) a Švédsko (295osob). Z jihoamerických států potom připadali vystěhovanci na tyto státy: Argentina (80), Bolívie (251), Ekvádor (317), Chile (270), Kolumbie (14), Nicaragua (1), Panama (301), Paraguay (104), Peru (2), Guatemala (2), Uruguay (209) a Venezuela (15). Mimoto emigrovalo 255 osob do Belgie a 174 do Norska.¹⁷⁸² Statistika vyžaduje doplnění v tom směru, že neodráží skutečnost, zda-li tam tyto osoby skutečně dorazily. Jiné souhrnné vyjádření uvádí, že se vystěhovalo nebo vrátilo do původního bydliště do července 1939 26 222 uprchlíků, z nichž bylo asi 1 000 čs. národnosti, 8 500 německé národnosti a na 7 000 Židů – čs. st. příslušníků.¹⁷⁸³

Některé z diskutovaných akcí se neuskutečnily - vystěhování do Habeše, či emigrace do Francie proběhla v daleko menší míře. Na provedení všech zamýšlených akcí se nedostávalo času. Údobí druhé republiky bylo totiž příliš krátké. Jak se ukazuje, Ústav pro péči o uprchlíky ve spolupráci s ministerstvem zahraničních věcí měl na emigrační akci určitý podíl, tudíž nebyla jen samostatnou akcí něm. sociální demokracie, či židovských organizací,

¹⁷⁷⁹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovanci....., c.d, s. 77.

¹⁷⁸⁰ Kárný, Z.: Politické a ekonomické aspekty...., c.d, s.197.

¹⁷⁸¹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovanci, c.d., s. 238. uvolňování peněz z daru začalo až 3.března 1939.

¹⁷⁸² Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovanci....c.d., s. 243.

¹⁷⁸³ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovanci, c.d, s. 78. 9690 osob patřilo mezi cizince.

prestože tyto organizace provedly velký kus práce ve vyjednání emigračních možností především pro „svoje“ uprchlíky.

VI.3. Memorandum ŽNO a „židovská“ diskuze o vystěhovalectví

Pro asi polovinu židovských uprchlíků, registrovaných do července 1939, byl útěk prvním krokem do emigrace.¹⁷⁸⁴ S ohledem na společenské klima ve druhé republice, sílící český nacionalismus, antisemitismus, ohrožení ze strany nacistického Německa a pro mnohé židovské utečence nemožnost pracovně zakotvit v druhé republice tak emigrace představovala jediné východisko z nastalé situace.

Nejvyšší rada židovských náboženských obcí se zabývala postavením židovského obyvatelstva v republice a také vystěhovaleckými otázkami.¹⁷⁸⁵ V tom směru předložila ministerské radě v lednu i zvláštní memorandum, v němž vyzývala k vyřešení a „zkoumání“ židovské otázky s klidem, důkladně a použitím potřebných znalostí a zkušeností. Listina se zabývala především možností převrstvení,¹⁷⁸⁶ otázkou vystěhovalectví, situací emigrantů a uprchlíků a možnostmi, kterými mohli Židé přispět při výstavbě nového státu.

Proces stěhování se měl vhodným způsobem upravit. Jakýkoliv tlak byl považován za prostředek k vyhnání, či útěku, jež mohly poškodit republiku v zahraničí. Pro vystěhování židovského obyvatelstva vnitrozemského, emigrantů a uprchlíků se proto vyžadovalo: a) možnost přistěhování do zemí, v nichž mohl Evropan žít, b) způsobilost vykonávat povolání, která byla žádána c) finanční prostředky potřebné pro život v těchto teritoriích.

Prestože se vystěhovalecké možnosti do evropských zemí jevily jako skrovné, měla československá vláda učinit v tomto směru maximum nejen pro sjednání příslušných destinací, ale také pro vyjednání co nejlepších podmínek. Vzhledem k předpokládaným komplikacím se především pomýšlelo na britská dominia, USA a jihoamerické státy. Vystěhovalectví se mělo provádět podle jednotného plánu za součinnosti státu a všech organizací, které se jím zabývaly. Židovské organizace - Palestinský úřad pro Palestinu a HICEM pro všechny ostatní země získaly v této činnosti mnoho zkušeností a styků, které se měly zužitkovat. Memorandum vyzývalo ke kontrole četných rozbujelých vystěhovaleckých projektů, které vyvolávaly obavy ohledně jejich úspěšné realizace. Bod končil vírou, že

¹⁷⁸⁴ Frankl, M.: Druhá republika..., c.d., s. 51.

¹⁷⁸⁵ S tím souvisela různá přeškolení, převrstvení apod. Nemalá část prostředků byla věnována na zřízení pomocných tříd při židovské škole s českým vyučovacím jazykem v Praze pro děti uprchlíků, které neovládaly český jazyk. NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, č.j. A 5919 z 28.11. 1938.

¹⁷⁸⁶ Židovské obyvatelstvo mělo jinou strukturu povolání. Převrstvení mělo přispět k tomu, aby se židovstvo svojí strukturou v povolání přiblížilo normální struktuře vyskytující se u ostatního obyvatelstva.

spolupráce na plánované a dobře organizované emigraci mezi židovskými institucemi a státem může přispět ideálním a hmotným zájmům republiky, pomůže těm, kteří se chtějí vystěhovat a stane se příspěvkem k řešení židovské otázky.

Problém emigrantů z Německa a Rakouska byl považován za přechodný, neboť domácí a zahraniční židovské organizace pracovaly na jeho eliminaci. Než by se vystěhovali, měli by najít útočiště ve zvláštních táborech a ubikacích se státní garancí. Text vyjadřoval závazek, jestliže by stát dal k dispozici slíbené tábory, židovské společenství by emigranty udržovalo podporami ze zahraničních prostředků.¹⁷⁸⁷ Situace uprchlíků se lišila, jednak počtem (mezi 12-15 000 osob), ale také hospodářskou a sociální strukturou. Od prozatím nejasné státní příslušnosti a její specifikace se odvíjela otázka jejich jmění a majetkové dispozice. *„Ježto vládní nařízení zabránila jejich zařazení do zdejšího hospodářského procesu, žijí z hotového nebo z prostředků opatřovaných zdejšími židovskými organizacemi.“* Memorandum pro usnadnění odchodu utečenců navrhovalo důkladné převrstvení mladých, ale i starších uprchlíků mezi 35 až 40 lety. Převrstvení i odchod se měly provádět plánovitě bez zbytečných obětí na majetku. Na podrobných plánech emigrace se pracovalo.

Převrstvením, likvidací emigrantů z Německa a Rakouska, postupným odchodem uprchlíků z obsazeného území a vystěhováním oné části zdejšího usedlého obyvatelstva, jež v rámci hospodářských předpokladů se chtělo vystěhovat, neměla být již židovská otázka palčivou. *„Poměrně malý počet zbylého židovského obyvatelstva – a ten se bude přirozenou cestou dále zmenšovati – normální strukturou hospodářskou a sociální obyvatelstva pracovitého a státu oddaného, jazykově a kulturně neodlišujícího, nebude v dobách klidných pocítován jako otázka volající po vyřešení a působící neklid.“* Memorandum předpokládalo, že všechny uvedené návrhy mohly být realizovány, pokud by nedošlo k omezení práv rovnoprávnosti židovských spoluobčanů, dotčení nabytých práv, jakož i hospodářskému útisku tohoto obyvatelstva.¹⁷⁸⁸

Již dříve žádala Nejvyšší rada ministerstvo sociální a zdravotní správy, aby se mohla účastnit všech jednání týkajících se problematiky židovské péče a podílet se na dobudování Ústavu pro péči o uprchlíky. K tomuto účelu zamýšlela ve spolupráci s ostatními sociálními korporacemi navrhnout do Ústavu pro péči o uprchlíky vhodné osoby s praktickými

¹⁷⁸⁷ Memorandum uvádělo počet těchto lidí mezi třemi až čtyřmi tisíci. Na základě již uvedených údajů víme, že v prohlášení se kalkulovalo jen s židovskými emigranty. Text prohlášení také předpokládal, že v druhorepublikových hranicích Čech a Moravy se nacházelo asi 81 600 osob židovského vyznání. V obsazeném území žilo asi 28 400 osob, což dohromady dalo 109 000 osob.

¹⁷⁸⁸ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, Memorandum Nejvyšší rady. Srv. dále k tomu Pěkný, T.: Historie Židů..., c.d., s. 340. Memorandum mělo vzniknout na základě žádosti vlády na představitele židovských občanů ohledně řešení židovské otázky v republice. Rothkirchenová, L.: Osud..., c.d., s. 26.

zkušenostmi, které by zajistily také nutný styk nového ústavu se stávajícími židovskými organizacemi.¹⁷⁸⁹ Zástupci byli nakonec jmenováni a účastnili se jednání vystěhovalecké sekce Ústavu pro péči o uprchlíky jako odborní znalci. Dr. Kverka se tak stal členem výboru znalců za židovskou náboženskou obec.

K výše charakterizovanému memorandu Nejvyšší rady je nutné uvést, že stát přes jisté kroky učiněné již na podzim se intenzivněji začal angažovat ve vyhledávání vystěhovaleckých možností právě až na začátku roku 1939, tedy v době, kdy bylo jisté již přidělení britského daru, který byl proponován především pro umožnění emigrace uprchlíků z Německa a Rakouska, německých a židovských uprchlíků z pohraničí.¹⁷⁹⁰ Víra v klidné vyřešení židovské otázky v republice souvisejících s neomezováním židovských práv, kterou předpokládalo zmíněné memorandum, byla obtížně z mnoha důvodů vnitro a zahraničně-politických realizovatelná. Zážitky židovských uprchlíků (umístění v „zemi nikoho“, nemožnost najít práci, různorodé přijetí vnitrozemským obyvatelstvem), tak nemusely přispívat k dobrému jménu republiky při vycestování těchto osob. K židovským uprchlíkům z Německa a také z pohraničí, kteří se soustředili především na myšlenku vycestování z republiky, se přidávali i Židé z vnitrozemí. Jednak z důvodu vývoje mezinárodní situace, představující růst německé hrozby, ale také z důvodu změny společenského klimatu.¹⁷⁹¹ Úřady druhé republiky však musely kličkovat mezi požadavky nacistického Německa, britské vlády, či obchodních kruhů v USA. Velká část Židů a německých emigrantů, kteří minili v republice zůstat, musela změnit své rozhodnutí. Z celkového počtu 196 714 uprchlíků čsl. státních příslušníků do 1.července 1939 se rozhodlo vystěhovat do ciziny 3,4 % Čechoslováků, 42, 7% Němců a 41, 7% Židů.¹⁷⁹² Celkový počet osob toužících po vystěhování činil 20 175 osob.

Jak se ukazovalo, řada potenciálních židovských emigrantů spatřovala největší problém ve vládním nařízení o přezkoumání čs. státního občanství a o pobytu cizinců - emigrantů na území Č-SR, které přijala Beranova vláda pod nátlakem Německa 27.ledna 1939. Občanství mělo být přezkoumáno u všech osob, které je získaly po 1.listopadu 1918 nebo bydlely 1.ledna 1938 na území připojeném k cizím státům. Občanství se přiznávalo pouze osobám původu českého, slovenského, podkarpatoruského a bývalým občanům uherské a německé národní skupiny. Podle druhého nařízení museli republiku opustit ve lhůtě jednoho až šesti

¹⁷⁸⁹ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 242, č.j. A 5919 z 28.11. 1938.

¹⁷⁹⁰ Kuklík, J.: Do poslední pence..., c.d., s. 37-38. Židé z odstoupených území, kteří nemohli být považováni za čs. příslušníky čs. národnosti, či optovat pro čs. státní příslušnost.

¹⁷⁹¹ Někteří také z důvodu ztráty práce v důsledku vládních nařízení. AŽM, sbírka Rozhovory s pamětníky, kazeta 659, vzpomínka L.B. z Teplíc (*1920).

¹⁷⁹² Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci, c.d., s. 60.

měsíců všichni, jimž čs. státní občanství nebylo uděleno nebo uznáno, nebyli české a slovenské národnosti a zdržovali se v Č-SR z obavy před represáliemi, které by je čekaly ve vlastní zemi.¹⁷⁹³ Na schůzi příslušníků židovské náboženské obce z Ústí nad Labem viděli někteří z diskutujících židovských právníků nebezpečí právě ve vládním nařízení o „přezkoušení“ čsl. státního občanství, podle kterého mohli někteří Židé ztratit státní občanství, což považovali za novinku v čs. právu, protože doposud nemohl nikdo svoje státní občanství pozbýt proti své vůli, aniž by současně nabyt jiného státního občanství. Řečník Dr. Julius Margolius k tomu uvedl: „*Jest jisto, že není pro Židy lhostejné, zda-li odcházejí do ciziny jako č-s. st. občané, anebo jako osoby bez státní příslušnosti, budou-li všechny jejich zachovány, anebo budou-li tyto vztahy přerušeny. ....Problém uprchlický se změnil v problém vystěhovalecký, Židé doufají a žádají, že se budou moci vystěhovat jako česko-slovenští státní občané a že jim k tomu bude poskytnuta přiměřená lhůta, neboť vystěhování není snadné, protože všechny státy jsou uzavřené.*“¹⁷⁹⁴ Pro úplnost se musí zmínit pozitivní stanovisko advokáta Josefa Bondy k tomuto předpisu, které prezentoval na jedné z posledních schůzí Česko-židovského společenského sdružení 16.února 1939. Obdobné názory zastával také Svaz Čechů židů.¹⁷⁹⁵

Na druhou stranu i sami Židé si uvědomovali nutnost emigrace z Česko-Slovenska, jak bylo patrné z uvedeného memoranda. Podle policejního hlášení zastávali přítomní členové na schůzi židovské náboženské obce z Děčína - Podmokel stanovisko, aby se česko-slovenské vládě nezbytně usnadnila situace a v nejkratší době nastal silný odliv vystěhovalců do zahraničí. „*Nejprve se měli vystěhovat mladí, kteří by v cizině připravili situaci pro své rodiče, kteří by je pak následovali.*“¹⁷⁹⁶ Obdobné stanovisko zaznělo na schůzi příslušníků sionistické organizace z Teplic-Šanova: „*Státu v němž se nyní zdržujeme jsme zavázáni díky, avšak následkem změněné situace nemůžeme žádati, aby nás dále hostil. Hledáme proto nové cesty, jak umožnit vám život někde jinde.*“¹⁷⁹⁷ Nepochybně tyto názory ovlivnilo také společenské klima druhé republiky působící na židovské obyvatelstvo ve směru emigračním.

¹⁷⁹³ Mnichov v dokumentech, II.díl, Praha 1958, dok. č. 247, s. 351-352. V původním návrhu předloženém vládě se nepředpokládalo, že se nařízení o přezkoumání vládního občanství bude vztahovat také na osoby, které žily v okupovaném pohraničí. Teprve na zasedání vlády byl okruh osob rozšířen. Kárný, Z: Politické a ekonomické aspekty, c.d., s. 193. Nařízení vyšlo ve sbírce zákonů 2.února 1939.

¹⁷⁹⁴ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků židovské obce Ústí nad Labem 28.2.1939.

¹⁷⁹⁵ Něníčka, L.: Důsledky..., c.d., s. 59. Bondy prohlásil, že těmito nařízeními zaujala vláda pokrokové stanovisko a odmítla se řídit rasovým hlediskem.

¹⁷⁹⁶ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků nábož. ob. žid. Děčín-Podmokly 9.2.1939.

¹⁷⁹⁷ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků sionistické organizace v Teplicích-Šanově 21.2.1939.

Prohlášení k „stěhování německožidovské emigrace“ vydal také Svaz Čechů židů v republice Československé. Tajemník Svazu Čechů židů Dr. Miller na přátelské večeři s pražskými žurnalisty v úvodním proslovu uvedl, že okleštěním Československa vznikl nový problém s emigrací. *„Jest nespravedlivé, je-li po těchto lidech nyní pliváno a házeno blátem, na druhé straně jest jasno, že na zmenšeném státním území nového a to národního státu, může býti místo jen pro ty, kteří tu zbyli.“* Na večeři se hovořilo i o vystěhovalectví, situaci emigrace v republice a vyhlídkách na roli Židů ve státě. Svaz Čechů židů souhlasil s uveřejněným *„stanoviskem a akcí českých měst a českého tisku“*, aby se vláda ve shodě s velmocemi postarala o emigraci a jejím umístěním mimo oblast Československé republiky. *„Poněvadž nelze přispuštit, aby tato ohrožovala národní ráz státu a existenci českých lidí bez rozdílu vyznání.“* Rudolf Beran uvítal, že se čeští židé postavili proti emigraci z německého území a že čeští Židé sami činili rozdíl mezi židy české národnosti a Židy, kteří *„byli germanizátory nejen v Praze, ale i na českém venkově“*. Beran slíbil na konci proslovu podporu českým židům, ale jen v případě, že se vysloví proti židovské emigraci: *„V českém národě není nenávisti proti českým židům, jest tu však otázka existenční našich obchodníků, aby bránili se proti židovské emigraci. Postaví-li se čeští židé ostře proti židovské emigraci budeme i my hájit stanovisko českých židů... Velká většina židů v Praze se hlásila k německému a s těmito v národním státě nemůžeme mít žádný soucit.“* Předseda svazu Dr. Otto Stross v reakci na Beranova slova prohlásil, že čeští židé mají zájem, aby český národ v tomto novém státě byl sám pánem a nedělil se s nikým o moc. *„Židovská otázka musí být řešena spravedlivě národně ne rasově.“*¹⁷⁹⁸ Uvedené názory je nutné zasadit do dobového napětí mezi sionisty a asimilanty, které vrcholilo právě za druhé republiky. Českožidovští asimilanti podlehli dobové atmosféře a věřili, že pouze ti Židé, kteří se přihlásili k českému národu, mají nárok na stejná práva jako většinová společnost. Rovněž se domnívali, že v této situaci není správné odjíždět do ciziny.¹⁷⁹⁹

VI.4. Židovská emigrace z druhé republiky

Židovské vystěhovalectví se stalo velkým problémem především po mnichovské dohodě. Jednak díky velké kvantitě uprchlíků, ale také omezeným emigračním možnostem. Přístup

¹⁷⁹⁸ NA Praha, f. PMV, 207-1402-24, sign. X/Z/3/6, Přátelská večeře s pražskými žurnalisty z 3.11.1938.

¹⁷⁹⁹ Krejčová, Helena – Bednařík, Petr: Emigrace do Československa a z něj po Mnichovské dohodě. in: Exil v Praze a Československu 1933-1938, Praha 2005, s.202. Napětí rostlo už od příprav národnostního statutu v pozdním jaru 1938, podle něhož měla mít každá menšina procentuální zastoupení ve všech oblastech života. Čeští asimilanti se cítili sionistickými menšinovými návrhy ohroženi. Proto zásadně odmítali, že by jako bytostně přesvědčení Češi měli být považováni za součást židovské menšiny.

státní administrativy ovlivňovalo obtížné opatrování devisových prostředků a poté zavedení vázaného hospodářství s těmito komoditami. Nepřekvapí proto, že stát váhal s proplácením skupinového vystěhovalectví německých a židovských uprchlíků. Na druhou stranu bylo všeobecně naléháno na židovské organizace, aby urychlily emigraci.¹⁸⁰⁰ Prostřednictvím Ústavu pro péči o uprchlíky stát přispíval na emigraci Židům - jednotlivcům, ne soustředěným skupinám. Vedle příspěvků emigrantům - jednotlivcům podporoval „dobrovolný“ odprodej velkých židovských majetků a přitom Židům z hospodářských a finančních kruhů umožňoval vystěhování a vývoz části kapitálu. Úřady spoléhaly i na skutečnost, že vystěhovalectví budou financovat židovské komitety a prostředky pro tyto akce si opatří samy. Vzhledem k rozsahu uprchlictví to nebylo možné, přestože některé z komitetů obdržely finance od zahraničních dobrovolných organizací např. HICEM získal peníze z New Chronicle Fund ve výši 355 000 Kč.¹⁸⁰¹ Posléze se předpokládalo, že prostředky pro tuto akci poplynou z anglického daru. Finance získané jako britská půjčka měly najít uplatnění především na domácí půdě.¹⁸⁰² Poslední zdroj financí představovaly britské dobrovolné organizace.¹⁸⁰³ Můžeme shrnout, že financování emigrace se opíralo o tři pilíře zdrojů.

Z židovských organizací zajišťovala vystěhovalectví již zmíněná pražská pobočka organizace HICEM, Pomocný ústav pro židovské průchozí a vystěhovalce v Praze V, Jáchymova 3a a Palestinský úřad.¹⁸⁰⁴ Pobočka HICEM působila jako organizační a informační centrum pro emigraci Židů do všech států mimo Palestinu. Ponejvíce se jednalo o individuální případy, které probíhaly na podkladě styků jmenovitě s organizací ICA (Jewish Colonisation Association).¹⁸⁰⁵ Palestinský úřad, který vedl Jakob Edelstein, zajišťoval vystěhovalectví do Palestiny.¹⁸⁰⁶

¹⁸⁰⁰ Kárný, Z: Politické a ekonomické aspekty, c.d., s. 187. Další vážný problém vyvstal kdy československé úřady požadovaly "řešení uprchlického problému" během jedenácti dnů, začátkem prosince 1938. srv. The Jews of Czechoslovakia..., c.d., s. 574.

¹⁸⁰¹ Hirschová, A.: Darovaný čas..., c.d., s. 42.

¹⁸⁰² Kuklík, J.: Do poslední pence..., c.d., s. 37 a 46. Na účely státní rekonstrukce s využitím uprchlíků ve sféře veřejných prací a také na péči o uprchlíky.

¹⁸⁰³ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 46. Přispívaly na cestovní náklady a náklady na přijetí v cílové zemi.

¹⁸⁰⁴ Organizace HICEM vznikla v roce 1927. Finančně podporovala židovskou emigraci a během druhé světové války rozvíjela rozsáhlé aktivity v oblasti péče o uprchlíky. Zkratka HICEM byla sestavena ze začátečních písmen názvů tří organizací, které se zabývaly židovskou migrací: HIAS (Hebrew Sheltering and Immigration Aid Society) a ICA (Jewish Colonization Association) a Emigration-Direction. Všechny tyto organizace pomáhaly Židům především z východní Evropy, kteří se chtěli dostat do zámoří hlavně do Spojených států. Sídlem byla Paříž a velká část jeho aktivit byla financována JOINTem. Pražská pobočka vznikla v roce 1936. Předsedou byl Josef Popper, místopředsedou Marie Schmolková, jednatelem Hanna Steinerová, náměstkem byl Jakob Edelstein, šéf Palestinského úřadu. Heumos, P.: Die Flüchtlingslager..., c.d., s. 247.

¹⁸⁰⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Zpráva o vystěhovaleckých akcích prováděných soukromými organizacemi resp. jednotlivci ze 14. ledna 1939.

¹⁸⁰⁶ AŽMP, f. HICEM, k. 1, sign. 8977, Panu Duxovi z 21.1.1938. HICEM trpěl nedostatkem psacích strojů, neboť na 5 až 7 pracovníků měl jen dva psací stroje. Proto žádal radu Ludka Duxe o vyjednání

Již od květnové mobilizace opouštěli pohraničí majetní Židé a uchylovali se do emigrace. Její první část tvořili představitelé průmyslových velkopodnikatelů a vedoucí úředníci jejich závodů, kteří odjížděli do Severní nebo Jižní Ameriky. Do USA odešli majitelé severočeských uhelných dolů Petschkové, tamtéž emigrovali i ústečtí podnikatelé Weinmanové. V Kanadě se usadili generální ředitel Vítkovických železáren Federer a textilní průmyslník Morawetz, majitelé železářských hutí bratři Herbert a Francis Bondyové odcestovali do Argentiny, do Velké Británie odešel výrobce éterických olejů Steuer.¹⁸⁰⁷

Vystěhovalectví usnadňovala skutečnost, že cestovní náklady mohly být placeny v korunách. Problém spočíval především v zajištění cestovních nákladů pro nemajetné vystěhovalce a pasů, pro které byly předepsány přísné formality.

Organizovanou, cílevědomou vystěhovaleckou činnost prováděl Palestinský úřad v Praze.¹⁸⁰⁸

Palestinské úřady šířily od konce světové války myšlenku palestinského přistěhovalectví (Alija). Legální imigraci omezovala kvóta (příliv migrantů do Palestiny brzdil především odpor Arabů) a byla vázána na přistěhovalecké certifikáty, které se přidělovaly britskou mandátní správou jen určitým kategoriím osob. Jednotlivé země obdržely vždy určitý počet certifikátů na půl roku. Každý certifikát opravňoval vystěhovalce k tomu, vzít si s sebou manželku a děti bez zvláštního povolení, zatímco pro jiné rodinné příslušníky se vyžadovalo povolení k příchodu (bratři, sestry do 18let, rodiče). Protože byl k dispozici jen velmi omezený počet certifikátů, výběr probíhal velmi přísně. V úvahu připadaly děti a potom mládež, s níž pracoval spolek Jugend Alija na poli samotné přípravy pro emigraci.¹⁸⁰⁹ Mimoto byly v omezené míře k dispozici pro náboženské práce, pro studenty, kteří chtěli studovat na palestinských školách, pro dělníky, příbuzné palestinských obyvatel, pro řemeslníky a konečně pro zámožné osoby. Protože zemský zákon předepisoval pro rodiny poplatek 1 000

---

alespoň jednoho psacího stroje. Na podporu emigrantů vydal v září 3 000 Kč, mělo účet u bankovního domu Petschek a spol.

¹⁸⁰⁷ Křen, J.: Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938-1939, Praha 1963, s. 208. Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 64.

¹⁸⁰⁸ Palestinský úřad v Praze provozovala od roku 1920 právě Jewish Agency. Ve 20. letech se snažil umožnit vystěhovalectví do Palestiny především židovským emigrantům z Polska, Rumunska a Maďarska. V jeho čele stál Jakob Edelstein, který byl jedním z čelných představitelů sionistického hnutí. V Čechách žil od první světové války, kdy uprchl s rodinou z Haliče. Za okupace byl jmenován „židovským starším“ v terezínském ghettu a v roce 1944 byl zavražděn v Osvětimi. Čapková, K.-Frankl, M.: Nejisté útočiště..., c.d., s. 212. Heumos, P.: Die Emigration, c.d., s. 20.

¹⁸⁰⁹ Spolek vznikl za neutěšených hospodářských a sociálních poměrů v Německu v roce 1932. Založila ho R. Frézová, jejíž myšlenky o prohlubování lásky k „hroudě“ nalezly záhy širšího ohlasu. Z ČSR bylo odesláno asi 400 osob z řad židovské mládeže do Ered-Israel (Palestina). Mládež byla dříve náležitě připravena a vyškolená v sionistickém myšlení. Na Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků sionistické organizace v Karlových Varech z 21.2.1939. Na vystěhování do Palestiny připravoval mládež ve věku 12-17let.

liber, při přidělování osvědčení se tím zvýhodňovaly majetné osoby.¹⁸¹⁰ Řada z nich přivázela do země potřebný kapitál.

V případě Československa poskytla vrcholná židovská organizace Jewish Agency, která disponovala zmíněnými certifikáty, v prosinci 1938 180 „kapitalistických“ certifikátů Palestinskému úřadu. Předpokládalo se, že na tyto certifikáty přijde do Palestiny asi 500 vystěhovalců z území zabraného Německem. Dalším vyjednáváním delegátů Jewish Agency v Praze s čsl.vládou se uvažovalo o vydání dalších 220 kapitalistických certifikátů z kvóty na příští pololetí, jež měla být k dispozici počátkem dubna 1939. Předpokládalo se, že do října 1939 by se tímto způsobem odebralo do Palestiny celkem 400 „kapitalistů“ z Česko-Slovenska, kteří by se svými rodinami (ženy a děti) představovali přes 1 200 osob.¹⁸¹¹ V sionistických kruzích se počítalo s vyšší cifrou - asi 2 000 osob. Mimo uvedené „kapitalistické“ certifikáty Jewish Agency udělila dalších 50 dělnických certifikátů pro vystěhovalce z ČSR, na něž se předpokládal příchod dalších asi 200 až 250 osob.¹⁸¹² Povolení k imigraci jiných rodinných členů vydávala britská mandátní správa sama. Na základě žádostí vystěhovalců žijících již v Palestině a podle informací generálního konsulátu bylo vydáno pro republiku počátkem roku 1939 asi 60 těchto oprávnění. Zmínili jsme již tzv. studentskou kategorii. Každoročně přicházelo do Palestiny asi 3 500 osob na studentská povolení (univerzitní studenti, talmudisté). Přesný počet studentů, kteří by mohli přijít na tyto koncese, se neodvažoval odhadnout ani generální konzul v Jeruzalémě Kadlec. V odhadu souhrnné legální migrace do Palestiny byl sdílnější. Předpokládal, že do podzimu 1939 se tam vystěhuje asi 2500 osob z Česko-Slovenska.¹⁸¹³

Potom, co Ústav pro péči o uprchlíky nemohl přispívat na emigraci jednotlivců a dávat k dispozici příspěvek 1000 liber za rodinu, bylo vystěhovalectví z Čech a Moravy možné jen za přílivu kapitálu z anglického daru ve výši 4 miliónů liber. A to na základě mezistátní dohody z 27.ledna 1939. Přičemž bylo ujednáno, že z této částky bude předem 500 000 liber složeno na separátní konto u Lloyd's Bank London určených pro vystěhování do Palestiny, podle dohody pražského ministerstva financí s Dr. Františkem Friedmannem, zástupcem

¹⁸¹⁰ NA Praha, f. PMV, 207-1402-24, sign. X/Z/3/6, Schůze místní skupiny sionistů v Teplicích-Šanově z 7.3.1939.

¹⁸¹¹ 250 certifikátů bylo použito pro uprchlíky z Německa po křišťálové noci. 150 držitelů osvědčení se chystalo na výjezd v polovině března. S nimi cestovalo 150 mladých z Alija mládeže. Hned po nich mělo odjet 400 osob z Hechalucu a Makkabi do Jugoslávie, odkud se měli dostat na člunech do Palestiny. ABS, sign. S-117-12, S-178-2.

¹⁸¹² K udělení certifikátu byl vytvořen bodový systém, který zohledňoval přínos toho, kterého člověka pro palestinské hospodářství. Kdo mohl mít větší přínos, obdržel větší počet bodů a mohl tak získat certifikát dříve. Bondyová, R.: Jakob Edelstein, c.d., s. 97.

¹⁸¹³ AMZV, V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 22950 8.2.1939.

Palestinského úřadu, z 13. ledna 1939, se tím vytvořil základ pro velké vystěhovalectví. Zmíněných 500 000 liber se rovnalo zhruba 2 500 000 dolarům a tvořilo tzv. Palestinský transfer. Přičemž se ujednalo, že za tento příspěvek vycestuje po Palestiny 2 500 Židů. K tomuto účelu bylo dáno k dispozici již zmíněných 400 certifikátů a zbytek Židů, který se vystěhovával, měl být doplněn skrze další kategorie: mládeže a dělníků. Před emigrací do Palestiny měli být posláni ke vzdělání v zemědělství do Anglie, Dánska, Norska a jiných států.

V únoru 1939 poskytlo ministerstvem sociální a zdravotní správy za souhlasu zástupce britské vlády dalších 1 000 000 liber pro 5 000 vystěhovalců do Palestiny. Na základě tohoto příslibu se vedla v Londýně jednání o přidělení nutných certifikátů, když se však Dr. Friedmann vrátil z cesty do Prahy 13. března 1939, nebylo možné vystěhovalectví realizovat. Další devisy byly k dispozici jednotlivým vystěhovalcům díky dvěma obchodním transferům, tzv. průmyslovému a obilnímu transferu, které však zůstaly bez vlivu a působení židovských organizací. V čase od 15. března 1939 do zřízení Zentralstelle für jüdische Auswanderung (Ústředny pro židovské vystěhovalectví) na konci července 1939 se vystěhovalo 9 186 Židů, z nichž 838 osob péčí Palestinského úřadu.¹⁸¹⁴

Zaměstnanci Palestinského úřadu museli zvládnout zvýšený nápor žadatelů. *„Na Palestinský úřad docházelo denně kolem stovky písemných žádostí a stejný počet doufajících přicházel osobně. Někdy se na schodišti vytvořila fronta.“*¹⁸¹⁵ Jednání byla složitá i pro samotné vystěhovalce, neboť každý z nich musel předložit doklady, že zaplatil daně a předložit seznamy věcí, které si chtěl vzít s sebou. Nezbytností byly pasy, lékařská osvědčení a visa.¹⁸¹⁶

Vývozem valut byla ohrožována stabilita čs. měny. Přesto přinášela čs. finanční správa pokud možno valutové oběti, aby bylo umožněno vystěhování, ale převážně jednotlivců.¹⁸¹⁷ Koncem roku 1938 a počátkem roku 1939 se ve státě prosadilo vázané devizové hospodářství, které bránilo odlivu valut do ciziny. Konečný souhlas pro přiděl valut se mohl uskutečnit jen se souhlasem Národní banky.¹⁸¹⁸ Národní banka uvolňovala valuty z vlastních zásob do 18. února 1939 pro všechny emigranty bez rozdílu národnosti. Po tomto datu, kdy vstoupila v platnost britská pomoc, byly valuty přidělovány z britského daru emigrantům. Národní bance byly uhrazeny ze zmíněného daru valuty, které vydala od 15. října 1938 do 18. února

¹⁸¹⁴ Milotová, Jaroslava: Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 10-29.

¹⁸¹⁵ Bondyová, R.: Jakob Edelstein, c.d., s. 111.

¹⁸¹⁶ Bondyová, R.: Jakob Edelstein, c.d., s. 113.

¹⁸¹⁷ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Zpráva o vystěhovaleckých akcích prováděných soukromými organizacemi resp. jednotlivci ze 14. ledna 1939.

¹⁸¹⁸ Černý, B.: Emigrace Židů..., c.d., s. 57.

1939. Osoby, které byly bez finančních prostředků mohly obdržet před vystěhováním od Ústavu zdarma 200 liber. Do 21. února bylo emigrantům přiděleno 40,7 milionu Kč ve valutách, z toho 25, 8 milionu ze zahraniční pomoci.¹⁸¹⁹

U vystěhovalectví do Palestiny prováděné Palestinským úřadem bylo vyžadováno, aby se rodina vykazala částkou 1000 liber mimo cestovné, což při kurzu libry asi 140 Kč, převyšovala požadovaná částka maximum čistého povoleného vývozu valut. Tuto potíž navrhovali ministerští úředníci odstranit tím způsobem, že ze zahraniční finanční pomoci Židům by se do Československa poukázalo přiměřené množství cizích valut, jež by byly vedeny odděleně, a z nich doplňovaly by se na valutách potřebné částky na emigraci do Palestiny. Podobný způsob prováděl HICEM v Praze, jenž ve výjimečných případech přikazoval se souhlasem Ústavu pro péči o uprchlíky doplňky z valutové zásoby poukázané Národní bance československé z prostředků American Joint Distribution Committee, jež pro tento účel poukázalo do začátku ledna částku 7 500 dolarů. Šlo o sporadické případy. Další provádění tohoto způsobu záviselo na tom, zda po vyčerpání zmíněné částky, již se používalo též na podporu emigrace (úhrada cestovného) zcela nemajetným příslušníkům do jiných států, budou poukázány další prostředky. Zisk anglické půjčky umožnil uvolnění značné valutové zásoby i pro vystěhovalectví do Palestiny.

Další vystěhovalecké akce nesouvisely přímo s britskou pomocí. Upozorňovalo se na Rabinowiczovu akci, jenž ji prováděl na základě svých jednání v Londýně. Podařilo se mu dostat do zahraničí přes 1 000 Židů (mezi nimi mnoho židovských uprchlíků z Německa a obsazeného Rakouska) do Dominikánské republiky, přičemž kromě přidělu valut na cestu, nebyly od čs. státu požadovány žádné další valuty, tím méně podpory. Jak se podotýkalo ve zprávě, odjížděli tito lidé ve skutečnosti do Palestiny a ne do Dominikánské republiky a to za výhodnějších finančních a valutových podmínek, než při oficiálním vystěhovalectví, které prováděl Palestinský úřad. Proti podobné imigraci neměla britská mandátní vláda námitek. Ústav pro péči o uprchlíky ji přesto prezentoval za „vystěhovalecký podnik“ do Dominikánské republiky. Důvěrná informace o skutečném cíli akce byla určena pouze pro ředitele dr. Zavřela a nesměla být zveřejněna ani při úředním jednání. Čs. úřady průběh akce vůbec nenarušily, ani ji nezastavily. Podle Bondyové postupovaly v obdobných případech stejně. Nestaraly se o to, jak Židé do Palestiny odjeli, zda měli či neměli platná vstupní visa.¹⁸²⁰

¹⁸¹⁹ Kárný, M.: Politické a ekonomické aspekty...c.d., s. 197.

¹⁸²⁰ Bondyová, R.: Jakob Edelstein, c.d., s. 113.

Ustavily se také různé privátní kanceláře, které organizovaly ilegální transporty (tzv. Alija-Bet) do Palestiny. Cestovní kancelář Globus, v Panské ulici, Praze II., nabízela za částku 3640 Kč zabezpečení všeho potřebného pro vystěhování na Blízký Východ. Formálně mělo jít o zajištění povolení vycestování do Číny.¹⁸²¹ Stejnou částku požadovala kancelář Wagon Lits Cook na Příkopech.¹⁸²² Brněnská kancelář „Advising Office for Emigration of Jews Brno“ s pražskou pobočkou ve Spálené ulici si za zprostředkování žádala 6 000 Kč.¹⁸²³ V pasáži Černá růže v Praze se nacházela kancelář zajišťující vystěhovalectví do Brazílie. Jak se ukázalo, o její činnosti nebyl brazilský vyslanec vůbec informován. Pod hlavičkou vycestování do Brazílie se realizovala vystěhování do Palestiny. V pražských kavárnách se šířily informace, že za různá zprostředkování vybírala 14 až 15 000 Kč.¹⁸²⁴

Ilegální transporty probíhaly za náročných podmínek. Do Palestiny se uprchlíci dostávali tzv. dunajskou cestou a z černomořských rumunských přístavů přes Bospor a Řecko. Dunaj patřil k mezinárodním vodám, proto byl průjezd přes Maďarsko a Rumunsko možný bez průjezdních vis. Ve stísněných a přeplněných prostorech lodí, při nedostatku jídla a pitné vody účastníci transportů mnohdy riskovali životy. V několika případech lodě cestou ztroskotaly. Navíc Britové přijali účinná policejní a námořní opatření, která bránila pašování běženců jak po pevnině, tak z volného moře. Utečenci se tak obtížně vyloďovali na palestinských březích a museli využívat malé čluny. Někteří byli zadrženi a internováni na Kypru nebo Mauritiu.¹⁸²⁵ Majitel kanceláře v pasáži Černá růže potom, co jeho transport ztroskotal, uprchl z Prahy.¹⁸²⁶ Pamětnice, která využila nabídky této kanceláře vzpomínala, jak úroveň zaplacených služeb neodpovídala výši zaplacené částky. „*Ukázali se potom jako gauneři, kteří zorganizovali transport židů, kteří byli ochotni zaplatit tenkrát deset tisíc nebo dvanáct tisíc za osobu, což bylo tenkrát šíleně moc peněz.*“¹⁸²⁷ Zjistit přesný počet lidí, kteří cestovali s těmito firmami, je obtížné. Podle zprávy generálního konzula v Jeruzalémě Josefa

¹⁸²¹ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 52. Jen v únoru 1939 zde bylo na 1 000 žádostí především Židů. Vedle toho organizovala vystěhovalectví do San Dominga.

¹⁸²² NA Praha, f. PP 1931-1940, sign. V61/1, Protokol s Bernardem Perlem z 9.2.1939. Referent ministerstva sociální a zdravotní správy varoval Bernarda Perla z Rusi před touto kanceláří, neboť měla být již policejně uzavřena.

¹⁸²³ NA Praha, f. PP 1931-1940, sign. V61/1, Protokol Kurta Taussiga ze 17.2.1939.

¹⁸²⁴ NA Praha, f. PP 1931-1940, sign. V61/1, Relace z 4.7.1939. Za protektorátu v létě 1939 měla prostřednictvím jí vycestovat asi 400 Židů do Palestiny a 2500 osob do Brazílie. Ve skutečnosti tyto peníze dostalo do správy min. soc. a zdravotní správy. Srv. Wlaschek, Rudolf W.: Juden in Böhmen, München 1990, s. 128 a 131.

¹⁸²⁵ The Jews of Czechoslovakia, Historical Studies and Surveys, Volume II, Philadelphia-New York 1971, s. 594; Na křižovatce kultur. Historie československých Židů, Praha 1992, s. 114.

¹⁸²⁶ AŽM, f. Dokumenty persekuce, k. 12, inv. č. 37, fascikl Die jüdische Auswanderung aus dem Protektorat Böhmen und Mähren.

¹⁸²⁷ AŽM, sbírka Rozhovory s pamětníky, kazeta 379, vzpomínka E.K. z Prahy (*1913). Zaplatila za jídelní a lůžkový vagon a jela v obyčejném nákladním. Rovněž poměry na lodi byli strastiplné.

Kadlec se jednalo o soukromé výdělečné podniky „dopravující vystěhovalce do Palestiny podloudně, vysazující je bez prostředků na mořském pobřeží. Tato imigrace je podle všeho mlčky trpěna britskou palestinskou správou.“ Ilegální migrace od podzimu 1938 zvláště zesílila. Jen od podzimu 1938 přišlo do Palestiny ilegálně na 3 000 osob z různých zemí. Z hlediska původu byla zaznamenána nejvíce židovská emigrace z Německa (z bývalého Rakouska) a také částečně z Česko-Slovenska. Kadlec odhadoval, že ilegálně přibýlo v Palestině od podzimu 1938 asi 600 – 1 000 osob z území republiky. Důvody, které vedly židovské uprchlíky k ilegální emigraci, spočívaly také ve zdlouhavosti vyřizování emigračních záležitosti. Vedle ilegálních cest do Palestiny utíkaly malé skupiny Židů přes Moravskou Ostravu do Polska.¹⁸²⁸

Čs. úřady se snažily potírat činnost osob a firem, které chtěly okrádat uprchlíky. Počítaly totiž s tím, že pokud by se utečenci v cizině neuchytili, mohli by se vrátit a připadnout státnímu zaopatření. Na schůzi židovské náboženské obce z Děčína se právě tento státní dohled oceňoval. „Dlužno vzdáti díky česko-slovenské vládě, která stihá nesvědomitě jednotlivce nebo kanceláře, které chtějí těžiti z osob, hodlajících se vystěhovati do ciziny.“¹⁸²⁹ Jedním z opatření na ochranu vystěhovalců bylo zřízení referátu pro ochrannou péči o vystěhovalce při policejním ředitelství v Praze.¹⁸³⁰

V případě Židů byla starost o jejich umístění v zemích britského impéria přenechána jejich zásahům prostřednictvím různých institucí. Za těmito zásahy nestála česko-slovenská vláda a tím jim nebylo dáno dostatečné důraznosti.¹⁸³¹ V říjnu odjely Marie Schmolková a Hannah Steinerová do Londýna, kde jednaly se sirem Johnem Hopem Simpsonem o zřízení uprchlických táborů v Anglii a dalších zemích. Dostaly příslib udělení 250 britských a 250 francouzských vis pro německé a rakouské uprchlíky žijící v Československu. Mimoto se jim podařilo zajistit pomoc od American Joint Distribution Committee.¹⁸³² Dr. Fritz Ullmann, předseda pomocného komitétu, jednal v Londýně společně dr. Spitzem o možnostech vystěhování do Velké Británie. Začátkem listopadu odcestovala do Londýna další delegace - sionistů ve složení: Dr. Angelo Goldstein, Dr. Josef Rufeisen, Jakob Edelstein a ing. Otto Zucker, aby rokovali s Jewish Agency. Podařilo se jim získat potřebná visa pro vycestování do Palestiny.¹⁸³³ Leo Hermann, ústřední tajemník Židovského národního fondu, vyjednával se

¹⁸²⁸ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d, s. 52.

¹⁸²⁹ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků náb. ob. žid. Děčín-Podmokly 9.2.1939.

¹⁸³⁰ Již v roce 1933 pracovala vystěhovalecká policie.

¹⁸³¹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Otázka vystěhovalecká, 28.1.1939.

¹⁸³² Hahn, F.: Židé..., c.d, s. 191.

¹⁸³³ Hahn, Fred: Židé a druhá česko-slovenská republika. In: Střední Evropa 10, 1994, č.38-39, s. 191. Pro již zmíněných 2500 osob.

Stopfordem a československými vládními místy o využití části britské půjčky ve prospěch čs. Židů. Rozhovory se vlekly téměř tři měsíce, než byly úspěšně završeny.¹⁸³⁴

Přípravy pro přijetí židovských vystěhovalců v Británii probíhaly velmi pomalu. Vše bylo limitováno i počty možných imigrantů. Britské úřady byly ochotny přijmout 10 až 15 žen každý týden na domácí práce jako služebné (pomocnice v domácnosti), které musely být připraveny vykonávat i „*práci nejhrubšího druhu*“.¹⁸³⁵ Do konce června se podařilo umístit v anglických domácnostech asi 150 židovských dívek. Řada z nich se musela přeshkolovat (hebrejsky Haschara).¹⁸³⁶ Důvody nízkého počtu židovských imigrantů v Británii souvisely s preferencí politických utečenců před rasovými, či ekonomickými, za něž byli Židé často považováni. Kritériem byl stupeň ohrožení, který se považoval u politicky motivovaného pronásledování za závažnější. Vstřícnější přístup měla Británie i v přijímání intelektuálů. Důležitou překážkou, která stála v cestě příjezdu Židů do Británie, byla skutečnost, že za uprchlíky z Československa odmítaly tamější židovské organizace převzít odpovědnost. Nátlak v tomto směru se ukázal jako neúspěšný. Rada pro německé Židy (Council for German Jewry-CGJ) se držela názoru, že její prostředky se shromáždily pro potřeby Židů z Německa. Britské židovské organizace se totiž zavázaly, že budou hradit veškeré výdaje na přijetí židovských uprchlíků z Německa a krátkodobý či dlouhodobý pobyt.¹⁸³⁷

V Británii měly být přijaty také děti do 17 let, jejichž rodiče byly v koncentračních táborech. Do jara 1939 se tam vystěhovalo asi 2000 židovských dětí z Německa a bývalého Rakouska. Podle záměru měly děti po získání znalostí angličtiny a tamních poměrů připravit půdu pro své rodiče, kteří by pak za nimi přijeli. „*Tyto děti se v Anglii sice velmi rychle učí anglicky, avšak u cizích lidí se rychle odcizují rodičům*“.¹⁸³⁸ Mládež měla být školená především v zemědělství a řemeslných povoláních, po jednom nebo dvou letech měla odjet do Palestiny. Zaopatřené děti měly být umístěny po příjezdu v dobře vybavených ústavech nebo dány pěstounům na rozdíl od nezaopatřených dětí, jež měly být umístěny v táborech. Dokonce června 1939 mělo být dopraveno do Anglie 100 dětí a do Palestiny 300 dětí. Problémy se vyskytovaly s kategorií osob ve věku 18-30 let, které byly v počátcích existence, a u starších osob. Právě u osob ve věku od 18-30 let mělo jít o těžší problém, neboť „*tato generace neměla vypěstovaný smysl pro práci a povinnost, neboť nebyla nepřetržitě zaměstnána*“.

¹⁸³⁴ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 50. Leo Hermann, v Londýně burcoval veřejné mínění a bojoval za práva židovských uprchlíků. Bondyová, R.: Jakob Edelstein, c.d., s. 107.

¹⁸³⁵ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků náb. ob. žid. Děčín-Podmokly 26.1.1939.

¹⁸³⁶ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků sionistické organizace v Teplicích-Šanově 21.2.1939.

¹⁸³⁷ Londonová, Louise: Britská vláda a židovští uprchlíci z Československa. In: Terezínské studie a dokumenty 2003, s.106-114. Die Juden in den böhmischen Ländern ed. Ferdinand Seibt, München-Wien 1983, s. 297-311.

Ullmann, který referoval o výsledcích své aktivity v zahraničí, upozornil na schůzích náboženských obcí na skutečnost, že „úroveň i nároky jsou v Anglii vyšší“. Podařilo se mu dosáhnout povolení pro určitý počet osob pouze pro venkov. Podle jeho slov nebyla možná pozdější změna povolání, než na jaké bylo vydáno povolení.¹⁸³⁸ Neopomenutelnou součástí emigrace do Velké Británie se staly dětské transporty, které organizoval v Praze mimo jiné Nicholas Winton a byly podporovány British Committee for Refugees from Czechoslovakia. Většina ze 669 zachráněných dětí byla židovského původu.¹⁸³⁹ Ullmann se nesoustředil jen na vyjednávání ve Velké Británii a odjel také do Holandska a Švédska, kde sjednával o umístění mladých židovských dívek jako služebných.¹⁸⁴⁰

Na schůzích židovských náboženských obcí a sionistických organizací „evakuovaných“ z okupovaného pohraničí konaných v pražských kavárnách se diskutovala celá řada problémů. Vedle obecného stavu židovské otázky ve světě, se rozvíjela témata jako bylo vystěhovalectví, problém zanechaného majetku a daní v zabraném území, pojištění či občanství a státní příslušnosti.

S komplikující se situací Židů v Evropě se diskutovala otázka další koncentrace Židů v jiných zemích, především Jižní Americe, přičemž tyto snahy byly mnohými diskutujícími-sionisty chápány jako plýtvání energií, protože za jedinou vlast považovali pouze Palestinu. „Židovstvo znovu opouští masné hrnce v Evropě a mocně tlačí na brány Palestiny a nikdo mu nezabrání, aby se nevrátilo ku své matce.“¹⁸⁴¹ Na těchto schůzích se Židům dostalo mnoha praktických informací o možnostech vystěhování. Upozorňovalo se také, že ačkoliv denní tisk přinášel v posledních měsících různé referáty o vystěhovaleckých možnostech, často se tyto informace ukázaly jako pouhá fantazie (Madagaskar).¹⁸⁴² Židovská emigrace vážla. Důvody spočívaly jednak v řídké ochotě ciziny přidělovat vstupní visa Židům, ale také v byrokratických překážkách v organizačních strukturách pomocné a záchranné péče.¹⁸⁴³ Řečníci vytýkali Židům roztržitost, která se projevovala v tom, že žádosti za povolení pro vystěhování nebyly podávány společně a promyšleně, nýbrž mnohdy byly předkládány jednotlivými osobami a to dokonce dvě žádosti s odchylnými údaji témuž zastupitelskému úřadu.

¹⁸³⁸ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků nábož. ob. žid. Ústí nad Labem bez data.

¹⁸³⁹ Frankl, M.: Druhá republika..., c.d., s. 55. AŽM, sbírka Rozhovory s pamětníky, kazeta 763abc, vzpomínka S.M. z Prahy (*1923). 340 dětí už vyjet nestihlo.

¹⁸⁴⁰ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků nábož. ob. žid. Ústí nad Labem 6.3.1939.

¹⁸⁴¹ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze novosionistické organizace z 25.2.1939.

¹⁸⁴² Víme již, že se tato myšlenka reálně projednávala na schůzích vystěhovaleckého odboru Ústavu pro péči o uprchlíky. V tomto směru to nebyla přesná informace.

¹⁸⁴³ Grossmann, K.: Emigration..., c.d., s. 346. The Jews of Czechoslovakia..., c.d., s. 572.

Vůči židovské emigraci byli podle informátorů vysloveně naladěni v Polsku, Rumunsku, Řecku a Turecku. V Turecku se nejednalo o antisemitismus z ideových důvodů, nýbrž pouze o zásadní odpor proti každé imigraci. Rovněž nepříznivé nálady vůči emigraci měly panovat ve Francii. Americká veřejnost se vůči židovstvu projevovala velmi příznivě. Probíhaly zde časté výzvy k veřejnosti na přispění pronásledovaným německým Židům. Švédsko se pro Židy nedoporučovalo, přestože se imigraci stavělo příznivě, neboť by jejich příjezd zkomplikoval situaci tamější židovské menšiny.¹⁸⁴⁴ Velké možnosti pro vystěhování měla nabízet Austrálie. Záhy se objevily překážky, neboť se přihlásilo tolik zájemců, že roční kvóta 5 000 osob byla značně překročena.¹⁸⁴⁵ Navíc Británie slíbila umožnit přesídlení 2 000 Židů do Austrálie a na Nový Zéland. Nakonec Austrálie Židy odmítla přijmout. Československo zaplatilo cestu a po šesti měsících se vrátili zpět.¹⁸⁴⁶ Kanada přijímala spíše politické uprchlíky. Přesto se několika Židům podařilo do Kanady dostat, jak vzpomínala jedna ze židovských emigrantek: *„S Kanadou to bylo tak. Oni vlastně židy nechtěli, ale měli několik kategorií přistěhovalců. V zákonech ovšem nic o židech nestálo, ale hlavní kategorií byli zemědělci a oni si mysleli, že mezi nimi nebudou žádní židé. Kanadáné tedy poslali nějakého člověka k nám na dvůr. Byl to člověk od C.P.R., to je Canadian Pacific Railway, která měla na starosti imigraci. Jmenoval se Hornát. Byl nadšený tatínkem a naším dvorem. Vlastně dal tatínkovi volnou ruku, že mohl vzít s sebou, koho chtěl. A taky se to tak stalo. Tatínek pomohl spoustě lidí, snad to bylo nějakých sto padesát. Mohlo jich být ještě víc, ale mnozí nechtěli.“*¹⁸⁴⁷ Protože se Kanada bránila přílivu židovských uprchlíků, museli si umět poradit také s formálními záležitostmi. *„Tak pro jistotu tatínek nám všem opatřil doklady, že jsme vystoupili z židovské obce v Michli, kde jsme nikdy v životě nebyli. A že jsme se tam dali pokřtít, což vůbec nebyla pravda.“* Do „země javorového listu“ měli přicházet lidé schopní působit v zemědělství a na farmách. Jak na požadavek reagovali, popisovala již zmíněná uprchlice. *„Oni potřebovali jen říct, že jsou farmáři, což v mnohých případech nebyla pravda, a že tatínek za ně ručí.“*

Reálné výjezdní eventuality pro židovské uprchlíky se měly rýsovat v Ekvádoru a Chile. Honduras byl imigraci uzavřen.¹⁸⁴⁸ Do Číny, již zmíněného Ekvádoru a San Dominga bylo třeba mít povolen vstup, jakož i průkaz, že dotyčný emigrant disponoval dostatečným

¹⁸⁴⁴ NA Praha, f. PMV, 207-1402-24, sign. X/Z/3/6, Schůze sionistické skupiny Žatec z 19.2.1938.

¹⁸⁴⁵ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků náb. ob. žid. Chomutov 13.2.1939.

¹⁸⁴⁶ Karný, Z. Politické a ekonomické aspekty..., c.d., s. 191. Austrálie chtěla přijmout pouze na životě ohrožené uprchlíky.

¹⁸⁴⁷ AŽM, sbírka Rozhovory s pamětníky, kazeta 063, vzpomínka V.I. z Horšovského Týna (*1921).

¹⁸⁴⁸ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků náb. ob. žid. Ústí nad Labem 20.1.1939.

majetkem. Při vystěhování do Spojených států a Hondurasu musel emigrant prokázat, že měl k dispozici dostatečné finanční prostředky (do USA 2 - 5 000 dolarů, do Hondurasu 2 500 dolarů).¹⁸⁴⁹ V souvislosti s jihoamerickými státy byla zmíněna otázka tzv. černých vis (Schwarze Visa), která opravňovala držitele pouze k šesti měsíčnímu pobytu v zemi, neposkytovala mu však možnost výdělku. Navíc po uplynutí šesti měsíců měl dotyčný stát možnost, aby je vypověděl jinam. Mezi státy, které černá visa poskytovaly, patřily: Peru, Bolivie a San Domingo. Kdo měl tzv. bílé visum s ministerským povolením a nebo tzv. affidavit (přísežné prohlášení), mohl se vystěhovat do některého cizího státu, kde měl možnost nalézt si výdělečné zaměstnání. Přestože se emigrační akce do San Dominga jevila zpočátku jako možná a realizovatelná, s ohledem na zmíněné skutečnosti přestala být podporována. V Uruguayi, Bolívii a Argentině bylo možno umístit větší počet židovských rodin.¹⁸⁵⁰ Státy žádaly především zemědělce, nikoliv svobodná povolání. Proto bylo nutné přeškolení uprchlíků, v tomto směru byly židovské organizace dobře připraveny.¹⁸⁵¹

V době od 17. listopadu 1938 do 14. září 1939 vyřídil Ústav pro péči o uprchlíky 12 319 žádostí o vystěhování (asi 4 825 rodin). Protože u žádného žadatele nebylo uvedeno náboženské vyznání, lze uvést s jistotou židovské vyznání u 2 240 osob, které odjely do Palestiny. Z počtu 2 462 emigrantů do Velké Británie a 1 621 do USA byla jistá část Židů. Obdobně to platí i pro státy Ekvádor (317), Švédsko (295), Chile (270), Belgie (255), Bolívii (251), Uruguay (209) a Norsko (174).¹⁸⁵² Podle další statistiky se vystěhovalo nebo vrátilo do původního bydliště do července 1939 26 222 uprchlíků, z nichž připadalo asi 7 000 osob na Židy s čs. stát. příslušností a 9 690 lidí na cizince.¹⁸⁵³ Během druhé republiky dorazilo do Velké Británie 400 Židů s čs. státní příslušností. I mezi 700 říšskoněmeckými uprchlíky, kteří odešli z republiky, byli Židé.¹⁸⁵⁴

Radikální změnu pro židovské uprchlíky a obyvatelstvo znamenala německá okupace zbytku českých zemí v březnu 1939 a vznik protektorátu. V jednom z posledních vlaků z Č-SR odjelo 14. března 1939 160 židovských rodin, mezi nimiž byli přední sionisté Max Brod,

¹⁸⁴⁹ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků náb. ob. žid. Děčín-Podmokly 16.2.1939.

¹⁸⁵⁰ Uchazeči museli být opatrní, aby nedostali tzv. černá visa.

¹⁸⁵¹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, R 400, Zápis o jednání vystěhovaleckého odboru z 4.2.1939.

¹⁸⁵² Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 240-245. Po vypuknutí války se Židé ucházeli o odjezd do USA, Ekvádoru, Chile, Bolívie, Paraguaje, Argentiny, Brazílie, Šanghaje a Tangeru. Čínská Šanghaj měla výhodné podmínky. Nevyžadovalo se visum ani potvrzení o přislíbené práci a zajištěném ubytování. Každý imigrant musel pouze na místě složit vstupní poplatek 400 dolarů. Při cestě tam se používala hlavně lodní doprava. Od léta 1940 se používala cesta vlakem přes SSSR. Čs. komunita čítala během války 300-400 lidí (Židů bylo 75%). Krejčová, H. – Bednařík, P.: Emigrace..., c.d., s. 206.

¹⁸⁵³ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci, c.d, s. 78. I mezi nimi byli Židé.

¹⁸⁵⁴ Grossmann, K.: Emigration..., c.d, s. 346. I mezi nimi byli Židé.

Chaim Kugel a další. Jednalo se o tzv. první palestinský transport. Druhý transport opustil Prahu až v říjnu 1939, neboť celá akce z různých důvodů vázla. Podle údajů pražské židovské náboženské obce se původně pevně stanovená cifra 2 500 vystěhovalců dokonce překročila. Do Palestiny mělo dorazit okolo 3 000 čs. Židů. Transporty měly být ukončeny v červnu 1939, protáhly se však až do poloviny roku 1940, kdy poslední z nich v rámci uzavřených dohod dosáhl Svaté země.¹⁸⁵⁵ V období druhé republiky našlo útočiště v Palestině přinejmenším 1 300 – 1 400 čs. Židů. Tedy o něco více než obsahoval první transport, který čítal 1116 osob. Mimoto v září odjela do Palestiny skupina 150 mladých sionistů¹⁸⁵⁶

Do exilu odešla celá řada umělců židovského původu. Filmový a divadelní herec Hugo Haas, který v únoru dostal výpověď z Národního divadla, na naléhání manželky v dubnu 1939 emigroval do Francie a posléze do USA. V listopadu 1938 odletěl tamtéž animátor a jeden z prvních čs. tvůrců animovaného filmu režisér Karel Dodal. Jeho žena producentka Irena Leschnerová se vrátila do republiky. Kvůli natočení filmu o koncentračních táborech nakonec skončila v terezínské věznici gestapa. Dokumentarista a fotograf Alexander Hackenschmied, režisér dokumentu *Crisis*, emigroval do USA, kde se úspěšně prosadil. Ve Velké Británii úspěšně pracovali: režiséři Jiří Weiss, Walter Schorsch, kameraman Otto Heller, či herec Herbert Lom.¹⁸⁵⁷ Do ciziny odešla také řada židovských spisovatelů: Franz C. Weiskopf, který emigroval na podzim 1938 do Francie, či Joseph Wechsberg do USA. Mnohem méně byli v židovské emigraci zastoupeni spisovatelé reprezentující český kulturní okruh. Patřili k nim: Egon Hostovský, který se vystěhoval v únoru 1939 do USA, František Langer, Adolf Hoffmeister, Viktor Fischl, či František Gottlieb.¹⁸⁵⁸

Po obsazení zbytku českých zemí německou armádou byla policejně uzavřena pobočka organizace HICEM a Marie Schmolková a Hannah Steinerová zadrženy.¹⁸⁵⁹ To už však nastávala jiná kapitola židovské emigrace.

S vystěhovaleckou otázkou souvisela nutnost přeškolení k novým povoláním. Rovněž struktura židovských uprchlíků vykazovala jednostranné rysy (svobodná povolání,

¹⁸⁵⁵ The Jews of Czechoslovakia..., c.d., s. 592.

¹⁸⁵⁶ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d, s. 52.

¹⁸⁵⁷ Kašpar, Lukáš: Český hraný film a filmaři za protektorátu, Praha 2007, s.345-355.

¹⁸⁵⁸ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d, s. 65-66. V tomto bodě se zmiňují i další židovští emigranti, kteří pochopitelně nepatřili k uprchlíkům z pohraničí.

¹⁸⁵⁹ Obdobně byly uzavřeny i ostatní výbory pro pomoc německým uprchlíkům. Schmolková odmítla nabídky na azyl na některém z vyslanectví. Po dvou měsících věznění gestapem byla propuštěna. Steinerovou propustili dříve. Počátek druhé světové války zažila v Londýně, kde si o několik měsíců později vzala život. Schmolková byla mimořádně obětavá organizační pracovnice, která uprchlíky podporovala i duševně. Hirschová, Angelika: „Darovaný čas.“ Britská pomoc uprchlíkům v Praze (říjen 1938-březen 1939), Dějiny a současnost, rč. XXX, 3/2008, s. 43.

obchodníci, živnostníci).¹⁸⁶⁰ Pro praktickou přípravu mládeže hodlající se vystěhovat do Palestiny byly nápomocny organizace: Makkabi a sionistická Hechaluc.¹⁸⁶¹ Vyškolení probíhalo v zemědělských činnostech. Přeskolení se přikládala důležitost, což zaznělo i na schůzi evakuované náboženské obce z Ústí n. L.: „*Musíme se přeučit, přeškolit. Je třeba naučit se tomu, co dosud neznáme řemeslům, zemědělské práci atd. Členové bohaté buržoasie židovské, zvyklí na pohodlí, odcházejí do Palestiny bez bázně a nelekají se práce a námah, které na ně čekají. Někteří pokládají vystěhování do Palestiny pouze za první krok k vystěhování jinam. Je to však základ, na kterém je třeba stavěti.*“¹⁸⁶²

Při Nejvyšší radě vzniklo Ústředí pro konstruktivní péči o židy, které provádělo sociální práci v otázce přeskolení, převrstvení Židů a jejich eventuelní emigrace včetně usídlení. Na tuto činnost obdrželo příspěvek od American Joint Distribution Committee ve výši 50 000 Kč. Částka byla vázána určitými podmínkami. Devis získaných z tohoto příspěvku mělo být použito pro migrující Židy a sice jen v rozsahu, který byl potřeba k doplnění částky stanovených Národní bankou a ministerstvem jako maximum přídělu a částkou, která byla stanovena jako minimum pro udělení imigračního visa do země, do níž hodlal uprchlík odcestovat. Na území Česko-Slovenska měla být opatřena ve prospěch Ústředí nejméně stejná částka k sociálním účelům.¹⁸⁶³ U židovské náboženské obce v Brně existoval Pomocný výbor pro uprchlíky a převrstvení, který vedle péče o hromadné ubikace, podporoval vystěhování do zámoří a vyvíjel činnost v otázkách převrstvení a přeskolení.¹⁸⁶⁴ V tomto směru zavedly kursy i jednotlivé židovské náboženské obce.¹⁸⁶⁵

Na schůzi vystěhovaleckého odboru Ústavu pro péči o uprchlíky navrhoval Dr. Zelenka ze Svazu soukromých úředníků projekt přeškolení pro zemědělské práce, který se měl týkat i osob ve svobodných povolání z řad židovských a německých uprchlíků. Základní obrysy byly načrtnuty do 2 možností: 1) ve formě pracovních útvarů, komplikovaný lékařským výběrem osob způsobilých pro práci v subtropických oblastech. Ženy by se zaučovaly v domácím hospodaření. 2) ve formě školení do živností. V tomto bodě panovala obava, aby se vyškolení lidé nestali konkurencí domácích živnostníků. Proto mělo být vše postaveno pod přísný

¹⁸⁶⁰ Sionisté vybízeli k převrstvení (Umschichtung) místo pouhého přeskolení (Umschulung).

¹⁸⁶¹ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Veřejná schůze, 21.2.1939.

¹⁸⁶² NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků nábož. ob. žid. Ústí nad Labem 20.1.1939.

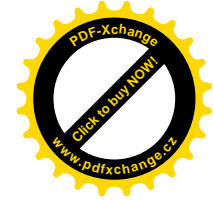
¹⁸⁶³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Ústředí pro konstruktivní péči židovskou z 9.3. 1938. Podepsána byla mj. Marie Schmolková.

¹⁸⁶⁴ AŽMP, f. Prostějov (119), sign. 85887, č.j. 249 z 22.12.1938. Rozsáhlé aktivity financovali brněnští Židé.

Jen v Brně pečoval tento výbor o 1 500 emigrantů a několik tisíc uprchlíků. AŽMP, f. Prostějov (119), sign. 85887, bez č.j. ŽNO Prostějov z 29.11.1938.

¹⁸⁶⁵ NA Praha, f. PMV, 225-979-12, sign. X/Ž/6/2, Schůze příslušníků nábož. ob. žid. Ústí nad Labem 20.1.1939.

dohled. Přestože se zástupce židovských organizací přimlouval, aby navržený projekt pro téměř 3 500 mladých lidí byl co nejdříve realizován, nestalo se tak.¹⁸⁶⁶

Vystěhovalectví Židů z druhé republiky bylo komplikovaným procesem nejen kvůli skutečnosti, že většina států před uprchlíky uzavírala svoje hranice, ale také z důvodu finančního zabezpečení těchto akcí.

VI.5.DSAP a vystěhovalectví sudetoněmeckých sociálních demokratů

21. září 1938 se konala stranická konference Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei (DSAP) v pražském odborovém domě, které se účastnili členové z pohraničí, kteří referovali o napjaté situaci v domovech a „*mnohdy protichůdném*“ rozhodování státní orgánů. Debatovalo se o možnosti války, ochrany žen a dětí a zpětných transportech. Vzápětí přišla zpráva o rozhodnutí Hodžovy vlády o souhlasu s anglo-francouzskými návrhy.¹⁸⁶⁷ Proto se začal plánovat další postup. V diskuzi, kolik příslušníků strany by bylo třeba zachránit, se hovořilo o třech tisících.¹⁸⁶⁸

Následující den přišel předseda strany Jaksch do pražské kanceláře Daily Telegraph a prosil místní redaktory, aby bylo v jejich zprávách zmíněno, že apeluje na vládu a národ Velké Británie v problému sudetoněmeckých demokratů, jejichž počet měl dosahovat až čtyř set tisíc lidí v případě, že by se čs. bojovým silám nepodařilo udržet hranice. „*Chci apelovat na veřejné mínění Velké Británie a zeptat se, jestli jsou si vědomi, že Velká Británie má morální povinnost dát těmto uprchlíkům životní šanci někde jinde.*“¹⁸⁶⁹ Přestože tímto prohlášením dal najevo nezbytnost vystěhování pro ohrožené členy strany, počítali v říjnu někteří ze straníků s tím, že by část německých uprchlíků mohla zůstat v republice.¹⁸⁷⁰ Jaksch zjevně přeháněl v počtu německých demokratů, aby zvýšil interest o tuto otázku. Obdobné prohlášení učinil také prostřednictvím francouzského a britského vyslance v Praze, kterým předal příslušné memorandum vyzývající k odpovědnosti těchto zemí za řešení uprchlického problému.¹⁸⁷¹

¹⁸⁶⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Zpráva o poradě vystěhovaleckého odboru z 21. ledna 1939. Uvažovalo se i o vzniku přeškolovacího tábora uprchlíků v Lysé nad Labem, který měl sloužit až pro 700 osob.

¹⁸⁶⁷ Menschen im Exil, c.d., s. 18; Witte, E. de: Für Heimat..., c.d, s. 31.

¹⁸⁶⁸ Jaksch, W - Kolarz, W.: England ..., c.d., s. 43; Bachstein, Martin K.: Die Krise des tschechoslowakischen Staates und das Ende der DSAP im Jahre 1938, in.: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 1999, München 1999, 44-52.

¹⁸⁶⁹ Prager Tagblatt, č. 263, 24.9.1938, s. 5. Das Schicksal der demokratischen Deutschen.

¹⁸⁷⁰ Schwelb, ale také Kern. Kern, Karl: Heimat und Exil von Böhmen nach Schweden. Erinnerungen und Bekenntnisse eines sudetendeutschen Sozialdemokraten, Nürnberg 1980, s. 87.

¹⁸⁷¹ Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d, s. 177; Heumos, P.: Die Emigration..., c.d, s. 23. Text prohlášení viz: Kampf, Widerstand, Verfolgung der sudetendeutschen Sozialdemokraten. Dokumentation der deutschen

Téhož dne rozhodlo vedení strany zastavit vydávání regionálního tisku, aby nevystavovalo nebezpečí svoje členy v případě zabrání pohraničí.¹⁸⁷²

30. září 1938 ve čtyři hodiny odpoledne zasedalo poslední celkové předsednictvo strany ve shromažďovací místnosti poslaneckého klubu v poslanecké sněmovně. Důvodem byla situace po přijetí mnichovské dohody.,,*Byli jsme ochotni být se za vlast, ale nemohli jsme,*“ tak vyjádřil svoje pocity Eugen de Witte. S ohledem na vývoj situace bylo rozhodnuto zastavit činnost strany v odstoupených územích.¹⁸⁷³ Jaksch informoval o zavedených opatřeních ve Velké Británii, Francii, Belgii a skandinávských státech, o přijímacích podmínkách a o možnostech hledání nového domova.¹⁸⁷⁴

Něm. soc. demokratům, kteří prchali do vnitrozemí, se nabízely v podstatě tři možnosti: zůstat ve vnitrozemí, vrátit se do pohraničí, či emigrovat. Nejlépe na tom byli ti uprchlíci, co měli nějaké vazby na „české prostředí“ a mohli jít na čas k příbuzným a nemuseli jít do uprchlického tábora a posléze třeba do tábora pracovního. Možnost trvalé existence v republice se ukazovala čím dál více jako nereálná, neboť byly problémy s opatřením stabilního, či vůbec nějakého zaměstnání a pokud uprchlíci neuměli alespoň trochu česky, jejich situace se tím také komplikovala. Navíc emigrační akce měla svoje „početní“ limity.

Sám Jaksch, pohybující se od autonehody dočasně pomocí berlí, brzy odjel do Londýna přes Štrasburk s předsedou Socialistického svazu mládeže Willy Wankou projednat konkrétní řešení otázky sudetoněmeckých uprchlíků.¹⁸⁷⁵ Díky příslušníkům Labour Party vešli ve známost, jak s londýnským starostou Harry Twyfordem, tak Waltrem Laytonem, kteří posléze vedli příslušné pomocné výbory pro uprchlíky. 5. a 6. října 1938 zahájili Jaksch s Wankou konkrétní jednání s britskými vládními místy. Rozhovory vedli bez podpory oficiálních čs. státních institucí. Podle Jaksche ve všech vládních kancelářích v Londýně a Paříži našli mnoho přátel, kteří si „*ochotně vyslechli příběh sudetoněmeckých uprchlíků a byli nám připraveni pomoci.*“ Brzy se ukázalo, že příslušná britská ministerstva (zahraničí i vnitra) zastávala stanovisko, že Británie bude připadat pro něm. uprchlíky především jako tranzitní země, a proto bylo nutné soustředit se na vyjednání emigrace do britských dominií. Willy

---

Sozialdemokraten aus der Tschechoslowakei im Kampf gegen Henlein und Hitler, ed. Adolf Hasennöhr, Stuttgart 1983, s. 306.

¹⁸⁷² Cihlář, J.: Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko, Ústí nad Orlicí 2003, s. 62. 9. listopadu vyšel naposled Sozialdemokrat.

¹⁸⁷³ V poselství vydaném při této příležitosti se vzpomenulo společného boje českých a německých sociálních demokratů o mírové řešení česko-německého problému. Byla vzpomenua opětovně solidarita strany se sousedským národem. Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d., s. 180.

¹⁸⁷⁴ Witte, E. de: Für Heimat..., c.d., s. 40.

¹⁸⁷⁵ Prager Tagblatt, 4.10.1938, s. 3. Jaksch nach London. Wanka byl činný také v aktivistické centrále (Zentrale) a v Británii byl již na konci září, kdy zde podnikl řadu jednání.

Wanka, který na rozdíl od Jaksche hovořil anglicky, převzal hlavní tíži vyjednávání. Rozhovory se měly týkat emigračních možností nejen pro německé sociální demokraty, ale i komunisty Židy a uprchlíky z Německa.¹⁸⁷⁶ Wanka hovořil prakticky denně s reprezentanty Kanady, Nového Zélandu a Austrálie. Brzy se ukázalo, že půjde provést ve větší míře jen plán s Kanadou.¹⁸⁷⁷ O této možnosti jednali v prosinci také Franz Rehwald spolu s páterem Emmanuelem Reichenbergerem s Mr. Blairem.¹⁸⁷⁸ Pro Nový Zéland připadalo v úvahu pouze individuální přistěhovalectví, australská kvóta již byla překročena.¹⁸⁷⁹ Jaksch se sešel v říjnu i s lordem Runcimanem, který svoji pomoc německým uprchlíkům omezil na příspěvek fondu londýnského starosty. Širší pomoc odmítl obávaje se tlaku říšského tisku. Wanka s manželkou Mitzi převzali posléze zastoupení německých demokratických uprchlíků v Londýně.¹⁸⁸⁰

Protože docházelo k všeobecnému vracení uprchlíků, aby se snížilo riziko vyhoštění, měli němečtí sociální demokraté přijmout metodu kamufláže a vydat tiskové prohlášení, že zbytek něm. uprchlíků odjede do zámoří, jak to bude možné. „*Tisk přijal radostně tuto fámu, i ten říšskoněmecký. Od té doby jsme byli bráni jako politicky ohrožení uchazeči o emigraci.*“¹⁸⁸¹

Uvedenou Jakschovu proklamaci je třeba brát s rezervou, neboť příliš přeceňuje její možný dosah. Víme také, že vracení uprchlíků se v druhé polovině října nedá označit za všeobecné. Navíc byla publikována v částečně odlišné formulaci. „*Poslanec Jaksch věří, že se mu podaří postupně evakuovat z Československa všechny pro evakuaci přicházející příslušníky strany.*“¹⁸⁸² Stylizace do jisté míry dokládá i skutečnost, že vystěhování nebylo zamýšleno pro všechny něm. demokraty. Zprávy denního tisku z neznámých důvodů spíše nadhodnocovaly údaje o již vystěhovaných uprchlících. 25.října se psalo o odjezdu 400 emigrantů z ČSR přes Gdyni do zámoří, nebo také o vystěhování do Švédska a Bolívie po 400 osobách (celkem tedy 800 osob).¹⁸⁸³

Již příštího dne uvedl kpt. Voska, že zprávy se nezakládaly na pravdivých údajích, neboť s D.R.Grenfeldem odjelo 23. října do Varšavy 50-60 osob a následujícího dne je následovalo 20 emigrantů. Zápis končil konstatováním, že, „*tímto způsobem by se však odjezd emigrantů*

¹⁸⁷⁶ Grünwald, L.: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. III. In der Fremde..., c.d., s. 11.

¹⁸⁷⁷ Rozhovory o této „destinaci“ začaly již na konci října. Heumos, P. Die Emigration..., c.d, s. 34.

¹⁸⁷⁸ Jaksch, W. - Kolarz, W.: England ....., c.d, s. 51; Witte, E. de: Für Heimat..., c.d, s. 44. Richard Schönfelder vyjednal v Bolívii dohodu o přistěhovalectví, která nebyla nakonec realizována, protože vedení dalo přednost vystěhování do Kanady. Navíc v důsledku jiného podněbí někteří z dřívějších přistěhovalců zemřeli na tropické nemoci.

¹⁸⁷⁹ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 30-31.

¹⁸⁸⁰ Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d., s. 179.

¹⁸⁸¹ Jaksch, W. - Kolarz, W.: England ....., c.d., s. 49. Tímto prohlášením měla být získána také výhoda pro oficiální jednání s budoucím Ústavem pro péči o uprchlíky.

¹⁸⁸² NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Polední list 21.10.1938, Něm. soc. demokraté se stěhují.

¹⁸⁸³ NA Praha, f. MZV-VA, k. 2336, Zprávy tisku z 25.října 1938.

z ČSR dál příliš zvolna. Je třeba vypravit celých vlaků.“¹⁸⁸⁴ Jednalo se o první část uprchlíků, kterým Británie přidělila visa. Prvních 350 vis bylo rozděleno na dva soubory: 100 pro říšskoněmecké uprchlíky a 250 pro sudetoněmecké uprchlíky. Británie předtím přislíbila udělit 1000 vstupních vis pro obě kategorie uprchlíků. Zmíněných 350 vis představovalo první část z uvedeného počtu. Pod dojmem rychlého přidělení celkového počtu vis vyvíjel aktivitu jmenovaný kpt. Voska a žádal „usnadnění odjezdu pro 800 uprchlíků do Británie.“¹⁸⁸⁵

Realita byla jiná, takový počet nemohl v tu dobu odcestovat a vystěhovalectví do Británie probíhalo postupně.¹⁸⁸⁶ Souviselo to také s možnostmi sociálního zaopatření skrze pomocné organizace na britských ostrovech.¹⁸⁸⁷ Pro čs. úřady byla „vyjednaná emigrace“ první zprávou tzv. Jakschovy akce.¹⁸⁸⁸ Následující transport do Gdyně odjel 2. listopadu přes Bohumín na rozdíl od předchozího, který byl transferován přes Suchou Horu na Slovensku. Policejní zpráva konstatovala, že pro přidělení zmíněných vis měli být vybráni jen ti nejvíce ohrožení uprchlíci. „*Na základě důvěrné informace použil poslanec Jaksch této příležitosti k rozdělení vis pro kruh svých přátel.*“ Jaksch to zdůvodňoval tím, že to byli jediní příslušníci strany, kteří měli cestovní pasy k dispozici. Problematickým se ukazovalo zpočátku opatření průjezdních vis a dostatečného množství valut.¹⁸⁸⁹

V listopadu postupovala emigrační akce politických a židovských uprchlíků z Německa a z okupovaného území „s jistým spěchem“. Zpráva pražského policejního ředitelství předpokládala, že odchodem emigrace by se snížil počet Němců v Praze „podle prozatímního odhadu“ nejméně o 2/5. „Všeobecně lze říci, že individuální vystěhovalectví jest poměrně značné.“

¹⁸⁸⁴ AMZV, f. V.sekce, k. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 146.842 z 19.10.1938.

¹⁸⁸⁵ Již dříve se podílel na zaopatření uprchlíků z Německa tj. německé emigraci. Poskytl hotel Ritz sociálně demokratickému výboru pro pomoc uprchlíkům. Čapková, K. - Frankl, M.: Nejisté útočiště..., c.d., s.160. Menschen im Exil, c.d, s. 36.

¹⁸⁸⁶ Simpson, J.H.: The Refugee Problem..., c.d., s. 38. Kapitán Emanuel Voska se dostavil s tímto již 18.října na policejní ředitelství. V usnadnění odjezdu uvedených osob učinil další opatření, neboť vyjednal u ministerstva železnic zvláštní vlak pro přepravu do polské Gdyně a získal příslib slevy 60% jízdného na čs. území. Proto žádal, aby uprchlíci přicházející v úvahu pro cestu, byli vybaveni příslušnými cestovními doklady. Policejní ředitelství bylo ochotno vystavit hromadné cestovní průkazy podle jednotlivých zemí, pokud by polské vyslanectví bylo ochotno udělit na tyto hromadné výkazy polské průjezdní visum. Voska byl ve spojení s redaktorem New Chronicles Robinsonem, který sjednal v Londýně vypravení lodi do Gdyně. Počet přihlášených rychle stoupal asi na 2200 osob. Anglická mise předpokládala zprvu přepravu do Gdyně pomocí letadel. Politici Labour Party Grenfeld a Gillies jednali s radou polského vyslanectví Szczeniowskim a navrhovali také leteckou dopravu. Nakonec zvítězila železnice. Robinson rezervoval loď pro 500-600 osob, která měla dorazit do Gdyně 3. nebo 4. listopadu. K naložení vyrazil transport 2.listopadu 1938 z Prahy. NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1546, sign. V 84/47, Akt prezidiální kanceláři PŘ z 18.října 1938; AMZV, f. V.sekce, k. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 146.842 z 19.10.1938.

¹⁸⁸⁷ Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d., s. 180.

¹⁸⁸⁸ AMZV, f. V. sekce, k. 427, Zápis porady subkomise XI., 25. října 1938 v 16 hodin.

¹⁸⁸⁹ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1532, sign. V84/47, Situační zprávy č.j. 75.516 z 21.11.1938.

K odchodu do ciziny se používaly letecké dopravní prostředky (individuálně a skupiny nejvýše kolem 20 osob). Po železnici cestovali pravidelně kolektivně transportovaní vystěhovalci (nejvýše kolem 200 osob).¹⁸⁹⁰ Podle vyjádření funkcionáře DSAP projevilo několik států ochotu přijmout určitý počet uprchlíků: Francie 2000 osob, Švédsko 200 osob, Skotsko 800 osob, Finsko 500 osob, Belgie 100 osob, Norsko 150 osob, Holandsko 100 osob a Švýcarsko 20 osob. Přesný počet uprchlíků, kteří měli najít útočiště ve Velké Británii, odkud měli pokračovat do dalších zemí zůstával předmětem jednání. „*Tento týden má odjetí 300 lidí, přesný den není ještě stanoven. Šaldovo komité tento týden neposílá žádné lidi.*“¹⁸⁹¹ Realita možností emigrace do těchto států posléze některé soc. demokraty překvapila, neboť se v některých případech (Francie) značně lišila od původních slibů. Problémy se vyskytly vedle limitovaného zájmu o přijetí uprchlíků, především u hromadné emigrace.¹⁸⁹²

Příznivěji vyhlížely emigrační možnosti na severu Evropy – v Dánsku, Norsku, Švédsku, ale také byly limitovány určitými restrikcemi. „Bratrské“ strany z těchto zemí vyslaly do Prahy své zástupce, kteří potom, co se seznámili se situací v republice, nabídli konkrétní pomoc v zabezpečení emigrace. Některé státy poslaly do Prahy dokonce policejní úředníky, kteří prováděli „jakýsi předvýběr“ uchazečů. Ze Švédska přijel Torsten Nilsson, předseda tamějšího soc. dem. mládežnického svazu, a protože byl v exekutivě Socialistické mládežnické internacionály v Paříži, mohl nabídnout zcela konkrétní pomoc. Brzy po něm přicestoval Švéd Axel Granath s dvaceti vstupními povoleními do Švédska, jejichž platnost byla časově omezena. Navíc se zavázal zaplatit cestovní náklady. Přislíbil přidělení dalších povolení a zvýšení tlaku švédského dělnického hnutí, aby se s pomocnými opatřeními přidali také Norové, Dánové a Finové.¹⁸⁹³ V senátní kanceláři Františka Soukupa úřadovali norští zástupci: druhý předseda odborové centrály Lars Evensen, Tove Filseth a zahraniční odborník norské socialistické strany Finn Moe.¹⁸⁹⁴ Norové bedlivě zkoumali každý případ, jestli příslušnou osobu upotřebí. Uprchlíci museli podstupovat náročný pohovor, kterého se účastnil i šéf norské cizinecké policie Konstad. Také Dánové vyslali do Prahy šéfa cizinecké policie Troela Hoffa.¹⁸⁹⁵ V obou zemích (Norsku a Dánsku) byl počet přistěhovalců pevně stanoven. K úspěchům patřilo získání Belgie, která se doposud stavěla proti přílivu uprchlíků. Podařilo se získat dvakrát 75 vis na dočasný pobyt (před další emigrací), ale nakonec se skupina

¹⁸⁹⁰ Na základě Černého rozboru. Černý, Bohumil: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., c.d., s. 672-3.

¹⁸⁹¹ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Policejní ředitelství v Praze 33.856 přes. z 28.11.1938.č.j.83622.

¹⁸⁹² NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, č.j. 970 pres ai 1938 ze 7.listopadu 1938. Policejní ředitel Charvát PZÚ.

¹⁸⁹³ Kern, K.: Heimat ....., c.d., s. 89.

¹⁸⁹⁴ Kern, K.: Heimat ....., c.d., s. 63.

¹⁸⁹⁵ Menschen im Exil..., c.d., s. 48.

emigrantů rozrostla, neboť řada příslušníků DSAP přicestovala na základě rodinných pasů, tzn. jedno visum se použilo pro celou rodinu. Belgické dělnické hnutí nebylo schopné unést všechny náklady na uprchlickou péči. Nakonec se přísun finančních prostředků podařilo vyřešit.

Některé vystěhovalecké akce se nepodařilo realizovat. Např. redaktor Sozialdemokratu Leopold Goldschmidt vymohl v Paříži cestovní povolení, která pak do Prahy nepřišla, což vyvolalo značné zklamání.¹⁸⁹⁶ Nastalá situace se musela vyřešit a uprchlíci museli být posláni do jiných zemí. V prosinci podali Jaksch s Wankou memorandum britskému ministerstvu financí, v němž požadovali, aby část britské finanční pomoci republice byla použita také ve prospěch uprchlíků německé národnosti.¹⁸⁹⁷

Na sekretariátu německé sociálně demokratické strany působil Výbor pro německé sociálně demokratické uprchlíky zkracovaný jako komitét Jaksch – Taub, jenž vyvíjel aktivitu i poli vystěhovalectví příslušníků strany. Z vlastních a dobročinných prostředků hradil cesty stranických příslušníků, kteří odjížděli do severských států nebo Velké Británie, aby odtud později pokračovali do dalších zemí. Strana disponovala ještě na podzim slušnou částkou 1,8 milionu Kč uloženou v bankách a družstvech.¹⁸⁹⁸ Výbor spolupracoval od samého počátku s britskými dobročinnými organizacemi pro pomoc čs. uprchlíkům, které mu poskytovaly finanční prostředky.¹⁸⁹⁹ „Každé ráno stály před pomocným ústředím dlouhé fronty. Ne všichni uchazeči o pomoc byli důvěřiví, někteří byli bázlivi, někteří zklamaní. Mezi uprchlíky vládla nejistota, ohrožení, že budou odesláni do pohraničí. Doléhalo to na všechny. Úředníci často mohli jen slíbit, že se budou snažit opatřit visa a peníze.“ Zahraniční přísliby přidělení vis umožnily pokračování záchranné akce. V komitétu působila řada příslušníků strany. Jedním z nich byl Siegfried Taub, který měl velkou výhodu v tom, že uměl perfektně česky a měl značné kontakty ve státní správě z doby působení ve sněmovně. Dr. Karl Heller, dřívější senátor z Teplic-Šanova konal pořádkovou službu v sekretariátu, uklidňoval pochybovače a povzbuzoval naději.¹⁹⁰⁰ K dalším pomocným silám patřili: Franz Kögler, někdejší okresní tajemník strany z Podmokel a poslanec, straničtí úředníci Josef Bartlech a Josef Fechter. Důležitý úkol plnil Alois Mollik, který udržoval spojení s peněžními ústavy a úřady. Pomáhal

¹⁸⁹⁶ Menschen im Exil..., c.d., s. 45.

¹⁸⁹⁷ Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d., s. 182.

¹⁸⁹⁸ Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d., s. 192. Taubovi se podařil získat část peněz z banky a z Velkonákupní společnosti konzumního družstva, kde měla strana tyto prostředky uloženy. Mělo se jednat o 1 milion Kč. Prostředky byly použity na vycestování. Menschen im Exil, c.d., s. 43, 55. Část prostředků mohla využít i později v zahraničí.

¹⁸⁹⁹ Černý, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., c.d., s. 667.

¹⁹⁰⁰ Emigroval později do Dánska a Švédska. Pracovala tam i řada úřednic: Schnabel, Richter a Görlich.

mu dřívější správce financí stranického tisku Josef Hellmich.¹⁹⁰¹ Poté, co do Prahy dorazil Robert Stopford, zodpovědný úředník pro záležitosti uprchlíků na britském vyslanectví, přislíbil pomoc DSAP a navázal přátelské vztahy s Jakschem.¹⁹⁰²

Problémy se vyskytly s cestovními pasy, které mělo několik vedoucích funkcionářů ve straně, odborech a společnostech, kteří podnikali služební zahraniční cesty. Ti, kteří nebyli bezprostředně potřební pro pomocnou akci, tak ihned odcestovali. Souviselo to i s tím, že přidělená visa byla termínovaná. Pro ostatní členy strany se musely pasy zajistit. To byl také jeden z hlavních úkolů pomocného výboru, jehož pasové oddělení vedl Franz Kögler. Mimo běžných požadavků pro vydání pasu se musela zodpovědět řada otázek v dotazníku na policejním úřadu. Nestačilo, že Jaksch s Taubem sestavili výjezdní listinu ve spolupráci se zástupci hostitelské země. Musela se zajistit celá řada věcí, na které člověk „normálně nemyslel“: povolení domovského státu k vycestování, průjezdní povolení, vstupní povolení té konkrétní země - z části spojené s poplatky. Někteří z uprchlíků neobdrželi normální pasy, na které měl nárok každý občan státu, ale tzv. pasy růžové (s růžovou obálkou), o nichž byla již řeč a v nichž bylo vyznačeno, že držitel nebyl oprávněn k opětovné cestě do republiky. Pasy však neakceptovaly všechny země. Proto část uprchlíků byla vybavena jiným druhem cestovního dokladu. V praxi to bylo tak, kdo měl pas v pořádku, mohl odjet, pokud ho určilo stranické vedení.

Bylo již zmíněno, že Komitét Jaksch – Taub hradil z vlastních a dobročinných prostředků cesty stranických příslušníků. Taub si stěžoval Klumparovi 5. ledna 1939, že akce německých sociálních demokratů zajišťující vystěhování příslušníků strany do ciziny byla „doposud“ prováděna bez jakékoliv podpory čs. státu.¹⁹⁰³ Samotní němečtí soc. demokraté usilovali především svým vlivem v Londýně, aby náklady jejich emigrace byly hrazeny i ze státních prostředků, resp. z půjčky, o jejíž poskytnutí se jednalo. Komitét hospodářských ministrů souhlasil s uvolněním potřebné částky pro tuto emigraci v případě, že by část anglické půjčky byla poskytnuta ve formě daru.¹⁹⁰⁴ Informace pro ministra Klumpara uváděla, že z prostředků jimiž disponoval Ústav pro péči o uprchlíky, „*nebude hradit vysoké náklady na cestu a usídlení v cizině pro sociálně demokratické uprchlíky, neboť by se poměrně nepatrné části uprchlíků poskytovaly neúměrně vysoké výhody.*“ Připouštěla se však možnost, že by mohly být poskytnuty menší mimořádné cestovní příspěvky k vystěhování do

¹⁹⁰¹ Menschen im Exil..., c.d., s. 44.

¹⁹⁰² Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d., s. 181.

¹⁹⁰³ Zde je spíše míněna obecná podpora.

¹⁹⁰⁴ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 422, Informace panu ministrovi z 9.1.1939.

evropských států. V tomto případě by se záležitost dále projednala.¹⁹⁰⁵ Nejspíše se jednalo o podporu hromadného vystěhovalectví, neboť individualizovaná emigrace byla ústavem sanována. Dokládá částečně i Taubův dopis min. radovi Šlapákovi, ve kterém mj. neuznával názor, že by obnosy, o které v rámci uprchlické akce žádali, byly neúměrné.¹⁹⁰⁶ Protože dar ve výši 4 miliónu liber byl republice přiznán, rozhodla vláda 25. ledna, aby pro akci něm. soc. demokratů byla uvolněna částka 500 000 liber, přičemž se nemělo trvat na přesném dodržení podmínky emigrace 5000 uprchlíků.¹⁹⁰⁷

Po vyjednání britského daru a půjčky se situace s proplácením změnila. Protože cestovné k přechodnému pobytu v evropských zemích i cestovné do Kanady mělo být podle dohody s britskou a kanadskou vládou hrazeno z částky ½ milionu liber, rezervovaných z anglického daru na vystěhování něm. uprchlíků, sjednal Ústav pro péči o uprchlíky s tímto komitétém dohodu, že po předložení dokladů budou výboru uhrazeny výlohy, které měl při vystěhování uprchlíků DSAP.¹⁹⁰⁸

Ministr Klumpar slíbil Taubovi a Jakschovi zajistit finanční předpoklady pro transport do Dánska. Přičemž vzal na vědomí vycestování 105 osob do Anglie přes Gdyni, kam se přepravovali železnicí a 230 osob do Francie. Pro druhý transport žádali proplacení „celého nákladu“, přičemž v úvahu připadaly dva směry cesty buď přes Gdyni nebo přes Avion, Štrasburk, a potom železnicí k určitým cílům: Lille nebo Roubaix. Mimoto cestovalo 50 osob do Švédska, 30 lidí do Osla, kde se jednalo o proplacení nákladů na železniční transport do Gdyně a plavbu lodí, a 300 osob do Bruselu, kam připadaly transportní možnosti přes Gdyni nebo letadlem Rotterdam, či Štrasburk.¹⁹⁰⁹

Taub žádal v únoru proplacení dvou účtů za dopravu do Švédska a Norska. Celková suma činila 5158 švédských korun.¹⁹¹⁰ Za převoz uprchlíků do Švédska, Finska a Norska zaplatil celkovou částku 5 982 švédských korun. Tyto částky navrhoval Ústav pro péči o uprchlíky uhradit tím způsobem, že by jich použil na uhrazení výloh spojených s vydržováním žen a dětí mužů, kteří byli zmíněnými transporty posláni do severských států. Náhrada na jejich stravování a ubytování měla být požadována z anglického daru.¹⁹¹¹

¹⁹⁰⁵ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 422, Informace panu ministrovi z 9.1.1939. A to Ústav pro péči o uprchlíky přímo s min. financí a zástupci Jakschovy akce.

¹⁹⁰⁶ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 422, Dopis Tauba Šlapákovi z 21.1.1939. Uprchlíkům v jeho záznamu byl do té doby povolen vývoz valut ve výši 2 516 359 Kč, což při počtu 850 osob, které se účastnili transportu vycházelo na jednu osobu 2 963 Kč. Odmítal zákrok v případech, kdy se jednalo o osobní majetek vystěhovalece.

¹⁹⁰⁷ AMZV, f. V.sekce, k. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j.2139 z 27.1.1939.

¹⁹⁰⁸ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 420, Záznam z 22. dubna 1939.

¹⁹⁰⁹ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 422, Dopis Tauba Šlapákovi z 5.2.1939.

¹⁹¹⁰ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 420, Dopis Tauba z 15.února 1939. Další transporty se konaly 18. února 1939.

¹⁹¹¹ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 420, Záznam z 22. dubna 1939.

Na konci prosince byl vývoj emigrace hodnocen Paulem poměrně pozitivně. Do začátku roku se podařilo vystěhovat 700 příslušníků strany (jiné údaje uvádí 500), z čehož dvě třetiny do skandinávských zemí a zbytek na britské ostrovy. Funkcionáři strany předpokládali, že bude třeba zachránit ještě 1500 až 1600 osob včetně rodinných příslušníků. Výhledově se mělo umístit 450 osob v Anglii, 450 lidí ve Francii, 300 jedinců v Belgii a zbytek ve skandinávských zemích. Mimoto se připravovalo vycestování do Kanady, Bolívie a na Nový Zéland.¹⁹¹² Možná překvapí, že tento Paulův rozbor vůbec nepočítal s emigrací všech německých uprchlíků ve druhé republice. Na jeho základě by se vystěhovalo jen něco ke třem tisícům osob, což byl konec konců původní předpoklad, zbylých několik tisíc by muselo zůstat v republice, nebo se vrátit do původních domovů.

V lednu, který se považoval za nejhorší měsíc v počtu vystěhovalců, mohlo odjet pouze 100 lidí. Na druhou stranu se podařilo úspěšně dovést jednání o kanadské akci, kam mohlo vycestovat přes „mezistanice“ ve Velké Británii a skandinávských zemích okolo 1 000 osob.¹⁹¹³ Na vyjednání se podíleli jak představitelé strany, tak i úředníci čs. státu. Dvě železniční společnosti v Kanadě – Canadian Pacific Railway a Canadian National Railway byly pověřeny kanadskou vládou získat zemědělce. Od přistěhovalců byl žádán přínos kapitálu ve výši 1000 kanadských dolarů na rodinu. Na umístění svobodných mužů, kteří měli být na farmách spolu s rodinami, požadovala 200 liber. Peníze pro ně byly později složeny u kanadské vlády a měly být vyplaceny v okamžiku, kdy se rozhodli odejít od rodin. Do Kanady odešlo celkem 1043 osob.¹⁹¹⁴ 150 rodin a 35 svobodných mužů představujících 535 lidí se usadilo v Saskatchewanu. Druhá skupina byla umístěna při řece Peace v Britské Kolumbii a čítala 152 rodin a 37 jednotlivců, což bylo 518 osob.¹⁹¹⁵ Život ve zdejších končinách byl těžký. Přistěhovalci pracovali na zúrodnění křovinaté a bažinaté krajiny.¹⁹¹⁶

Němečtí soc. demokraté emigrovali také do Ecuadoru v rámci ecuadorské akce, kterou zajistil Ústav pro péči o uprchlíky. Ve finále úspěšný „podnik“ komplikovala skutečnost, že tamější vláda často měnila podmínky transferu. Původně mělo odjet 60 rodin, nakonec odcestovalo

¹⁹¹² Menschen im Exil..., c.d., s. 47.

¹⁹¹³ Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d., s. 183.

¹⁹¹⁴ Amstätter, Andreas: Tomslake: Die Geschichte der sudetendeutschen Sozialdemokraten in Kanada, Euskirchen 1995, s. 64-65. Ten uvádí, že na usídlení rodin však požadovala poplatek 300 liber.

¹⁹¹⁵ Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 130. Podle jedné z novinových mělo do 17.2. opustit republiku na 5 500 uprchlíků. Tamtéž, s. 113. Stopford odhadl počet vystěhovalců mezi 15.říjnem 1938 a 13. květnem 1939 podle údajů Ústavu pro péči o uprchlíky na 7 500 osob představujících (3 550 rodin). Britové k této cifře připočítávali dalších 6 200 ilegálních uprchlíků – celkem tedy 13 700. BCRC uváděl 6 400 osob, které byly již v Británii, nebo měly brzo přijet. V českých číslech bylo zahrnuto 1114 Židů, jež emigrovali do Palestiny. Pražský rok Roberta J. Stopforda, c.d., s. 24.

¹⁹¹⁶ Černý, B.: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., c.d., s. 670. Vedle toho bylo pozitivním prvkem finanční zajištění další emigrace skrze půjčku.

jen 24 rodin.¹⁹¹⁷ Záchranná akce se rozběhla na plné obrátky až příští měsíc. 15. února odjely transporty 500 uprchlíků: 250 do Anglie, 250 do Švédska.¹⁹¹⁸ Švédská skupina uprchlíků cestovala přes Bohumín, Polskem do Gdyně, kde se nalodila na parník Maria Hohn, který ji odvezl do Stockholmu. Konečnou stanicí se stal tábor Södra Norrland v provincii Gävleborg. Velký statek se školou, ve které bydlely děti. Emigranti pracovali na statku a stravovali se sami.¹⁹¹⁹ Hlavním střediskem sudetoněmecké emigrace bylo město Malmö. O uprchlíky se starala organizace Arbetarrörelsens flyktingshjälp (Dělnická pomoc uprchlíkům). Řada utečenců musela v důsledku uplatnění na pracovním trhu přejít na manuální povolání. V Norsku byli podporováni fondem norských odborů Arbeidernes Justitsfond a Nansenovým fondem. Bydleli v prázdninových domcích pekařů na ostrově Helvik, či v domcích obchodních zaměstnanců a úředníků v Bomannsviku.¹⁹²⁰ Do severských zemí se cestovalo vedle tzv. gdyňské cesty také letecky do Bruselu, posléze vlakem do Antverp a odtud parníky na místo určení.¹⁹²¹ Další trasa vedla z Polska přes pobaltské republiky a dále přes moře. Když Jaksch v únoru hodnotil svoji akci, považoval ji za úspěšnou. *„Největší porozumění jsem našel ve skandinávských zemích, kam se už podařilo přes Polsko dopravit velký počet emigrantů. Značné porozumění je i v Anglii, kde nalezne obživu zejména mnoho kvalifikovaných dělníků.“* Roztrpčen byl nad neporozuměním, s nímž se setkal ve Francii. Nejhorší potíže měl s umístěním komunistů.¹⁹²² Obdobně vyznívala i zpráva o vystěhovaleckých akcích prováděných soukromými organizacemi, která popisovala úspěchy vedoucích činitelů strany Tauba a Jaksche a také jejich zmocněnců pro vyjednávání v Londýně Wankou a Rehwaldem, jichž měli dosáhnout v některých státech, jmenovitě potom ve Velké Británii, kde byl „jejich členům“ umožněn dočasný pobyt.¹⁹²³ Realitou bylo, že vystěhování se podařilo jen u menší části německých sociálních demokratů. Na začátku března se plánoval další transport pro 700 „sociálně demokratických“ – žen a dětí. Visa přicházela pomalu, nejistota rostla. V noci z 13. na 14. března telefonoval Gilies z

¹⁹¹⁷ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c.d., s. 244.

¹⁹¹⁸ Warriner, Doreen: Winter in Prague, Slavonic and East European Review, sv. 62, č. 2, 1984, s. 223.

¹⁹¹⁹ Becher, P.: Drei Schicksale..., c.d., s. 289. Pracovalo tam 40-50 osob.

¹⁹²⁰ Do Norska přijeli první uprchlíci v listopadu v počtu 20 osob. Linhart, Lorenz: Ein sehr trübes Kapitel? Hitlerflüchtlinge im nordeuropäischen Exil 1933 bis 1950, Hamburk 1998, s. 283-334.

¹⁹²¹ Tak cestoval Kern, který odletěl 4. listopadu. V letadle bylo 16 lidí. Müssener, Helmut: Exil in Sweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933, München 1974.

¹⁹²² AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Stěhování uprchlíků do ciziny, č.j. 26555 z 17.2.1939.

¹⁹²³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 155, sign. R 400, Zpráva o vystěhovaleckých akcích prováděných soukromými organizacemi resp. jednotlivci ze 14. ledna 1939. Jednalo se o politicky exponované osoby, které by v případě návratu do svých domovů byly ohroženy na životě a zdraví. Počet těchto uprchlíků měl činit asi 3 000 osob.

Británie, že je možné cestu uskutečnit i bez individuálních vis.¹⁹²⁴ V posledním vlaku 14. března vedle palestinského transportu odjeli také sudetoněmečtí soc. demokraté. Bylo třeba zachránit také vedení strany, pro něž byl plánován odlet letadlem 15.března ráno. V únoru odcestovalo na tisíc lidí přes Polsko. Za únor a březen odešlo do ciziny kolem 2000 lidí.¹⁹²⁵ Představitelé strany předpokládali, že k okupaci vojskem dojde až po přijetí ultimata, se kterým ještě prezident Hácha přijede do Prahy. Okupace začala, bylo špatné počasí a žádné letadlo nemohlo vzlétnout.¹⁹²⁶

Vrcholové politiky strany Siegfried Taub, odborový předák Franz Rehwald, poslanec Franz Krejci, Wenzel Jaksch se proto uchýlili na britské vyslanectví v Praze. Britské ministerstvo zahraničí souhlasilo, aby jim byl udělen asyl s doporučením, aby další uprchlíci nebyli již na vyslanectví přijímáni, což se také stalo. Okupační úřady souhlasily s odjezdem utečenců, ale požadovaly vydání Jaksche, jenž opustil legaci tajně v přestrojení za dělníka, aniž by kohokoliv informoval. Za pomoci německých a českých odbojářů se dostal do Velkých Karlovic, odkud na lyžích přešel Beskydy do Polska a posléze se dostal přes Švédsko do Británie.¹⁹²⁷ Cesta byla namáhavá, protože Jaksch byl v důsledku zranění méně pohyblivý.¹⁹²⁸ Ostatní uprchlíci z vyslanectví bez problémů 1. dubna odjeli. Podstatně delší cestu měl Taub, který z Polska odjel do Švédska a dále přes SSSR a Japonsko do USA.¹⁹²⁹ Některé z uprchlíků, kteří opustili hromadní ubikace ze strachu před bezpečnostními složkami okupantů, schovávali u sebe čeští obyvatelé.¹⁹³⁰

Na základě občanského upozornění na policejní komisařství na Král.Vinohradech byla 15.března provedena prohlídka v opuštěných místnostech bývalé DSAP v paláci Orbis ve Fochově třídě 62, kde bylo zajištěno 1452 kusů národních i prozatímních československých cestovních pasů. Kromě toho byl zabaven i další listinný materiál.¹⁹³¹ Místnosti se úředně zapečetily.¹⁹³²

¹⁹²⁴ Warriner, D.: Winter..., c.d., s. 225. 22.dubna odjelo 170 žen a dětí a mohly se tak shledat se svými muži. Menschen im Exil, s. 62

¹⁹²⁵ Menschen im Exil, c.d., s. 55.

¹⁹²⁶ Jaksch, W. - Kolarz, W.: England ..., c.d., s. 53-54.

¹⁹²⁷ Pražský rok Roberta J. Stopforda, s. 115. Jaksch byl na vyslanectví i s manželkou a synem.

¹⁹²⁸ Při autonehodě v Belgii si totiž dříve zlomil nohu. Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d., s. 184-5. Jinde se uvádí, že měl úraz kolena. Menschen im Exil, c.d., s. 19.

¹⁹²⁹ Menschen im Exil..., c.d., s. 61; Černý, Bohumil: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., c.d., s. 671.

¹⁹³⁰ Velecká, H.: Britská pomoc..., c.d., s. 668.

¹⁹³¹ NA Praha, f. PMV, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 8144 z 5.6.1939. Též v opise i v 207-1434-31, 8/7/4/32. Mezi konfiskáty bylo nalezeno také devět fotografií, na nichž chyběla jména osob.

¹⁹³² NA Praha, f. PMV, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 8144 z 1.6.1939. Svazek listin, obsahujících soupis osob, které žádaly prostřednictvím stranického komitétu o vystavení, o prodloužení, nebo o rozšíření svých cestovních pasů, různé domovské listy, pasové formuláře, tiskopisy žádostí o vydání cestovních pasů.

Prázdné pasové formuláře obstarával odborový tajemník kovodělníků strany z Karlových Varů Wilibald Werner, který se po obsazení pohraničí přestěhoval do Poděbrad, odkud jezdil do Prahy a navštěvoval odborový dům v Bartolomějské ulici. Zajímavé bylo, že usvědčující materiál se proti němu nepodařilo získat, ale podezření vyslovovali i bývalí funkcionáři DSAP.¹⁹³³

Pokud by se mělo vyjádřit, kolik něm. soc. dem. uprchlíků emigrovalo z čs.území během pomnichovské republiky, nabízí se několik odpovědí. Pracuje se místy s odhady, někdy podloženým materiálem, který zohledňuje převážně oficiálně registrované vystěhovalce. Všeobecně se podařilo emigrovat malé části německých uprchlíků. Grünwald uvádí, že to bylo 7 000 osob, z nichž připadalo 5000 lidí na funkcionáře a členy DSAP a 1 700 lidí na členy KSČ, převážně sudetské Němce a 150 osob na členy Deutschdemokratische Freiheitspartei a některé ze sudetoněmeckých katolíků.¹⁹³⁴ Grossmann při vyličení počtu vystěhovalců udával 5 500 osob, což zahrnovalo cca. 2 000 „starých“ emigrantů, z nichž bylo 600 politických uprchlíků.¹⁹³⁵ Warrinerová shrnuje, že do května 1939 našlo 2 319 demokratických Němců azyl v zahraničí.¹⁹³⁶

Snad nejpovolanější znalec problematiky Heumos, který prostudoval řadu materiálů, se kloní spíše k cifře 3 000 německých demokratů.¹⁹³⁷ Na počátku války žilo ve Velké Británii na 6 000 utečenců s československou státní příslušností.¹⁹³⁸ Původně jednotná skupina Treuegemeinschaft zhruba o 2 000 soc. dem. emigrantech ve Velké Británii v čele s Wenzlem Jakschem se průběhu války rozdělila a z části příslušníků vznikla tzv. Zinner Gruppe o zhruba 340 členech.¹⁹³⁹

Němečtí sociálně demokratičtí uprchlíci emigrovali do řady zemí. Některé museli pod tlakem válečných operací po několika měsících opustit. Po obsazení Dánska a Norska odcházeli do Švédska, z Belgie odpluli do Anglie. Po krátkodobém pobytu ve Finsku odešli do Kanady, zbylí utečenci po vypuknutí sovětsko-finské války vycestovali do Švédska. Ti z uprchlíků,

¹⁹³³ NA Praha, f. PMV, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 14124 z 18.3.1939. Ministerstvo SZS žádalo o vydání části zabavených pasů, neboť na některé z nich měly vycestovat osoby z protektorátu. NA Praha, f. PMV, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 8144 z 1.6.1939.

¹⁹³⁴ Menschen im Exil, s. 42. Grünwald, L.: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. III. In der Fremde..., c.d., s. 12. Sr. Dále Šíma uvádí, že němečtí sociální demokraté umístili v zahraničí 6 000 uprchlíků.

¹⁹³⁵ Grossmann, K.: Emigration..., c.d., s. 346. Sr. také Witte, Eugen De: Die sudetendeutsche Emigration 1938. in: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde, 2003, München 2003, s.110.

¹⁹³⁶ Warriner, D.: Winter..., c.d., s. 223. 1 620 osob ve VB, 232 osob ve Švédsku, 227 osob v Belgii, 140 osob v Norsku a Dánsku, 54 osob ve Finsku a 46 osob ve Francii.

¹⁹³⁷ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 53.

¹⁹³⁸ Löwit, Herbert: Im englischen Exil - die ersten zwei Jahre, Sudetenjahrbuch der Seliger Gemeinde, 1999, München 1999, s. 53-57.

¹⁹³⁹ Brandes, Detlef: Cesta k vyhnání. Plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a Polska, Praha 2002, s. 24.

kteří se nevystěhovali z českých zemí, byli vážně ohroženi represemi ze strany nacistů. Mnoho z nich přišlo o život.¹⁹⁴⁰

VI.6. Situace v DSAP a DdFP a memoranda k řešení uprchlické otázky

Otázka vystěhovalectví a fungování komitétu Jaksch-Taub souvisela i se samotnou stranickou prací, která prodělala určitou modifikaci. Na schůzi předsednictva DSAP 4. listopadu 1938 bylo rozhodnuto, aby se činnost strany s ohledem na veřejnost zastavila. Naproti tomu se nepomýšlelo na její rozpuštění „*úřední cestou*“. Stalo se tak proto, aby případná další veřejná činnost DSAP nestěžovala zahraničně politická jednání vlády a také aby byli chráněni dosavadní zbývající členové před eventuálním tlakem veřejnosti. „*Strana se nerozpustila, jen zastavila politickou činnost, aby mohla provádět záchrannou akci pro svoje stejně smýšlející přátele,*“ obdobně hodnotil situaci ve straně Ernst Paul.¹⁹⁴¹ Dosvědčovala tomu i policejní zpráva, podle níž se vnitřní činnost strany projevovala pouze v péči o uprchlíky. Případné spojení DSAP s některou českou stranou by bylo provedeno resp. by se o něm uvažovalo teprve na základě změn, které měly být provedeny v připravované ústavě a volebním řáde republiky. V tom směru nebyla učiněna žádná závazná rozhodnutí.¹⁹⁴² Na Slovensku byl postup rigoróznější, neboť zde byla zastavena a zakázána další činnost DSAP nařízením Krajského úřadu v Bratislavě 22. listopadu 1938.¹⁹⁴³

Poslanci DSAP Jaksch a Taub předložili v listopadu předsedovi vlády memorandum k řešení problému sudetoněmeckých uprchlíků, které bylo záhy projednáno na schůzi subkomise XI. (pro dotyčné záležitosti).¹⁹⁴⁴ Prohlášení uvádělo, že uspokojivého výsledku akce mohlo být dosaženo pouze s podporou kompetentních vládních faktorů. Klidné a věcné řešení vystěhovalectví záviselo na vnitřní i zahraniční depolitizaci problematiky. Proto navrhovali, že by podpořili případnou koncentraci německých sociálně demokratických uchazečů o emigraci v několika okresech střední Moravy. „*Jenom tímto způsobem je možné je separovat od komunistických elementů, připravit organizačně vycestování, zařídit jazykové kurzy.*“ Jako druhý bod doporučovali, aby se převážná část sbírek a peněz z Anglie nasměrovala na zajištění nové existence uprchlíků a také k ulehčení jejich vycestování. Část peněz mohla být rezervována pro židovské utečence. Vystěhování mělo probíhat odděleně po politických a

¹⁹⁴⁰ Černý, Bohumil: Německá sociálně demokratická dělnická strana..., c.d., s. 671. Preibisch, Willy:

Kriegsjahre in Finnland und Schweden. in.: Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde, München 2000, s. 84-87.

¹⁹⁴¹ Paul, Ernst: Was nicht in den Geschichtsbüchern steht, 2. Teil., München 1972, s.104-5.

¹⁹⁴² NA Praha, f. PMV, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 32275 z 23.11.1938.

¹⁹⁴³ NA Praha, f. PMV, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 73512/1938 z 22.11.1938.

¹⁹⁴⁴ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 27792, 18.11.1938.

náboženských skupinách a každému seskupení měla být přenechána vnitřní organizační činnost. Jaksch s Taubem se odvolávali na zkušenosti a žádali, aby funkcionáři strany byli opatřeni poloviční plnou mocí k vedení nezbytných jednání v zahraničí. Vedle toho požadovali podporu svým aktivitám od jednotlivých ministerstev a zastupitelských úřadů, což mělo prospět i k řešení čs. vystěhovaleckého problému. Analogické východisko spatřovali i pro případ židovské emigrace. Mimoto se dožadovali řešení transferu pro nezbytný kapitál. Za záležitost rozhodujícího významu pro všechny uprchlíky z obsazených území pokládali pravidla opční otázky. „Vystěhovalci se nechtějí vzdát s těmito kroky práva na opci.“ Otázku opce měla vláda vyřešit recipročně. „Byl by to vrchol tragického osudu, kdyby naši vystěhovalci museli vydat do světa jako „Staatenlose“ (tj. bez státní příslušnosti), ačkoliv byli ochotni bránit zemi se zbraní v ruce.“ K vyjasnění všech otázek byli připraveni jednat v meziministerské komisi pro uprchlíky.¹⁹⁴⁵ DSAP přisuzovala otázce opce velký význam. Především na základě vyjednané opční smlouvy mezi republikou a Německem nemohla žádná osoba, která dříve měla st. příslušnost jednoho z jmenovaných států, zůstat bez státní příslušnosti. Jiná situace by nastala, pokud by některý se států připravoval revizi státního občanství, tehdy by potenciálně hrozila možnost vycestování jako „Staatenlose“. Příslušné nařízení o revizi státního občanství republika přijala na konci ledna. Další návrhy a podněty vyložili představitelé DSAP na jednání vystěhovalecké sekce Ústavu pro péči o uprchlíky.¹⁹⁴⁶ K otázce zmocnění pro Jaksche je třeba uvést, že funkcionáři strany byli záhy k vedení potřebných jednání vybaveni poloúřední plnou mocí.¹⁹⁴⁷ Zmíněná zamýšlená koncentrace soc. dem uprchlíků na Moravě se provedla až na konci druhé republiky.

Situační zprávy z prosince popisují, že v řadách německých sociálních demokratů panovala zoufalá nálada. Stejně pocity zachytila i relace z brněnské hromadné ubikace. „V ubytovně navíc vládla depresivní nálada, bezvýchodnost, neboť lidé se neměli čím zabývat, navíc vládl pocit, že lidé se z Brna nevystěhují, neboť leží daleko od centrály v Praze. Byl nedostatek kuřiva, ženám se nedostávalo mýdla, takže byl problém udržet čistotu.“¹⁹⁴⁸

Značný počet dělníků - příslušníků strany, kteří se politicky neexponovali, zůstal v obsazeném území a kromě nich další počet sociálních demokratů přesídlil z vnitrozemí do okupovaného území v naději, že tam nalezne práci. Policejní hlášení popisovalo případ 15 knihtiskařů a sazečů z Ústí n.L., z nichž zaměstnání dostal pouze jediný. Navíc se o něm dodatečně zjistilo,

¹⁹⁴⁵ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 182552/38 z 4.11.1938.

¹⁹⁴⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 37943 z 15.3.1939.

¹⁹⁴⁷ NA Praha, f. MV-dod., sign. D 414, Zpráva pro pana ministra ze 4.listopadu 1938. II.

¹⁹⁴⁸ NA Praha, f. MPSP-R, sign. R 215 Brno, č.j. A z 4.12.1938.

že byl již dříve tajným členem strany SdP.¹⁹⁴⁹ Podobná kritická situace s opatřováním práce existovala i u jiných povolání. Nebylo proto překvapením, že na území republiky zbylí němečtí sociální demokraté usilovali o vystěhování. Při emigračních „procedurách“ se údajně objevovaly značné potíže pro „arijské“ sociální demokraty, neboť měly být upřednostňováni židovští příslušníci strany. Čs. sociální demokraté nabídli německým soc. demokratům vstup do Národní strany práce. Na nabídku reflektovalo jen několik příslušníků strany, poněvadž ostatní vyčkávali na vyjasnění politických poměrů.

Podle zprávy z konce prosince uvažovala řada příslušníků strany v uprchlických táborech ve Světlé nad Sázavou a Dolní Krupé o odchodu z republiky ze „*zoufalství nad nerozhodností jejich vedoucích činitelů ve věci emigrace do západních států.*“ Chtěli se proto vrátit do svých dřívějších domovů zabraných Německem. Jednotliví členové se vyjádřili opovržlivě o vedoucích činitelích strany v Praze především o poslancích Franzu Köglerovi a Siegfriedu Taubovi a vytýkali jim, že se dovedli postarat pouze o předáky a nekompromitované sekretáře, zatímco lidé, kteří konali „*službu s puškou na hranicích*“ měli být utěšováni pěknými slovy a drženi v táborech. „*Zatímco oni duševně chátrají a propadají postupně zoufalství, předáci si sedí v teple v zahraničí.*“

Dokladem měl být tragický příběh činovníka strany, okresního vedoucího Republikánské obrany (Bezirksführera der Republikanischen Wehr) Ernsta Laufkeho, kterému v táboře v Dolní Krupé zemřelo dítě na záškrt, a proto se v zoufalství a rezignaci odebral do Podmokel, kde byl ihned zatčen a dopraven do koncentračního tábora. Z pěti dalších uprchlíků, kteří se tamtéž vrátili, byli dva zatčeni. Přesto se na ubikacích udržoval jistý optimismus a doufalo se, že slib daný vedením bude dodržen a všem se podaří do Vánoc emigrovat. „*Děle nehodlají čekat a třeba pěšky půjdou do Prahy a tam si to vyřídí s „Bonzy“.*“¹⁹⁵⁰ Náladu německých soc. demokratů podkopávalo především to, že vystěhovalecká akce postupovala příliš pomalu a rovněž nedosahovala dostatečné šíře, aby mohla všechny uspokojit. „*Proto počítá se v kruzích stranických také s tím, že dojde v dohledné době k faktickému rozpuštění strany, při čemž se však pomýšlí na to, že by arijské kruhy strany byly semknuty v jeden celek a tento přičleněn ve formě dělnické skupiny nějaké arijské německé menšinové skupině.*“¹⁹⁵¹

Nedlouho po tomto prohlášení - 22.února 1939 se na posledním zasedání v Praze vedení DSAP rozhodlo stranu oficiálně rozpustit a vytvořit organizaci Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten (Společenstvo věrných sudetoněmeckých sociálních

¹⁹⁴⁹ SdP se krátce po obsazení včlenila do NSDAP.

¹⁹⁵⁰ NA Praha, f. PMV, 225-1124-3, N/9/8, PMV MSZS z 23.prosince 1938. Bonzy=Funkcionáři odtrženými od mas.

¹⁹⁵¹ NA Praha, f. PMV, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 34660 z 7.12.1938.

demokratů) v čele s Jakschem a Taubem, která pak řídila práci v emigraci ve Velké Británii, Skandinávii a Kanadě. Treuegemeinschaft zůstal členem Socialistické internacionály. Přerod z původní strany na novou zahraniční organizaci neproběhl hladce. Na schůzi se projeví dvě skupiny s odlišnými názory, jedna menšinová kolem bývalého předsedy Ludwiga Czecha, která zastávala názor, že rozpuštění strany nebylo oprávněné, neboť ve státě byla celá řada členů strany, kteří by chtěli, aby strana pokračovala a většinové kolem Wenzla Jaksche, která se prosadila.¹⁹⁵²

Podobné memorandum předložila také Deutschdemokratische Freiheitspartei podepsané senátorem Karl Kostkou. Deutschdemokratische Freiheitspartei vznikla z bývalé Deutsch-Liberal Partei in Österreich. Strana měla malou členskou základnu a opírala se o Židy v Praze a Brně. Již v devadesátých letech 19.století to byla židovská otázka, jejíž řešení vyvolalo proti straně prudké útoky nacionalistů Schönerera a Wolfa, v jejichž důsledku strana utrpěla značné újmy.¹⁹⁵³ Na vrcholu rozkvětu stála v době, kdy v jejím čele byl prof. Dr. Bruno Kafka, který měl výhodné konexe s ostatními politickými stranami, a vybudoval vztahy k čs. vládě do té míry, že jeho strana byla vždy „mlčky považována“ za vládní. Vnitřní situaci později rozdělovaly rozpory dané vztahem k židovské otázce. Při obecních volbách v roce 1938 kandidovala DdFP v některých městech společně se sociálními demokraty a křesťanskými sociály.¹⁹⁵⁴ Jako alternativu k SdP se DdFP v červenci 1938 podílela na vytvoření Deutscher Wirtschaftsverband, který měl získat sudetské Němce k aktivní spolupráci s Čechy především v hospodářské oblasti.¹⁹⁵⁵

V Kostkově memorandu se upozorňovalo na nakupení velkého množství příslušníků strany ve vnitrozemí. Všichni z nich měli respektovat úřední nařízení a vytrvat na svých místech v pohraničí. Přičemž při útěku zachránili jen zlomek majetku a byli odkázáni na veřejnou podporu. Protože úřední nařízení bránila v provozu živností, nenabízela se jim žádná perspektiva k obživě na území druhé republiky, proto žádali o podporu odpovědných míst ke snahám strany o rychlé a hladké vystěhování do jiných končin světa. „Jde zde totiž o

¹⁹⁵² Rozpuštění bylo zdůvodněno tím, aby nebyli ohroženi členové strany, kteří zůstávali v republice. Sám Czech označoval Jakschovu emigrační akci za dezerci. Protokoly z těchto jednání se nedochovaly! Pro Czecha a jeho ženu bylo připraveno vycestování do Nizozemska. Czech odmítl odjet, kvůli židovskému původu skončil v terezínském ghetu, kde zemřel. Sudetenjahrbuch der Seliger Gemeinde, 1999, München 1999, s. 69. Brandes, Detlef: Cesta k vyhnání. Plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a Polska, Praha 2002, s. 24. 2. března 1939 rozpustil Treuegemeinschaft Republikanische Wehr. Český antifašismus a odboj, Praha 1988, s. 405. Bachstein, M.: Wenzel Jaksch..., c.d., s. 191.

¹⁹⁵³ K historii strany srovnej text Jaroslava Šebka.in.: Politické strany I, 1861-1938, Brno 2005, s. 887-889.

¹⁹⁵⁴ NA Praha, f. PP 1931-1940, k. 1185, sign. 42/P-86-4, č.j. 2247 z 19.3.1936. Dne 20.srpna 1938 byl přijat u lorda Runicmana v Praze čelný reprezentant DdFP, bývalý starosta města Liberce Karl Kostka. Rozhovoru, který vzbudil značnou pozornost, se přehnaně připisoval dalekosáhlý význam. NA Praha, PP 1931-1940, k. 1185, sign. 42/P-86-4, Přísně důvěrná zpráva PŘ v KV z 1.září.

¹⁹⁵⁵ Filip, Z.: O německých antifašistech..., c.d., s. 172-173.

emigrační problém a o jehož nejpálčivější úsek totiž o vrstvu intelektuálů. Naše strana skládá se ze středostavovského stavu, tzv. volných povolání. (právníci, lékaři, obchodníci, inženýři, stavitelé) Pro něž není na půdě nového státu místa.“

Emigraci měl proto podpořit stát. Strana uvažovala především o Velké Británii a jejích dominiích. Nesouhlasili s tím, že se Jaksch snažil zajišťovat místa i pro ostatní německé demokraty, a proto se měl brát ohled také na příslušníky jejich strany. Sami předpokládali vyslání stranické delegace do Londýna v lednu 1939, pro níž žádali podporu od vyslanectví a povolení Národní banky k zaopatření devis pro cestu. Memorandum končilo upozorněním, že DdFP vždy představovala aktivistickou státotvornou stranu.¹⁹⁵⁶ Jaksch sice v jednáních neopomíjel „ostatní“ uprchlíky, ale jak se ukáže z příkladu komunistů uvedeného níže, nejspíše preferoval členy vlastní strany oproti příslušníkům jiných stran. Navíc v rámci DSAP byli zvýhodněni Jakschovi blízcí. Důležitou roli však hrál stupeň ohrožení, který byl u předních funkcionářů vyšší než u obyčejných členů. Obě prohlášení spojovala otevřená snaha po rychlém vystěhovalectví příslušníků stran za spolupráce se státními orgány. Bylo to jen přání, do zimy musely jednotlivé strany spoléhat především na své vlastní síly.

Podle policejní zprávy z prosince se členové strany DdFP ještě „*před krátkým časem*“ scházeli v Německém domě k pravidelným schůzkám, kde kolem sebe shromažďovali německo-židovské kruhy z pohraničí a vnitrozemí. Hojně navštěvovaná setkání sloužila k tomu, aby se členům strany poskytovaly informace o současné politické situaci a o provádění opatření ohledně přesídlování a vystěhovávání Němců židovského původu do zahraničí. Na základě důvěrných informací se značný počet německých Židů, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásili k německé národnosti a po roce 1933 opět přešli do českého tábora, vstoupil „*nyní*“ do strany „*německých demokratů*“, kde se snažil docílit toho, aby se zachovala jako samostatná politická skupina, která by poskytovala ochranu „*těch Němců a německých Židů, kteří nemohou přijít v úvahu pro event. stranu poslance Kundta.*“ Spoléhal na to, že straně bude umožněna existence. „*Zvláště se při tom počítá s osobou nového presidenta republiky, který nepřipustí prý k uplatnění nějaké radikální antisemitské hnutí a že umožní klidné řešení židovské otázky, které poskytne německo-židovskému kapitálu, který má kromě toho údajně velké přísliby v zahraničí určitý volný vývoj.*“¹⁹⁵⁷

Uvedené přílivy členstva nemohly vyrovnat úbytek lidí, kteří stranu opustili z rasových důvodů. Finanční destabilizace, kterou ještě podpořilo nevybírání členských příspěvků za rok 1938, a celková proměna vnitropolitické situace potom vedly k úvahám o zastavení činnosti

¹⁹⁵⁶ AMZV, f. V. sekce, k. 428, sl. Příslušnost cizinců, č.j. 59, 2.1.1939.

¹⁹⁵⁷ NA Praha, f. PP 1931-1940, sign. 42/P-86/4, č.j.34634, 5.12.1938.

strany. Na důvěrné poradě 20. prosince 1938 v Brně za předsednictví JUDr. Jana Karolína bylo po zvážení všeobecné situace rozhodnuto, aby strana 31. března 1939 zastavila svoji činnost na neurčito a její sekretariát v Brně v Orlí ulici 3 se zrušil.¹⁹⁵⁸ Část členů strany se dostala do Velké Británie, kde vytvořili tzv. Peresovu skupinu, která měla v únoru 1940 160 členů.¹⁹⁵⁹

VI.7.KSČ a vystěhovalectví komunistů

Vedení KSČ věrně zásadám „proletářského internacionalismu“ v tisku, ve zvláštních oběžnících a v dopisech vyzývalo členy strany i ostatní pracující, aby poskytovali německým antifašistům všemožnou pomoc a všude vystupovali proti nacionalistickým štvanicím a perzekuci mj. s výzvou „Hajte demokratické Němce před nepřátelskou propagandou!“ z 13.října 1938.¹⁹⁶⁰ Hrdinství demokratických Němců, ale i Židů v boji „*malého národa za jeho samostatnou existenci*“ podle prohlášení vyžadovalo pomoc české veřejnosti. Touto protislužbou měl být získán spojenec pro další „*naše obranné zápas*“.¹⁹⁶¹ Výzvy nebyly směřovány pouze mezi straníky. Již 8.října žádal ústřední výbor KSČ vládu, aby se ujala německých demokratických uprchlíků, kteří projeví věrnost republice „*do poslední chvíle a přinesli ji největší oběti*“.¹⁹⁶² Rudé právo požadovalo, aby vláda okamžitě uvolnila dostatek finančních prostředků pro utečence a poskytla jim stravu a ubytování. „*Všichni demokratičtí občané, úřady i vláda republiky mají povinnost rychle pomoci hrdinným německým protifašistům i českým hraničářům, kteří bez své viny museli ustoupit z prvních linií, kde bránili republiku*“.¹⁹⁶³ Pomoc neměla být pouze povinností občanů, ale především úřadů. „*Pomoci jim je mravní povinností nás všech, ale v prvé řadě povolanych úřadů*“.¹⁹⁶⁴

Podle zprávy SD propagovala KSČ návrat všech komunistů, kteří nebyli bezprostředně ohroženi na životě, nebo nemuseli očekávat vysoké tresty, aby nebylo sudetoněmecké území zbaveno všech antifašistů. Především požadovala návrat do těch území, ve kterých byl očekáván plebiscit. Tam se měli vrátit dokonce všichni příslušníci strany i „exponovaní soudruzi“. Jednotliví uprchlí členové KSČ, kteří přicházeli v úvahu pro návrat do vlasti, byli

¹⁹⁵⁸ NA Praha, f. PMV, 225-1016-3, X/D/9/3, č.j. 155/8 přes. 2 z 17.2.1939. Porady se účastnili také obchodník Julius Goldhammer, prof. Dr. Karl Kreisler, Wally Kellerová a soukromnice Angela Tarischová.

¹⁹⁵⁹ Vedl ji dr. Alfred Peres. Brandes, Detlef: Cesta k vyhnání. Plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a Polska, Praha 2002, s. 24. Komunistická Baueroва skupina měla tehdy 680 členů. Jakschova skupina pak 1161 osob.

¹⁹⁶⁰ Fuchs, Gerhard: Společně proti Hitlerovi a Henleinovi, Praha 1969, s. 290-291.

¹⁹⁶¹ Celý text viz Německý imperialismus proti ČSR 1918-1939, Praha 1962, s. 559-563.

¹⁹⁶² Chtěli jsme bojovat, 2.díl, Praha 1963, s.389-392.

¹⁹⁶³ Rudé právo, č. 232, 2. 10. 1938, s. 2.

¹⁹⁶⁴ Rudé právo, č. 230, 30.9.1938.

vyhledávání v uprchlických táborech vedoucími funkcionáři KSČ, vzhledem k ilegální znovuvýstavbě komunistické strany v sudetoněmeckém území, zastávané v souvislosti s nařízením KSČ. „Mezi jinými byl vydáván propagandistický materiál a sdělení s podpisem komunistická strana Sudet. Měl tak být vyvolán dojem, jako by se tvořila nová, nezávislá komunistická strana,“ uzavírala tato tajná relace.¹⁹⁶⁵ Od prosince 1938 totiž vystupovala KSČ na obsazeném území pod jménem Komunistická strana Sudet, ale vzhledem k dalšímu vývoji ne dlouho.¹⁹⁶⁶

Komunistická strana a její okrajové složky prováděly také akci na záchranu Petera Forstra, německého komunisty, uprchlého z koncentračního tábora v Německu, jenž byl vydán úřady druhé republiky do Říše, kde byl vzápětí popraven.¹⁹⁶⁷

Přesun příslušníků strany do zahraničí byl obtížnou záležitostí. Postupně se podařilo soustředit v sekretariátu Rudých odborů v Biskupském dvoře prozatímní čs. pasy pro německé funkcionáře KSČ. Jednalo se nejen o visa, ale také o finanční hotovost, neboť komunističtí vystěhovalci zanechali téměř vše ve svých domovech. Před 15. březnem se podařilo dopravit za hranice jen zlomek z celkového množství těchto antifašistů. Z tzv. Döllingova komitétu, jenž se staral o nejohroženější členy KSČ a pomáhal jim při výjezdu z ČSR (pomoc při získání vis a cestovních dokladů), v němž bylo registrováno v říjnu 1938 2 200 uprchlíků z pohraničí, bylo evakuováno do 15.března 279 funkcionářů a žen s dětmi (249 do Anglie, 6 do Francie a 24 do Švédska).¹⁹⁶⁸ Šaldův komitét umožnil do téhož data výjezd 300 osob. Do Sovětského svazu mohla prozatím odejít pouze nejužší stranická elita.¹⁹⁶⁹ Uvažovalo se, že se bude týkat členů politbyra zvoleného na VII. sjezdu KSČ v roce 1936. Avšak i tato elitní sestava na konci října 1938 byla zúžena Výkonným výborem Kominterny, a proto od listopadu odešla do zahraničí jen skupina „vyvolených“ kolem K. Gottwalda.¹⁹⁷⁰ Řada německých komunistů věřila v možnost vystěholectví a pomoc Sovětského svazu. Bývalí představitelé strany z okresů Nejdek, Aš a Kraslice se dostavili 29. listopadu na sovětské vyslanectví v Praze a domáhali se, aby část komunistických uprchlíků

¹⁹⁶⁵ Meldungen aus dem Reich 1938-1945. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, ed. Heinz Boberach, 2. sv., 1938- 10. Nov. 1939, Herrsching 1984, s. 59. Od prosince 1938 vystupovala KSČ na obsazeném území pod jménem Komunistická strana Sudet, ale vzhledem k dalšímu vývoji ne dlouho.

¹⁹⁶⁶ Kural, Václav - Radvanovský, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem. K dějinám Říšské župy Sudety 1938-1945, Ústí nad Labem 2002, s.192. Ti soudruzi, kteří zůstali, strana vyzývala k tomu, aby vydrželi a co nejtěsněji se spojili s německými a rakouskými antifašisty. Zimmermann, V.: Sudetští Němci..., c.d, s. 341.

¹⁹⁶⁷ NA Praha, f. PMV, sign. 225-1120-3, N/9/8, č.j.32983, 13.12.1938.

¹⁹⁶⁸ Vedle poslance KSČ Rudolfa Döllinga v něm působil i jeho žena Emmi, která byla funkcionářkou textilní sekce Rudých odborů. A zapomenutí vejdemo do dějin..., c.d., s. 317.

¹⁹⁶⁹ Sator, Klement: Das kommunistische Exil und der deutsch-sowjetische Nichtangriffspakt, Exilforschung, Band 8, München 1990, s. 29-45. Röder, W.: Sonderfahndungsliste USSR. Über Quellenprobleme bei der Forschung des deutschen Exils in der Sowjetunion, Exilforschung, Band 8, München 1990, s. 92-105.

¹⁹⁷⁰ Gebhart, J.-Kuklík, J.: Druhá republika..., c.d, s. 128. Aby zde vytvořili zahraniční vedení KSČ.

mohla odjet za „*existenčním účelem*“ do SSSR, a tím byli v nastávající zimě uchráněni před velkou nouzí. Vyslanec Alexandrovskij jim důvěrně sdělil, že se nacházejí na prahu velkých událostí, které nemůže specifikovat, ale bylo by chybou, „*kdyby jenom jeden bojovník při nich chyběl.*“ V případě nezbytnosti by se jim umožnil odjezd do Ruska. Svůj proslov zakončil větou, kterou dal najevo, že výjezd se odkládá. „*Potřebujeme vás tady, tady musíte plnit svoje úkoly... hlavu vzhůru nebudete zapomenuti.*“¹⁹⁷¹ Přesto se později v SSSR vedle zahraničního vedení KSČ umístilo na 200 rodin sudetoněmeckých komunistů.¹⁹⁷² Podle Grünwalda odešlo celkem do ciziny 1 700 funkcionářů a členů KSČ, převážně sudetských Němců.¹⁹⁷³

Činnost k sociálnímu zaopatření a přípravám k vystěhovalectví nemohli vykonávat komunisté v klidu, překážely jim různé úřední zásahy – domovní prohlídky, říjnové zastavení a prosincové rozpuštění strany, rovněž likvidace přidružených organizací a stranického tisku apod.¹⁹⁷⁴ Vztah KSČ a jejích pomocných organizací k DSAP byl poznamenán nedůvěrou. Jak uvedl komunista Willy Kapusta z Mikulovska, který se připravoval na emigraci do Jižní Ameriky spolu s dalšími členy RW v Lišni u Brna: „*Soudruzi z krajského byra KSČ v Brně nám pomáhali, jak mohli, ale financovat emigraci nemohli. KSČ byla chudá, a proto se štáb RW rozhodl, že požádá o pomoc vedení německé sociální demokracie. V delegaci, která jela do Prahy byli tři lidé Windisch, Fischer a Kopp. Ale Wenzel Jaksch pro ně neměl čas. Po delším čekání je na jejich žádost přijal jeho zástupce poslanec Taub, který jim stručně odpověděl: „S komunisty nechceme nic mít“ a audience byla skončena.*“¹⁹⁷⁵

Po 15. březnu se zmocněnci KSČ a DSAP snažili sestavovat transporty, aby tak prozatím zachránili alespoň ty uprchlíky, kteří měly visa do západních zemí. Nebyl však již vypraven žádný kolektivní transport. Poslední odjel z Prahy v předvečer vstupu německých vojsk. Mnozí němečtí a čeští komunisté přecházeli ilegálně Beskydy za pomoci evangelíků z Místku do Polska, odkud putovali do Velké Británie a Belgie, či prostřednictvím sovětského vyslanectví ve Varšavě do SSSR.¹⁹⁷⁶

¹⁹⁷¹ Protifašistický a národně osvobozenecský boj..., 1.díl, 3. sv., 3 sešit, dok. č. 973, s. 19.

¹⁹⁷² Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 37.

¹⁹⁷³ Grünwald, L.: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. III. In der Fremde..., c.d., s. 12. I když jeho údaje jsou nejspíše nadsazené.

¹⁹⁷⁴ Hájková, A.: Strana..., c.d., s. 102.

¹⁹⁷⁵ Nováček, Silvestr: Rote Wehr. in: Z bojů za svobodu II - proti Hitlerovi. Vzpomínky na společný boj československých a německých antifašistů, ed. Antonín Faltys, Praha 1966, s.80-84. Podle Kapusty za tím byla spolupráce mikulovských sociálních demokratů s komunisty. Patrná i z členství Kapusty v RW. Z jeho emigrace nic nebylo.

¹⁹⁷⁶ V Polsku byli ubytováni ve sběrných táborech v Krakově a Katovicích. Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. III. In der Fremde für die Heimat. Sudetendeutsches Exil in Ost und West, München 1982, s.12.

Přední komunističtí funkcionáři německé národnosti pracovali v Moskvě, byli to zejména Rudolf Appelt, Bruno Köhler, Robert Korb, Viktor Stern, August Schramm a Rudolf Dölling. Členy zahraničního vedení KSČ se stali Applt, Köhler a Korb. V sudetoněmecké emigraci v SSSR byli zastoupeni jak funkcionáři a členové KSČ, ale také odborní pracovníci, kteří tam vycestovali za prací v předchozích letech. Řada z nich skončila v sovětských pracovních táborech „gulazích“. Značný počet německých členů KSČ působil v Londýně. Zde pracovali Karl Kreibich, Gustav Beuer, Kurt Babel, Karl Biener a další.¹⁹⁷⁷ Působili v tzv. Beuerově skupině, která vedle komunistů sdružovala také nestraníky a občanské liberály. Měla kolem 700 členů. Na přelomu let 1939/40 sdružovala kolem 600 komunistů z celkového počtu 742 členů.¹⁹⁷⁸ Sudetští komunisté v ní představovali silnou většinu.

Závěrem bude nutné zodpovědět otázku, jakých konkrétních výsledků dosáhly státní a soukromé akce. Jisté statistiky byly již uvedeny. Vyčíslení celkového počtu emigrace z druhé republiky není jednoduché ani s použitím britských pramenů, neboť ty nerozlišovaly mezi říšskoněmeckými a čsl. uprchlíky. Přesto nabízí detailnější pohled na problematiku. Pokud se odhlédne od neoficiální emigrace, BCRC zajistilo visa pro 2 900 uprchlíků z pohraničí a německých emigrantů, z nichž došlo do Británie k 1. květnu 1939 2146 osob. Mimo pomocné organizace dorazilo do 15. března 1939 400 lidí. Protože v údobí od 15. března 1939 do konce dubna 1939 přicestovalo do Anglie dalších 700 utečenců, vychází celkový počet imigrantů z ČSR během druhé republiky na 1 846 osob, z nichž cca. 700 lidí patřilo k uprchlíkům z Německa. Čs. emigrantů – tedy Čechů, Slováků, Němců a Židů by mělo být kolem 1 100 osob.

Do Palestiny se mělo vystěhovat 1 300 – 1400 Židů. Do ostatních zemí – Kanady, Švédska, Norska, Finska, Belgie, Holandska a Francie - podle Heumose emigrovalo na 2 500 osob. Největší podíl na emigraci z republiky měli němečtí demokraté, kterých bylo na 3 000 osob. Celková bilance oficiálně organizované emigrace čs. st. příslušníků z republiky by měla činit 4 900- 5 000 osob.¹⁹⁷⁹ Grossmannův rozbor uvádí na 5 500 čs. emigrantů, což mělo zahrnovat cca. 2 000 „starých“ emigrantů, z nichž bylo 600 politických uprchlíků.¹⁹⁸⁰

Přes probíhající emigraci se nepodařilo z republiky vystěhovat všechny ohrožené uprchlíky, v době vzniku protektorátu se tak na jeho území nacházelo celkem 32 600 ohrožených uprchlíků (zhruba 600 emigrantů z Německa a Rakouska, 5 000 židovských uprchlíků

¹⁹⁷⁷ Novák, Otto: Němečtí antifašisté v Československu v letech 1938-1945. in: AUC, PeH, 2, 1987, *Studia historica* XXXI, s. 154-155.

¹⁹⁷⁸ Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. III. In der Fremde..., c.d., s.13. Brandes, Detlef: Cesta k vyhnání. Plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a Polska, Praha 2002, s. 24.

¹⁹⁷⁹ Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 53.

¹⁹⁸⁰ Grossmann, K.: Emigration..., c.d., s. 346.

z Německa a Rakouska, 12 500 sudetoněmeckých antifašistů, 14 500 Židů z pohraničí). Obsazením zbytku českých zemí se rozrostl počet ohrožených až na 345 000 osob.¹⁹⁸¹ Zatímco do konce druhé republiky emigrovali převážně němečtí antifašisté a Židé různého sociálního a profesního statusu, po 15. březnu 1939 k nim přibyli masivně Češi a to jak politici, vojáci, novináři, tak i představitelé kulturního a vědeckého života.¹⁹⁸²

---

¹⁹⁸¹ Grossmann, K.: Emigration..., c.d., s. 138. Konkrétně Židů, českých politiků, umělců apod.

¹⁹⁸² Heumos, P.: Die Emigration..., c.d., s. 276. Statistické vyčíslení emigrace 1938-1945 z ČSR do celého světa je obtížné, neboť údaje jsou k dispozici jen pro některé azylové země. Heumos dokládá emigraci asi 42 000 osob (5-6000 Čechů, 3-4 000 sudetských Němců, 33 000 Židů), které emigrovaly do SSSR, USA, VB, Kanady a Palestiny.

VII.1.Recepce a reakce uprchlíků a starousedlíků v období druhé republiky. Přijímání a postoj k uprchlíkům z pohraničí v pohledu vzpomínek a situačních zpráv

Do jisté míry nezmapovaným faktorem problematiky zůstává otázka přijímání utečenců domácím vnitrozemským obyvatelstvem, ale i pohled opačný; recepce a reakce z pohledu samotných uprchlíků.

Určité údaje mohou poskytnout situační zprávy okresních hejtmanů, které v pravidelných týdenních relacích informovaly zemský úřad o náladě obyvatelstva v daném okrese. Přestože nadřízené orgány určily jasné tématické okruhy a otázky, na které měly relace reagovat, nestalo se pravidlem, že všechny položené dotazy byly zodpovězeny. Situační hlášení mají tedy různou obsahovou výpovědní hodnotu. Důvod nespočíval jen v různé míře pracovní odpovědnosti autorů, ale i ve vnitrozemské poloze okresů, která řadu dotazů (např. na život v okupovaném pohraničí) činila irelevantními. Ne všechny tak obsahují charakteristiku vztahu mezi příchozími uprchlíky a starousedlým obyvatelstvem příslušného okresu.

Na druhou stranu branná pohotovost státu přinesla suspendování některých občanských svobod, což zbavilo zpravodajskou službu těch nejdůležitějších zdrojů zpráv. Nekonal se veřejné schůze a noviny usměrňovala cenzura, proto bylo obtížnější zjišťovat skutečnou náladu a přání obyvatelstva. Muselo se používat náhradních komplikovaných způsobů: mapování různých drobných událostí a rozhovorů jednotlivců. „*Proniknutí do širších vrstev a zejména správné hodnocení těchto zpráv si vyžádá delší doby. Je nebezpečí, aby v novinách určitá prosazovaná tendence nebyla přijímána jako skutečný hlas lidu.*“¹⁹⁸³ Vyhodnocování relací tak vyžaduje jistou obezřetnost.

Přijetí mnichovské dohody a postupné etapové odstoupení pohraničního území vyvolalo v české společnosti stísněnost.¹⁹⁸⁴ „*Na počátku(národ-pozn. JB) nemohl zadržet své slzy, ale pak hloubku svého smutku a trpkost svého zklamání ukryl ve své duši,*“ vzpomínal Feierabend.¹⁹⁸⁵ Z deprese ze státní porážky, krize českého národního sebevědomí i touhy po odplatě vyrostly podmínky pro vlnu agresivního nacionalismu.¹⁹⁸⁶

Reakce na příchod uprchlíků se odrazily v relacích až v říjnu a listopadu roku 1938. Souviselo to především s nárůstem komplikací, které provázela koncentrace velkého množství lidí. V okrese Hradec Králové byli „*uprchlíci z pohraničí přijati celkem vlídně*“ a veřejnost podporovala úřady v péči o ně. Animosita projevila se pouze vůči emigrantům židovského

¹⁹⁸³ NA Praha, f. PZÚ-207, sign. 207-847-1, č.j. 2133 pres.

¹⁹⁸⁴ Tato charakteristika se vyskytuje ve všech situačních zprávách okresních úřadů.

¹⁹⁸⁵ Feierabend, L. K.: Politické vzpomínky I, Brno 1994, s. 23.

¹⁹⁸⁶ Rataj, J.: O autoritativní..., c.d., Praha 1997, s.14.

vyznání, pokud se „*hodlali v okrese trvale usadit a pokračovat zde v obchodní činnosti. Tyto jejich snahy narazily na prudký odpor místních kruhů obchodnických a živnostenských.*“¹⁹⁸⁷

Příliv uprchlíků do Moravské Ostravy ale také na Říčansko vyvolal nárůst protižidovských nálad.¹⁹⁸⁸ Obyvatelstvo na Rokycansku mělo být „*roztrpčeno proti vystěhovalcům ze zabraného území, kteří tam přísluší domovským právem a jsou německé nebo židovské národnosti. Zejména se staví proti vystěhovalým židům, kteří by zamýšleli ve zdejší okrese provozovat nějakou živnost.*“¹⁹⁸⁹ V jihočeské Blatné se objevovala animozita zvláště vůči židovským uprchlíkům. K německým antifašistům se místní obyvatelstvo chovalo sice chladně, ale ne nepřátelsky. Příčinou měl být jejich původ, komunistické smýšlení, ale i vysoká koncentrace uprchlíků v okrese.¹⁹⁹⁰ Starousedlíci požadovali, aby se vystěhovali do zahraničí.¹⁹⁹¹ Příjezd židovských utečenců do Prahy byl přijímán s „*netajeným odporem*“, jak uvádělo policejní ředitelství. Veřejnost proto očekávala rozšíření vystěhovaleckých akcí Ústavu pro péči o uprchlíky, neboť nastalá situace měla znepokojovat nejenom živnostníky, ale měla působit nepříjemně i na starousedlé Židy, kteří se měli obávat „*nepříjemných důsledků*“ tohoto přistěhovalectví.¹⁹⁹² Na Novopacku se obyvatelé vyslovovali pro energický zárok (vypovězení) proti škůdcům republiky, kterými měli být Židé a Němci.¹⁹⁹³ Nálada mezi lidmi v Poděbradech zůstávala velmi napjatá zvláště vůči německým utečencům a Židům. Přispělo k tomu i to, že požadovali zřízení německé školy ve městě.¹⁹⁹⁴ Brzy nastalo uklidnění především kvůli odchodu většiny židovských uprchlíků z města. Jak uváděla policejní zpráva: „*Nálada protižidovská v Poděbradech existuje. Byla způsobena zejména vinou židovských uprchlíků, kteří se po svém útěku usadili ve značném množství v Poděbradech a okolí a svým jednáním provokují (narážkami na odůvodněný zákrok Německa v Československu a získáním německé třídy pro děti) a zavdali příčinu k přísné kritice. Nicméně nespokojenost místního občanstva nevybočila v násilné jednání, až asi na dva případy, které však neměly následků.*“¹⁹⁹⁵ Pobyt uprchlíků v Jincích na Berounsku

¹⁹⁸⁷ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 2073 pres.

¹⁹⁸⁸ Gracová, Blažena: Židovské obyvatelstvo Ostravska v období druhé republiky. in: Sborník filozofické fakulty Ostrava, sv.153, 1995, č.3, s. 76-78. NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j.75516/38.

¹⁹⁸⁹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., bez č.j. Rokycany.

¹⁹⁹⁰ NA Praha, f. PZÚ-207, sign. 207-846-10, č.j. 1136 pres.

¹⁹⁹¹ NA Praha, f. PZÚ-207, sign. 207-846-10, č.j. 1062. První obrat byl „*vypravení*“ mimo hranice republiky. Nebylo tedy jasné, zda se tím vyjádřením mínilo vyhoštění do pohraničí, či emigrace do jiných států. Později okresní hetman toto přání specifikoval jako možnost vystěhování do zahraničí. NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-846-10, č.j. 1062

¹⁹⁹² NA Praha, f. PMR, inv.č. 383, k. 7, č. j. 30861.

¹⁹⁹³ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 2104.

¹⁹⁹⁴ NA Praha, f. PMR, k. 270, sign. 735, č.j. 31.966 Dův.-hl.st./2.odděl.1938.

¹⁹⁹⁵ NA Praha, PZÚ, 207-785-4, sign. 8/1/70/564, Velitelství četnického oddělení Ml. Boleslav z 28.listopadu 1938.

nepříznivě kritizovali místní občané, což ovlivnil návrat záložníků z činné služby, kteří byli rozhořčeni podzimními událostmi a poukazovali na zacházení s Čechy v obsazeném území. Němečtí utečenci a především Židé, proti nimž měla být zvlášť veliká nenávisť, měli být vyhoštěni za hranice.¹⁹⁹⁶ Snahy hraničářů o rozjezd živnosti v okrese Německý Brod narazily na překážky místní činitelů. „*Tomu se brání a je proto nesnadným ve věci rozhodovati tak, aby obě strany byly spokojeny. Obyvatelstvo národnosti židovské a německé se zatím otevřeně nepokusilo o nabytí samostatných živnostenských nebo jiných oprávnění*“.¹⁹⁹⁷ V Ledči nad Sázavou veřejnost vycházela vstříc uprchlíkům a obce se o ně staraly podle svých možností.¹⁹⁹⁸ Na Kolínsku a v Nymburce neměla přítomnost „lidí bez domova“ vliv na zneklidnění obyvatelstva.¹⁹⁹⁹ Oproti tomu v Moravské Ostravě je přijímali v prvních chvílích spíše s rozpaky.²⁰⁰⁰

Uvedené případy ukazují, že převážná pozornost situačních zpráv se soustředila na uprchlíky německé národnosti a Židy. V případě Čechů-uprchlíků jsou zmínky drobnější a vztahují se zejména na odpor a obavy z možného otvírání živností a vzniku případné konkurence pro starousedlíky.²⁰⁰¹ Lze předpokládat, že tento názor rezonoval především mezi vnitrozemskými obchodníky a živnostníky. Na druhou stranu byl do jisté míry přehnaný, neboť legislativní úkony možnosti volného podnikání podstatně snížily. Navíc se patrně ve většině případů jednalo pouze o obavy, neboť v řadě míst se židovští a němečtí uprchlíci o otevření živností vůbec nepokusili.²⁰⁰² Navíc tyto informace mohly posloužit k tomu, aby byl vyvíjen nátlak na vyšší úřady k vyhoštění do pohraničí, či později k zajištění emigrace těchto uprchlíků.

Objevovaly se totiž obavy o další nárůst menšin ve vnitrozemí, které by mohly mít národnostní požadavky, z čehož se vyvozovala možnost opakování historie podzimních dnů, které skončily mnichovskou konferencí. Zjednodušeně v duchu jednoho z tehdejších hesel „Republika malá, ale naše“.²⁰⁰³ Ve vztahu vnitrozemců k demokratickým Němcům užívaly

¹⁹⁹⁶ NA Praha, f. PZÚ, 207-1568-2, č.j. 327/taj. 1938, 19.10.1938. Zpráva vojenského velitelství Jince vyzývala, aby se „v zájmu klidného vývoje“ zakročilo u příslušných úřadů, aby byli ze státních služeb „co nejdříve“ propuštěni zaměstnanci německé národnosti.

¹⁹⁹⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, OkÚ v Německém Brodě z 5.listopadu 1938, č.j. 78650.

¹⁹⁹⁸ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-847-1, č.j. 937.

¹⁹⁹⁹ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-847-1, č.j. 1052 pres. „ani o podpory se zatím mnoho nehlásí“. NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-847-1, č.j. 1264 pres.

²⁰⁰⁰ Homan, A.: Moravská Ostrava..., c.d, s. 224.

²⁰⁰¹ Gebhart, J. - Kuklík, J.: Druhá republika, c.d, s. 178.

²⁰⁰² NA Praha, PZÚ-20, 207-1568-1, č.j. 245, č.j. 540 dův., č.j. 593, č.j. 553dův. 819 1938 z 17.října 1938. Ve středních Čechách nebyl zaznamenán v polovině října ani jeden případ pokusu židovských uprchlíků o otevření živnosti, či obchodu.

²⁰⁰³ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 1310-pres.207-847-1.

depeše označení chladný poměr, nedůvěra²⁰⁰⁴, averze²⁰⁰⁵, i rozhořčení.²⁰⁰⁶ Řada hejtmanů do této kategorie zahrnovala také židovské uprchlíky. V tomto směru je tento pohled limitován, jak se dále ukáže.

Rozšířenější ve vnitrozemské společnosti byly protižidovské nálady.²⁰⁰⁷ Konkrétní antisemitské akce vyvíjely pouze krajně pravicové strany a organizace, což představovalo hrstku české společnosti. Projevovaly se vylepováním plakátů a rozšiřováním letáků s protižidovskými hesly na celém neobsazeném území Čech a Moravy. Židovské obchody a někde i okna bytů polepovaly nálepkami s textem „Židé ven!“²⁰⁰⁸ V okrese Blatná to byly lístky s nápisy „Židé“ a „Nejste vítáni“.²⁰⁰⁹ Obdobné nápisy „Židé, nejste zde vítáni.“ se objevily i v Roudnici nad Labem.²⁰¹⁰ V Olomouci pomalovaly obchody texty „Nekupujte od židů“, či „Pašuješ peníze, jdi do Palestiny“.²⁰¹¹ V Plzni byly zabaveny nálepky: „Pozor na peníze-žid.“²⁰¹² Policejní vyšetřování letákových útoků dospělo k závěru, že se jednalo o akci fašistické Vlajky, kterou řídilo její pražské ústředí. Letáky rozváželo nákladní auto po různých městech.²⁰¹³ Uvedené projevy také neměly být skutečným přáním většiny obyvatelstva.²⁰¹⁴ Pravicové bojůvky provedly další akci 21. října 1938, kdy vytloukly okna zbraslavského bytu Viktora Weisskopfa. Zpráva uvádí, pachatel spáchal čin pravděpodobně ze zášti k příslušníkům židovského vyznání, neboť kromě majitele bydleli v domě ještě čtyři rodiny židovských uprchlíků ze severních Čech.²⁰¹⁵ Organizovaly i demonstrace v Praze a Plzni v polovině října, při nichž provolávaly různá antisemitská hesla.²⁰¹⁶ Na Ostravsku organizovaly výtržnosti (antisemitské letáky, útoky na židovské obchody v lednu 1939) tzv. Gajdovy gardy, které vznikly z členů Národní obce fašistické. Došlo i k použití výbušnin. Pachatel útoku proti židovskému učňovskému útulku v Mariánských Horách nebyl

²⁰⁰⁴ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 1310-pres.207-847-1.

²⁰⁰⁵ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 91 pres.

²⁰⁰⁶ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-846-10, č.j. 1.737/ 38 přes.

²⁰⁰⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Situační zpráva o poměrech v okupovaném území, Plzeň 5.prosince 1938, č.j. 85565. Ještě v prosinci uváděla zpráva z Plzně, že „*protižidovská nálada trvá dále, ale navenek se nikterak nevybije*“.

²⁰⁰⁸ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 970 přes ai 1938. Na Náchodsku tisk nevolal po pogromech na Židy, ale jen po „rovnoprávnosti“.

²⁰⁰⁹ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-846-10, č.j. 1136 pres.

²⁰¹⁰ Moravec, Jaroslav: Sociální péče o uprchlíky na Roudnicku v období mezi Mnichovem 1938 a 15.březnem 1939.in: Vlastivědný sborník Podřipska, s. 26.

²⁰¹¹ AMZV, f. II.sekce, k. 465, MNO, Situační zpráva z 17.října 1938. Městská rada dala nápisy odstranit.

²⁰¹² NA Praha, f. PZÚ, 207-1575-6, Plzeň, 22. října 1938.

²⁰¹³ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-847-1, č.j. 2133 pres.

²⁰¹⁴ NA Praha, f. PZÚ-207, sign. 207-847-1, č.j. 2133 pres.

²⁰¹⁵ NA Praha, f. PZÚ, 207-937-2, 8/1/82/1, č.j.75282, 23.10.1938. V době činu se tam nikdo nezdržoval.

²⁰¹⁶ NA Praha, PZÚ, 207-1575-6, Praha, 19. října 1938. K násilnostem nedošlo. Srv. dále Pasák, Tomáš: Pasák, Tomáš: Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945, Praha 1999, s. 230-232.

vypátrán.²⁰¹⁷ Na druhou stranu na Lounsku vyvolávalo vyhánění Židů z pohraničí, kteří v nepříznivém počasí trpěli na delimitační čáře, velikou nelibost vnitrozemského obyvatelstva.

Na základě vzpomínek a dalších zpráv můžeme doplnit situační zprávy o detailnější pohled na přijímání antifašistických Němců. V září popisovaly novinové zprávy recepci uvedených uprchlíků jako všeobecně vstřícnou. V moravském Šternberku se Češky staraly o jejich stravování. „Češi donášeli běžencům i pečivo, šaty a prádlo, neboť mnozí uprchli z domova bez řádného oděvu. Henleinovci si bídy svých soukmenovců vůbec nevšímali, uprchlíci však vděčně uznávali obětavou pomoc českých občanů. Od nichž, jak sami přiznali, se toho nenadáli.“²⁰¹⁸ Obdobně ve Dvoře Králové příchod antifašistických Němců vyvolal vlnu spontánní pomoci.²⁰¹⁹

Německá sociální demokratka Maria Lippertová z Chebska vzpomínala na pobyt v Plzni, kde v uprchlickém táboře bydleli společně němečtí sociální demokraté a komunisté. „Jedna Češka si mne tam vyzvedla a vzala mne k sobě do rodiny. Před Mnichovem si na chování Čechů nemohl opravdu nikdo stěžovat.“ V říjnu ji stejná rodina odmítla dále ubytovávat.²⁰²⁰ Po Mnichovu všeobecně kladný vztah k demokratickým Němcům vystřídal spíše diferencovaný poměr chladný i negativní, který se lišil podle místních podmínek. Tehdy se objevila i posměšná říkanka „Buďte klidni“ s verši zaměřenými proti německým antifašistům. „Tak jsme naše hraničáře, vypekli na celé čáře, za to chystáme zas hrnce, pro demokratické Němce. S každým jídlem rostou chutě, Adolf sežral doly, hutě, Jak by ne, když v hrnci je, bolševická Francie.“²⁰²¹ Konkrétní případ jednání zaznamenala zpráva ve středočeských Velvarech, kde se místní velitel četnické stanice bránil vyložení 120 německých uprchlíků. Místní občané se stavěli všeobecně proti jejich zdržování ve městě. Sbor dobrovolných sester, který sbíral naturálie pro hraničáře, pak učinil usnesení, že žádné naturálie „nesmí být věnovány“ německým utečencům. „Občanstvo vyslovuje naději, že uprchlíci budou, co nejdříve dopraveni do Chomutova(odkud pocházeli-pozn. JB).“²⁰²²

²⁰¹⁷ K tomuto útoku došlo v listopadu, došlo při něm ke zranění jednoho člověka. Habrmanová, Milada: Národní obec fašistická na Ostravsku v tzv. druhé republice 1939-1939, Časopis Slezského zemského muzea, řada B, 42, 1993, č. 3, s. 225-236.

²⁰¹⁸ Trpký úděl. Výběr dokumentů k dějinám německé sociální demokracie 1937-1948, ed. Hana Mejdrová, Praha 1997, dok. č. 45, s. 60-61. Vydávalo se denně až 450 porcí.

²⁰¹⁹ Grossmann, K.: Emigration..., c.d., s. 338.

²⁰²⁰ A zapomenutí vejde me do dějin..., c.d., s. 78.

²⁰²¹ Svobodová, Doubravka: Země okleštěna - rodina roztržena : z dějin jedné české rodiny před a po záboru Sudet Němci 1936-1939 : vzpomínky a dopisy, Brandýs nad Labem 2007, s. 22.

²⁰²² NA Praha, f. PZÚ, 207-1568-2, č.j. 20 zprav. 1938. 15.10.1938.

Přes „obežřetný“ přístup k masě německých demokratů se objevovala i solidarita a pochopení obyčejných lidí především ve vztahu k jednotlivcům, potom co se seznámili s konkrétním uprchlickým osudem. Jedna z německých antifašistek vzpomínala, jak komunistický starosta v Berouně vytáhl její přítelkyni z vlaku, který nuceně odvážel uprchlíky zpět do pohraničí, a zajistil ji práci v lese.²⁰²³ Komunista Walter Tschapek z Nového Města pod Smrkem kladně popsal přijetí u české rodiny, která ho dokonce přihlásila do školy.²⁰²⁴ Řada vnitrozemských obyvatel pomohla i skrze sbírky.

Z hlediska poměru místních úřadů hrála roli politická příslušnost obecních představených. Podle německých sociálních demokratů existoval rozdíl mezi chováním obyčejných lidí, kteří byli pokud možno přátelští i chápající, a orgánů v rukou agrární strany a ostatních nadřízených institucí, které měly politicky blízko agrární straně.²⁰²⁵ Obdobně situaci popsal jeden z informátorů exilové německé sociální demokracie (SoPaDe): *„Úřady a české obyvatelstvo přijímaly skutečně rozdílně a když jsem přišel do takového tábora, mohl jsem na ubytování rozpoznat, jestli tady v místě nebo na okrese má odpovědnost agrárník nebo sociální demokrat. Všeobecně to bylo tak, že obyvatelstvo pomohlo, kde mohlo, pomáhali dokonce i republikáni.“*²⁰²⁶

Specifickou oblast představovalo Ostravsko. Zprávy o tvrdém zacházení polských úřadů s českou menšinou na odstoupeném Těšínsku podpořené masivním přílivem uprchlíků vedly k vzednutí protipolských nálad. V Moravské Ostravě došlo obdobně k několika incidentům (stržení polského znaku z polského konzulátu, pokus o sestřelení polského orla z průčelí budovy Polského domu).²⁰²⁷ Objevily se i pokusy o zorganizování demonstrace uprchlíků prostřednictvím letáků českých fašistů proti vypovídání čs. st. příslušníků z Těšínska, či snahy o odstranění obrazů ve škole a restauraci v Polském domě.²⁰²⁸

Dalším prvkem, který zprávy zmiňovaly, byly projevy **antagonismu mezi uprchlíky a nezaměstnanými**. Existovaly obavy z velkého množství lidí a možnosti jejich uplatnění. *„Po stránce sociální děsí se lidé nad počtem státních zaměstnanců a jiných veřejných, kteří přibyli k úřadům, jakož i nad rostoucím počtem přicházejících zaměstnanců soukromých, kteří bývají s okamžitou platností ze zabraných podniků propuštěni a dovnitř republiky vypuzeni.“*²⁰²⁹

²⁰²³ A zapomenutí vejdemo do dějin..., c.d., s. 79.

²⁰²⁴ A zapomenutí vejdemo do dějin..., c.d., s. 245.

²⁰²⁵ Menschen im Exil, c.d., s. 29. Pochopitelně svoji roli mohly hrát místní rozdíly.

²⁰²⁶ Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) – Rapports d'Allegmane du Parti Socialdémocrate Allegmane, 1938-1939, Paris 1938, Nr. 10, s. A7.

²⁰²⁷ Borák, Mečislav: Únos bílého orla. (Incident u polského konzulátu v Moravské Ostravě 26.12.1938). in: Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 20, Ostrava 2001, s. 466-472.

²⁰²⁸ Něnička, L.: Důsledky..., c.d., s. 55.

²⁰²⁹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 1503 pres.

Nezaměstnané znepokojovaly informace, že by migranti mohli být privilegováni. „*Pokud se týče uprchlíků jsou také stesky českých občanů, že někteří občané německé národnosti, kteří přišli z odstoupeného území jsou ihned zaměstnáváni i ve státních službách (na dráze) na úkor zdejších českých osob a jsou případy, kdy takový státní zaměstnanec nechává svoji rodinu v odstoupeném území a nehodlá ji sem přestěhovat i své příjmy odesílají za rodinou.*“²⁰³⁰

Příliv pracovních sil vyvolával snahy po propuštění Němců a Židů ze zaměstnání a jejich nahrazením příchozími Čechy. Rezoluce měly někdy ultimativní podobu. „*Občanstvo projevovalo rozhořčení, že ve zdejších průmyslových závodech jsou dosud zaměstnání zaměstnanci německé národnosti na úkor zaměstnanců národnosti české, kteří byli z některých závodů v okupovaném území Německem propuštěni. Všeobecně se prohlašuje, že nebude-li sjednána v brzké době náprava, že může dojít k vážnému nepokoji na Kladně.*“²⁰³¹

Nárůst počtu obyvatel vyvolával oprávněnou starost o zvyšování obchodních cen, ukázalo se však, že v naprosté většině okresů k výkyvu cen došlo jen velmi krátkodobě. Problémy se **zdražováním** se objevily, nedošlo k nim v oblasti maloobchodních cen, nýbrž v odvětví **bydlení**. Jev zasáhl takřka celé území státu.²⁰³²

Nenarůstaly jen ceny za stávající pronájmy, ale velký nedostatek bytů způsobil, že se nabízely místnosti méně vhodné za poměrně vysoké činže. „*Dlužno poukázat na to, že u částky majitel domu jeví se snaha činži zvýšiti, což se praktikuje tím způsobem, že dosavadní nájemníci jsou vypovídáni, aby se od těch kdož již za každou cenu chtějí bydlet, dostalo zvýšené nájemné.*“²⁰³³

Objevily se i případy úmyslného neposkytnutí volných bytových prostor ve prospěch uprchlíků.²⁰³⁴ V Moravské Ostravě byly krajně pravicovým tiskem zneužity problematické ubytovací poměry k rasisticky motivovaným tvrzením. „*Zatímco přicházející čeští vlastenci trpí v nedůstojných podmínkách, původci všeho zla-Židé-se ve městě „roztahují“, provádí machinace s byty a jako živnostníci, lékaři, či advokáti „ujídají chléb“ Čechům z těchto oborů.*“²⁰³⁵

V prvních týdnech nového roku zprávy popisovaly místy proměnu vztahu domácího obyvatelstva k německým uprchlíkům. „*Ve vzájemném poměru občanů různých národností je*

²⁰³⁰ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-846-10, č.j. 205/ 39 pres.

²⁰³¹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 2341 pres./1. Obdobný obsah měla i zpráva z Mladoboleslavska: „*Obyvatelstvo stále nelibě nese, že jak na úřadech tak i v závodech jsou dosud zaměstnanci německé národnosti i židé.*“ NA Praha, f. PMV, sign. 225-1043-4, č.j. 3211 pres. Z-16.

²⁰³² Gebhart, J. – Kuklík, J.: Druhá republika..., c.d., s. 178.

²⁰³³ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., bez č.j. Louny.

²⁰³⁴ Chochol, V.: Sonda..., c.d., s. 303. Se zdražováním a vybíráním přemrštěné činže se bylo možno setkat také v Kralupech, Přerově, Kladně. SOA Praha - SOKA Mělník, AMK, Zápis z schůzi městské rady z 17.11.1938. Večerní České Slovo, 3.11.1938, s. 5. Uprchlíci ve vagonech.

²⁰³⁵ Homan, A.: Moravská Ostrava..., c.d., s. 228.

patrno ve zdejší okrese (Pelhřimov-pozn.-JB) zeslabení původního rozhořčení proti osobám německy mluvícím. *Antipatie proti židům trvá.*²⁰³⁶ Také na jihočeském Blatensku vymizely dosavadní averse.²⁰³⁷ Okresní hejtman v Mladé Boleslavi označil „vzájemný poměr obou národností za dobrý.“²⁰³⁸ Stejně charakteristiky se dočkal i vztah Čechů a německých utečenců v Herálci na Humpolecku, přesto mezi nimi přetrvávala nedůvěra. „Jednotlivci poukazují na to, že vydržováním uprchlíků se stát zadluží a ochuzuje. Všeobecný jest odpor proti židům, jmenovitě v Humpolci, kam přišli jako uprchlíci židé vesměs příbuzní zdejších židů obchodníků.“²⁰³⁹ Na Sedlčansku se projevovalo přání, aby jinonárodní utečenci „byli co nejdříve vráceni zpět do svého dřívějšího bydliště.“²⁰⁴⁰ Protižidovské nálady kontinuálně pokračovaly, což dokládají i jiné relace. „Civilní orgánové při pátrání po nehlášených uprchlících z pohraničí velmi často slyší od majitelů domů a bytů ostré narážky na židy.“²⁰⁴¹ Mezi obyvatelstvem se diskutovalo o chystaném protižidovském zákonodárství. „Mnoho se mluví o chystaných zákonech ohledně židů. Většina lidu židy lituje, ale všichni se shodují v tom, že jest nutno i židovskou otázku u nás řešiti vzhledem k sousedství s okolními státy.“²⁰⁴² Život se vracel do původních kolejí a projevy spontánnosti ustávaly.²⁰⁴³ Působila tu stísněná dobová nálada, obavy z budoucnosti státu, pocit ponížení Čechů ze strany Němců i tradiční lidské sobectví a předsudky.²⁰⁴⁴

Z téhož období máme k dispozici informace o Romech, kteří byli vyhošťováni z okupovaného území. „Tito byli z odstoupených krajů vyhnáni a potulují se ve zvýšeném počtu na zdejší státním území, ač mnoho jich není ani našimi státními příslušníky. Návrhy na jejich vyhoštění byly podány, vyhoštění však nebyli. Bylo by velice nutno, aby cikáni byli přidržováni konečně jednou k práci, jinak rozhořčení obyvatelstva proti cikánské metle bude vzrůstat.“²⁰⁴⁵ Znepokojivým účinkem působily krádeže, které se jim připisovaly, což přispívalo k podpoře snah o zřízení kárných pracovních táborů. „Bylo by proto záhodno, kdyby otázka cikánů byla radikálním způsobem (zřízení pracovních táborů) a jinými opatřeními rozřešena.“²⁰⁴⁶ Když

²⁰³⁶ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-846-10, č.j. 1.737/ 38 přes.

²⁰³⁷ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 91 pres.

²⁰³⁸ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 283 pres. Z-16.

²⁰³⁹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 1310-pres.207-847-1.

²⁰⁴⁰ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-846-10, č.j. 1909 pres. ai 1938.

²⁰⁴¹ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-847-1, č.j. 2133 pres. Objevovaly se rovněž stále nápisy proti Židům. NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-846-10, č.j. 1845 pres. ai 1938.

²⁰⁴² NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 1.814.

²⁰⁴³ Vyhnání Čechů z pohraničí, Vzpomínky, ed. Karel Zelený, Praha 1996, s. 164. „Nastaly smutné časy. Počáteční solidarita rychle pominula, každý se staral hlavně sám o sebe a z nás uprchlíků se postupně stali přivandrovalci.“

²⁰⁴⁴ Moravec, J.: Sociální péče..., c.d., s. 26.

²⁰⁴⁵ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-846-10, č.j. 205/ 39 pres.

²⁰⁴⁶ NA Praha, f. PZÚ, k.1113, Okresní úřad Semily, č.j. 8683, 11.2.1938.

ministerská rada v únoru schválila jejich zřízení, některé zprávy to uvítaly. „*Venkov zejména s radostí přivítal, že zřízeny mají být kárné tábory a že tím se obyvatelstvo venkova zbaví metly jeho, cikánů, tuláků a povalečů.*“²⁰⁴⁷

Relace zachycují také názory hodnotící pomoc starousedlíků a sbírkovou činnost. Výše vybíraných částek, široká účast a frekvence samotných sbírek byly projevem, že většina společnosti s postiženými soucítila.²⁰⁴⁸ Dobová rozhlasová relace sice popisovala, že pochopení obyvatelstva bylo všeobecné, ale musíme kalkulovat i s velkým tlakem a výzvami rozhlasu, novin a časopisů ke štedrosti.²⁰⁴⁹ Přestože sbírky lidé přijímali příznivě,²⁰⁵⁰ místně se projevíly názory jednotlivců, kteří poukazovali na to, že „*vydržováním uprchlíků se stát zadluží a ochuzuje.*“²⁰⁵¹ Problémy se vyskytly především při odvádění sbírek. Obyvatelstvo požadovalo, aby alespoň část ze sebraných peněz zůstala v místě výběru. Svědčí o tom i záznam se situační zprávy z okresu Humpolec: „*Výsledek sbírky na uprchlíky obyvatelstvo vítá, ale zároveň odsuzuje odeslání peněz do Prahy, případně do jiného kraje, neboť se domnívá, že tím bude lid zdejšího chudobného okresu tím více ochuzen.*“²⁰⁵²

Situační zprávy se hodnocení přijímání českých uprchlíků vyhýbaly. K hledání odpovědi proto můžeme využít vzpomínek **samotných uprchlíků**. Při analýze sdělení lze prohlásit, že někde hraničáře přijali vlídně a jinde méně přívětivě s jistými výhradami. Určité obměny v kladném smyslu nastaly po osobním kontaktu, kdy lidé oceňovali utrpení, které uprchlíci prožili.

Příliv uprchlíků do vnitrozemí mohl působit i rozpačitě, o čemž svědčí vzpomínka malé dívky z Děčína: „*A přitom lidé ve vnitrozemí ještě všechno nechápali a divili se, proč utíkáte – co se vlastně děje?*“²⁰⁵³ Uprchlíci ve vzpomínkách akcentovali spíše vyhraněné černobílé přijetí. Pro názornou ukázkou můžeme uvést několik příkladů nejdříve tzv. méně vlídného přijetí s výhradami. „*Žádný z nás (uprchlíků-pozn. JB) si nezasluhoval tolik poznámek od našich lidí, které jsme museli přijmout.*“ Ani soužití s příbuznými nemuselo být bez problémů. „*Když jsem se usadil v novém působišti, příliš vřele jsem přijat nebyl, ačkoliv mám zde několik příbuzných.*“²⁰⁵⁴ Poměrně často se objevovaly poznámky o vině za poměry ve státě. „*K tomu*

²⁰⁴⁷ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-849-3, č.j. 212 pres. Kárné pracovní tábory však ještě v dubnu nefungovaly

²⁰⁴⁸ Homan, A.: Moravská Ostrava..., c.d., s. 233. Díky mediální kampani se řada Ostravanů rozhodla pomoci, a tak byly děti zvány nejen na obědy, ale často i k bydlení s celkovým zaopatřením. Tímto způsobem se podařilo zabezpečit přes 400 uprchlických dětí.

²⁰⁴⁹ NA Praha, f. MPSP-R, k.36, sign. R 131. Záznam rozhlasové relace z února 1939.

²⁰⁵⁰ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 123 pres.

²⁰⁵¹ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 1310-pres.207-847-1.

²⁰⁵² NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 132-přes.

²⁰⁵³ Opožděná svědectví. Mnichov a ČSR 1938, ed. Emil Ovčáček, Děčín 2001, s. 127.

²⁰⁵⁴ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 81.

všemu jsme museli ještě poslouchat od místních občanů, že za vzniklou situaci ve státě jsou právě vinni všichni uprchlí Sudeťáci.²⁰⁵⁵ Některé výtky se týkaly údajného „vyjídání“. „Vy český psi, hraničáři, jdete nám sem dělat zlo a vyžíráte vojenskou kuchyň. To neštěstí přišlo ze severu a přinesli to hraničáři.“²⁰⁵⁶ Se slovy „ten nás přišel vyžírat“ se setkal i hraničář žijící v Rožnově.²⁰⁵⁷

Jiný druh výčitek zaslechl účetní František Budín. „Kdybyste se k nim(tj. Němcům - pozn. JB) chovali slušně, tak jste tam mohli zůstat.“²⁰⁵⁸ Stejně zkušenosti získal sociální demokrat Ernst Raim při jednání s lužanským starostou, který se ho ptal: „Nemohli jste se nák vyrovnat s týma henleinovcem? Proč jdete sem? Desetkrát Hitlera než jednou Stalina.“²⁰⁵⁹ S výhradami se setkali i uprchlíci v Praze. „Kdybyste se lépe s Němci snášeli, tak jste nemuseli utíkat! A přitom utíkali s námi i někteří demokratičtí Němci!“²⁰⁶⁰ Hraničáři vzpomínali, že na ně lidé pohlíželi i jako na výletníky.²⁰⁶¹ Někdy slýchávali, že jsou přivandrovalci.²⁰⁶² „Nepřivítali nás hezky, opravdu ne. Na návsi byla kašna, kam se chodilo pro vodu. Když jsme tam s maminkou přišly, ženské se do nás pustily, že jsme přivandrovalci, že jsme tam měli zůstat a s Němci se snášet. Jeden voják zrovna napájel koně a okřikl je, že je to zítra může potkat taky. Druhý den to nebylo; až za půl roku.“²⁰⁶³ Ve výpovědích lze nalézt určité **vzory stereotypního chování některých vnitrozemců k utečencům**. Jednak to byl přístup „za všechny nynější těžkosti můžete vy“, nebo také „kdybyste se k Němcům chovali dobře, nemuseli jste utíkat.“ Vedle „**přezíravého pohledu**“ starousedlíků na uprchlíky užívající přitom označení „**přivandrovalci**“, to bylo stanovisko „**ti nás přišli vyžírat**“.

Řadě hraničářů vadil i určitý **odstup** a chladné přijetí. D. Svobodová popisovala nevlídné jednání ředitele gymnázia v Turnově. „Volal nás do ředitelny a důrazně nám sděloval, že se musíme vrátit do svých měst a škol. Snažili jsme se mu odporovat a vysvětlovat situaci, nedal na nás a doslova nás vypovídal, vystrkoval. Ovlivnění jeho postojem nás kantoři ani spolužáci nepřijali. Byla to trpká zkušenost.“²⁰⁶⁴ Žena bydlící v Kněževsi na Rakovnicku vzpomínala:

²⁰⁵⁵ Opožděná svědectví. Mnichov a ČSR 1938, ed. Emil Ovčáček, Děčín 2001, s. 190.

²⁰⁵⁶ SOA Praha - SOKA Mělník, fond Dobrohuška Josef, Významnější záznamy policie z října 1938.

²⁰⁵⁷ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 82.

²⁰⁵⁸ Fr. Budín byl spolupracovníkem Felixe Holzmann. Pocházel z Ústí nad Labem a v Kralupech žil až do návratu domů v roce 1945. Kde ho, jak říkal, „vítali ti samí, kteří ho vyháněli“. Namísto ordnerských uniforem si na uvítanou oblékli sokolský stejnokroj. Padesátník Ondřeje Suchého z 26.2.2006. ČRo 2, Praha.

²⁰⁵⁹ Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty, eds. Barbora Čermáková, David Weber, Praha 2008, s. 209. Tento starosta byl agrárník. Jednalo se o Lužany u Jičína.

²⁰⁶⁰ Opožděná svědectví. Mnichov a ČSR 1938, ed. Emil Ovčáček, Děčín 2001, s. 25.

²⁰⁶¹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 86.

²⁰⁶² Opožděná svědectví..., c. d., s. 122.

²⁰⁶³ Neodsunutá vzpomínky. České zkušenosti z pohraničí, ed. Alena Wagnerová, Praha 2002, s. s.169.

²⁰⁶⁴ Svobodová, Doubravka: Země okleštěna - rodina roztržena: z dějin jedné české rodiny před a po záboru Sudet Němci 1936-1939: vzpomínky a dopisy, Brandýs nad Labem 2007, s. 19.

„Nemám na to hezké vzpomínky. Němci nás vyhnali a Češi nás nechtěli! Zde nás přivítali velice špatně, nechtěli nám prodat vejce, mléko atd. Teprve až později, když jsme se zabydleli.“²⁰⁶⁵

Řada hraničářů akcentovala pozitivní zkušenosti v souvislosti s přijetím ve vnitrozemí. „V obci Bříze (tehdejší okr. Roudnice n/L.-pozn. JB) byl jsem přijat upřímně, až s plácem, že jako Čech se vracím ke svým Čechům.“²⁰⁶⁶ V podobném duchu se nese i názor uprchlíka žijícího v Nymburce: „Byl jsem přijat vlídně, neb jsem přišel mezi své vlastní lidi.“²⁰⁶⁷ Stejného znění byl i další případ z Polabí: „Mohu říci, že jsem byl přijat velmi vlídně, neb jsem přišel mezi své vlastní lidi k rodičům své manželky, která pochází z Peček u Poděbrad.“²⁰⁶⁸

Některé vzpomínky měly i charakter poděkování úřadům za poskytnutou pomoc. „V Ú. Jsem bydlel v prázdné světnice a byl jsem úplně spokojen s přijetím i zaopatřením. Místní pomocný výbor dělal vše, abychom byli spokojeni. Nákladem obce dostalo se nám po dobu několika měsíců stravy a plné ochrany.“²⁰⁶⁹ Na Roudnicku vznikla jednotná organizace, která zastupovala zájmy uprchlíků. Jejím jménem sepsali poděkování okresnímu úřadu za veškerou poskytnutou péči. „S pocitem vděčnosti a uznání dovolujeme si Vás, vážení pánové, tlumočiti jednomyslné rozhodnutí shromáždění volného sdružení hraničářských uprchlíků a poděkovati Vám co nejlépe za veškerou pomoc a péči, kterouž jste od prvopočátku všem potřebám a přáním hraničářů vždy ochotně věnovali. Usnesení k napsání tohoto dopisu bylo jednomyslné.“²⁰⁷⁰

Uprchlíci reflektovali i špatné zkušenosti s činností úřadů. „Byli jsme pak dlouhou dobu bez prostředků. Psali jsme do Prahy na různé instituce jaké bezpráví se nám přihodilo, ale nedostali jsme nikdy žádnou odpověď.“²⁰⁷¹ I úřední záznamy tyto zážitky potvrzovaly. Na pomocném výboru v Rakovníku se kumulovaly stížnosti na nepřístojné jednání s hraničáři policejní kanceláří tamějšího okresního úřadu. „Dokonce byla zjištěna celá řada případů, kde

²⁰⁶⁵ Opožděná svědectví..., c.d., s. 97.

²⁰⁶⁶ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 81.

²⁰⁶⁷ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 81

²⁰⁶⁸ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 86.

²⁰⁶⁹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 85. Podobně potom hovořily záznamy uprchlíků ze Semil, Klokočí a Vsetína. „Hlásil jsem se o podporu na městském úřadě a okresním úřadě a musím říci, že tajemník městského úřadu mně skutečně vyšel ochotně vstříc.“ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 87. „Nezapomenu nikdy za pomoc vyslovuji všem účastněným úřadům a jejich vedoucím osobám srdečný dík.“ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 86. „Při ohlášení se u okresního úřadu v oddělení pro přestěhovalce vycházeli neobyčejně ochotně vstříc, poradili a snad by byli i pomáhali, kdyby rovněž nebyli postiženými. Okresní hejtmán se ukázal pravým člověkem, který se dovede vpravit do situace nás, bez přístřeší a bez výdělku.“ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 89.

²⁰⁷⁰ NA Praha, f. ZÚ-soc.zál., k.270, příloha k č.j. 1549/39 pol.

²⁰⁷¹ Vyhnání Čechů z pohraničí, Vzpomínky, ed. Karel Zelený, Praha 1996, s. 200. Pozn. viz: Antologie studijních textů k novověkým sociálním dějinám V/2, ed. Jana Čechurová, Praha 2004.

byly uprchlíkům odpírány vyživovací příspěvky. Takže namnoze jsou nuceni obžít se žebrotou.²⁰⁷² Někdy za vším stála pouze neznalost nových předpisů a zákonů, jimiž se úřady řídily. „V dopisech je stěžováno na postup úřadů a zejména na to, že je uprchlíkům ztěžováno se v určitém místě usadit, nalézt zaměstnání a žít se...“²⁰⁷³ Projevovalo se to i při pokusech o otevírání živností. „Nějaké živnostenské provozování nám hraničářům nepovolují, poněvadž nás stále považují jako cizince.“²⁰⁷⁴

Novinové zprávy vyzývaly při jednání s utečenci k lidskosti. „Do redakce přišel dopis sudetského Němce, který byl svědkem nevlídného jednání s českými hraničáři na jednom úřadě. Od té doby přišlo množství trpkých stížností přímo od postižených českých lidí. Nezevšeobecňujeme. Jde o jednotlivce. Co říci ženě, která si stěžuje, že někdo na ní na úřadě vybafl: Nelezte nám sem pořád! Snad jí opravdu nemohli vyhovět. Ale musí k té beznaději přidat ještě hrubství?“²⁰⁷⁵ Jak vyplývá z komentáře, jednalo se spíše o individuální případy než o obecný trend.²⁰⁷⁶

Někteří lidé měli zkušenost dvojí, negativní i pozitivní. Záleželo na tom, kde a s kým se setkali. Někdo získal zápornou zkušenost s recepcí ve škole, ale i dobrý prožitek z přijetí ve vnitrozemské rodině.²⁰⁷⁷ Často se vyskytly stesky nad ztrátou původního zaměstnání nutností vykonávat jinou profesi.²⁰⁷⁸

Problémů uprchlíků využívali i lidé, kteří se chtěli přizpůsobit na jejich těžkém osudu různými způsoby, ať už zprostředkováním prodeje nemovitostí a emigrace (tzv.obchodníci s falešnými pasy), či jejich okrádáním nebo dokonce obchodováním se ženami. Jaroslav Šíma, který se ve své práci pokusil využít problematiky i k formulaci zobecňujících soudů týkajících se sociální teorie a péče, uvedl, že každá sociální pomocná akce mimo nových případů přináší i činnost podvodníků a vyděračů, kteří stojí za lidskou bídou a lidským zlem.²⁰⁷⁹ Případy obohacování se v řídkých případech objevily a ústřední orgány se jim snažily zabránit.²⁰⁸⁰

²⁰⁷² Tomášek, Dušan: Deník druhé republiky, Praha 1988, s. 212.

²⁰⁷³ Tomášek, D.: Deník..., c. d., s. 159.

²⁰⁷⁴ SOA Praha - SOKA Mělník, fond Tělovýchovná jednota Sokol Kpy, Spisy 1937-1948, k. 20. Dopis z 7.12. 1938.

²⁰⁷⁵ Večerní České Slovo, 26. 11. 1938, s. 3.

²⁰⁷⁶ Expres, 3. 1. 1939, s. 4. Hraničáři si stěžují na nevlídné přijetí. Národní listy upozorňovaly na chladné přijetí uprchlíků od části úřadů v blízkosti demarkační čáry. Z obav před přeplněním okrajových pohraničních míst zhusta způsobem nevlídným a strohým postupovaly proti těm, kteří ještě krátce předtím byli označováni za nejvěrnější část národa, za národní baštu a val.“ I sami uprchlíci zasílali výzvy k překonání rozdílů mezi utečenci a starousedlíky: „Nechceme žádné benevolence, ale spravedlnost pro všechny stejnou s přáním, aby se nedělalo rozdílů mezi „severáky“ a mezi „domácími“.“ Národní listy, 24.12.1938, Nesnáze českých uprchlíků.

²⁰⁷⁷ Svobodová, Doubravka: Země okleštěna - rodina roztržena : z dějin jedné české rodiny před a po záboru Sudet Němci 1936-1939 : vzpomínky a dopisy, Brandýs nad Labem 2007, s. 22.

²⁰⁷⁸ Srv. např. Homan, A.: Moravská Ostrava..., c.d., s. 237.

²⁰⁷⁹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 57; Štěpánek, Z.: Péče..., c.d., s. 49.

²⁰⁸⁰ Raška, F. D.: Uprchlícké tábory..., c.d., s. 745.

Jednotlivé případy neušly pozornosti dobového tisku. „České Slovo“ popisovalo příběh 21letého kočího Josefa Krále, který se v době vrcholící sudetské krize vydával v Brandýse nad Labem za uprchlíka z Liberce. „*Prohlašoval, že si zachránil jen to, co měl na sobě.*“ Jak se později ukázalo, v severních Čechách nikdy nebyl. Vymyšleného osudu zneužil k získávání darů ve ve svůj prospěch. Svoje jednání omlouval opilostí. Za rozšiřování nepravdivých zpráv dostal podmíněčný trest vězení na 14 dní. Jak uváděl komentář, jednalo se o jeden z podobných skutků, kdy „*lidé zneužili vážných dnů k lehkému živobytí*“.²⁰⁸¹

Listopadové komentáře upozorňovaly na neoprávněně konanou sbírku. „*Po Praze se v poslední době potulovala různá individua se sběracími archy. Tvrdili, že vybírají na hraničáře.*“ Ve skutečnosti končily peníze v jejich kapse.²⁰⁸² Objevil se i případ okradených uprchlíků, který projednával krajský soud v Praze v březnu 1939. Utečenci si při průchodu obcí Humny u Slaného uschovali kufry u horníka Františka Chotaše a jeho ženy do doby, než by našli ubytování u svých příbuzných ve vnitrozemí. „*Manželé Chotašovi ochotně uprchlíkům vyhověli, ale v jejich nepřítomnosti otevřeli si uzamčené kufry a vybrali z nich, co se jim hodilo. Bylo toho celkem ze čtyř kufřů asi za 3 800 Kč.*“ Státní zástupce zažaloval oba pro zločin krádeže a trestní senát je odsoudil k trestu těžkého žaláře na dobu čtyř měsíců. „*Vzhledem k tomu, že byli poškození lidé nalézající se v nouzi a v poměrech zvláště tísnivých, uznal soud na trest nepodmínečný přes to, že oba manželé jsou dosud zachovalí,*“ stálo ve zdůvodnění rozsudku.²⁰⁸³

Složitou situaci „lidí bez domova“ zneužívaly různé soukromé osoby, ale i bankovní podniky k zprostředkování prodeje nemovitostí v okupovaném území, či vyjednání emigračních formalit. Jeden ze závažných skutků se dostal na stránky novin na začátku listopadu. „*V poslední době vyskytly se případy, které způsobují hrubou nelibost mezi občanstvem republiky Československé a jsou také náležitě odsuzovány. Snaží se těžit z neštěstí našich lidí usazených v pohraničí a těmto nabízejí různé služby na nichž vydělávají zejména pak zprostředkování prodeje nemovitostí v tomto území se nacházejících.*“ Nezákonné aktivity tajné banky v Praze XII. byly rychle ukončeny. „*Zakročila ihned policie, která bankovní závod zapečetila a jeho majitele, který již jest policii známý, vzala do zajišťovací vazby. U zatčeného tzv. bankéře nebyla nalezena ani koruna a jeho jednání hraničí s podvody. Policie opět na tyto skutečnosti upozorňuje a žádá, aby o každém takovém podobném případě byly bezpečnostní orgány uvědoměny. Není doposud přesně zjištěno kolik lidí bylo tímto pokoutním*

²⁰⁸¹ České Slovo, 19.11. 1938, s.3. Aby vypadal jako hrdina vymýšlel si hrůzy.

²⁰⁸² České Slovo, 10.11.1938, s. 3. Podvodníci vybírají na hraničáře!

²⁰⁸³ Venkov, 9.2.1939, s. 2. Odsouzení, že okradli sudetské uprchlíky.

bankovním závodem poškozeno. Proti těm, kteří chtějí využít národního neštěstí bude co nejpřísněji postupováno.“²⁰⁸⁴

V „Lidových listech“ s titulky „Zločiny na uprchlících jsou nejstrašnější. Podvodní farmáři z La Pazu okrádají uprchlíky“ se poukazovalo na pochybné informátory ze zahraničí, kteří poskytovali poradenské služby uprchlíkům, kteří chtěli odejít do emigrace. V tomto případě tvrdili, že pochází z latinskoamerických zemí a za poskytnuté rady, prostředkování, zálohy na kolky vybírali určité finanční obnosy. Zápisné činilo 100 Kč, další poplatky dosahovaly výše i 2 800 Kč. Dva postižení se obrátili na bolívijského konzula, který zakročil u pražské policie, aby viníci byli zadrženi. „S lidskou bídou se obchodovat nesmí a také nebude,“ uzavírala novinová zpráva.²⁰⁸⁵

V období evakuace pohraničí docházelo i k předražování cen za dopravu nábytku do vnitrozemí. „Z chaosu těží někteří špeditéři až nekřesťanským způsobem, přesvědčují lidi, že je nutné území opustit. Za odvoz nábytku požadují i 5-10 000 Kč. Proto nechybí případy, kdy některé rodiny jsou ochotny nábytek raději rozštípat.“²⁰⁸⁶ Někdy se věci během přepravy „ztratily“. „Řidič s kumpánem se neostýchali a před maminkou vyhodili během cesty asi dvě bedny knih do příkopu, kde jak tušila, byli jejich spolukumpáni připraveni si je odvézt.“²⁰⁸⁷

„Lidové noviny“ upozorňovaly na případ z doby evakuace pohraničí, kdy jeden z pražských občanů nabídl hraničáři z Litoměřic zprostředkování přesunu zanechaného nábytku. Uprchlík předal osobě zálohu a klíče od bytu. „Na nábytek čekal marně a brzy se mu donesla zpráva, že mu nějaký člověk rozprodává bytové zařízení, koberce a porcelán.“ Pachatel byl zatčen v hotelu, kde utrácel získané peníze. „Přiznal se, že prodal koberce, porcelán, psací stroj a nějaké drobnosti, aby měl na cestu a pobyt v Karlových Varech.“²⁰⁸⁸

Kriminální činnosti se nedopouštěli jen někteří starousedlíci, nýbrž i někteří z uprchlíků. Jeden z článků se zmiňoval o podvodu, který na účet ostatních hraničářů spáchal Václav Hořcic z Přimdy. Po příchodu do Prahy nechal natisknout 2000 letáků, ve kterých apeloval na lidský soucit, neboť okupované území opustil i se svou rodinou. V prospektech pod fingoanou firmou „Svaz hraničářských rodin“, jenž ve skutečnosti vůbec neexistovala, se dožadoval podpory od široké veřejnosti. K tomuto účelu si založil vkladní knížky, na které si nechal příspěvky zasílat. Za několik dní získal 1 700 Kč. Během soudního přelíčení nemohl

²⁰⁸⁴ Venkov, č.236, 7.10.1938, s. 4. Podvodníci těží z majetkové tísně našich hraničářů.

²⁰⁸⁵ Pondělní Lidové listy, č. 46, 5.12.1938, s. 2. Zločiny na uprchlících jsou nejstrašnější. Podvodní farmáři z La Pazu okrádají uprchlíky.

²⁰⁸⁶ Polední list, č. 279, 8. 10. 1938, s. 3. Špeditéři.

²⁰⁸⁷ Svobodová, Doubravka: Země okleštěna - rodina roztržena : z dějin jedné české rodiny před a po záboru Sudet Němci 1936-1939 : vzpomínky a dopisy, Brandýs nad Labem 2007, s. 19.

²⁰⁸⁸ Lidové noviny, 10. 11. 1938, s. 2. Časová zlodějna.

pochopit, že se dopustil podvodu. Opakoval, že jako člen SOS pracoval pro stát a nakonec ztratil domov. Rozsudek krajského soudu ho odsoudil k 5 měsícům těžkého žaláře nepodmíněně. Vybrané příspěvky obdržel Výbor pro pomoc uprchlíkům.²⁰⁸⁹

Je nesporné, že při velkých přesunech obyvatelstva dochází i k migraci lidí s kriminální minulostí. Při prohlídce uprchlické ubytovny v Buštěhradě u Kladna četníci zjistili, že „v místní uprchlické ubytovně se nalézají lidé, kteří už měli konflikty se zákonem“. Jeden z nich utekl z vyšetřovací vazby krajského soudu v Mostě, kde byl držen pro loupež a pokus o vraždu v Žatci. Druhý si odpýkával trest za vyloupení žateckého divadla. „Podvodným způsobem se dostal do tamější nemocnice, neboť si rozřezal břicho. Při záboru odkud utekl a vloudil se do skupiny nevinných uprchlíků.“ Oba předvedli a posléze byli předáni do vězení.²⁰⁹⁰ Před vánočními svátky se ve slánském okrese rozmnožily krádeže potravin a kuřiva. Četnictvo nabylo přesvědčení, že krádeže páchali zloději z povolání, kteří se ze severu Čech dostali s uprchlíky do „zázemí“.²⁰⁹¹ V listopadu šokovala novinová zpráva, že sudetoněmecký uprchlík zavraždil matku svého přítele pro téměř 5000 Kč. Krátká novinová zpráva zdůraznila dobré charakterové vlastnosti zavražděné v samotném titulku: „Krutě se odvděčil za dobrodiní. Matka mu dala několikrát najíst.“²⁰⁹²

Shrme-li tyto informace, můžeme konstatovat, že byly registrovány případy, kdy někteří starousedlíci využívali osudu uprchlíků k vlastnímu obohacení. K častějším přečinům patřilo zprostředkovávání a předražení vystěhování majetku uprchlíků z pohraničí a vyjednání emigračních formalit, k čemuž nebyly prostředkující osoby oprávněny. Většina ostatních skutků představovaly pouze jednotlivosti bez obecné platnosti. Obecně veškeré tyto jevy byly většinou české společnosti odsuzovány.

VII.2.Problémy vzájemného soužití uprchlíků a starousedlíků-stížnosti

Trvalejší přítomnost uprchlíků v určitých lokalitách přinášela další problémy vzájemného soužití se starousedlíky. Specifickou složkou se pak staly tábory (hromadné ubytovny).²⁰⁹³ Ubikace byly proponovány jako oddělené podle národností a pohlaví. Vzhledem

²⁰⁸⁹ Polední list, 11. 1. 1939, s. 5. Podvod na uprchlících.

²⁰⁹⁰ České Slovo, 19. 11. 1938, s. 3. Dva uprchlíci ze severu.

²⁰⁹¹ NA Praha, PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, Okresní úřad ve Slaném, 6.1.1939 č.j. 20 pres. Zloději byli bratři Seifertové, jenž přišli z obsazeného území. Na Slánsku kradli ve spojení s uprchlíky. Všichni byli dodáni do soudní vazby. NA, PZÚ, k.1113, Okresní úřad ve Slaném, č.j. 8684, 8.2.1939.

²⁰⁹² Večerní České Slovo, 9. 11. 1938, s. 2. Krutě se odvděčil za dobrodiní.

²⁰⁹³ Raška, Francis D.: Uprchlické tábory..., c.d, s. 732-745.

k prostorovým problémům to pokaždé neplatilo.²⁰⁹⁴ Zaměřme hledáček pozornosti na problémy, které koexistence vyvolávala.²⁰⁹⁵ Ve zprávách zasílaných Ústavu pro péči o uprchlíky se objevila celá řada stížností na chování utečenců, které lze zobecnit pouze v některých případech, neboť často představovaly pouze „výstřelky“ od běžné normy.

Některým obyvatelům vnitrozemských okresů vadila „pyšnost“ některých běženců, kteří po útěku do vnitrozemí předpokládali, že „mají na vše právo, jako hraničáři“, kteří žili ve německou menšinou osídleném území a konali tam službu pro národ. Tudíž očekávali za službu vlasti v národnostně smíšeném území nejlepší zaopatření.

V této souvislosti „Masarykův lid“ upozorňoval na rozhořčení obyčejného hraničáře nad obtížnými životními podmínkami v ubytovnách. „Očekával jsem, že se tisk s veškerou srdečností a upřímností ujme předně hraničářů-uprchlíků, kteří od počátku října tudíž téměř dva měsíce, všelijak žijí po táborech, hospodských sálech a nemožných dírách. **Snad se nedomnívali oni „nasycení“, že českým, ožebračeným, duševně i nervově rozvráceným hraničářům budou stačit vojenské kavalce**(zvýraznil-JB), *napresované do venkovských tanečních sálů a místností nebo oddělený život rodinný (muži a ženy s dětmi zvláště) a stravování Červeným křížem. Tito lidé byli v pohraničí ve věčném neklidu a boji, sloužili vlasti zadarmo a byli poctivými až do poslední chvíle.*“²⁰⁹⁶ Podobné vyznění obsahoval i výňatek z dopisu uprchlíka, který došel na ministerstvo sociální a zdravotní správy. „Byl jsem odkázán pouze na podpůrnou akci, kde jsem s hrnečkem v ruce čekal jako na boží smilování, až mi bude uděleno to, co **nám v právu patřilo**, jako Čechu-hraničáři.“²⁰⁹⁷

Protože docházelo k migraci všech složek obyvatelstva žijících v pohraničí, vyskytli se mezi nimi i lidé, kteří měli konflikty se zákonem. Někteří svým chováním **pobuřovaly** úřady, nebo i obyčejné lidi.²⁰⁹⁸ Mnozí přeloučští uprchlíci byli komunisté, což dávali najevo zpěvem bolševických písní, ale i kritikou poměrů v Česko-Slovensku. Jeden z nich byl potrestán za proslov, v němž tvrdil, že uprchlickou péči ve skutečnosti financují Britové a nikoliv česko-slovenské prostředky. „*Národní koleda je zlodějna, mastí si kapsy ti, kteří jsou u mastné mísy. Musí přijít tvrdá ruka Vorošilov a Moskva. Československá vláda Beranova, že nebude déle trvat jak do 15. března a že si nebude moci mazat kapsy za anglické peníze.*“ V případě

²⁰⁹⁴ Například v táboře Červený Hrádek u Kolína bydleli muži i ženy dohromady. Byli mezi nimi jak Češi tak i Němci. NA Praha, PMV, sign. 225-1299-3, PŘ 20.2.1939.

²⁰⁹⁵ Radvanovský, Zdeněk: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu. In: Historie okupovaného pohraničí, Sv. 2, Ústí nad Labem 1998, s. 30.

²⁰⁹⁶ Národní osvobození, č. 304, 25.12.1938, s. 3.

²⁰⁹⁷ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci..., c. d., s. 81.

²⁰⁹⁸ Okresní hejtmán v Přelouči dal vyšetřit minulost uprchlíků v ubytovně v Lohenicích a zjistil, že jsou mezi nimi i lidé s kriminální minulostí. „Jeden má za sebou 18 soudních trestů, druhý 9 většinou podvody, zločiny a krádeže.“ NA Praha, f. MPSP-R, k.99, č.j. 2727/39 Politická expozitura v Přelouči 21.2.1939.

Beranovy vlády se uprchlík moc nemýlil, neboť skončila v dubnu 1939. Zmínka o anglických penězích byla do jisté míry pravdivá, neboť Ústav pro péči o uprchlíky sanovaly finance britské půjčky. Mimoto část prostředků vložil i stát. Výtěžky ze sbírek mezi obyvatelstvem zůstávaly často z určité části v místě výběru, takže uvedená poznámka nebyla pravdivá..²⁰⁹⁹ Jeden z uprchlíků, který pocházel ze Slovenska, nadával Čechům „Čehůni“, říkal, že ukáže jaký je on Slovák pán. Pardubický hejtman nabádal, aby se v táborech v Praze a okolí vykonaly prohlídky a „*lidé takového ražení*“ se poslali do venkovských ubikací, poněvadž tam mohli být podrobeni lepší kontrole. „*Pouze rázné kontroly mohou zajistit klid a pořádek.*“

V Uherském Brodě docházelo k nadměrné konzumaci alkoholu mezi uprchlíky. „*Někteří navštěvují hostince, popíjejí nad obvyklou a přípustnou míru, chovaje se pak v ubikacích způsobem, jež budí všestrannou nelibost.*“²¹⁰⁰ Jeden z uprchlíků byl za krádež v hostinci dodán do soudní vazby.²¹⁰¹ Nezůstalo jen u tohoto druhu přestupků a trestné činnosti.

V ubikacích se vyskytli i **mladíci toužící po dobrodružství**. Revize provedená v táboře uprchlíků v Náměšti nad Oslavou totiž zjistila, že rodiče některých nezletilců zůstali v obsazeném území, kde provozovali živnosti, nebo tam měli hospodářství, přestože jejich děti utekly do vnitrozemí. Ty odůvodňovaly svůj odchod rozpory s místními funkcionáři a ordnery. Tvrzení nemohly nijak úřadům prokázat.²¹⁰² Znepokojivě působilo především to, že některé děti odjely ke svým rodičům na návštěvu a opětovně se do tábora vrátily. Vyvolávaly přesvědčení, že jejich útěk nebyl podložen skutečnými problémy. Tvrzení potom částečně potvrzoval i případ chlapce, který svévolně utekl svému otci velkostatkáři. Nakonec byl předán rodičům, kteří za něj museli nejprve zaplatit všechny výlohy.

Podobná situace nastala i v táboře ve Svatobořicích u Kyjova, kde bylo umístěno přes 600 mladých mužů mezi 16 a 30 lety z okresů Moravská Ostrava, Místek a Frýdek.²¹⁰³ Správa ubikace pochybovala o tom, zda skutečně museli svoje domovy opustit. „*Přitom, jak docházely transporty, se zjistilo, že mezi uprchlíky je celá řada mladých mezi 16-18lety, což u mnohých lidí vyvolávalo podezření ohledně toho, zda-li každý z nich musel z různých důvodů skutečně opustit svůj domov a rodiče.*“ Předpoklad se částečně potvrdil, neboť krátce po příjezdu mladíků přišly dopisy od jejich rodičů, kteří žádali návrat svých dětí do

²⁰⁹⁹ NA Praha, f. MPSP-R, k.99, č.j. 2727/39 Politická expozitura v Přelouči 21.2.1939.

²¹⁰⁰ NA Praha, f. MPSP-R, k.99, č.j. 2421/1-II 26.1.1939.

²¹⁰¹ NA Praha, f. MPSP-R, k.99, Okresní úřad v Pardubicích 9.2.1939.

²¹⁰² Otázkou zůstává, jak by to dokazovaly.

²¹⁰³ NA Praha, f. MPSP-R, k.99, č.j. 3.401/V-1.

odstoupeného území.²¹⁰⁴ „*Dlužno souditi, že mnozí z uvedených mladíků nebudou vlastně skutečnými uprchlíky, nýbrž se bude jednat o dobrodružnou mládež, která často bez vědomí rodičů o své ujmě, nebo zlákána kamarády se vydala za dobrodružstvím, cestuje na útraty státu a dává se vydržovat z veřejných prostředků.*“²¹⁰⁵

Uvedené případy vyvolávaly rozhořčení u starousedlíků, neboť pomoc poskytovaná utečencům, jim připadala zbytečná. Navíc mladíci vyvolávali konflikty se starousedlíky. Během ledna 1939 se v táboře v Náměšti nad Oslavou uvolnila kázeň, takže svévolně chodili po městě, nedodržovali domácí řád, žebrali a nedbali napomenutí správce ubytovny. „*Mladí členové uprchlického tábora chodí po hospodách, kde tropí s místními obyvateli výtržnosti, chovají se vyzývavě ba i urážlivě.*“

Jednání vyvolalo odsouzení a kritiku. „*Jelikož zmíněné živly vážně narušují kázeň v uprchlickém táboře, a protože též místní obyvatelstvo za těchto okolností ostře odsuzuje jejich vystupování a chování a není ochotno nadále podporovat zdejší úřad a pomocný výbor pokud jde o péči o uprchlíky, prosím o pokyn, zda-li je možné ve vylíčených případech nezletilce z tábora vyloučit a poslat je domů ke svým rodičům.*“²¹⁰⁶ Navíc občané požadovali, aby úřady zatlačily na rodiče a ti uhradili uprchlickou podporu vynaloženou státem. Tato zkušenost byla spíše specifická daná převahou mladých lidí. Na řadě míst se problémy vůbec nevyskytly. „*Uprchlíci umístění ve společné ubytovně, chovají se vcelku slušně a nedochází mezi nimi ku projevům nespokojenosti.*“²¹⁰⁷ V Červeném Hrádku na Kolínsku bylo zaznamenáno udání na údajnou prostitutku v táboře. Provedené šetření ukázalo, že se jednalo nejspíše o pomluvy. „*Přestože v táboře je několik mladších žen, které podle řečí které vedou mnoho studu v sobě nemají, avšak nevyrostl dosud žádný případ, že by se některá z těchto žen nabízela mužům.*“²¹⁰⁸ Zpráva popisovala i život v táboře, kde pobývali němečtí sociální demokraté a komunisté. „*Většina uprchlíků jsou bývalí sociální demokraté a komunisté a často mezi oběma stranami dochází k hlučným politickým debatám, z nichž se někdy vyvíjejí i hádky. Jedna strana vyčítá druhé co pro stát vykonala a naopak. Komunisté prohlašují, že odjedou do Ruska, jakmile se jim k tomu dostane příležitost.*“²¹⁰⁹ Spisy obsahují i stížnosti na údajné odsouzeníhodné nemanželské soužití uprchlíků, což jítřilo mysl místních obyvatel. „*Někteří žijí v konkubinátě, o své rodiny se nestarají a byl zjištěn případ, že jeden železniční*

²¹⁰⁴ NA Praha, f. MPSP-R, k.99, č.j. 3.401/V-1. 4.2.1939. „*Mezi mladými se vyskytla celá řada neukázněných živlů. Přestupky pak byly nasnadě jako např. útěky z tábora, odmítání prací, opíjení se mimo tábor a dokonce vzájemné okrádání se. Příčinu shledával hejtmán v nedostatku práce.*“

²¹⁰⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k.99, č.j. 3.401/V-1. 4.2.1939.

²¹⁰⁶ NA Praha, f. MPSP-R, k.99, č.j. 2819/VIII. OkÚ v Třebíči ZÚ v Brně.

²¹⁰⁷ NA Praha, f. PZÚ, za 207, sign. D-426-vše, 8/1/73/20, OkÚ v Jindřichově Hradci z 2.února 1939.

²¹⁰⁸ NA Praha, f. PMV, sign. 225-1299-3, PŘ 20.2.1939.

²¹⁰⁹ NA Praha, f. PMV, sign. 225-1299-3, PŘ 20.2.1939.

zřízenec, uprchlík nově převzatý žije zde v konkubinátě, za kterým přijela jeho zákonitá manželka se 3 dítky a dožadovala se od něho podpory pro děti. Takové případy nepřispějí k uklidnění mysli českých občanů zvláště těch, kteří jsou nezaměstnaní a vidí, že uprchlíci mají ve všem přednost na úkor zdejších osob,“ psal okresní hejtman z Pardubic.²¹¹⁰ **Problémy** mohly také nastat **při vykonávání úředních příkazů.** Ke konci roku 1939, kdy se likvidovala hromadná ubytovna v Poplzi na Roudnicku, se objevil odpor proti přesunu utečenců do Svatobořic u Kyjova.²¹¹¹

Zmíněné případy představovaly spíše jednotlivosti a ne obecné projevy chování a jednání uprchlíků. Častějším přestupkem bylo **zneužívání poskytnuté pomoci** (prodej poskytnutého ošacení a prádla, či zatajení skutečných majetkových poměrů). Nedostatek finančních prostředků umožňoval zařazení do utečenecké péče, na jejíž užití ve skutečnosti zajištěné osoby nárok neměly. Dokonce výše majetku samotných uprchlíků nebyla rozhodující. Kalkulovalo se i s majetkem příbuzných, kteří měli svým blízkým pomoci.

Čtyři uprchlíci z Hostomic prodávali darované oblečení a prádlo.²¹¹² Na jejich jednání upozornila „jedna dobrá Češka provdaná za Němce, ale republikána“, která svůj anonym psaný obyčejnou tužkou zakončila mimo umělého podpisu konstatováním, že *“je to hanebné využívání republiky”*.²¹¹³ Dokonce bylo zjištěno, že někteří hraničáři zpeněžovali darované šatstvo z fondů londýnského starosty vetešníkoví, aby si opatřili prostředky pro návštěvu hostinců, biografů a jiných zábav. Protože dostávali kvalitní a výhradně vycházkové oděvy, neměli s případným prodejem problém. „Tato situace však jednoznačně ukazovala, že by bylo účelnější poskytovat uprchlíkům použité věci,“ uváděla kontrolní zpráva. Revize zjistila, že z celkového počtu 13 ubikací bylo zjištěno 24 případů prodávání darovaného oblečení.²¹¹⁴

Příděl požadovali i lidé, kteří na něj neměli nárok. „Mezi uprchlíky jsou osoby, které hledí využít i této akce pro svůj osobní prospěch a které se domáhají způsobem někdy velmi agresivním individuálního přídělu z ošacovací akce, aniž této pomoci skutečně potřebují,“ uváděl kralupský okresní hejtman.²¹¹⁵ Ve vysočanské noclehárně již obdarovaní uprchlíci nadílku zapřeli a domáhali se dalších věcí.²¹¹⁶ Informace pronikly do bulvárního tisku, který

²¹¹⁰ NA Praha, f. PZÚ, sign. 207-846-10, č.j. 205/39 pres.

²¹¹¹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, č.j. 58943. Uprchlíci žádali o povolení k cestě do Prahy, aby u Ústavu ve prospěch své věci mohli intervenovat. Bylo jim řečeno, že podobné osobní intervence nejsou přípustné a jich přání bude předloženo Ústavu písemně. Uprchlíci nechtěli opustit tuto ubikaci zejména, protože byla blízko jejich původního bydliště. Část jejich rodin totiž zůstala v okupovaném pohraničí a vzájemně se navštěvovali.

²¹¹² NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, R 223-30/1. 39.

²¹¹³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, č.j. 001681.

²¹¹⁴ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, č.j. 3.401/V-1.

²¹¹⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 72, sign. R 211, Zpráva z 18.1.1939.

²¹¹⁶ *Expres*, 9.1.1939. Kdy to skončí? str. 2.

kritizoval, že podporu měli dostávat ve větší míře uprchlíci německé národnosti, kdežto čeští uprchlíci měli být kráceni. Úřední šetření prokázalo, že podezření se nezakládalo na pravdě.²¹¹⁷

Mnozí obyvatelé kritizovali uprchlíky za zahálku a zneužívání peněžitých podpor. „*Někteří nic nedělají, chodí stále po úřadech...vyžadují stále podporu 8 Kč denně. Mnozí z nich zcela pohodlně odpočívají. Takové osoby nemají být nadále trpěny a mají se navrátit do svých domovů, neboť došlo k uklidnění situace. Nemají dostávat podporu, tu mohou dostat jen tehdy pokud dokáží a nebudou o tom stále jen mluvit, že jsou nemajetní a že se nemohou či nesmějí navrátit do své dřívější obce.*“²¹¹⁸ Na Roudnicku nejradikálnější hlasy volaly po jejich soustředění v táborech s nucenou pracovní povinností.²¹¹⁹

Úřady si stěžovaly na časté **zapření, či zapírání poskytnuté pomoci samotnými uprchlíky**. Některí schválně ztratili, či zničili podpůrný list uprchlíka. Po „ztrátě“ se přestěhovali do jiného okresu a tvrdili, že žádný podpůrný list neměli a bez problémů obdrželi nový. Nikdo nezjišťoval, jestli již předtím nějaký nevlastnili. Vyskytovaly se i rodiny, které měly více podpůrných listů, znějící na jednotlivé členy rodiny, a získávaly neoprávněně několikanásobné podpory od dobrovolných sociálních organizací. Chyběl totiž celkový přehled o vydaných podporách.²¹²⁰ Proto došlo ke změně, kdy se do podpůrného listu uvádělo, kde se zdržují ostatní členové rodiny.²¹²¹

Jiný případ se týkal skupiny uprchlíků z Prahy, kteří dostali dary od Obce baráčníků v Braníku, či Čsl. obce sokolské v Tyršově domě, ale nedali si je zapsat do podpůrných listů. Na základě přijatého anonymu se věc vyšetřovala, ale trestní řízení nakonec neproběhlo, neboť vydané podpory se zanesly do podpůrných listů dodatečně.²¹²² Skutečně tristní případ se stal v Moravské Ostravě, kdy několik lidí využilo chybějícího datování stravenek a během štědrovečerní večeře, kterou připravili vítkovické jídelny, si vyzvedlo menu několikrát a na mnohé nešťastníky pak vánoční jídlo vůbec nezbylo.²¹²³

Pracovní zařazení uprchlíků se stalo komplikovaným problémem. Ukazovalo se, že někteří si ani práci nehledali, či dokonce nabídnutou práci odmítali. S tím si tak musely poradit některé nově vydávané předpisy. Některí lidé odříkali práci údajně i s poukazem na vyšší předchozí příjmy v okupovaném území. „*Nestojí o zaměstnání, při kterém by si vydělali podstatně méně*

²¹¹⁷ NA Praha, f. MPSP-R, k. 36, sign. R 131, R 131-31/1231. Prager Tagesblatt, 15.12.1938.

²¹¹⁸ SOA Praha - SOKA Mělník, OPM Kpy, k. 63, inv. č. 33., č.j. 33.364 VIII-18-2 z 9.11.1938.

²¹¹⁹ Moravec, J.: Sociální péče..., c.d., s. 27.

²¹²⁰ NA Praha, f. MPSP-R, k. 227, 28.2.39 R 200-1/3.

²¹²¹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 227, R 200-10/3.

²¹²² NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, R 223-8/2.

²¹²³ Homan, A.: Moravská Ostrava..., c.d., s. 234.

než dříve; stále poukazují na to, že přece se na ně sbírá a že státní správa má pro ně k dispozici velké sumy; hledíce na svou situaci nevidí na tom nic nepřístojného, že zamlčují, že jsou majetní...“²¹²⁴

Rezervoár pracovní síly poskytovalo zemědělství, které dlouhodobě trpělo nedostatkem pracovníků. K jejímu doplnění sloužily výzvy k uprchlíkům, aby zaměstnání v této sféře přijímali. Proklamace se ukazovaly jako neúčinné a lidé práci v zemědělství dál odmítali. „Je nutné působit nejen na nezaměstnané z řad uprchlíků, ale i na ostatní, aby práci v zemědělství přijímali... poměry vyžadují aby každý přijal jakoukoli práci. Poukazování na nízké mzdy není důvodem k odmítání práce, vláda chce zlepšit postavení lidí zde, zemědělství trpí nedostatkem pracovních sil.“²¹²⁵ Snaha ovšem narážela na překážku, že nezemědělci nechtěli nezpracované síly. Např. na Roudnicku byl sondážemi v obcích zjištěn nepřítisť vstřícný postoj k uprchlíkům ze strany tamějších zemědělců.²¹²⁶ Na druhou stranu lidé se zemědělským pracím mnohdy vyhýbali nejen kvůli nízkým mzdám ale také, že vstupem do dočasného zaměstnání ztráceli nárok na uprchlickou podporu.

Dokonce v táboře ve Svatobořicích u Kyjova nechtěl nikdo pomoci převézt brambory, které se získaly ve sbírce „Národní pomoci“. „Někteří z uprchlíků české i německé národnosti, ubytování v hromadných ubikacích, odpírají vykonávat přikázané jim práce /práce na silničních banketech, lomech apod./ nebo zřejmě v práci zahálejí,“ konstatovala zpráva okresního úřadu v Uherském Brodě.²¹²⁷ Pracovní morálku podřývali i samotní uprchlíci. „V důsledku působení morálně závažných složek mezi uprchlíky mnozí řady těch, jež si říkají, že je jejich jedinou snahou, aby se stát musil o ně co nejdéle starati.“²¹²⁸

V ubikaci Červený Hrádek u Kolína narušila „nechuť pracovat“ i dobrý vztah s místními občany. „V nynější době však nemá již obyvatelstvo obce s nimi takový soucit, protože žádný z uprchlíků nechce pracovati, vymlouvá se, že takové práci v hospodářství nerozumí. Taktéž v táboře uprchlíků nalézá se několik štváčů, kteří čeled' zrazují od práce různými poznámkami a vtipy. Tito rebelanti nadávají též na agrárníky, neboť oni jsou vinni jejich neštěstím, protože zaprodali republiku Němcům.“²¹²⁹

Na druhou stranu se objevovaly **stížnosti** samotných uprchlíků **na nedostatečnou pomoc**. Souvisely s tím, že ve větších městech byli v hledáčku nejen státních, ale i soukromých podpůrných organizací, díky čemuž mohli získat i nějaké výhody. Přemístění do venkovských

²¹²⁴ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, č.j.12371 z 27.2. 1939.

²¹²⁵ SOA Praha - SOKA Mělník, Archiv města Kralupy n/Vlt, k. 215, inv. č. 547, č.j. 14.126/39.

²¹²⁶ Moravec, J.: Sociální péče..., c. d, s. 28.

²¹²⁷ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, č.j. 2421/1-II 26.1.1939.

²¹²⁸ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, č.j.12371 z 27.2. 1939.

²¹²⁹ NA Praha, f. PMV, sign. 225-1299-3, PŘ 20.2.1939.

okresů považovali někteří za křivdu a posílali žádosti o doplnění příspěvků na různé korporace. Ústav pro péči o uprchlíky žádal všechny organizace, aby „subvence nad rámec“ poskytovaly pouze po individuálním vyšetření každého případu.²¹³⁰ Ovšem i mezi „lidmi bez domova“ se vyskytli jedinci vybíraví a stále nespokojení, přestože dostávali vše, co jim náleželo.²¹³¹ Za porušování kázně a řádu ubikace měl utečence čekat trest. Pokud se nechovali, jak vyžadovalo, mohli být např. dle § 38 kráceni v jídle, nebo se jim zarazily vycházky. V případě dalších porušování měla být osoba přemístěna do jiné hromadné ubytovny, či do své domovské obce na území republiky.²¹³²

Díky pomoci někde vyvolávali i **závist** starousedlíků, neboť měli lepší oblečení, či potraviny. Záznamy se dochovaly především z chudších krajů, kde příchod bohatších utečenců „rozčeřil klidné hladiny stávajícího soužití“. Z okresu Chotěboř přišel anonymní dopis požadující nápravu u dětí německých uprchlíků z Dobkova, neboť měly svým krásným oblečením „pohoršovat“ ve škole v Počátkách. Zatímco tamější děti „chodily v dřevákách“. Na svačinu si nosily mazaný chléb, zatímco místní děti měly být často bez jídla. „*Nosily si také krásná jablka, které teprve místní děti neměly.*“ Jedna uprchlice si dokonce kupovala cukroví a další mlsky!²¹³³ Vysvětlující dopis okresního úřadu uváděl, že uprchlíci byli upozorněni, aby se svým chováním přizpůsobili okolí, aby nedocházelo k nepříjemnostem.²¹³⁴

Autor anonymu kritizoval i pořádání sbírek, protože podle něj utečenci mohli klidně pracovat. Navíc situace samotných starousedlíků neměla být nijak růžová. Názor svědčil o naprosté neznalosti situace, neboť možnosti zaměstnání byly omezené. „*A na ty uprchlíky máme dělat sbírky! Zdá se nám, že jsme až příliš ubřečení nad jejich osudem Z radia člověk neslyší nic, než výzvy na dary, všechny korporace a spolky samá sbírka apod. Domníváme se, že většina těchto lidí jsou dělníci a mají ruce k práci. Vy jste páni a my stěny, máte se dobře tak jim dejte sami. My jsme tu sami bídne živi a máme ještě dávat na uprchlíky, který nám tu šli brát práci. Takže ta žebrota už každého rozčiluje.*“²¹³⁵ Podobně na Mladoboleslavsku místní občané nevražili na jabkenický tábor dislokovaný v osadě „Dědictví Bedřicha Smetany“. „*Zejména nižší vrstvy posuzují věc z toho stanoviska, že vlastně jde o nezaměstnané, o něž je skvěle postaráno. Z těchto řečí, jichž je dosti čiší závist.*“ Dělník z vesnice si přímo stěžoval okresnímu hejtmanovi slovy: „*Já vydělám denně 15 Kč, musím z toho platit byt a živit pětičlennou rodinu. Kdybych byl v táboře, bydlel bych zdarma a dostal zaopatření v hodnotě*

²¹³⁰ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, Výboru pro pomoc uprchlíkům č.j. 223-22/2 22.2.1939.

²¹³¹ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, Politická expozitura v Přelouči 21.2. 1939. č.j. 2727/39.

²¹³² NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, k č.j. 6673/IV/zúp.

²¹³³ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, Opis vážený pane poslance příloha k čís. R 223-26/1.

²¹³⁴ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, č.j. 6283.

²¹³⁵ NA Praha, f. MPSP-R, k. 99, Ústav pro péči o uprchlíky. Korespondenční lístek označen 12.3.39.Velvary.

40 Kč.“²¹³⁶ Obyvatele popouzely i stesky utečenců na nedostatečnou pomoc zvláště, když slýchávaly neustálé rozhlasové výzvy ke štědrosti. Na vině bylo liknavé přerozdělování vybraných částek na konkrétní projekty.²¹³⁷

Při delším soužití starousedlíky dráždilo zejména chování některých uprchlíků. Nejčastěji kritizovali zneužívání či zapření poskytnuté pomoci, či odmítání nabídnuté práce. Velkou roli hrála závist kvůli lepšímu zaopatření a skutečnost, že řada „lidí bez domova“ nepracovala. Někteří neměli pochopení pro potíže, jež je tu čekaly, a žádali nemožnosti, jiní byli za pomoc vděční.

Převážná pozornost situačních zpráv se soustředila na uprchlíky německé národnosti a Židy. V případě Čechů jsou zmínky drobnější a vztahují se zejména na odpor a obavy z možného otvírání živností a vzniku případné konkurence pro starousedlíky. Lze předpokládat, že tento názor byl rozšířený především mezi vnitrozemskými obchodníky a živnostníky. Na druhou stranu byl do jisté míry přehnaný, neboť legislativní úkony možnost volného podnikání podstatně snížily. Navíc se patrně ve většině případů jednalo skutečně jen o obavy, neboť v řadě míst se židovští a němečtí uprchlíci vůbec o otevření živností nepokusili. Rozšířenější ve vnitrozemské společnosti byly protižidovské nálady. Konkrétní antisemitské akce vyvíjely pouze krajně pravicové strany a organizace, což představovalo hrstku české společnosti. Všeobecně kladný vztah k uprchlíkům – německým antifašistům v období mnichovské krize vystřídal spíše diferencovaný vztah chladný i negativní, který se lišil podle lokálních podmínek. Z hlediska přístupu místních úřadů hrála roli politická příslušnost obecních představených. Němečtí sociální demokraté uváděli, že obyčejní lidé se chovali přátelsky a byli ochotni pomoci. V prvních týdnech nového roku došlo místy ke změně v náladě obyvatelstva a oslabení rozhořčení proti německým uprchlíkům. Protižidovské nálady kontinuálně pokračovaly. Vzpomínky českých uprchlíků popisují jak pozitivní, tak negativní přijetí vnitrozemským obyvatelstvem.

VII.3. Majetek a odškodnění

Data sdělená při prvním povinném hlášení uprchlíků se použila i k odhadu jejich majetkových poměrů. S výsledky pracovala jak Národní banka, tak zemské úřady v Praze a Brně. Vyplývalo z nich, že střední vrstva, která mezi státními zaměstnanci převažovala, byla mezi

²¹³⁶ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 283 přes. Z-16.

²¹³⁷ NA Praha, f. PZÚ, k. 1113, bez. sign., č.j. 283 přes. Z-16. *Uprchlíci dali se slyšet a v rozhlase se hlásí stále, jaké peněžité obnosy byly odevzdány pro ně, a oni že zatím z toho nic nedostávají.*“

uprchlíky zastoupena slabě. Naopak mezi nimi byla zaznamenána silná přítomnost zámožných osob.²¹³⁸ „Lze to vyjádřit schematicky tak, že utíkali lidé, kteří neměli nic nebo kteří měli mnoho a byli české národnosti nebo židovského původu.“²¹³⁹

Soupis majetku byl proveden prakticky dvakrát, první v rámci evidence uprchlíků, druhý pak při přihláškách škod podle vládních nařízení č. 93/1940 a č.302/1940. Na jejich základě se měly proplácet zálohy na náhrady škod (v něm už byli zahrnuti i veřejní zaměstnanci). Při první evidenci se v novinách objevovaly různé výzvy: „Policejní prezident pražský vydal výzvu ke všem osobám a korporacím, které bydlí nebo mají sídlo v obvodu Velké Prahy, aby do týdne předložili soupis škod způsobených jim v důsledku obsazení území cizí mocí, nebo v důsledku politických událostí po 10. září. Nutno přihlásit škody na životě a zdraví, dále škody na movitém a nemovitém majetku, či jiné škody (penzijní nároky, zrušení služebního poměru apod.). Tyto přihlášky nutno učinit pro každé obsazené území zvlášť. Soupis škod nutno učinit na úředních tiskopisech, které možno zakoupiti za 10 hal. u okresních policejních komisařství.“²¹⁴⁰

Podle prvního soupisu zanechala asi ¼ rodin svůj majetek v odstoupeném území, který byl oceněn na 2 903 195 525 K (protektorátní měny).²¹⁴¹ Jednalo se většinou o vlastnictví rodin méně zámožných, neboť případy velkých opuštěných majetků byly registrovány spíše ojediněle. Asi u jedné třetiny znamenala ztráta majetku po příchodu na zbylé území státu nutnost ucházet se o podporu, vyhledání zaměstnání, nebo naprosté ochuzení. Zbylé dvě třetiny pak vlastnily ještě nějaký majetek, takže se nemusely obracet na úřady ohledně pomoci.²¹⁴² Data prvního soupisu majetku udávají, že uprchlíci čs. národnosti zanechali v odstoupením území vlastnictví v hodnotě 2,6 miliardy (při 3147 usedlostech o 142.200 ha). V německém záboru opustili 204 usedlosti s cca 22.000 ha o hodnotě 568 mil. K. V území okupovaném Polskem zůstal zemědělský majetek v ceně asi 23 miliónů Kč.²¹⁴³ Největší ztráty ohlásili Židé. V pohraničí zanechali majetek ve výši 979, 115.676 K, z čehož připadalo na jednu rodinu přibližně 3, 797. 648 K, tj. několikanásobek majetku čs. rodin. Opuštění domovů

²¹³⁸ Gebhart, J.: Migrace ....., c.d., s. 572.

²¹³⁹ Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci....., c. d., s. 63.

²¹⁴⁰ A – Zet ranní, 10.12.1938, s. 2. Soupis škod občanstva v obsazeném území.

²¹⁴¹ Osudy zanechaného majetku popisuje mj. Bartoš, J.: Okupované pohraničí..., c.d., s. 87-90.

²¹⁴² Šíma, J.: Českoslovenští přestěhovalci....., c. d., s. 64-5. Uvádí dále, že uprchlíci, kteří měli ve svém bydlišti větší majetek, to nutilo k tomu, aby se usazovali většinou v nově pohraničních okresech. Dále většina uprchlíků jiných národností, kteří zchudli, usilovala o vystěhovalectví.

²¹⁴³ Národní práce, 26.1.1939, s. 3. Majetek uprchlíků v odstoupeném území činí 2.6 miliardy Kč. „V Čechách a na Moravě je nyní cca 1200 zemědělců z odstoupených území Německu a Maďarsku. Ti hospodařili na 61.000 ha v celkové hodnotě 1 miliardy 288 miliónů.“

pro ně znamenalo ve větší míře ekonomickou deklasifikaci a sociální sestup.²¹⁴⁴ Celkové jmění zanechané osobami čs. národnosti totiž činilo 1 830,690.282 K (na 1 rodinu připadalo 108 200 K). Vlastnictví osob německé národnosti bylo vyčísleno na 93,389.567 K (na 1 rodinu připadalo 89 453 K). Jen 9 procent všech uprchlíků si přivezlo s sebou nějaký majetek, které v polovině všech případů tvořil kapitál tvořený peněžní hotovostí, či náradím, nebo různým zařízením.

Jak bylo již uvedeno, uprchlíci odhadli své škody do konce roku 1943 na téměř tři miliardy, úřady dospěly k číslu přes miliardu. V německém pohraničí byly škody vyčísleny na 295,926.710 K. Na podkladě soupisu, který doprovázelo vždy vyšetřování a důkazní řízení, došlo od 30. dubna 1941 k vyplácení záloh na škody nejvýše však 20 000 K a hlavně pro sociálně potřebné. Veřejným zaměstnancům pak bylo vyplaceno průměrně kolem tří tisíc na jeden případ a u ostatních přestěhovalců to pak bylo téměř sedm tisíc. Plná úhrada uznaných škod nikdy neproběhla, ač bylo příslušné vládní nařízení v roce 1942 projednáno. Na přestěhování majetku byly od října 1939 poskytovány zápůjčky nemajetným uprchlíkům.²¹⁴⁵

Přestože plná úhrada škod nikdy neproběhla, čeští uprchlíci byli de facto (co se nemovitého majetku a v mnoha případech i části movitého týče) odškodněni návratem do původních domovů po skončení války. Ti, co emigrovali (patřili k antifašistům), to měli s rekompenzací složitější. Peripetie německé správy židovského majetku ve válečném období přinesla mnohá úskalí pro jeho restituci již v poválečném třiletí. Definitivně bylo jeho navrácení vyřešeno až v době nedávné.

---

²¹⁴⁴ Heumos, P.: *Flüchtlingslager...*, c.d., s. 252.

²¹⁴⁵ Šíma, J.: *Českoslovenští přestěhovalci...*, c. d., s. 67-8.

Závěr a shrnutí

Migrace obyvatelstva z pohraničí obývaného v převážné většině německy mluvícím obyvatelstvem probíhala ve třech vlnách. První případy přemísťování nastaly po květnové mobilizaci 20. května 1938. Dotýkaly se především Židů, kteří opouštěli domovy pod tlakem projevů antisemitismu (štvavým článkům, bojkotu obchodů, vyhrožování). Po Hitlerově projevu na stranickém sjezdu v Norimberku 12. září 1938 a následnému pokusu henleinovců o puč se proud uprchlíků rozšířil ještě o německé antifašisty a Čechy, kteří v tzv. třetí vlně po obsazení příhraničí Německem drtivě převažovali. V těšínském případě docházelo k migraci především až po připojení území k Polské republice. Každá z migračních vln tak měla svoji strukturu a specifické podmínky, za kterých probíhala.

Neklidná situace v pohraničním území přiměla k odchodu obyvatelstvo všech zaměstnaneckých kategorií. Statistiky uprchlického obyvatelstva jasně ukazují velké zastoupení dělníků a živnostníků, dokonce v malém počtu i zemědělců. Migrační vlny nelze redukovat pouze na utečence, nýbrž je nutné kalkulovat také se silnou skupinou aktivních státních zaměstnanců.

Důvody k opuštění domovů byly rozličné (konflikty, pronásledování, hospodářské, či kulturní pohnutky). Nebylo neobvyklé, že uprchlíci uvedli několik z nich. Můžeme proto hovořit o tzv. „smíšených“ příčinách. Většina utekla tzv. „včas“, kdy je k útěku přiměly spíše obavy než skutečné obtíže. Nejvíce jich měli příslušníci svobodných povolání a dělníci, kteří často působili jako spolgoví funkcionáři (němečtí socialisté a komunisté). Prvenství v obavách si udržoval strach z politických obtíží, na druhém místě to byly obavy z hospodářských těžkostí. Mezi skutečně prokázanými těžkostmi převažovaly spíše hospodářské než politické potíže. Nejvíce utečenců opustilo odstoupená území z převážně negativních důvodů, tedy pro objektivní problémy nebo z obav, že jim teprve vzniknou. Z porovnání údajů vyplynulo, že u Čechů a Židů se jednalo více o důvody hospodářské povahy, kdežto u Němců převažovaly pohnutky plynoucí z jejich politického antifašistického přesvědčení. Skutečné obtíže se na základě vyplněných dotazníků objevily nejčastěji u českých uprchlíků 30, 91% (Němci 28,9%, Židé 27,13%). Obavy před těžkostmi uvedlo 70, 7% Němců-uprchlíků, 70,60% Židů-uprchlíků, ale jen 35, 62% Čechů. Pětina uprchlíků zmínila pozitivní - citové důvody.

Prestože většina uprchlíků opustila domovy z obav než skutečných obtíží, Zimmermann považuje hranici mezi útekem a vyhnáním jako „velmi plynulou“, neboť dobrovolně své příbytky neopouštěli. Především údaje se týkají pouze utečenců, neboť zmapování okolností, za

nichž odešli z pohraničí státní zaměstnanci, nebylo provedeno. Ti byli sice přeloženi do vnitrozemí, ale někteří z nich poslali svoje rodiny „do bezpečí“ již před zahájením plánované evakuace pod tlakem obav, či konkrétního násilí. Přinejmenším obdobné vyjádření jako v případě uprchlíků by částečně pomohlo v argumentaci proti tezi „o pouhém stažení“ státních zaměstnanců do vnitrozemí.

Provedený rozbor konstatoval, že z území obsazeného Německem uteklo a bylo vyhnáno (dle formulace smíšené česko-německé komise historiků) do 1.července 1939 zaokrouhleně 171 000 uprchlíků, z území zabraného Polskem pak 19 500 utečenců. Státní správa přeložila 55 000 zaměstnanců z německého záboru a 3 500 pracovníků z Těšínska. Z obou záborů bylo evakuováno zhruba 130 000 rodinných příslušníků státních zaměstnanců. Migrace z odstoupených území se tak dotýkala více než 370 000 lidí, přičemž drtivou většinu tvořili Češi - 340 000 osob. Pokud bychom vzali v úvahu odchod státních zaměstnanců ze Slovenska a Podkarpatské Rusi spolu s důsledky územních změn v letech 1938-1939, dá se předpokládat, že na „zbytkové“ území Čech a Moravy se přestěhovalo 450 000 - 500 000 obyvatel.

Otázka zbylého obyvatelstva je sporná. Výzkumy Josefa Bartoše ukázaly, že v celém okupovaném pohraničí zůstalo přinejmenším půl milionu Čechů. V německém záboru by se mělo jednat přibližně o 400 tisíc Čechů. Při zohlednění výše uvedené síly migračních vln se rámcově tyto cifry potvrzují. Vyvrací se tak publicistikou traktované závěry o tom, že všichni Češi uprchli. Evakuace a obsazování pohraničí se staly citlivými procesy u obou zúčastněných stran. Musela se proto stanovit závazná pravidla vyklizení území určených pro zábor. Etapová evakuace pochopitelně ovlivňovala časové možnosti pro odchod nejen vojáků ale i obyvatelstva.

Doba záboru pohraničí představovala pro Čechy, Židy i německé antifašisty jedno z nejtěžších období během okupace. Násilí Sudetendeutsches Freikorps a ordnerů (někdy i dalších členů SdP) probíhalo v celém německém pohraničí. Vedle fyzického ubližování, ordneři (někdy i další členové SdP) nutili Čechy, německé antifašisty a Židy k tělesné práci (čištění veřejných prostranství, ale i různé dehonestující činnosti) či pomáhali tzv. operačním skupinám při zatýkání odpůrců nacismu. Pozdější německý státní ministr pro Čechy a Moravu K. H. Frank vypověděl po válce, že právě zatýkáním „*levicově orientovaných*“ Čechů a Židů a tím, že byly drancovány a ničeny české a židovské obchody, mělo být dosaženo „*očištění*“ území od těchto lidí.

Vedle tlaku na odchod do čs. vnitrozemí ordneři místy uskutečňovali i přímé vyhánění Čechů a Židů do republiky. V případě českých obyvatel jsou popsány především případy jednotlivců, či rodin (přesné vyčíslení není možné provést). Někteří Češi byli ze svých domovů vyhoštěni pomocí vypovídacích výměrů s různou délkou odchodu (od hodin po dny). Týkalo se to především pracovníků národních jednot, vlasteneckých a tělovýchovných organizací, zemědělců, kteří nabyli majetek na základě pozemkové reformy, či obecně lidí, kteří se do pohraničí přistěhovali po vzniku republiky. Nedá se ale říci, že by všichni z vyhoštěných Čechů přišli do obsazeného území po konstituování čs. státu. Vypovídání probíhalo jak z popudu ordnerů, tak obecních orgánů, i pod dohledem gestapa, které k němu „mělo“ oprávnění. Československé úřady se snažily docílit návratu vyhoštěných osob a vůbec proti takovému jednání protestovaly. V některých případech se podařilo zrušit jen „*doposud*“ nerealizované vypovídací výměry. S tím omezením, že se to týkalo pouze těch vyrozumění, která vydali ordneři. Vyhošťování českých obyvatel proběhlo během druhé republiky ve větším měřítku v západních Čechách a na jižní Moravě, v jiných částech odstoupeného území se jednalo o jednotlivé případy. Kdybychom se měli pokusit určitým způsobem vyčíslit jeho rozsah, dá se předpokládat, že nepřekročil 400 Čechů (pochopitelně není bráno v úvahu židovské obyvatelstvo a situace na Těšínsku). Situační relace naznačují, že nešlo o trend typický pro celou Říšskou župu Sudety. Na druhou stranu ho zaznamenaly častěji v území připojeném k župě Niederdonau. Jedná se pouze o údaje k údobí druhé republiky, neboť k vypovídání větších skupin českého obyvatelstva ze zabraného pohraničí docházelo i po její likvidaci v březnu 1939 (Hlučínsko, Liberecko). Vyhánění, vyhošťování, vůbec ztěžování existence Židů v okupovaném území vedlo k rapidnímu snížení jejich počtu (až o 25 000). Někteří z nich prožili stresující chvíle v „*zemi nikoho*“, kdy se nemohli vrátit do svých domovů, ani nebyli vpuštěni do republiky. V říjnu 1938 tábořilo na demarkační čáře na 700 Židů. Většina z nich byla později propuštěna do republiky. Řada německých komunistů a sociálních demokratů byla v průběhu obsazování zatčena a uvězněna.

Vedoucí sudetoněmecké složky v Říšské župě Sudety projevovaly vehementně tužbu spočívající ve snaze zbavit se vysídlením všech tam žijících Čechů. Ze zahraničně-politických důvodů nebyla realizace tohoto přání během druhé republiky možná. Po vzniku protektorátu se proti tomuto postupu stavěli nejen říšští nacisté, ale tato myšlenka také narážela na odpor okupačních protektorátních úřadů.

Proti české menšině nastoupil tlak na kulturní, hospodářské a politické úrovni nedlouho po zabrání území Německem. Češi se stávali národnostní menšinou, která neměla žádná národní práva. Ztížení existence a dřívějších životních podmínek spolu s pocity izolovanosti a úzkosti

stály za odchodem další osob do vnitrozemí do druhé republiky a posléze protektorátu. Na Těšínsku docházelo k masivnímu vyhošťování a vyhánění českého obyvatelstva. Z tamějšího území prchali také Němci a Židé. Ke zklidnění situace došlo na jaře roku 1939.

Se spontánním pohybem obyvatelstva v takovém množství státní správa vůbec nepočítala. Překvapil ji. Oproti dřívější květnové vlně se v září jednalo o podstatně větší množství lidí, kteří navíc přišli často jen s holýma rukama a byli tak odkázáni na veřejné zaopatření. Skrze několik nařízení se úřady pokoušely migraci bránit. Vydané předpisy se týkaly obyvatelstva všech národností z pohraničních okresů. Nebyly tedy zaměřeny proti neslovanským národnostem, jak tomu bylo později. Migrační překážky neplatily v případech ohrožení života. Možnost stěhování se připouštěla, avšak nejvýše do sousedních okresů. Praktická realizace těchto nařízení vypadala jinak. Uprchlíci přicházeli spontánně jen s pár věcmi i do jiných vnitrozemských okresů, masově i do hlavního města Prahy. Odpovídalo to situaci, která vládla na mnoha místech v pohraničí. Proto byli mnozí jednoznačně odkázáni na pomocné akce organizované okresními úřady a různými dobročinnými institucemi. Brzy se na ně uvolnily i státní prostředky. Ostatně podporu uprchlíkům považovaly státní orgány jednoznačně za přechodný jev do uklidnění situace. Stejného názoru byli i sami utečenci, kteří prohlašovali, že se chtějí vrátit do svých domovů po skončení řádění ordnerských tlup. Jiná situace nastala po přijetí podmínek mnichovské dohody československou vládou.

Během etapového odstupování území docházelo ke skutečně hromadnému přemísťování obyvatel českých zemí. Evakuovala se více než miliónová armáda, vystěhovávali se státní zaměstnanci s rodinami a k nim se přidávala i část ostatního obyvatelstva. Zatímco migraci armády a státních zaměstnanců se pochopitelně nebránilo. Překážky byly dále kladeny ostatnímu obyvatelstvu. Probíhalo také široké vracení uprchlíků z vnitrozemí do pohraničí. Tehdy vedle hospodářských a sociálních zřetelů, tedy možností zbytkového státu zajistit další existenci uprchlíkům už při tak velkém pohybu obyvatel, byl tento postoj vlády generála Syrového ovlivněn i vývojem mezinárodní situace a politickým rozhodnutím koaličních stran stojících v pozadí jednání kabinetu. Vládní zmocněnci se totiž účastnili berlínských jednání mezinárodního výboru, jehož úkolem bylo mj. i stanovení plebiscitního území. Úřady tak chtěly zamezit útěku obyvatelstva ze sporných lokalit a případně neztratit další území. Lidé v odstupovaných krajích byli vyzýváni, aby se nestěhovali do republiky.

K uvažovanému plebiscitu se museli vracet všichni uprchlíci bez ohledu na národnost. Nucený návrat nebyl zpočátku nijak národnostně vymezen, což se později změnilo. Podle původního předpokladu mělo ve vnitrozemí zůstat 0,5 – 1% německých sociálních demokratů

(o komunistech a Židech nebylo původně ani zmínky), kteří by byli při navrácení do pohraničí ohroženi na životě, což by představovalo nejvýše 800 osob (podle počtu členů DSAP). Navíc se předpokládalo, že půjde o dočasný pobyt do doby odcestování do emigrace. Lze se domnívat, že cílem záměru bylo zabránit vzniku nové neloajální německé menšiny v republice, která by se mohla stát důvodem k novému vystoupení Německa, protože v republice měli zůstat jen ti utečenci, kteří by se po návratu do původních domovů museli obávat o svůj život. Tedy ponejvíce ti, kteří se chovali státočinně a u nichž se předpokládalo, že by nepůsobili v úloze trojského koně jako henleinovci. Ve vydaných nařízeních ohledně návratu obyvatel se proto objevila klauzule, zamezující vracení uprchlíků, jejichž život by byl ohrožen.

Původní procentuelní předpoklad se v realizaci nařízení mnohonásobně zvýšil. Stála za tím i aktivita stranických představitelů DSAP a KSČ, ale i příslušníků některých čs. politických stran. K zamezení zpáteční cesty do pohraničí totiž stačilo jen potvrzení sekretariátu příslušné politické strany (DSAP, KSČ, DDFP). Hůře na tom byli antifašisté umístění na venkově, kde se mohli snáze dostat do zpětného transportu. I proto při útěku směřovaly jejich první kroky do pražských stranických centrál. Republika nakonec přijala (dočasně před další emigrací) přes 10 000 německých antifašistů a 18 000 Židů. Tím se nijak nezlehčuje přístup státní správy spočívající v masovém vracení uprchlíků, který byl čs. iniciativou, třebaže byl zdůvodňován hospodářskými možnostmi státu.

Z pohledu německých antifašistů sledovala čs. vláda skrze repatriaci především likvidaci možnosti vzniku nových center antifašistické propagandy v republice, což se nedá z pramenů nijak doložit. Naproti tomu je zdokumentováno, jak armádní složky a někteří z úředníků během porad XI. delimitační subkomise žádali, aby se návrat utečenců prováděl důsledně a úplně především u německých uprchlíků, aby znovu nenastala situace, která vedla ke konci první republiky. Přestože mnozí politici DSAP viděli v nařízeních o vracení uprchlíků explicitně výnosy zaměřené proti německým antifašistům, je to formulace nepřesná, když si uvědomíme, že původní návrat byl všeobecný, ale také, že se od počátku počítalo s výjimkami právě pro německé sociální demokraty, které se realizovaly. Navíc představitelé DSAP i KSČ vyzývali vlastní straníky k návratu do pohraničí, jednak kvůli plebiscitu a v případě KSČ i kvůli rozvoji ilegální stranické práce. Realita vypadala tak, že ti němečtí uprchlíci, kteří nedisponovali příslušným „osvědčením o ohrožení“, byli posláni zpět. V individuálních případech mohl sehrát roli lidský soucit a vracení nebylo realizováno.

Repatriace uprchlíků nečeskoslovenské národnosti do odstoupeného území ustala v druhé polovině října i díky tomu, že říšskoněmecké orgány je odmítaly přijímat. Důležitou roli

sehrával také mezinárodní tlak související s čs. snahou o britskou finanční pomoc, který ovlivňovaly informace z britského tisku, jenž se při zdrojích zpráv orientoval především na německé sociální demokraty a málo prostoru poskytoval prohlášení oficiálních čs. míst, čímž do jisté míry trpěla objektivita informací. Přesto bylo vráceno do pohraničí přes 7 000 osob, z nichž většinu tvořili němečtí uprchlíci.

Němečtí, židovští, ale i čeští utečenci, kteří zůstali ve vnitrozemí, se museli „podrobit“ vyšetření důvodů, které je vedly k opuštění domovů, a to na základě nařízení „*proti nepříznivým účinkům imigrace uvnitř demarkační čáry*“ z 21. října 1938. Pokud byly příčiny shledány jako nedostatečné, mohli být vyhoštěni do Říše. Z dostupných údajů není zřejmé, kolik lidí bylo kvůli tomuto opatření vypovězeno.

„*Orgány hraniční služby*“ poté co obsadily demarkační čáru, propouštěly pouze osoby československé národnosti. Po několika týdnech došlo k modifikaci a uvolnění zábran i pro uprchlíky jiné národnosti, kteří však měli na území republiky domovské právo. Další úpravy přineslo uzavření dohody o občanství a opci v listopadu 1938. Přístup československých úřadů k propouštění utečenců jiné než čs. národnosti nabýval dalších trhlín také po vyjednání jejich emigrace z pomnichovské republiky.

Do vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky byla kompetence v „uprchlické“ otázce rozdělena mezi jednotlivé resorty, jejichž součinnost byla zajištěna v subkomisi XI. pro otázky vyplývající z vymezení nových hranic, jejíž vedení působilo u ministerstva vnitra. Mezi zásadní problémy, které se řešily, patřily: 1) registrace - sčítání uprchlíků a zamezení spontánního pohybu a jeho převedení pod kontrolu úřadů, 2) sociální a zdravotní pomoc, 3) zařazení do práce a 4) emigrace.

Úřady se zabývaly problematikou intenzivně od září 1938. Tehdy byly okresní úřady pověřeny, aby ve spolupráci i s dobrovolnými organizacemi zajistily prvotní péči o uprchlíky. Brzy byly k tomuto účelu uvolněny státní prostředky. Srového vláda vytvořila podmínky pro vznik Výboru pro pomoc uprchlíkům, který zajišťoval v první fázi sbírkovou činnost a v němž se sdružovaly veškeré dobrovolné dary, a zřídila také Ústav pro péči o uprchlíky, který se stal jakýmsi centrálním koordinačním centrem v zajištění pomoci. Během údobí Beranovy vlády se ústav fakticky rozběhl. Beranův kabinet vydal také celou řadu opatření pro zajištění zaměstnání pro české uprchlíky.

Vytvořením ústavu došlo ke sjednocení veškeré péče o utečence. Jeho široké kompetence dávaly předpoklad pro rychlé řešení nahromaděných problémů. Zřízení instituce znamenalo předěl v dosavadní uprchlické politice státu, neboť za první republiky byla podpora uprchlíků

záležitostí soukromých výborů a nepočítalo se s jejich dlouhodobou integrací ve společnosti. Nyní se všestranné pomoci ujal stát a skrze ústav usiloval o co nejrychlejší začlenění utečenců československé národnosti do hospodářského života republiky. Neslovanské uprchlíky měla čekat emigrace, kterou pomáhal zajišťovat. Zásahy státu souvisí s tím, že převážnou část migrantů na území českých zemí tvořili příslušníci české menšiny z pohraničních území. České úřady jakož celá česká společnost považovaly za nutné se o ně postarat a vyjít jim maximálně vstříc. Na druhou stranu emigranti z Německa a obsazeného Rakouska nespádali do sociálně-charitativní péče poskytované ústavem. Podléhali evidenci a přestože byli označováni za uprchlíky, jejich zaopatření leželo plně na pomocných komitéttech, které vznikly ve třicátých letech. Po Mnichovu se sdružily v Comité Central tchéco-slovaque pour les réfugiés provenant d'Allemagne a podílely se i na zabezpečení emigrace svých svěřenců. V období sudetské krize 1938 a druhé uprchlické vlny panovala ve sledovaném tisku situace vzácné shody. Uvedené zprávy víceméně popisovaly situaci v hlavním městě Praze. Pravděpodobně částečně i pod tlakem propagandou zmasírovaného říšského rozhlasu se široce rozepisovaly o poskytnuté pomoci utečencům, kteří byli v této době převážně německé národnosti. Všímaly si také spontánní pomoci pražského obyvatelstva a vyvracely tím lživá obvinění německé propagandy o těžké situaci německých demokratů. K jednoznačně kladnému přijetí uprchlíků jistě přispívalo, že jejich podpora byla považována za dočasnou. Po přijetí mnichovského diktátu se postoj k nim rozvinul a diferencoval. V řadě komentářů přestali být chápáni jednolitě a stanovisko k nim se začalo odvíjet od jejich národnosti, přestože převážná většina z nich měla československou státní příslušnost. V otázce vztahu k českým uprchlíkům panoval jednoznačný souhlas sledovaného tisku o nezbytnosti jejich přijetí a podpory. Byla považována za národní povinnost všech občanů republiky, kterou měl každý splnit, neboť hraničáři „drželi“ českou věc ve smíšeném území. Jejich zaopatření mělo být i jakýmsi splacením dluhu za vykonanou práci ve prospěch národa. V otázce přijetí antifašistických Němců a Židů se stanovisko lišilo podle linie určitého listu. Tento rys se někdy vyvíjel a měnil.

Vedle nezbytné pomoci všem, kteří stáli za československou věcí, bylo možno sledovat v určité části tisku jisté negativní stereotypy k uprchlíkům jiné národnosti. Podle nich neměli mít demokratičtí Němci a Židé trvalé místo uvnitř státu, protože by mohli mít národnostní požadavky a mohli by se tak stát důvodem nového vstupu Německa do vnitřních záležitostí ČSR. Přidávaly se k tomu i tvrdší argumenty o opomíjení jakýkoliv ohledů, mělo se jednat tvrdě, tak „jako se jednalo s námi“. Další argumentace se opírala o různé domněnky.

Ochuzený stát by nemusel všechny uprchlíky zvládnout uživit a přednost v tomto ohledu by měli mít Češi. Zabírali by pracovní místa českým lidem z pohraničí a pokud by ještě otevřeli živnosti ve vnitrozemí, mohli by likvidovat i starousedlíky. Nová republika byla proponována jako stát Čechů, Slováků a Karpatorusů. Proto měli emigrovat a vůbec starosti o ně měly být přeneseny na bedra Velké Británie a Francie. Po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky došlo ve sledovaném tisku k určitým proměnám stylizace popisu pomocných akcí a výzev k pomoci utečencům všech národností.

Migranti používali k přesunům z pohraničí především železnici, ale také různé povozy, nákladní automobily a z některých míst utíkali pěšky. Zpočátku se zastavovali v okresech, které se staly pohraničními v důsledku úpravy hranic, a také směřovali do hlavních měst českých zemí. Náhlý neřízený příchod uprchlíků do jednotlivých okresů komplikoval místní ubytovací a stravovací možnosti. Proto zářijové instrukce přisoudily zemským úřadům vyhledání případných míst pro odesílání transportů z pohraničí. V tomto směru se provedla rychlá dotazovací akce o schopnosti okresů přijmout určité počty migrantů. Ve vybraných obcích mělo být zajištěno ubytování a stravování. Nebylo tomu ve všech případech. Stačilo jen, když přijelo více lidí, než bylo nahlášeno. Situaci komplikovaly i náhlé nehlášené příchody. Souvisely s bezpečnostními podmínkami v pohraničí a náhlou nutností odejít z domovů.

Po uklidnění poměrů byl vytvořen zvláštní systém slev a výhod na jízdném po železnici pro cestování uprchlíků i státních zaměstnanců. Podle výnosu ministerstva vnitra z 24. října 1938, kterému předcházelo nařízení o soupisu bytového zařízení v obsazeném území, bylo možné bez cla a dávek stěhovat svršky a převážet potraviny, nápoje a spotřební věci. Vlastní stěhování nábytku přes hranice do Česko-Slovenska řešila listopadová dohoda s Německem. O hromadné přestěhování stejných komodit usilovala také Státní akce stěhovací, která vznikla usnesením ministerské rady z 21. prosince 1938. Přičemž byla soustředěna ve zvláštním oddělení IV/5 ministerstva dopravy, zkráceně nazývaném STAS. Měla nahradit individuální stěhování a docílit jak jeho urychlení, tak i úspor na výlohách. Původní určení pro státní zaměstnance a učitele z území obsazených Německem a Polskem se rozšířilo i na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Za zvláštních podmínek se jí mohli zúčastnit i jiné zaměstnanecké kategorie a soukromníci.

Podmínky a rychlost útěku z domovů v pohraničí měly za následek, že více než polovina uprchlíků, jež přijeli do čs. vnitrozemí, potřebovala ihned po svém příjezdu sociální pomoc. Těm, kteří neměli vůbec nic, bylo nutné poskytnout vše od oblečení, obuvi, stravy až po ubytování.

Ministerstvo sociální péče proto již 24. září 1938 vyzvalo okresní úřady, pokud v nich byli přítomni uprchlíci, nejen k zajištění jejich stravování a ubytování, ale i k vytvoření okresních pomocných výborů za součinnosti různých organizací (např. Sokol, ZÚPM), které měly pomáhat koordinovat činnost státní správy a organizovat různé sběrací a pomocné akce, asistovat při rozmísťování obyvatelstva u jednotlivých občanů a spolků. Přestože se ke zřízení výborů nabádalo, záleželo vždy jen na iniciativě okresu či příslušného místa, zda se ustaví. V listopadu už musely vzniknout ve všech okresech Čech a Moravy. Dokonce i tam, kde nebyli utečenci přítomni.

Prohloubení a pokus o unifikaci péče o uprchlíky přinesla jednotná směrnice, kterou zaslalo ministerstvo soc. péče všem okresním úřadům v českých zemích. Přinášela zcela konkrétní popis jednotlivých podpůrných aktivit s přesnou charakteristikou postupu úředních orgánů. Stát poskytoval finanční zajištění akcí a příslušnou instruktážní kostru. Kompetentní nařízení o rozsahu, kvalitě a podmínkách rozesílalo ministerstvo sociální péče. Po vzniku Ústavu pro péči o uprchlíky řídil formu a rozsah péče svými předpisy právě tento orgán. Žádosti k ústavu se nevyřizovaly přímo, ale zprostředkovaně přes okresní úřady, které sestavovaly vždy celkové požadavky na jednotlivá území. Nárok na podporu měli jen ti uprchlíci, jež byli úplně bez prostředků.

Péči o uprchlíky (v řadě případů i o státní zaměstnance) tvořila řada aspektů od ubytování až zdravotní péči. Už v osudných zářijových dnech se vykonala ve městech a obcích Čech a Moravy opatření pro případ války a možnému příchodu rodin s dětmi. Vysledovaly se především volné místnosti a prostory. V Praze bylo zřízeno několik ubytoven (táborů) pro uprchlíky, některé jako provizorní, které byly vzápětí likvidovány. Pro sudetoněmecké uprchlíky vznikly speciální ubikace, které se na konci října nacházely: v Plzni, Rakovníku, Berouně, Lounech, Velvarech, Mladé Boleslavi, Nové Pace, Jílovém u Prahy. Utečenci jednotlivých národností tak byli pokud možno soustřeďováni pohromadě. Němečtí komunisté a sociální demokraté byli ubytováni společně i zvlášť. Židé přebývali především u svých soukmenovců, ale i soustředěně.

Vybavenost ubytoven narážela na různé nedokonalosti - nedostačovaly přikrývky, či vyvstávaly problémy s vytápěním, což bylo zapříčiněno tím, že řada prostorů původně nesloužila k bydlení. Jednalo se různé zámky, síla, hostince, školy, vagony ČSD, či dokonce terezínskou Malou pevnost. S ohledem na nedostatek místností byli muži, ženy a děti ubytováni pohromadě. Některé děti musely být kvůli špatnému zdravotnímu stavu umístěny v různých ozdravovnách. Postupem času docházelo k přesunům zbylých uprchlíků do zařízení,

jež potom získala trvalý charakter, u nichž došlo ke stavebně-technickým úpravám, které zlepšily kvalitu ubytování.

Důležitá byla listopadová dohoda mezi výborem Fondu londýnského starosty a Výborem pro pomoc uprchlíkům o rozdělení aktivit. Komitét londýnského starosty měl zajišťovat přímou péči v hromadných ubytovnách (byli zde soustředěni ve velké míře (ne výhradně) němečtí uprchlíci), zatímco Výbor pro pomoc uprchlíkům se měl soustředit na individuální pomoc (čs. uprchlíci rozptýlení po domech). Pomocné akce fondu londýnského starosty v dalších aspektech sociální pomoci nebyly nijak úzce národnostně zaměřeny (ošacení, zdravotní péče, příspěvky na ozdravení českých dětí).

Mnozí vnitrozemští obyvatelé poskytli přístřeší příchozím migrantům. Už podle říjnové zprávy o revizi táborů byla většina uprchlíků ubytována soukromě v rodinách a u příbuzných. Celá řada prostorů, které obývali, původně nesloužila jako byty. Z hygienického hlediska se často jednalo o závadné místnosti. Byly to různé kůlny, prádelny, sklepy, půdy apod. Ve vlhkých světnicích se tísnilo i několik rodin. Přestože se péče postupně zlepšovala, ještě v květnu 1939 žili uprchlíci v rozptýlu namnoze ve špatných ubytovacích poměrech. Protože se většina z nich nemohla vrátit do svých domovů, bylo nutné začít řešit otázku stálého bydlení. Na začátku roku nového se začaly rozvíjet projekty výstavby nových obytných komplexů.

Ze státních prostředků bylo v listopadu podporováno 23 680 uprchlíků (v zemi České 17 063 osob, v zemi Moravskoslezské 6 637 lidí). Většina okresů hlásila urychleně stoupající tendenci počtu podporovaných. Z celkového počtu utečenců pomoc využívalo na 72% Čechů, 16% Němců a 0, 3% Židů. Podle souhrnných údajů Šímy se o subvenci z veřejných financí ucházelo 110 874 Čechů, 3 308 Němců a jen 269 Židů.

O většinu židovských uprchlíků pečovaly židovské náboženské obce a Sociální ústav židovských náboženských obcí. Samozřejmě pokud nežili z vlastních prostředků. Vyšší počet osob podporovaných z veřejných prostředků byl zaznamenán mezi německými antifašisty. O ostatní se staraly tyto instituce: komunistická Solidarita, Pomocný komitét DSAP, Akční výbor sudetoněmecké uprchlické pomoci (Der Aktionausschuß der Sudetendeutschen Flüchtlingshilfe) soustředěný u Německého domu v Praze. Ke konci roku pokračovala tendence v nárůstu počtu uprchlíků, kteří potřebovali státem dotovanou péči.

Utečenci se do určité doby živili ze svých zásob a z toho, co jim přinášeli lidé a humanitární organizace. Tento stav nemohl být trvalý, a proto se otázka musela vyřešit organizovaně. Stravování se začalo poskytovat hromadně z úsporných důvodů. Jenom tam, kde nešlo zorganizovat hospodárně, mohly být vypláceny příspěvky v hotových penězích.

S prohlubováním péče se projevilo centrální úsilí o evidenci a kontrolu státních podpor, a tak oběžník ze 7. listopadu 1938 nařídil, aby každý uprchlík obdržel podpůrný list, do nějž se mu zapisovaly všechny příspěvky, které dostal od všech komitétů či jiných humanitárních institucí. K dalšímu pokusu o eliminaci případného zneužívání došlo v lednu 1939, kdy byl vydán výnos Ústavu pro péči o uprchlíky, podle něhož bylo možné udělovat podporu zásadně v naturálním stravování.

Větší koncentrace uprchlíků s sebou přinesla i výskyt nakažlivých nemocí: spály, záškrtu, černého kašle i zápalu plic. Všechny tyto případy vyvolávaly oprávněnou obavu ze šíření nakažlivých chorob, potažmo vzniku epidemií. Zdravotní stav dospělých osob v hromadných ubytovnách byl relativně dobrý. Všichni trpěli nachlazením a měli kašel. Provedená zdravotní prohlídka dětí dospěla k závěru, že jejich stav je neuspokojivý. Nebezpečí přenosu a rozšíření infekčních nemocí vedlo k vytvoření mobilní epidemiologické jednotky, vybudování vstupních lékařských stanic a zavedení pravidelného lékařského dozoru v ubikacích. Mobilní kolona během svojí existence prováděla nejen očkování, ale i inspekční činnost po táborech. Důležitou roli v podpoře uprchlíků hrály dary a sbírky vnitrozemského obyvatelstva. Na řadě z akcí participovaly také známé osobnosti.

Otázka zaměstnanosti příchozího obyvatelstva provázela „uprchlickou otázku“ stabilně až do postupné likvidace zaopatřovací akce. Přísun pracovních sil z pohraničí zkomplikoval nezaměstnanost nejen v profesích dělnických, ale i obchodnických, živnostenských, či inteligence. Včasné zapojování uprchlíků do pracovního procesu eliminovalo veřejné výdaje na pomocné programy. Z utečenců příšlých do 6. prosince 1938 hledalo zaměstnání 29 728 osob, z příšlých do 1. května 1939 potom 38 649 osob. Na nich existenčně záviselo na 80 000 rodinných příslušníků. O získání práce usilovalo také na 2 000 Němců a 1 800 lidí jiných národností, kteří se tak chtěli usadit na území zbytkového státu. Jejich úsilí naráželo na tendence vládnoucí v tehdejší společnosti a konkrétní úřední normativní projevy, které mu nepřály. Většinou museli svoje rozhodnutí pozměnit a zaobírat se myšlenkou na vystěhování. Vedle nich hledalo ve vnitrozemí zcela novou existenci na 30 000 českých rodin. Z nich byl největší počet členů zaměstnán v zemědělství, sklářství, hornictví, oděvnictví, obchodě, vyšších službách a u nekvalifikovaných sil.

Poměrně rychle proběhlo sociální a ekonomické začlenění dělníků. Svízelná byla situace drobných řemeslníků a živnostníků. Důležitý vliv měly překážky v podobě vládních nařízení, které svazovaly volné zakládání živností. Ústav se jim snažil pomoci prostřednictvím informační služby (zjišťoval místa, kde by bylo možno živnost nebo obchod otevřít a kde k tomu byly vhodné podmínky (provozovny, byty, či energie), nebo systémem výhodných

půjček. Ve skutečnosti však mnozí z živnostníků a obchodníků museli vzít za vděk podřadnější námezdní práci nebo se museli namáhavě přeškolovat.

Nejvíce nezaměstnaných z dříve samostatně výdělečně činných bylo právě v zemědělství (statkáři, velcí sedláci), dále v obchodě a svobodných povoláních (především u Židů). Mezi námezdními silami bylo dlouhodobě nezaměstnáno mnoho administrativních pracovníků, příslušníků obchodních a svobodných povolání a inteligence. Ostatní kategorie se zaměstnávaly hromadně, kdežto případy těchto těžko umístitelných se musely řešit individuálně. Jejich pracovní zařazení se definitivně vyřešilo za války.

S jarními měsíci roku 1939 se usilovalo o postupnou likvidaci podpůrné akce. Jednak různými způsoby zaměstnávání doposud nezaměstnaných uprchlíků a aplikací vládního nařízení č. 301 z 25. listopadu 1938, kterým se prováděla opční smlouva s Německem. Jmenovaný předpis určoval u osob, které se staly, či zůstávaly česko-slovenskými občany domovské právo v případech, pokud ho neměly na tehdejší území republiky podle stanoveného pořadí. Díky tomu mohlo být zaopatření řady utečenců přenášeno z tzv. uprchlické podpory na obce, které se o ně začaly starat v rámci chudinské péče.

V podpůrné akci Ústavu pro péči o uprchlíky, taktéž v soukromém a hromadném ubytování, měli zůstat pouze ti, kterým doposud nebyla určena domovská obec, tj. osoby přestárlé, práce neschopné a opuštěné děti, dále lidé, kteří neodmítli práci a doposud nebyli přesunuti do okresu, kde byla k dispozici. Postupně se provedla opatření k soustředění všech německých uprchlíků z ubikací na Moravě do tábora ve Svatobořicích a pro Židy v Ivančicích u Brna za účelem usnadnění a urychlení vystěhování. V Čechách nebylo tak prostorných ubytoven, kde by se utečenci dali koncentrovat, a proto se volilo náhradní řešení v podobě zámku Světlá nad Sázavou a dvou dosavadních ubytoven v Berouně.

I při všeobecné likvidaci táborů, jak byla nařízena výnosem Ústavu z 5. května 1939, se počítalo se zachováním určitého počtu, neboť pro všechny uprchlíky nebylo prozatím možné zaopatřit jiné bydlení. V Čechách a na Moravě se proto měly zachovat ubikace: Buštěhrad, Popluzí u Roudnice, Černovice u Tábora (pro těhotné matky s kojenci), Svatobořice a Ivančice. Nejvyšší rada židovských obcí náboženských v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jako uznaný reprezentant židovské náboženské společnosti (podle § 9 zákona č. 9 z 21.1.1937) vzala na sebe přímou podporu židovských uprchlíků ze zabraného území již v druhé polovině září. Konkrétním prováděním péče pověřila Sociální ústav židovských náboženských obcí Velké Prahy, který v této činnosti spolupracoval s jednotlivými židovskými náboženskými obcemi. Dá se předpokládat, že v prvních dnech využívali židovští uprchlíci v Praze i pomoc veřejnou, prostřednictvím dobrovolných organizací a později byli plně zaopatřováni zmíněným

ústavem. Na venkově se situace vyvíjela patrně podobně a velmi brzy byli převzati do péče židovských náboženských obcí, které vzájemně spolupracovaly. Náklady na podporu rostly, v důsledku toho musela být v některých místech zvýšena náboženská daň pro následující rok. Mezi židovskými souvěrci probíhaly sbírky pro zlepšení situace utečenců s kladnými výsledky. Zmíněné organizace zajišťovaly všestrannou sociální pomoc: stravování, ubytování, příspěvky na jízdné, přeškolovací kurzy a pomáhaly s vystěhováním z republiky. Přičemž požadovali částečnou refundaci použitých prostředků z veřejných financí.

Němečtí uprchlíci žili buď z vlastních prostředků, nebo byli závislí na sociálním zaopatření, které probíhalo podle stranického klíče – tedy sociálně demokratického, či komunistického, ale také nadstranického. DSAP zřídila Komitét pro německé sociálně demokratické uprchlíky zkracovaný jako komitét Jaksch – Taub. V jeho sídle se měli členové strany hlásit a byli odtud nasměrováni, či odesláni do příslušné hromadné ubytovny, kde se jim poskytla také strava. Péči o ubikace a s tím související zajištění hradil fond londýnského starosty. Stranický rozpočet byl totiž takřka vyčerpán. Přesto funkcionáři DSAP vypomáhali vlastním uprchlíkům různými přilepšeními. Interesovali cizinu na jejich osudu, vodili zahraniční návštěvy do těchto táborů, přičemž usilovali o získání prostředků k dalšímu udržování. V první fázi se počítalo, že část členů bude moci zůstat v republice, postupně se však ukazovalo, že to nebude možné a hlavní záběr činnosti komitétu se soustředil na vyjednávání vystěhovaleckých akcí. I zde nastaly potíže, neboť emigrační možnosti byly omezené, a proto i vedení strany vyzývalo k návratu do původních domovů starší příslušníky strany, kteří se tam neměli obávat ohrožení vlastních životů. Komunistickým uprchlíkům pomáhala Solidarita - Sdružení na obranu práv a pro sociální pomoc, která spolupracovala se Šaldovým komitétem (Pomocným výborem pro německé uprchlíky) a v roce 1934 vzniklým Sdružením k podpoře německých emigrantů, jehož členové i představenstvo byli výhradně komunističtí straníci, či alespoň sympatizanti komunistického hnutí. Šaldův komitét převzal postupně agendu obou organizací.

V Německém domě (Deutsches Haus) v ulici Na Příkopech v Praze, kde byli utečenci stravováni a později ubytováni, působil Akční výbor sudetoněmecké uprchlické pomoci (Der Aktionsausschuß der Sudetendeutschen Flüchtlingshilfe). Fungující na nadstranickém klíči bývalých německých aktivistických stran.

Podpory se považovaly za přechodné a výpomocné řešení problému. Hlavně proto mělo dojít k založení nové existence v řádném pracovním poměru nebo podnikání, což bylo možné uskutečnit v rámci možností uvnitř státu, ale také vystěhovalectvím do cizích států. Ministerstvo vnitra dalo již 10. října 1938 popud ministerstvům sociální péče a zahraničních

věcí, aby podnikly potřebné kroky v zajištění emigrace. Při přistěhování do cizích států byli zvýhodněni specialisté (především techničtí odborníci a zemědělci). Komplikace měli především Židé a komunisté. Mnohé státy uzavíraly svoje hranice proti přílivu uprchlíků obecně a nejen z ČSR ale i ostatních zemí a propouštěli pouze finančně zajištěné osoby, což přinášelo problémy nemajetným uprchlíkům. S tím souviselo nezbytné zajištění dostatečného množství valut, což zase komplikovalo vázané devisové hospodářství, které zamezovalo jejich náhlý odliv do ciziny. Ten se mohl dít jen za souhlasu Národní banky. „*Zájmová sdružení*“ uprchlíků jednotlivých kategorií sama usilovala, aby prostřednictvím svých zahraničních styků umožnila vystěhování svých příslušníků do jednotlivých cizích států. Tato jednání začala dříve, než-li se mohla organizovat oficiální akce, která byla soustředěna v Ústavu pro péči o uprchlíky. Některé aktivity v této oblasti probíhaly ve vzájemné spolupráci.

Zahraniční rozhovory o vystěhovaleckých otázkách vedli jak zástupci židovských organizací, tak členové německé sociální demokracie (DSAP). Její funkcionáři k tomuto účelu disponovali polouřední plnou mocí. Státní orgány jim zpočátku přenechaly plné pole působnosti, neboť samy se soustředily na jednání o britské finanční pomoci, která měla sloužit i k financování uprchlické pomoci. Zástupci židovských a německých uprchlíků se snažili zajistit možnosti vystěhovalectví, tedy země a místa, kam by se „jejich svěřenci“ dali umístit. Stát sice jednal o finanční pomoci republice, ale hromadné vystěhovalectví ze svých prostředků financovat nechtěl. Důvody je třeba hledat v nezbytnost prostředků pro rekonstrukci narušeného hospodářství. Na druhou stranu proplácení vystěhovalectví jednotlivců se úřady nebránily. Finanční zajištění kolektivní emigrace tak nakonec umožnil britský dar, který byl k tomuto účelu také využit. Úřední místa si byla vědoma skutečnosti, že pokud chtějí urychlit vystěhovalectví co největšího množství demokratických Němců a Židů, musí vyvinout aktivitu v zajištění příslušných emigračních destinací, neboť akci „*zájmových sdružení*“ považovaly za nedostatečně důraznou a navíc bez podpory oficiálních institucí čs. republiky. I proto rozvinuly v tomto směru větší aktivitu, jak jednáním v Kanadě, tak i ve Velké Británii. Zajišťování emigračních možností pro jednotlivce probíhalo kontinuálně. První pozici v důležitosti měli němečtí a rakouští emigranti i s ohledem na tlak Německa na „*vyřízení*“ tohoto problému. Následovali je němečtí antifašisté a Židé z pohraničí. Emigrace Čechů a Slováků nebyla cíleně podporována. Ústav pro péči o uprchlíky ve spolupráci s ministerstvem zahraničních věcí se podílely na sjednávání a provádění akcí, které nepředstavovaly pouze samostatnou činnost něm. sociální demokracie (dle pamětí některých funkcionářů DSAP), či židovských institucí, přestože tyto organizace provedly velký kus práce především na jejím počátku na podzim.

Vyčíslení celkového počtu emigrace z druhé republiky je obtížné. BCRC zajistilo visa pro 2 900 uprchlíků z pohraničí a německých emigrantů, z nichž došlo do Británie k 1. květnu 1939 2146 osob. Mimo pomocné organizace dorazilo do 15. března 1939 400 lidí. Protože v údobí od 15. března 1939 do konce dubna 1939 přicestovalo do Anglie dalších 700 utečenců, vychází celkový počet imigrantů z ČSR během druhé republiky na 1 846 osob, z nichž cca. 700 lidí patřilo k uprchlíkům z Německa. Čs. emigrantů – tedy Čechů, Slováků, Němců a Židů by mělo být kolem 1 100 osob.

Do Palestiny se mělo vystěhovat 1 300 – 1400 Židů. Do ostatních zemí – Kanady, Švédska, Norska, Finska, Belgie, Holandska a Francie - emigrovalo na 2 500 osob. Největší podíl na emigraci z republiky měli němečtí demokraté, kterých bylo na 3 000 osob. Celková bilance oficiálně organizované emigrace čs. st. příslušníků z republiky by měla činit 4 900 - 5 000 osob. U některých z autorů se uvádí na 5 500 čs. emigrantů, což mělo zahrnovat cca. 2 000 „starých“ emigrantů, z nichž bylo 600 politických uprchlíků.

Přes probíhající emigraci se nepodařilo z republiky vystěhovat všechny ohrožené uprchlíky, v době vzniku protektorátu se tak na jeho území nacházelo celkem 32 600 těchto lidí (zhruba 600 emigrantů z Německa a Rakouska, 5 000 židovských uprchlíků z Německa a Rakouska, 12 500 sudetoněmeckých antifašistů, 14 500 Židů z pohraničí). Avšak obsazením zbytku českých zemí se rozrostl počet potenciálních emigrantů. Zatímco do konce druhé republiky emigrovali převážně němečtí antifašisté a Židé různého sociálního a profesního statusu, po 15. březnu 1939 k nim přibyli masivně Češi a to jak politici, vojáci, novináři, tak i představitelé kulturního a vědeckého života.

Ze sociálně psychologického hlediska by celková pomoc nemohla být účinná bez solidarity a účasti širokého obyvatelstva, které přispívalo do sbírek, či v prvních chvílích poskytlo přístřeší a stravu příchozím migrantům. Velkou aktivitu vyvíjely i různé dobročinné spolky a organizace. Přes uvedená kladná přijetí se našli i starousedlí obyvatelé, kteří příchod uprchlíků nesli nelibě. Někde oceňovali prožitá utrpení, jinde se objevovaly protižidovské nálady.

Problémy představovalo i otvírání nových živností, neboť staří řemeslníci a obchodníci se obávali možné konkurence a ohrožení vlastního podnikání. Nedostatek volných prostorů k bydlení vedl v mnoha případech k nepřiměřenému zdražování nájemného. Starousedlíci nejčastěji kritizovali uprchlíky za zneužívání či zapření poskytnuté pomoci, či odmítání nabídnuté práce. Velkou roli hrála závist kvůli lepšímu zaopatření a skutečnost, že řada „lidí bez domova“ nepracovala. Zhoršení jejich hospodářské situace způsobila ztráta zanechaného majetku, změny v zaměstnáních, bytové problémy (zmenšení obývaných prostor), ale i společenská izolace daná přetrváváním dosavadních kontaktů.

V krátkém údobí druhé republiky se nemohly vyřešit všechny starosti spjaté s uprchlickou otázkou. Ani to nebylo možné. Vzniklé problémy vyžadovaly soustředěnou pozornost v delším časovém úseku. Podstatný příspěvek k jejich vyřešení znamenala možnost návratu především českých uprchlíků domů do pohraničí po osvobození republiky.

Abstract

The thesis deals with raw yet comprehensively, covering theme: migration from the border area of Czechoslovakia, which was ceded to Germany as a result of the decision in Munich and to Poland on the basis of Polish ultimatum. Introductory chapters are trying to find answers to questions concerning the origins and the beginning of the refugee problem, which could be sought in the growth of antisemitism in the spring of 1938. In the autumn, after a coup attempt Henlein's people left border in addition to the German anti-fascists, Jews and Czechs. Already during the phased resigning border migration flows greatly abounded, which were both due to the increase in negative behavior and conduct the "Henlein's" people (some of members of Henlein's Party-SdP) against German anti-fascists, Jews and Czechs, as well as specific measures Nazi regime restricting the living conditions of the population of the occupied territories. Many of these people were victims of violence and sometimes expulsion. The structure of the migrant population includes all employee categories, ie only poses a "withdrawal" of state employees to the Second Czechoslovak Republic. Gen. Syrový's Government tried to put barriers migratory in the current economic and political reasons. Played a great role expected of the plebiscite in the border area. For the planned plebiscite had to return all refugees regardless of nationality. Forced to return was not ethnically defined initially, which later changed. According to the initial assumption should remain in the interior of 0.5 - 1% of members of German's Social Democrats /DSAP/ (the communists and Jews was originally not mention), who would return to the border at risk of life, which would represent more than 800 people (depending on the number of members of DSAP) . Moreover, it was assumed it would be a temporary stay pending departures by the emigration. Arguably, the intention was to prevent a new German disaffected minority in the country, which could be the reason for Germany's new show, because they remain in the country, only those refugees who, upon returning to their original homes had to worry about your life . So mostly those who acted and constructive and which assumed that the non-role in the "Trojan horse" as Henlein. The issued regulations regarding the return of the population therefore appeared clause preventing the return of refugees, whose lives would be endangered.

The initial percentage is expected in the implementation of multiple levels. Standing behind the activity of party leaders DSAP and the Communist Party, but also of some MS. political parties. To avoid a return trip to the border is just enough to confirm the Secretariat of the political parties (DSAP, CP, DDFP). Worse for the fascists were in rural locations where they could easily get back into transport. I, therefore, to escape facing their first steps into the party

headquarters in Prague. Republic finally adopted (temporarily before further emigration) over 10 000 German anti-fascists, and 18,000 Jews. This approach does not detract from recognition of government consisting of a mass return of refugees, which had been Czechoslovak. initiative, although the justification of the economic potential of the state. Done by returning a fugitive to the general population from the interior to the border, which was closed to the international initiative, but also due to the liquidation of the plebiscite.

The governments of the Second Republic to address the refugee issue from the very beginning. They were forced to the international attention they received refugee problem. Syrový's government created conditions for the formation of the Committee for Aid to Refugees and established the Institute for the Care of Refugees. The Jewish refugees were cared for primarily Jewish religious community. Care of the German anti-fascists to ensure their organizations to help fund the Lord Mayor fund, state funds, but also yourself. Beran's government issued a series of measures to provide employment for Czech refugees. For the German anti-fascists and Jews were supposed to emigration, it was difficult to ensure both in terms of ensuring appropriate destinations, but also in financial terms, to which benefited the British financial assistance in the form of gifts and loans. Public and private refugee assistance included as providing meals, accommodation, medical supervision and care of young people, obtaining employment opportunities and fundraising activities. Assistance to Czech refugees was regarded as a national patriotic duty. For no-Slavic refugees that part of the Czech press criticized as a dangerous for the independence of republic, should be assured of emigration. The German press called for assistance to refugees regardless of nationality. In general, important and large role in helping migrants played solidarity and assistance of the inland population, which was an important pillar of social care for refugees.

Použité prameny a literatura

Prameny

Archivní prameny

Národní archiv Praha

fondy:

- Auswärtiges Amt, Berlin	značka:
- Ministerstvo práce a sociální péče, repatriace 1938 – 1951	AA
- Ministerstvo spravedlnosti Praha 1918 – 1945	MPSP-R
- Ministerstvo vnitra I – prezidium, Praha – fond 225	MS
- Ministerstvo vnitra – dodatky 1918 – 1959	PMV-AMV 225
- Ministerstvo vnitra I – Nová registratura 1936 - 1953	MV- dodatky
- Ministerstvo vnitra I – Stará registratura 1918 - 1944	MV I- NR
- Ministerstvo zahraničních věcí -výstřižkový archiv 1916 – 1944	MV I- SR
- Předsednictvo ministerské rady, Praha 1918 – 1945	VA-MZV
- Policejní ředitelství Praha II – prezidium – 1931 – 1940	PMR
- Státní akce stěhovací Praha 1938 - 1945	PP 1931-1940
- Zemský úřad Praha – Prezidium 1921 – 1945 (1949)	StAS
- Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze – fond 207	PZÚ
- Zemský úřad Praha – sociální, zdravotní a veterinární záležitosti 1911 – 1949	PZÚ-207
- Zemský úřad Praha – policejní a bezpečnostní záležitosti 1911 – 1949	ZÚ-soc. zál.
- Zemské četnické velitelství, Praha 1851 - 1945	ZÚ-bezp. zál.
	ZČV

Archiv bezpečnostních složek Praha

fondy: 135 – Německé bezpečnostní složky v protektorátu

141 – Německé soudy v Říši

S – Sbírka různých písemností

Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR

fondy: - Kabinet ministra 1918-1939

- II.sekce 1918-1939

- V. sekce 1918-1939 (1942)

- VI.sekce 1918-1945

Archiv Židovského muzea v Praze

fondy:

- písemnosti jednotlivých náboženských obcí v českých zemích (Praha- ŽNOP, Praha-Karlín, Vinohrady, Libeň, Žižkov; Hodonín, Jindřichův Hradec, Březnice, Budyně nad Ohří, Horažďovice, Ivančice, Nový Bydžov, Olomouc, Prostějov)

- HICEM

sbírky:

- Dokumenty persekuce
- Rozhovory s pamětníky

Archiv hlavního města Prahy

fondy: - Spolkový katastr

- Ústřední sociální úřad hl. města Prahy

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

fondy: D-důležité 1919-1962

Archiv Národního muzea Praha

fond: Vladislav Klumpar (pozůstalost, paměti - Ministrem ve druhé republice)

Státní oblastní archiv Praha

fond: Sbírka četnických a staničních knih

Státní oblastní archiv Praha - Státní okresní archiv Mělník

fondy :

značka:

- Archiv města Kralupy nad Vltavou
- Okresní úřad Kralupy nad Vltavou
- Okresní péče o mládež Kralupy nad Vltavou
- Národní škola Kralupy nad Vltavou
- Sbírka pamětí Kralupy nad Vltavou
- Tělovýchovná jednota Sokol Kralupy nad Vltavou
- I. osmiletá střední škola Kralupy nad Vltavou
- II. osmiletá střední škola Kralupy nad Vltavou

AMK

OKÚ

OPM

NŠK

TJS

pozůstalosti:

- Biňovec František
- Dobrohuška Josef

Narativní prameny

Rozhovor s ing. Otakarem Špecingerem, srpen, září 2005.

Rozhovor s Evou Plíhalovou, duben 2006.

Vyprávění Františka Budína v ČRo, Praha.

Soudobý tisk (září 1938-březen 1939)

A-Zet

Bohemia

České Slovo

Expres

Lidové noviny

Lidový deník

Národní obnova

Národní osvobození

Národní listy

Národní politika

Národní práce

Národní střed

Naše doba

Polední list

Prager Tagblatt

Prager Presse

Právo lidu

Přítomnost

Rozvoj

Rudé Právo

Sozialdemokrat

Telegraf

Večer

Večerní České Slovo

Večerník ranních novin

Venkov

Večer

Židovské zprávy

Pramenné edice a tištěné prameny

Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP) 1918-1945, Serie D, Bd. 4: Die Nachwirkung von München (Oktober 1938-März 1939), Baden-Baden 1951.

Antologie studijních textů k novověkým sociálním dějinám V/2., ed. Jana Čechurová, Praha 2004.

Češi a sudetoněmecká otázka 1939-1945, ed. Jitka Vondrová, Praha 1994.

Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SoPaDe) – Rapports d'Allegmane du Parti Socialdémocrate Allegmane, 1938-1939, Paris 1938, 1939.

Die Deutschen in der Tschechoslowakei, 1933-1947. Dokumentensammlung. Zusammengestellt, mit Vorwort und Anmerkungen versehen von Václav Král, Praha 1964.

Die Judenpolitik des SD 1935 bis 1938. Eine Dokumentation, ed. Michael Wildt, München 1995.

Documents on British Foreign Policy, Third Series, Volume II., 1938, Volume III., 1939, Volume IV. 1939, eds. F.I. Woodward, Rohan Butler, Margaret Lambert, London 1949-1951.

Dokumenty československé zahraniční politiky. Československá zahraniční politika v roce 1938., eds. Jindřich Dejmek, Jan Němeček, Helena Nováčková, Ivan Šťovíček, Praha 2000, 2001.

Dokumenty k historii mnichovského diktátu 1937-1939, Praha 1979.

Europa unter dem Hakenkreuz. Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus (1938-1945). Die faschistische Okkupationspolitik in Österreich und der Tschechoslowakei, Berlin 1983.

Gestapo-Berichte über den antifaschistischen Widerstandskampf der KPD 1933-1945, II. Bde., Hg. von Margot Pikarski, Elke Wamng, Berlin 1989.

Chtěli jsme bojovat, I., II., Praha 1963.

Intolerance/Intoleranz. Češi, Němci a Židé na Ústecku 1938-1945. Edice dokumentů z fondů Archivu města Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 1998.

Katalog a rejstříky k protokolům schůzí vlád z fondu předsednictvo ministerské rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23. září- 4. říjen 1938. ed. Irena Malá, Praha 1989.

Meldungen aus dem Reich 1938-1945. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, ed. Heinz Boberach, 17 sv., Herrsching 1984.

Mnichov 1938 v řeči archivních dokumentů, ed. Zdeněk Šamberger, Praha 2000.

Mnichov v dokumentech I, II, Praha 1958.

Německý nacionalismus a fašismus na Chomutovsku. Dokumenty z let 1935-1945, Chomutov 1990.

Německý imperialismus proti ČSR 1918-1939, Praha 1962.

Protifašistický a národně osvobozenecý boj českého a slovenského lidu 1938-1945. Edice dokumentů. Hlavní řada. 1. díl Mnichov a březnová tragédie. Svazky 1-3. eds. Růžena Hlušíčková, Ludmila Kubátová, Irena Malá, Jaroslav Soukup, Jaroslav Vrbata, Praha 1980, 1982, 1987, 1988.

Přehled dochovaného ilegálního tisku v českých zemích z období od 30.9.1938 do 14.3.1939. Odboj a revoluce, Zprávy, III-1, Praha 1968.

Okupace československého pohraničí hitlerovským Německem po Mnichovu, eds. Irena Malá, Petr Lesjuk. In: Sborník archivních prací, 9, 1959, č.1. s. 3 - 56.

Osudy zapomenutých hrdinů. Příběhy německých antifašistů z ČSR, ed. Zdeňka Kokošková, Praha 2008.

Protokoly schůzí vlád z fondu předsednictvo ministerské rady. 18. československá vláda (I. Syrového) 23.září - 4. říjen 1938. ed. Irena Malá, Praha 1991.

Sbírka zákonů a nařízení státu Československého. Ročník 1938.

Sbírka zákonů a nařízení státu Česko-Slovenského. Ročníky 1938-9.

So oder so. Řešení české otázky podle německých dokumentů 1933-1945, ed. Bořivoj Čelovský, Ostrava 1995.

Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny RČS, 1938, Praha 1938 (www.psp.cz).

Těsnopisecké zprávy o schůzích senátu RČS, 1938, Praha 1938 (www.psp.cz).

Tiskové pokyny pomnichovské republiky, eds. Růžena Bubeníčková, Václava Helešicová, Růžena Machatková, in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VII., č.1, 1969, s. 126-198.

Trpký úděl. Výběr dokumentů k dějinám německé sociální demokracie v ČSR v letech 1937-1948, ed. Hana Mejdrová, Praha 1997.

Verfolgung und Widerstand 1933-1945. Christliche Demokraten gegen Hitler. Hg. von G. Buchstab, B. Kaff, H.O. Kleimann, Düsseldorf 1986.

Vzpomínky

A zapomenutí vejdemo do dějin. Němci proti Hitlerovi: Životní příběhy německých odpůrců nacismu v Československu, ed. Alena Wagnerová, Praha 2010.

Černý, Václav: Křik Koruny české, Paměti 1938-1945. Náš kulturní odboj za války, Brno 1992.

Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty, eds. Barbora Čermáková, David Weber, Praha 2008.

Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky I, Brno 1994.

Groscurth, Helmuth: Tagebücher eines Abwehroffizieres, Stuttgart 1970.

Hahn, Karl Josef: Kristallnacht in Karlsbad. Křišťálová noc v Karlových Varech, Praha 1998.

Kern, Karl: Heimat und Exil von Böhmen nach Sweden. Erinnerungen und Bekenntnisse eines sudetendeutschen Sozialdemokraten, Nürnberg 1980.

Liberecko ve stínu nacismu, Liberec 1989.

Masařík, Hubert: V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata, ed. Josef Tomeš, Praha 2002.

Mastný, Vojtěch: Vzpomínky diplomata, eds. Eduard Kubů, Petr Luňák, Otto Novák, Praha 1997.

Mnichov. Vzpomínková kronika, eds. Václava Holá, Míla Lvová, Praha 1969.

Morell, Sydney: Viděl jsem ukřižování, Brno 2002.

Nesmíte zapomenout. Vzpomínky antifašistů břeclovského regionu, eds. Emil Kordiovský, Jana Švecová, Znojmo 2000.

Neodsunuté vzpomínky. České zkušenost z pohraničí, ed. Alena Wagnerová, Praha 2002.

Nielsen, Frederic W.: Emigrant für Deutschland in der Tschechoslowakei, in England und in Kanada. Tagesbuchaufzeichnungen, Aufrufe und Berichte aus den Jahren 1933-1945, Darmstadt 1977.

Opožděná svědectví. Mnichov a ČSR 1938, ed. Miloš Ovčáček, Děčín 1999.

Paul, Ernst: Was nicht in den Geschichtsbüchern steht. III Teile, München 1972.

Pražský rok Roberta J. Stopforda (Vzpomínky na léta 1938-1939), ed. Aleš Chalupa, in: Sborník Národního muzea, řada A, svazek XLII, 1988, č.2, s. 73-143.

S ohněm v srdci. Vzpomínky pamětníků na léta 1919-1945, Ústí nad Labem 1981.

Svobodová, Doubravka: Země okleštěna - rodina roztržena : z dějin jedné české rodiny před a po záboru Sudet Němci 1936-1939 : vzpomínky a dopisy, Brandýs nad Labem 2007.

Štach, Jan: Pohoří divokých prasat, Frýdek-Místek – Vsetín 2007.

Vyhnání Čechů z pohraničí, Vzpomínky, ed. Karel Zelený, Praha 1996.

Vyhnání a život Čechů v pohraničí: 1938-1945, Vzpomínky, ed. Karel Zelený, Praha 1999.

Vzpomínky. III, Češi v Opavě a na Opavsku 1938-1945 : k 65. výročí podpisu mnichovské dohody (29.9.1938) : sborník statí, vzpomínek a dokumentů, ed. Karel Zelený, Praha 2003.

Witte, Eugen de: Für Heimat und Freiheit, Stuttgart 1982.

Z bojů za svobodu II - proti Hitlerovi. Vzpomínky na společný boj československých a německých antifasistů, ed. Antonín Faltys, Praha 1966.

Zeman, Adolf: Československá golgota, Praha 1947.

Dobová literatura a knižní publicistika

Beran, Rudolf: Mluvte lidu pravdu, Praha 1938.

Beran, Rudolf - Žilka, Jindřich: Republikánská strana k politice vnitřní i zahraniční, Praha 1938.

Československý podzim, Praha 1939.

Hodáč, František X.: Hospodářství nového Česko-Slovenska, Praha 1938.

Hlas mladých. Národní hnutí pracujících mládeže v letech 1938-1945. Sborník o činnosti redigoval J. Mecer, Praha 1946.

Jaksch, Wenzel – Kolarz, Walter: England and last Free Germans. The Story of a Rescue, London 1941.

Jesenská, Milena: Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937-1939, ed. K. Komárková, Olomouc 1997.

Matoušek, Karel: Hospodářský zeměpis druhé republiky, Praha 1939.

Naučný slovník aktualit, Praha 1938, 1939.

Na paměť soudruha Antonína Hampla, Jaroměř 1946.

O nový řád národní společnosti, Praha 1938.

Paulat, Vladimír J.: Hospodářská výstavba druhé republiky, Praha 1938.

Politický kalendář republiky Československé, Praha 1938-9. Batovcův almanach.

Soukup, František: Revoluční práce, Praha 1938.

Sipmson, John Hope: The Refugee Problem. Report of a Survey, Oxford 1939.

Sipmson, John Hope: Refugees. A Review of the Situation since September 1938, London 1939.

Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, I. Jahrgang, Prag, 1941, 347s.

Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, II. Jahrgang, Prag 1942, 428s.

Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, III. Jahrgang, Prag 1943, 436s.

Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, IV. Jahrgang, Prag 1944, 380s.

Sudetenatlas, Reichenberg 1942.

Der Sudetengau in Zahlen, Reichenberg 1942.

Postavení Národní strany práce, Praha 1938.

Vajtauer, Emanuel: Jak po Mnichovu, Můžeme jít s Německem? Praha 1939.

Weinrich, Marko: Staré a nové Československo, Praha 1938-1939.

Literatura:

Agamben, Giorgio: Prostředky bez účelu, Praha 2003.

Amstätter, Andrew: Tomslake: Die Geschichte der sudetendeutschen Sozialdemokraten in Kanada, Euskirchen 1995.

Arendtová, Hannah: Původ totalitarismu I-III, Praha 1996.

Bachstein, Martin K.: Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie, München-Wien 1974.

Bade, Klaus J.: Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou století, Praha 2005.

Barteček, Ivo: Československý antifašistický exil německého jazyka v Mexiku, Ostrava 1999.

Bartoš, Josef: Historiografie okupovaného pohraničí českých zemí 1938-1945. in: Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996, s. 9-22.

Bartoš, Josef: Jižní Morava v rámci okupovaného pohraničí v letech 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv. 7, Ústí nad Labem 2003, s. 9-26.

Bartoš, Josef: Mnichov a československé pohraničí. in: Vyhnání Čechů z pohraničí, Vzpomínky, Praha 1996, s. 5-25.

Bartoš, Josef: Odpor a odboj ve vládním obvodu Opava 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv. 6, Ústí nad Labem 2002, s. 157-175.

Bartoš, Josef: Odpor v nacisty okupovaném pohraničí. in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 24, Olomouc 1988, s. 105 - 121.

Bartoš, Josef: Okupované pohraničí a české obyvatelstvo, Praha 1986.

Benda, Jan: Německá sociálnědemokratická strana a uprchlíci z pohraničí. In: *Paginae historiae*, NA ČR, Praha 2011, v tisku.

Benda, Jan: Recepce a reakce uprchlíků a starousedlíků v období druhé republiky. Přijímání a postoj k uprchlíkům z pohraničí v pohledu vzpomínek a situačních zpráv, *Historie*, otázky, problémy, roč. 2, č. 1., 2010, s. 112-125.

Benda, Jan: Stát a problém uprchlíků z odstoupených území v letech 1938-1939, *Moderní dějiny*, 17, 1/2009, s.113-167.

Benda, Jan: Uprchlíci v důsledku mnichovské dohody. Sociální aspekty a péče na Kralupsku. In: *Vlastivědný sborník Kralupska*, č.2., 2007, s. 13-32.

Bednařík, Petr: Antisemitismus v denících Venkov a Večer v období druhé republiky. in: *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945*, Praha 1998, s. 118-144.

Becher, Peter: „Emigrantenschicksale.Drei Beispiele aus der böhmische-mährischen Lebenswelt“, *Brücken*, Neue Folge 9-10, 2001/2002, s. 282-302.

Becher, Peter: Kurt. R. Grossmann und die Demokratische Flüchtlingsfürsorge. in: *Drehscheibe Prag*, München 1992, s. 53-63.

Bergman, Marion: *German-Jewish Refugees in England. The Ambiguities of Assimilation*, London 1984.

Bodensieck, Heinrich: Die Politik der Zweiten Tschecho-Slowakischen Republik. Herbst 1938 - Frühjahr 1939, *Zeitschrift für Ostforschung*, 1957, 6, s. 54-71.

Biman, Stanislav: Obraz Němců a Německa v letech 1938-1945 na odtržených územích v župě Sudety. in: *Obraz Němců, Rakouska a Německa*, eds. Eva Broklová, Jan Křen, Praha 1998, s. 195-206.

Biman, Stanislav: Vojenské obsazení území připojeného k Německu podle mnichovské dohody a období jeho vojenské správy (1.-20.října 1938). In: *Historie okupovaného pohraničí*, sv. 1, Ústí nad Labem 1998, s.72-153.

Bohmann, Alfred: *Das Sudetendeutschtum in Zahlen. Handbuch über den Bestand und die Entwicklung der sudetendeutschen Volksgruppe in den Jahren von 1910 bis 1950. Die kulturellen, soziologischen und wirtschaftlichen Verhältnisse im Spiegel der Statistik*, München 1959.

Bohmann, Alfred: *Menschen und Grenzen, IV., Die Bevölkerung und Nationalitäten in der Tschechoslowakei*, Köln 1975.

Boj proti fašismu a okupaci na jižní Moravě, eds. Emil Kordiovský, Metoděj Zemek, Praha 1985.

Bondyová, Ruth: *Jakob Edelstein*, Praha 2005.

Borák, Mečislav: Česká diverze na Těšínsku v letech 1938-1939. in: *Slezský sborník*, 94, 1996, č.1, s. 45-53.

Borák, Mečislav: České Slezsko 1938-1945. in: *Gawrecki, Dan a kol.: Dějiny českého Slezska 1740-2000*, 2. díl, Opava 2003, s. 369-380.

Borák, Mečislav: Druhá fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem na Těšínsku v listopadu 1938 (výběr dokumentů), *ČsSIZM*, B-49, 2000, č.1, s. 51-94.

Borák, Mečislav: Neznámé dokumenty k činnosti tzv. Slezského odboje. in: Slezský sborník, 96, 1998, č.3, s.297-308.

Borák, Mečislav: Zábor Těšínska v říjnu 1938 a první fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem (výběr dokumentů), ČsSIZM, B-46, 1997, č.1, s. 206-248.

Borák, Mečislav: Únos bílého orla. (Incident u polského konzulátu v Moravské Ostravě 26.12.1938). in: Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 20, Ostrava 2001, s. 466-472.

Böse, Oskar - Eibicht, Ralf J.: Die Sudetendeutschen, München 1989.

Bradáč, Zdeněk: Příspěvek k některým sociálním a politickým aspektům tzv. druhé republiky na Ostravsku, Časopis Slezského zemského muzea, řada B, 16, 1997, s.160 - 169.

Brandes, Detlef: Die Sudetendeutschen im Krisenjahr 1938, München 2008.

Brandes, Detlef: Cesta k vyhnání. Plány a rozhodnutí o transferu Němců z Československa a Polska, Praha 2002.

Broszat, Martin: Das Sudetendeutsche Freikorps. in: Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, č. 9, 1961, s. 30-49.

Brügel, Johann Wolfgang: Češi a Němci, 1.díl, 1918-1938, Praha 2006.

Brügel, Johann Wolfgang: Češi a Němci, 2.díl, 1939-1946, Praha 2008.

Bubeníčková, Růžena – Helešicová, Věra: Deset říjnových dnů roku 1938. in: Odboj a revoluce, Zprávy, r. VI, č. 4, 1968, s.111-187.

Bystrický, Valerián: Vyst'ahovanie českých štátnych zamestnancov ze Slovenska v rokoch 1938-1939, Historický časopis 45, 1997, č. 4, s. 596-611.

César, Jaroslav - Černý, Bohumil: Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918-1938, II.díl (1930-1938), Praha 1960.

Cihlář, Jiří: Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko, Ústí nad Orlicí 2003.

Čapková, Kateřina: Několik tváří exilu v ČSR. Každodennost péče o uprchlíky před nacismem, Dějiny a současnost, rč. XXX, 3/2008, s. 30-33.

Čechurová, Jana-Kuklík, Jan: Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace. Geneze a finanční zabezpečení, Soudobé dějiny č.1., 2007, s. 9-43.

Češi, Němci, odsun, eds. Bohumil Černý, Jan Křen, Václav Kural, Milan Otáhal, Praha 1990.

Černý, Bohumil: Německá sociálně demokratická dělnická strana v ČSR a emigrace 1938/9, ČČH, 95, 1997, č. 3-4, s. 655-678.

Černý, Bohumil: Most k novému životu. Německá emigrace v Praze 1933-1939, Praha 1967.

Černý, Bohumil: Komitety pro pomoc německé emigraci v ČSR (1933-1938), ČSČH 15, 1967, s. 277-300.

Černý, Bohumil: Emigrace Židů z českých zemích v letech 1938-1941. in: Češi a svět. Sborník k pětasedmdesátinám Ivana Pfaffa, ed. Josef Polišenský, Praha 2000, s. 181-190.

Černý, Bohumil: Emigrace Židů z českých zemích v letech 1938-1941. in: Tereziánské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 55-71.

Český antifašismus a odboj, Praha 1988.

Čulen, Karol: Češi a Slováci v štátnych službách ČSR, Bratislava 1944.

Dau, Rudolf: O boji německých antifašistů v oblasti Karlových Varů proti Hitlerovi. in: Z bojů za svobodu II, Praha 1966, s. 98-108.

Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart, hg. von Klaus J. Bade, München 1993.

Die Juden in den böhmischen Ländern ed. Ferdinand Seibt, München-Wien 1983.

Douděra, Karel: Republika na úvěr, Praha 1987.

Drehscheibe Prag. Zur Deutschen Emigration in der Tschechoslowakei 1933-1939, eds., Peter Becher – Peter Heumos, München 1992.

Dvořák, Jiří: Židé v jižních Čechách 1918-1945. in: Židé v Sudetech, Praha 2000, s. 166-203.

Edelstein: Jakub: „Palestinský úřad v Praze“. Židovský kalendář 1938/1939, s. 157-159.

Exil v Praze a Československu 1933-1938, Praha 2005.

Exler, Alfred: Das große Wagnis. Ein Rettungsversuch für die unfreie Heimat, Stuttgart 1979.

Faltys, Antonín: Společný boj československých a německých antifašistů proti fašismu a válce a jeho odkaz dnešku. in: Společný boj československých a německých antifašistů proti fašismu a válce a jeho odkaz dnešku, Praha 1985, s.3-15.

Filip, Zdeněk: O německých antifašistech na severní Moravě v letech 1938-1945. in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. VI, č.1, 1968, s.170-192.

Foucault, Michel: Je třeba bránit společnost, Praha 2005.

Frankenthal, Käte: Die dreifache Flucht, Frankfurt am Main - New York 1981.

Frankl, Michal: Druhá republika a židovští uprchlíci. in: Židovská menšina za druhé republiky, Praha 2007, s. 45-56.

Frankl, Michal: Židé přes palubu. Konstrukce „židovské otázky“ za druhé republiky, Dějiny s současností, roč. XXXI, č. 3, 2009, s. 37-39.

Frankl, Michal: Mezi blahovůlí a svévolí. Politika Československa vůči uprchlíkům před nacismem, Dějiny a současnost, rč. XXX, 3/2008, s. 34-37.

Frankl, Michal - Čapková, Kateřina: Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem (1933-1938), Praha-Litomyšl 2008.

Fuchs, Gerhard: Společně proti Hitlerovi a Henleinovi, Praha 1969.

Gabert, Volkmar: Das Ringen der sudetendeutschen Sozialdemokraten. Stuttgart 1998.

Gebel, Ralf: „Heim ins Reich!“ Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938-1945), München 1999.

Gebel, Ralf: Ein schmaler Grat. Konrad Henlein als Gauleiter und Reichsstatthalter im Sudetenland. in: Geteilt, besetzt, beherrscht, Essen 2004, s. 137-155.

Gebhart, Jan: Migrace českého obyvatelstva v letech 1938-1939. Poznámky ke stavu výzkumu. Český časopis historický 96, č. 3, 1998, s. 561-567.

Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: Druhá republika 1938-1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě, Praha-Litomyšl 2004.

Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XV. a. (1938-1945), Praha-Litomyšl 2006.

- Geteilt, besetzt, beherrscht. Die Tschechoslowakei 1938-1945, Reichsgau Sudetenland, Protektorat Böhmen und Mähren, Slowakei, eds. Monika Glettler, Ľubomír Lipták, Alena Míšková, Essen 2004.
- Gracová, Blažena: Těšínsko mezi ostravskou a hornoslezskou průmyslovou oblastí (říjen 1938 - srpen 1939). in: Sborník Pedagogické fakulty Ostrava, sv. 120, (C) – 25, 1990, s.73-92.
- Gracová, Blažena: Židovské obyvatelstvo Ostravska v období druhé republiky. in: Sborník filozofické fakulty Ostrava, sv.153, 1995, č.3, s. 73-87.
- Grobelný, Andělín: Sociální poměry v zabrané části Těšínska od října 1938 do září 1939. in: Slezský sborník, 77/1979, s. 278-293.
- Grossmann, Kurt R.: Emigration. Geschichte der Hitler's Flüchtlinge 1933-1945, Frankfurt am Main 1969.
- Grossmann, Kurt R.: Refugees to and from Czechoslovakia, in: The Jews of Czechoslovakia, sv. 2, Philadelphia- New York 1971.
- Gruntová, Jitka - Vašek, František: Boj o hranici - Moravská Chrastová 1938, Litomyšl 1998.
- Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. I. Der Kampf gegen das nationalsozialistische Regime in den sudetendeutschen Gebieten 1938-1945, I, München 1978.
- Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. II. Für Frieden und Freiheit, München 1979.
- Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler. III. In der Fremde für die Heimat. Sudetendeutsches Exil in Ost und West. München 1982.
- Grünwald, Leopold: Sudetendeutscher Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Für Frieden, Freiheit, Recht. Veröffentlichungen des Sudetendeutschen Archiv in München, Band 23, Benediktbeuern 1986.
- Habel, Fritz Peter: Eine politische Legende. Die Massenvertreibung von Tschechen aus dem Sudetengebiet 1938/1939, München 1996.
- Habrmanová, Milada: Národní obec fašistická na Ostravsku v tzv. druhé republice 1938-1939, Časopis Slezského zemského muzea, řada B, 42, 1993, č. 3, s.225-236.
- Hahn, Fred: Německá sociálně demokratická strana Československa a stát 1935-1938. In: Střední Evropa 8, 1993, č.27, s.29-37.
- Hahn, Fred: Židé a druhá česko-slovenská republika. In: Střední Evropa 10, 1994, č.38-39, s.190-196.
- Hahnová, Eva: Sudetoněmecký problém, Ústí nad Labem 1999.
- Hájek, Miloš: Od Mnichova k 15.březnu, Praha 1959.
- Hájková, Alena: Strana v odboji. Z dějin ilegálního boje KSČ v letech 1938-1942, Praha 1975.
- Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder, Band IV., Stuttgart 1970.
- Heimat und Exil. Emigration der deutschen Juden nach 1933, Frankfurt am Main 2006.
- Heumos, Peter: Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westen Europa und dem Nahen Osten 1939-1945. Politisch-soziale struktur, Organization und Asylbedingungen der

tschechischen, jüdischen, deutschen und slowakischen Flüchtlinge während des Nazionalsocialismus. Darstellung und Dokumentation, München 1989.

Heumos, Peter: Flüchtlingslager, Hilfsorganisationen, Juden im Niemansland. Zur Flüchtlings- und Emigrationsproblematik in der Tschechoslowakei im Herbst 1938, Bohemia, B, 25, 1984, Heft 2, s. 245-275.

Heumos, Peter: Heimat und Exil. Emigration und Rückwanderung. Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei, München 2001.

Hirschfeld, Gernard: Zuflucht in Grossbritannien. Zur Emigration deutschsprachiger Prager Wissenschaftler nach 1938. in: Drehscheibe Prag, München 1992, s.75-88.

Hirschová, Angelika: „Darovaný čas.“ Britská pomoc uprchlíkům v Praze (říjen 1938-březen 1939), Dějiny a současnost, rč. XXX, 3/2008, s. 41-43.

Hyršlová, Květa: Zur Zusammenarbeit tschechischer und deutscher Schriftsteller in Prag in den dreissiger Jahren. in: Drehscheibe Prag, München 1992, s.111-120

Hofman, Petr: Páteř zlomené země. Krátký život česko-slovenské dálnice, Dějiny a současnost, rč. XXXI, 3/2009, s. 40-43.

Homan, Aleš : Moravská Ostrava jako útočiště uprchlíků z německého a polského záboru na podzim roku 1938. in: Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 21, 2003, s. 221-239.

Houfek, Václav: Němečtí antifašisté na Ústecku. In: I oni byli proti, Ústí nad Labem 2007, s.321-327.

Hruška, Emil: Sudetoněmecké kapitoly, Praha 2007.

Hynek, Miloš: Hodonínsko a Břeclavsko po Mnichovu, Malovaný kraj, roč. XLV, č. 2, 2009, s. 8-9.

Chmelíková, Jana: Osudy chebských Židů, Chebští Židé od 2.poloviny 19.století do současnosti, Cheb 2004.

Chochol, Václav: Sonda do sociální problematiky v Táboře v období tzv. druhé republiky. In: Táborský archiv 11/2002, s. 293-308.

Chrz, Martin: Leopold Pölzl, Ústí nad Labem 2002.

I oni byli proti, Ústí nad Labem 2007.

Iggers, Wilma : Die Juden in Böhmen und Mähren. Ein historisches Lesebuch, München 1986.

Jaksch, Wenzel: Cesta Evropy do Postupimi. Vina a osud v podunajském prostoru, Praha 2000.

John, Michael: Südböhmen, Oberösterreich und das Dritte Reich. Der Raum Krum(m)au-Kaplitz/ Český Krumlov-Kaplice als Beispiel von internem Kolonialismus. Kontakte und Konflikte – Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines tausends gemeinsamer Geschichte, Krems an der Donau 1993, s. 447-468.

Joza, Jaroslav: Česká menšina v severních Čechách po Mnichovu, in: Odboj a revoluce. Zprávy, r.VI, č. 1, 1968, s. 37 - 75.

Joza, Jaroslav: Česká menšina v severních Čechách v letech 1938-1941 ve světle nacistických pramenů, in: Severní Čechy a Mnichov. Sborník statí k 30.výročí „Mnichova“, Liberec 1969, s. 176-213.

Kampf, Widerstand, Verfolgung der sudetendeutschen Sozialdemokraten. Dokumentation der deutschen Sozialdemokraten aus der Tschechoslowakei im Kampf gegen Henlein und Hitler, ed. Adolf Hasennöhrl, Stuttgart 1983.

Kárník, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918-1938), 3.díl, Praha 2003.

Kárník, Zdeněk: Malé dějiny československé (1867-1939), Praha 2008.

Kárný, Miroslav: Lidské ztráty československých Židů v letech 1938-1945, Český časopis historický, r. 89, 1991, č.3, s. 410-420.

Kárný, Miroslav: Politické a ekonomické aspekty židovské otázky v pomnichovském Československu, Sborník historický, sv.36, 1989, s. 171-212.

Kastner, Quido: „Pohraniční“ Podřipsko. K událostem neblahého roku 1938, Vlastivědný sborník Podřipska, 8, č.1, 1998, s. 42-44.

Kašpar, Lukáš: Český hraný film a filmaři za protektorátu, Praha 2007.

Katzer, Franz: Das grosse Ringen. Der Kampf der Sudetendeutschen unter Konrad Henlein, Tübingen 2003.

Kladrubský, Vladimír: Karel Vrbický a činnost evakuační kanceláře v Chustu, Podkarpatská Rus (časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi), 5/1999, s. 6 a 6/1999, s. 6.

Kmoníček, Josef: Příspěvek k dějinám Vrchlabska v letech 1938-1941. in: Odboj a revoluce, Zprávy VI/1, 1968, s. 157-169.

Kocourek, Ludomír: Několik poznámek k postavení Židů v Sudetské župě 1938-1945, . in: Židé v Sudetech, Praha 2000, s. 204-209.

Kocourek, Ludomír: Odboj v okupovaném pohraničí v letech 1938-1945. Obvod vládního prezidenta v Ústí nad Labem. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv.6, Ústí nad Labem 2002, s. 59-95

Kocourek, Ludomír: Okupované pohraničí a holocaust. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv.12, Ústí nad Labem 2006, s. 73-170.

Kocourek, Ludomír: Osud Židů v Sudetské župě v obraze dochovaných pramenů. in: Tereziánské studie a dokumenty, Praha 1997, s. 204-220.

Kocourek, Ludomír: Příspěvek k dějinám odboje v severních a jižních Čechách. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv., Ústí nad Labem, s. 205-209.

Kocourek, Ludomír: Židé v okupovaných severozápadních Čechách 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv.2, Ústí nad Labem 1998, s. 117-127.

Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění. Náčrt výkladu česko-německých dějin od 19.století, Praha 1996.

Koudela, Miroslav: Mnichov 1938 na Litovelsku a vytyčování nové státní hranice. Ročenka státního okresního archivu v Olomouci 1998, sv. 7 (26), s. 85-100.

Král, Václav: Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938-1945, I-III, Praha 1957-1959.

Krausová, Milada: K problematice česko-německých vztahů v obci Litice u Plzně v letech 1938-1945. in: historie okupovaného pohraničí, č. 12, Ústí nad Labem 2006, s. 171-212.

Krejčová, Helena: Židé a česká společnost. Léta 1938-1939. in: Akce Nilsko v historii konečného řešení „židovské otázky“. K 55.výročí první deportace evropských Židů. Sborník referátů, Ostrava 1995, s. 53-61.

- Krejčová, Helena: Židovská komunita v Sudetech a její osudy po Mnichovu 1938. in: Židé v Sudetech, Praha 2000, s. 129-139.
- Kristen, Vladimír: Život Čechů na území jabloneckého okresu odtrženého fašistickým Německem ve světle situačních hlášení četnických stanic. In.: Etnografie dělnictva, sv. 12, Praha 1987, s. 125-141.
- Krsek, Martin: Všední den v Ústí nad Labem ve stínu hákového kříže. Každodenní život v korespondenci Ústečana Jana Müllera. In: Ústecký sborník historický, 2005, Ústí nad Labem 2005, s. 193-247.
- Krystlík, Tomáš: Zamlčené dějiny. 1918-1938-1948-1968, Praha 2008.
- Křen, Jan: Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938-1939, Praha 1963.
- Křen, Jan: Dvě století střední Evropy, Praha 2005.
- Kuklík, Jan: Do poslední pence. Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách 1938-1982, Praha 2007.
- Kuklík, Jan: Sociální demokraté ve druhé republice, Praha 1992.
- Kural, Václav: Konflikt místo společenství? Praha 1993.
- Kural, Václav: Místo společenství konflikt! Praha 1994.
- Kural, Václav-Vašek, František: Hitlerova odložená válka za zničení ČSR, Praha 2008.
- Kural, Václav - Radvanovský, Zdeněk a kol.: „Sudety“ pod hákovým křížem. K dějinám Říšské župy Sudety 1938-1945, Ústí nad Labem 2002.
- Kux, Jan: Internační tábor Svatobořice, Brno - Svatobořice 1995.
- Kvaček, Robert - Hejduk, Miloš – Chalupa, Aleš: Československý rok 1938, Praha 1988.
- Laštovka, Vojtěch: Vytýčení západočeské státní hranice pomnichovské republiky. in: Minulostí Západočeského kraje, 7, Plzeň 1970, s. 33-48.
- Lídl, Václav - Janda, Tomáš: Stavby, kterým nepřála doba: výstavba dálnic v letech 1938-1950, Praha 2006.
- Londonová, Louise: Britská vláda a židovští uprchlíci z Československa. In: Tereziánské studie a dokumenty 2003, s. 106-134.
- Ludwig, Carl: Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart (1957), Bern 1966.
- Luža, Radomír: The Transfer of the Sudeten Germans. A study of Czech-German Relations 1933-1962, New York 1964.
- Lukeš, František: Podivný mír, Praha 1968.
- Macek, Jaroslav: K problematice dějin odtrženého pohraničí (zvláště tzv. Sudet) v letech 1938-1945. in: Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy. Praha 1993, s. 43-57.
- Macek, Jaroslav: Situace v komunistickém hnutí v pohraničí 1938-1941. in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. IV, č. 4, 1966, s. 147 – 153.
- Macek, Jaroslav: Uprchlíci z pohraničí v roce 1938. in: Češi a Němci – historická tabu, Nadace Bernarda Bolzana a Ackermann Gemeinde, Praha 1995, s. 133-145.
- Mádr, Pavel: Uprchlíci za druhé republiky. in: Sborník k výročí vypuknutí druhé světové války. 70 let poté, Praha 2009, s. 85 - 93.

Malá, Irena a kol.: Český lid v boji proti fašismu, Praha 1975.

Markel, Martin: Jižní Morava v župě Dolní Podunají. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, č. 11, Ústí nad Labem 2006, s. 9-52.

Mates, Pavel: Mezi Mnichovem a Berlínem. Státoprávní problémy druhé republiky, Brno 1992.

Menschen im Exil. Eine Dokumentation der sudetendeutschen sozialdemokratischen Emigration 1938-1945, Hrsg. v. Martin Bachstein, Seliger-Archiv, Stuttgart 1977.

Metelka, Jaroslav: Henleinovci a demokraté. Boj proti fašismu a za obranu republiky v pohraničí severovýchodních Čech 1935-1938, Trutnov 1970.

Metelka, Jaroslav: Osudný podzim 1938 v pohraničí severovýchodních Čech, Hradec Králové 1973.

Milotová, Jaroslava: Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze. Geneze a činnost do počátku roku 1940. in: Terezínské studie a dokumenty 1997, Praha 1997, s. 10-29.

Míšková, Alena: Antisemitismus německé menšiny v českých zemích ve 30. a na počátku 40.let. in: Fenomén holocaust. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha-Terezín 6.-8.října 1999, Praha, Terezín 2000, s. 68-70.

Moravec, Jaroslav: Sociální péče o uprchlíky na Roudnicku v období mezi Mnichovem 1938 a 15.březnem 1939.in: Vlastivědný sborník Podřipska, s. 25-30.

Moulis, Miloslav: Přesuny obyvatelstva 1938-1948. in: Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996, s. 93-104.

Moulis, Miloslav: Uloupená Šumava. K historii území připojeného v letech 1938-1945 k Bavorsku v letech 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, č. 7, Ústí nad Labem 2003, s. 47 - 113.

Moulis, Miloslav: Území jižních Čech připojené v letech 1938-1945 k župě Horní Dunaj. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, č. 7, Ústí nad Labem 2003, s. 27-46.

Müller, Dora: Drehscheibe Brno/Přestupní stanice Brno, Deutsche und österreichische Emigranten, Brno 1997.

Müssener, Helmut: Exil in Sweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933, München 1974.

Na křižovatce kultur. Historie československých Židů, Praha 1992.

Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí. Materiál pro učitele dějepisu, eds. Martin Hořák, Tomáš Jelínek, Praha 2006.

Nečas, Ctibor: Českoslovenští Romové v letech 1938-1945, Brno 1994.

Nenička, Lubomír: Důsledky uprchlického problému pro národnostní vztahy v Moravské Ostravě v období druhé republiky. in: Slezský sborník, 104, 2006, č.1, s. 49-63.

Němci proti Hitlerovi. Některá svědectví o protifašistickém hnutí Němců v letech 1933-1945, ed. René Ditmar, Praha 1961.

Neznámé osudy. Nadace Bernarda Bolzana, Nadace Fridricha Berta, Liberec 1997.

Nováček, Silvestr – Kordiovský, Emil: Osudný rok 1938 v břeclavském regionu. Sborník příspěvků z konference ČSPB. Břeclav 1989.

Novák, Otto: Němečtí antifašisté v Československu v letech 1938-1945. in: AUC, PeH, 2, 1987, Studia historica XXXI, s. 151-160.

Novotná, Hedvika: Židé vzpomínají na druhou republiku. Obraz druhé republiky v memoárech židovských autorů z českých zemí. In: Židovská menšina za druhé republiky, Praha 2007, s. 155-162.

Novotný, Josef: Činnost KSČ v letech 1938-1941. in: Odboj a revoluce. Zprávy, r. IV, č.4, 1966, s.66-94.

Osterloh, Jörg: Judenverfolgung und „Arisierung“ im Reischgau Sudetenland, München 2006.česky Praha 2010.

Osterloh, Jörg: Nationalsozialistische Judenverfolgung im Reischgau Sudetenland 1938-1945. in: Geteilt, besetzt, beherrscht, Essen 2004, s. 211-228.

Osterloh, Jörg: Prenasledovanie Židov a arizácia v ríšskej župe Sudety. In: Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko, eds. Monika Glettler, Ľubomír Lipták, Alena Míšková, Bratislava 2002, s. 155-167.

Pallas, Ladislav: České školství v severozápadních Čechách. in: Slezský sborník, 89, 1991, s.181 - 190.

Pasák, Tomáš: Český fašismus 1922-1945 a kolaborace 1939-1945, Praha 1999.

Pavelčíková, Nina: K problematice Hlučínska v době nacistické okupace, Průmyslové oblasti 3, 1971, s. 92-99.

Pavelčíková, Nina: Následky mnichovské dohody pro ostravskou průmyslovou oblast, Slsb, 67, 1969, č.1, s. 1-29.

Pavelčíková, Nina: Ostravská oblast v letech nacistické okupace (1938-1945), Opava 1990.

Pavelčíková, Nina: Peripetie vývoje Hlučínska v letech 1938-1948. Hlučínsko v proměnách času, Hlučín 1995, s. 64-72.

Pavlíček, Václav: O české státnosti. Úvahy a polemiky. Sv. 1: Češi a Němci, Praha 2002.

Pehle, Walter H.: Der Judenpogrom 1938. Von der Reichskristallnacht zum Völkermord, Frankfurt am Main 1988.

Pěkný, Tomáš: Historie Židů v Čechách, Praha 2001.

Plaček, Vilém: Hlučínsko v letech 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, č. 11, Ústí nad Labem 2006, s. 137-192.

Pop, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech, Praha 2005.

Průcha, Václav a kol.: Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 1.díl 1918-1945, Brno 2004.

Průcha, Václav: Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938-1945, Praha 1970.

Prečan, Vilém: Život a dílo Johanna Wolfganga Brügela. in: In memoriam Johann Wolfgang Brügel, Hustopeče 2007, s.13-55.

Procházka, Jiří: Liberečtí komunisté proti henleinovcům. in: Severní Čechy a Mnichov. Sborník statí k 30.výročí „Mnichova“, Liberec 1969, s. 69-139.

Radvanovský, Zdeněk: K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu. In: Historie okupovaného pohraničí, Sv. 2, Ústí nad Labem 1998, s. 5-52.

Radvanovský, Zdeněk: Postavení německých odpůrců nacismu v „Sudetech“ a „protektorátu“. In: I oni byli proti, Ústí nad Labem 2007, s. 107 - 126.

Raška, Francis D.: Uprchlícké tábory v Čechách a na Moravě po mnichovském diktátu, Soudobé dějiny 8, 2001, č. 4., s. 732-745.

Rataj, Jan: O autoritativní národní stát. Ideologické proměny politiky ve druhé republice, Praha 1997.

Röder, Werner – Strauss, Herbert A.: Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933, 3.sv., München-New York-London-Paris 1980-1983.

Röhr, Werner, Das Sudetendeutsches Freikorps – Diversioninstrument der Hitler-Regierung bei der Zerschlagung der Tschechoslowakei. In: Militärgeschichtliche Mitteilungen, č.52, 1993, s. 35-66.

Rokoský, Jaroslav: Rudolf Beran a jeho doba, Disertační práce, FF UK, Praha 2004.

Rothkirchenová, Ludmila: Osud Židů v Čechách a na Moravě v letech 1938-1945. in: Osud židů v Protektorátu 1939-1945, Praha 1991, s.17 - 79.

Rozumět dějinám, eds. Zdeněk Beneš a Václav Kural, Praha 2002.

Rupnik, Jacques: Dějiny komunistické strany Československa, Praha 2002.

Rychlík, Jan: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989, Praha 2007.

Rychlík, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. I. díl. Česko-slovenské vztahy 1914-1945, Bratislava 1997.

Rychlík, Jan: České obyvatelstvo na Slovensku v letech 1938-1945, Slovanské historické studie, 17, 1990, s. 173-185.

Rychlík, Jan: K otázce postavení českého obyvatelstva na Slovensku v letech 1938-1945, Historický časopis, 37, 3, 1989, s. 403-424.

Řehka, Josef: Podzim trpkých plodů. Protifašistický odboj na Chebsku z pohledu pamětníků, Cheb 1987.

Sander, Robert: Vojensky organizovaná protistátní činnost sudetských Němců v předmnichovském Československu, Historie a vojenství, 2, 1993, s.68 - 90.

Seibt, Ferdinand: Ferdinand: Německo a Češi. Historie jednoho sousedství ve středu Evropy, Praha 1996.

Schmidtová-Hartmannová, Eva: Zastírání a zlehčování faktů: konec židovské části obyvatelstva v českých zemích podle vybraných českých a západoněmeckých publikací. In: Cesta do katastrofy. Československo-německé vztahy. Praha 1993, s.101-111.

Schmidtová-Hartmannová, Eva: Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938-1945. in: Osud Židů v Protektorátu 1939-1945, Praha 1991.

Sládek, Oldřich: Příspěvek k vývoje bezpečnostní policie v odtrženém českém území v letech 1938-1945. in: Vznik a vývoj iredentistických snah německého obyvatelstva v letech 1918-1945, Ústí nad Labem-Litoměřice 1987, s. 49-72.

Sládek, Oldřich: Zločinná role Gestapa, Praha 1985.

Soukupová, Blanka: Česká reflexe T.G.Masaryka, Edvarda Beneše a Emila Háchy: osobnosti-symboly v době národní krize. in: Židovská menšina za druhé republiky, Praha 2007, s. 57-83.

Soukupová, Blanka: Češi židé mezi Mnichovem a 15.březnem 1939. in: Židovská menšina za druhé republiky, Praha 2007, s. 84-98.

Společný boj československých a německých antifašistů proti fašismu a válce a jeho odkaz dnešku, Praha 1985.

Srb, Vladimír: Pohyb obyvatelstva na území Československa 1938-1944, Demografie, roč. XXXV, č. 2, s. 73 - 94.

Straka, Karel: Realizace odstoupení pohraničních oblastí v důsledku Mnichovské dohody v úseku velitelství 1. skupiny československé branné moci. in: HOP, č. 3, Ústí nad Labem 1999, s. 155-170.

Straka, Karel: Vojáci, politici a diplomaté. Československá vojenská delegace na jednání mezinárodního výboru v Berlíně a odstoupení pohraničí v říjnu 1938, Praha 2008.

Ströbinger, Rudolf: Das Müncher Abkommen und das tschechische Volk. In: Institutum Bohemikum - Kultur und Bildungswerk der Ackermann-Gemeinde (vyd.): 50 Jahre Münchener Abkommen. Zusammenhänge, Erkenntnisse, Urteile, Perspektiven, München 1988, s. 65-70.

Studie o sudetoněmecké otázce, ed. Václav Kural, Praha 1996.

Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 1999, München 1999.

Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2000, München 2000.

Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2001, München 2001.

Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2002, München 2002.

Sudeten-Jahrbuch der Seliger-Gemeinde 2003, München 2003.

Sudetští Němci a Mnichov. Materiály z konference historiků severomoravského kraje, ed. Antonín Grobelný, Ostrava 1964.

Sudetští Němci proti Hitlerovi, Sborník německých historických studií, eds. Stanislav Kokoška, Thomas Oellermann, Praha 2008.

Sýkora, Jaroslav: Jižní Morava v prvních dnech po Mnichovu. In: Mikulovská symposia III. Mikulov 1971.

Sýkora, Jaroslav: Mnichovský diktát a jižní Morava. In: Vlastivědný věstník moravský, č.2, 1973, s. 158-168.

Sýkorová, Lenka: K historii Nýrska a okolí v letech 1938-1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, s. 11, Ústí nad Labem 2006, s. 221-262.

Ševčík, Antonín: Mnichov a Břeclavsko. In: Mnichov varuje. Břeclav 1963.

Šíma, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče, Praha 1945.

Šípek, Zdeněk: Mnichovská dohoda a „spory“ o čs.-rakouskou státní hranici. In: Sborník Pedagogické fakulty UK, Historie I, Praha 1966, s.113-171.

Šišler, Stanislav: Odchod českých státních zaměstnanců ze Slovenska v letech 1938-1945, Český lid 76, 1989, č. 4, s. 231-238.

Špecinger, Otakar: Kralupsko, Kralupy nad Vltavou. 1949.

Špecinger, Otakar: Z historie Kralupska, Kralupy nad Vltavou 1985.

- Špecinger, Otakar: Osvobození Kralupska, Kralupy nad Vltavou 1984.
- Šrámek, Pavel: Ve stínu Mnichova. Z historie čs. armády 1932-1939, Praha 2008.
- Štěpánek, Zdeněk: Péče o utečence z okupovaného pohraničí Moravy a Slezska v letech 1938-1939. ČMM 112, 1993, č. 1, s. 43–54.
- Švorc, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1945, Praha 2007.
- The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys, Philadelphia-New York 1971.
- Tomášek, Dušan: Deník druhé republiky, Praha 1988.
- Toms, Jaroslav: Poznámky k některým otázkám činnosti henleinovců v severozápadních Čechách před „Mnichovem“. in: HOP, č.7, Ústí nad Labem 2003, s. 113-152.
- Toms, Jaroslav: Od demokracie k nacistické totalitě. Ekonomicko-společenský vývoj v okrese Planá u Mariánských Lázní od roku 1918 do roku 1945. in: Historie okupovaného pohraničí 1938-1945, sv. 12, s. 213-242.
- Uhlíř, Jan Boris: O co jsme přišli po Mnichovu, Historický obzor 10, 1999, č. 9-10, s. 221-225.
- Uhlíř, Jan Boris: Protektorát Čechy a Morava v obrazech, Praha 2008.
- Umbreit, Hans: Deutsche Militärverwaltungen 1938-1939. Die militärische Besetzung der Tschechoslowakei und Polens, Stuttgart 1977, 296s.
- Vašek, František: Diverzní a psychologické operace II. Oddělení abwehru v severovýchodních Čechách a severozápadní Moravě 1936-1939. in: HOP I., s. 41-71., HOP II., Ústí nad Labem 1998, s. 53-76.
- Velecká, Hana: Britská pomoc uprchlíkům z Československa v roce 1939, Soudobé dějiny, č. 4, 2001, s. 659-691.
- Veselý, Jiří a kol.: Azyl v Československu 1933-1938, Praha 1983.
- Vildová, Jana: Křišťálová noc v Sudetech, Diplomová práce, FSV UK, Praha 2001.
- Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938-1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarským a Juhosláviou, zost. Detlef Brandes, Edita Vaničková, Jiří Pešek, Bratislava 1999.
- Vznik a vývoj iredentistických snah německého obyvatelstva v letech 1918-1945, Ústí nad Labem-Litoměřice 1987.
- Wagnerová, Alena: Hrdinové ústupu. Průběžná zpráva o orálně historickém projektu: Biografie německých antifašistů z československého pohraničí 1935-1946. in: In memoriam Johann Wolfgang Brügel, Hustopeče 2007, s. 209-215.
- Warriner, Doreen: Winter in Prague, Slavonic and East European Review, sv. 62, č. 2, 1984, s. 209-239.
- Weg, Leistung. Schicksal, Stuttgart 1972.
- Wlaschek, Rudolf W.: Juden in Böhmen. Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhundert, München 1990.
- Záloha, Jiří: Českokrumlovsko a Kaplicko v letech 1938-1941. in: Z dějin jižních Čech za okupace. Studie a vzpomínky, České Budějovice, s.6-60.

Záloha, Jiří: Der Bezirk Český Krumlov (Böhmisch Krumau) am Ende des Jahres 1938. in: Kontakte und Konflikte – Böhmen, Mähren und Österreich: Aspekte eines tausends gemeinsamer Geschichte. Krems an der Donau 1993, s. 441-446.

Zapomenutí hrdinové. Vergessene Helden, Ústí nad Labem 2008.

Zimmermann, Volker: Pachatelé a přihlížející. Pronásledování židů v Sudetské župě. In: Terezínské studie a dokumenty 1999, s. 129-148.

Zimmermann, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945), Praha 1999.

Zimmermann, Volker: Sudetští Němci a nacionální socialismus. Otevřené otázky v sudetoněmeckém historickém pohledu. in: Studie o sudetoněmecké otázce, Praha 1996, s. 54-70.

Žáček, Rudolf: Zábor Těšínska v říjnu 1938 a problematika jeho evakuace, Čas. Sl. muz., Série B, 37-1988, s. 209-225.

Židovská menšina ve druhé republice, eds. Blanka Soukupová, Miloš Pojar, Marie Zahradníková, Praha 2007.

Odstoupené území v důsledku mnichovské dohody zahrnovalo také oblasti s převážným podílem českého obyvatelstva – Chodsko, Českosudsko, Jilemnicko, Opavsko, Bílovecko, Novojičínsko, Lanškrounsko, Šumpersko, Zábřežsko.

Drtivá většina německého obyvatelstva prožívala radost a opojení z připojení k Říši a odvrácení hrozící války. Vůdci se na cestě připojeným územím dostalo nadšeného přijetí. Snímek zachycuje Adolfa Hitlera 20. října 1938 na návštěvě Českého Krumlova. Na transparentu během přehlídky na krumlovském náměstí můžeme vidět transparent: „Budweis ruft den Führer!“, vyjadřující touhu tamějších německých obyvatel o zahrnutí města do okupovaného pohraničí, která se vedle šeptané propagandy, projevovala také různými žádostmi o připojení k Říši.

Odvrácenou stranu radosti z připojení představovalo násilí a teror. Čeští obyvatelé, němečtí antifašisté a Židé v pohraničí se stali na mnoha místech terčem různých útoků, ale i posměchu a pohrdání. Na snímku je zachycena reakce obyvatelstva Chrástavy na Liberecku na návrat českého učitele, který byl krátce po návratu z vnitrozemí uvězněn.

Tragický osud potkal mnohé německé sociální demokraty a komunisty, kteří se v kritických dnech postavili za Československou republiku a po obsazení pohraničí byli transportováni do koncentračních táborů. Propagandistická pohlednice, která po obsazení kolovala pohraničím, zachycuje deportaci členů DSAP v Kraslicích.

Na snímku zajišťuje eskorta „nepřítele režimu“ krátce po připojení v Grundthalu.

Možnost konání plebiscitu podle jednoho z bodů mnichovské dohody přiměla k návratu mnohé Čechy i německé antifašisty. Nešlo jen o osobní rozhodnutí, neboť k tomu byli nuceni i úředními předpisy. Plebiscit se nakonec nerealizoval. Známa fotografie zachycuje evakuované Čechy před návratem do okupovaného pohraničí. Liberec

Snímky z filmového týdeníku Aktualita, zachycující uprchlíky při opouštění pohraničí, jakož i jejich provizorní stravování, se staly inspirací pro vylíčení těchto událostí ve filmovém zpracování Mnichova režisérem Otakarem Vávrou pro dvoudílný film Dny zrady (1973).

U Břeclavě tábořilo nějakou dobu v pásnu mezi československými a německými hlídkami několik židovských rodin, vyzvíděných z obsazeného území. Na obrázku jeden z táborů

Zatímco českému obyvatelstvu nebyly při překračování demarkační čáry do druhé republiky kladeny žádné překážky, neplatilo to např. u prchajícího židovského obyvatelstva, které bylo nuceno trávit i několik dní v „zemi nikoho“ v hraničním pásnu. Většina z těchto uprchlíků se do druhé republiky nakonec dostala.

Na snímku jsou zachyceni uprchlíci, kteří dorazili do Prahy narychlo jen s několika příručními zavazadly. Na ulici čekali na informace, kam budou prozatímně umístěni. Kolemjdoucí pražští obyvatelé se jim snažili pomoci různými sbírkami.

Fotografie vlevo zachycuje jednu z dobových výzev k pomoci: „Pomoc uprchlíkům-naše povinnost!“ Text vyzýval k příspěvku Výboru pro pomoc uprchlíkům na konto poštovní spořitelny 77. 177.

Uprchlíci čekají v parku před pražským Wilsonovým nádražím na přemístění do hromadné ubytovny.

Množství dětí v uprchlické vlně vyžadovalo speciální péči. Zdravotní sestra se věnuje několikaměsíčnímu dítěti v jedné z pražských uprchlických hromadných ubytoven.

Dobrovolné zdravotní sestry přijímají uprchlické děti na počátku října na Zvonařce na pražských Vinohradech.

Šatny a chodby strahovského stadionu se proměnily v hromadné ubytovny. Životní podmínky byly skrovné.

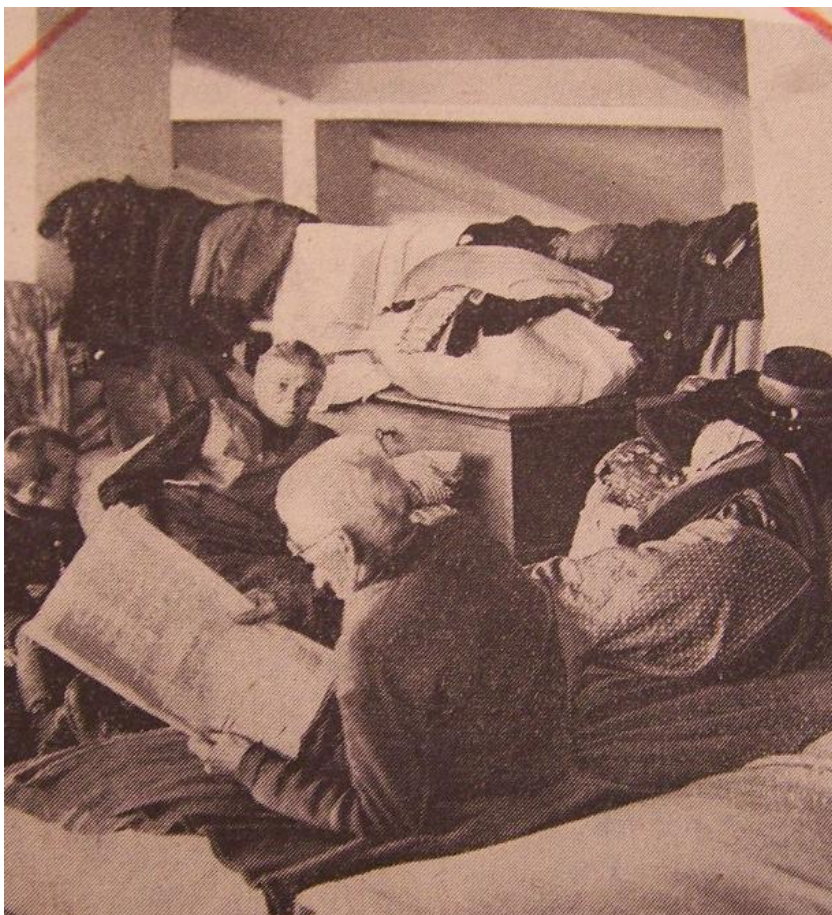

Ve složitých podmínkách ubikace žily i děti. Na snímku si za bezstarostného úsměvu dopřávají jídla.

Slamníky, matrace a deky (peřiny jen ve výjimečných případech) čekaly na uprchlíky na strahovském stadionu.

Snímek z hromadné ubytovny zachycuje uprchlíky se skrovným z pohraničí zachráněným majetkem.

Ústav pro péči o uprchlíky zahájil svoji činnost 16. prosince 1938 ustavující schůzí ústředního výboru ve velké přednáškové síni dr. Wintera v ministerstvu sociální a zdravotní správy. Úvodního slova se ujal resortní ministr a předseda Ústavu pro péči o uprchlíky JUDr. Vladislav Klumpar. V obsáhlém projevu poukázal na tragiku toho, že „domov, majetek i půdu posvěcenou těžkou prací generací, ztrácejí právě ti, kteří v národních věcech patřili vždy k nejvěrnějším.“

Na fungování Ústavu pro péči o uprchlíky byla zainteresována řada osobností. Ústav udával zásadní linie vývoje péče o uprchlíky. Spodní snímek pochází také z ustavující schůze ústředního výboru. Zleva: ředitel Pilát, ing. Podhájský – předseda vystěhovalického odboru, prim. MUDr. Albert – předseda sociálně-zdravotního odboru, (srv. následující foto) JUDr. Šatava, prof. JUDr. Kapras, JUDr. Maur, prof. Dr. Drachovský, JUDr. Kašovic, JUDr. Kotek, ing. Pára, JUDr. Preininger.

Snímek z ustavující schůze ústředního výboru Ústavu pro péči o uprchlíky. Zprava: JUDr. Preininger - přednosta IV. odboru, ing. Pára - ministerský rada, JUDr. Kotek - přednosta III. odboru, JUDr. Kašovič - přednosta slovenské skupiny, prof. Dr. Drachovský – zástupce Národní rady, JUDr. Maur – přednosta II. odboru, prof. JUDr. Kapras - předseda osídlovacího odboru, JUDr. Šatava - předseda I. odboru.

Předsedovi výboru Fondu londýnského starosty Siru Ronaldu Macleayemu byl udělen Řád Bílého lva I. třídy za pomoc a podporu čs. uprchlíkům. K předání vyznamenání došlo 22. února 1939 v ministerstvu soc. a zdr. správy. Zleva: Vicekonzul Elliot, Dr. Řípa, Růžena Pelantová, továrník ing. Jaroslav Podhájský, ministr prof. JUDr. Kapras, V. Štěpánek, Sir Ronald Macleay, K. Schwarz, V. Klumpar, Dr. A. Sum, Dr. Lev Zavřel-ředitel Ústavu pro péči o uprchlíky, H.W. Sams.

Detailní foto. Předseda Výboru pro pomoc uprchlíkům Prof. JUDr. Jan Kapras, člen Výboru pro pomoc uprchlíkům a ředitel pivovaru v Nuslích Václav Štěpánek, vyznamenaný předseda Fondu londýnského starosty Sir Ronald Macleay, jednatel Výboru pro pomoc uprchlíkům Karel Schwarz, ministr JUDr. Vladislav Klumpar,

Dr. A. Sum, šéf Hooverovy akce v ČSR.

Kolovaly zvěsti, že se vláda o uprchlíky nezajímá. Značně nepřesný názor se snažil vyvrátit předseda vlády Rudolf Beran prosincovou návštěvou utečenců na Kladensku. Setkal se nimi v Buštěhradě, Dubí a samotném Kladně. Z vlastních prostředků věnoval 5 000 Kč ve prospěch dětí z ubikací, které si prohlédl. Svým proslovem dal jednoznačně najevo, že péče o „lidi bez domova“ patří mezi vládní priority.

Ve druhé republice vznikla celá řada pracovních táborů, které měly pomoci řešit složitou situaci na poli nezaměstnanosti. Málo známou skutečností je fakt, že do těchto útvarů organizovaných podle zásad branné moci byli zařazeni i někteří příslušníci Republikanische Wehr. Tyto snímky jsou z roku 1939.

Přílohy

1. Důvody opuštění zabraného území:

Důvody	% ze všech přestěhovalců
Skutečné potíže celkem	29,59
a) politické	(11,92)
b) hospodářské	(16,41)!
c) kulturní	(1,26)
Obavy před potížemi celkem	39,30
a) politickými	(19,56)
b) hospodářskými	(17,33)
c) kulturními	(2,40)
Touha žít mezi občany národnosti české a ideové důvody	11,82
Touha žít na území ČSR	7,21
Jiné důvody	8,37
Neuvedli nebo uvedli nedostatečně	3,71

Pramen: Šíma, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče, Praha 1945, s. 103.

2. Jednotlivé druhy důvodů v poměru k národnosti uprchlíků (v %):

Důvod	Češi	Němci	Židé
Skutečné potíže	30,91	28,9	27,13
a) politické	(12,48)	(18,8)	(7,76)
b) hospodářské (!)	(17,01)	(9,0)	(18,84)
c) kulturní	(1,42)	(1,1)	(0,53)
Obavy před obtížemi	35,62	70,7	70,60
a) politickými	(16,29)	(55,2)	(40,07)
b) hospodářskými	(16,70)	(13,7)	(29,46)
c) kulturními	(2,63)	(1,8)	(1,07)
Touha žít mezi občany české národnosti a důvody ideové	14,39	0,2	0,15
Touha žít v ČSR	8,43	0,2	1,23
Neuvedli nebo uvedli nedostatečně	10,65	0,2	0,89

Pramen: Šíma, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče, Praha 1945, s. 104. (zvýraznil JB)

3.Statistika uprchlíků v Čechách a na Moravě: – 1.prosinec 1938

Emigranti/cizí státní příslušníci/, kteří se nemohou z obav před hospodářským nebo politickým útlakem vrátit do svého domovského státu/.....11.780

Uprchlíci, česko-slovenští státní příslušníci.....145.903

Z nich

národnosti česko-slovenské..... 125.198

národnosti německé.....11.622

polské.....346

židovské.....7.534

jiné.....801

Z celkového počtu je

žen, jež dříve nebyly výdělečně činny.....44.678

dětí..... 22.474

Podle povolání:

veřejných zaměstnanců/bez státních zaměstnanců/.....4.381

jejich rodinných příslušníků.....5.516

soukromých zaměstnanců.....10.173

jejich rodinných příslušníků.....8.663

učitelů.....1.618

jejich rodinných příslušníků.....1.564

živnostníků.....8.704

jejich rodinných příslušníků 10.677

svobodných povolání.....5.859

jejich rodinných příslušníků.....4.159

rolníků.....1.340

jejich rodinných příslušníků.....2.500

dělníků..... 25.631

jejich rodinných příslušníků.....26.723

soukromníků.....13.884

jejich rodinných příslušníků.....10.491

bylo již umístěno v ČSR.....9.680

prostřednictvím ústavu se vystěhovalo do ciziny.....4.178

Pramen: NA Praha, f. MPSP-R,k.38, sign, R 140 III, statistiky.

4. Skutečné početní stavy uprchlíků- čs. státních příslušníků na území Zemí České a Moravskoslezské:

Datum	Počet uprchlíků
27. září 1938	24 359
1. října 1938	28 137
15. října 1938	27 519
1. listopadu 1938	82 009
1. prosince 1938	145 903
1. ledna 1939	150 882
1. února 1939	162 947
1. března 1939	149 254
1. dubna 1939	155 702
1. května 1939	171 860
1. června 1939	178 871
1. července 1939	193 097
1. srpna 1939	192 756
1. září 1939	193 277

Pramen: Šíma, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče, Praha 1945, s. 105

5. Počet uprchlíků (čsl. i cizí státní příslušnosti) podle území, z nichž přesídlili. Jedná se o maximální ideální stav počtu uprchlíků k 1.7. 1939:

Národnost uprchlíků	z území odstoupených				z jiných území
	Německu	Polsku	Maďarsku	Slovensku	
česká	141 037	18 266	10 059	7 652	398
slovenská	352	84	456	290	18
ukrajinská	318	280	490	32	230
německá	10 496	280	86	50	2 638
židovská	18 673	428	164	142	2 626
polská	180	146	28	8	30
maďarská	54	-	180	22	24
jiná	294	76	162	32	2 438
Celkem	171 401	19.560	11 625	8 228	8 402

Pramen: Šíma, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče, Praha 1945, s. 107. (zvýraznil JB)

6.Evidence státních zaměstnanců z obsazeného území země České a Moravskoslezské - leden 1939:

Číslo	V oboru státní správy	Počet				Přírůstek		Úbytek	
		Zaměstnanců, převzatých z obsazeného území	-jejich rodinných příslušníků	Zaměstnanců přeložených resp. odešlých do obsazeného území	-jejich rodinných příslušníků	Zaměstnanců	Rodinných příslušníků	Zaměstnanců	Jejich rodinných příslušníků
1	<u>Ministerstvo vnitra:</u>								
	Země Česká:								
	Politická služba	522	557	155	178	367	379	-	-
	Policejní služba	3359	2443	301	575	3058	1868	-	-
	Četnictvo	2203	2183	184	381	2019	1802	-	-
	Země Moravsko slezská:								
	Politická služba	368	467	146	176	222	291	-	-
2	<u>Ministerstvo školství:</u>								
	Obvod vrchního soudu v Praze	1055	1204	217	238	838	966		
	Obvod vrchního soudu v Brně	614	1004	97	145	517	858		
		-	-	9	8	-	-	9	8
		X/	X/	X/	X/				
	a) železnice	24000	96000	3000	12000	21000	84000	-	-
	b) pošty	6552	10055	1095	1843	5457	8222	-	-
6	<u>Ministerstvo sociální a zdravotní správy:</u>								
	a)sociální péče	36	51	37	33	-	18	1	-
	b)zdravotnictví ústředí bv. ministerstva veřejného zdravotnictví	8	7	24	27	-	-	16	20

	Země Česká	222	-	728	-	-	-	506	-
	Země Moravsko slezská	17	41	1	2	16	39	-	-
	státní obvodní obecní /městští/ lékaři	2 43	5 84	111	229	-	-	66	140
7	<u>Ministerstvo zemědělství:*</u>	2531	-	783	-	1748	-	-	-
8	<u>Ministerstvo financí:</u>	6968	7579	832	1216	6136	6363	-	-
	<u>Součet (provedl JB)</u>	57496	129582	8118	17536	49976	112223	598	168

X/přibližná čísla

*tato čísla obsahují jak vyjádření počtu st. zaměstnanců, tak i jejich rodinných příslušníků.
Srv. NA Praha, f. MV-dod., k. 28, sign. D 401, č.j. Zn. P 7121-7/I/1939. (2386).

Pramen: NA Praha, f. MV-dod., k. 28, sign. D 401.

7. Státní a veřejní zaměstnanci – přesídlenci převzatí do protektorátní správy, samosprávy a státních podniků /stav k 1. lednu 1941/:

Původní pracoviště	Převzaté osoby úhrnem	z toho		
		do správních orgánů	do samosprávy	do státních podniků
Území připojené k Německu	55 063	24 206	1 967	28 890
Území připojené k Polsku	3 515	1 828	292	1 395
Slovensko	19 458	12 644	243	6 571
Podkarpatská Rus	5 778	4 848	144	786
Úhrnem	83 814	43 526	2 646	37 642
Převzaté vojenské osoby	20 897	18 786	1 748	365
Úhrnem včetně vojáků	104 711	62 310	4394	38 007

Pramen: Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren, II. Jahrgang, Prag 1942, s. 291-292.

8. Uprchlíci čsl. státní příslušnosti podle národnosti-skutečné stavy (zbytek k celkovým počtům tvoří jiné národnosti):

Měsíc a rok	Národnost			
	česká, slov. nebo rusínská	německá	židovská	polská
XI. 1938	68 212	8817	4 765	194
XII. 1938	128 087	10 965	6 234	201
I. 1939	129 087	9 352	6 933	281
II. 1939	140 508	11 123	8 339	303
III. 1939	132 239	7 340	8 576	121
IV. 1939	140 677	7 871	6 293	126
V. 1939	154 780	7 921	8 613	128
VI. 1939	160 822	7 955	9 537	125
VII. 1939	161 231	7 942	10 745	124
VIII. 1939	162 143	7 557	9 558	128
IX. 1939	163 743	6 953	9 446	132

Pramen: Šíma, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče, Praha 1945, s. 106.

9. Národnostní složení obyvatelstva okupovaného pohraničí českých zemí:

	1930	Němci 1939	změna	1930	Češi 1939	změna
Sudetská župa	2 505 009	2 640 417	+8 %	577 600	291 000	-58 %
z toho:						
vl. ob. Ústí n. L.	1 141 363	1 209 291	+5 %	281 257	103 000	-80 %
vl. ob. Cheb	768 640	785 465	+2 %	69 072	16 000	-79 %
vl. ob. Opava	583 381	645 721	+11 %	227 271	162 000	-29 %
Ostatní okupované územ českých zemí	330 872	423 998	+28 %	268 283	103 000	-62 %
z toho:						
Těšínsko	17 182	11 000	-38 %	119 487	75 000	-37 %
Hlučínsko	4 008	51 000	+1 275 %	49 316	550	-99 %
Německem okupované území celkem	2 835 881	3 065 415	+8 %	845 883	394 000	-53 %
Protektorát	235 057	280 000	+11 %	6 472 017	7 143 000	+11 %

Pramen: Bartoš, Josef: Okupované pohraničí a české obyvatelstvo, Praha 1986, s. 150.

10. Počet osob, které se průběhem péče o uprchlíky (přestěhovalce) ucházely o podporu, podle délky podporování a podle národnosti:

Národnost podporovaných přestěhovalců	Podporování		
	jednorázově od dobrovolné organizace	déle trvající podpůrné akce	Celkem
Češi	45 421	65 453	110 874
Slováci	-	676	676
Ukrajinci	-	286	286
Němci	-	13 308	13 308
Židé	-	269	269
Poláci	-	60	60
Maďaři	-	29	29
Celkem	45 421	80 081	125 502

Pramen: Šíma, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945. Příspěvek k sociologii migrace a teorii sociální péče, Praha 1945, s. 172.

Poznámka k všem tabulkám. Existovaly dva druhy statistik: a) statistika reálná, tj. skutečné počty uprchlíků přítomných k příslušnému datu na území druhé republiky případně protektorátu, b) statistika ideální - maximální ideální stav, tj. součet všech uprchlíků, z nichž se už někteří vystěhovali, ale jako uprchlíci byli na území druhé republiky resp. protektorátu zaznamenáni.

11. Škody uprchlíků přihlášených na území země České v roce 1939

	A.	B . I. Škody na movitém majetku	II. Škody na nemovitém majetku	III. Jiné škody	Dohromady I-III.	Škody na veřejném majetku	Všechny škody dohromady
Německý zábor	9,238.319.26	61 909 733 04	35,312.937.0 5	61,102.030	158,324.700. 09	3.271.05	167,566.290.40
Maďarský zábor	2,664.150.30	15 709 587 80	12,785.190.7 5	6,067.027.3 0	35,579.835.8 5	-	38,243.955.95
Polský zábor	-	764 .630. 60	2 .839.30	52.241.30	819.711.30	-	819.711.30
Celková výše škod na území, jež připadlo Německu , Polsku a Maďarsku	11,902.469.3 6	78,383.951.4 4	49,100.967.1 0	67,221.298. 70	194,724.337. 24	3.271.05	206,629.957.65

Vysvětlivky: A. škody na životě, zdraví a svobodě

B. škody na majetku movitém a nemovitém, či jiné škody (např. zrušení služebního poměru, penzijní nároky apod.

Pramen: NA Praha, f. MPSP-R, k.135, sign. R330, Soupisy škod v českých zemích.